

NATIONALØKONOMISK TIDSSKRIFT.

TIDSSKRIFT FOR

SAMFUNDSSPØRGSMÅAL, ØKONOMI OG HANDEL.

UDGIVET AF

NATIONALØKONOMISK FORENINGS BESTYRELSE.

(Overpostmester H. G. PETERSEN, Professor, Dr. V. FALBE HANSEN

Grosserer O. B. MUUS, Bureauchef MARCUS RUBIN og

Professor, Dr. WILL. SCHARLING.

REDAKTØR:

ALEKSIS PETERSEN-STUDNITZ.

23

TREDJE RÆKKES TREDJE BIND.

KJØBENHAVN

FORRETNINGSFØRER: ALEKSIS PETERSEN-STUDNITZ.

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE

1895

Den samlede Rækkes tre og tredivte Bind.

Indhold.

Første og andet Hefte.

Nationaløkonomisk Forening: I. Værneskatten; Indledningsforedrag af cand. jur. & polit. <i>C. Trap</i>	I
II. Momenter af Statsbanernes Statistik; Indledningsforedrag af Committeret <i>Buchheister</i>	27
Progressiv Beskatning. (Seligmann)	62
Danmarks Omsætning med Rusland 1874—93. Af cand. polit. <i>Fr. Reck</i>	89
Om Rentabiliteten af Postbesørgelsen til By- og Landbefolkningen. Af Postmester <i>Kjørboe</i>	100
Ny Literatur: Schäffle: Zeit- und Kernfragen; Scharling: Afsnit af Danmarks Statistik; Schröder: Danmarks Hjælpkilder; Fabiske Essays	105
Fra Udlandet: Den engelske Arbejdsstatistik; Neger-Valgret i Amerika; Adam Smiths Bibliothek; norsk statsøkonomisk Forening	113

Tredje Hefte.

Rentefodens Bevægelser. Af Kontorchef i Nationalbanken <i>E. Meyer</i>	129
Nationaløkonomisk Forening: Diskussion om Rentefoden	159
Om Statsgaranti for Kreditforeningsobligationer. Foredrag i Folketinget af Prof. Dr. <i>Will. Scharling</i>	170
Af Betænkningen om Lovforslaget om Rentefod	181
Fra Udlandet: Rentefoden ved Prioritetslaan i Østrig	184
Møntspørgsmaalet og Vanskelighederne ved dets Løsning. Af Prof., Dr. <i>Will. Scharling</i>	186

Fjerde og femte Hefte.

Danske Elitearbejderes Forbrug. Af candd. polit. <i>Adolph Jensen</i> og <i>Michael Koefoed</i>	209
Toldbyrden paa danske Elitearbejderes Forbrug. Af cand. polit. <i>M. Koefoed</i>	237
Beskatter Postvæsenet Bybefolkningen til Fordel for Landbefolkningen? Af Kontorchef <i>Jerichau Christensen</i>	257
Otte Timers Arbejde. (Rae)	271
Økonomi i Elementarskolen. (S. N. Patten)	305
Folkemængden i København-Frederiksberg	322

Sjette Hefte.

Bybefolkningens Tilvæxt-Mulighed i Danmark. Af Postmester <i>Kjørboe</i>	337
Arbejderspørgsmaalet. <i>Herkner</i>	362
Kathedersocialismen og dens Fejl. Af Prof. <i>Jul. Wolf</i>	377
Lægestatistik. Anmeldt af Kontorchef <i>Rubin</i>	402
Høsten 1894	405
Ny Literatur: Nyrop: Lavsskraaer; Webb: Socialismens historiske Grundlag	409
Fra Udlandet; Sverigs nationaløkonomiske Forening; Frankrigs sociale Love; Befolkningstilvæxt i Europas Storbyer.	412

Syvende Hefte.

Rubin: Frederik VI's Tid. Anmeldt af Kammerherre, Amtmand <i>C. St. A. Bille</i>	417
Retten til Arbejde. (Dr. <i>Singer</i>)	439
Herbert Spencer. (<i>Hudson</i>)	454
Conrad Hauser og Byggeforholdene i København. Af Kontorchef <i>Rubin</i>	471
Ny Literatur: (Castberg og Schierner: De Fattiges Anstalt; Regnell: Stadskommunens forfatning)	475

Ottende Hefte.

Den ungarske Zonetarif. Af Kontorchef <i>Rimestad</i>	481
Herbert Spencer. (<i>Hudson</i>)	497
Bog anmeldelse. (<i>Linderberg: Frikonkurrencen og Socialismen</i>). Ved <i>Aleksis Petersen-Studnitz</i>	517
Fra Udlandet: En lille Arbejderby. Ved <i>C. Trap</i> . — Norges Landbrug	529

Niende Hefte.

Vore Provinsbanker. Af Bankkasserer, cand. polit. <i>Staal</i>	545
Engelsk Arbejderstatistik. Af cand. polit. <i>Adolph Jensen</i>	557
Nationaløkonomisk Forening	575
Bog anmeldelse: Ad. Jensen og Urdahl: Beværtningslovgivningen og Drikkeondet.	576
Om Kaninavl. Af Postassistent <i>Johs. Madsen</i>	590
Fra Udlandet: Budapest; Lønbevægelser og Striker i Schweiz	595

Tiende Hefte.

Den københavnske Befolknings Aldersfordeling. Af Bureauef <i>Rubin</i>	609
Det gamle Limfjordssildefiskeri. Af Postmester <i>Kjørboe</i>	622
Alderdomsunderstøttelsen i Danmark efter Lov 9. April 1891	669
Nationaløkonomisk Forening: Om Sparekassevirksomheden og Kontrollen dermed. Diskussion indledet af Overpostmester <i>Petersen</i>	675
Bog anmeldelse: Trap: Finansvidenskab. Anm. af A. P. J.-C.	698

Nationaløkonomisk Forening.

Møde den 20. December 1894.

Hr. cand. jur. & polit. **Cordt Trap** holdt følgende Foredrag om
Værneskatten.

Ved en Værneskat forstaas en Skat, der lignes paa dem, som af en eller anden Grund enten slet ikke eller kun delvis komme til at tjene Fædrelandets Forsvar med deres Person, eller paa deres nærmere Ascendenter. For den umiddelbare Følelse synes det tiltalende at udligne Værnepligtens Byrder, der hvile meget ulige paa Befolkningen, ved en Skat. Det kan imidlertid ikke nægtes, at naar Spørgsmaalet om en Værneskat først rykker En nærmere paa Livet, naar det gælder om at begrunde Skatten principielt og føre Principerne ud i Praxis, da møder man store Vanskeligheder og megen Tvivl. Derfor har Værneskatten endnu ikke fundet nogen almindelig Udbredelse, og det synes, som om Forsøget paa at føre den igennem aldrig lykkes i første Omgang. Men netop fordi Værneskatten trænger til saa indgaaende Overvejelser, har jeg ikke troet det overflødigt at føre Sagen frem i »Nationaløkonomisk Forening« iaften for at bidrage lidt til, at Spørgsmaalet kan blive drøftet fra forskellige Synspunkter, og jeg finder en særlig Anledning dertil

i den Omstændighed, at Lov af 13. April 1894 om Tillæg til Hærloven opstiller en hel ny Klasse af fritagne Værnepligtige ved Fodfolket, nemlig dem, som erklæres for fuldt tjenstdygtige, men ikke indkaldes til Uddannelse, fordi Antallet af Fodfolksrekrutter er fixeret ved Loven. For disse fritagne Værnepligtige frembyder Spørgsmaalet om en Værneskat sig med særlig Styrke.

Før jeg kommer ind paa Sagens Realitet, maa det være mig tilladt at give en meget sammentrængt Fremstilling af de bestaaende Værneskatte.

Værneskatten kan følges langt tilbage i Tiden, saaledes til Kongeperioden i Roms Historie, da Grundskatten var højere for dem, som ikke kunde yde Krigstjeneste, til Karolingertiden i Tyskland, og fandtes navnlig i den senere Middelalder og Begyndelsen af den nyere Tid i Frankrig, hvor den snart havde Karakteren af en egenlig Skat, snart maatte betragtes som en Bøde for Ikkeopfyldelsen af Værnepligten. I de nordiske Riger fandtes i Middelalderen ogsaa en Art af Værneskat; saaledes kunde Ejere og Fæstere af mindre Jordlodder her i Danmark købe sig fri for deres Ledingspligt ved en Pengesum. Men skønt en Værneskat kan tænkes og har eksisteret under forskellige Værneordninger, bliver det dog først, naar den almindelige Værnepligt griber dybt ind i hele Nationens personlige Forhold og fordeler de offentlige Byrder meget ulige mellem dem, der komme til at tjene som Soldater, og dem, som blive fri, at Spørgsmaalet om en Værneskat trænger sig stærkt i Forgrunden og beslaglægger den offentlige Mening. De moderne Værneskatte tage netop deres Udgangspunkt i den almindelige Værne-

pligt. Da denne var indført i Frankrig i 1793, fulgte efter kort Tids Forløb en Række Love, den sidste af 1805, der som Supplement til Værnepligten indførte en Værneskat, der kom til at rette sig efter den Værnepligtiges og hans Forældres direkte Skatter. Efter at den almindelige Værnepligts Princip atter var opgivet, forsvandt Værneskatten i 1818 fra det franske Budget.

I Schweiz havde Tanken om en Værneskat hurtigt slaaet Rod, vel fremskyndet af den Ejendommelighed ved de schweiziske Militærforhold, at Soldaterne selv skulde bære en Del af Udgifterne ved Ekviperingen, hvorved Misforholdet mellem Fordelingen af Militærbyrderne traadte endnu skarpere frem. Allerede i Begyndelsen af dette Aarhundrede indførte enkelte Kantoner denne Skat; flere og flere fulgte efter, og henimod Midten af Aarhundredet fandtes den næsten overalt. Ved Forbundsloven af 28. Juni 1878 »betreffend den Militärpflichtersatz« reguleres Skatten efter fælles Regler for hele den schweiziske Forbundsstat. Næst i Rækken med Indførelse af Værneskatten fulgte Würtemberg og Bajern i 1868 og 1869; i Würtemberg var Skatten 20 Gulden for Alle, i Bajern udmaalt efter Indtægten. Disse Love traadte ud af Kraft, da der efter det tyske Riges Konstituering indførtes fælles Militærforfatning for alle de enkelte Rigslande; men den offentlige Opmærksomhed var nu fæstet paa Værneskatten efter den i det hele gunstige Bedømmelse, den havde fundet i de tvende nævnte Stater, og der er dem, som paastaa den forudsat i Rigsforfatningens § 58, der udtaler, at hvor den lige Fordeling af Militærbyrderne ikke kan ske in natura uden Skade for det offentlige Vel, bliver Udjævningen at fastsætte ved Lovgiv-

ningen efter Retfærdighedens Grundsætninger. I alt Fald blev Spørgsmaalet om en Værneskat bragt frem i 1877 og senere i 1881, da Regeringen under 17. Marts fremlagde et Værneskatsforslag. Skatten var bestemt til, med nogle snævert begrænsede Undtagelser, at omfatte Alle, som ikke kom til at aftjene deres Værnepligt; den skulde strække sig over højst 12 Aar og bestaa af en Kopskat paa 4 M. og en Indkomstskat, der beregnedes efter en Skatteprocent, der fra 1000 til 6000 M. og derover skulde stige fra 1 til 3 pCt. Skatten antoges at ville give et Udbytte paa henimod 20 Millioner M. Værneskattens principielle Berettigelse blev imidlertid stærkt bestridt, saaledes af den bekendte v. Treitschke, og Lovforslaget ikke vedtaget. I denne Sammenhæng kan det nævnes, at man i Tyskland kender en egen Art af Værneskat for de saakaldte »Einjährige«, idet disse skulle sørge for deres egen Beklædning og Forplejning. Derimod har Østerrig og Ungarn indført Værneskatten ved tvende Love af 13. Juni 1880, Frankrig ved Lov af 15. Juni 1889 efter et nogle Aar i Forvejen foretaget forgæves Forsøg. Foruden i de nævnte Lande findes Værneskatten i Portugal og Serbien.

Ogsaa her i Landet har Tanken om en Værneskat været oppe i Begyndelsen af Halvfjerdserne, da Haffner var Krigsminister, og et Forslag blev udarbejdet, men ikke fremlagt i Rigsdagen.

Den schweiziske Værneskat har Krav paa særlig Opmærksomhed, dels fordi den har tjent som Mønster for de senere Skatter af denne Art, dels fordi man dér har lignet Skatten paa et temmelig rationelt Skattegrundlag. Efter Loven af 1878 skal enhver Schweizer-

borger, som er i værnepligtig Alder og ikke gør personlig Militærtjeneste, betale et aarligt Vederlag i Penge. Skatten omfatter ogsaa Schweizere der bo i Udlandet, medmindre de dér gøre Militærtjeneste eller betale en Værneskat. Fritagne for Skatten ere 1) Personer, som nyde offentlig Fattigunderstøttelse eller paa Grund af legemlige eller aandelige Mangler ere udygtige til Erhverv, i sidste Tilfælde dog kun, saafremt de ikke besidde tilstrækkelig Formue til deres eget og deres Families Underhold; 2) Værnepligtige, som blive tjenstudygtige under Værnepligtens Udøvelse; 3) visse schweiziske Embeds- og Bestillingsmænd. Skatten sammensættes af en Kopskat paa 6 Frcs. og et Tillæg, som er en kombineret Formue- og Indkomstskat med en kvalificeret Beskatning af Formuen. Der erlægges 1 Frc. 50 c. for hver 1000 Frcs. »ren Formue« og et lige saa stort Beløb for hver 100 Frc. »ren Indtægt«. Ved ren Formue forstaas alle de Skatteborgerne tilhørende Formuegenstande, Landejendomme dog kun ansatte til $\frac{3}{4}$ af deres Værdi, med Fradrag af Prioritetsgæld. Skatten lignes tillige paa Halvdelen af Forældrenes eller, hvis disse ikke leve, Bedsteforældrenes Formue, divideret med Antallet af Børn eller Børnebørn. Fritagne ere Forældre, som selv yde Militærtjeneste eller betale Værneskat. Ved ren Indtægt forstaas væsenlig Indtægt af personlig og blandet Virksomhed; for den i den sidstnævnte anbragte Kapital er det tilladt at afdrage 5⁰/₁₀ aarlig Rente. Forældrene hæfte for den Skat, som paahviler deres Sønner, for saa vidt disse ere mindreaarige eller leve i Hjemmet. Værneskatten strækker sig i Schweiz over et stort Antal Aar, hvilket staar i Forbindelse med Værnepligt-

ens lange Varighed fra det 20. til det 44. Aar. Rekruttjenesten er ganske vist meget kort; men den Værnepligtige indkaldes derefter indtil 32 Aars Alderen hvert andet Aar til Øvelser i 10—16 Dage. I Resten af Værnepligtstiden kan Indkaldelse kun finde Sted hvert 4. Aar i nogle Dage. I Overensstemmelse hermed betales Værneskatten indtil 32 Aar fuldt ud; senere kun med sit halve Beløb. I Tilfælde af, at der stilles overordenlige Krav til Soldaterne, kan Skatten forøges til det dobbelte. Kantonerne opkræve Skatten, men afgive den halve Del til Forbundsstaten; dennes Andel udgjorde i 1890 1,373,779 Frs. Hele Skatten indbringer altsaa omkring $2\frac{3}{4}$ Millioner Frs. aarlig.

Efter den østerrigske Lov af 13. Juni 1880 paalægges Værneskatten, med nogle snævert begrænsede Undtagelser, alle dem, der slet ikke eller kun delvis komme til at aftjene deres Værnepligt, og Skatten strækker sig over hele det Antal Værnepligtsaar, den Paagældende endnu har tilbage i det Øjeblik, han slettes af Rullen. Fritagne for Skatten ere Personer, der forsørges af Fattigvæsenet, og de, som paa Grund af legemlige og aandelige Mangler ere ude af Stand til at skaffe sig og Sine et tilstrækkeligt Underhold, og som heller ikke besidde den hertil fornødne Formue eller Indtægt, eller saadanne, hvis Tjenstydgtighed er foraarsaget ved selve Værnepligtens Udøvelse. Værnepligtige, der udvandre, skulle betale Værneskatten for hele det Antal Aar, i hvilket Tjenestepligten endnu varer. De Skattepligtige indføres i 14 forskellige Klasser med Satser fra 1 til 100 Fl. aarlig. Skatteansættelsen sker paa den Maade, at man beregner $\frac{1}{10}$ af,

hvad den Paagældende udreder i direkte Skatter og de saakaldte »Staatszuschläge«^{*)} og lader ham betale den Skattesats, som kommer dette Beløb nærmest. Alle de Personer, som ikke betale direkte Skatter, men som dog mindst fortjene den almindelige Dagløn, betale 1 Fl. Skatten lignes paa de Værnepligtiges Forældre eller Bedsteforældre, for saa vidt disse udelukkende eller dog hovedsagelig underholde de Værnepligtige, men der er her kun Tale om en subsidier Skattepligt. Ved Ascendenternes Skatteansættelse tages Hensyn til Børnenes eller Børnebørnenes Antal. Skatteansættelsen sker paa Grundlag af Oplysninger, indhentede gennem de kommunale Myndigheder, af Kommissioner, sammensatte af Stats- og kommunale Embedsmænd. Ejendommelig for den østerrigske Lov ere Bestemmelserne om Anvendelsen af Skatteudbyttet. Forlods afdrages en Sum, der for Østerrig og Ungarn i Forening er fastsat til 2 Millioner Fl. aarlig, og som godskrives det saakaldte Militærskattefond, der anvendes til Bedste for Invalidforsørgelsen og for faldne Krigeres efterladte Enker og Børn. Resten af Udbyttet tilfalder Staten; men denne paatager sig til Gengæld en nærmere i Loven bestemt Forpligtelse til at understøtte mobiliserede Troppers trængende Familier. I Finansloven for 1893 er Værneskatten opført med 1,300,000 Fl., og Militærskattefondet tilfalder der 1,148,613 Fl.

Den ungarske Lov af 13. Juni 1880 ligner i meget den østerrigske; men Værneskattens Karakter som en Klasseskat træder her skarpt frem, og de laveste

---

^{*)} hvorved forstaa Tillæg til de oprindelige Statsudbytteskatter.

Skattesatser ere højere end i Monarkiets anden Halvdel. Daglønnere og dermed i Klasse staaende Arbejdere f. Ex. betale den mindste Skat af 3 Fl. aarlig; Arbejdere og Medhjælpere i Fabrikker og Haandværksdrift samt Hustyende 4 Fl., selvstændige Haandværkere uden Medhjælp 6 Fl. Skatteansættelsen for de højere Klasser sker efter Regler, der er i nær Overensstemmelse med den østerrigske Lovs. Den ungarske Værneskat indbringer omtrent et dobbelt saa stort Beløb som den østerrigske.

I Frankrig udredes Værneskatten af dem, som af en eller anden Grund ikke komme til at gøre den paabudte 3 Aars aktive Værnepligt. Skatten formindskes forholdsvis, naar den Værnepligtige har gjort Militærtjeneste en Del af den paabudte Tid. Fritagne ere Personer, hvis Tjenstudygtighed skyldes Saar eller Svagheder, paadragne under Udøvelsen af Militærtjenesten, videre de, som ere notorisk fattige eller absolut arbejdsudygtige. Skatten sammensættes af et for Alle lige stort Bidrag paa 6 Frcs. og et Beløb, der sættes lige med, hvad den Værnepligtige udreder i »contribution personnelle et mobilière«. Skattepligtige ere tillige den Værnepligtiges Forældre, eller, hvis disse ikke leve, hans Bedsteforældre, der ansættes i Skat efter den af dem udrede »contribution personnelle et mobilière«, divideret med Antallet af Børn eller Børnebørn. For Ascendenternes Vedkommende bortfalder Skatten, naar den Værnepligtige er 30 Aar og har selvstændig Husholdning. Skatten hører op, naar den Værnepligtige har ydet 3 Aars Militærtjeneste eller indtræder i den territoriale Reservearmé. Værneskatten indbringer i Frankrig beskedne Summer, hvilket vel staar i For-

bindelse med de meget skrappe Udskrivningsregler — i 1891 udskreves ikke færre end 70,4 pCt. af de mødte Værnepligtige til egenlig Krigstjeneste foruden 7 pCt. til service auxiliaire — men tillige skyldes den Omstændighed, at Loven ikke har tilbagevirkende Kraft. Paa Budgettet for 1892 findes Skatten opført med ca. 1,300,000, for 1894 med 2,350,000 Frs., og den antages at ville stige til c. 10 Millioner Frs. aarlig.

Ved Værneskattens Begrundelse ligger det nærmest at tage sit Udgangspunkt i Hensynet til de aktivt tjenende Soldater. Militærtjenesten medfører ikke alene i personlig Henseende en stærk Frihedsberøvelse og store Strabadser — i Krigstider er Indsatsen endog Liv og Helbred — men den betyder ofte tillige for sin Udøver store økonomiske Tab. I begge Retninger have de Ikkeværnepligtige, for saa vidt deres Tjenestedygtighed ikke tillige medfører en forringet Helbreds-tilstand eller Erhvervsevne, en stor Fordel fremfor deres værnepligtige Kammerater, hvilken det skulde være Værneskattens Opgave at udligne. Værneskatten opfattes da som en udlignende Retfærdighedsakt mod de aktivt tjenende Soldater eller som en Erstatning, hvorfor Skatten i Schweiz ogsaa kaldes »Militärpflichtersatz«. Denne Opfattelse kommer frem i Fyrst Bismarcks Udtalelser under Forhandlingerne i den tyske Rigsdag: »Zu der Wehrsteuer hat nur das Gefühl Anlass gegeben, welches sich des Musketen tragenden Soldaten bemächtigt, wenn er einen seiner Meinung nach auch diensttauglichen Nachbar zu Hause bleiben sieht. Diese distributive Gerechtigkeit ist nur die Ausgleichung einer Last, für die ich einen anderen

Weg nicht finden kann«. En Konsekvens af Erstatningstheorien er det, at Skatteudbyttet anvendes til Fordel for de aktive Værnepligtige.

Mod denne Opfattelse rejser der sig en Række af Indvendinger. Staten har Ret til af enhver Borger at kræve, at han sætter sin Person ind paa Fædrelandets Forsvar; men naar de personlige Betingelser for Opfyldelsen af Værnepligten svigte, maa selve Kravet bortfalde. Vil Staten kræve Erstatning af de Personer, der ikke kunne tjene som Soldater, miskender den Beskatningens Opgave, der er at fordele de offentlige Byrder paa retfærdig Maade, men ikke at bringe en Udligning tilstede i Borgernes personlige Kaar, og ved at vurdere den personlige Tjeneste i Penge overser den ikke alene, at de to Størrelser ere inkommensurable, men den tilslører Æresmomentet ved Værnepligten, idet den understreger Værnepligtens Karakter som en Byrde, medens denne Pligt burde betragtes som en Ære. Det kan imidlertid ikke nægtes, at den sidstnævnte Indvending under normale Forhold har en mere theoretisk, end praktisk Betydning. I Krigstider træder Æresmomentet stærkt frem ved Militærtjenesten, hvilket tydeligt giver sig tilkende deri, at Mange melde sig som Frivillige, men i Fredstid føles Værnepligten sikkert af de Fleste som en Byrde.

Dybere begrundet bliver Værneskatten, naar man betragter Sagen fra Statens Standpunkt. Den fremtræder da som en Konsekvens af Kravet om en retfærdig Fordeling af de offentlige Byrder. Denne Betragtning gøres f. Ex. under Forhandlingerne i det franske Kammer gældende af Ordføreren Laisant: »Tout Français doit le service militaire personnel. Si par

une circonstance quelconque, il ne peut pas y être, nous considérons comme une juste application du principe que je viens de rappeler qu'au lieu de contribuer de sa personne, puisque cela ne se peut pas, il contribue de sa poche, de sa bourse à la défense nationale.» Paa noget ejendommelig Vis begrundes dette Synspunkt af den schweiziske Professor Cohn, f. Ex. i hans Afhandling om Militærskatten i Tübinger Tidsskriftet af 1879: »Udviklingen er mere og mere gaaet i den Retning, at Borgerne ikke yde deres Bidrag til Statens Fornødenheder under Form af personlige Ydelser, men i Penge, ved Hjælp af hvilke Staten skaffer sig den personlige Arbejdskraft, for hvilken den har Brug, og som anvendes i alle Borgeres Interesse. En Undtagelse danner den almindelige Værnepligt. Hvor en Værnepligtig imidlertid, paa Grund af personlige Mangler, ikke kan gøre Militærtjeneste, indtræder hans almindelige Pligt til ved Skatter at bidrage til de offentlige Fornødenheder. »Mod denne Theori frembyder der sig delvis de samme Indvendinger som mod Erstatningstheorien, navnlig mod den personlige Tjensteydelses Vurdering i Penge og de deraf dragne Konsekvenser.

Jeg tror, det er rigtigt ved Værneskattens Begrundelse skarpt at sondre mellem de personlige og de økonomiske Ofre, som den paalægger. Ligeoverfor de personlige Byrder kan det med vis Ret gøres gældende, at naar en Værnepligtig ikke bliver Soldat, er det enten, fordi han paa Grund af legemlige Mangler slet ikke er i Stand til at gøre Militærtjeneste, og Forudsætningen for det til ham stillede Krav derfor mangler, eller fordi Staten ikke har Brug for ham, da der er et Overskud af tjenstdygtige Værnepligtige. I

begge Tilfælde lader Staten sig udelukkende lede af sine egne offentligretlige Interesser og tager intet Hensyn til den Værnepligtiges Ønsker, og det synes da haardt at lade ham bøde i Penge for den personlige Tjeneste, som han muligvis er villig til at yde. Hertil følger sig den Betragtning, at Værnepligten vel er en personlig Byrde, men paa samme Tid tilfører Soldaterne betydningsfulde Goder, som deres ikke værnepligtige Medborgere maa undvære, saaledes en udmærket legemlig Uddannelse i de Aar, hvor den har saa overordenlig Betydning for den unge Mand, og en Indøvelse i Orden og Disciplin, som senere i Livet kan komme ham i saa høj Grad til Gode.

Men Værnepligten er foruden en personlig tillige en økonomisk Byrde. Dette ligger først og fremmest deri, at Militærtjenesten ofte griber forstyrrende ind i den unge Mands Uddannelse eller river ham ud af hans Stilling. Dette Tab rammer ganske vist ikke Alle, idet der er dem, der uhindret gaa ind i den Stilling, af hvilken Militærtjenesten har revet dem ud, men det hænger som et Sværd over Alles Hoveder, som i enkelte Tilfælde kan falde meget haardt, og den, der gaar fri for Militærtjenesten, bliver fri for en betydelig pekuniær Risiko og har i mange Tilfælde endog den Fordel at faa en Stilling paa den aktive Værnepligtiges Bekostning. Byrden forøges, for saa vidt Soldatens Lønning ikke er stor nok til hans Underhold og kræver Tilskud udefra. Denne økonomiske Byrde ved Værnepligten er der nu ingen Grund til, at de Ikkeværnepligtige skulde gaa fri for, og Værneskatten faar da det Formaal i rent økonomisk Henseende at tilvejebringe Retfærdighed i Fordelingen af de offentlige Byrder. Man

indvende nu ikke herimod, at den paagældende Byrde ikke gaar ind som klingende Mønt i Statens Kasse, og at denne følgelig heller ikke kan være forpligtet til at tage Hensyn hertil; thi rigtige Grundsætninger for Fordelingen af de offentlige økonomiske Byrder tage ikke alene de direkte, men ogsaa de indirekte Følger af Skattelovgivningen i Betragtning. Ved den her forsvarede Begrundelse af Værneskatten undgaar man ogsaa den mod samme rettede Bebrejdelse, at den skulde tilsløre Æresmomentet ved Værnepligtens Udøvelse; her bliver overhovedet ikke Tale om nogen Vurdering af den rent personlige Tjeneste. Derimod afkræftes naturligvis ikke den Indvending mod Værneskatten, at den skulde indeholde en Fare for den almindelige Værnepligts Princip, direkte, for saa vidt man tillod Stillingssystemet, indirekte, for saa vidt Staten skulde blive fristet til at slaa af paa den almindelige Værnepligts Grundsætninger for at skaffe sig Indtægter af de velhavende Borgere. Denne Frygt er dog vistnok, hvor den almindelige Værnepligts Princip er slaaet tilstrækkeligt fast og i vore stærkt demokratiske Tider, ikke meget begrundet.

Der kunde stilles det Spørgsmaal, som ogsaa gælder Cohns Theori, om ikke Værneskatten, naar den betragtes som Udslag af de almindelige Skattefordelingsgrundsætninger, burde hvile ogsaa paa Kvinderne, for saa vidt de have selvstændige Indtægter; men jeg mener, at det er berettiget at regne med den Faktor, at der paahviler den unge mandlige Slægt en særlig Forpligtelse til at virke for Fædrelandets Forsvar og at det ikke er rigtigt at rive denne særlige Pligt ud af dens Forbindelse med de tvende Køns forskellige sociale og politiske Stilling.

Men selv Værneskattens Berettigelse forudsat bliver det dog et Spørgsmaal, om Forholdene her i Landet ligge saaledes, at der er nogen Grund til at indføre denne Skat. Det maa nu indrømmes, at vor Soldater-tjeneste, maalt med de store kontinentale Staters, er kort. Det overvejende Antal Fodfolksrekrutter ligge jo saaledes, efter Bestemmelserne i Tillægget til Hærloven, første Gang kun inde i 180 Dage, og de senere Indkaldelser indskrænke sig til 25 Dage; men en Ulighed i Militærbyrderne bliver dog ligefuldt tilbage og det ikke alene mellem dem, der blive fri for Militær-tjeneste og de indkaldte Soldater, men ogsaa mellem disse indbyrdes. Det stiller sig f. Ex. saaledes, at medens den hele Tjenestetid, inklusive Vaabenøvelserne, for Fodfolket gennemsnitlig udgør 9,2, stiger den for Livgarden til 14,4 og for Rytteriet endog til 20,2 Maaneder, og for Soldater indenfor samme Vaaben er den aktive Tjeneste atter meget forskellig. Her haves endda Forholdene i Fredstid for Øje, men det behøver ikke at siges, at i Krigstilfælde forøges de Værnepligtiges personlige og økonomiske Ofre ganske overordenlig stærkt. Værnepligten kan derfor være en ret tungtvejende Byrde. Men en særlig Grund til Værneskatten turde for vort Land ligge i den Omstændighed, som jeg tidligere berørte, at efter Tillægget til Hærloven eksisterer der nu en Klasse Værnepligtige, som ere fuldt tjenstdygtige, men dog blive helt fri, fordi Behovet for Soldater er dækket. Forholdet er dette, at medens man efter de tidligere Hærlovsbestemmelser benyttede samtlige de til Fodfolket udskrevne Rekrutter og disses Antal suksessivt steg — de mødte Rekrutter udgjorde i Aarene 1890—93 henholdsvis 6221,

6461, 6454 og 6867 — er Tallet paa Fodfolksrekrutter, der aarlig indkaldes til Uddannelse, nu fastsat til 5300, hvoraf endda 500 normalt kun tjene i 2 Maaneder, men dog kunne holdes tilbage i den almindelige Tjenestetid til Udfyldning af ledige Pladser. Her melder sig med særlig Styrke det Spørgsmaal: Er det rigtigt, at disse Mennesker, der ere fuldt lige saa kraftige og erhvervsdygtige som deres Kammerater, skulle stilles økonomisk saa meget gunstigere end disse; men jeg tror ganske vist, at man ved Spørgsmaalet om Indførelsen af en Værneskat ikke let vilde kunde blive staaende ved den her omhandlede Klasse af Værnepligtige. Der er nemlig nogen Grund til at antage, at kunne Udskrivningsautoriteterne vælge og vrage mellem et stort Materiale af Rekrutter, ville de i Hærens Interesse skærpe Fordringerne til Tjenstdygtighed og kun udtage de kraftigste unge Mænd. Antallet af de udskrevne, men ikke indkaldte Rekrutter, vilde under denne Forudsætning aftage; men Procenttallet mellem de kasserede og de indkaldte Værnepligtige stige i de førstes Gunst. Men ogsaa under denne Eventualitet vil Spørgsmaalet om en Værneskat melde sig med nogen Styrke, fordi det allerede i Forvejen store Antal militærfri Personer, som dog ikke er mindre erhvervsdygtige end de aktive Værnepligtige, vil forøges. Paa Sessionen for 1893 blev der endelig behandlet 16,788 Værnepligtige. Af dem bleve:

	10875	=	64,78	pCt.
»	»	»	Militærarbejdere	
	1265	=	7,53	»
kasserede	4648	=	27,69	»

Hvis Tillægget til Hærloven havde været gældende allerede i 1893, vilde 1539 Værnepligtige tjenlige til egenlig Krigstjeneste og 518 Militærarbejdere ikke være blevne indkaldte til Uddannelse, og de helt fritagne Værnepligtige Tal være steget til 6705 eller c. 40 pCt. af de endelig behandlede.

Jeg mener derfor, at der vel herhjemme kan være Anledning til at tage Spørgsmaalet om en Værneskat op til praktisk Drøftelse, og, saa vidt vides, har der ogsaa i det sidste Aar indenfor Rigsdagskredse, med de tidligere omtalte nye Udskrivningsregler som Udgangspunkt, været Planer oppe om en Værneskat med det Formaal at beskatte det tjenstdygtige, men ikke indkaldte Mandskab, saaledes at Skatteudbyttet skulde anvendes til Fordel for de aktive Værnepligtige. Imidlertid vil man, som allerede berørt, ved Omsættelsen af Principerne i Praxis, støde paa store Tvivlsspørgsmaal, og de tekniske Vanskeligheder ved Gennemførelsen af Værneskatten ere her i Landet endog særlig store.

Tvivlen indfinder sig allerede med Hensyn til, paa hvilke Personer Skatten bør komme til Anvendelse. Navnlig maa der spørges, om det er retfærdigt at kræve, at Erhvervsudygtigheden, for at blive en Dispensationsgrund, skal være absolut. Erkendes maa det vistnok, at den unge kraftige Mand, der efter aftjent Værnepligt stævner ud i Kampen for Livet, er anderledes vel stillet end den, hvis Tjenstudygtighed tillige medfører en formindsket Erhvervsevne eller et svækket Helbred for hele Livet, og Billighed taler for at lade den her omhandlede Værnepligtige fri for Skat. Værneskatten vilde sikkert ikke kunne regne paa en almind-

eligere Sympathi, medmindre den kun rammer dem, hvis Fritagelsesgrund ikke paavirker deres Erhvervs-
evne eller deres hele Helbredstilstand. Denne Bedøm-
melse kunde bedst finde Sted paa selve Sessionen.
Der frembyder sig dernæst det Spørgsmaal, om der
kunde være Anledning til ikke at beskatte dem, der
have særlige personlige Forpligtelseskrav hvilende paa
sig, og hvorledes man skal behandle Udvandrere. At
kræve, som man gør det i Østerrig, at Udvandrere
skulle betale Værneskat for hele den resterende Værne-
pligtstid, forekommer mig i alt Fald lovlig haardt.
Hvorledes dernæst stille sig overfor de Værnepligtiges
Forældre (Ascendenter)? En selvstændig med Børnenes
konkurrerende Skattepligt for disse lader sig næppe
rationelt begrunde; thi hvorfor skal man beskatte For-
ældre, der have værnepligtige Sønner, fremfor andre,
der ikke have det. Derimod lader en afledet Skatte-
pligt sig bedre forsvare, naar den Værnepligtiges Ind-
tægt helt eller delvis skyldes Forældrene, ligegyldigt
om den bestaar i frit Ophold i Forældrenes Hus eller
i direkte Tilskud. Her rammes kun den Del af For-
ældrenes Indtægter, der er bestemt til at anvendes paa
den værnepligtige Søn. I delvis Overensstemmelse
hermed er den østerrigske Lovs § 4, som kun paalæg-
ger Forældrene en Skattepligt, naar Børnenes Under-
hold udelukkende eller for Størstedelen bestrides af
dem.

Tvivlsomt er det ogsaa, over hvor lang Tid Skatte-
pligten bør strække sig. Efter min Anskuelse bør man
være varsom med at spænde Ydelsespligten over et for
langt Tidsrum; Skatten bør helst ikke paalægges for
længere Tid end Følelsen hos de Ikkeværnepligtige af,

at Skatten skal udligne de store Byrder, som de blive fri for, men deres Kammerater bære, er nogenlunde frisk. Her i Landet mener jeg, at det næppe vilde være heldigt at udstrække Værneskatten udover de 8 Aar, den Værnepligtige staar i Linjen.

Et vigtigt Spørgsmaal, paa hvis Besvarelse i Praxis Værneskattens Skæbne eventuelt vil kunne komme til at bero, er det, hvorledes Skatteudbyttet skal anvendes. Det forekommer mig her at være en meget taltende Tanke at benytte de indkomne Penge til Fordel for de aktive Værnepligtige. Selv om man ikke staar paa Erstatningsteoriens Standpunkt, hvor den nævnte Anvendelse kræves af selve Theorien, kan det meget vel forsvares at benytte Skatteudbyttet paa den nævnte Maade, fordi det maa erkendes, at de Værnepligtiges pekuniære Forhold i og for sig kunne trænge til at forbedres. Jeg tør ikke komme for dybt ind paa Spørgsmaalet om, hvorledes Pengene bedst anvendes til Fordel for Soldaten selv — her kommer jo ogsaa det paaregnede Skatteudbyttes Størrelse i Betragtning — men vil kun antydningssvis bemærke, at der vel kan være Anledning til at gøre noget særligt for de Værnepligtige, der holdes inde ud over den normale Tid og for dem, der have Forsørgelseskrav hvilende paa sig, og at det, i Fald den almindelige Lønning forhøjes, kunde være rigtigt at tage Spørgsmaalet Naturalforplejning op i Forbindelse hermed.*)

Særlige Vanskeligheder ville der her i Danmark møde ved Skatteansættelsen. Det synes rimeligt at

---

*) Under Forhandlingerne i den tyske Rigsdag blev det foreslaaet af Værneskatten at betale Soldaterne et lille kontant Beløb ved Tjenestetidens Udløb.

følge Udlandets Exempel deri, at Skatten bestaar af et Beløb, som Alle skulle betale, og som enten kunde være fast, som i Schweiz, Frankrig og Østerrig eller en Klasseskat som i Ungarn, samt en Del, der retter sig efter den Værnepligtiges, eventuelt hans Forældres, økonomiske Evne. Men medens de trende Lande, hvor Værneskatten er indført, har et almindeligt System af direkte Statsskatter, Schweiz overalt Formueskat, hyppigst tillige Indkomstskat, Østerrig et sammenhængende System af Indkomstskat og Udbytteskat, Frankrig endelig »la contribution personnelle et mobilière«, savne vi jo her i Landet et saadant almindeligt System af direkte Statsskatter, som kunde lægges til Grund for Udmaaling af den bevægelige Del af Værneskatten. De direkte kommunale Skatter lade sig ikke med Retfærdighed benytte, fordi der er altfor store Forskelligheder mellem Kommunerne indbyrdes. Der staar da formentlig ingen anden Udvej aaben end at indføre en partiel Indkomstskat, for hvilken der i København og delvis i Købstæderne vilde være værdifulde Tilknytningspunkter i de bestaaende kommunale Skatter. Paa Landet vilde Sagen frembyde større Vanskelighed, og ved Skatteansættelsen maatte man, som man har gjort det i Østerrig, sørge for en Samvirken mellem Statens og de kommunale Myndigheder, da de sidstnævnte vilde være for stærkt interesserede i at ansætte Skatten lavt.

Som det vil fremgaa af den foregaaende Udvikling, nærer jeg i Principet Sympathi med en Værneskat — og hvis de nuværende Udskrivningsregler vedblive at bestaa, vil Spørgsmaalet om dens Indførelse vel melde sig om kortere eller længere Tid — men jeg skjuler

ikke for mig selv, at en saadan Skat vilde faa store tekniske Vanskeligheder at overvinde, og det er mit Haab, at mit Indledningsforedrag paa et eller andet Punkt maa have bidraget til at kaste Lys over disse.

Til Indledningsforedraget sluttede der sig følgende Diskussion:

Kontorchef E. Meyer var ikke nogen principiel Modstander af Værneskatten, men han vilde dog advare mod en alt for stærk Begejstring for den. Hvad Indlederen havde anført imod Skatten, vilde Taleren forsøge at uddybe lidt nærmere. Naar Indlederen saaledes havde anført den Begrundelse af Værneskatten, som bygger paa Kravet om Statsbyrdernes retfærdige Fordeling, saa var dertil at bemærke, at social Retfærdighed ikke opnaas derved, at der lægges nye Byrder paa nogle, uden at man samtidig letter Tyngen for andre. Der var derfor Grund til at advare begejstrede Tilhængere af Værneskatten mod hensigtsløst at indføre en saadan ny Skattebyrde. Selv om man bestemmer, at Skattens Udbytte skal anvendes til Bedste for de Værnepligtige, kommer man dog ikke ud over Vanskelighederne; thi Værnepligten er en meget ulige Byrde, og det er ikke muligt at angive, paa hvem den hviler tungest. Der er ikke nogen bestemt Samfunds-klasse, som særligt lider under denne Byrde; i Handelsstanden f. Ex. betragte nogle unge Mennesker Soldatertiden som en ganske behagelig Ferie, medens andre blive revne ud af deres Stilling for lange Tider.

En Anvendelse af Skattens Udbytte efter Socialretfærdighedens Princip vanskeliggøres altsaa i høj Grad ved Umuligheden af at udmaale Værnepligtens Tynge for den enkelte.

* Kontorchef Rubin kunde ikke indse, at Værne-skatten havde noget rationelt Grundlag. Medens man tidligere havde overladt Landets Forsvar til Bønderne, der maatte bære denne Byrde som saamange andre Byrder, samtidig med at Købstadboerne gik fri, var den Ide, der laa til Grund for den almindelige Værnepligt, at Staten udtog saamange af de, til Øjemedet, bedste Kræfter, som var nødvendig, uden Hensyn til Rang og Stand; forslog det ikke med det unge Mandskab, naar Krigen stod for Døren, gik man til de ældre Aargange, tilsidst, naar Nøden var overhængende, til Landstormen o. s. v. Vilde man, som i England, nøjes med en hvervet Hær, kunde Sagen gøres op som et Pengespørgsmaal; krævede man derimod, at Landets Forsvar skulde ske med hver Mands Liv og Blod, saaledes at de mest egnede toges i første Række, kunde denne personlige Indsats ikke evalueres og derfor heller ikke fra anden Side opvejes med et Pengebeløb. Det var ogsaa ud fra dette Synspunkt, Sagen var falden i Tyskland. Man vilde ikke give Anledning til den Tankegang, at den, der var hundrede Mile borte fra Gravelotte, kunde mene, at han lige saa godt som den, der var i Ilden, havde givet sit Bidrag til Rigets Forsvar. Snarere kunde man tænke sig, at en saadan Skat blev populær f. Ex. i et Land som Sverig, der i umindelige Tider ingen Krig havde haft. Her kunde tilsidst Militærvæsenet næsten minde om vort gamle

Borgervæbningssystem, hvor man ikke ventede Uniformen brugt til væsentligt andet end Parader og Revuer, og som derfor ogsaa tillod Frikøb efter fastsatte Taxter. Men jo mere aktuelt det stod for Bevidstheden, at Krigsvæsen var til Krigens Brug, des mere fjærntliggende blev Værneskatten, des mere forvirrende var den overfor den almindelige Værnepligts Ide.

Taleren forstod navnlig ikke, hvorfor særlig en Del af den mandlige Ungdom skulde betale en Værneskat, og ikke alle, der ikke vare antagne til Tjeneste. Ifølge hvilken Motivering skulde Kvinderne ikke betale Skat? Aarsagen til at en Kvinde ikke tages til Soldat var jo ganske den samme som at en nærsynet Mand kasseredes, legemlig Svaghed, og der var jo end Intet i Vejen for, at der oprettedes Ambulance- og Plejerskekorps af Kvinder, saaledes at de Kvinder, der ikke toges til dette Hverv, ligesaa vel som de ikke-værnepligtige Mænd burde ifalde Skatten. Men herved kom man ind paa, ikke at der skulde opkræves en »Værneskat« hos visse Dele af den mandlige Ungdom, der var fri for Militærtjeneste, men at de Tjenende skulde være fri for endel af de Skatter, der ellers i Almindelighed opkrævedes hos Befolkningen, Værneskatten blev altsaa ikke en Undtagelsesskat, der skulde hvile paa enkelte Dele af Befolkningen, men blev snarere Udtrykket for den Skattefrihed, de Værnepligtige kom til at nyde fra den almindelige Skat.

Man kunde nu indvende — fortsatte Taleren — at Sagen ikke behøvede at tages til den Grad fra Grunden af. Værneskatten skulde ganske simpelt betyde, at de unge Mænd, der slap fri for Militærtjenesten,

og derved fik et Forspring i økonomisk Henseende for de andre, erlagde en aarlig Afgift, der saa kunde komme de Indkaldte til Gode, og nogen stor Sag vilde det hele jo ikke dreje sig om, saa at man ingen Anledning havde til at gøre noget betydeligt Nummer ud af en saadan lille, nærliggende Skat.

Taleren mente imidlertid, at Skatten, selv set fra disse Synspunkter, var urimelig. Nutildags vilde det ikke sjældent være Kvinder, der droge ind i de Pladser, der blive ledige ved de unge Mænds Militærtjeneste, de burde derfor ifølge nysnævnte Ræsonnement lige saa godt som Mændene være skattepligtige. At lade Skatterevenuet tilflyde de Indkaldte kunde dernæst vel være praktisk i første Øjeblik, da man derved fik fastslaaet højere Lønningssatser, som det senere blev svært at komme bort fra igen, og som altsaa vilde blive til stadig Gavn for de Værnepligtige. Men selvfølgelig vilde denne Lønningsforhøjelse ikke i Længden blive udredet af Værneskatten; den vilde — som alle tidligere lignende Skatter til bestemte Formaal — i Tidens Løb gaa ind i den almindelige Statskasse, hvorfra Lønningerne, incl. Forhøjelsen, ogsaa vilde blive udredede. Denne Sagens Gang maatte ogsaa Enhver, som ansaa Skuffesystemet i Finanshusholdningen for en Uting, finde heldigst. Men endelig var det Argument, at Skatten ikke vilde blive nogen særlig betydelende Skat — saalidt som Udlandets Skatter af lignende Art vare det — snarest en Grund til ikke at paalægge den, ikke blot af principielle Grunde, men ogsaa af praktiske, thi det var ingenlunde nemt at faa denne Skat paalignet retfærdigt selv indenfor snævre Rammer,

ikke heller bekvemt at faa den opkrævet. Hvortil saa det hele Apparat?

Taleren troede derfor, at Værneskatten, set fra et hvilket som helst Standpunkt, var uantagelig. Havde Staten Brug for nye Indtægtskilder — og før dette var Tilfældet, kunde der jo dog fornuftigvis ikke være Tale om at paalægge nye Skatter — maatte disse søges efter andre Principer end det rent populære, at her syntes at være et Skatteobjekt, hvor det kunde være »ganske fornuftigt« at slaa ned, eller at »so ein Ding muss ich auch haben«, eftersom man havde indført denne Skat eller overvejet den forskellige Steder i Udlandet. »Værneskatten« var en urationel Skat, i visse Henseender skadelig og begrebsforvirrende, en vanskelig og lidet givtig Skat, derfor, baade theoretisk og praktisk, ikke til at anbefale.

Journalist Mundberg udtalte sig stærkt imod Værneskatten, som han karakteriserede som urimelig og ulogisk, fra hvilket Synspunkt man end betragter den. Tolden var en uretfærdig Skat, men den rammer dog altid, hvor der er en Købeevne; Værneskatten paalægges derimod uden alt Hensyn til, om den Skattepligtige har Evne eller ej. Det var rigtigt at komme de trængende Værnepligtige til Hjælp, men det maatte ske efter rationelle Regler, og Hjælpen maatte tilvejebringes paa anden Maade end gennem Værneskat. Taleren betegnede Kandidat Traps Opfattelse af Spørgsmaalet som »manchesteragtig«. Det glædede ham, at Rubin tog Afstand fra dette Standpunkt.

Indlederen kunde paa en Maade anerkende det berettigede i Rubins Indvendinger; men sidstnævnte

sondrede ikke tilstrækkelig skarpt imellem den personlige og den økonomiske Byrde, som Værnepligten paa lægger. Betragtede man Værnepligten som en kun personlig Byrde, vilde de af Rubin fremførte Betragtninger maaske være paa deres Plads. Men Faktum er dog, at man blandt de offentlige Byrder ogsaa maa medregne det økonomiske Tab, som den enkelte Værnepligtige lider, og at der derved fremkommer en Ulighed i Beskatningen, idet nogle gaa fri af Værnepligtens økonomiske Byrde. At denne Byrde kan være meget forskellig, maa indrømmes Kontorchef Meyer, men den Ikkeværnepligtige, bliver i alt Fald fri for en betydelig økonomisk Risiko. At udstrække Værneskatten til ogsaa at omfatte Kvinder, vilde i alt Fald paa nærværende Tidspunkt dog næppe være rigtigt; man maa regne med det Faktum, at Værnepligten i den almindelige Bevidsthed staar som en særlig Pligt for den unge mandlige Slægt, og at det som tidligere omtalt ikke er berettiget at rive dette Faktum ud af dets Forbindelse med de tvende Køns forskellige økonomiske, sociale og politiske Stilling. Værneskatten bliver da en relativ Retfærdighedsakt, som bidrager til at fordele de offentlige økonomiske Byrder mere ligeligt mellem den unge mandlige Slægt, der væsenlig konkurrerer indbyrdes og i hvert Fald i det politiske Liv deler Vilkaar sammen. Rent theoretisk set kan det være rigtigt at lade Udbyttet af en eventuel Værneskat gaa ind i Statskassen, der har den almindelige Forpligtelse til at sørge ordenlig for Soldaterne; men ser man praktisk paa Spørgsmaalet, kan Værneskatten frembyde en Lejlighed, som ellers udebliver, til at forbedre de økonomiske Forhold for de Værnepligtige, særlig dem, der

ligge længe i Tjenesten. Opgiver man senere Skuffesystemet, er Hensigten opnaaet. Taleren tog sig Hr. Mundbergs stærke Angreb meget let, men han skulde dog overfor Udtrykket »manchesteragtig« bemærke, at dette næppe lod sig anvende om Talerens Anskuelser, hvilket tydeligt nok fremgik af, hvad han havde skrevet og offentliggjort om nationaløkonomiske Emner.

Kontorchef Meyer bemærkede til Mundberg, at det var urigtigt, naar denne uden videre forudsatte, at Værneskatten ikke kunde blive nogen rationel Skat. Den kunde meget godt graderes efter Skatteydernes Formue og Indtægt. — Han var ikke nogen Tilhænger af Skuffesystemet, som enkelte vilde bringe til Anvendelse paa Værneskatten. Han vilde hverken angribe eller forsvare Skatten i dens Almindelighed, men kun udtale den Tanke, at forsaavidt der laa nogen Ide til Grund for Værneskatten, da var det Tanken om en Skat, der ramte alle Skattepligtige, undtagen de Værnepligtige.

Redaktionssekretær Nathansen vilde ikke udtale sig i selve Spørgsmaalet om Værneskattens theoretiske Begrundelse. Han vilde kun gøre opmærksom paa, at Tanken om en Værneskat til Bedste for fattige Værnepligtige ikke var ganske fremmed hos os, idet der i flere Garnisoner havde dannet sig den Praxis, at der blandt de Soldater, som hjemsendes efter den første Uddannelse, sammenskydes Beløb til Hjælp for dem, der ved Lodtrækning udtages til fortsat Tjeneste.

Nationaløkonomisk Forening.

Møde den 17. Januar 1895.

Hr. Kommitteret ved Statsbanerne **H Buchheister** meddelte følgende

Momenter af Statsbanernes Statistik.

Vor ærede Formand har rettet en Opfordring til mig om her i denne Kreds at holde et eller andet Foredrag om Jærnbanevæsenet. Denne Opfordring har sat mig i en vis Forlegenhed. Paa den ene Side vilde jeg nødigt afslaa en Anmodning, der kom fra den Kant; paa den anden Side er Themaet saa omfattende, at jeg ikke ret vidste, hvilken Del deraf jeg skulde gøre til Genstand for et Foredrag. Endelig kom dertil endnu en Betænkelse, som jeg udtalte for Formanden, og som jeg vil gentage her. Anlægget af Jærnbaner og deres Drift berører saa mange forskellige Interesser, der er snart ikke et Menneske, der ikke i den ene eller anden Retning har Ønsker, Fordringer, Klager og Besværinger at fremføre, og det var at forudse, at ethvert Foredrag om Jærnbanevæsenet, hvilken Side af det man end vilde behandle, kunde fremkalde en Diskussion, der let maatte bringe Foredragsholderen i Forlegenhed, idet han umuligt vilde se sig i Stand til at gaa ind paa alle de Spørgsmaal, der maatte blive

rettede til ham, eller give Oplysninger om alle de Genstande, der maatte ligge den ene eller anden af Tilhørerne paa Sinde. Dels vilde Foredragsholderen næppe være tilstrækkelig inde i alle Specialiteter, i alt Fald ikke have alt paa rede Haand, dels vilde det for ham være umuligt her paa dette Sted at gaa ind paa mange Enkeltheder, der henhøre under Administrationens Omraade. Formanden forstod godt disse Betæneligheder, men mente desuagtet, at jeg ikke skulde lade mig afskrække, og han foreslog mig da at indskrænke mig til et væsentlig refererende Foredrag og at fremstille nogle faktiske Forhold, som muligvis kunde have almindelig Interesse. Jeg er gaaet ind paa dette Forslag, men, det siger jeg strax, hvad jeg saaledes i Korthed vil meddele, er intet andet, end hvad Mange af Dem allerede kende, og hvad man i Virkeligheden kan læse sig til, i det væsentlige i den sidst udkommne Beretning om Statsbanernes Drift. Det er nogle Momenter af denne Beretning, som jeg vil fremdrage, og jeg beder som sagt i Forvejen om Undskyldning for, at hvad De faa at høre, ikke er Nyt.

Jeg skal da begynde med at anføre, at Jærnbannerne i vort Land den 1. April 1894 havde en Længde — Statsbaner og Privatbaner — af omtrent 291 Mil, eller om man hellere vil, 2190 Kilometer. Vi ere jo her tillands endnu ikke komne saa vidt, at man officielt eller lovmæssigt benytter de metriske Maal, Vægt- og Rumangivelser, men man kan af Hensyn til Udlandet ikke ganske undlade at bruge dem. De bane sig jo efterhaanden ogsaa Vej, og Folk ere allerede godt fortrolige med dem. Naar den Tid engang kommer, at det metriske System bliver officielt aner-

kendt, vil Publikum være ret modtageligt for Forandringen, hvis Gennemførelse da næppe vil volde store Ulemper. Tildels skyldes det Jærnbannerne, at Kilometer- og Kilogramberegningen er bleven populær. Hensynet til vore Naboer mod Syd og Nord har nedsaget de danske Baner til i et vist Omfang at adoptere Systemet. Jærnbannerne bidrage i det hele, om jeg maa udtrykke mig saaledes, til at »internationalisere« mange Forhold. Saaledes skyldes det i det væsentlige dem, at den saakaldte mellem-europæiske Tidsbestemmelse nu er gældende i vort Land. Stiller man sit Ur et hvilketsomhelst Sted i Danmark, behøver man, forudsat naturligvis, at det vedbliver at gaa rigtigt, ikke at forandre Visernes Stilling paa en Rejse gennem Sverige, Norge, Tyskland, Østerrige Ungarn, Schweiz, Italien, Bosnien, Serbien og en Del af Tyrkiet.

Altsaa de danske Baner have en Udstrækning af 291 Mil. Af disse ejes omtrent $222\frac{1}{2}$ Mil af Staten, Resten ere private Baner. Men Staten driver ialt 231 Mil, nemlig foruden sine egne Baner de tre private Baner: Falsterbanen, Ribe—Vedsted og Viborg—Aalestrup, medens paa den anden Side en privat Bane, den sydfynske, driver Statens Bane: Faaborg—Ringe. De for privat Regning byggede, men af Staten i Forpagtning tagne Privatbaner drives ganske som selve Statsbanerne og i Forbindelse med dem, uden at der for dem føres særligt Regnskab. De danne en integrerende Del af Statsbanenettet og ere saaledes medindbefattede i Statsbanedriftens Opgørelser og Statistik, medens denne derimod selvfølgelig ikke indbefatter den lille Statsbanestrækning, der drives af et privat Selskab. Under de 231 Mil, som ere underlagte Stats-

banedriften, er ogsaa indbefattet Strækningerne mellem Korsør og Halskov og mellem Nyborg og Slipshavn, Strækninger af ialt $1\frac{1}{2}$ Mils Længde, der kun have Betydning under exceptionelle Forhold, og som kun ere i Drift, naar Nødvendigheden byder det.

Fordeles Milelængden eller Kilometerlængden, som jeg nu helst vil benytte — og jeg beder om Undskyldning for, at jeg i det følgende snart bruger den ene snart den anden Angivelse — paa Arealet, da viser det sig, at Danmark har omtrent $5\frac{1}{8}$ Kilometer Jærnbane for hvert 100 □ Kilometer Fladeindhold; det staar i saa Henseende selvfølgelig tilbage for de store Stater og for de i industriel Henseende stærkt udviklede mindre Stater, men det indtager dog en ganske respektabel Plads. Vel har Belgien 18, Storbritannien 10, Tyskland og Schweiz 8, Frankrig 7 Kilometer for hver 100 □ Kilometer, men paa den anden Side har Østerrig-Ungarn kun 4, Italien $4\frac{1}{2}$, Spanien 2, Sverige henved 2 og Norge $\frac{1}{2}$ Kilometer pr. 100 □ Kilometer. I Forhold til Folkemængden staar Danmark meget gunstigt. Det har næsten 10 Kilometer for hver 10,000 Indvaanere, og overtræffes i saa Henseende kun af Schweiz, der har 11, og Sverige, der har 17 Kilometer pr. 10,000 Indvaanere. England og Tyskland have omtrent $8\frac{1}{2}$, Frankrig omtrent som Danmark 10 Kilometer, Norge 8, Østerrig-Ungarn $6\frac{1}{2}$. Det vil altsaa ses, at i Forhold til Indvaanerantallet er Danmark allerede nu ret vel forsynet med Jærnbaner, og det vil jo ikke vare længe, inden Forholdet stiller sig endnu noget gunstigere. Paa de danske Statsbaner findes ialt 290 større og mindre Stationer, Holdepladser og Billetsalgssteder, altsaa én paa hver $\frac{4}{5}$ Mil eller for hver 6

Kilometer. Man vil uden Tvivl indrømme, at dette Forhold er ret rundeligt, hvilket ikke forhindrer, at der jævnlig gør sig Ønsker gældende om endnu flere Holdepunkter for Togene.

Jeg skal herefter gaa over til at anføre nogle Resultater af Statsbanernes Drift i 1893/94. Saaledes som Forholdene stille sig hos os, spiller Personfærd-selen endnu den vigtigste Rolle, hvad Indtægterne angaar. Forholdet er anderledes end i de fleste andre Lande, hvor Indtægten af Gods- og Kvægbefordringen er meget større end Indtægten af Personbefordringen. Medens Personbefordrings-Indtægten i Danmark udgjorde omtrent 51 pCt. af hele Bruttoindtægten, udgør den for de svenske Statsbaner kun 33 pCt., for de belgiske Statsbaner 32 pCt., for de østerrigske Baner 24 pCt. og for tyske Baner 27 pCt. Jeg nævner dette Forhold, fordi det i alt Fald til en vis Grad giver en Forklaring om Banernes Rentabilitet. Der er intet Spørgsmaal om, at Personbefordringen medfører en forholdsvis langt betydeligere Udgift end Godsbefordringen. Tyske Forfattere have endog opstillet Beregninger, der skulle vise, at Personbefordringen paa Tysklands Baner ikke bidrager noget til Overskudet, ja maaske endog giver Tab. Jeg skal ikke komme videre ind paa disse Beregninger, der alle hvile paa et noget løst Fundament og tildels paa et temmelig vilkaarligt Skøn. Det er næsten umuligt, selv dér, hvor Gods- og Personbefordringen ere nogenlunde skarpt adskilte, at sige med nogen Nøjagtighed, hvor meget af Udgifterne der falder den ene eller den anden Del til Byrde. Men man behøver heller ikke store Beregninger for at komme til det Resultat, at Personbefordringen koster

mere end Godsbefordringen. Ser man i Udlandet de store paladsmæssige Stationsbygninger, hvis Opførelse har kostet mange Millioner, tager man Hensyn til de stadig stigende og stadig opfyldte Krav om luxuriøs Udstyrelse af Vognene, husker man, hvad der forlanges med Hensyn til Belysning, Opvarmning og anden Komfort i Kupéerne, vil man let kunne skønne, at Personbefordringen ikke er billig for Banerne. Og dertil kommer den voxende Hurtighed, hvormed Persontogene forlanges fremførte, som foranlediger et stærkt Slid paa Materiellet og Sporene, og som paa mange Steder har medført Nødvendigheden af i Sikkerhedens Interesse at anvende stærkere Skinner. Endelig blandt andre Omstændigheder Kørselen om Natten, og Forpligtelsen til ubetinget et lade de planmæssige Tog afgaa, medens de egentlige, udelukkende Godstog dog kun afsendes, naar Vognene have tilstrækkelig Fragt. Som sagt, noget strængt mathematisk Bevis for, at der er flere Omkostninger forbundet med Personbefordringen end med Godsbefordringen, behøver man næppe at føre. Iøvrigt synes der paa de danske Statsbaner at vise sig nogen Tendens til en Forandring i Forholdet mellem Indtægten af Personbefordringen og Godsbefordringen. Medens Personindtægten i Regnskabsaaret 1885/86 — det første Aar, da de sjællandske og de jysk-fynske Baner vare samlede under en Bestyrelse — udgjorde 54 pCt. af Bruttoindtægten, er den som anført i 1893/94 kun omtrent 51 pCt. — Der er ialt over Statsbanerne befordret 10,2 Millioner Rejsende eller omtrent 2,8 Millioner flere end i det nysnævnte Aar. Dette synes at være en meget betydelig Tilvæxt, men den virkelige

Betydning fremgaar ikke ligefrem af disse Tal. Der er jo nemlig i dette Tidsrum aabnet nogle nye Banestrækninger og overtaget i Drift andre, af en Længde af omtrent 27 Mil. Man kommer derfor kun til et korrekt Udtryk for den tiltagende Færdsel, naar man beregner, hvor mange Personer der er befordret for hver i Drift værende Banemil. Det viser sig da, at der i det sidste Aar er foretaget omtrent 45,600 Rejser for hver Banemil mod 37,100 i 1885/86. Sammenligner man disse to Aar, er Forøgelsen altsaa 8,500 eller 22 pCt. Indtægten af Personbefordringen er stegen fra 7 til $9\frac{1}{8}$ Millioner Kroner, og beregnes Indtægten pr. Banemil, er der en Stigning fra 34,800 til 40,700 Kroner eller 5,900 Kroner, altsaa 17 pCt., saaledes at Indtægtens Forøgelse er noget mindre end Færdselens. Jeg skal strax bemærke, at der i disse Tal ikke er indbefattet de Rejser, der foretoges paa Abonnementskort, men vel den derved indvundne Indtægt. Det er selvfølgelig umuligt at vide, hvormange Rejser der foretages paa et Abonnementskort; man har i de offentliggjorte Beretninger beregnet dem efter et Skøn; her skal jeg kun nævne, at Indtægten i de 8 Aar er stegen fra 107,000 til 225,000 Kroner, altsaa en forholdsvis ret stor Fremgang. Personfærdselen paa Statsbanerne kan saaledes vel siges at have udviklet sig ret heldigt, og den stadige og jævne Stigning er det saa meget mere værd at lægge Mærke til, som den har fundet Sted til Trods for, at de Baner, der i de senere Aar ere blevne aabnede og overtagne, efter deres Beskaffenhed ganske sikkert have medvirket til at nedsætte Gennemsnitsindtægten. Paa de ældre Baner og navnlig Hovedbanerne paa Sjælland og i Jylland og Fyn har Færd-

selen da været stigende i en større Maalestok, end Gennemsnitstallene vise. Den voxende Befolkning, den større Rejselyst, maaske stimuleret ved de hurtigere og hyppigere Togforbindelser, den trods alle Klager dog vistnok stigende Velstand blandt Befolkningen maa have fremkaldt denne Forøgelse, der ikke kan skyldes Taxtforandringer, af hvilke der ikke har fundet nogen Sted, der kunde være af den Betydning, at den væsentlig skulde have indvirket paa Færdselens Størrelse.

Fordeles de Rejsende efter de af dem benyttede Vognklasser, viser det sig, hvad der er naturligt, at den billigste, den 3dje Vognklasse, er den mest søgte. Af 1000 Rejser foretoges kun 6 i 1ste Klasse, 118 i 2den og 876 i 3dje Klasse. Forholdet stemmer nogenlunde med det, der findes paa vore Nabobaner. Paa de tyske Baner befordres af 1000 Rejsende 5 i 1ste, 101 i 2den, 615 i 3dje og 279 i den heldigvis her ikke eksisterende 4de Klasse. Paa de svenske Baner befordres af 1000 Rejsende 4 i 1ste, 161 i 2den og 835 i 3dje Klasse. Forholdet er paa de svenske Baner altsaa lidt gunstigere for de højere Klasser end hos os, paa de tyske Baner noget ugunstigere, naturligvis som en Følge af den 4de Klasse, der optager en Del af vore 3dje Klasses Rejsende og derved atter foranlediger en Nedrykning fra 2den til 3dje Klasse. Det er iøvrigt ganske klart og forstaaeligt, at den store Mængde altid vil søge hen til den billigste Befordringsmaade, naar den blot frembyder nogenlunde taalelige RejsEBetingelser, hvad der ubetinget ikke kan siges om den tyske 4de Klasse, men som mere og mere søges tilvejebragt paa den danske 3dje Klasse. Det følger ogsaa af sig selv, at jo kortere Rejsen er, desto

mindre kommer det an paa Luxusbefordring. Jo længere man skal rejse, desto bekvemmere vil man have det, og det viser sig da ogsaa, at medens en Rejsende paa 1ste Klasse i Gennemsnit kører $8\frac{1}{2}$ Mil, kører den 2den Klasses Rejsende $5\frac{3}{4}$ Mil og den 3dje Klasses Rejsende kun $3\frac{1}{2}$ Mil. De korte Rejser spille jo overhovedet den vigtigste Rolle. Af de omhandlede $10\frac{1}{5}$ Million Rejser, der ere foretagne i 1893/94, falde kun 400,000 paa Rejser over 10 Mil, medens Resten 9,8 Millioner falder paa kortere Rejser, og deraf atter $5\frac{1}{2}$ Millioner paa indtil 2 Mil; i dette Tal er indbefattet 1,700,000 Rejser paa Klampenborgbanen. Forholdet stiller sig her ogsaa nogenlunde ensartet i de forskellige Lande; det er jo givet, at de korte Rejser ere dem, som Folk have mest Brug for, og som under alle Omstændigheder koste mindst baade af Penge og Tid.

Ser man bort fra Klampenborgbanen, for hvilken der ikke udstedes Returbilletter, ere af 1000 Rejser 218 foretagne paa Enkeltbillet og 782 paa Dobbeltbillet, med andre Ord, der rejser $3\frac{1}{2}$ Gange saa mange Mennesker paa Dobbeltbillet som paa Enkeltbillet. Mest benyttede ere Returbilletterne naturligvis paa de korte Afstande, idet omtrent 83 pCt. af Rejserne paa indtil 5 Mil foretoges paa saadanne. Antallet falder med Rejsernes Længde, men dog kun saaledes, at paa Afstande over 15 Mil foretoges endnu næsten Halvdelen af Rejserne paa Returbilletter. Benyttelsen af Dobbeltbilletter er selvfølgelig tiltagen noget, siden man for en Del Aar siden udvidede deres Gyldighedsfrist. Som bekendt er nu en Returbillet, selv for den korteste Rejse, gyldig i 4 Dage, og Fristen stiger til 9. Theoretisk lader hele dette System sig næppe for-

svare, og det er ikke let at forklare, hvorfor en Billet skal være gyldig i saa mange Dage og ikke i flere eller færre. Dog alt Bestaaende har jo en vis Berettigelse, og Publikums Fordringer lade sig ikke altid afvise med en Henviſning til Theorien; men paa den anden Side synes det, som om den Tanke mere og mere vinder Rum, at man bør søge at komme bort fra at reducere Billetpriſerne paa denne Maade, thi enhver Forlængelse af Gyldighedsfristen er jo ikke andet end en maskeret Prisnedsættelse.

Foruden Returbilletter udstedes ogsaa en anden Sort Billetter til reducerede Priſer, nemlig de saakaldte Rundrejsebilletter. Det er nu et Navn, der slet ikke længere svarer til Billettens Karakter. Den Tid er forbi, da man forlangte, at Billetten skulde sammensættes saaledes, at den fremstillede en Rundrejse. Man kan nu godt faa en Billet saaledes ordnet, at Udrejsen og Hjemrejsen sker ad samme Vej, kun skal Endepunktet falde sammen med Begyndelsespunktet. og Rejsen skal udstrækkes over et vist Mileantal. Statsbanerne have i det forløbne Aar haft en Indtægt af henved 200,000 Kroner af denne Billetporm. Disse Penge udgøre Værdien for omtrent 69,000 Kupons, der ere solgte dels her i Landet, dels i Udlandet. — Denne Billetporm har overalt tiltalt Publikum, og det kan ikke nægtes, at den har sine Behageligheder. Ikke at tale om, at der i Reglen kan spares nogle Penge — hvad de fleste Folk altid sætte Priſ paa — saa er det ganske sikkert bekvemt, at alle Befordringsudgifterne ere betalte ved Rejsens Begyndelse, og at man slipper for den Ulejlighed, der for Resten ikke er synderlig stor, at købe sine Billetter undervejs. Men

paa den anden Side har Billetten den Ulempe, at den Rejsende er bunden til en bestemt Rute; afviger han fra denne, og navnlig paa en længere Rejse kunne Omstændighederne under Tiden gøre saadant nødvendigt eller ønskeligt, gaa Pengefordelene og de andre Fordele tabte, og man hører ikke sjældent paa Rejser Udtalelser om det kedelige i, at man har forudbestemt sin Rute; nu kan man ikke komme derhen eller histhen; man kan ikke slaa Følge med en Bekendt o. s. v. Der er efter min Formening ogsaa den Fejl ved disse Billetter, at de nødvendigvis skulle udstedes saavel for Ud- som Tilbagerejse. Der er ingen rigtig Mening i at give en Prisnedsættelse for et vist Antal Mil frem og tilbage, men ikke for det samme Antal Mil i samme Retning. Men man kommer maaske en Gang saa vidt. De danske Baner have overmaade liden, saa godt som slet ingen Indflydelse paa de reglementariske Bestemmelser, der træffes desangaaende. At Udstedelsen af disse Billetter iøvrigt kræver et ikke ringe Apparat, at der med samme er forbundet et ret vidtløftigt Afregningsvæsen og en ikke ringe Del Korrespondance, vil let kunne forstaas. Det vilde maaske være mere hensigtsmæssigt og bekvemmere for Publikum helt at overlade Udstedelsen af saadanne Billetter for lange Rejser til de store Rejse-Bureauer, som meget bedre kunne lempe sig efter Publikums Ønsker og tilfredsstille dets Krav. De store engelske Bureauer Cook og Gaze, med hvilke de danske Statsbaner staa i Forbindelse, og da navnlig det første, synes at være saa praktisk indrettede med Hensyn til deres Forretningsførelse og ere vistnok af en saa ubestridelig Soliditet, at man sikkert ikke blot uden Fare, men

ogsaa til alles Gavn og Glæde kunde overlade dem Udstedelsen af sammensatte Billetter i et langt videre Omfang end nu. De sørge jo ikke blot for at skaffe de Rejsende Billetter, men de give dem al fornøden Vejledning og drage tillige Omsorg for deres Logis og Bispisning paa de fremmede Pladser.

Endnu stærkere end Personfærdselen er Godstrafiken voxet. Over Statsbanerne er der i det sidste Aar befordret omtrent 35 Millioner Centner eller 12 Millioner flere end for otte Aar siden. Det bliver, beregnet for en Banemil, omtrent 156,000, hvilket svarer til en Forøgelse af omtrent 37 pCt., og Indtægten er stegen i samme Forhold, nemlig med 36 pCt. Stigningen har været jævn og uafbrudt i hele denne Periode. Det er jo vanskeligt at anføre særlige Aarsager for denne Fremgang. Befolkningens Tilvæxt, den stigende Velstand og det dermed stigende Forbrug gøre sig her gældende ligesom ved Personbefordringen. Dertil kommer Udviklingen af Dampfærgeforbindelserne, hvorpaa jeg senere skal komme tilbage med nogle Ord, Oprettelsen af flere direkte Tarifer med Udlandet og vistnok ogsaa de i 1890 indførte Modifikationer i de hidtil bestaaende Godstarifer, der væsentlig gik ud paa at nedsætte Fragterne for Forsendelser over længere Afstande. Man kunde derved i alt Fald i en vis Grad optage Konkurrencen med Dampskibene, og det viser sig ogsaa, at Gennemsnitslængden af Transporterne er stegen noget. Den er nu for alle Taxtklasser $9\frac{2}{3}$ Mil, medens den i Aaret 1886 var 9 Mil. — Det er saaledes noget nær ved 100,000 Centner eller 5,000 Tons Gods, der daglig føres med Togene over Banerne. Hvad angaar

Beskaffenheden af dette Gods, da viser sig ogsaa her nogen Forskelligartethed mellem vore og flere andre Lande. Jeg har en Gang et eller andet Sted set fremsat den Paastand, at Jærnbannerne betale sig bedst i de Lande, der have Bjærgværksdrift og en stærkt udviklet Industri; dernæst komme de vindyrkende Lande, og under de sletteste økonomiske Vilkaar arbejde de de Lande, hvis Hovederhverv er Agerbrug. Der er ganske vist noget i denne Paastand. Befordringen af Kul, Jærn, Ertser og Metaller kan udføres en Del billigere end Befordringen af Korn og Smør og Kød og Flæsk. Jærn og Kul kan befordres paa aabne Vogne, som kunne være af en ret tarvelig Beskaffenhed. Disse Forsendelsesgenstande er det ikke nødvendigt at beskytte mod Vejret, mod Regn og Sne. Det er heller ikke nødvendigt at anvende nogen særlig Omhu ved deres Transport, og paa Hurtigheden kommer det ikke an. Om et med Kul ladet Tog er 12 Timer eller 24 Timer undervejs, er af underordnet Betydning. Naar disse Genstande altsaa udgøre en overvejende Del af hele Befordringsmassen, vil Omkostningen ved Godsbefordringen i det Hele væsentlig forringes. Omvendt vil Bekostningen stige, naar de, som hos os, kun udgøre en mindre Del af hele Godsmængden, medens den større Del kræver en særlig omhyggelig og i mange Tilfælde meget hurtig Befordring. — Vor vigtigste Transportgenstand er Kornvarer i raa og formalet Tilstand, Rodfrugter o. desl., hvoraf der er befordret noget over 6 Millioner Centner; af Foderstoffer er befordret 4 Millioner, af Teglværksprodukter omtrent lige saa meget, af Tømmer 3 Millioner, af Tørv $1\frac{1}{2}$ Million, af Kød og Flæsk

noget over 1 Million, af Smør omtrent 900,000 Centner, Mælk 600,000 Centner, Fisk 400,000 Centner, Øl 600,000 Centner, Gødningsstoffer $1\frac{1}{4}$ Million, Spirituosa 300,000 Centner, og endelig skal nævnes Kul og Sten o. desl. hvoraf er befordret henholdsvis $4\frac{1}{3}$ Million og $1\frac{1}{4}$ Million Centner.

Maaske jeg, selv med Fare for at trætte med altfor mange Tal, tør fremhæve et Par i Forbindelse med Godsbefordringen staaende Data. Det er jo klart, at København, vort Lands forholdsvis store Hovedstad, ogsaa, spiller den betydeligste Rolle baade som Afsender og Modtager, men det er ogsaa klart, at Jærnbanen ikke er det Befordringsmiddel, som væsentlig benyttes af Hovedstaden. Lad os tage en for vort Land saa vigtig Artikel som Smør. Som nylig nævnt have Banerne befordret henved 900,000 Centner, men saa godt som intet deraf er forsendt fra København; nogle faa Tusinde Centner er hele det Kvantum, hvormed København figurerer paa Afsendelseslisten; større Mængder afsendes fra Randers, 46,000 Centner, Aarhus 38,000 Centner, Horsens 26,000 Centner o. s. v. Derimod har København modtaget 345,000 Centner, medens der til Esbjerg er ankommet 165,000 Centner, til Aarhus og Randers hver omtrent 100,000 Centner og til Odense 60,000 Centner. Af hele det forsendte Kvantum, 900,000 Centner, er saaledes omtrent 800,000 Centner landede i disse Centra for Forbrug og Export, medens den afsendte Mængde fordeler sig i mindre Kvantiteter over alle Landets Stationer, og Forsendelserne fra Landstationerne spille naturligvis her en meget stor Rolle. København udfører Smør altsaa kun ad Søvejen; den benytter sig kun af Vejen over

Esbjerg, naar Nødvendigheden byder det. — Som det gaar med Smør, gaar det til Dels ogsaa med Kød og Flæsk. København figurerer som Afsender kun med 65,000 Centner, paa det nærmeste det samme Kvantum som Odense, Silkeborg, Randers og Hjørring; men den har modtaget 250,000 Centner, hvad der dog kun er en ringe Mængde i Sammenligning med Esbjerg, der staar som Modtagelsesstation for 650,000 Centner. Hvad angaar Kornvarer o. desl., da er der fra København pr. Bane afsendt over 900,000 Centner, og til København er sendt 740,000 Centner. Aarhus staar som Afsendelsesstation ikke saa saare langt fra København, med over 600,000 Centner. Som Afsendelsesstation for Fisk staar Frederikshavn naturligvis øverst; den har afsendt 110,000 Centner, medens Struer fornemlig synes at benytte Søvejen, idet Forsendelserne fra denne Plads med Banen kun ere ringe, nemlig 12,000 Centner. Fra Sverige over Helsingborg er afsendt 41,000 Centner. København har pr. Bane modtaget 90,000 Centner Fisk og afsendt 50,000 Centner; der finder altsaa en ret betydelig Forsendelse Sted af Fisk fra København til Provinserne og til Tyskland, hvortil er afsendt 20,000 Centner. Til Tyskland er i det hele fra vort Land forsendt pr. Bane 125,000 Centner, hvoraf en Del er tilført os fra Sverige. Det er væsentlig Silden, der bidrager til at gøre Mængden saa stor, og at denne Artikel kan bære Fragten, vidner om, at denne er normeret meget billig. Iøvrigt tør maaske her den Bemærkning indskydes, at Fisk høre til de Forsendelsesgenstande, der stille store Krav til Banen; det er en Vare, som skal befordres meget hurtigt, omhyggeligt og billigt; Silden og Laxen, Torsken og

Rødspætten ere, selv i død Tilstand, fordringsfulde Passagerer. Jeg skal ikke gaa videre med disse Talangivelser, der i det hele kun have en forholdsvis ringe almindelig Interesse, da de jo ikke paa nogen mulig Maade kunne give et Billede af den almindelige Omsætnings Størrelse og Beskaffenhed.

Jeg tør nu maaske en lille Stund forlade det statistiske Gebet og lade Tallene fare for at berøre en Sag, der staar i aller nærmeste Forbindelse med Godsbefordringen paa Jærnbannerne, og som ganske vist, lige saa lidt som hvad jeg hidtil har sagt, er Tilhørerne ubekendt, men som dog maaske ikke bør lades uomtalt. Jeg sigter herved til den Overenskomst om Befordringen af Gods paa Jærnbannerne, som i Oktober 1890 afsluttedes i Bern mellem Tyskland, Østerrig, Belgien, Frankrig, Italien, Nederlandene, Rusland og Schweiz, og som har til Øjemed at fastslaa almengyldige fælles Regler for Godsbefordringen. Forhandlingerne om saadan Overenskomst begyndte allerede i 1878 og have altsaa varet i 12 Aar, inden de førte til noget Resultat. Det var en svær Fødsel, men Resultatet er da ogsaa ret betydningsfuldt, om det maaske end ikke har svaret til alles Forventninger. Det vil ogsaa være bekendt, at den danske Regering ved en Lov af 30. Marts 1893 er bemyndiget til at tiltræde den, og de fornødne Skridt i saa Henseende ere da ogsaa gjorte. Men der er mange Formaliteter at iagttage, og skønt der foreligger Meddelelse om, at der ikke vil være noget til Hinder for Danmarks Tiltrædelse, har den endelige Beslutning dog endnu ikke kunnet tages. Danmarks Tiltrædelse maa anses overmaade hensigtsmæssig af Hensyn til dets Baners

Forbindelse med Udlandets, og det laa jo iøvrigt meget nær, at man her kunde ønske at indordne sig under de fælles Bestemmelser for den internationale Gods-transport. I Virkeligheden indeholder Overenskomsten, hvad Forholdet til Publikum angaar, kun enkelte Ting, der ikke var gældende Ret eller Praxis ogsaa forinden dens Afslutning. Men det kan ikke nægtes, at der herskede mange Forskelligheder i Formerne, og at det altid, ved Forhandlingerne om Godsforbindelsen med fremmede Baner, voldte en vis Besvær at lempe disse Former efter hverandre. Det maa under alle Omstændigheder anses for et Gode, at den største Del af Europa nu er kommet saa vidt, at man har faste og fælles Regler for Forsendelsesmaaden og for Forsendernes og Banernes gensidige Rettigheder og Forpligtelser. Det er ikke min Hensigt her nærmere at komme ind paa Sagen, og det vilde være saa meget mere unødvendigt, som der i det hele taget, naar Overenskomsten træder i Kraft for vort Lands Vedkommende, ikke vil finde mange Forandringer Sted i, hvad der nu bestaar, for saa vidt angaar Befordringen til og fra Udlandet. Nogle af Forandringerne ere af rent formel Natur, saaledes Fragtbrevets Form; men der er dog et Punkt af stor reel Betydning, saa vel for Forsenderne som for Banerne, der fortjener at fremhæves. Det findes i den Del af Overenskomsten, der omhandler Banernes Erstatningspligt. De, der benytte Banerne til Gods- og Kreaturtransport, ville vide, at denne Erstatsningspligt nu er temmelig stærkt begrænset for Banernes Vedkommende. Bortkommer en Sending Gods under Transporten, godtgør denne kun 1 Krone pr. Kilogram af Vægten, og i Forhold dertil

beregnes Erstatningen, naar Godset beskadiges. Ganske vist kan man sikre sig en højere Erstatning, naar man paa Fragtbrevet angiver Værdien og betaler den derfor fastsatte iøvrigt meget billige Præmie; men denne Adgang til Forsikring benyttes i det mindste hos os meget lidt. Efter Bestemmelserne i den internationale Overenskomst er Jærnbanen, naar det den til Befordring overleverede Gods bortkommer eller beskadiges, fuldt erstatningspligtig undtagen i de Tilfælde, at Skaden skyldes force majeure, selvfølgelig ogsaa naar Skaden er opstaaet paa Grund af Godsets særlige Beskaffenhed eller er en Følge af Afsenderens egen Mangel paa Omhu, utilstrækkelig Emballering o. desl. Men Hovedreglen er, at i alle Tilfælde, hvor Skaden skyldes Jærnbanen, er denne ogsaa fuldt ansvarlig, og dette er en væsentlig Afvigelse fra den nu bestaaende Regel, der er af stor Betydning for Forsenderne og tillige for Banerne, hvis Udgifter til Erstatninger uden Tvivl vil forøges. Endelig bestemmer Overenskomsten, at Forsenderen mod Erlæggelse af en Præmie kan tegne en Interesse i Leveringen, saaledes at han, naar Godset bortkommer under Transporten eller afleveres i beskadiget Tilstand, kan erholde ikke blot en Godtgørelse for det tabte og beskadigede Gods' Værdi paa Afsendelsesstedet, men en yderligere Godtgørelse, der maaske nærmest kan siges at repræsentere den Gevinst, han havde paaregnet at indvinde ved Forsendelsen. Det er noget nær det samme som Forsikringen af den ved Søtransporter brugelige imaginære Gevinst. Dette er i Virkeligheden det for Publikum vigtigste Punkt i Overenskomsten, paa hvis Enkeltheder her iøvrigt ikke er Stedet at

komme ind. Jeg vil kun tilføje, at Overenskomsten alene gælder for internationale Transporter, medens hvert Land iøvrigt for sine indre Transporter kan ordne sig, som det vil. Men det er jo klart, at de internationale Befordringsbestemmelser efterhaanden maa komme til at øve deres Indflydelse paa de lokale.

Men medens Overenskomsten saaledes fastsætter ensartede Regler for Befordringsmaaden, Formerne for denne, Dispositionsretten over Godset, Erstatningskravs Fremsættelse og Afgørelse, indeholder den, hvad Tariferne angaar, kun den Bestemmelse, at Fragten skal opkræves i Overensstemmelse med de bestaaende og paa behørig Maade offentliggjorte Tarifer — private og Underhaands-Fragtoverenskomster ere altsaa udelukkede. Om en fælles, international Tarifiering er der ikke Tale, og dog kan man vel sige, at der ikke let vil kunne tænkes nogen Foranstaltning, der bedre var i Stand til at fremme Godsbefordringen, end en Overenskomst om en fælles Klassificering af Godset og et fælles Tarifsystem. Forholdene er jo nu for Tiden saaledes, at hvert Land, ja ofte de forskellige Baner i samme Land, have deres særlige Klassifikation og deres særlige Taxter og for hver Overenskomst, der sluttes mellem Banerne, indtræder i Reglen en ny Klassifikation og nye Tarifsatser som en nødvendig Følge af saa vidt muligt at bringe de forskellige lokale Regler i Harmoni med hinanden. De danske Statsbaner have saaledes deres lokale Klassifikation, d. v. s. den Klassifikation, der gælder for Forsendelser mellem deres egne Stationer og mellem disse og nogle Privatbanestationer; de have en Klassifikation for Forsendelsen til Tyskland over Landruten og en anden for

Forsendelsen over Kiel og Warnemünde, og endelig en hel anden Klassifikation for Godsforsendelsen fra og til Sverig-Norge. Det er klart, at der paa denne Maade kan opstaa og opstaar mange Forviklinger, og det er undertiden en ret vanskelig Sag at tilvejebringe den fornødne Harmoni og at undgaa de saakaldte Fragt-Dispariteter, d. v. s. saadanne Uregelmæssigheder i Taxtansættelsen, hvorved f. Ex. en Omexpedition paa Grænsen giver billigere Fragter end en direkte Expedition til Bestemmelsesstedet. Nærmere at udvikle disse Forhold vilde føre meget for vidt, men saa meget kan enhver indse, at det vilde være en stor Lettelse og Behagelighed, om den, der skulde expedere en Sending, lad os sige fra København til hvilken som helst Station paa Kontinentet, blot behøvede at kende Afstanden og den Tarifklasse, hvorunder Godset henhørte, for at kunne beregne Fragten. At man skulde komme saa vidt i en overskuelig Tid, er næppe rimeligt, især naar man ser hen til den Maade, hvorpaa Jærnbanetariferne nogle Steder benyttes som en Art Supplement til Beskyttelsestolden. At man engang i Siden kan komme dertil er næppe udelukket. Et første, ganske lille Skridt er allerede gjort. Paa den internationale Jærnbankongres — ikke at forveksle med Køreplanskonferencerne — der i Reglen afholdes hvert tredje Aar, fremkom der i 1892 i St. Petersborg en Betænkning fra Hr. Louis de Perl, Medlem af Bestyrelsen for det store russiske Jærnbaneselskab, som gik ud paa, at man skulde gøre et Forsøg paa at etablere en international Tarif for Ilgods og Expresgods. At gaa videre ansaa man fra alle Sider for umuligt. Man blev da enig om at opfordre de belgiske Statsbaner til

nærmere at sætte sig ind i Sagen og i sin Tid at foranstalte sammenkaldt en Konference ad hoc. De belgiske Statsbaner overtog Hvervet og ere vistnok beskæftigede med Spørgsmaalet. Hvad Resultatet vil blive, og om der desangaaende vil fremkomme noget paa det Kongresmøde, der i Aar skal afholdes i London, derom kan der naturligvis intet siges. Let og hurtigt vil det næppe gaa. Men som De ser, man er i Jærnbankredse beskæftiget med dette store Problem, og lykkes det at tilvejebringe en Løsning for Ilgodsets Vedkommende, er det jo ikke umuligt, at det øvrige efterhaanden kan følge. Det er undertiden kun det første Skridt, der koster.

Og herefter skal jeg atter beskæftige mig med en Smule Statistik. Som anført have Statsbanerne befordret noget over 10 Millioner Personer, 35 Millioner Centner Gods og desuden 800,000 Stykker levende Dyr, deriblandt 36,000 Heste, 173,000 Stkr. Hornkvæg og 400,000 Svin. Hver Person har i Gennemsnit rejst $3\frac{9}{10}$ Mil, og hvert Centner Gods og Kreaturer er gennemsnitlig befordret omtrent 10 Mil. Til Præstering af denne Befordring have Statsbanerne raadet over et Materiel af 284 Lokomotiver, 805 Personvogne, 4225 Gods- og Kreaturvogne samt 230 Post- og Bagagevogne. Forøgelsen af Driftsmateriellet i Tidens Løb staar nogenlunde i Forhold til Banenættets Forøgelse, men ikke ganske til Færdselens Forøgelse. I 1886 havde man for hver 100 Kilometer Bane 15 Lokomotiver, i 1894 havde man 16. Af Pladser i Personvognene havde man i 1886: c. 2070 og i 1894: 1950 for hver 100 Kilometer, og tager man Hensyn til Godsvognenes Bæreevne, raadede man i 1886 over 1880

Tons pr. 100 Kilometer, og i 1894 over 2170 Tons. Men tager man Hensyn til, at Færdselen er forøget i større Forhold end Banernes Udstrækning, stiller Sagen sig anderledes. I 1886 havde 1 Personvognplads for hver 7000 Personkilometer, nu have kun 1 Personvognplads for hver 9,700 Personkilometer; i 1886 havde i Godsvognene 1 Ton Bæreevne for hver 2,800 Tonkilometer, i 1894 derimod kun 1 for hver 3,700. Man udretter altsaa nu forholdsvis det samme Arbejde med et mindre Materiel. En Sammenligning med Størrelsen af andre Baners Materiel vil ikke give noget synderligt praktisk Resultat. Forholdene, hvorunder Banerne arbejde, ere saa væsentlig forskellige, Trafikens Art og Størrelse er af saa forskelligartet Beskaffenhed, at man maa være varsom med at uddrage Resultater af saadanne Sammenstillinger. Men det kan dog anføres, at medens de danske Baner, som anført, raade over 1950 Personvognpladser for hver 100 Kilometer Banelængde, disponere de svenske Statsbaner kun over 900, men de tyske Baner over omtrent 2,900 og de belgiske Statsbaner endog over 4,600. Og hvad Godsvognmateriellet angaar, ere Forskellighederne endnu langt betydeligere. Medens de danske Godsvognes Bæreevne repræsentere 2,170 Tons pr. 100 Kilometer, har Sverige 3,270, Tyskland 7,700 og Belgien endog 13,200 Tons, altsaa 6—7 Gange saa meget som Danmark. Angivelserne ere iøvrigt ikke for det samme Aar, men dog for meget nærliggende. Men, som jeg tidligere har haft Lejlighed til at bemærke, spiller i disse Lande Godsbefordringen den langt overvejende Rolle, og Arten af deres Transporter er anderledes end vor. Men selv i disse Lande, hvor Materiellet

synes at være overordentligt stort, hører man, ligesom hos os, Klager over, at Banerne til sine Tider ikke kunne fyldestgøre Forsendernes Krav paa at faa de fornødne Vogne stillede til Raadighed i rette Tid. Sagen er jo, at der altid vil komme Øjeblikke, hvor ekstraordinære Forhold fremkalder en stærk og presserende Efterspørgsel efter Befordring, maaske mange Steder paa engang, en Efterspørgsel, som end ikke kunde tilfredsstilles med et meget større Materiel end nu. Det er omtrent det samme Tilfælde, som indtræder, naar der i et givet Øjeblik ikke kan tilvejebringes tilstrækkeligt Skibsrum, eller naar en Fabrik ikke formaar at udføre alle Bestillinger til den ønskede Tid. Banerne kunne næppe være forsynede med et Materiel, som strækker til i hvert Øjeblik selv under usædvanlige Forhold. Materiellets Størrelse maa nogenlunde rette sig efter de normale Krav. Men naar disse stige, og dette er ganske vist Tilfældet, maa Materiellet ogsaa forøges. Forretningerne synes mere og mere at udvikle sig saaledes, at man til Søtransporten af Kul, Korn, Foderstoffer o. s. v. benytter meget store Dampere, der betinge sig meget korte Losningsfrister. Naar da mange af saadanne Skibe samtidig indtræffe i Havnene, opstaar pludselig Efterspørgsel efter et overordentlig stort Antal Vogne, og man bør da være i Stand til, indenfor en vis Begrænsning, at kunne tilfredsstille denne Efterspørgsel.

Men foruden Lokomotiver og Vogne raade Statsbanerne endnu over en anden Art Transportmateriel, nemlig deres Skibe og Færger. Til Brug ved de forskellige Overfarter havdes ved Slutningen af Finansaaret 1893—94 ialt 25 Fartøjer, nemlig 13 Dampfærger

og 12 Dampskibe af en samlet Drægtighed af omtrent 5,260 Tons. Det er næppe nødvendigt nærmere at omtale den Betydning, som Oprettelsen af Dampfærgeforbindelserne har haft for Banerne. Naar Godstransporten overhovedet har kunnet tage det store Opsving, saa skyldes dette vistnok for en Del dette Forbindelsesmiddel, der jo saa at sige har lagt Bro mellem Landets, ved Sunde og Bælter adskilte, Dele, og som har gjort de danske Jærnbaner til et sammenhængende Hele. Den første Færge toges i Brug i Marts 1872 over Lillebælt mellem Fredericia og Strib, og det tør maaske ikke være paa urette Plads her at nævne Statsbanernes afdøde Direktør Holst som den, der bør mindes, naar man omtaler Banernes Færger. Det var vistnok ham, hvem det fornemlig skyldes, at Forsøget blev gjort, og at mange Indvendinger og Betænkeligheder bleve overvundne. Det har vist sig, at Færgerne fuldtud svare til, ja vel overtræffe de Forventninger, der knyttede sig til dem, og disse Færger ere nu kendte og anerkendte over hele Europa, og langvejs fra har der indfundet sig Teknikere og Administratorer for at undersøge dem og efterligne dem. Et Par Tal bør maaske anføres for at vise Udviklingen, blot i de sidste 8 Aar. Der befordredes da

i 1885—86		i 1893—94	
over Storebælt . .	557,000 Ctr.	1,817,000 Ctr.	eller 3
		Gange saa meget	
» Lillebælt . . .	900,000 »	2,145,000 »	2 $\frac{1}{2}$ »
» Masnedsund .	258,000 »	734,000 »	3 »
» Oddesund . .	286,000 »	458,000 »	1 $\frac{1}{2}$ »
» Sallingsund .	95,000 »	237,000 »	2 $\frac{1}{2}$ »

Ogsaa for Personfærdselen have Færgerne haft deres Betydning. Den rolige Gang over Søen, den rummelige Plads, den komfortable Udstyrelse og Hurtigheden have gjort dem yndede af Publikum, der langt foretrækker dem for de tidligere Dampskibe. I Marts 1892, altsaa netop 20 Aar efter at den første Færge var sat i Vandet, aabnedes den første Dampfærgeforbindelse med Udlandet, den mellem Helsingør og Helsingborg, og Sverige og Norges Jærnbaner bleve derved bragte i kontinuerlig Sporforbindelse ikke blot med Danmark, men med hele Europa. Jærnbanevognen kan nu fra Stockholm og Christiania gaa uden Omladning til Rom og Bukarest. Forbindelsen er jo endnu i sin Barndom, den vil om ikke meget lang Tid blive udviklet yderligere ved Færger mellem København og Malmø, men allerede nu sporer man, hvilken Betydning den kan faa. Der er i det sidste Aar ad denne Vej udvexlet 1,140,000 Centner Gods mellem Sverig-Norge paa den ene Side og Danmark og Kontinentet paa den anden. Og hvad der er ret mærkeligt er, at Gods af forholdsvis ringe Værdi har valgt denne Forsendelsesvej. Over Halvdelen af den forsendte Godsmængde bestaar saaledes af svensk Tømmer og Træ, og det har kunnet betale sig at forsende Tømmer fra det indre Sverige til Fyn og Jylland. Der er gaaet omtrent 460 Vognladninger til disse Egne.

Medens jeg er ved Driftsmateriellet tør jeg maaske nævne et Punkt, som har en vis Interesse, om just ikke for det store Publikum, nemlig Udnyttelsen af Vognene. Det klinger noget underligt, men det forholder sig saaledes, at af Pladserne i Personvognene paa de danske Statsbaner ere i Gennemsnit kun 24

pCt. besatte, det vil sige en Fjerdedel. Den Uindviede, der staar paa Københavns Banegaard og søger en hyggelig Plads i en Kupé, men finder alle Kupéerne helt eller næsten fuldt besatte, kan ikke forstaa dette Forhold. Og dog er det et Forhold, som man kunde sige, næsten er konstant for alle større Bane-komplexer. De tyske Baners Udnyttelse af Personvognpladserne er ogsaa omtrent 24—25 pCt., de belgiske Statsbaner med deres kolossale Færdsel naa slet ikke højere, og de svenske Statsbaner gaa ned til 21 pCt. Der er flere Momenter, som her komme i Betragtning til Forklaring. Det fuldt eller næsten fuldt besatte Tog afsætter paa Mellemstationerne en Del af sine Rejsende og kommer undertiden tomt eller næsten tomt til Endestationen. Omvendt kan det fra en mindre Station udgaaende Tog være slet besat i Begyndelsen, men fyldes efterhaanden som Toget nærmer sig den store Endestation. Den nødvendige Kørsel med tomme Vogne kommer ogsaa i Betragtning. Jeg tror ikke at kunne illustrere Sagen bedre end ved et Exempel, som jeg ved en tidligere Lejlighed har benyttet. Stil Dem en Søndag Middag paa Klampenborgstationens Perron, og De vil da se et overfyldt Tog afgaa til Klampenborg. Men bliv staaende en kort Tid og afvent det Tog, der kommer fra Klampenborg, og De kan være Vidne til, at der af dets tolv eller fjorten Vogne næppe stige lige saa mange Mennesker ud. Omvendt betragt det Tog, som om Aftenen kommer ind fra Klampenborg, og som vil være fuldt besat, medens de Tog, der udsendes herfra for at hente Folk hjem, undertiden i Ordets bogstavelige Betydning ere tomme. Altsaa ere under en overordentlig stor Færdsel og under de aller-

gunstigste Omstændigheder kun 50 pCt. af Pladserne besatte. Nu gives der paa Banerne Strækninger, som kun ganske undtagelsesvis har et Tog fuldt besat, og hvor man dog slet ikke kan gøre Togene mindre. Selv om man indskrænkede hele Toget til en 2den og en 3die Klasses Vogn, vilde man dog have 90 disponible Pladser, og Toget medfører maaske kun 15 eller 20 Rejsende. Paa den anden Side, naar man har indskrænket Toget til 90 Pladser, og der møder 91 Personer, der skulle befordres, maatte man forøge Togets Størrelse med en Vogn, d. v. s. med 50 Pladser.

Men i Praxis kan man slet ikke saa nøje afpasse Togenes Størrelse efter Behovet; det lader sig allerede ikke gøre af Hensyn til Publikum. Jeg vil slet ikke tale om de Rejsende i 1ste Klasse, der egentlig føle sig brøstholdne, naar ikke hver enkelt af dem kan faa en Kupé for sig selv; men ogsaa Rejsende i 2den Klasse gøre, naar der ikke er Tale om ganske korte Rejser, med nogen Ret Fordring paa en ikke altfor stærk Besættelse af Kupéerne, og ogsaa for 3die Klasse søger man at gøre saa vidt muligt Opholdet i Kupéerne saa behageligt, som Omstændighederne tilstede. Endelig skal man have Damekupéer og Røgkupéer og Kupéer for Ikke-Røgere. Hvis der saaledes til et Tog møde 3 Rejsende, hvoraf den ene er en Kvinde, den anden en Mand med Cigar i Munden, og den tredje en Mand som ikke taaler Cigarrøg, kræves der, for at kunne tilfredsstille disse Rejsende, 24 Pladser i 2den Klasse.

Med Hensyn til Godsvognenes Belastning er det vanskeligt at anstille en Sammenligning med fremmede Baner. Efter Statistiken var de danske Vognes Bære-

evne i Gennemsnit udnyttet med 29 pCt., medens de belgiske Baner angive det tilsvarende Tal med 45 pCt. og de svenske Statsbaner med 33 pCt., de tyske Baner synes, saa vidt jeg har kunnet uddrage det af deres Beretninger, at have udnyttet ca. 45 pCt. af Vognenes Bæreevne. Men som sagt, det er slet ikke givet, at disse Tal netop have den samme Betydning; det Modsatte er det sandsynligere. Naar jeg har sagt, at de danske Vogne have været belastede med 29 pCt. af deres Bæreevne, da betyder dette, at de vare belastede paa denne Maade med betalt Gods, d. v. s. Gods, for hvilket der er opkrævet Fragt. Men med Vognene er tillige befordret en anselig Mængde, hvorfor ingen Fragt er betalt, nemlig omtrent $2\frac{3}{4}$ Millioner Centner til Banernes eget Brug (Kul, Skinner o. s. v.) og 700,000 Centner saakaldet tom returtaaende Emballage. Det vil være bekendt, at vore Baner befordre frit tilbage den Emballage, hvori det forsendte Gods har befundet sig, og at de gøre det i en meget stor Maalestok fremgaar af det nævnte Tal, der repræsenterer 3500—4000 Vognladninger om Aaret eller 10 om Dagen. Paa de tyske Baner kender man ikke denne Fribefordring, og der er næppe mange Steder, hvor den finder Sted i saa stort Omfang som her. Regner man alt dette med, kommer man til en Belastningsprocent af $31\frac{1}{2}$ pCt. Om de fremmede Baner medregne det Gods, der befordres frit for Driften, tør jeg ikke sige med Bestemthed, men det er vist Tilfældet, i alt Fald for de tyske Baners Vedkommende. Men dernæst kommer et andet Punkt, der yderligere vanskeliggør Sammenligningen. Naar der tales om Gods-vognenes Belastning, forstaas derunder Belastningen

saavel med egentlig Gods som med levende Dyr. Disses Antal maa derfor omsættes til Vægt. Og denne Omsætning sker naturligvis paa forskellig Maade i de forskellige Lande; der gives ingen fast Norm i saa Henseende. Her omsætte vi dem fra gammel Tid paa en Maade, der ubetinget frembringer en langt lavere Belastningsprocent end den virkelige. En Hest og en Stud regnes saaledes for 8 Centner. Det kan være, at Vægten nogenlunde svarer til den virkelige, men selv om dette er Tilfældet, giver Omsætningen alligevel ikke noget korrekt Billede af Belastningen. I en Vogn paa 120 Centners Bæreevne kan saaledes indlades 6 Heste; Vognen beregnes altsaa som belastet med 48 Centner eller 40 pCt. af dens Bæreevne. Vognen har midlertid været fuldt belastet, dens Bæreevne eller rettere dens Rumfang er fuldt udnyttet, og alligevel beregnes den kun som ikke halvt belæsset. I Virkeligheden har altsaa Statsbanevognene været en Del bedre udnyttede end Statistikens Tal vise, men, hvorledes man end bærer sig ad, vil det altid være vanskeligt at komme til nøjagtige Resultater og fremfor alt til Resultater, der uden videre kunne benyttes til Sammenligning med andre Baners Angivelser. En fuldstændig Udnyttelse af Vognene er selvfølgelig umulig. Kørslen med tomme Godsvogne er en Ulempe, som ikke lader sig afhjælpe. Man kan ikke lade de fyldte Vogne efter Aflæsningen henstaa paa en Station, indtil der fra denne findes Ladning til dem. De maa i tom Tilstand dirigeres derhen, hvor der haves Brug for dem, netop ligesom Skibet maa gaa i Ballast til den Havn, hvor det kan faa Fragt. At faa Godsvognene tilbørlig udnyttede

er et Problem, der beskæftiger Jærnbanebestyrrelserne overalt.

Naar man nu vil spørge, hvilken Konklusion der skal drages af alle disse spredte Bemærkninger, da kan dertil kun svares: ingen. Det gaar her som i de moderne Skuespil, hvor det overlades til Publikum, naar Tæppet er faldet for sidste Akt, selv at finde Moralen, hvis der da er nogen at finde. Jeg skal kun tilføje et Par Ord. Statsbanerne beskæftige omtrent 7000 Mennesker, som i Løn og hvad dertil hører oppebære et aarligt Vederlag af omkring 7 Millioner Kroner. De ere saaledes en stor Arbejdsgiver, og regner man i Gennemsnit 3 Mennesker paa hver Famile, er det omtrent 1 pCt. af Landets hele Befolkning, der finder sit Udkomme ved Banerne, og for hvem deres Nytte er direkte indlysende. At denne Nytte spreder sig ud over langt større Kredse er jo givet, og hvilken Vægt der lægges paa en Udvikling af Jærnbanenættet, derom vidne de mange i Forberedelse værende Anlæg. Men — og alt har sit Men i denne Verden — det maa blot ikke glemmes, at Udviklingen ikke foregaar og ikke kan foregaa uden at berøre bestaaende Forhold og at fremkalde en eller anden Forandring i disse, en Forandring, som i større eller mindre Grad kan være forulempende for mange Interesser. Overaltfra hører man for Øjeblikket ikke andet end Tale om de daarlige Tider. Det er maaske et Spørgsmaal, om Daarligheden er saa stor, som den skildres; Jærnbanernes stigende Indtægter ere i alt Fald ikke noget Kendetegn paa aftagende Forbrugsevne. Men vanskelige Tider er det utvivlsomt; vanskelige fordi Samfundene befinde sig i en Art økonomisk Omvælningsperiode. At Jærnbanerne have

deres Del i denne Omvæltning er vistnok givet. Alle den nyere Tids store Opfindelser have Del deri, og selv en tilsyneladende saa uskyldig Opfindelse som Telefonen synes at fremkalde en vis Forstyrrelse i Børsforretninger. Man kunde saaledes i en tysk Børsberetning læse en Art Beklagelse over, at Telefonforbindelsen mellem Børserne i Hamborg, Berlin, Frankfurt og Wien vilde umuliggøre Arbitrageforretningen, idet disse Børser nu saa at sige vare blevne til én. Men man faar at tage det onde med det gode og at søge at lempe sig efter det nye, som ikke kan gøres om, og som vist heller ikke mange ønske omgjort. Og ligesom det forrige Aarhundrede endte under en stor politisk Omvæltning, overladende sin Efterfølger Løsningen af mangfoldige Problemer, saaledes synes det nuværende Aarhundrede at skulle testamentere det næste et ikke ringe Antal vanskelige økonomiske Problemer, som det forhaabentlig vil lykkes det at løse paa en for Samfundets Velvære tilfredsstillende Maade.

I den kortvarige Diskussion, som knyttede sig til Foredraget, blev Ordet først givet til

Professor Will. Scharling, som vilde benytte Lejligheden til at udtale det Ønske, at der ved Affattelsen af Statsbanernes Statistik maatte tages tilstrækkeligt Hensyn til det Ønskelige i, at Klampenborgbanen, som i flere Henseender frembyder ekstraordinære Forhold, kan holdes udenfor den øvrige Opgørelse. Navnlig ved Sammenligninger med udenlandske Jærnbaneforhold var det af Vigtighed at holde den nævnte Bane for

sig, da man ellers kom til misvisende Resultater. — Naar Foredragsholderen havde udtalt sin Tilfredshed med, at vi ikke her i Danmark have nogen IVde Vognklasse, maatte han have talt fra et specielt Jærnbane-standpunkt; thi det rejsende Publikum kunde kun være tilfreds med, at de IIIde Klasses Vogne bleve befriede for de mindst behagelige Elementer blandt de Rejsende. — Taleren gjorde gældende, at Jærnbanebestyrelsen var for tilbøjelig til at undervurdere det økonomiske Moments Betydning for de Rejsende. Man gik ud fra, at det for alle kun kom an paa at spare Tid; men dette var næppe rigtigt; mangfoldige Mennesker generede det ikke at anvende en Times Tid mere til en Rejse, naar der derved kunde spares Penge. Taleren fandt, ligesom Foredragsholderen, at Systemet med Dobbeltbilletter er irrationelt. Der var i og for sig ingen Mening i, at man skulde betale mere for en Rejse, fordi man foretog den om Fredagen istedenfor om Onsdagen. Dersom man havde et rationelt Tarifsystem, var der derfor ingen Tvivl om, at man burde opgive Retur- og Rundrejsebilletterne. Men under det bestaaende lidet rationelle Tarifsystem stillede Sagen sig noget anderledes; man maatte da slaa af paa det rationelle til Fordel for, hvad Taleren vilde kalde Publikums Fantasi. Folk troede, at de vandt en Fordel ved at benytte Rundrejsebilletter, uagtet dette ikke altid var Tilfældet, og lod sig derved bekvemme til at gøre Rejser, som de maaske ellers ikke vilde tænke paa. Denne Omstændighed kunde nok begrunde disse Billetters Bibeholdelse. Endelig vilde Taleren fremsætte et Suk paa Københavns Vegne. Hovedstaden var under den nuværende Togplan stiftmoderlig

behandlet i Forhold til Sjælland. Alt var beregnet paa at føre Folk hurtigt og bekvemt til København, men de fra København udgaaende Persontog laa meget ubekvemt og var meget langsomme. Der var noget underligt i, at det næsten var lettere at besøge Folk i Odense end i Sorø.

Kontorchef Rubin: Var det ikke muligt at gøre en Prøve paa den Betydning, Besparelse af Tid og Besparelse af Penge har for de Rejsende? Har man ikke Erfaringer om dette Forhold fra de Lande, hvor Tariferne ere forskellige for de hurtige og de langsomme Tog? Det var interessant at faa oplyst, om Folk ere tilbøjelige til at benytte de tungere Tog for at spare Penge. Uden at Taleren skulde komme nærmere ind paa det finansielle, vilde han blot spørge, hvoraf det kom, at medens de danske Statsbaner give et Overskud af omtrent 2 pCt., give de preussiske Statsbaner omtrent lige saa meget ud over den almindelige Rente. Medens vi sætte til paa Jærnbannerne, ere disse i Preussen en af de vigtigste Indtægtskilder for Staten, og dog ere, som vi have set, Vognene ens belastede i begge Lande.

Etatsraad, Direktør Tvermoes udtalte, at Jærnbanebestyrelsen syntes at gaa noget for vidt i sin Tilbøjelighed til at imødekomme Publikums urimelige Fordringer. Det var dog ikke Meningen, at Jærnbanepersonalet skulde være de Rejsendes Ammer; men mange Steder, navnlig i Jylland, havde Forholdene udviklet sig stærkt i den Retning. Sligt medførte en unødvendig Forøgelse af Personalet og spildte megen Tid. Det var ikke rigtigt her at imødekomme den danske Nationalsvaghed, Magelighed.

Foredragsholderen kunde kun være tilfreds med de sidst af Dir. Tvermoes gjorte Bemærkninger. Det hørte til Sjældenhederne, at Folk roste Jærnbanebestyrelsens Forhold overfor de Rejsende. Til de Udtalelser, der vare fremkomne om Indflydelsen af hurtige Tog paa den ene Side og lave Tarifer paa den anden Side, skulde Taleren oplyse, at det var ganske uomtvisteligt, at Publikum paa længere Rejser foretrak at benytte de hurtige og dyre Tog fremfor de langsommere og billigere. Dette godtgjorde bl. a. den belgiske Jærnbanestatistik, ifølge hvilken Gennemsnitslængden af Rejser med de ordinære Tog er omtrent 21 Kilometer og med Exprestogene omtrent 50 Kilometer. Det var ogsaa indlysende, at Befordringsomkostningerne kom til at spille en relativ mindre Rolle paa de længere Rejser, hvor Udgiften til Fortæring og lign. snart vilde opveje, hvad man kan spare ved at benytte de langsomt kørende Tog. Naar Taleren saaledes hævdede, at Publikum ikke saa meget paa Udgiften, naar det galdt om at komme hurtigt afsted, vilde han dog paa den anden Side ikke paastaa, at Pengespørgsmaalet slet ikke spiller nogen Rolle. Til Professor Scharlings Udtalelse om IV. Vognklasse skulde Taleren kun bemærke, at naar disse Vogne benyttedes i Tyskland, var det næppe fordi man var saa tilfreds med dem, men man havde dem nu en Gang — de vare vist fornemmelig anskaffede til Militærbrug — og saa maatte de benyttes. Det kunde maaske tages under Overvejelse, om Klampenborgbanen lod sig udskille i de statistiske Beretninger yderligere end det allerede nu er Tilfældet. Iøvrigt vare ogsaa andre Landes Jærnbanestatistik belemrede med saadanne Smaabaner med

extraordinære Trafikforhold. Exempelvis kunde nævnes Hamburg—Altona og Hamburg—Blankenese samt Berliner Stadbane. — Kontorchef Rubins Spørgsmaal om det finansielle Udbytte var uhyre vidtrækkende. Naar de preussiske Baner betalte sig langt bedre, havde dette bl. a. maaske sin Grund i, at Taxterne vare en Del højere end i Danmark.

Progressiv Beskatning.

Edwin R. A. Seligmann (Professor of Political Economy and Finance, Columbia College): *Progressive Taxation in Theory and Practice.* [Publications of the American Economic Association]. 1894. (222 Sider) (1 Dollar).

Historien fremviser en Række af Forsøg paa at gennemføre det progressive Princip i Beskatningen, — ligefra Solon ned til den nyeste Tid. Skønt endnu Mange mene, at det proportionale Princip er det eneste rette, ser man dog næsten i ethvert Land det progressive Princip stikke sit Hoved frem paa det ene eller det andet Sted, — ikke blot i demokratiske Samfund som Amerika, Avstralien og Schweiz, men ogsaa i Evropas monarkiske Stater. Bevægelsen gaar stedse mere i Retning af den progressive Beskatning, og det har da sin Interesse at se, baade hvorvidt den faktisk er naaet og hvad der siges for og imod den. Prof. Seligmann gør udførligt Rede herfor i det foreliggende Værk, der bestaar baade af en historisk og af en theoretisk Del. Hans Værk er et vægtigt Bidrag til dette Kapitel af Finansvidenskaben. Ogsaa ved tidligere Lejligheder har han bevist sit usædvanlige Kendskab til den finansvidenskabelige Literatur og sin usædvanlige Evne til at behandle finansvidenskabelige Emner,

og det foreliggende Værk er i ikke mindre Grad end hans tidligere en værdifuld Berigelse af den finansvidenskabelige Literatur.

Prof. Seligmann beskæftiger sig først kortelig med Nomenclaturen.

I England kaldes den progressive Beskatning sædvanlig »graduated taxation«. Udtrykket er ikke fyldestgørende. Hvis en Skat ikke er proportional (— den progressive Skat er, forøvrigt, paa en vis Maade ogsaa »proportional« —) men gradueret, kan Graduationen gaa enten opefter eller nedefter. Proportional Beskatning i Ordets almindelige Betydning betyder samme Procent Skat af det Beskattede, ligegyldigt hvad det er; »graduated taxation« kan betyde, at Procenten enten falder eller stiger, efterhaanden som Formuen eller Indkomsten stiger. Naar Procenten stiger, have vi progressiv Beskatning; naar den falder, have vi ogsaa en gradueret Beskatning, men det tekniske Udtryk for en saadan Beskatning er regressiv Beskatning (»progression à rebours«).

En tredje Form for gradueret Beskatning er mulig, — og meget almindelig. Skatteprocenten kan stige til et vist Beløb, men udover det være konstant; altsaa Progression til en vis Grænse; derefter Proportionalitet. Den sædvanlige Betegnelse herfor er degressiv Beskatning. En vis Procent betragtes som den normale Skatteprocent, men Summer under Grænsen beskattes med en modereret Procent (jfr. den københavnske Indkomstskat). Om en Skat skal kaldes pro-

gressiv eller degressiv, afhænger i Grunden blot af, om man fæster Blikket paa Skatteprocentens Stigning opøfter eller dens Fald nedøfter; thi for de egenlige progressive Skatter er der dog altid et Punkt, hvor Progressionen maa ophøre; Skatteprocenten kan ikke stige længere end til 100 pCt., og i Almindelighed standser Progressionen længe før. Alligevel kan man med nogen Ret skelne mellem Progression og Degression. Ved de degressive Skatter er Proportionaliteten Idealet; men man slaar lidt af paa Fordringen, idet man tillader, at de Fattigste, der theoretisk set skulde betale samme Procent som de mere Velstillede, enten helt fritages for Skatten eller kun betale Skat af en Del af deres Indtægt. Ved de progressive Skatter er Proportionaliteten ikke Idealet; tværtimod forlanges der af de mere Velstillede højere Skatteprocenter, fordi de efter Theorien bør bære en Skattebyrde, der er større end den proportionale. Ved de progressive Skatter begynder Progressionen sædvanlig paa det Punkt, hvor Graduationen ved degressive Skatter standser. Dog er det naturligvis temmelig vilkaarligt, hvor dette Punkt skal sættes. Hvad En vil kalde degressiv Beskatning, vil en Anden maaske kalde progressiv Beskatning, — skønt, som anført, Idealet for den ene Art Beskatning skulde være ganske modsat af Idealet for den anden Art.

Udtrykket »progressiv« eller »graderet« Beskatning bruges ogsaa i en anden Betydning. Hvis forskellige Skatteprocenter lægges paa forskellige Arter (ikke forskellige Beløb) af Formue eller Indtægt have en Differential-Beskatning, ikke en Graduation. Men undertiden tales der om, at Skatten er bleven »gradu-

eret« eller er »progressiv«, naar der — for Exempel — tages en lav Arveskat af de nærmeste Slægtninge, en højere af de fjernere Slægtninge, en endnu højere af Ikke-Slægtninge. Denne Art »Progression« er imidlertid ikke Genstanden for Forfatterens Undersøgelse; — hans Undersøgelse tager Sigte paa, hvad der i Almindelighed forstaas ved »progressiv Beskatning«.

Forfatteren gennemgaar den progressive Beskatnings Historie ligefra den ældste Oldtid ned til den nyeste Nutid. Han viser, at de indhøstede Erfaringer hidtil ingenlunde have været af en saadan Beskaffenhed, at de kunde gøre det betænkeligt at anvende det progressive Princip. Ganske vist har man undertiden henvist til Florens som et advarende Exempel; — men naar de progressive Skatter i Florens i det femtende Aarhundrede afstedkom store Ulykker, laa Hovedskylden i det daværende Skattevæsens grænseløse Vilkaarlighed, ligesom det vel ogsaa maa indrømmes, at man der tildels gik for vidt. Erfaringerne fra Schweiz, hvor man i Nutiden har bragt Progressionen videst, ere tilfredsstillende. Nationalvelstanden stiger, Kapitalopsamlingen gaar godt for sig, og man er i det Hele vel tilfreds med det progressive Princip. Heller ikke i Avstralien, hvor man ogsaa har ført Progression forholdsvis vidt frem, ser man noget til, at Privatejendomsinstitutionen svækkes, eller at Kapitalisterne jages paa Flugt; Befolkningen er tværtimod fornøjet med det progressive Princip, og tillader, at dette stedse mere udvikles. — Om alt dette Faktiske

findes der nu nøjere Oplysninger hos Seligmann. Han hævder, at Kendsgerningerne tale for Progressionen. Men hvorledes stiller Spørgsmaalet sig for Theoretikerne?

Den første Theoretiker, Forfatteren fører frem, er Adolf Wagner, — den ypperste videnskabelige Repræsentant for »den socialistiske Progressions-Theori«. Wagner skelner mellem den rent fiskale Periode i Finansvæsenets Historie og den social-politiske. Under den første Periode bestræber Regeringen sig blot for at rejse Skatter i det Øjemed at faa Statens finansielle Behov dækket; — under den anden Periode have de sociale Motiver Overvægten over de rent fiskale. Staten slaar sig nu ikke til Ro med at skaffe sig de finansielt nødvendige Indtægter; nej, den betragter det som sin Pligt at virke hen til en mere ligelig Fordeling af Rigdommen. Den fiskale Politik ser blot paa Administrationens Behov; den socialpolitiske ser paa Samfundsklassernes indbyrdes Forhold og søger at finde de bedste Midler til paa en tilfredsstillende Maade at ordne disse Forhold. Den fiskale Politik resulterer i proportional Beskatning, den socialpolitiske i progressiv. Den moderne Civilisations ethiske Krav forbereder overalt Vejen for en Overgang fra den gamle fiskale Periode til den fremadrykkende social-politiske. Kun disse ethiske eller sociale Grunde kunne afgive logisk Basis for progressiv Beskatning.

Men — svarer Seligmann — hele denne Wagners Distinktion er aldeles ubegrundet. Det er historisk set

ikke sandt, at de forskellige Nationers Skattepolitik tidligere kun tog fiskale Hensyn. Alle Regeringer have ladet sociale Betragtninger influere paa deres Skattepolitik. Toldpolitiken, for Exempel, er for en stor Del bleven udformet efter sociale og nationale, ikke blot fiskale, Hensyn. Skatter paa Luxusartikler have ofte mere haft Karakter af Luxusforbud, eller Love med det Formaal at modvirke Overdaadighed, end af fiskale Forholdsregler. Lige fra Skattevæsenets første Begyndelse have sociale Motiver ofte været stærkt medvirkende. Forsøget paa skarpt at skelne mellem en fiskal og en socialpolitisk Periode i Skattevæsenet er historisk set uholdbart.

Men, paa den anden Side, det gaar ikke an at forveksle dette utvivlsomt sociale Element i al Finanspolitik med, hvad Wagner kalder det socialpolitiske Element eller — hvad det snarere bør kaldes — det socialistiske Element. Fra det Princip at Staten mildner sin strengt fiskale Politik af Hensyn til, hvad der tjener det almindelige nationale Velfærd, til det Princip at det er Statens Pligt at udjævne al Ulighed i Borgernes Formuevilkaar, — er der et langt og farligt Skridt. Det vilde føre os ikke blot til Socialisme, men lige ud i Kommunismen. Hvis dette var en af Regeringens Opgaver, vilde det være overflødigt at konstruere en Finansvidenskab. Kun et simpelt Princip vilde blive tilbage: konfisker de Riges Formue; giv den til de Fattige!

Forskellen mellem det sociale Element og Wagners socialpolitiske Ide er, hævder Seligmann, lig Forskellen mellem social Reform og Socialisme. Vi kunne ganske vist ønske den bestaaende Rigdoms-Fordeling ændret;

men hvor der tales saa meget om Retfærdighed og Uretfærdighed, er det nødvendigt at komme til en Forstaaelse af, hvad Retfærdighed vil sige. Retfærdighed bestaar, forsaavidt der tales om Statens Indgriben, i at holde Vægtskaalen lige; i ikke at give nogen en utilbørlig Fordel; i at tilstaa Alle lige Rettigheder for Loven, og lige Adgang til at udvikle sine Talenter og Evner: Retfærdigheden forlanger ganske vist, at Staten ikke med Bevidsthed og Hensigt skal gøre noget, der forøger Rigdoms-Uligheden; men den kan ikke forlange, at Staten skal afskaffe Rigdoms-Uligheden. Retfærdigheden kan, opfattet som Lighed, forlange store Forandringer i de bestaaende Beskatningsformer, — men dette er et Spørgsmaal for sig. Den involverer den ligelige Behandling af Alle, modsat den historiske Ulighed og Resterne deraf i Nutidens Skattesystemer. I den Forstand er der tilvisse Trang til social Reform; — men denne Reform bestaar i at sætte en Bom for en Fortsættelse af de gamle uligelige Love, ikke i at fremme ny uligelige Love. Legal Retfærdighed betyder legal Lighed; men en legal Lighed, der vilde forsøge at tvinge en Formue-Lighed igennem ligeoverfor de medfødte Evners og Anlægs uundgaaelige Uligheder, vilde være en Parodi paa Retfærdighed.

Vi maa ganske vist indrømme, at Trangen til social Reform er stor; men den er større paa andre Lovgivningsomraader end paa det finansielle, og forsaavidt den overhovedet skal finde Sted paa dette, vil den mere komme til at berøre Udgifts- end Indtægts-siden. I ethvert Fald er den saakaldte socialpolitiske Theori uholdbar, saafremt den gaar ud paa, at Staten kal lægge højere Skatter paa de Rige med det be-

vidste Formaal at trykke disse ned til de Fattiges Lavmaal.

Ny er forøvrigt denne Theori aldeles ikke. Allerede i det femtende Aarhundrede, da man i den flor-entiske Republik eksperimenterede med den progressive Skat, skrev den berømte Historiker Guicciardini to Afhandlinger, i hvilke han prøvede Argumenterne for og imod Progressionen. I den første antyder han mange af de nyere Theorier, deriblandt de »økonomiske«; men han dvæler dog hovedsagelig ved det Argument, at den progressive Skat vil udligne Formue-Uligheden og forebygge en for stærk Opdyngning af Rigdomme. Guicciardini slutter sig, trods disse social-politiske Argumenter, dog til den progressive Skats Modstandere, hvis Argumenter han udvikler i den anden Afhandling; men hans første Afhandling har den literaturhistoriske Interesse at indeholde de tidligste Progressions-Venners Argumenter.

Yderligere Tilslutning fandt den socialistiske Progressions-Theori ikke blot hos de middelalderlige Socialister men ogsaa i forrige Aarhundrede hos Rousseau og Baboeuf. I sin »Neue Abhandlung von den Steuern«, 1766, skrev v. d. Lith at »en klog Regent vil benytte Skatterne til at formindske Uligheden i Undersaatternes Formuer«. I vort Aarhundrede er denne Tanke ofte nok bleven udviklet, i Tyskland bl. a. af v. Scheel.

Hvis — siger Seligmann — det socialpolitiske Argument var det eneste, der begrundede den progressive Beskatning, maatte denne forkastes. Det socialistiske Argument maa forkastes af alle dem, der ikke ere rede til at lade sig indrullere blandt Socialisterne. Den

progressive Beskatning har imidlertid ogsaa andre Argumenter at støtte sig til; — ulykkeligvis vil Tilfældet, at de Fleste af Middelklasserne og mange Økonomer have sammenblandet de økonomiske Progressions-Theorier med den socialistiske, og derfor saa heftigt bekæmpet Progressionen, og opfattet denne som ensbetydende med Socialisme, Revolution, Tyveri etc. Endog Turgot skrev i Margenen paa et Forslag om progressiv Skat, der forelagdes ham: »il faut exécuter l'auteur, et non le projet«. — Men det er aldeles galt at antage, at progressiv Beskatning nødvendigvis implicerer Socialisme og Konfiskation. Det er fuldstændigt vel muligt absolut at forkaste den socialistiske Beskatningstheori og alligevel samtidigt at gøre sig til Talsmand for den progressive Beskatning. Man kan være Ærke-Individualist og alligevel tro paa den progressive Beskatning.

Inden Seligmann gaar over til at udvikle den individualistiske Skoles Progressions-Argumenter, omtaler han nogle Forfattere, der indtage en Mellems-Stilling, idet de forsvare Progressionen af Grunde, der hverken direkte hænge sammen med de socialistiske eller med de saakaldte økonomiske Argumenter. Han betegner disse Forfatteres Theorier som Kompensations-Theoriene.

Nogle Forfattere (f. Ex. Præsident Walker, Mlle Royer m. fl.) gøre gældende, at da Staten ved mange af sine Foranstaltninger, ikke specielt Skatter, (undertiden ogsaa ved sine Undladelsessynder) fremmer den økonomiske Ulighed, bør den ved en progressiv Skat søge at genoprette denne Skade. Seligmann finder sig ikke tilfredsstillet af dette Argument. Hvis — siger

han — Progressionen opfattes som en Uligelighed, saa er det umuligt at rette den ene Ulighed med en anden Ulighed, medmindre det kan bevises, at denne anden Ulighed netop i enhver Henseende korresponderer til hin første og modvejer den. Men saadant noget kan ikke bevises. Og kan Progressionen ikke forsvares med andre Argumenter, er det bedst helt at lade den fare.

Mere Vægt tillægger Seligmann et Argument, der gaar ud paa, at da nogle Skatter (f. Ex. visse Toldafgifter) ofte virke regressivt, idet de mere ramme de Fattige end de Rige, saa bør der indføres en progressiv Indkomstskat som en Modvægt. Beskatningens Proportionalitet er her Idealet: skejer en Skat ud fra Proportionaliteten i en Retning, bør en anden Skat gøre det i den modsatte Retning. Her have vi »den specielle Kompensations-Theori«, modsat »den almindelige Kompensations-Theori«. Sidstnævnte opfatter Progressionen som et almindeligt Beskatnings-Princip; — hin vil i det Hele have Skatte-Proportionalitet, men er villig til for en enkelt Skats Vedkommende at acceptere Progressionen for desto sikrere til syvende og sidst at havne i Proportionaliteten. Fra dette Standpunkt kan man altsaa komme til i Praxis at acceptere en progressiv Indkomst- eller Formueskat uden i Theorien at holde paa Progressionen i Almindelighed, og fra dette Standpunkt ere faktisk nogle af den almindelige Progressions-Theoris ivrigste Modstandere komne til at anbefale en progressiv Indkomstskat. Ogsaa en progressiv Huslejeskat forsvares ofte som faktisk værende en proportional Skat: Smaafolk, der have smaa Lejligheder, betale forholdsvis mere i Husleje end rige

Folk, og det bør Huslejeskatten tage Hensyn til. En Ultra-Konservativ som Leroy Beaulieu anbefaler Progression her. Den samme Betragtning kan ogsaa gælde for andre Skatter. Progressive Skatter af denne Art er derfor kun proportionale Skatter, og interessere os ikke ved denne Lejlighed, hvor Spørgsmaalet netop drejer sig om, hvad der kan siges for eller imod Progressionen som et almindeligt Princip.

Nytte-Theorien (»the benefit theory«) var i ældre Tid den fundamentale Skatte-Theori. Den gik ud paa, at Skatterne maa staa i et bestemt Forhold til den enkelte Borgers Nytte af Staten. Da Ydelsen af Beskyttelse sædvanlig opfattedes som Statens Hovedopgave, uddroges den Slutning, at Skatterne maa rette sig efter den Beskyttelse, der ydes. Skatterne betragtedes som en Slags Assurance-Præmie, som Borgerne betalte til det kollektive Assurance-Selskab — Staten — i det Øjemed at kunne nyde deres Formue og Indkomst i Fred og Sikkerhed.

Den sædvanlige Slutning fra denne Doktrin var: Beskatningens Proportionalitet. Jo større en Mands Formue og Indkomst er, desto større Nytte har han af Statens Beskyttelse. Et Assurance-Selskab fastsætter sine Præmier i Forhold til Værdien af den forsikrede Formue. Paa samme Maade maa Staten for sin beskyttende Virksomhed forlange en Betaling, der staar i Forhold til den beskyttede Formue eller Indkomst. Altsaa maatte Theorien, erklærede man, logisk

føre til en proportional Beskatning af al Formue eller Indkomst.

Denne Slutning blev imidlertid først adskilligt modificeret, derefter aabenlyst angreben.

Modifikationen bestod i Indførelsen af Theorien om Skattefrihed for Existens-Minimum. For Formueskattens Vedkommende viste Modifikationen sig under Form af et Krav om proportional Beskatning ikke af al Formue, men af al Formue udover et vist Minimum. For Indkomstskattens Vedkommende viste Modifikationen sig som en Theori om Beskatning af den rene Indkomst. Dette var i Hovedsagen en Godkendelse af Ricardos Opfattelse. Ricardo siger, at »Evnen til at betale Skat staar i Forhold til Netto-Indkomsten, ikke i Forhold til Brutto-Indkomsten«. Ved Netto-Indkomst forstaar han Brutto-Indkomst minus Produktionsomkostninger. Nu blev det gjort gældende af Tilhængerne af Theorien om Beskatningen af blot den rene Indkomst, at Arbejdernes Udgifter til Nødvendighedsartikler ogsaa ere at opfatte som Produktionsomkostninger. Altsaa skulde Existens-Minimum fritages for Skat. Men nogle Forfattere gik videre og hævdede, at ikke blot Udgifterne til de fysisk absolut nødvendige Forbrugsartikler, men ogsaa Udgifterne til Hævdelsen af en vis socialt nødvendig Levelfod skulde betragtes som Produktionsomkostninger, hvorefter det Beløb, der fritages for Skat, vilde blive betydeligt større. Men hvad der var udover Ren-Indkomsten, saaledes opfattet, altsaa Beløbet udover Produktionsomkostningerne, skulde, i Kraft af Nyttetheorien (— eller rettere: efter adskillige af denne Theoris Tilhængeres Formening), beskattes proportionalt. Den Indkomst, der kan be-

skattes, er den rene Indkomst; proportional Beskatning betyder altsaa kun proportional Beskatning af Ren-Indkomsten.

Det er klart, at dette i Virkeligheden kun er proportional Beskatning — med Modifikation. Det er klart, at proportional Beskatning af Ren-Indkomst, d. v. s. af Indkomst udover et vist Minimum, i Virkeligheden er degressiv Beskatning af Total-Indkomsten. Og saaledes anbefale mange Tilhængere af en saakaldt proportional Beskatning i Virkeligheden ikke-proportional Beskatning. Forøvrigt er denne Opfattelse af Ren-Indkomsten af en noget betænkelig Beskaffenhed. Thi saa snart vi udvide Forestillingen om Existens-Minimum, saaledes at der deri indgaar ikke blot de fysisk set absolut nødvendige Udgifter, men tillige socialt nødvendige, bliver det en variabel Størrelse, der i de forskellige Tilfælde maa fradrages, for at Ren-Inkomsten kan findes. Man kan da komme til det Resultat, at der maa indrømmes de Bedrestillede, for Exempel Embedsmænd, paa Grund af deres højere *standard of life*, et større skattefrit Beløb end det, der indrømmes almindelige Arbejdere. Den »proportionale« Beskatning, der viste sig at være »degressiv«, forvandler sig saa maaske endogsaa til en »regressiv« Beskatning. Vil man undgaa dette, og vil man fremdeles holde fast ved Forestillingen om blot Ren-Indkomstens Beskatning, er det klart, at Begrebet Ren-Indkomst maa holdes indenfor fast afstukne Grænser: fra Brutto-Indkomsten maa kun drages det fysisk set absolut nødvendige Existens-Minimum.

Men ikke blot blev Proportionalitets-Doktrinen modificeret, saaledes som ovenfor udviklet; den blev

snart aabenlyst angreben, og det fra to Sider. Fra den ene Side gjorde man gældende, at selve Basis ikke holdt Stik; det blev hævdet, at Skatterne ikke burde rette sig efter Borgernes Nytte af Staten. Fra den anden Side indrømmede man vel, at Basis var god nok, at Nytte-Theorien var det rigtige Udgangspunkt; men man gjorde gældende, at Konklusionen ikke var rigtig: Nytten var ikke proportional med Formuen eller Indkomsten. Den første Indvending komme vi senere ind paa; den anden dvæle vi her et Øjeblik ved.

En Række af Forfattere, forøvrigt Tilhængere af Nytte-Theorien, have gjort gældende, at Personernes Nytte af Staten stiger mere end proportionelt med deres Formue eller Indkomst, at det Offenlige i det Hele arbejder mere for de Rige end de for de Fattige, at mange af Statens Forholdsregler, der theoretisk ere til Alles Nytte, praktisk set kun ere til Nytte for de Velstillede osv. De ere da komne til det Resultat: at Skatten bør være progressiv. Deres Udgangspunkt — Nytte-Theorien — betragtes af Modstanderne ofte som atomistisk, som ærke-individualistisk, og deres Konklusion — den progressive Beskatning — som ærke-socialistisk. Et ejendommeligt Udslag af Individualisme.

Men dette Nytte-Theori-Vennernes Forsvar for en progressiv Beskatning tillægger Seligmann ingen Vægt. Seligmann mener, at Værdien af den af Staten ydede Beskyttelse aldeles ikke voxer hurtigere end den beskyttede Formue eller Indkomst; — den gør tværtimod det modsatte. Den fattige Mand, der ikke ejer en Øre, eller som ikke har en Øres Indtægt, — paa ham kan det Offenlige gennem sit Fattigvæsen ofre mere end paa hundrede Folk med beskedne Indtægter. Den

fattige Mand faar sine Børn gratis underviste i Kommuneskolerne; af dem har den velstaaende Mand ingen Nytte. O. s. fr. Man kunde da sige, at hvis den af Staten ydede Beskyttelse eller den Nytte, Borgerne have af Staten, skulde være Maalestokken for Beskatningen, vilde denne hverken blive proportional eller progressiv, men — regressiv!

Dog — siger Seligmann — hele denne Bevisførelse er uafgørende. Spørgsmaalet om de Fordele, en Person har af Regeringshandlingerne, er et psykologisk Spørgsmaal. Det fører ikke logisk til Beskatningens Proportionalitet, heller ikke til Progression, heller ikke til Regression. Den Værdi, en Skatteyder tillægger Musæer og offentlige Samlinger, rene Gader, Domstolenes Kendelser og alle de tusinde andre Goder, man har det Offenlige at takke for, afhænger af en Mangfoldighed af Motiver, der kunne variere i hvert enkelt Tilfælde. En fattig Mand kan taxere disse Goder højere, men han kan ogsaa taxere dem lavere end en rig Mand. To lige rige Mænd kunne taxere dem paa ganske forskellig Maade. Der gives intet paalideligt Maal for den Nytte, de forskellige Borgere har af Staten. Det er absolut umuligt at afgøre, hvad der tilfalder hver Enkelt. De Fordele, der haves af Staten kunne aldeles ikke kvantitativt maales. Proportional Beskatning som et nødvendigt Resultat af Nytte-Theorien er akkurat lige saa ulogisk som progressiv Beskatning baseret paa samme Theori.

Dette have ogsaa de fleste nyere Forfattere indset. Men nogle søgte fremdeles at holde fast ved »the give-and-take theory« under en noget modificeret Form. Det indrømmedes, at Beskyttelses- og Assurance-The-

orien var uholdbar; i Stedet derfor fremførte man Bekostnings-Theorien. Skatten skulde, — sagde man — ikke udmaales efter den Beskyttelse, Staten yder de enkelte Borgere, men efter hvad Statens Tjenester koster den. Enhver Mand skulde betale Staten for den modtagne Tjeneste, hvad det har kostet Staten at yde Tjenesten. Det er fremdeles en Bytte-Theori eller en quid-pro-quo-Theori, men den tager sig lidt anderledes ud end Beskyttelses- og Assurance-Theorien.

Men Bekostnings-Theorien er ligesaa ubrugbar som de andre Varianter af Give-og-tage-Theorien. Naturligvis kan det være i sin Orden, at nogle af Borgernes Betalinger for modtagne særlige Tjenester bør staa i Forhold til den Ulejlighed, Borgerne ved den Anledning specielt have forårsaget Staten. Derom ere alle enige; — men saadanne Betalinger er ikke Skatter i Almindelighed, men Sportler og Gebyrer. Paa de egenlige Skatter kan Omkostnings-Principet ikke anvendes; thi ligesom det er umuligt at fordele Skatterne i Almindelighed efter Beskyttelsen og Assurancen, fordi det ikke lader sig gøre at udmaale de Enkeltes Nytte af almindelig Regerings-Virksomhed, saaledes er det ogsaa umuligt at fordele Skatterne i Almindelighed efter Statstjenesternes Bekostelighed, fordi det ikke lader sig gøre at udskille de enkelte Borgeres Andel i almindelige Statsudgifters Totalsum. Omkostnings-Theorien er derfor lige saa ubrugelig som Beskyttelses- og Assurance-Theorien.

Den hele »Give-og-tage-Theori« er da efterhaanden bleven opgivet som Grundlag for Beskatningen; Nytte-Theorien er bleven fortrængt af Evne-Theorien.

Evne-Theorien (»the faculty theory« eller »the ability theory« eller »the capacity theory«) er meget gammel. At Borgerne skulde bidrage til Bestridelsen af de offentlige Byrder i Forhold til deres Evne, er et Princip, der rækker tilbage — baade i den theoretiske Literatur og i den praktiske Lovgivning — lige til Middelalderen, ja som i sine Grundtræk endog kan findes i de græske Filosofers Skrifter. Ordet »*facultas*«, »*faculté*« er det sædvanlige i latinske og de gamle franske Skattelove. Men en lang Tid troede man at finde Evnens praktiske Udtryk i Formuen. Igennem hele Middelalderen blev de lokale Skatter, naar saadanne overhovedet opkrævedes, paalagte paa den almindelige Formue efter Principet »*juxta bonorum facultatem*« eller »*pro bonorum facultate*«. I England brugtes Ordet »*ability*«, i Spørgsmaal om Skattepaaligning, først i en Bestemmelse i Dronning Elisabeths Fattiglov. »Evne« og »Formue« blev enstyldige Udtryk.

Senere forandrede dette; man fandt da Evnen udtrykt i Borgernes Indtægt. Skatten skulde, efter den Maade hvorpaa man oprindelig betragtede den fra Evne-Synspunktet, være proportionel — først med Formuen, senere med Indkomsten. Under den franske Revolution fastsloges dette Princip — baade i »*Menneskerettighedernes Erklæring*« af 1789 og i de senere Forfatninger og Love —: »*la contribution commune doit être également répartie entre tous les citoyens en raison de leur faculté*«.

Den Forestilling, at Evnen maales ved Indkomsten, fik en fast theoretisk Støtte i Adam Smiths berømte Sætning: Undersaatterne i enhver Stat bør betale Skat »*as nearly as possible in proportion to their respective*

abilities, that is in proportion to the revenue which they respectively enjoy . . . »

Snart indsneget sig dog en Modifikation i Opfattelsen af Evne-Beskatningens Proportionalitet. Indkomsten betragtedes vel fremdeles som en Maalestok for Evnen, men Definitionen af Begrebet Indkomst forandrede, eller rettere: kun en Del af Indkomsten, ikke den hele Indkomst, anerkendtes nu at kunne være Maalestok for Evnen. Kun den Del af Indkomsten, der overskred, hvad der var nødvendigt for at friste Livet, skulde kunne beskattes. Som omtalt var denne Tanke allerede bleven forfægtet af Tilhængere af »the give-and-take-theory«, som Steuart, Bentham, Forbonnais og en hel Skare af tyske Forfattere i dette Aarhundredes første Halvdel; — men denne saakaldte Ren-Indkomst-Theori antoges ogsaa af Evne-Principets Tilhængere. Disse gjorde da gældende, at Beskatningen skulde være proportional, — men kun for den Del af Indkomsten, der overskred en vis Sum: det saakaldte Existensminimum burde fritages for Skat.

Herved dreves der en Kile ind i Forstaaelsen af Begrebet Evne, — og Spalten udvidedes snart. Tidligere var det Produktionen, man havde rettet Blikket paa; — ved Indførelsen af Existensminimums-Begrebet blev Opmærksomheden henledet paa Forbruget. Og saa snart Forbrugs-Forestillingen var kommen frem, fandt man ud, at det, hvorpaa det kom an ved Skattepaaligning, var Størrelsen af det Tryk, Størrelsen af det Offer, Skatten lagde paa Borgernes Skuldre. Trykkets Ligelighed, Offerets Ligelighed blev derefter en Hoved-Betragtning for Skatte-Theoretikerne. Nogle Theoretikere, Rau f. Ex., erklærede, at Evne-Begrebet og Offer-

Begrebet faktisk var enstydige. Andre, deriblandt Stuart Mill, lod Evne-Begrebet vige tilside, og erklærede, at kun den Beskatning, der medførte et ligeligt Offer, var retfærdig. Atter andre søgte en Kombination af de to Begreber, og erklærede, at Evne-Begrebet kun retteligt fattes, naar det ses i Lys af Offer-Ligeligheden.

Ud af Theorien om Offer-Ligeligheden blev der nu draget følgende Slutninger:

Alle individuelle Fornødenheder variere i Styrke, fra de absolut nødvendige Subsistens-Fornødenheder op til de kun svagt trykkende Luxus-Fornødenheder. For- saavidt Skatterne berøve os Midler til at tilfredsstille vore Fornødenheder, paalægge de os et Offer; men det Offer, der ligger i, at vi maa renoncere paa Tilfredsstillelsen af nogle af vore mest paatrængende Fornødenheder, føles ganske anderledes end det Offer, der ligger i, at vi maa give Afkald paa Tilfredsstillelsen af nogle af vore mindre presserende Fornødenheder. Hvis en Mand i aarlig Indtægt har 1000 Kr., en anden derimod 100,000 Kr., saa paalægge vi dem ikke et lige, men et meget ulige Offer, naar vi opkræve den samme Procent, f. Ex. 10 pCt., hos begge; thi Manden med 1000 Kr., beholder nu kun 900 Kr. tilbage, og han og hans Familie maa give Afkald paa forskellige Livsfornødenheder, medens Manden med de 100,000 Kr. beholder 90,000 Kr. tilbage, og muligvis aldeles ikke derfor vil indskrænke sit Forbrug, eller dog i det Højeste vil formindske sit Luxus-Forbrug noget. Vi have altsaa paa den ene Mands Skuldre lagt et langt større Tryk end paa den anden Mands, og skal Offeret være ens, bør den rige Mand altsaa betale ikke blot

absolut, men ogsaa relativt mere end den fattige: — med andre Ord: Skatten skal være progressiv.

Denne Lære blev imidlertid snart angreben fra forskellige Sider. Nogle, som Leroy-Beaulieu, angreb den, simpelthen fordi de ikke vilde anerkende Offer-Theorien som gyldig ligeoverfor Nytte-Theorien. Andre, som Mill, erklærede, at hvad man her docerede, overhovedet var altfor »disputable«, uden dog nærmere at paavise dette; de accepterede nok Læren om Offer-Ligeligheden, — men de ønskede ikke at gaa videre end til en Skatte-Fritagelse for Subsistens-Minimum. Atter andre, deriblandt endel nyere Forfattere, have accepteret Konklusionen angaaende Beskatningens Progressivitet, men paastaa, at Præmisserne bør modificeres noget. Endelig er der dem, der ville have Konklusionen noget modificeret.

Disse sidste sagde saaledes: Hvis vi acceptere den ovenfor gengivne Argumentation, saa følger deraf, at Progressionen bestandig maa stige, indtil Skatten tilsidst oplsluger hele Indkomsten eller Formuen. Dette er en Indvending, man stadig møder; det er et Yndlings-Argument for den progressive Beskatnings Modstandere. Allerede i det forrige Aarhundrede møde vi det. Saaledes skrev Jollivet i sin Bog *De l'impôt progressif et du morcellement des patrimoines*, 1793: »l'impôt progressif, en dernière analyse, c'est le vautour déchirant ses propres entrailles«. Man svarede hertil, at den progressive Skala vilde tilfredsstille Theoriens Krav, naar den blot bragtes i Anvendelse ligeoverfor Indtægtens eller Formuens successive Forøgelser, saa at 100 pCt. Satsen, hvis den overhovedet nogensinde naaedes, aldrig vilde ramme hele Indkomsten, og altsaa

aldrig vilde sluge alt. Ja, endnu mere: mange af den progressive Beskatnings Tilhængere holde for, at selve Progressions-Skalaen bør være degressiv, og gøre gældende, at dette logisk følger af den ovenfor refererede Argumentation. Vore Fornødenheder variere meget betydeligt i Styrke, og Tabet af en given Sum Penge berører den Fattige og den Rige ganske forskelligt; — men efterhaanden som vi rykke op imod Luxus-Fornødenhederne, formindskes Intensitets-Variationerne, og tilsidst, naar vi have naaet de store Afdrag fra de meget store Indkomster, er der faktisk ingen Forskel paa Fornødenhedernes Intensitet, idet disse Beløb kun vilde tjene til at tilfredsstille et rent og skært Luxus-Forbrug, hvis Tilintetgørelse vil være af samme ringe Betydning. Derfor bør Progressions-Skalaen først gaa hurtigere tilvejs, derefter svagere, og tilsidst standse, naar det Punkt er naaet, hvor Fornødenhederne, de rene og skære Luxus-Fornødenheder, have den samme ringe Vægt. Theorien om Offer-Ligeligheden fører altsaa efter denne Opfattelse til en degressivt progressiv Beskatning.

Nogle Forfattere have ogsaa bragt den moderne Grænse-Nytte-Theori i Marken og ved Hjælp af den søgt at begrunde Progressionen. Enkelte, for Exempel Hollænderen Bok i hans Skrift »De Belastingen in het Nederlandsche Parlement van 1848—1888«, have endog søgt at opstille matematiske Formler, der skulde værgе Progressions-Skalaen mod Beskyldningen for Vilkaarlighed. Men en anden Hollænder, Cohen-Stuart, der i »Bijdrage tot de Theorie der progressieve Inkomsten-belasting« ogsaa tyr til Mathematiken, faar et aldeles andet Resultat ud af den. Det hele matematiske

Bevis opløser sig i Intet: ganske efter de Tal, vi vælge, kunne vi føre Bevis for Progressiviteten eller for Proportionaliteten eller for Regressiviteten. Længere hen synes rigtignok Cohen-Stuart at fortryde sin egen Kritik, forsaavidt han atter søger at opbygge Progressionen ad matematisk Vej. Men hans første negative Virksomhed har været saa stærk, at hans senere positive Forsøg ikke ville slaa igennem.

Hovedvanskeligheden ved Offer-Ligeligheds-Theorien ligger, siger Seligmann, i dette: »Offer« betegner noget psykisk, noget psykologisk. En Skat tager fra Skatteyderen noget materielt. Exact at beregne Forholdet mellem det psykiske og det materielle er umuligt. Problemet involverer desuden saa mange forskellige Faktorer, at det er umuligt at udrede disses indbyrdes Forhold. To Mænd kunne have samme Indkomst, der dog har en ganske forskellig Værdi for dem: den ene er Pebersvend, den anden er gift og har en stor Familie; den ene er sund og kraftig, den anden svagelig; den ene har beskedne, den anden meget extravagante Fordringer; den ene er en Gnier, den anden en Ødeland; den ene tjener sin Indkomst ved Arbejde, den anden faar den som Gave; den ene bor et Sted, hvor Livet er billigt, den anden et Sted, hvor Livet er dyrt osv. osv. Her er utallige Variationer, og det er aldeles umuligt at sige, om samme Skat paa Folk med samme Indkomst vil øve samme relative Tryk. Og da Offeret altsaa ikke staar i noget bestemt Forhold til det materielle Beløb, kan det tænkes, at i det individuelle Tilfælde vil en regressiv Skat virkeliggøre en lige saa stor eller en lige saa lille Offer-Ligelighed som en proportional eller en progres-

siv Skat. Forsøget paa at opstille en mathematisk Progressions-Skala for saaledes at undgaa Beskyldningen for Vilkaarlighed, er paa Forhaand dødsdømt.

— Seligmann dokumenterer med megen Detail de enkelte Forfatteres Stilling til det foreliggende Spørgsmaal. Medens han, som vi ovenfor saa, kom til det Resultat, at den socialistiske Theoris og Kompensations-Theoriernes Forsvar for, samt Nytte-Theoretikernes Modstand mod Progressionen var uden Vægt, fører hans indgaaende Analyse af Offer-Ligeligheds-Theorien ham til det Resultat, at denne Theori ikke kan afgive Basis for en exact Progressions-Skala. Men deraf følger selvfølgelig ikke, at den progressive Beskatning overhovedet skulde savne theoretisk Forsvar. Evnen er, efter hans Formening, dog, naar alt kommer til alt, det bedste Maal, man har for Borgernes Skattepligt, og Evne-Principet fører, ogsaa efter hans Formening, til Skatte-Progressionens Godkendelse.

For det første er det klart, at Besiddelsen af stor Formue eller store Indkomster i og for sig giver Besidderen et afgjort Forspring med Hensyn til den yderligere Forøgelse af hans Besiddelser. Betingelserne for en stigende Produktion forbedres ofte efter mere end en arithmetisk Progression. Jo mere en Mand har, desto lettere er det for ham at faa endnu mere. Den rige Mand er ude over Begyndelses-Vanskelighederne. »Naar Du har erhvervet det smaa, er det ofte let at erhverve det mere. Den store Vanskelighed ligger i at erhverve hint smaa« (Adam Smith). Fra Produktions-Standpunktet kan man da sige, at Evnen voxer hurtigere end Formuen eller Indkomsten, og det er da

ikke ulogisk, naar man som Konklusion deraf uddrager en mere end proportional Beskatning.

Men ogsaa naar man betragter Sagen fra Forbrugs-
Standpunktet, kommer man til dette Resultat. Fra
dette Standpunkt naar man tilbage til Offer-Theorien.
Om denne Theori kan man i alt Fald ikke sige, at den
nødvendigvis fører til Beskatningens Proportionalitet.
Hvis den ikke nødvendigvis fører til en bestemt Pro-
gressions-Skala, saa fører den langt mindre med Nød-
vendighed til en fast Proportion. Men hvis vi ikke
kunne naa Idealet, er der dog ingen god Fornuft i
ikke at søge at komme saa nær som muligt op imod
det. Offer-Ligeligheden kunne vi tilvisse aldrig naa
absolut eller exact paa Grund af de individuelle Ønsk-
ers og Fornødenheders Forskellighed; men det er ikke
destomindre særdeles sandsynligt, at vi i de fleste nor-
male Tilfælde komme nærmere op imod den ønskede
Ligelighed, naar vi afvige noget fra Beskatningens Pro-
portionalitet. I visse individuelle Tilfælde kunde maa-
ske endog regressiv Beskatning bedst sikre det ønsk-
ede Resultat; i andre individuelle Tilfælde vilde pro-
portional Beskatning være mest hensigtssvarende. Men
hvis vi betragte Forholdene i det store og hele, hvis
vi tage Hensyn til, hvad der er det gennemsnitlige —
og netop dette Hensyn maa Staten tage —, synes det
rimeligt, at der i det hele vil blive begaaet mindre
Uretfærdighed, naar man antager en vis Progression,
end naar man strengt holder paa Proportionaliteten.
En strengt proportional Beskatning vil — gennemsnitligt
set — tynde stærkere paa den fattige end paa den
rige Mand, stærkere paa ham, der kun har lidt udover
det socialt nødvendige, end paa ham, der har et stort

Overskud. Den proportionale Skat vil i normale Tilfælde knappe af paa de forskellige sociale Lags Kaar paa en Maade, der netop aldeles ikke er proportional.

Ganske vist er det sandt, at man ikke kan formulere en Progressions-Skala, der altid vil virke sikkert, og at Proportionaliteten synes mere stabil. Men dette siger ikke meget. Stabilitet synes ganske vist i og for sig en god Ting; — men en Stabilitet, der nødvendigvis maa virke uretfærdigt, kan man dog umuligt give Fortrinet for den ikke-stabile Progressions-Skala, naar denne i det hele og store gaar i den rigtige Retning. Alle Regeringshandling, der berøre Borgernes Pengeforhold, ere nødvendigvis mer eller mindre vilkaarlige. De Bøder, Domstolene idømme, de Toldsatser, Lovgivningsmagten vedtager, ere altid mere eller mindre vilkaarlige og ikke-exacte. En strengt proportional Skat er i Virkeligheden ligeoverfor de enkelte Skatteydere mere vilkaarlig end en moderat progressiv Skat; den tilsyneladende Bestemthed involverer en i Virkeligheden større Vilkaarlighed.

De andre Argumenter, der sædvanligvis fremføres mod Progressionen, synes heller ikke videre afgørende. Den sædvanlige Indvending, at Progressionen jo maa ende med, at hele Formuen eller Indkomsten sluges, er aldeles intetsigende. Indføres der, som overfor omtalt, en degressiv Progressions-Skala, slipper man nemt fra den Fare. — Indvendingen, at Skatten virker som en Straf for Flid og Sparsommelighed, rammer ikke den progressive Beskatning som saadan, men snarere al Beskatning af Formue og Indkomst. Ganske bortset fra, at det er en stor Fejltagelse at tro, at store Formuer og store Indtægter altid skyldes Flid og Spar-

sommelighed, kunde man fristes til at spørge: hvorledes skulde man overhovedet kunne undgaa at beskattede Flid og Sparsommelighed? Indvendingen rammer altsaa ikke Progressionen særligt, men overhovedet al Beskatning. Hvis en moderat progressiv Skat er faktisk mere retfærdig end en strengt proportional, vil Progressionen i mindre Grad end Proportionaliteten være en Mulkt for Flid og Driftighed. — Den Indvending, at en moderat progressiv Skat ikke vil indbringe Statskassen synderlig mere end en proportional Skat, har heller ikke noget at betyde. Progressionens Opgave er at fordele Skattebyrden mere ligeligt mellem Skatteyderne; — om den indbringer dette eller hint Beløb, kommer ikke den Sag ved.

Hvor det drejer sig om den progressive Beskatnings theoretiske Begrundelse, er Seligmann helt igennem moderat; — maaske vil man endog finde ham noget for ubestemt. Hvor han vender sig til Spørgsmaalet om dens praktiske Gennemførelse, bliver han endnu mere varsom. Det er ikke særligt den ofte fremhævede praktiske Fare for Besvigelser, der gør ham varsom. Han indrømmer vel, at en høj progressiv Beskatning noget kan forøge den Fare for Besvigelser, som altid er tilstede, men han tillægger ikke dette Moment stor Vægt: i Amerika, hvor den progressive Skat ikke kendes, snyder Folk efter bedste Evne; i Schweiz, hvor den progressive Skat særligt trives, florere Skatte-Besvigelser forholdsvis lidt. Skatte-Besvigelser hænge naturligvis noget sammen med Skatternes Art og Højde, men mere dog med de almindelige sociale og nationale Tilstande. — Hvad der navn-

lig maa tages i Betragtning, naar man vil skride til den praktiske Udførelse, er Beskaffenheden af det hele i Landet bestaaende Skattesystem. Seligmann har diskuteret Spørgsmaalet om Progressionen i Beskatningen overhovedet, og er kommen til det Resultat, at Theoriens ideale Krav lyder paa, at en Progression bør finde Sted. Men nu er det bestaaende System af Skatter af en yderst broget Art; Ingen vover i vor Tid mere at anbefale Gennemførelsen af en eneste Skat. Denne det bestaaende Skattesystems Brogethed gør da den praktiske Gennemførelse af Kravet om en Progression dobbelt vanskelig.

A. P.-St.

Danmarks*) direkte Vareomsætning med Rusland i Tidsrummet 1874—1893.

Af
Cand. polit. Frederik Reck.

I Henhold til de officielle statistiske Tabeller over Danmarks Vareomsætning med og Skibsfart paa Udlandet, som aarlig udgives af det kongelige danske statistiske Bureau, havde vor Vareomsætning med Rusland i Aarene 1874—1893 følgende Omfang og Værdi:

	Omfang.			Værdi.		
	Indførsel. Mill. Regis.- Tons.	Udførsel. Mill. Regis.- Tons.	Samlet Vareomsætning. Mill. Register-Tons.	Indførsel. Mill. Kroner.	Udførsel. Mill. Kroner.	Samlet Vareomsætning. Mill. Kroner.
1893	0,167	0,044	0,211	27 ¹⁵	2 ¹²	29 ¹⁷
1892	0,103	0,033	0,136	18 ¹⁰	3 ¹⁴	22 ¹³
1891	0,167	0,028	0,195	35 ¹⁸	2 ¹⁷	38 ⁵
1890	0,173	0,020	0,202	27 ¹¹	2 ¹⁰	30 ¹⁰
1889	0,172	0,025	0,197	26 ¹³	2 ¹⁷	29 ¹⁰
1888	0,194	0,031	0,225	25 ¹⁶	3 ¹⁵	29 ¹¹
1887	0,137	0,028	0,165	15 ¹⁰	2 ¹⁸	18 ¹⁵
1886	0,085	0,015	0,100	9 ¹⁷	1 ¹¹	10 ¹⁸
1885	0,093	0,015	0,108	11 ¹⁰	2 ¹²	13 ¹²
1884	0,121	0,018	0,139	16 ¹⁸	2 ¹⁶	19 ¹¹
1883	0,087	0,014	0,101	14 ¹⁵	1 ¹⁸	16 ¹⁰
1882	0,063	0,012	0,075	9 ¹⁸	2 ¹⁸	11 ¹⁶
1881	0,053	0,012	0,065	7 ¹⁰	1 ¹⁴	8 ¹⁴
1880	0,061	0,016	0,077	10 ¹³	1 ¹¹	11 ¹⁴
1879	0,070	0,012	0,082	10 ¹⁶	0 ¹⁷	11 ¹³
1878	0,047	0,010	0,057	7 ¹²	0 ¹⁸	8 ¹⁰
1877	0,056	0,008	0,064	11 ¹⁵	0 ¹⁹	12 ¹⁴
1876	0,060	0,007	0,067	9 ¹⁵	1 ¹²	10 ¹⁷
1875	0,051	0,006	0,057	7 ¹¹	1 ¹³	8 ¹⁴
1874	0,054	0,005	0,059	9 ¹⁹	0 ¹⁰	10 ¹⁸

*) Danmark : det egentlige Danmark, idet Færøerne, Island, Grønland og de dansk-vestindiske Øer betragtes som Udland, da de ligge udenfor Toldomraadet.

Vareomsætningen med Rusland havde altsaa i 1893 et samlet Omfang af 211000 Register-Tons til en beregnet Værdi af 29,7 Mill. Kr. og er fra 1874 til 1893 eller i Løbet af de sidste tyve Aar stegen med 152000 Register-Tons eller op imod 260 pCt. og med 18,9 Mill. Kr. eller c. 175 pCt. Denne Opgang er baade absolut og forholdsvis tagen ret betydelig. Ser man, saaledes hen til Udviklingen fra 1874 til 1893 af vor Handel paa England, Tyskland, Sverig, de Forenede Stater af Nord-Amerika samt Norge, med hvilke Lande foruden med Rusland Danmark har sin væsentligste Omsætning, vil det fremgaa af de officielle Tabeller, at det kun har været Handelen paa England, som i absolute Tal, og Handelen paa de forenede Stater af Nord-Amerika, som procentvis udvise større Opgang end Handelen paa Rusland i ovennævnte Tidsrum. Fra 1874 til 1893 var nemlig vor Handel paa England tiltagen i Omfang med 582,000 Register-Tons eller c. 95 pCt. og i Værdi med 83,9 Mill. Kr. eller c. 65 pCt., vor Handel paa Tyskland tiltagen i Omfang med 146,000 Register-Tons eller c. 40 pCt. og i Værdi med 14,9 Mill. Kr. eller c. 10 pCt., vor Handel paa Sverig tiltagen i Omfang med 146,000 Register-Tons eller c. 50 pCt. og i Værdi med 18,2 Mill. Kr. eller c. 35 pCt., vor Handel paa de forenede Stater af Nord-Amerika tiltagen i Omfang med 119,000 Register-Tons eller c. 790 pCt. og i Værdi med 16,4 Mill. Kr. eller c. 335 pCt. samt vor Handel paa Norge endog aftagen i Omfang med 68,000 Register-Tons eller op imod 55 pCt. og i Værdi med 13,5 Mill. Kr. eller over 55 pCt.

Indførselshandelen til Danmark fra Rusland er langt den betydeligste. Gennemsnitlig i Tidsrummet

fra 1874 til 1893 udgjorde vor samlede Vareomsætning med dette Land 119,000 Register-Tons til en beregnet Værdi af 17₁₅ Mill. Kr., og heraf faldt ikke mindre end 101000 Register-Tons til Værdi af 15₆ Mill. Kr. paa Indførselen fra og ikkun 18,000 Register-Tons til Værdi af 1₉ Mill. Kr. paa Udførselen til Rusland. Betragter man nu først Indførselen, da havde denne i 1874, altsaa for c. 20 Aar siden, et Omfang af 54,000 Register-Tons til en beregnet Værdi af 9₉ Mill. Kr. og var i 1893 naaet op til henholdsvis 167,000 Register-Tons og 27₁₅ Mill. Kr. eller bleven omtrent tre Gange saa stor, dog saaledes at Opgangen i Kvantum har været større end Opgangen i Værdi. Derfor beløb ogsaa Middelværdien af en fra Rusland indført Register-Ton sig til 183 Kr. i 1874, men til 164 Kr. i 1893. I Aaret 1874 fordelte Indførselen sig væsentligst paa følgende Varegrupper: Korn og Kornvarer med 4₂ Mill. Kr. (53₃ Mill. Pd.), hvoraf uformalet Rug 3₉ Mill. Kr. (50₅ Mill. Pd.), uforarbejdet Tømmer og Træ med 2₁ Mill. Kr. (63₈ Mill. Pd.), Hørfrø med 807,000 Kr. (6₈ Mill. Pd.), Hamp med 702,000 Kr. (2₃ Mill. Pd.), Hør med 401,000 (772,000 Pd.), Fjer og Dun med 326,000 Kr. (132,000 Pd.), Tjære med 308,000 Kr. (11,400 Tdr.) og Tovværk med 233,000 Kr. (506,000 Pd.). I Aaret 1893 omfattede Indførselen nærmest Varegrupperne: Smør med 8₂ Mill. Kr. (9₄ Mill. Pd.), Korn og Kornvarer med 7₉ Mill. Kr. (176₄ Mill. Pd.), hvoraf uformalet Rug 3₁ Mill. Kr. (68 Mill. Pd.), Byg 2₈ Mill. Kr. (72₉ Mill. Pd.), Hvede 1₄ Mill. Kr. (23₈ Mill. Pd.) samt Havre 400,000 Kr. (7 Mill. Pd.), Oliekager med 3₆ Mill. Kr. (67 Mill. Pd.), Klid med 2₃ Mill. Kr. (54₈ Mill. Pd.), uforarbejdet Tømmer og Træ med 2,

Mill. Kr. (113,₈ Mill. Pd.), Stenolie og andre Olier med 558,000 Kr. (10,₂ Mill. Pd.), Æg med 454,000 Kr. (423,000 Snese), Mark- og Havefrø med 409,000 Kr. (1,₂ Mill. Pd.), Hørfrø med 345,000 Kr. (3,₆ Mill. Pd.), Hamp med 256,000 Kr. (1,₁ Mill. Pd.) og Heste med 251,000 Kr. (837 St.). De anførte Tal oplyse nu nærmere Grunden til, at Middelværdien pr. indført Register-Ton for 1893 staar under den tilsvarende for 1874. Af Tallene fremgaar det saaledes, at om ogsaa vor Indførsel fra Rusland af en saa værdifuld Vare som Smør har været betydelig i 1893, medens der i 1874 ikke fandt nogen Indførsel Sted heraf, saa er dog Tilvæksten i Løbet af de sidste tyve Aar i Indførselsmassen af i og for sig prisbillige Varer som uformalet Korn, Oliekager, Klid samt uforarbejdet Tømmer og Træ langt betydeligere, samtidig med at Indkøbspriserne for Rug og Tømmer, hvorefter der allerede i 1874 blev indført store Kvantiteter, have været meget lavere i 1893 end for tyve Aar tilbage. For 100 Pd. indført russisk Rug betaltes saaledes i Gennemsnit 7,80 Kr. i 1874 mod kun 4,50 Kr. i 1893, og 1 Kmlst. indført finsk Tømmer og Træ kostede gennemsnitlig 100 Kr. i det førstnævnte, men ikkun 62 Kr. i det sidstnævnte Aar. — I Aaret 1891 indførtes fra Rusland 167,000 Register-Tons til en Værdi af 35,₈ Mill. Kr., og i Aaret 1888 indførtes 194,000 Register-Tons til Værdi af 25,₆ Mill. Kr. Vor Indførsel i 1891 var altsaa i Omfang omtrent af samme Størrelse som Indførselen i 1893, hvorimod dens beregnede Værdi ikke lidet større, og Indførselen i 1888 stod i Omfang over, men i Værdi noget under Indførselen i dette Aar. Middelværdien pr. indført Register-Ton naaede derfor

ogsaa op til 214 Kr. i 1891 og beløb sig kun til 132 Kr. i 1888. Som et væsentligt Bidrag til Forstaaelsen heraf kan anføres, at Priserne for vor betydelige Indførsel af russisk Rug i 1891 vare meget høje, hvorimod Priserne for vor endnu betydeligere Indførsel af samme Vare i 1888 vare meget lave, samtidig med at der i sidstnævnte Aar indførtes langt mindre og billigere Kvantiteter af russisk Smør end saavel i 1891 som i 1893. Vort Indkjøb fra Rusland udgjorde saaledes i 1891 160,2 Mill. Pd. Rug til Værdi af 12,4 Mill. Kr. (7,75 Kr. pr. 100 Pd.) samt 8,2 Mill. Pd. Smør til Værdi af 7,2 Mill. Kr. (88 Kr. pr. 100 Pd.), men i 1888 219 Mill. Pd. Rug til Værdi af 9 Mill. Kr. (4,10 Kr. pr. 100 Pd.) samt 1,3 Mill. Pd. Smør til Værdi af 1 Mill. Kr. (78 Kr. pr. 100 Pd.). — Hvad særlig Indførselen af russisk Byg angaar, da var denne usædvanlig stor i 1893, nemlig — som ovenfor berørt — henimod 73 Mill. Pd., og den er tagen meget mere til ind i 1894. Gennemgaar man nemlig de allerede udkomne officielle Oversigter over vor Omsætning med Udlandet i Januar, April og Juli Kvartaler 1894, vil man se, at Danmarks samlede Indførsel fra Udlandet af uformalet Byg udgjorde i 1ste Kvartal 129,3 Mill. Pd., i 2det Kvartal 133,6 Mill. Pd. og i 3die Kvartal 74,6 Mill. Pd., altsaa tilsammen i de tre første Kvartaler af 1894 ikke mindre end 337,5 Mill. Pd., og heraf kunne vistnok c. 300 Mill. Pd. antages at være indkomne fra Rusland.

Betragter man dernæst Udførselshandelen fra Danmark til Rusland, da var den kun ubetydelig i 1874, men er i Løbet af de sidste tyve Aar voxet godt, saaledes at den i 1893 har et Omfang af 44,000 Register-Tons til en beregnet Værdi af 2,2 Mill. Kr. I Omfang

er Udførselen i sidstnævnte Aar bleven omtrent 9 Gange saa stor, men i Værdi ikke engang 3 Gange saa stor som den tilsvarende Udførsel for tyve Aar siden, hvorfor ogsaa Middelværdien af en til Rusland udført Register-Ton i 1874 naaede op til 180 Kr., men i 1893 kun beløb sig til 50 Kr. Dette Forhold er fornemmelig fremkommet ved, at selve Arten af de udførte Varer er bleven forandret fra 1874 til 1893. Medens der saaledes i 1874 alene fandt større Udførsel Sted af en eneste i sig selv meget prisbillig Vare, nemlig Stenkul, hvoraf dog kun 12,200 Tdr., var vor Udførsel af Stenkul i 1893 voxet op til 56,200 Tdr., samtidig med at der af en saa lidet værdifuld Vare som Kalksten og Kridt udførtes ikke mindre end henimod 100,000 Tdr. og af Jord og Ler i naturlig Tilstand samt Mursten, Tagsten m. m. 4,7 Mill. Pd. Endvidere blev der af Korn og Kornvarer udført i 1893 6,7 Mill. Pd. mod 1,1 Mill. Pd. i 1874, og heraf var Hovedmassen i førstnævnte Aar uformalet Korn, nærmest Byg, i sidstnævnte derimod formalede Kornvarer, nærmest Hvedemel. Hertil kommer nu ikke lidet lavere Priser i 1893. Gennemsnitsprisen i Udførselen for 1 Td. Stenkul var saaledes 2,40 Kr. i 1893 mod 3 Kr. i 1874, for 100 Pd. uformalet Byg: 5,40 Kr. mod 8,65 Kr. og for 100 Pd. Hvedemel: 7,55 Kr. mod 13 Kr. Ser man hen til de mere værdifulde Udførselsartikler, saa var det egentlig kun uberedte Skind og Huder samt ubrændt Kaffe, hvoraf Udførselen i 1893 i mere væsentlig Grad var tiltagen, nemlig fra henholdsvis 33,000 Pd. og 61,000 Pd. i 1874 til henholdsvis 444,000 Pd. og 359,000 Pd. i 1893, og samtidig var vor Udførsel af Olier ikke lidet aftagen, fra 415,000 Pd. i 1874 til

54,000 Pd. i 1893, ligesom Salgspriserne for disse Varer gennemgaaende staa lavest i 1893. Gennemsnitlig solgtes saaledes 100 Pd. uberedte Skind og Huder i 1893 for 82,¹⁴⁸ Kr., men i 1874 for 87,¹⁵⁰ Kr., 100 Pd. ubrændt Kaffe for 81,¹⁵⁰ og 88 Kr. og 100 Pd. Olier for 22,¹⁵⁴ Kr. og 30 Kr. Ogsaa Salgsprisen for Sukker, hvoraf der ikke udførtes stort mere i 1893 (533,000 Pd.) end i 1874 (430,000), var gaaet ret betydelig ned i de sidst forløbne tyve Aar, nemlig fra 29,¹⁸³ Kr. til 16,¹⁷⁷ Kr. pr. 100 Pd. — I Aarene 1892 og 1888 stod vor Udførsel til Rusland i Omfang under, men i Værdi over Udførselen i 1893, idet der i 1892 udførtes 33,000 Register-Tons til Værdi af 3,⁴ Mill. Kr. (Middelværdi pr. udført Register-Ton: 103 Kr.) og i 1888 31,000 Register-Tons til Værdi af 3,⁵ Mill. Kr. (Middelværdi pr. udført Register-Ton: 113 Kr.). Til Forstaaelse heraf kan tjene, at i 1892 var Udførselen af Kalksten og Kridt (75,000 Tdr.) betydelig mindre, men Udførselen af uformalet og formalet Korn, nærmest Rug og Rugmel, Byg og Majs, (14 Mill. Pd.) ikke lidt større og til højere Salgspriser*) end i 1893, samt at i 1888 var vel baade Udførselen af Kalksten og Kridt (11,000 Tdr.) og Udførselen af Korn og Kornvarer (2,³ Mill. Pd.) den tilsvarende Udførsel i 1893 underlegen, hvad Kalksten og Kridt angaar endog særdeles meget underlegen, men samtidig havde der fundet en usædvanlig stor Udførsel Sted af saa værdifulde Varer som Bomuld (1,⁷ Mill. Pd. til Værdi af 826,000

*) Gennemsnitsprisen for 100 Pd. uformalet Rug, Rugmel, uformalet Byg og uformalet Majs var saaledes henholdsvis 6,50 Kr., 10 Kr., 6 Kr. og 4,95 Kr. i 1892 mod henholdsvis 5,10 Kr., 7,30 Kr. 5,40 Kr. og 4,60 Kr. i 1893.

Kr.) og Apothekerverer (406,000 Pd. til Værdi af 732,000 Kr.).

I Henhold til de officielle statistiske Tabeller over vor Skibsfart paa Udlandet fordelte de mellem Danmark og Rusland i Aaret 1874 omsatte 59,000 (58,500) Register-Tons sig med 49,500 Register-Tons paa Sejlskibsfarten og ikkun 9000 Register-Tons paa Dampskibsfarten, men de mellem Danmark og Rusland i Aaret 1893 omsatte 211,000 (210,600) Register-Tons med 60,000 Register-Tons paa den førstnævnte og endog 150,600 Register-Tons paa den sidstnævnte Fart. Det har altsaa været Omsætningen ved Dampskibe, som er voxet saa betydelig. I 1893 var den næsten 17 Gange saa stor som for tyve Aar siden, medens Omsætningen ved Sejlskibe kun var stegen godt og vel 20 pCt. i samme Tidsrum. Baade i vor Indførselshandel fra og i vor Udførselshandel til Rusland udvise Dampskibene en forholdsvis stor Opgang i bestuvede Tons, for Indførselen fra 7000 Register-Tons i 1874 til 119,400 Register-Tons i 1893 og for Udførselen fra 2000 Register Tons til 31,200 Register-Tons. Derimod har det kun været i Udførselshandelen til Rusland, at Trafiken ved Sejlskibe er voxet i mere væsentlig Grad, nemlig fra 2600 Register-Tons i 1874 til 12,300 Register-Tons eller omtrent det Femdobbelte i 1893, medens den i Indførselshandelen fra Rusland kun var gaaet op fra 46,900 Register-Tons til 47,700 Register-Tons eller ikke engang 2 pCt. — Hvad dernæst Nationaliteten af de i vor Handel paa Rusland beskæftigede Skibe angaar, da besørgedes i 1874 17,400 Register-Tons ved danske og 41,100 Register-Tons ved fremmede Skibe, men i 1893 henholdsvis 74,200 Register-Tons og 136,400

Register-Tons. Opgangen i omsat Varemængde fra 1874 til 1893 har følgelig været betydelig saavel for Skibe under dansk som for Skibe under fremmed Flag, forholdsvis set størst for de førstnævnte, absolut set størst for de sidstnævnte. I Aaret 1874 omsattes 4300 Register-Tons ved norske, 8300 Register-Tons ved svenske, 18,500 Register-Tons ved russiske, 4400 Register-Tons ved tyske, 3000 Register-Tons ved engelske og 2600 Register-Tons ved hollandske Skibe, medens Omsætningen ved fremmede Skibe i Aaret 1893 fordelte sig med 13,500 Register-Tons under norsk, 44,100 Register-Tons under svensk, 32,800 Register-Tons under russisk, 11,700 Register-Tons under tysk, 31,300 Register-Tons under engelsk og 2600 Register-Tons under hollandsk Flag. Der har altsaa fundet Tilvæxt Sted for hvert af de nævnte Flag med Undtagelse af det hollandske, og størst har denne været for det svenske og det engelske. — Af danske Toldsteder, hvis Handel paa Rusland er af mere væsentlig Betydning i 1893, kunne endelig nævnes: København (med en Omsætning paa c. 110,700 Register-Tons — eller over Halvdelen af den hele Omsætning —, hvoraf 96,400 Register-Tons besørgees ved Dampskibe og 14,300 Register-Tons ved Sejlskibe), Aarhus (med 25,400 Register-Tons, hvoraf 21,500 Register-Tons ved Dampskibe og 3,900 Register-Tons ved Sejlskibe), Aalborg (med 10,900 Register-Tons, hvoraf 5,500 Register-Tons ved Sejlskibe og 5,400 Register-Tons ved Dampskibe), Storehedinge (med 7,300 Register-Tons, hvoraf 5,300 Register-Tons ved Sejlskibe og 2000 Register-Tons ved Dampskibe), Kolding (med 6,800 Register-Tons, hvoraf 4,400 Register-Tons ved Dampskibe og 2,400 Register-

Tons ved Sejlskibe), Horsens (med 4,900 Register-Tons, hvoraf 3,900 Register-Tons ved Dampskibe og 1000 Register-Tons ved Sejlskibe), Odense (med 4,400 Register-Tons, hvoraf 2,300 Register-Tons ved Dampskibe og 2,100 Register-Tons ved Sejlskibe), Køge (med 3,600 Register-Tons, hvoraf 2,200 Register-Tons ved Sejlskibe og 1,400 Register-Tons ved Dampskibe), Svendborg (med 3,500 Register-Tons, hvoraf 2,200 Register-Tons ved Sejlskibe og 1,300 Register-Tons ved Dampskibe), Randers (med 3,300 Register-Tons, hvoraf 2,700 Register-Tons ved Dampskibe), Rønne (med 2,600 Register-Tons, hvoraf 1,800 Register-Tons ved Sejlskibe), Frederikshavn (med 2,400 Register-Tons, hvoraf 2,200 Register-Tons ved Dampskibe), Vejle (med 2000 Register-Tons, hvoraf 1,600 Register-Tons ved Sejlskibe), Nyborg (med 1,800 Register-Tons, hvoraf 1,400 Register-Tons ved Dampskibe), Nakskov (med 1,700 Register-Tons, hvoraf 1,300 Register-Tons ved Sejlskibe) og Nykøbing paa Falster (med 1,500 Register-Tons, hvoraf 1,200 Register-Tons ved Sejlskibe).

Det har ikke alene været vor Skibsfart paa Rusland, som var voxet meget i Løbet af de sidste tyve Aar; ogsaa danske Skibes Fragtfart mellem russiske Havne samt mellem russiske og andre fremmede Havne var tagen stærkt til i samme Tidsrum. I Aaret 1874 udgjorde nemlig efter de officielle statistiske Tabeller den samlede Tonnage af vore i denne Fragtfart engagerede Skibe 289,800 Register-Tons, og heraf faldt 118,200 Register-Tons paa Skibe, der indgik til russiske Havne fra russiske og andre udenlandske Havne, og 171,600 Register-Tons paa Skibe, der udgik fra

russiske Havne til russiske og andre udenlandske Havne, samt 213,500 Register-Tons paa Skibe, der havde Ladning, og 76,300 Register-Tons paa Skibe, der enten vare tomme eller ballastede, men i Aaret 1893 var den tilsvarende Totaltonnage naaet op til ikke mindre end 1,042,800 Register-Tons, der fordelte sig med 454,200 Register-Tons for Indgaaende og 588,600 Register-Tons for Udgaaende samt med 819,300 Register-Tons for Skibe med Ladning og 223,500 Register-Tons for Skibe uden Ladning eller i Ballast. Tonnagen har altsaa nu et Omfang, der gennemgaaende er 3—4 Gange saa stort som for tyve Aar siden. — Af russiske Havne, som spille nogen mere væsentlig Rolle i vor Fragt fart i 1893, kunne sluttelig efterfølgende nævnes. Ved den botniske Bugt, den finske Bugt og Østersøen: St. Petersborg og Kronstad med en samlet Tonnage af 270,500 Register-Tons, Libau med 202,600 Register-Tons, Riga med 191,600 Register-Tons, Reval med 54,700 Register-Tons, Bjørneborg med 25,500 Register-Tons, Wiborg med 25,300 Register-Tons, Kotka med 22,400 Register-Tons, Åbo med 18,900 Register-Tons, Helsingfors med 18,700 Register-Tons, Windau med 18,500 Register-Tons, Lovisa med 10,300 Register-Tons og Wasa med 10,000 Register-Tons; ved det sorte Hav: Odessa med 50,400 Register-Tons, Sevastopol med 36,400 Register-Tons, Novorossisk med 34,500 Register-Tons og Nikolajew med 11,400 Register-Tons samt ved det hvide Hav: Archangel med 14,000 Register-Tons.

Om Rentabiliteten af Postbesørgelsen til By og Landbefolkningen.

Af

Postmester cand. polit. Kjørboe.

I sidste Hefte af Nationaløkonomisk Tidsskrift har Hr. Kontorchef Jerichau Christensen ment at maatte nedlægge en energisk Protest mod det Resultat, hvortil jeg i en Afhandling er kommen, at Købstadbefolkningen her i Landet aarlig gennem Postvæsenet beskattes med mindst en 1 Mill. Kr. til Bedste for Landbefolkningen.

Jeg er enig med Hr. Jerichau Christensen i, at det er meget vanskeligt for ikke at sige umuligt bestemt at angive Beløbets Størrelse, hvad jeg selvfølgelig heller ikke har gjort, da jeg kun har nævnt Minimumssummen. Det er kun, naar man som Landkorrespondance regner de til Landboere ankommende Breve, det Eneste hvorom der er statistiske Oplysninger, at man kommer til et saa lavt Tal som 1 Mill. Kr. som Underskud ved Postbesørgelsen til Landbefolkningen. Hvis man derimod ved Landkorrespondance forstaar de af Landboere afsendte Breve, vil man komme til et langt større Underskud.

Det Samme vil ogsaa vise sig at være Tilfældet,

hvis man følger den af min ærede Modstander anbefalede Methode for Opgørelsen af By- og Landkorrespondancen.

Hr. Jerichau Christensen mener, at man — for at faa et Overblik over By- og Landbefolkningens Forhold til Korrespondancen — maa sondre mellem tre Kategorier: Breve, der udvexles mellem Købstadboere indbyrdes, Breve, der udvexles mellem Landboere indbyrdes, og Breve, der udvexles mellem Købstadboere og Landboere. Da man imidlertid ikke har Opiysninger i de nævnte Henseender, kan man efter Hr. Jerichau Christensens Mening slet ikke opgøre By- og Landbefolkningens Korrespondance, og man kan altsaa aldeles Intet sige om, hvor vidt Postbesørgelsen til den ene eller den anden af disse Befolkningsklasser betaler sig eller ikke.

Hans Ræsonnement her er aabenbart ikke rigtigt, thi man behøver i Virkeligheden ikke nøjagtige statistiske Opgørelser for at vide, at Landboernes indbyrdes Korrespondance er meget ubetydelig, om end det vilde være interessant, hvis man ved bestemte Tal kunde opgøre, hvor ubetydelig den er. Man skal ikke have været længe i Postvæsenet for at have iagttaget, at Landbefolkningens Korrespondance — bortset fra de Breve, som de enkelte Forretningsmænd paa Landet, Herremænd, Præster osv. modtage og afsende — i det Væsentlige indskrænker sig til Brevvexling med Slægtninge i Amerika, Breve til og fra Familiemedlemmer, der som Tyende eller lignende opholde sig borte fra Hjemmet, i Almindelighed i København eller Købstæderne, og endelig en Del Breve fra Forretningsmænd i nærmeste Købstad.

Derimod er Korrespondancen mellem Købstadfolk

indbyrdes ganske overordentlig stor, særlig er Brevantallet fra København til Købstæderne meget betydeligt først og fremmest til Byerne paa Sælland og derefter jevnt aftagende, eftersom Byerne ligge fjernere fra Hovedstaden. Endnu til en saa fjernt fra Hovedstaden liggende By som Aalborg er Brevantallet fra København henved en Tredjedel af samtlige ankomende Brevforsendelser.

Hvis man nu altsaa herefter paa Bykorrespondancens Konto opførte Brevvexlingen mellem Købstadfolk indbyrdes og Halvdelen af Brevantallet mellem By og Land, og hvis man til Landkorrespondancen regnede Brevvexlingen mellem Landboere indbyrdes og Halvdelen af Brevene, udvexlede mellem By og Land, ja saa vil Enhver kunne indse, at man kommer til et meget større Underskud ved Landpostbesørgelsen end 1 Mill. Kr., der som tidligere bemærket fremkom, naar man som Landkorrespondance regnede samtlige til Landboere ankommende Breve.

Det maa endnu blot være mig tilladt at bemærke, at det forekommer mig at ligge nær, at der paa en Tid, da Landbruget saa meget klager over en for haard Beskatning i Sammenligning med de andre Erhverv, og særlig over den skjulte Skat, det betaler til de ved Told beskyttede Købstaderhverv, fremhæves de Maader, paa hvilke i Virkeligheden disse Erhverv paa en skjult Maade skatte til Landbruget, og at dette finder Sted paa de forskellige Befordringsomraader, som Staten her i Landet driver, derom kan der fornuftigvis ikke være Uenighed. Mon ikke saaledes en af Grundene til det forholdsvis betydelige Underskud, som Telegrafvæsenet giver, ligger i

det store Antal Telegrafstationer, som i de senere Tider ere blevne oprettede paa Landet, og som koste et ikke ringe Beløb uden at tilføre Telegrafvæsenet nogen videre forøget Trafik. Herpaa har jeg imidlertid ikke villet gaa ind, men jeg har holdt mig til Postvæsenet, og dette mener jeg at kunne gøre med saa meget mere Grund, som min postale Virksomhed i det Væsentlige har været knyttet til Landpostvæsenets Etablering og Udvikling.

Som bekendt mødte Landpostbesørgelsen her i Landet ved sin Fremkomst ikke ringe Modstand saavel i som udenfor Postetaten. Det blev f. Ex. fremhævet, at det var meningsløst, at Postvæsenet skulde paatage sig at lønne de forskellige private Postbude, som dengang Landboerne for egen Regning havde gaaende, og som besørgede mange andre Ting foruden de postale Anliggender. Man gjorde opmærksom paa, at man derved i Virkeligheden tog en Byrde fra dem, der havde den umiddelbare Fordel af vedkommende Foranstaltning, og lagde den over paa Postvæsenet, som ikke vilde faa tilstrækkeligt Ækvivalent, da Postbesørgelsen paa Landet aldrig vilde komme til at svare Regning, og man fremhævede endelig, at man ved at ofre mange Penge paa Landpostvæsenets Konto vilde forhindre en Nedsættelse i Brevportoen for lang Tid.

Hvor min Sympathi er med Hensyn til Postbesørgelsen til Landboerne, vil formentlig tilstrækkelig tydeligt fremgaa af mine Ytringer desangaaende i min af Hr. Jerichau Christensen angrebne Afhandling, men at Landpostvæsenets Gennemførelse har kostet og vedblivende koster mange Penge, og at det i Virkelig-

heden er Bybefolkningen, der betaler en stor Del af dette Beløb, derom kan der formentlig ikke være nogen Tvivl, lige saa lidt som om at der her er Tale om et Beløb af mindst 1 Mill. Kr.

For at senere Tavshed fra min Side overfor eventuelle yderligere Angreb ikke skal blive mistydet, ønsker jeg endnu strax at bemærke, at jeg ikke agter at indlade mig i fortsat Debat om det her omhandlede Spørgsmaal men maa henholde mig til de fremsatte Betragtninger.

Aalborg den 29de December 1894.

Ny Literatur.

Albert Schäffle: Deutsche Kern- und Zeitfragen. Neue Folge.
Berlin. E. Hofmann & Co. 1895.

Den framgång, författarens förra året under samma titel utgifna, här utförligt anmälda arbete rönt, har föranledt honom att redan nu dertill foga en »ny följd». Äfven detta ganska omfångsrika verk (500 s.) är i hög grad intresseväckande och har stor aktualitet för dagens frågor — i alla land, icke blott i Tyskland, om också mest der. För denna gång må det vara nog att göra tidskriftens läsare uppmärksamma på den nya delens tillkomst samt antyda dess hufvudsakliga innehåll. Af detta är visserligen ingalunda allt nu nytt, lika litet som i förra delen. Särskildt återfinnes här delvis förut offentliggjorda uppsatser i »Zukunft» och i »Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft». Detta gäller helt och hållet om författarens uppsats i finanspolitiken, hvilken är ett ordagrant återgifvande af hans i sistnämnda tidskrift 1883—84 först offentliggjorda afhandling: »Zur Theorie der Deckung des Staatsbedarfes». Men författaren har icke alldeles orätt, då han anmärker, att afhandlingen först nu »uppnått full aktualitet»,

och genom dess sammanknytning med uppsatserna i andra ämnen, särskildt myntfrågan, får afhandlingen ny intressant belysning.

Af de öfriga uppsatserna handlar den första om befolkningspolitiken. Deri beröres bland annat befolkningsförskjutningar till Frankrike från grannländerna, Slavernas framträngande i Tyskland och Österrike samt strömningen från land till stad.

Vidare undersökes med hänsyn till den utländska storpolitiken inverkan af Englands och dermed Europas kommande världshandelspolitik: »free trade« eller »fair trade«? »Greater Britain«? »Imperial federation« och »Commercial Union«? Utgående derifrån, att öfverflyttningen af den engelska politikens högsta ledning till Lord Roseberry, den främste mannen i »Imperial Federation League«, måste vara gynnsam för befordrande af de pågående sträfvandena för närmare förbindelse mellan England och dess kolonier, söker han visa, att uppnåendet af detta för Englands politiska och ekonomiska maktställning så viktiga mål svårligen kan vinnas utan vissa handelspolitiska medgifvanden åt kolonialrikerna. »Antingen Greater Britain med handelspolitisk sammanslutning eller Greater Britain alls icke«! Om England på grund häraf komme att modifiera sin absoluta frihandelsståndpunkt, behöfde detta, hvilket onekligen ser hotande ut för Tyskland och Mellan-Europa, som i det Britiska väldets olika delar hafva sin förnämsta afsättningsmarknad, likväl icke i allo, ja icke ens på det hela, blifva ogynnsamt. Dels förmenar S., att de särskilda företräden, som ömsesidigt skulle försäkras åt England och dess kolonialriken inbördes, i följd af förhållandenas natur måste

stanna inom jämförelsevis måttliga gränser, dels att fullt motsvarande fördelar kunde uppnås i följd deraf att en sådan sammanslutning gäfvade makt åt det Britiska väldet, i synnerhet om det understöddes af Mellaneuropa, att framgångsrikt upptaga den handelspolitiska kampen mot Nordamerikas Förenta Stater och mot Ryssland samt sålunda tvinga dessa att för egen fördels skull medgifva »fair trade» och ingå på en för alla parter gynnsam handelspolitisk fred. Deremot afstyrker han alldeles »vereinzelte Differentialzollkriege».

I afseende på författningspolitiken fortsätts undersökningarna om folkrepresentationens grunder och behandlas bland annat: den österrikiska valreformen, utsigterna för storegendomens politiska framtid, hushållningskamrars politiska vikt och organisation samt särskildt frågan om majoritetsval eller proportionsval. Öfver dessa sista utfaller totalomdömet på det hela icke gynnsamt, mindre på grund af de betydande tekniska svårigheterna, dem S. anser öfvervinnerliga, än derföre att de afsedda fördelarna icke skulle uppnås, utan faktiskt större band läggas på de enskilde valmännens själfbestämning, och derföre, att andra öfvervägande olägenheter uppstode. I allt fall kunde proportionsvalen ensamme icke afhjelpa andra representativa grundfel, men om dessa annorledes rättades, blefve metoden öfverflödig.

Åt agrarpolitiken, särskildt jordbrukskrediten, hvilken ock torde vara och förblifva hjertpunkten i denna, egnas en mycket omfattande och tankerik undersökning, för hvars resultat dock icke här är plats.

Efter att i korthet hafva berört ett par punkter af

den egentliga socialpolitiken — nämligen bostadsreformen och i sammanhang dermed den s. k. »Adickes Lex» (förslag af Adicke, öfverborgmästare i Frankfurt a. M.) rörande grunderna till storstäders områdesutvidgning, samt ockret — öfvergår förf. till den brännande myntfrågan. Hans visserligen ej vidlyftiga, men innehållsrika och klara framställning af denna frågas kärnpunkter är i hög grad läsvärd. Fortfarande i princip fasthållande bimetallistisk ståndpunkt, anser S. nya internationela konferenser vara oundgängliga och tidpunkten därför ej ogynnsam, helst om resp. regeringar sjelfva kunde komma till större klarhet om, hvad de i saken verkliga ville!

G. K. H.

Dr. Will. Scharling: Nogle Afsnit af Danmarks Statistik, fremstillede til Brug for de Studerende. I. Kbhvn. 1894. (62 Sider.)

Dette første Afsnit omhandler Jernbanevæsenet samt Post- og Telegrafvæsenet. Det slutter sig til Forfatterens Behandling af de paagældende Emner i »Danmarks Statistik«, men de nyeste Data ere tagne med. Som Titlen siger, er Fremstillingen særligt bestemt til Brug for de Studerende, men den Oversigt, der her gives over det danske Jernbanevæsens Udvikling, har dog Interesse ogsaa for mange Andre, og vi undlade derfor ikke at henlede voré Læseres Opmærksomhed derpaa.

Ludvig Schrøder: Danmarks Hjæpekilder og Næringsveje. Historiske Fremstillinger: Første Række. Med 91 Figurer. Ved Udvalget for Folkeoplysningens Fremme. Kbhvn., i Komm. hos G. E. C. Gad 1894 (312 S.). (Pris 2 Kr.)

De historiske Fremstillinger i dette første Bind omhandle: Brugen af Sten, Rav og Ler i Hedenold; middelalderlige Bygninger; Forsøg paa Glastilvirkning; Tilvirkning af Lervarer og af Manufakturvarer indtil Udbrudet af den engelske Krig; Skovbrug og Landbrug i ældre og nyere Tid; Fabriker, der i særlig Grad have indvirket paa Landbruget (Sukker-, Cikorie-, Sprit-Fabriker, Bryggerier og Brænderier m. m.).

Billederne ere dels Portrætter, dels Gengivelser af Bygningsværker, Industrigenstande m. m.

Fremstillingen er populær i Ordets bedste Betydning. Bogen er en af de bedste af de mange gode Bøger, som Udvalget for Folkeoplysningens Fremme i Aarenes Løb har udgivet, og fortjener den størst mulige Udbredelse.

Den korte Indholdsfortegnelse, hvormed Bogen er forsynet, forslaaer aldeles ikke. Man savner et Navne-register, — men det følger maaske med Værkets næste Del.

Fabiske Essays om Socialismen. I. G. Bernard Shaw: Økonomisk Analyse. Oversat af Francis Wolff, cand. mag. Bergen. Ragnvald Paulsons Forlag. 1894. (X + 50 S.)

»I Begyndelsen af Ottiaarene«, skriver Oversætteren i sit Forord, »dannedes i England *Det Fabiske Samfund*, en Forening af Kunstnere, Forfattere, Arbejdere, Professorer, Lærere, Læger, Journalister, Præster, Handelsmænd og

ingen Millionærer, men adskillige, som maa kaldes Rig-folk. De er alle Socialister, mange af dem fremragende Mænd og Kvinder . . . . Ved at ta Navnet efter den gamle romerske Feltherre, Quintus Fabius Maximus med Tilnavnet Nøleren, har de villet tilkendegive, at de venter en større Modenhed hos Folket, inden den socialdemokratiske Stat med Held kan gennemføres. Men mens de oppebier Fremtiden, ligger de ikke paa Ladsiden: de udfolder et energisk Arbejde, holder Foredrag i Mængde, udgir Smaaskrifter og diskuterer i Pressen og paa Møder, gør ikke alene direkte Propaganda for Socialismen, men kaster sig ogsaa ind i Dagens Politik, vel vidende, at der gives ikke det Spørgsmaal, hvor Socialismen ikke kan bores ind og faa et Ord med i Laget: alt er Socialisme eller Anti-socialisme.« Dog — de holder Hadet og Lidenskaben fjernt fra sin Agitation.«

Naar man har læst det første, her i norsk Oversættelse foreliggende »Fabiske Essay«, forbavses man ved at se Fabierne og deres Agitation karakteriseret saaledes som ovenfor. G. Bernard Shaws »Analyse« af det bestaaende Samfund er udført med Dygtighed, selv om den ikke bringer noget nyt for Dagen; — men lidenskabsløs er den mindst af alt. Den Mildhed og det betænksomme Væsen, Quintus Fabius Maximus Cunctator var berømt for, spores aldeles ikke i det foreliggende Skrift. Naar en Mand i sine Modstandere kun ser »tomme og stærblinde Skvadronører«, naar han betragter og betegner alt, hvad de siger og skriver, som »det rene Vrøvl«, udsprunget af »den pure Uvidenhed« og »aabenbar Dumhed«, naar han slynger Skældsord paa Skældsord i Hovedet paa Stuart Mill, Ricardo

og alle »orthodoxe« Statsøkonomer, saa kan man ikke sige, at han »holder Hadet og Lidenskaben fjernt fra sin Agitation«. Med en umaadelig Hidsighed, med en ustyrlig Lidenskabelighed er Bogen skreven, og nogen Cunctator er denne »Fabier« ikke.

Hvad han har opdaget ved sin Analyse af Jordrente, Arbejdsløn, Kapitalisme, Proletariat og Overbefolkning, er, at der i det bestaaende Samfund stadigt foregaar en Exploitering af den Ene ved den Anden. Som bekendt har man før gjort den Opdagelse, — men kun sjeldnere er den bleven forkyndt med en saadan Voldsomhed som her. Hvad der vilde have været vigtigere at faa Besked om, var den Maade, paa hvilken man kan komme bort fra det Faktum, at den Stærke exploiterer den Svage. Naturligvis er det »Socialismen«, der skal hjælpe os; men der er saa meget, der hedder »Socialisme«; lidt mere præcis Oplysning vilde her have været paa sin Plads. Dog Forlangendet herom slipper Forfatteren fra ved en meget nem Erklæring, saalydende: »hvorledes den økonomiske Løsning skal sættes ud i Livet, hører ikke ind under Rammen af dette Essay«. Og derefter tilføjer han: »Men dersom vi kommer saa langt som til en fornuftmæssig Overbevisning om, at Oprindelsen til vor sociale Elendighed ikke er noget Kildevæld, der for evigt skal udspy Forvirring og Nød, men kun et kunstigt System, der er modtageligt for en næsten uendelig Tillempning og Omordning, ja for en fuldstændig Omstyrtning og Genopbyggen efter Menneskets Vilje, — da er der løftet en uhyre Sten fra Menneskenes Bryst, undtagen for deres Vedkommende, som, hvad enten de tilstaar det for sig selv eller ikke, hænger ved

den nuværende Tingenes Tilstand ifølge slette Motiver.«
 Ja, — dersom! Men vi er netop ikke komne til en
 saadan »fornuftmæssig Overbevisning«. Hin uhyre Sten
 trykker fremdeles vort Bryst, og det er ikke lykkedes
 Forfatteren at løfte den. Vor Overbevisning er tvært-
 imod den, at Oprindelsen til vor sociale Elendighed er
 et Kildevæld, der for evigt skal udspy Forvirring og
 Nød, omend ganske vist med varierende Styrke og
 under afvejlende Former. Hint Kildevæld er nemlig
 selve den menneskelige Naturs og alle jordiske Tings
 Ufuldkommenhed. Ja, kunde »Fabierne« overbevise os
 om, at det vil lykkes at omskabe Menneskene til gud-
 dommelige Væsener, saa vilde de »løfte en Sten fra
 vort Bryst«. Men foreløbig have vi den, som vi tro
 »fornuftmæssige« Overbevisning, at Menneskene ville
 vedblive med at være Mennesker.

A. P.-St.

Fra Udlandet.

Den engelske Arbejdsstatistik.

I 1893 oprettedes der i England under »the Board of Trade« et »Arbejds-Departement« (»Labour Department«), som — sammen med Board of Trades kommercielle og statistiske Departementer — fik den berømte Statistiker R. Giffen til Direktør, under Titel af »Controller-General«. Giffen har nu, i Avgust 1894, afgivet Beretning om Arbejds-Departementets Virksomhed i den forløbne Tid og dertil føjet et omfattende Résumé af den engelske Arbejdsstatistik i Lighed med de »Statistical Abstracts«, Board of Trade aarligt offentliggør. Det Hele foreligger i en Bog med Titlen: »Report on the work of the Labour Department of the Board of Trade (1893—94), with supplement containing Abstract of Labour Statistics«, og omfatter foruden en kort indledende Text circa 160 Sider Tabeller.

Det engelske Arbejds-Departement har den Op-gave at udføre og videre udvikle det arbejdsstatistiske Arbejde, som Parlamentet i 1886 overdrog Board of Trade, — jfr. Nationaløkonomisk Tidsskrift XXVI. Departementet ikke blot samler og offentliggør — dels i

populær Form, dels i statistiske Blaabøger — Arbejdsstatistik; det giver ogsaa Underretning af almindelig Art vedrørende Arbejdsspørgsmaal og paatager sig Pligter af administrativ Art vedrørende Bilæggelsen af Arbejdsstridigheder, — noget, Omstændighedernes Magt har ført med sig. I Departementet fungerer en »Commissioner for Labour«, fire »Arbejds-Korrespondenter« (deriblandt en Dame), en eller to Arbejds-Statistikere, en Landbrugs-Korrespondent, hvortil kommer det underordnede Kontorpersonale, ialt 28 Personer, — foruden circa 30 lokale Korrespondenter. Det har udgivet adskillige Tabelværker over Arbejdslønnen, Arbejdstiden, Striker og Lock-outs, Fagforeninger, Produktionsomkostningernes Forhold i visse Industrigrene til Arbejdslønnen, Arbejdsløsheden, Indvandningsforholdene, Sweating-Systemet i Londons Østende, Andels-Systemet osv. Nogle af dets Beretninger ere periodiske, aarligt tilbagevendende. Desuden udgiver det maanedligt »The Labour Gazette«, i hvilket Blad der i populær Form gives statistisk Oplysning om Arbejdsforhold. Paa ikke-officiel Maade har Departementet medvirket til Udjævning af adskillige betydningsfulde Arbejdsstridigheder i Kulindustrien, Bomuldsindustrien, Skibsbyggeriet, blandt de londonske Droskekuske etc.

Tabellerne i det her foreliggende »Abstract« omhandle Fagforeninger, Forbrugsforeninger, »Friendly Societies«, Arbejderforeninger, Arbejdsstridigheder, Arbejdsløshed, Pauperisme, Arbejdsløn, Arbejdstid, Ulykkestilfælde i Industrien, Befolkningsbevægelsen, Arbejdsboliger, Befolkningens Aldersforhold, Næringsveje, Undervisningsforhold, Byggeforeninger, Sparekasser etc. i England.

Neger-Valgret i den nordamerikanske Unions Sydstater.

I December-Heftet, 1894, af »Political Science Quarterly« har Stephen B. Weeks, af de Forenede Staters »Bureau of Education«, Washington, offentliggjort en Artikel om det ovennævnte Æmne. Vi meddele her et Uddrag.

Fra den ældste Tid kendes ingen Lov, der i Nordamerika berøvede Negerne Valgretten paa Grund af deres Farve, men i det attende Aarhundrede proklameredes flere saadanne Love i Carolina, Virginia og Georgia. Selv for de Hvide gjaldt der ikke, hvad man kalder »almindelig Valgret« i Syden, hvor Slave-ejer-Aristokratiet dominerede. Dette Aristokrati var ligeoverfor sine egne Medlemmer et Demokrati; — uadtil var det et Oligarki. Uafbrudt kæmpedes der imod dette. I Virginia naaede man først i 1850 saa vidt, at alle »fri, hvide Mænd« fik Valgret. Negere taltes der ikke om; — fra Revolutionen og ligetil Borgerkrigen stemte de aldrig i Virginia. I de enkelte Stater kunde Udviklingen være noget forskellig, — men havde Negerne end enkelte Steder haft Valgret, saa var der dog, da Borgerkrigen brød ud, og i Almindelighed længe før, gjort Ende derpaa i Syden.

Ja, Norden og Vesten var i det Hele i dette Forhold ikke liberalere end Syden. De — formelt — mest liberale Stater indrømmede alle voxne mandlige amerikanske Borgere Valgret (saaledes Maine i 1820, Rhode Island i 1842), uden at omtale Farven; men man fandt ud, at »Slaver, fri Sorte og Indianere« ikke

var »Borgere« (»citizens«) i den Betydning, Ordet havde i Forfatningen, — og paa den Maade slap man for Negerne som Vælgere. I Massachusetts, New Hampshire og Vermont talte Lovene heller ikke om Farven, — men i de to sidstnævnte Stater fandt man det, karakteristisk nok, i 1857 og 1858 nødvendigt udtrykkeligt at dekretere, at Negerne ikke maatte udelukkes fra Valgretten. Dette var de liberaleste Stater, — og hvad saa Loven end sagde, faktisk stilledes Negerne heller ikke her lige med de Hvide med Hensyn til borgerlige og politiske Rettigheder. — I Delaware erklærede Loven i 1792, at Negerne ingen Valgret skulde have; ligesaa i Kentucky 1799, i Maryland 1809 og 1810, i Connecticut 1818, i New Jersey 1820, i Pennsylvania 1838. New York gjorde hæderlige Forsøg paa at skaffe Negerne Valgret, — uden Held: i 1846 gjordes Spørgsmaalet til Genstand for Folkeafstemning: kun 85,000 stemte for Neger-Valgretten, 224,000 imod. Ny Folkeafstemning i 1860: 198,000 for, 338,000 imod; atter Folkeafstemning i 1868: 250,000 for 282,000 imod. — En hel Række af Stater, alle de yngre vestlige, Californien, Colorado etc. etc. havde, da Borgerkrigen brød ud, aldrig anerkendt Negerne som Vælgere.

Det er saaledes klart, at da Borgerkrigen brød ud, var der selv i de Stater, der stod paa Unionens Side, meget ringe Tilbøjelighed til at stille Negerne paa lige Fod med de Hvide i politisk Henseende. Enkelte af disse Stater forbød endog Negerne overhovedet at vise sig indenfor Statens Grænser. Og denne Uvilje fortog sig ikke uden videre efter Krigen: i 1867 gav i Ohio en Folkeafstemning en Majoritet paa 50,000 imod

Neger-Valgretten; samme Resultat gav Folkeafstemninger i Connecticut 1865, i Kansas 1867 og i Minnesota, og, som ovenfor omtalte, i New York.

Almindelig Valgret for Hvide kendtes der ikke noget til i 1776 i nogen af de oprindelige tretten Stater. Efter Antagelsen af Forbundsforfatningen var Tendensen for Valgrettens Udvidelse i stadig Stigning; — men Syden var endnu i 1860 ikke naaet frem til almindelig Valgret for Hvide. Nord Carolina stillede (fra 1854) og Georgia (fra 1789) Betaling af Skat som Betingelse for Valgret; i Florida (fra 1838) var Militærtjeneste Betingelse. I ingen Del af Unionen var, da Borgerkrigen brød ud, Tanken om lige Valgret for Hvide og Sorte videre udbredt. Neger-Valgretten blev et af Krigens Resultater. Men det opnaaedes ikke let. Slaveriets Afskaffelse var det republikanske Partis Program, — men Neger-Valgretten udgjorde ikke nogen Del heraf. Enkelte Stemmer — Sumner og Stevens — hævede sig herfor, — men de havde ondt ved at gøre sig gældende. Hon. Oliver P. Morton bemærkede i en Tale i 1865: »at sige, at Mænd, der lige er slupne ud fra Slaveriet, ere kvalificerede til at udøve politiske Rettigheder, er det samme som at fremsætte det stærkeste Pro-Slaveri-Argument, jeg nogensinde har hørt.«

Borgerkrigens konstitutionelle Historie findes i sin Hovedsum i det trettende, det fjortende og det femtende Tillæg (»amendment«) til Forbundsforfatningen. I disse Tillæg ser man, hvorledes Nationens Følelse ligeoverfor Negerne gradvis voxer. Forbundshærenes Sejr beseglede Slaveriets Skæbne, og dette udtryktes i det trettende Amendment, af 1865: Slaveri maatte herefter ikke findes i nogen Del af de Forenede Stater.

— Det republikanske Partis Valgsejre i 1866 og 1868 førte til det fjortende Amendment, der først efter et Par Aars Kampe lod sig gennemføre (i 1868): Negeren fik ikke Valgret herved, men han vandt et stort Skridt fremad, idet han blev anerkendt som »Borger«: alle i de Forenede Stater fødte eller naturaliserede Personer anerkendtes som »Borgere«, »citizens«, i de Forenede Stater og i de respektive Opholdsstater. — Endelig kom det femtende Amendment, foreslaaet i 1869, gennemført i 1870, der erklærede, at de Forenede Staters Borgeres Ret til at stemme ikke paa Grund af Race eller Farve turde fornægtes eller formindskes. Heller ikke dette Forfatningstillæg gav altsaa positivt Negeren Valgret: men det erklærede, at der, naar Talen var om Valgret, ikke maatte gøres Forskel, blot fordi den Ene var hvid, den Anden sort.

I flere Stater naaede Negerne efter Borgerkrigens Afslutning, under den saakaldte Rekonstruktions-Periode, frem til Magten. Man havde kunnet gøre dem til Vælgere, — men ikke til forstandige Vælgere. De blev et Bytte for de Æventyrere, der fra Norden strømmede ud over Syden. Den indfødte hvide Befolkning udplyndredes; de indvandrede Æventyrere stak den største Del af Rovet i Lommen; en anden Del tilfaldt Negerne. I November 1874 fandtes der — for Exempel — alene i Syd Carolina 200 Neger-Dommere, der hverken kunde læse eller skrive. Høje Skoleembeder beklædtes med aldeles uvidende Negere. Staternes Finansvæsen ruineredes; Penge ødsledes der med paa den mest utrolige Maade, Svig og Bedrageri gik overalt i Svang. Neger-Regimentet var af en saa tøjl-

esløs Beskaffenhed, at det ikke kunde holde sig i Længden. I 1876 var »Rekonstruktionen« færdig.

Vi skulle nu se, hvorledes det i Øjeblikket staar til med Neger-Valgretten i Syden. Det, som Staterne med betydelig Neger-Befolkning navnlig maa lægge an paa, er at faa Neger-Valgretten reduceret til Nul eller i alt Fald til det mindst muligt — uden at Lovens Bud krænkes. Formelt anerkendes Neger-Valgretten; — faktisk søges den trængt tilbage i det størst mulige Omfang. Fire Metoder ere især yndede.

1. I nogle Stater (Nord Carolina, Louisiana) hindres Negerne ved et stærkt Centralisations-System i at gøre deres Indflydelse gældende. I nogle Dele af de paagældende Stater ere Negerne i betydeligt Flertal; men Flertallet nytter dem ikke, naar Staten som Helhed kan forhindre de enkelte Grevskaber i at ytre sig.

2. Andre Stater (Georgia, Florida, Arkansas, Mississippi, Tennessee) have i større eller mindre Omfang formaaet at holde Negerne borte fra Valgbordet ved at opstille Betalingen af Skat som en Betingelse.

3. Især har man dog i Syden søgt gennem udviklede Valglov-Bestemmelser at skaffe Negerne af Vejen. Disse Bestemmelser ere meget forskellige i de forskellige Stater og skifte fra Tid til anden. Exempelvis anføre vi nogle Træk af Ordningen i Syd-Carolina, hvor Neger-Faren er særligt stor. Der bruges her et vist Antal Stemme-Kasser, hver bestemt for sit særlige Valg. Paa Kassen findes skrevet, hvad den er bestemt for. Naar Vælgeren træder ind i Valglokalet, læser Valgformanden op for ham, hvad der staar paa

de forskellige Kasser; ingen anden maa tale til Vælgeren, saalænge han opholder sig i Valglokalet. Vælgeren lægger med egen Haand Valgsedlen i Kassen, men lægger han den i en gal Kasse, regnes den ikke med. Findes der i en Kasse flere Sedler, end der er Navne paa Valglisten, kastes alle Sedlerne igen i Kassen, blandes grundigt, hvorefter en af Valgfunktionærerne udtager saamange Stemmesedler, som der fandtes ud over det paa Valglisten opførte Tal af Vælgere, hvilke Sedler derefter strax ødelægges. For at kunne afgive Stemme, maa man indregistreres som Vælger, men dette kan kun ske i Løbet af tre Dage, og d. 1. Juli lukkes Indregistrerings-Bøgerne. Et Bevis for at være indført i Bøgerne forlanges, og man faar kun Lov til at afgive Stemme, naar man kan fremvise sit Bevis. Flytter Vælgeren, selv om det blot er indenfor selve Valgkredsen, maa han aflevere sit gamle Bevis og skaffe sig et nyt. Mister han sit Bevis, kan han betingelsesvis faa et nyt, forudsat at han ikke af en eller anden vægtig Grund har disponeret over det. Disse, og flere, Bestemmelser ere saa udviklede, at de kunne forvirre selv en sikrere Hjerne end en almindelig Neger-Hjerne. Den almindelige Neger er for Størstedelen ganske ude af Stand til at forstaa dem. Man fortæller, at saasnart Negerne begyndte nogenlunde at forstaa Kassernes Ordning, blev Kasserne kastede hulter til bulter mellem hverandre, og mange Stemmer gik tabt, før der atter kom Orden i Tingene. At Indregistreringen sluttes d. 1. Juli, medens det forlanges, at Indregistrerings-Beviset skal præsenteres paa Valgdagen, er ogsaa en stor Hindring for Negerne. De pleje ikke at kunne gemme paa Papirer, og naar

Valgdagen kommer, er de derfor meget ofte ude af Stand til at præsentere Beviset. Man fortæller, at i en Valgkreds bragte Negerne deres Vælgerbeviser til deres Præst med Anmodning om, at han vilde opbevare dem. Han lagde dem i en Æske, — men nogle Dage før Valget, fik Demokraterne ham til mod Betaling at rejse til Georgia — og til at tage Æsken med sig. Man fortæller en anden Historie, for hvis Sandhed Forfatteren ikke tør indestaa, men som dog karakteriserer Forholdene. For nogle Aar siden kom Barnum til Syd Carolina med sin Circus. Demokraterne fik ham til at avertere, at Adgang til en Circusforestilling betaltes med 50 Cents — eller med et Vælgerbevis. Negerne, der hyldede den Theori, at en Circusforestilling idag er bedre end et Valg imorgen afleverede raskvæk deres Vælgerbeviser. Da Valgdagen kom, var der ingen, der benægtede, at de fandtes paa Valglisten, — men Vælgerbeviset havde de ikke mere i Hænde, og de kunde ikke bevise, at de havde »tabt« det, — altsaa blev deres Navne i Henhold til Loven uden videre strøgne. — En Række af andre Stater have ogsaa udviklede Valglovsbestemmelser, der ikke udmærke sig ved Billighed. Retfærdigere er det saakaldte »avstralske System«, der findes i fem Stater. Exempelvis anføre vi Ordningen i Arkansas, af 1891. Ingen Indførelse paa Valgliste forlanges her; i Stedet for forlanger man Kvittering for, at den Paagældende har betalt Skat. Alle Valgkandidaternes Navne opføres, uden Hensyn til Parti eller alfabetisk Orden, paa en trykt Seddel. Disse Sedler kunne kun erholdes hos Valgdommeren paa Valgstedet. Vælgeren skal efter at have faaet Sedlen gaa ind i en Valgbod, hvor han faar fem Minuter til

at ordne sit Valg ved Udstregning af alle de Navne, han ikke stemmer paa. Kun Valgdommerne, der tilhøre forskellige politiske Partier, maa hjælpe ham med dette Arbejde. Den uvidende Vælger kan, hvis det er nødvendigt, hidkalde to Valgdommere til sin Hjælp, og de ordner saa Valgsedlen for ham; men inden han fortæller dem, hvorledes han vil stemme, skulle alle Vælgere gaa ud af Valglokalet. Det kan hænde, at i Distrikter med stor Neger-Befolkning, ville endel Negere ikke komme til at stemme, fordi Tiden ikke slaar til; men ellers indeholder Valgloven intet ubilligt imod Negeren; den stiller kun en beskeden Fordring til hans Intelligens. Imidlertid er denne Fordring saa virksom, at i Grevskaber, hvor den talrige Neger-Befolkning tidligere gjorde Kvalm ved Valgene, er det nu forbi. En Arkansas-Embedsmand siger: »den ny Lov har faaet den sorte Sky, Neger-Herredømmet, der tidligere hang truende over vore Hoveder, til at drive bort. Loven virker sagtelig, blidt, smukt, og jeg beder til Gud, at enhver Syd-Stat maa faa en lignende«. Arkansas's Exempel er i Virkeligheden blevet fulgt i nogle Stater, for Exempel i Alabama, der i 1893 fik en Valglov, der meget ligner Arkansas's. I Tennesseé kan Vælgeren ikke engang faa saa megen Hjælp med Valgsedlens Udfyldning som i Arkansas, og Følgen er, at de uvidende Neger-Vælgere kun i ringe Grad kunne gøre sig gældende. Omvendt ydes der i Virginia de uvidende Vælgere en for omfattende Hjælp. Ifølge Loven af 1894 trykkes der Valg-Blanketter, paa hvilke Kandidaternes Navne aftrykkes under det Embede, de søge. Vælgeren maa ganske vist kun opholde sig $2\frac{1}{2}$ Minut i Valgboden, hvis andre Vælgere venter, men

en særlig Funktionær hjælper paa en saa omfattende Maade de uvidende Vælgere med at ordne Valg-Blanketterne, at deres fuldstændige Uvidenhed kun sjældent vil hindre dem i at deltage i Valg. Fra dette Standpunkt betragtet, er Loven altsaa forfejlet.

4. Kun i faa Stater har man udtrykkeligt opstillet Fordringen om en vis Grad af Oplysning som Betingelse. I Floridas Forfatning af 1868 foreskrevs det, at efter 1880 skulde en vis Grad af Oplysning opstilles som Betingelse for Valgret; men Forskriften blev aldrig fyldestgjort, og i den ny Forfatning af 1885 er der slet ingen Tale derom. Grunden er tydelig nok: man frygtede for, at ogsaa for mange hvide Demokrater kunde blive udelukkede ved en saadan Fordring, og det demokratiske Parti vilde ikke udsætte sig for et saadant Tab af Stemmer. Derimod har man i Mississippi opstillet Oplysnings-Fordringen. Denne Stat hører ogsaa til dem, der bruge det »avstralske Valgsystem«, men dette spiller mindre Rolle end Forlangendet om en vis Grad af Oplysning. Mississippi var maaske den af Syd-Staterne, hvor det stormede værst under Rekonstruktions-Perioden. Sagen var den, at Neger-Befolkningen her var betydeligt talrigere end den hvide Befolkning: ved Folketællingen i 1870 taltes der i Mississippi henved en halv Million Sorte (442,000) mod kun lidt over en Tredjedel Million Hvide (383,000). Det lykkedes imidlertid de Hvide at klare Situationen, rigtignok kun ved ulovlige Midler. Det var paatrængende nødvendigt for de Hvide at løse Neger-Spørgsmaalet, og de benyttede de Midler, de kunde. Praktisk set, var Alt nu godt, — men man syntes, at det vilde se bedre ud, om man ogsaa havde Lovens

Hjemmel til at udelukke Negerne. Spørgsmaalet diskuteredes længe, og tilsidst vedtoges en ny Grundlov, hvorefter Valgret betinges af to Aars Ophold i Staten, et Aars i Valgkredsen, Indregistrering fire Maaneder før Valget, Betaling af alle Skatter i de sidste to Aar, og endelig: at man er i Stand til at læse et hvilket-somhelst Afsnit af Grundloven, eller er i Stand til at forstaa dette, naar det læses for En, og til at give en forstandig Fortolkning af det. Dette hjalp. Nu er der ikke mere noget »Neger-Spørgsmaal« i Mississippi. Rigtignok findes der efter Folketællingen af 1890 kun 545,000 Hvide mod 745,000 Sorte, hvilket skulde svare til en hvid Vælgerbefolkning paa 109,000 Personer og en sort Vælgerhær paa 149,000; men de nys citerede Lovbestemmelser medføre, at medens kun $\frac{1}{11}$ af de Hvide taber Valgretten, taber i det Mindste $\frac{2}{3}$ af de Sorte den; ja, sandsynligvis udelukkes en endnu langt større Brøk af de Sorte fra Valgretten ved de nævnte Bestemmelser. — Saaledes har man vidst at sikre sig.

Adam Smiths Bibliothek.

James Bonar har forsøgt at udarbejde en Fortegnelse over Adam Smiths Bogsamling, og Resultatet af hans Bestræbelser findes nedlagt i en Bog, der bærer Titlen: *A Catalogue of the Library of Adam Smith, Author of the »Moral Sentiments« and »The Wealth of Nations«*. Edited with an Introduction by James Bonar. (London, Macmillan and Co., 1894. XXX + 126 Sider. Pris 7 sh. 6 d.).

Da Adam Smith døde i 1790, gik hans Bogsamling ifølge hans Testamente over til hans dengang kun 21 Aar gamle Fætter David Douglas. David Douglas døde i Aaret 1819 som Lord Reston. Ved hans Død deltes Bogsamlingen mellem hans to Døtre. Indtil 1878 synes den kun at have været paa disse to Hænder, men efter dette Aar er den gentagne Gange og paa forskellig Vis bleven splittet. Størstedelen af den findes vel endnu paa faa Hænder, dels i privat Besiddelse, dels i offentlige Samlinger; men noget af den er dog blevet stærkt spredt, saa at det nu er forbundet med store Vanskeligheder at levere et nogenlunde fuldstændigt Katalog over den oprindelige Samling. Bonar anslaaar dennes Størrelse til ca. 3000 Bind (andre have rigtignok taxeret den til 5000), og hans Katalog omfatter over to Tredjedele deraf, eller 2200 Bind, i ethvert Fald en stor Del af den oprindelige Samling.

Af de katalogiserede Bøger henhører $\frac{1}{5}$ under Skønlitteratur og Kunst, $\frac{1}{5}$ under klassisk, græsk og latinsk, Literatur, $\frac{1}{5}$ under Jura, Politik og Geografi,

$\frac{1}{5}$ under Nationaløkonomi og Historie, $\frac{1}{5}$ under Filosofi, Personalhistorie og forskellige Videnskaber. — Ifølge Sagens Natur omfatter den nationaløkonomiske Afdeling ikke mange Bind i Sammenligning med, hvad der i Nutiden vilde findes i en Nationaløkonoms Bibliothek. Det er mærkeligt, at Turgot mangler; ellers finder man det meste af Værdi fra den før-smithiske Tid, altsaa Forfattere som Cantillon, Josiah Child, Davenant, Duverney, Forbonnais, Hume, John Law, Le Trosne, Locke, Melun, den ældre Mirabeau, Morellet, Thomas Mun, Quesnay, W. Richardson, Steuart, Sully, Verri, Arthur Young etc. etc.

Over $\frac{1}{3}$ af Bøgerne er engelske, knap $\frac{1}{3}$ franske, henved $\frac{1}{4}$ latinske; Resten italienske og græske. Andre Sprog findes ikke repræsenterede, naar bortset fra tre Gave-Exemplarer af tyske Oversættelser af Adam Smiths egne Værker.

Bonars Bog indeholder foruden Bogtitlerne endel literærhistoriske Notitser af Værdi, et hidtil utrykt Brev fra Dupont de Nemours, et do. fra Adam Smith, meddelt i Facsimile, en lille Afhandling om eksisterende Portrætter af Adam Smith og overhovedet adskillige Ting, hvorom Bogens Titel ikke giver Løfte, og som i alt Fald er af Interesse for Specialister.

Den norske statsøkonomiske Forening og dens Tidsskrift.

I den norske statsøkonomiske Forening holdtes der i Løbet af 1894 følgende Foredrag: om Arbejdsforholdene i Landbruget (af Landbrugsdirektør Smitt), om Kornprisernes Fremtidsudsigter (af Professor Aschehoug), om den gamle og den ny Værdilære (af Dr. O. Jæger), om Arbejdsforsøgelsen i de nordiske Lande (af Direktør Berner), om Lønningsfondstheorien (af Dr. O. Jæger), om Udvandringer fra Orknøerne og Hetland til Norge i 16. og 17. Aarhundrede og om norske Besiddelser paa Hetland (af Prof. L. Daae). — Disse Foredrag, med Undtagelse af det om Værdilæren og Prof. Daaes, findes optagne i det norske Statsøkonomisk Tidsskrift for 1894. Af andre større Arbejder i 1894-Aargangen nævne vi: om Skattereformen i Nederlandene (af Vicekonsul Egidius), om Arbejdsforsikringen i Tyskland (af Dir. Berner), om Norges Bank (af Dr. Jæger), om Adam Smith, om en amerikansk Undersøgelse angaaende Pantegæld (af Dir. Kiær), om Pantegældens Størrelse i Norge (af Prof. Aschehoug), om de forskellige Slags mekanisk Drivkraft (af Samme), om Skibsfarten og den maritime Varetrafiks geografiske Fordeling (af Dir. Kiær).

Foreningens Bestyrelse bestaar af: Prof. Aschehoug (Formand), Prof. Morgenstjerne (Viceformand), Rigsadvokat Getz, Statsraad Kildal (Kasserer) og Direktør Kiær (Sekretær).

»Under 27. Januar foretog Bestyrelsen et indledende Skridt til Afholdelsen af et nordisk nationaløkonomisk Møde i Kristiania, idet man rettede en Forespørgsel til Bestyrelserne for de nationaløkonomiske Foreninger i Stockholm og København om, hvorvidt det ansaas hensigtsmæssigt og tilraadeligt at forsøge et saadant Møde afholdt og i Tilfælde, om Mødet burde søges afholdt allerede i Aar [1894]. Da der imidlertid saavel fra dansk som fra svensk Side oplystes at være Hindringer tilstede, er dette Spørgsmaal foreløbig blevet stillet i Bero.«

Rentefodens Bevægelser.

Foredrag i Nationaløkonomisk Forening den 21 Februar 1895.

Af

E. Meyer.

I.

Den lave Rentefod, der for Tiden er herskende i Størstedelen af Evropa, har hos mange fremkaldt to vidt forskellige Betragtningssmaader, der delvis bero paa en Overvurdering af selve Faktum. Den ene gaar ud paa, at en i den økonomiske Historie saa enestaaende lav Rentefod nødvendigvis maa være et ganske forbigaaende Fænomen, og at vi af denne Grund snart maa se Renten hæve sig igen. Den anden opfatter Rentens lave Standpunkt som et Udslag af en almindelig Lov, hvorefter Rentefodens Niveau stadig har Tendens til at blive lavere og lavere. Men begge bunde i den Grundopfattelse, at tilnærmelsesvis saa lav en Rentefod som den nuværende har man næppe kendt før. Det er denne populære Opfattelse, der maa betegnes som overdreven.

Man er tilbøjelig til at falde i Forundring over enkelte Fænomener, som man opfatter som særlig usædvanlige. Man hører f. Ex. om den meget lave Privatdiskonto paa visse udenlandske Vexelpladser. Den

hamborgske Privatkonto er for Tiden $1\frac{1}{8}$ pCt., og i Gennemsnit af hele Aaret 1894 var den ikke højere end 1,34. Dette er en overraskende lav Diskontosats, men der er maaske adskillige, hvem det vil overraske mere at høre, at Gennemsnitsdiskontoen i Aaret 1849 var lavere, nemlig 1,24, og at af Aarrækken 1840 til 1860 ikke mindre end 3 Aar vise en Gennemsnitsdiskonto under 2 pCt. Den lavest noterede Sats i 1894 har været $1\frac{1}{4}$ pCt., men i Aarene 1848, 1849, 1858 og 1860 har den i ikke helt korte Perioder været 1 (i 1849 i Alt i 221 Dage)*). Privatkontoen er her benyttet som Exempel paa Grund af den Betydning, mange — navnlig Debitorer, der maa betale højere Rente — lægge paa Efterretninger om Udlandets lave Diskontosatser. I Virkeligheden er den jo kun et Symptom, og Landets virkelige almindelige Rentefod kan som bekendt afvige meget stærkt baade opad og nedad fra Privatkontoen. Men de anførte Tal vise i alt Fald, at dette Symptom paa lav Rentefod ikke er saa abnormt som mange tro.

Den virkelige almindelige Rentefod er jo imidlertid i de sidste Maaneder, om end endel højere end Privatkontoen, dog adskilligt lavere end hvad man for ikke lang Tid siden har været vant til. Ved Udgangen af 1894 noteredes det tre pCt.'s tyske Rigsglaan 95, hvad der svarer til en Rentefod af 3,16 pCt. I Frankrig stod Kursen paa rentebærende Papirer saaledes, at Rentefoden var lidt under 3 pCt., og i England var den effektive Rente af $2\frac{3}{4}$ pCt.s Consols og af sikreste

---

*) Diskontonoteringerne i Hamborg ere dels tagne efter Soetbeer: »Materialien zur Erläuterung etc.«, dels beregnede efter private Optegnelser.

treprocents Papirer omtrent 2,70 pCt. Ogsaa danske $3\frac{1}{2}$ pCt.s Papirer ere ved Aarets Slutning dels gaaet over pari, dels kommet meget nær op derimod, saa at Rentefoden for ubetingede førsteklases mobile Anlæg i Øjeblikket ikke er synderligt over $3\frac{1}{2}$ pCt. Man vil ved at sammenligne disse Satser med forskellige tidligere Aars blive bestyrket i den Opfattelse, at Renten er nede paa et hidtil ukendt Niveau; men i hvor høj Grad dette er Tilfældet kan man kun blive oplyst om ved en nøjagtigere Undersøgelse af tidligere Tiders Renteforhold, en Undersøgelse, som tillige vil belære om, i hvor stort et Omfang den i sin store Almindelighed rigtige Sætning, at Rentefoden har Tendens til at synke med Kulturens Fremskridt og de økonomiske Forholds Udvikling, holder Stik. Navnlig ville saadanne Undersøgelser vise, om den Bane, ad hvilken Rentefoden bevæger sig, har en nogenlunde retlinet Karakter, eller om den ikke langt snarere fremviser overordentlig store Svingninger — saa store, at Resultatet ofte for lange Perioders Vedkommende ikke bliver nogen Nedgang. En saadan Undersøgelse tilligemed et Forsøg paa en Udredning af de Aarsager, der have foraarsaget Svingningerne, vil ogsaa kunne give os et Fingerpeg med Hensyn til, hvad vi skulle mene om den fremtidige Udvikling.

I nationaløkonomiske Lærebøger vil man ofte som Bevis paa Rentefodens nedadgaaende Tendens træffe Henvisninger til Oldtidens høje Rentefod i Sammenligning med vor Tids, men herved gør man Sagen adskillig simplere end den er. For det første var jo Rentefoden i adskillige Perioder af Middelalderen langt højere end i den romerske Oldtid, men herpaa er der

af adskillige Grunde ingen Anledning til at komme nærmere ind. Dels betyder jo Overgangen fra Oldtid til Middelalder Omstyrtelsen af en gammel Kultur, og den stigende Rentefod kan derfor ikke benyttes som Indvending mod Rentefodens Fald ved stigende Kultur, og dels vilde blot en Fremstilling — endsige en Forklaring — af Renteforholdene i Middelalderen kræve et indgaaende Kendskab til Periodens Historie. Men for det andet have vi efter Middelalderens Udgang gennemlevet et ikke saa kort Stykke Civilisationshistorie, og derfor vil en Fremstilling af nogle Hovedpunkter af Rentefodens Historie i de senere Aarhundreder og navnlig af Udviklingen i vort eget Aarhundrede give adskillig mere Oplysning end en Henvisning til Oldtid og Middelalder.

II.

For det syttende og attende Aarhundredes Vedkommende er det naturligvis kun spredte og mangelfulde Oplysninger, der kunne skaffes tilveje; dog foreligger der for Datidens rigeste evropæiske Lande, England og Holland, tilstrækkelige Data til at man kan* faa et paalideligt Indtryk af den virkelige Rentefod for sikre Kapitalanbringelser. For Englands Vedkommende har Jevons*) givet en grafisk Fremstilling af Kursen paa engelske 3 pCt.s Statspapirer, som — kompletteret af Udgiveren af hans efterladte Skrifter — strækker sig fra 1731 til 1883. Kurvens højeste Punkt findes ved Aaret 1737, da Kursen var 107. Dette svarer til en Rentefod af $2\frac{4}{5}$ pCt., og denne lave Rente holdt

---

*) Investigations in Currency and Finance, London 1884.

sig i de nærmest følgende Aar; men efter at Renten atter var begyndt at stige, kom den ikke ned paa Niveauet fra 1737 før 150 Aar efter. Kursen holdt sig over pari til Midten af Fyrrerne, saa gik den endel ned under Krigen med Frankrig, hævede sig atter over pari i Størstedelen af Halvtredserne, gik derefter noget ned og stod ved den amerikanske Frihedskrigs Udbrud i 90, altsaa antydende en Rentefod af $3\frac{1}{3}$. I Holland var allerede i 1671 den Rente, man kunde faa ved at laane Penge til Købmænd uden nogensomhelst Sikkerhedsstillelse ikke højere end 3 à $3\frac{1}{2}$ pCt. Det var den Tid, om hvilken Leroy-Beaulieu fortæller, at Kapitalisterne græd — bogstaveligt talt — naar solvente Debitorer gav dem de laante Kapitaler tilbage. Saa vidt ere vi dog ikke komne i vor Tid. Men i det attende Aarhundrede var Rentefoden betydelig lavere end i det syttende og nittende. Den hollandske National-økonom d'Aulnis de Bourouill har herom anstillet nøjagtige Undersøgelser*), som give det Resultat, at efter Midten af Aarhundredet er Kursen paa en hel Del forskellige Obligationer, hvis nominelle Rentefod var $2\frac{1}{2}$, $2\frac{3}{4}$ og 3 pCt., saa meget over pari, at den effektive Rente kun var mellem 2 og $2\frac{1}{2}$ pCt. For Tysklands Vedkommende mangle detaljerede Oplysninger, men Roscher angiver den almindelige tyske Rentefod i det attende Aarhundrede til 3 pCt. — Hovedresultatet bliver da det, at ved Slutningen af det attende Aarhundrede var Rentefoden i flere af Europas Lande dels lavere og dels kun ubetydeligt højere end den er ved Slutningen af det nittende, og den lave Rentefod be-

*) Der Zinsfuss, Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik Neue Folge 18. Bind.

tegnede ikke Slutningen af en nedadgaende, men — i alt Fald for Englands Vedkommende — snarere Slutningen af en opadgaende Bevægelse.

Saa kom den franske Revolution, og ligesom Revolutionen og dens nærmeste Følger vendte op og ned paa saa meget her i Verden, saaledes revolutionerede den ikke mindst Rentefoden. At angive hvorledes Rentefoden stillede sig under selve Revolutionen, under Kejserdømmet, under den almindelige evropæiske Krigstilstand og i den nærmest følgende Tid, er forbundet med de største Vanskeligheder. Det almindelige Forhold, at Rentefoden paa forskellige Steder og ved forskellige Arter af Kapitalanbringelser kan være meget forskellig, udvikler sig i saa urolige Tider i den Grad abnormt, at man i Grunden slet ikke kan tale om en almindelig Rentefod. Hertil kommer, at man — i alt Fald ved en rent foreløbig Undersøgelse som nærværende — som fast Holdepunkt vælger Rentefoden for sikre Kapitalanbringelser, altsaa f. Ex. Kursen paa sikre Statsobligationer eller Hypothekobligationer. Men Ordet Sikkerhed havde dengang ingen Realitet. Staternes, Grundejernes, Købmændenes Kredit var i den Grad rystet, at man forgæves søger efter de sikre Kapitalanlæg. Nogle enkelte Data kan dog have Interesse. Gennemsnitskursen paa engelske Consols kan i Aarene 1797 til 1814 vistnok sættes til omtrent 65, hvad der svarer til en Rentefod af omtrent $4\frac{3}{5}$ pCt., men den var nogle Gange i Periodens Begyndelse under 50 — altsaa en Rentefod af over 6. Andre Lande kom imidlertid ikke saa billigt derfra. Naar kongelige danske fire pCt.'s Statsobligationer i 1813 noteredes $18\frac{2}{3}$, i 1814 14 og i 1815 $15\frac{1}{2}$, eller naar preussiske fire pCt.'s

Statsobligationer i 1813 noteredes $24\frac{1}{2}$ *), betyder dette selvfølgelig ikke, at Rentefoden var fra 16 til 30 pCt., men Sagen var jo dels den, at man slet ikke fik Papirernes nominelle Rente (de danske Statsobligationer gav jo i de første sex Aar efter Statsbankerotten kun 2 pCt.) og dels, at man mistvivlede om at faa den i Fremtiden eller frygtede at faa den betalt i mere eller mindre værdiløse Papirspenge. Derimod vise de Efterretninger, man baade her hjemme fra og fra Tyskland har om Privates Renteforhold, hvor højt Rentefoden i Virkeligheden var oppe. Diskontoen i København var — ifølge Rubin (Frederik 6.'s Tid S. 158) — i 1814—15 15 pCt., i de følgende Aar til 1817 12 pCt., og for Preussens Vedkommende stod de fineste Landschaftsobligationer i en Kurs, der svarer til en effektiv Rente, der varierer fra noget over 5 til henimod 7 pCt., medens de mindre ansete Obligationer noteredes langt ugunstigere, og andre tyske Staters Pantdebitorer maatte betale en adskillig højere Rente. I Berlin gik Privatdiskontoen ofte op i 9 pCt.

I den følgende Overgangsperiode bedrede Forholdene sig, men det varede længe, før de kom til Ro. Hurtigst gik Rentefoden ned for gode Hypotheklaan, og fire pCt.'s pommerske og märkiske Landschaftsobligationer stod allerede 1815 i pari, hvorimod Staterne endnu i længere Tid maatte stifte Laan paa særdeles trykkende Betingelser. Frankrig og Preussen stifte i 1818 fem pCt.'s Laan til saadanne Kurser, at den effektive Rente blev fra 7 til $7\frac{1}{2}$ pCt., og den virkelige

*) Julius Kahn: Geschichte des Zinsfusses in Deutschland seit 1815 (Stuttgart 1884), hvorfra ogsaa de følgende tyske Kursnoteringer væsentligst ere hentede.

Rente af det danske Statslaan af 1821 var, naar man tager Hensyn til Amortisationsbetingelserne, efter en løselig Beregning henimod 9 pCt., medens Norge i 1820 betalte omtrent 12 og i 1822 omtrent 8 pCt.*). I 1825 syntes de første Tegn til en stærk Nedgang i Renten paa Verdensmarkedet at vise sig. Som bekendt søgte den danske Stat at benytte sig af Konjunkturerne til at stifte et tre pCt.'s Laan paa ret gunstige Betingelser, men dette Laan blev imidlertid paa Grund af en ligesaa pludselig Konjunkturforandring i Virkeligheden meget dyrt.

Den Del af det nittende Aarhundrede, som ligger efter Overgangstiden, deler sig, hvad Rentefodens Bevægelser angaar, i tre tydeligt adskilte Perioder, hvis Varighed i de forskellige Lande er noget forskellig, uden at derfor den fælles Tendens giver sig mindre tydelig tilkende. Fra Midten af Tyverne til ind i Fyrerne falder Rentefoden næsten uafbrudt. Kun for Statspapirers Vedkommende danner Aaret 1831 paa Grund af Julirevolutionens Eftervirkninger en Undtagelse, medens denne Begivenhed ikke synes at have haft nogen Indflydelse paa Renten af Hypothekobligationer eller private Pantelaan. For Danmarks Vedkommende illustreres Bevægelsens Karakter ved følgende Tal: Gennemsnitskursen paa fire pCt.'s kongelige Obligationer kan i 1826 sættes til omtrent $81\frac{3}{4}$ **), hvad der svarer til en Rentefod af 4,89; i den følgende Tid stiger Kursen næsten uafbrudt Aar for Aar — med

*) Aschehoug: Om Kapitalrenten og Rentefodens Historie, Statsøkonomisk Tidsskrift, 1892.

**) Kurserne paa danske Obligationer ere for Tiden indtil 1859 uddragne af Handels- og Industritidende, Handels- og Skibsfartstidende og Mæglernes Prisnoteringer, efter 1859 af Statistisk Bureaus Sammendrag.

Undtagelse af 1831 — indtil Obligationerne i Slutningen af 1841 for første Gang i Aarhundredets Løb gik i pari. De holdt sig nu stadigt over pari omtrent indtil Oprørets Udbrud og naaede adskillige Gange en Kurs af 105. I 1847 er Gennemsnitskursen $103\frac{3}{4}$, hvilket svarer til en Rentefod af 3,86 eller ret nøjagtig een pCt. lavere end tyve Aar forud. Efterat Obligationerne i 1848 atter vare gaaede under pari, naaedes Parikursen indtil 1885 kun een Gang, nemlig i Midten af Halvtredserne. Nationalbankens Diskonto fulgte omtrent den samme Bevægelsesretning. Den var i Tyverne først 6, derefter 5 og fra 1827 til Slutningen af 1847 næsten uafbrudt 4.

Den anden Periode, den højere Rentefods Tid, tager i Tyskland og andre Lande sin Begyndelse omtrent 1845, i Danmark først 1848. I Begyndelsen er Tendensen noget vaklende, og navnlig i de første Aar af Halvtredserne gaar Rentefoden snart lidt op og snart lidt ned, men fra Midten af Halvtredserne er den opadgaaende Bevægelse i næsten hele Resten af Perioden meget decideret, og denne fortsætter sig for Størstedelen af Evropas Vedkommende til de første Aar af Halvfjerdsenerne, for Danmarks Vedkommende delvis til 1878. Fra Kurserne paa vore fire pCt.'s Statsobligationer kan nævnes nogle enkelte illustrerende Exempler. Gennemsnitskursen kan i 1850 sættes til omtrent $90\frac{3}{4}$ og den steg i Midten af Halvtredserne til omtrent pari, i 1860 var den et Par pCt. under pari, i Løbet af Aarene 1864 og 1865 sank den noget under 90. Nedgangen fortsattes, og Kursen var i 1870 83 og derunder. I 1875 var Kursen lidt oppe over 92, men den sank atter og var i 1878 til Tider omtrent 86 og gennem-

snitlig omtrent 89. Kreditforeningsobligationernes Kurser udvise analoge Bevægelser, idet de dog af og til var en Del lavere end Statsobligationernes. Rentefoden for sikreste Anlæg nærmede sig med andre Ord til 5 pCt. Bankdiskontoen udviser selvfølgelig større Svingninger, men med Undtagelse af Aarene 1861 til 1863 og 1867, i hvilke den af og til gik ned i $3\frac{1}{2}$ pCt., holdt den sig gennemgaaende over 4, og i Aarene 1875 til 1877 var den gennemsnitlig mellem 5 og $5\frac{1}{2}$. Preussiske $3\frac{1}{2}$ pCt.'s Statspapirer og Landschaftsobligationer, som i Begyndelsen af Fyrrerne vare gaaede op over pari, sank i denne Periode betydeligt derunder, og efterhaanden gik ogsaa de fire pCt.'s Obligationer ikke lidt under pari.

Aarhundredets tredje Periode, Tiden efter Halvfjerdsernes Slutning, er den synkende Rentefods Tid. Denne Tid ligger os saa nær, at den ikke her behøver at illustreres med Tal. Nedgangen har været større end Opgangen i den nærmest foregaaende Periode, og vi staa nu overfor en saa lav Rentefod, som man ikke har kendt i det nittende Aarhundrede, men vel i tidligere Aarhundreder.

III.

Vil man undersøge hvad det er, der har fremkaldt de i det foregaaende omtalte Svingninger, og drage Slutninger om, hvorledes Forholdene ville stille sig i Fremtiden, er det nødvendigt at se paa de almindelige Grunde, der kunne tænkes at paavirke Rentens Højde.

Først maa man fra den rene Kapitalrente udskille de Beløb, der indgaa i den samlede Rente, men som i Virkeligheden ere Vederlag for Ydelser af forskellig

Art. Man plejer i denne Henseende at fremhæve Risikopræmien, men denne er ikke det eneste Tillæg. Den, der anlægger Kapital — enten det sker ved at anvende den produktivt eller ved at laane den ud — har foruden Risikoen tillige en Ulejlighed af en eller anden Art at paatage sig, saa at der i Vederlaget for Kapitalanbringelsen næsten altid foruden Renten skjuler sig et Moment af Arbejdsløn eller Driftsherrevinst. Imidlertid fører Tidernes Udvikling det med sig, at der opstaar flere og flere Former for Kapitalanbringelser, hvor saavel Risikoen som Ulejligheden reduceres til det mindst mulige.

At Risikopræmien formindskes med Kulturudviklingen skyldes naturligvis først og fremmest den voxende Retssikkerhed, men ved Siden deraf kommer Betydningen af et velordnet Pengevæsen i Betragtning. Den Risiko, man løber ved at anlægge Kapital enten i egne Foretagender eller i Udlaan, bestaar ikke alene i, at den helt eller delvis kan gaa tabt, men ogsaa i, at man kan faa den tilbage i en Skikkelse, som man ikke kan være tjent med. Herpaa beror den højere Rentefod, som man under iøvrigt lige Omstændigheder altid kan iagttage i Lande med uindløselige Papirspenge, saa længe Stemningen gaar i den Retning, at Sedlernes Kurs skal gaa yderligere ned, og den højere Rente, der for Tiden er herskende i Lande med Sølv møntfod. Det er ofte fremhævet, men maa overfor modsatte Opfattelser stadig gentages, at hvis Danmark ikke i Halvfjerdserne havde indført Guld møntfoden, vilde ethvert Kapitalanlæg i Danmark have medført den Fare, at man fik baade Renter og Kapital tilbage i en Valuta, om hvilken man med Rette frygtede for, at den stadig

skulde synke i Værdi paa Verdensmarkedet. Uden Vederlag for denne Fare havde man ikke indladt sig paa Kapitalanlægene.

Den med Kapitalens Anbringelse forbundne Ulejlighed formindskes i en væsentlig Grad ved forbedrede Kreditinstitutioner. I denne Henseende kan man f. Ex. pege paa vore Kreditforeninger. At disse have bragt Grundejerne betydeligt billigere Laan end de tidligere kunde skaffe sig, beror ganske vist for en Del paa, at Risikopræmien forringes ved det solidariske Ansvar, men en væsentlig Rolle spiller dog den Omstændighed, at omtrent ethvert Spor af personlig Ulejlighed er taget bort fra Obligationsejeren. En lignende Betydning kan ogsaa tillægges Sparekasser og alle andre Institutioner, der lette Kapitalejeren Anbringelsen. Den her fremhævede Virkning af de nævnte Institutioner udelukker naturligvis ikke, at de ogsaa kan have Indflydelse paa den rene Rentefod, hvorom senere.

Anvender man disse Betragtninger paa den i det foregaaende antydede historiske Udviklingsgang, er det klart, at de nævnte Momenter have haft en afgørende Betydning for de ejendommelige Forhold i Begyndelsen af vort Aarhundrede — om de end langtfra have været enebestemmende. Den manglende Tillid, de forvirrede Pengeforhold, og for Danmarks Vedkommende Mangelen af hensigtssvarende Kreditinstitutioner bidrog til at drive Renten op, og den tilbagevendende Ro og Orden, Pengevæsenets voxende Stabilitet vare Faktorer, der mægtigt hjalp til Nedgangen i den følgende Tid. Men til Forklaring af de Svingninger, der ere foregaaede efter Midten af Fyrreerne, slaar Henvisningen til Risikopræmie og Ulejlighed ikke til, lige saa lidt som

til Forklaring af Rentefodens Stigning i England i Slutningen af forrige Aarhundrede. Sikkerheden ved almindelige Kapitalanbringelser var i Tiden fra Fyrerne til Halvfjerdsene ikke mindre men større end i den forudgaaende Periode, og Oprettelsen af Institutioner, der formindskede Ulejligheden ved saadanne Anbringelser, tog netop en særlig stærk Væxt efter Fyrerne. Saaledes falder jo her i Danmark Oprettelsen baade af Kreditforeningerne og af de private Banker i den opadgaaende Rentefods Periode.

Til Forstaaelse af disse Forhold maa man da se paa, hvad der virker bestemmende for den rene Rentefod.

Naar det almindelig siges, at Rentefoden afhænger af Tilbud af og Efterspørgsel efter Kapital, er dette i og for sig rigtigt men lidet oplysende, dels fordi det netop gælder om at se hvilke Faktorer der ere bestemmende for Udbudet og Efterspørgselen, og dels fordi man maa være klar over, hvad der i denne Sammenhæng skal forstaas ved Kapital. I det Kapitel af Jevons' Nationaløkonomi, hvori han behandler Kapitalen og dens Rente, findes et Par Sætninger, der klart og skarpt fremhæve det Synspunkt, der bør lægges til Grund for Betragtningen. »Kapitalens eneste og altbetydende Funktion« udtaler han, »er at sætte Arbejderen i Stand til at afvente Resultatet af et Arbejde, der varer længe — at lægge et Interval mellem Begyndelsen og Slutningen af et Foretagende.« I Kraft heraf defineres Kapitalen som »den samlede Sum (aggregat) af de Varer, der behøves for at underholde Arbejdere af enhver Art eller Klasse, mens de ere beskæftigede med Arbejdet«. I Stedet for at sige, at en

Maskine eller Bygning er en fast Kapital, foretrækker han derfor at bruge det fra det praktiske Forretningsliv hentede Udtryk, at Kapitalen er fastgjort i Maskinen eller Bygningen; men det, der efterspørges i de Tilfælde, hvor der er Tale om en Kapitalefterspørgsel, der har Indflydelse paa Rentefoden, er ikke den fastgjorte men den fri Kapital. Det kan være et Spørgsmaal, om man i alle Forhold vil acceptere Jevons' Kapitaldefinition. Men i denne Sammenhæng kommer det ikke an paa, hvorledes man i det hele skal definere Begrebet Kapital, men hvad det er, der i Virkeligheden efterspørges og udbydes paa Kapitalmarkedet.

En videre Uddybning af Jevons' Tankegang kan man nu finde hos en Del yngre Nationaløkonomer, af hvilke den, der har gjort det væsentligste og betydningsfuldeste Tankearbejde, er Böhm-Bawerk. Baade Jevons' og de senere Forfatteres Opfattelse hviler paa den Hovedbetragtning, at det, der adskiller den kapitalistiske Produktion fra den kapitalløse, er den Omstændighed, at den førstnævnte er en Produktion ad Omveje, hvor en Del af Samfundets Arbejde ikke umiddelbart rettes paa at frembringe Forbrugsgenstande men paa at frembringe Mellemlid, der atter paa et senere Tidspunkt kan forøge Frembringelsen af Forbrugsgenstande. Der skydes paa denne Maade et Tidsinterval — ofte en lang Række af Intervaller — ind imellem Værkets Begyndelse og dets Resultaten i et Produkt, der kan tjene til menneskelige Fornødenheders Tilfredsstillelse; men til at tilfredsstille Befolkningens Forbrug i denne Mellemtid kræves et Subsistensfond, og det er dette Subsistensfond, der udbydes og efterspørges paa Kapitalmarkedet. Ethvert Kapital-

anlæg, enten det sker i Form af Laan eller ved Ejers egen produktive Virksomhed, er et Udlæg af den Del af Samfundets Subsistensfond, hvorover Ejeren har Disponibilitet, saaledes at han først efter nogen Tids Forløb faar det igen i samme disponible Skikkelse, og i Størrelsen af den Rente, han indvinder, finder man et Udtryk for den større Værdi, der maa tillægges en nuværende Disponibilitet over Forbrugsmidler ligeoverfor en udsat, en senere Disponibilitet. Dette Forhold træder naturligvis klarest frem ved egentlige Forbrugs-laan, men er i Virkeligheden i lige saa høj Grad tilstede ved Produktionslaan. Grundlaget for Renten af disse sidste er selvfølgelig det, at Laantageren selv kan faa Rente af den Kapital, man laaner ham; men Betingelsen herfor er den Omstændighed, at han ved at komme til at raade over disponible Nutidsværdier kan anvende dem til Køb af Raastoffer og Redskaber, Betaling af Arbejdere o. s. v., med andre Ord selv udgive disponible Nutidsværdier til dem, der har Trang til at modtage disse imod af dem at faa Ydelser, der først paa et senere Tidspunkt antage en disponibel Skikkelse.*)

Rentens Højde maa derfor til enhver Tid rette sig efter den samfundsmæssige Vurdering af disponible Nutidsværdier i Forhold til Fremtidsværdier, og denne Vurdering beror hovedsagelig paa tre Momenter: Rigtigheden af Samfundets nuværende Forsyning med

---

*) Nærværende Fremstilling giver langtfra nogen udtømmende Behandling af Problemet om, hvorledes Kapitalrenten opstaar, men gør heller ikke nogen Fordring derpaa. Den tilsigter kun at paapege nogle af de vigtigste Momenter, der paavirke Rentens Højde.

Subsistensmidler, Muligheden for produktivt at anlægge det nuværende Subsistensfond paa en Maade, der lover bedre Forsyning i Fremtiden, og endelig Samfundets psykologiske Tilstand, de enkelte Individets Tilbøjelighed til at vurdere den øjeblikkelige Tilfredsstillelse af deres Fornødenheder eller Ønsker højt eller lavt i Forhold til en opsat Tilfredsstillelse. Jo rigeligere Subsistensfonden er i Forhold til Befolkningens Størrelse, desto lavere vil man under iøvrigt lige Omstændigheder vurdere Besiddelsen af disponible Nutidsværdier i Forhold til fremtidige, saaledes som man under alle Forhold vurderer det, hvoraf der er relativ Overflod, lavt. Med andre Ord: Subsistensmidlernes Rigelighed har Tendens til at fremkalde en lav Rentefod. Paa den anden Side vil man under iøvrigt lige Omstændigheder vurdere Besiddelsen af disponible Nutidsværdier desto højere, i jo højere Grad Teknikens Standpunkt giver Anledning til med Haab om en voxende Produktion at forlænge Produktionsperioden, at indskyde flere og flere Mellemlid mellem Begyndelsen og Slutningsresultatet af Samfundets Produktion. Enhver Anledning, som Teknikens Udvikling giver til at forlænge Produktionsperioden, til at anvende Arbejdet indirekte i Stedet for direkte, vil medføre en Tendens til Stigning i Rentefoden. Endelig vil Befolkningens Letsindighed, dens Hang til øjeblikkelig Nydelse indvirke forhøjende paa Rentefoden, medens Sparsommeligheden, Tilbøjeligheden til at renoncere paa den øjeblikkelige Tilfredsstillelse for at sikre sin eller sin Families Fremtid, vil fremkalde den modsatte Bevægelse.

IV.

Naar man anvender de fremhævede Grundsynspunkter til Belysning af den i det foregaaende fremstillede faktiske Udviklingsgang og til et lille Blik ind i Fremtiden, vil følgende være klart: I Slutningen af det attende Aarhundrede (før den franske Revolution) havde der i England og Holland udviklet sig en betydelig Rigdom, og samtidig var den moderne Teknik ikke naaet op til det Standpunkt, at den tillod at binde Kapitalen paa lange Tider med Haab om Udbytte. Efterspørgselen efter Kapital betød dernæst i langt højere Grad end nutildags Efterspørgsel indenfor Landets egne Grænser. Store Udlaan til fremmede Nationer vare langt sjældnere end nu, om de end kendtes i et ikke helt ringe Omfang.

Da de usikre Forhold efter den franske Revolution og Napoleonskrigene kom til Ro, faldt Rentefoden, men den naaede dog ikke det lave Standpunkt, som den tidligere havde indtaget. Blandt de forskellige Grunde, der kan nævnes hertil, indtager den begyndende Benyttelse af Dampkraften en betydelig Plads, og den bliver en af Hovedgrundene til den stigende Rentefod i den næste Periode fra Fyrrerne til Halvfjerdserne. I det hele er den stigende Rentefod ikke vanskelig at forklare ud fra de foran nævnte Synspunkter. Vel var Subsistensfonden i Lande som England, Tyskland, Holland og Danmark i Forhold til disse Landes Folkemængde ikke aftaget, men Muligheden for Arbejdets Anvendelse til Produktion af Genstande, der først i Fremtiden vilde forøge den yderligere, i Stedet for til en direkte umiddelbar Forøgelse af den, var stegen overordentlig ved de store Opfindelser paa Maskintek-

nikens, Landbrugsteknikens og Transportvæsenets Omraade. Og hertil kom, at de omhandlede Lande ikke længere nøjedes med væsentlig at tage Hensyn til den Mulighed for saadan Anvendelse, der aabnede sig indenfor deres egne Grænser. Det var den Tid, da navnlig Englands, Tysklands og Hollands Kapitaler i tidligere vistnok ukendt Omfang strømmede bort til Rusland, Østerrig-Ungarn, Sverig og Nordamerika. Skal man fremhæve nogle Hovedpunkter i Tidens økonomiske Fysiognomi, kan man særlig mærke sig Jærnbanebygningen og Evropeas Overgang til mere og mere intensivt Jordbrug. Særlig det sidste Moment spillede for Danmarks Vedkommende en stor Rolle og maa vistnok nævnes som en væsentlig medvirkende Aarsag til, at Rentestigningen herhjemme varede saa meget længere end f. Ex. i Tyskland. Men ved Siden af de nævnte Faktorer virkede naturligvis Fastgørelsen af Kapital paa mange andre Maader, maaske ogsaa i Forbindelse med en Væxt i hele Befolkningens standard of life, et Moment, der jo efter det foran udviklede ogsaa maa virke renteforhøjende.

Saa længe Jærnbaneanlægene og lignende Foretagender vare i deres Vorden, virkede de renteforhøjende. Nu er det omvendte Tilfældet, og dette giver os et Indblik i Spørgsmaalet om, hvilken Betydning den saakaldte faste Kapital har med Hensyn til Rentefoden. Det er let, at se, at her er to skarpt adskilte Faser at iagttage. Selve det, at Kapital fastgøres, virker som en Efterspørgsel efter Subsistensmidler, men Hensigten med Kapitalens Fastgørelse er jo netop paa et senere Tidspunkt at forøge Subsistensfonden saa meget desto mere, og den faste Kapital faar derfor, saafremt An-

læget har været hensigtssvarende, gennem sine stadige Afkastninger en rentenedsættende Virkning. Paa intet andet Omraade træder dette saa tydeligt frem som gennem Virkningen af de Kapitaler, der ere blevne fastgjorte i Jærnbaner og i Grundforbedringer. Det er jo let nok at se, i hvor høj Grad Nutidens enormt forøgede Produktion af Levnedsmidler og andre Forbrugsartikler skyldes disse Arter af Kapitalfastgørelse i tidligere Tider.

Et Punkt, som der i hele den foregaaende Udvikling ikke er taget noget Hensyn til, men som ofte fremhæves som et rentenedsættende Moment, er Forøgelsen af Omsætningsmidlerne, særlig de ædle Metaller. Sagen er imidlertid i Virkeligheden den, at en Virkning i den Retning enten slet ikke finder Sted eller ogsaa kun er af rent midlertidig Karakter. Den forholdsvis stærkeste Forøgelse, som Mængden af ædelt Metal har faaet i vor Tid, var den, der foregik efter Opdagelsen af de kaliforniske og australske Guldlejer. Men en rentenedsættende Virkning af denne Metalforøgelse lader sig ikke paavise. Kun Bank of Englands Diskonto viser maaske en ganske kortvarig Paavirkning, men om en direkte Virkning paa Renten af faste Anlæg i det øvrige Europa er der ikke Tale. Derimod blev Varepriserne stærkt paavirkede, og en indirekte Virkning paa f. Ex. Tysklands og Danmarks Rentefod kan maaske ogsaa spores, men ganske vist i modsat Retning af den, man kunde vente. Rentefoden gik nemlig til Tider op paa Grund af den kraftige Efterspørgsel efter Varer til Export til Amerika og Australien, som Guldfundene skabte. I alle Tilfælde, hvor en forøget Metalmængde umiddelbart giver Anledning

til en forøget Efterspørgsel efter Varer og derved til stigende Priser, kan den ikke have nogen Rentenedgang til Følge. Kun i de Tilfælde, hvor den forøgede Metalmængde ikke umiddelbart benyttes til Efterspørgsel efter Varer, vil den i alt Fald midlertidigt komme frem paa Kreditmarkedet og trykke Rentefoden. Men i de fleste Tilfælde vil Forholdet hurtigt rette sig derved, at Metallet efterhaanden kommer ud paa Varemarkedet og enten forhøjer Varepriserne eller direkte anvendes til industrielt Brug. Hvis dette ikke sker, men det vedblivende ophober sig i Bankerne, saa har dette sin Grund i, at der overfor den store Varemængde ikke er tilstrækkelig Efterspørgsel efter Varer fra deres Side, som have Dispositionsret over Metallet. Guldsmængdens Forøgelse er da kun en tilsyneladende Aarsag, Forholdet mellem Udbud af og Efterspørgsel efter Subsistensmidler den virkelige. I det sidste Aarti, hvor Forøgelsen i Guldproduktionen med Undtagelse af de to sidste Aar netop ikke har været stor, har en saadan Ophobning fundet Sted, og den tilsyneladende Pengeoverflod betyder da i Virkeligheden Overflod paa Kapital og Mangel paa Lyst eller Lejlighed til at fastgøre Kapitaler.

Ifald man nu vilde indlade sig paa at drage Slutninger med Hensyn til Fremtiden, saa pege Tegnene for den nærmeste Fremtid vistnok i Retning af en vedblivende lav Rentefod. Naturligvis kan man aldeles ikke have nogen Mening om, hvilke midlertidige mere eller mindre kortvarige Svingninger der kan indtræde. Midlertidige Kapitalefterspørgsler fra Nordamerika, Østerrig eller Rusland kunne for en Tid bringe Rentefoden til at stige. Virkningerne af en europæisk Krig kunne være

ganske uberegnelige. Hvis flere Stater udvikles i den, vil en saadan Kalamitet jo blandt andet betyde, at saa og saa mange Millioner af Europas Befolkning drages bort fra de fredelige Sysler til uproduktiv Virksomhed, og at Forholdet mellem Udbud af og Efterspørgsel efter Subsistensmidler voldsomt forrykkes. Men forudsætter man en fortsat fredelig Udvikling, stiller Forholdet sig saaledes, at der overfor de eksisterende faste Kapitalers og Jordens fortsatte aarlige Afkastninger ikke synes at være Lejlighed til en fortsat Fastgørelse af Kapital med Udsigt til saa stor Fordel, at man derfor kan byde en høj Rente. Man kan vedblive at bygge Jærnbaner, men det bliver de sekundære Linjer, som netop kun anlægges, naar Kapitalen er saa rigelig, at man kan disponere over den til en lav Rente. Nutidens Opfindelser f. Ex. paa Elektricitetens Omraade ere maaske i rent naturvidenskabelig Henseende ligesaa epokegørende som Jærnbanernes Opfindelse var i sin Tid, og at en Gang i Fremtiden disse eller andre fremtidige Opfindelser ogsaa ville faa en ligesaa stor økonomisk Betydning, lader sig naturligvis paa Forhaand ikke bestride. Men foreløbig staar den alt eksisterende Masse af fast Kapital i Vejen for dem. D'Aulnis de Bourouill, der særlig har lagt Vægt paa dette Moment, omtaler, hvorledes han i Aaret 1887 fandt den lille By Echternach i Luxemburg fuldt elektrisk belyst, og hvorledes Forklaringen paa det Fænomen, at Echternach saaledes tilsyneladende gik i Spidsen for Civilisationens nyeste Fremskridt, simpelthen maatte søges i den Omstændighed, at Byen aldrig havde haft noget Gasværk. En lignende Iagttagelse havde kunnet gøres i Lyngby. — Ifald vi i dette Øjeblik ganske havde manglet Spor-

vogne i København, er der vel ingen Tvivl om, at vi meget snart vilde se Byen gennemfaret af elektriske Sporvogne, og at en meget betydelig Kapital vilde blive fastgjort i saadanne Anlæg. Nu have vi Hestesporvognene, som besørge Trafiken forholdsvis tilfredsstillende, og i hvilke der stikker en meget betydelig Kapital, som delvis vilde blive tilintetgjort ved Overgangen til et nyt System. Derfor gaar det langsommere med Indførelsen af Elektriciteten. Da Jærnbannerne kom op, trængte man i allerhøjeste Grad til nye Forbindelseslinjer, og der stak ikke en stor fast Kapital i de gamle.

Men i Fald man gaar videre og udstrækker sin Spaadom om lav Rentefod til ikke alene at gælde den nærmeste Fremtid, men et længere Spand af Tid f. Ex. — som d'Aulnis de Bourouill syntes tilbøjelig til — et Tidsrum af 50 Aar, saa gaar man sikkert for vidt og tager ikke tilstrækkeligt Hensyn til et saa vigtigt Moment som Befolkningens naturlige Tilvæxt — særlig den nordamerikanske Befolknings. Vor Tids enorme Forøgelse af Subsistensmidlerne skyldes jo i en fremtrædende Grad Nordamerikas Rigdom paa ny Jord. Tilvæksten i Nordamerikas og Ruslands Overskudsudførsel af Landbrugsprodukter og Nedgangen i Rentefoden har med faa Undtagelser holdt ganske godt Skridt med hinanden; men disse Forhold maa en Gang forandre sig. En tysk Statistiker har for nogen Tid siden spaaet, at om faa Aar vil Nordamerikas Befolkning være steget saa stærkt, at det ikke længere kan udføre Korn. Hvorvidt denne Beregning holder Stik, er det svært at have nogen Mening om, og i hvert Fald mangler man i Europa tilstrækkeligt statist-

isk Materiale til at kontrollere den, men derfor staar en saadan Situation dog altid som en Fremtidsudsigt, og naar Tidspunktet nærmer sig, ville de stigende Kornpriser ad naturlig Vej føre til, at man væbner sig mod Følgerne. Nye Kornkamre maa opsøges, nye Forbindelseslinjer aabnes; der maa atter komme levende Fart i Samfærdselsmidlernes Udvikling. Jordbunden, særlig den nordamerikanske, maa dyrkes endnu mere intensivt; kort sagt Kapitalanlæg og Kapitalefterspørgsel vil forøges, og Rentefoden vil atter faa en opadgaende Tendens. Den Utilbøjelighed til at anlægge Kapital i fremmede Verdensdele, som siden Baringkrisen naturligt nok har hersket i Europa og har bidraget sit til at trykke Rentefoden, vil til den Tid formodentlig delvis blive overvunden. Endvidere vil Varespekulationen, Opsamlingen af Varer saasom Korn o. l. i Haab om Prisstigning, hvorved betydelige Kapitaler bindes, atter indtage den Plads i Verdenshandelen, som den før har haft, og som den nutildags for en stor Del har mistet.

V.

I det foregaaende er nærmest behandlet de naturlige Aarsager til Op- og Nedgang i Rentefoden. Et Spørgsmaal, som man i denne Sammenhæng ikke kan lade ligge, er Spørgsmaalet om, i hvor høj Grad man er i Stand til at paavirke Rentefoden, navnlig i nedadgaende Retning, gennem Lovgivningen eller gennem andre Foranstaltninger af offentlig eller halvoffentlig Natur.

I denne Henseende er det allerede foran betonet, hvorledes alt, hvad der styrker Retssikkerheden i et

Land, bringer Risikopræmien ned, og hvorledes Institutioner, der tilsigte at forringe Ulejligheden ved Udlaan, ogsaa maa bringe den Del af Renten, der er Vederlag for Ulejligheden, ned. Men saadanne Institutioner have endvidere Indflydelse paa den rene Rentefod derved, at de opfordre til at spare. De kunne foraarsage, at Indtægter opspares, der ellers vilde være blevne forbrugte, og give Stødet til, at der hos mange opstaar en forandret Vurdering af Nutid og Fremtid og derigennem en lavere Rentefod. I denne Retning virke ikke alene Banker, Sparekasser, Kreditforeninger o. s. v., men ogsaa i stort Omfang Livsforsikringen i alle dens Former saavel som Sygekasser og lignende Institutioner. Man vil erindre, at der ved Indretningen af den tyske Alderdoms- og Invalidforsørgelse fra flere Sider stærkt blev henpeget paa den Fare, som laa i, at der ad denne Vej vilde blive opsamlet et overordentlig stort Kapitalfond — efterhaanden omtrent 1100 Millioner Mark. Om denne Fare er saa stor, som det dengang blev fremhævet, er et Spørgsmaal for sig; men det kan næppe betvivles, at Loven ved den tvungne Opsparing af mange Smaabeløb, der ellers for en stor Del vilde være blevne forbrugte, har bidraget sit til at hindre en Rentestigning i Tyskland.

Dernæst maa det bemærkes, at enhver Foranstaltning, der nedbryder Grænserne mellem de forskellige Landes Kapitalmarkeder, bidrager til at udjævne Forskellen mellem disse Landes lokale Rentefod, og at derfor det Land, der staar tilbage i Retning af Kapitaldannelse, profiterer ved saadanne Forholdsregler, medens ganske vist samtidig de rigere Landes Rentefod paavirkes i omvendt Retning. I denne Henseende kan der naturligvis gøres meget i Retning af at ud-

brede Kendskab til sit Lands Forhold og at indrette sine Kreditforhold paa en saadan Maade, at det gøres lettere for den udenlandske Kapital at optræde paa Landets Kapitalmarked (f. Ex. ved den ofte benyttede Fremgangsmaade at udstede offentlige Obligationer med udenlandsk Text, lydende paa udenlandske Penge-sorter og med Rentebetaling i Udlandet). Kun maa man bestandig erindre, at det, der i Virkeligheden opnaas ved saadanne Foranstaltninger, for saa vidt der opnaas noget, altid har to Sider. Ved at nedbryde de Skranker, der skille et Lands Kapitalmarked fra Verdensmarkedet, virker man utvivlsomt i Fremskridtets Tjeneste, men man gør sit Land solidarisk med Verdensmarkedet baade i godt og ondt. Man opnaar, at saalænge Verdensmarkedets Rentefod er lavere end Indlandets, kan man laane i Udlandet; man kan f. Ex. afsætte Statspapirer og andre offentlige Obligationer paa Verdensmarkedet; men saasnart dettes Rentefod faar en Tendens til at blive højere end Indlandets, kan man ikke hindre, at Bevægelsen gaar den modsatte Vej. Saa strømme Obligationerne tilbage, eller Indlandets Kapitalister købe udenlandske Papirer, kort sagt, Indlandets Kapitaler strømme atter ud paa Verdensmarkedet.

Det, der er fælles for de hidtil nævnte Foranstaltninger, og som bidrager til, at de kunne blive af effektiv Betydning, er den Omstændighed, at de alle ere rationelle, d. v. s. at den Virkning, som de søge at fremkalde, den søges naaet gennem en Paavirkning af de Faktorer, der naturligt maa have Indflydelse paa Rentefoden. Anderledes forholder det sig derimod med adskillige Forsøg, der gaa ud paa direkte at paavirke Renten uden at forandre de Forhold, som altid

til syvende og sidst maa være bestemmende for den. Herhen hører først og fremmest Statens Paabud om Begrænsning af Rentens Højde. Hvad der er talt og skrevet om Fortidens Aagerlove, er saa mangfoldigt og saa almenkendt, at der ikke er Anledning til her at gentage det. Nyere Tiders Aagerlove, f. Ex. den tyske og den østerrigske, hvile netop paa den Erkendelse, at det ikke lader sig gøre at fastsætte en bunden Rente-fod. De gaa kun ud paa at straffe den, der benytter sig af Medkontrahentens Uvidenhed, Trang eller lignende Forhold til at foreskrive ham haardere Betingelser end Forholdets Natur i det givne Tilfælde fører med sig. Hvad der kan indvendes mod disse Love er, at de overlade saa meget til Dommervilkaarligheden; men at den tyske Lovgivning bestemt har taget det Stade, at der ikke i højere Grad kan fastsættes lov-mæssige Taxter for Pengelaan end for Køb og Salg af Varer, fremgaar bl. A. tydeligt af det Tillæg til Loven, som den fik i 1893, og som fastslaar ganske identiske Bestemmelser for Handel med Varer som dem, den oprindelige Lov fastslog for Pengelaan alene.

Tanken om Muligheden af at fastsætte Rentefoden ved Lov synes dog at være af en mærkelig sejlivet Natur, hvad der f. Ex. fremgaar af Forslaget om at nedsætte det ved Lov af 6. April 1855 fastslaaede Maximum for den Rente, der uden Bevilling maa ydes af Laan i faste Ejendomme, fra 4 til $3\frac{1}{2}$ pCt., eller rettere Tanken om, at en saadan Lovforandring vil have nogen Betydning. Der synes vanskeligt herom at kunne siges andet end, at enten synker den almindelige Rentefod til $3\frac{1}{2}$ pCt. og derunder, og saa behøves Loven ikke, eller ogsaa holder den sig derved,

og saa vil man vel i ligesaa høj Grad som det tidligere har været Tilfældet, søge Bevilling til at give højere Rente. Tankegangen synes nærmest at være den, at man skal genere sig for at søge Bevilling, men ganske afset fra, at det er Debitor og ikke Kreditor, der skal søge den, vil Følgen dog øjensynlig blive den, at de faa, der genere sig for at tage en Rente, som Loven stempler som mindre passende, ville søge deres Kapitaler anbragte under Forhold, hvor intet Paabud eksisterer, og saa maa Ejerne af faste Ejendomme nøjes med at laane af dem, der ikke genere sig.

Noget lignende gælder Tanken om ved Paabud at nedsætte Renten af Sparekasseindskud og lignende Midler, forsaavidt man herved tilsigter varigt at nedsætte den almindelige Rentefod. Den Kritik, der ofte har været rettet imod enkelte Sparekasser, der gav Interessenterne en højere Rente end Landets almindelige Rentefod indicerede, er i sig selv berettiget nok, navnlig fordi den højere Rente indeholder en Fare for Sparekasserne selv og kan føre til, at Renteindtægten faktisk bliver mindre end Renteudgiften og Administrationsomkostningerne. Men et Forsøg paa at nedsætte Landets almindelige Rentefod ved at nedsætte Sparekasserenten vil altid mødes af den Betragtning, at saafremt Sparekasserenten bliver lavere end den Rente, der med lignende Sikkerhed og Bekvemmelighed kan opnaas paa anden Maade, maa Sparekassen nødvendigvis indskrænke sine Udlaan, fordi Midlerne tages ud af den.

Et Middel til at frembringe lav Rentefod, som man fra mange Sider i vore Dage lægger en særlig Vægt paa, er Konvertering af Statsgælden. At en

saadan Konvertering kan fremkalde en varig Nedsættelse af Rentefoden, er en Forestilling, der er ganske stridende imod den Opfattelse af Rentefodens Natur, som nærværende Fremstilling har søgt at gøre gældende. Idet den hverken direkte bidrager til at forøge Samfundets Subsistensfond gennem en forøget Produktion eller indirekte gennem nogen som helst Stimulus for Sparsommeligheden, og heller ikke formindsker Muligheden for Kapitalernes Fastgørelse, skaber den ikke for Fremtiden nogen Anledning til lavere Rente. Statsgældens nominelle Rentefod er jo aldeles ikke nogen Maalestok for den effektive Rente, som man faar ved Køb af Obligationerne. Stiger Rentefoden, efter at en Rentenedsættelse har fundet Sted, giver dette sig simpelthen Udslag i Papirernes synkende Kurs. At en saadan Kursnedgang kan finde Sted endogsaa meget kort efter at en Konvertering er foregaaet, frembyder Rentefodens Historie mange Exempler paa. Man behøver ikke engang at henvise til de i Hovedsagen mislykkede Konverteringer, saasom det danske tre pCt.'s Laan af 1825 eller Frankrigs omtrent samtidige uheldige Konverteringsforsøg, men man kan holde sig til forskellige Konverteringer, der kronedes med Held. 1843 blev de fire pCt.'s preussiske Statsobligationer konverterede til $3\frac{1}{2}$ pCt. Operationen forløb særdeles heldigt, og de nye Obligationer holdt sig i 1844 over pari. Allerede 1845 vare de under pari, 1847 kun lidt over 90, og fra nu af indtil de i 1868 udgik af Kurslisten, vare de næsten stadigt under 90, ofte meget langt derunder. Kursen paa de ved den store danske Statsgældskonvertering skabte $3\frac{1}{2}$ pCt.'s Statsobligationer var i 1888 og 1889 over 98, men da

Rentefoden kort Tid derefter viste en midlertidig Tendens til Stigning, sank de selvfølgelig igen, og stod i 1891 og 1892 periodevis under 93. De til $3\frac{1}{2}$ pCt. konverterede Kreditforeningsobligationer sank i denne Periode til 90 og derunder.

Det er imidlertid umiskendeligt, at en Statsgælds-konvertering rent midlertidigt — i en kortere eller længere Periode — kan udøve en nedsættende Virkning paa Rentefoden ogsaa af endel andre Arter af Kapitalanlæg. For det første maa det psykologiske Moment ikke undervurderes. Selve Konverteringsakten kan hos Kapitalister fremkalde en Følelse af, at nu er der vist Udsigt til, at Renten gaar ned, og at det derfor er bedst at være saa moderat som muligt i sine Fordringer; men dette kan selvfølgelig kun blive ganske midlertidigt. Større Betydning har det, at Konverteringsakten ved den Maade, hvorpaa den iværksættes, kan skabe en ganske vist ogsaa kun midlertidig Kapitalrigelighed i et Land. Denne vilde ikke indtræde, ifald samtlige Statens Kreditorer uden videre gik ind paa Rentenedsættelsen og modtog Obligationer med lavere Rente i Stedet for de gamle. Men den kan f. Ex. komme frem paa følgende Maade: Staten afslutter Kontrakt med udenlandske Banker, som forpligte sig til at indløse den Del af den gamle Statsgæld, der ikke konverteres, og til Gengæld modtage nye Obligationer med den lavere Rente for Beløbet. Saa længe det endnu ikke er lykkedes de udenlandske Kapitalister at faa de nye Obligationer afsatte i Indlandet, er der altsaa paa de tidligere Obligationsejeres Hænder kommet en Kapital, som maa søge anden Anvendelse, og denne Kapital er midlertidigt indkaldt fra Udlandet.

Men det følger af sig selv, at for hver Obligation, som det lykkes de kontraherende Kapitalister at faa afsat i Indlandet, formindskes denne fra Udlandet indkaldte Kapital, og naar hele Transaktionen er endelig afsluttet, er den midlertidige Kapitalrigelighed forbi. Man kan ikke herimod indvende, at det jo kan lykkes at faa Obligationerne endeligt afsatte i Udlandet, thi dette har intet som helst med Konverteringen at gøre. Der er mange Maader, hvorpaa man kan foranledige det udenlandske Marked til at optage et Lands Statsobligationer, og herom er der delvis talt i det foregaaende; men der er paa Forhaand ingen Sandsynlighed for, at det snarere skal beholde dem, naar den nominelle Rentefod er lav, end naar den er høj.

Det behøver næppe at bemærkes, at disse korte Udtalelser om Statsgældskonverteringer kun berøre Spørgsmaalet om den Virkning, de kunne have paa den almindelige Rentefod; derimod give de intet Bidrag til Bedømmelsen af Betimeligheden af i et givet Tilfælde at skride til en Konvertering. Dette maa afhænge af en nøje Prøvelse af den konkrete Situation i det hele taget. Idet Staten beslutter sig, maa den afveje mange Krav overfor hverandre, deriblandt paa den ene Side Skatteydernes og paa den anden Side Kreditorernes, og den maa overveje, hvorvidt Kapitalmarkedet i det givne Øjeblik trænger til et lille Stød i nedadgaende Retning for at komme ud over et dødt Punkt, eller det snarere trænger til Ro.

Nationaløkonomisk Forening.

Møde den 21. Februar 1895.

Til Kontorchef E. Meyers foran trykte Foredrag om Rentefoden knyttede der sig en Diskussion, som væsentligst drejede sig om Bestræbelserne for ad Lovgivningens Vej at faa Prioritetsrenten til at synke.

Højesteretssagfører, Landstingsmand P. G. C. Jensen havde glædet sig over Indlederens Foredrag, bl. a. fordi det var blevet paavist, at fortvivlede Tilstande i tidligere Tid havde bedret sig forholdsvis hurtigt. Hvad der i Øjeblikket havde særlig Interesse, var Spørgsmaalet, om der gives Midler til at fremkalde en Dalen af Rentefoden. De danske Agrarer mente at kunne opnaa dette ved, at Staten garanterede Kreditforenings-Obligationerne. Spørgsmaalet var imidlertid ikke særlig et Agrarspørgsmaal, men et Principspørgsmaal, og naar Taleren ikke kunde gaa med til den foreslaaede Foranstaltning, var hans Modstand ikke særlig rettet imod Agrarerne. Man forlangte jo en ny Kreditforening, hvis Kasseobligationer Staten skulde garantere i et Omfang af indtil 100 Mill. Kr. Taleren skulde ikke opholde sig ved Enkelthederne i det her til sigtende Udkast til Lov, som paa flere Punkter

indeholdt Bestemmelser, der allerede i længere Tid have været under Debat, men kun holde sig til Forlangendet om Statsgaranti.

Han vilde i saa Henseende udtale, at det uden Tvivl beroede paa et Fejlsyn, naar man mente ad denne Vej at kunne opnaa for det første en væsentlig lavere Rentefod og dernæst en Hjælp for det nødlidende Agerbrug. Forslagets Hovedtanke var jo den, at den fortrinlige Sikkerhed, som opnaaedes ved Statens Garanti, skulde bringe Renten til at synke. Man sagde, at der dog ikke kunde være nogen Risiko for Staten ved at garantere indtil 100 Mill. Kr., naar dette Beløb i Forvejen var udmærket sikret ved første Prioriteter i Landejendomme. Hertil var først at bemærke, at det aabenbart vilde være umuligt i Længden at begrænse Garantien til 100 Millioner saa lidt som at holde københavnske og Købstad-Ejendomme udenfor. Men dernæst maatte det erindres, at det ingenlunde var en given Sag, at det solidariske Ansvar indenfor Kreditforeningen til alle Tider vilde beskærme Staten mod Tab. Det var vel sandt, at de danske Kreditforeninger i deres 44aarige Bestaaen ikke havde lidt noget nævneværdigt Tab paa deres Panter. Men man maatte ikke glemme det vigtige Moment, at den nævnte Arrække rummer en Periode med en ualmindelig stærk Stigning i Jordejendommenes Værdi. I de stærkt opadgaaende Tider efter 1851 kunde der ikke blive Tale om Tab; Laanene fra den Tid bleve bedre og bedre funderede. Stagnationen kom først i Midten af Firserne. Med det da intraadte Værdifald ere store Kapitaler paa sekundære Prioriteter tabte, og Landejendommenes Værdi er nu kommen nær ned

mod den Grænse, op til hvilken Kreditforeningerne have givet Laan. Taleren skulde ikke gøre Forsøg paa talmæssigt at maale Værdifaldet, men med Erfaringerne fra 1820—30 i Erindring maatte man erkende, at der var en Mulighed for, at vi endnu ikke havde naaet Bunden af Bølgedalen. Paastanden om, at der ikke ved Statens Garanti vilde paaføres denne nogen Risiko, var altsaa ubevist, og den maatte ifølge Sagens Natur være ubevislig. Men vilde det, naar Forholdet er saaledes, være rigtigt at gøre Staten og dermed den besiddelsesløse Del af Befolkningen til Kautionsist for de Jordbesiddende? Noget saadant lod sig næppe forsvare.

En anden Side af Sagen var det, at Statsgarantien vilde svække Landets Kredit i Udlandet. Nægtes kunde det dog ikke, at Garantien betyder en eventuel Gæld. Om dette end maaske vilde have ringe Betydning under ordinære Forhold, vilde det samme ikke være Tilfældet, naar Staten kom i en Situation, som krævede Brug af dens Kredit i større Omfang, f. Ex. under en Krig. Hvad bevirkede vel, at vi fik vore Laan i 1848 og 1864 paa saa gunstige Betingelser? Det var Bevidstheden om, at vor Statsgæld var forholdsvis lille. Hvis Staten stod som Garant for hele Landbrugets Prioritetsgæld, vilde den udenlandske Laangiver lægge denne til Statsgælden — eller i alt Fald benytte Garantien som et Paaskud til at gøre Laanet dyrere. Hensynet til Statens Kredit var saaledes et Moment, som man ikke turde lade ude af Betragtning.

Hvad vilde endelig Statsgarantien nytte? Man siger, at den vil bringe Kurserne i Vejret. Men det

maatte dog indrømmes, at Kursen ikke vilde kunne gaa over Statsobligationernes. De bedste $3\frac{1}{2}$ pCt. Kreditforeningsobligationer noteres i Øjeblikket til $99\frac{1}{2}$, amortisable $3\frac{1}{2}$ pCt. Statsobligationer til $101\frac{1}{2}$. Lad nu ogsaa være, at Garantien bragte Kreditforeningsobligationerne til at stige med Differencen, 2. pCt.; hvad vilde dette saa betyde til Landbrugets Frelse? De Debitorer i de bestaaende Kreditforeninger, hvis Gæld nu konverteres, vilde ikke gaa ind i en anden Kreditforening for de 2 pCt.'s Skyld. Fordelen vilde altsaa kun komme dem til Gode, som stifte ny Gæld eller nu sidde med 4 pCt.'s Laan; disse vilde ganske vist under den anførte Forudsætning faa 2 pCt. mere i Nettoprovenu af de nye Laan. Men hvad betyder det? En Bonde, hvis Gaard har en Værdi af 40,000 Kr., og som laaner til Halvdelen af Værdien, vilde aarlig vinde Renten af 400 Kr., altsaa højst 16 Kr.! Men man mener maaske, at Forandringen navnlig vil øve Indflydelse paa de sekundære Prioriteter. Gan- ske vist virker en lav Rente paa iste Prioritet til Nedsættelse af disse. Men da Kreditforeningsobliga- tionernes Kurs allerede er omtrent pari, er man for- saavidt allerede ved en Rentefod af $3\frac{1}{2}$ pCt., og alle- rede derved vil maaske nok Renten for sekundære Laan synke noget; men det vil i saa Henseende hver- ken gøre fra eller til, om Kursen paa Kreditforenings- obligationerne blev et Par Procent højere. Derfor kan man sige, at Statsgarantien ikke vilde bringe Land- bruget nogen nævneværdig Fordel. Men naar dette er Tilfældet, træder det særlig skarpt frem, at Staten af Hensyn til sin Kredit ikke bør indlade sig paa den forlangte Garanti.

Endelig skulde det fremhæves, at naar man tænker paa at indkalde fremmed Kapital, vil man kunne gøre det paa en hensigtsmæssigere Maade. Den Mængde af forskellige Kreditforeningspapirer, vi have for Øjeblikket, vil vanskelig kunne anbringes i Udlandet. Kun et stort Kreditforeningspapir vil Udlandet modtage i betydeligt Omfang. Hvis man i 1889 havde haft et stort Hypothekinstitut, vilde dette kunne have besørget den da foretagne Konvertering, og her vilde da have været en Lejlighed til at skaffe et stort Beløb — 2—300 Millioner — ind paa fremmede Markeder.

Folkethingsmand Neergaard følte sig kaldet til overfor den foregaaende Taler at forsvare Grundbetragtningen i Argrarforeningens Andragende. Naar man tvivlede om Statsgarantiens Nytte, maatte denne bedømmes efter Foranstaltningens Rækkevidde. Sagen stod i Øjeblikket saaledes, at i det vedkommende Folkethingsudvalg vare alle Partier enige om at støtte Agrarforeningens sunde Forslag. Kun vilde man ikke gennemføre det i den foreslaaede Form. Man vilde lade Garantien komme baade Købstad- og Landejendommene til Gode, idet man foreslaar Oprettelsen af nye Afdelinger med Statsgaranti i alle Arter af Kreditforeninger. Paa denne Maade vilde man blive indenfor de gamle Rammer og undgaa Ulemperne ved Oprettelsen af en ny Forening. Det var en Selvfølge, at de nye garanterede Afdelinger ikke skulde være solidariske med de ugaranterede, ligesom der for de førstes Vedkommende skulde indføres stærkt skærpede Kauteler, f. Ex. med Hensyn til Udnævnelsen af admini-

strerende Direktører og Revisorer, Reglementer for Optagelsen af Vurderingsforretninger o.s.v. For saa vidt som Forslaget omfatter baade Købstad- og Landejendomme, var det altsaa en langt mere vidtrækkende Foranstaltning end den af Agrarforeningen foreslaaede. Spørger man nu, med hvad Ret man forlanger Hjælp til Grundejerne, saa er Svaret, at hvis Foranstaltningen hjælper, saa hjælper den os alle, fordi vi alle ere interesserede i den grundbesiddende Klasses materielle Vel.

Naar den foregaaende Taler ikke mente, at Statsgarantien vilde bringe Kurserne paa $3\frac{1}{2}$ pCt. Kreditforeningsobligationer meget i Vejret, var dette aabenbart rigtigt; det var vel end ikke sandsynligt, at de som amortisable Papirer vilde naa synderligt ud over den nuværende Kurs, 101 $\frac{1}{2}$. Men der vilde heller ikke blive Tale om Udstedelse af statsgaranterede $3\frac{1}{2}$ pCt.'s i Obligationer, men om 3 pCt.'s, og den Omstændighed, at de nye danske 3 pCt.'s Statsobligationer for Tiden noteres til 98 paa franske Børser, turde lade formode, at 3 pCt.'s statsgaranterede Kreditforeningspapirer lod sig indarbejde paa franske Markeder, saaledes at de afsattes til en Kurs af om end noget under, saa dog ikke saa særdeles langt fra 98.

Der var blevet hentydet til Faren ved at mistænkeliggøre »den gode danske Jord«. Taleren underkendte ikke Betydningen af dette psykologiske Moment. Men overfor saadanne Stemninger vilde Statsgarantien netop være af stor Betydning. Den vilde fæstne Kurserne i vanskelige Tider.

Det skulde endvidere fremhæves, at hvis det lykkedes at faa fremmed Kapital ind i Landet ad den omtalte Vej, vilde det bidrage til at lette Anbringelsen

af frigjort indenlandsk Kapital ogsaa i sekundære Prioriteter og i Driftslaan.

Med Hensyn til Risikoen skulde Taleren indrømme, at man, hvis Forsøget lykkedes og Statsgarantien virkelig hævede Kursen betydeligt, ikke kunde blive staaende ved de 100 Millioner. Imidlertid var det nødvendigt, at man til at begynde med satte en Begrænsning. Man maatte indhente Erfaringer med Hensyn til Foranstaltningens Nytte og med Hensyn til de opstillede Kauteler. — Selve Statsgarantien var ikke noget saa nyt og uprøvet, som man vilde gøre den til. Her i Danmark havde man Rentegaranti for Husmands-Kreditforeningsobligationer til Beløb af 40—50 Mill. Kr. — Naturligvis var der en Risiko, men den var meget lille. Staten havde en udmærket Garanti mod Tab i Kreditforeningernes solidariske Ansvar. Statens Garanti stod i anden Linie, og en letsindig Administration af Foreningerne vilde først gaa ud over dem selv.

Taleren gik herefter ind paa en kort Sammenligning af de danske og de tyske agrariske Forslag og hævdede med Styrke, at de danske vare langt mere sunde og moderate end de tyske.

Hvis der virkelig var nogen Fare for, at Statens Kredit i Udlandet vilde lide ved den paatænkte Foranstaltning, vilde Taleren være meget betænkelig derved. Men en saadan Fare var næppe tilstede. Det vilde være ganske irrationelt at betragte Garantien for Kreditforeningsobligationer til et Beløb af 500 Mill. Kr. som et lige saa stort Tillæg til Statsgælden.

Til de anførte Udtalelser bemærkede Højesterets-sagfører P. G. C. Jensen bl. a., at han vilde anse det

for meget farligt at indføre nye 3 pCt.'s Afdelinger i Kreditforeningerne, saa længe man kun havde Øjeblikkets Erfaring med Hensyn til Rentefoden at støtte sig til. — Taleren betonedede stærkt, at det — hvor vigtigt det end i og for sig er, at Ejendomsbesidderne faa billige Prioritetslaan — ikke er af afgørende Betydning til Landbrugets Frelse, om Landmanden kan faa sin 1ste Prioritet $\frac{1}{4}$ pCt. billigere; men om det end er naturligt, at der fra Statens Side træffes nyttige Foranstaltninger til en hensigtsmæssig og for Laantagerne fordelagtig Ordning af Hypothekvæsenet, maa dog selvfølgelig de Ofre, der bringes, staa i rimeligt Forhold saavel til de Fordele, der kunne opnaas, som til hvad en klog Statshusholdning kan indlade sig paa.

Kontorchef Rubin var glad ved, at Indlederen saa stærkt havde understreget, at Rentens Theori og den praktiske Erfaring godtgør, at man ikke paa kunstig Maade ved vilkaarlig Indgriben fra Statens Side i Længden kan forandre Rentefoden. I vor Tid gjorde der sig en vel kraftig Reaktion gældende imod de gamle liberalistiske Doktriner. Disse oversaa de mange forstyrrende Momenter i de abstrakt gældende Love; nutildags ophøjede man »Forstyrrelserne« til det væsentlige og troede at kunne se bort fra de almene Love, der, efter Tingenes egen Natur, dog stedse med størst og varigst Kraft gøre sig gældende.

Under sin Kritik af de fremkomne agrariske Forslag kom Taleren ind paa Betragtninger over Tidens hele Interesse- og Klassepolitik. Hvis det almene Raab blev: til Staten! maatte denne først og fremmest indrømme Arbejderne deres Fordringer, saasom faste

Taxter, Normalarbejdsdag etc. Dette maatte man, fra det agrariske, industrielle og handlende Bourgeois Side, vide var Konsekvenserne af Nutidens Bevægelser. — Ved sine Bemærkninger foranledigede Taleren et Replikskifte med Folkethingsmand Neergaard, hvorefter

Etatsraad Tvermoes bemærkede, at den nu stedfindende Konvertering kunde faa meget vidtrækkende Følger, idet de mange Sparekasser og Forsørgelsesanstalter, som hidtil havde haft deres Kapital anbragt i Kreditforeningspapirer, nu sandsynligvis vilde søge anden Anbringelse. Hvis nu denne store Mængde Obligationer skulde afsættes her i Landet, vilde Kursen falde, og gik den til Udlandet, vilde den dog under kritiske Forhold (Krig o. lign.) vende tilbage til Landet. Et stærkt Kursfald vilde da blive Følgen, og ingen Statsforanstaltning vilde kunne stoppe dette.

Professor, Dr. Will. Scharling vilde advare mod alt for stærkt at drage fremmed Kapital til Landet. Vi saa nu allerede, hvorledes danske Aktier i den sidste Tid vare stegne i Pris, og naar det ikke mere svarede Regning at købe Aktier, vilde man søge anden Anbringelse til høj Rente. Dansk Kapital vilde da gaa til Udlandet og det snarest for at finde Anbringelse i usikre Papirer. Vi burde lade os belære af de store Tab, man i Tyskland efter den sidste Konvertering havde lidt paa exotiske Fonds.

Professor Falbe Hansen: Folk er tilbøjelig til at mene, at den Tilstand der er, stadig vil vedblive. Man mente i sin Tid, at Jorden stadig vilde stige i Pris, og ligeledes Kornet, og at Pengene vedblivende

vilde falde i Værdi, men i de senere Aar er der dog kommen en modsat Bevægelse. Paa samme Maade er man nu tilbøjelig til at mene, at den lave Rente stadig vil holde sig. Er der Udsigt dertil? Her i Danmark er Renten lidt højere end i Europa i Almindelighed, men der finder en Udligning Sted; denne Omstændighed taler for, at vor Rente vil falde endnu dybere eller dog ikke stige. Men paa den anden Side er der for Europa i Almindelighed maaske snarest en Chance for Rentestigning. Aarsagen til den lave Rentefod er nemlig for en stor Del de lave og synkende Varepriser, hvilke har hæmmet Fremgangen og svækket Tilliden og derved bevirket, at megen Kapital holdes disponibel. Men saasnart der kommer Opgang i Varepriserne, eller blot en sikker Standsning i Faldet, vil der komme større Foretagelseslyst, større Virksomhed; man vil da faa Brug for Kapitalerne, og Rentefoden vil i saa Fald faa en opadgaaende Tendens, og den kan komme hurtigt og pludseligt.

Kontorchef E. Meyer bemærkede, idet han afsluttede Diskussionen, at det ikke var muligt at se, hvorledes Statsgarantien i den foreslaaede Form i Længden skulde kunne begrænses til 100 Mill. eller et andet forud fastsat Beløb. Dette indrømmes i Grunden ogsaa af dens Forsvarere, men paa dette Punkt ligger Hovedfaren ved den. Den eneste Form, hvorunder en saadan Garanti virkelig kan bestemt begrænses, er den, der bl. a. er benyttet ved Statsgarantien for den svenske Hypothekbank, nemlig, at der udstedes et vist Beløb i Statspapirer, der deponeres som Garantifond. Men herved forøger man Statsgældens nominelle Beløb

og svækker altsaa Statens Kredit. Overfor altfor store Forhaabninger, der knyttes til Salg til Udlandet af 3 pCt.'s statsgaranterede Kreditforeningsobligationer paa Basis af den i Øjeblikket noterede Kurs for 3 pCt.'s danske Statsobligationer, kan man henvise til de tidligere fremførte Exempler paa, hvor hurtig den umiddelbart efter eller under en Konvertering noterede Kurs paa de nye Obligationer kan forandre sig. Scharlings Betragtninger over Faren ved kunstig Indkaldelse af fremmed Kapital gennem Udførsel af Landets bedste Værdipapirer havde stor Betydning. En saadan Indkaldelse var i sin Tid naturlig for et Land som Sverige, hvor den indenlandske Kapital i alt Fald tidligere var utilstrækkelig til de store Anlæg, som Landets Velværd krævede. Men i et Land med Danmarks nuværende Kapitalforhold gjaldt det mere om at binde Indlandets Kapital til solide indenlandske Foretagender. Ogsaa i denne Retning vilde de forskellige Forslag, der tilsigtede at gøre alle Kreditforeningsobligationer til et ensartet Papir, virke heldigt. De vilde borttage en Del af den Ulejlighed, der endnu hæfter ved Anbringelsen i forskellige Kreditforeningspapirer paa Grund af de mange forskellige Udtrækninger o. lgn. Naar Falbe Hansen som Aarsag til den lave Rentefod fremhævede de lave Varepriser og den deraf følgende manglende Spekulation, havde dette Moment ganske vist Betydning, men i Hovedsagen maatte man dog snarere sige, at det var de samme Aarsager — den rigeligere Produktion af Subsistensmidler — der baade havde frembragt de lave Varepriser og den lave Rente.

Statsgaranti for Kreditforeningsobligationer.

Som Supplement til det foran meddelte Referat af Forhandlingerne i Nationaløkonomisk Forenings Møde i Februar aftrykke vi her efter Rigsdagstidende Prof., Dr. Will. Scharlings Udtalelser i Folketingets Møde d. 28. Februar 1895 angaaende Spørgsmaalet om Statsgaranti for Kreditforeningsobligationer.

Prof., Dr. **Will. Scharling**: . . . . Overfor den af Udvalget foreslaaede Statsgaranti for Kreditforeningslaanene skal jeg først bemærke, at de Sammenligninger, som i Betænkningen ere gjorte med andre Garanti-forpligtelser, som Staten har paataget sig, ikke forekommer mig at bevise stort. Hvorfor gav Staten Rentegaranti i sin Tid for det lolland-falsterske Jærnbaneselskab? Ganske simpelt, fordi Staten den Gang var kommen ind paa selv at bygge Jærnbaner, fordi man havde fastslaaet det Princip, at hinsides Store Bælt anlagde Staten selv Jærnbaner, og da det nu paa denne Side af Store Bælt viste sig vanskeligt at gennemføre det Princip, at her skulde de anlægges ved privat Initiativ, og Staten maatte træde hjælpende til, mente man, at det var en nemmere og formentlig billigere Udvej, i alt Fald i Øjeblikket, at slippe med at give en Rentegaranti til et privat Selskab, som anlagde Banerne, medens Forholdet utvivlsomt var det, at

havde man ikke kunnet gaa den Vej, havde Staten selv maattet overtage Anlægget, thi det var et Anlæg, som efter sin Natur og efter den Opfattelse, som da var bleven gjort gældende allerede i en Aarrække, var betragtet som et ganske naturligt Statsanlæg. Noget lignende gælder, om ikke fuldt saa udpræget, med Hensyn til Københavns Frihavn. Det maa virkelig siges, at naar man vil se ret paa Forholdene, var Tilvejebringelsen af en tidssvarende Havn ved København ikke mindre et Statsanliggende end Tilvejebringelsen af Havne ved Esbjerg, Frederikshavn og Helsingør, og at det i og for sig var naturligt, om dette blev et Statsanlæg; men det var nemmere og billigere for Staten at overlade det til et privat Selskab og saa give Statsgaranti kun for en Del af den Kapital, der medgik dertil. Naar der saa nævnes Statsanstalten for Livsforsikring, skal jeg først bemærke, at efter de Forhold, hvorunder den arbejder, er i og for sig ganske sikkert Risikoen langt ringere end den, der eventuelt vilde kunde blive Tale om her, fordi der hvert femte Aar finder en omhyggelig Opgørelse af Status Sted, og fordi man ganske simpelt forhøjer Tarifferne, saasnart det viser sig, at de ere utilstrækkelige til at sikre Anstalten mod Tab. Men dernæst maa det jo bemærkes, hvad der ogsaa ligger i selve det Navn, man nu har givet denne Anstalt, at det er en Statsanstalt, at Staten altsaa betragter det som en naturlig Opgave for sig at fremme denne Virksomhed. Og det maa da yderligere bemærkes, at det jo er en Virksomhed, som henvender sig til alle Statsborgere. Det staar aabent for alle og enhver at blive Interessent i Livsforsikrings-selskabet, medens det ikke staar aabent for alle og enhver at indtræde i en Kreditforening for Grundejere. Og endelig skal jeg ogsaa bemærke, at jeg meget betvivler, efter hvad der foreligger i Betænkningen, at

man vil paa nogen Maade gaa ind paa det Vilkaar for Kreditforeningerne, under hvilket Statsanstalten virker, at den samlede Direktion udnævnes af Kongen. Man har for Kreditforeningernes Vedkommende gjort den Indrømmelse, at Valget af en administrerende Direktør skulde godkendes af Indenrigsministeren. Og der tales stærkt om det store Offer af Selvstændighed og Selvstyre, som Kreditforeningerne herved bringe. Jeg for mit Vedkommende maa sige, at det for mig er en gaadefuld Tale, saavist som der ikke derved gives den allerfjerneste Betryggelse i nogen Henseende. Man maatte kende danske Forhold meget daarligt for at tro, at nogen dansk Indenrigsminister vilde nægte et Valg af en administrerende Direktør, som har fundet Sted paa behørig Maade fra en Kreditforenings Side, medmindre det var en Person af en saadan Beskaffenhed, at man ikke kunde tænke sig, at han skulde kunne blive valgt til administrerende Direktør for en Kreditforening. Jeg tror, det er en aldeles formel Bettingelse, her er stillet op, og at den ikke vil vise sig at faa nogen som helst reel Betydning.

Saa er der endelig tilbage Husmandskreditforeningerne. Her er ganske vist en meget nærliggende Parallel. Men for mig betyder den i hvert Tilfælde intet; thi jeg var omtrent den eneste — der var i hvert Fald ikke ret mange foruden mig —, som fra først til sidst har kæmpet imod Statsgaranti for Husmandskreditforeningerne og paa ethvert Punkt har været mod den. Saa jeg kan ikke føle mig bunden ved, hvad der i saa Henseende er sket, men maa være berettiget til nu at indtage det samme Standpunkt, som jeg den Gang indtog over for Spørgsmaalet om Statsgaranti. Men jeg tror ogsaa, man nu vil indrømme, at selve denne Garanti, om den end ikke har bragt nogen som helst Byrde for Statskassen, dog viser sig at kunne

blive en noget videregaaende Forpligtelse, end man havde tænkt sig. Man havde næppe den Gang tænkt sig, at der allerede efter 15 Aars Forløb skulde være Tale om en Garantiforpligtelse paa over 30 Mill. Kr. Nu siger Betænkningen og den ærede Ordfører, at man her jo har begrænset Statsgarantien til 150 Mill. Kr. I Virkeligheden indrømmer man jo dog, at dette er en meget illusorisk Begrænsning, thi det er givet, at har man først indrømmet Grundejerne Statsgaranti for Optagelse af Laan for 150 Mill. Kr., vil man ikke godt kunne nægte dem, der komme bagefter, at faa den samme Begunstigelse. Og naar der siges, at der i alt Fald vindes det ved denne Begrænsning, at man dog kan overveje Kautelerne, at man staar frit i den Henseende, siger jeg: Ja, det kan man ganske vist helt abstrakt betragtet sige. Men Spørgsmaalet bliver, hvor frit man til den Tid vil staa. Spørgsmaalet bliver, om der ikke da er Strømninger oppe af den ene eller den anden Art, politiske eller sociale Strømninger, som gøre sig saa stærkt gældende, at man i Virkeligheden fra Lovgivningsmagts Side føler sig noget ufri over for den Sag og i alt Fald meget vanskeligt vil komme til at indtage en noget forandret Position end den, man tidligere har haft. For mig staar det som givet, at, gaar man ind paa en Statsgaranti for 150 Mill. Kr., er man faktisk gaaet ind paa en Statsgaranti af ubegrænset Omfang over for Kreditforeningerne, saa langt overhovedet Betingelserne for denne Garanti strækker sig. Og hvad der for mig har nok saa megen Betydning, er det, at netop over for Udlandet, hvor der kan være Tale om Statsgaranti, der vil denne Begrænsning ganske sikkert være uden al Betydning. Man sætter sig næppe hen i Udlandet og gransker saaledes Detaillerne i vore Forhold og vore Lovbestemmelser; og man gør sig det ikke klart, at det kun er for et be-

grænset Beløb af Kreditforeningsobligationer der gives Garanti. Man vil have det almindelige Indtryk, at i Danmark ere Kreditforeningsobligationerne blevne garanterede af Staten. Man slaar da simpelthen op i en eller anden Haandbog og ser, at der er saa og saa mange Mill. Kr. i Kreditforeningsobligationer, og man regner saa, at det er det Beløb, for hvilket Staten garanterer. I hvert Fald vil man nok vide at gøre den Beregning gældende paa det Tidspunkt, hvor man har Brug for en saadan Beregning, for at klemme Staten til at modtage Laan paa mindre gunstige Vilkaar. Og dette er efter min Mening den væsentligste Risiko. Men jeg maa dog tilstaa, at saa fuldstændigt som den ærede Ordfører gjorde det, tør jeg for mit Vedkommende ikke se bort fra den mulige Risiko, som der kan være ved Garantien. Man paaberaaber sig Erfaringen. Ja, men Erfaring maa dog strække sig over et i disse Forhold tilstrækkelig langt Tidsrum. Det er ikke Erfaring at se, hvad der er passeret i de sidste 40 Aar under for den største Del af Perioden exceptionelt gunstige Forhold. Det er ikke tilstrækkelig Erfaring, at Kreditforeningerne have været forsigtige, fordi de ikke have haft Tab i en opadgaaende Periode, hvor Ejendommenes Værdi stadig er stegen. Men ville vi tage Erfaringens Vidnesbyrd, bør vi strække vore Undersøgelser til hele Aarhundredet, og saa er det notorisk, at der har været Perioder, hvor Forholdene have været saaledes, at det vilde have været ganske overordentlig risikabelt selv for Staten at paatage sig Garanti for Prioritetslaan i faste Ejendomme. Jeg vil selvfølgelig dermed ikke sige, at der i Øjeblikket er nogen særlig Udsigt til, at dette skal komme igen, men jeg fastholder blot dette, at hvad der har været, kan komme igen, og at man i et Spørgsmaal som dette ikke maa blive staaende ved at overskue en forholds-

vis kort Aarrække, men maa se ud over en meget lang Periode og hvad der i den vil kunne ske. Og naar det nu almindelig siges: Nu maa vi dog en Gang være komne til Ende med det stadige Prisfald, nu maa vi dog en Gang være komne til Bunden af Priserne, saa siger jeg: Det tror jeg ikke. Det er muligt, at det er saa; der kan jo ske Begivenheder, som pludselig forandre Forholdene, der kan opdages et nyt Kalifornien den Dag i Dag eller i Morgen; det kan ingen overskue. Det er meget muligt, at det kan vende sig, men naar man skal dømme efter Forholdene, som de i Øjeblikket foreligge, er jeg mest tilbøjelig til at tro, at Priserne ikke ville stige i den nærmeste Fremtid, og at der er Mulighed for en yderligere Nedgang. Det maa ogsaa erindres, at naar der tales om den Sikkerhed, den Betyggelse, som ligger i det solidariske Ansvar, saa vil jeg dog sige, at skulde det Tidspunkt virkelig komme, da Statsgarantien blev effektiv, saa betød det solidariske Ansvar ikke stort, thi saa vilde det være en saadan Kalamitet for samtlige Ejendomme, at den ene ikke kunde støtte den anden stort.

Naar vi nu spørge, hvorfor skal da Staten paatage sig en saadan Risiko, hvad skal der naas derved, skulde man dog tro, at der, ved at man gik til et saadant ret enestaaende Skridt — det er i Virkeligheden enestaaende i Evropa — maatte kunne naas en ganske overordentlig stor Fordel. Men det, der peges paa, er kun, at man derved vilde have Udsigt til at faa et Par Points mere for Obligationerne, at Kursen vilde kunne stige et Par Points. Man venter ikke, at de fuldt ville komme op i Højde med Statsobligationerne, men dog nær hen derimod. Jeg vil hertil bemærke, at det for mig slet ikke staar som noget saa givet paa den ene Side, at Statsgarantien vil føre dertil, og paa den anden Side, at man ikke skulde kunne naa det samme uden

denne. Jeg paakalder her atter Erfaringens Vidnesbyrd. Vi behøve kun at gaa 20 Aar tilbage i Tiden for at se, at i hele Tiaaret 1866—75 stod Kreditforeningsobligationerne højere i Kurs end de danske Statsobligationer. Jeg skal angive nogle Kurser; naar jeg kun nævner nogle enkelte, er det ikke, fordi jeg piller dem ud som særlig slaaende, thi det stiller sig omtrent ens for hele Perioden, men det er kun for at begrænse mig og ikke trætte med for mange Tal. I 1866 noteredes den 5te Januar 4 pCt. kgl. Obligationer $89\frac{3}{4}$ —90, 4 pCt. Østiftskreditforeningsobligationer $92\frac{1}{2}$ — $92\frac{3}{4}$, altsaa $2\frac{3}{4}$ pCt. højere, og 4 pCt. fynske Kreditforeningsobligationer noteredes til 94—96, altsaa $4\frac{1}{2}$ à 6 pCt. højere end Statsobligationer. Saaledes fortsættes det i nogle Aar. I Aaret 1867 var Afstanden bleven noget mindre; da noteredes — den 5te Juli — Statsobligationer til $87\frac{1}{4}$ — $87\frac{1}{2}$, Kreditforeningsobligationer til 89— $89\frac{1}{4}$, altsaa $1\frac{3}{4}$ pCt. højere. I 1868 noteredes Statsobligationer til 86— $86\frac{1}{4}$, medens Kreditforeningsobligationer hævdede deres Pris, ja endog stod lidt højere, nemlig i $89\frac{1}{2}$ — $89\frac{3}{4}$, altsaa $3\frac{1}{2}$ pCt. højere end Statsobligationer. Saaledes fortsættes det til 1870. Efter 1870 begynder Afstanden at mindskes noget. I 1873 stode dog endnu Kreditforeningsobligationer 2 pCt. højere end Statsobligationer i Begyndelsen af Aaret, men i Slutningen af Aaret kun $\frac{1}{2}$ pCt. højere. Men endnu i Januar 1875 finde vi 4 pCt. kgl. Obligationer noterede til $92\frac{3}{4}$ —93 og 4 pCt. Østiftskreditforeningsobligationer til $93\frac{3}{4}$ —94, altsaa 1 pCt. højere. Det er altsaa for mig aldeles ikke givet eller sikkert, at en Statsgaranti vil bevirke, at Kreditforeningsobligationer ville komme til at staa højere, end de ellers vilde komme til at staa. Jeg anser det tværtimod for meget muligt, at Statsgarantien ogsaa vil kunne bidrage til at trække Kreditforenings-

obligationerne nedad. Hvad var Grunden til den Bevægelse, som jeg har paapeget i det paagældende Tiaar? Ganske simpelt den, at den danske Stat allerede efter Krigen havde en meget betydelig Statsgæld, og at den yderligere til Bygning af Jærnbaner stadig udbød nye Obligationer paa Markedet, og Priserne derfor stadig sank. Saa fra Midten af Halvfjerdserne behøvede Staten ikke mere at gøre det; de finansielle Forhold bleve gunstigere, Staten kunde endogsaa forøge sin Kassebeholdning og har nu i lang Tid ikke gjort Laan, men stadig formindsket sin Statsgæld, og Mængden af Obligationer er bleven mindre og mindre. Det har medført en Vending i Forholdet, samtidig med at Kreditforeningerne ere blevne mere og mere benyttede, og der Aar efter Aar hver Termin er blevet udbudt ret betydelige Mængder af deres Obligationer paa Markedet. Nu turde Forholdet dog maaske være det, at det Tidspunkt kunde nærme sig, da efterhaanden Ejendommenes Trang til 1ste Prioriteter vil være nogenlunde mættet, og hvor der derfor i en længere Aarrække kun kan komme aarlig forholdsvis mindre Mængder af Obligationer frem paa Markedet. Og paa den anden Side kan Forholdet blive dette, at Staten nødsages til at optage Laan og atter Laan, at den finansielle Tilstand forværrer sig, saa at der endog vil blive et aarligt Deficit, som skal dækkes ved Statslaan. I saa Tilfælde forudser jeg, at ganske det samme vil indtræffe som i den Periode, jeg før nævnte, nemlig at Statsobligationerne gaa ned under Kreditforeningsobligationerne, og Statsgarantien vil da snarest bevirke, at Statsobligationerne trække Kreditforeningsobligationerne ned med sig. Tænke vi os en Kalamitet, som træffer en af Parterne, det være sig Staten eller Kreditforeningerne, saa vil dette ganske sikkert indvirke ogsaa paa den andens Stilling. Dersom vi tænke os —

vi have jo med Erfaringens Vidnesbyrd for Øje Lov til at tænke os det —, at der virkelig oprandt en Tid for danske Ejendomme, som nogenlunde lignede den, vi have gennemgaaet i selve dette Aarhundrede, og dette indtraf paa et Tidspunkt, hvor Staten blev nødsaget til at gøre Brug af sin Kredit og havde Brug for den i betydeligt Omfang, vilde det være en sand Kalamitet og vilde stille os overmaade vanskeligt. Og omvendt kunde det være, at alene en Statskalamitet vilde kunne blive ret skæbnsvanger for Grundejerne her i Landet, naar disse netop for Bevidstheden vare blevne knyttede saaledes sammen med Statskrediten, som det dog umiddelbart sker gennem Statsgarantien. Men dertil kommer, at det, som man vil naa ved Statsgarantien, efter min Mening vil kunne naas ad en anden Vej, i alt Fald i det væsentlige, og i alt Fald saaledes, at man bliver fri for de Kalamiteter, som jeg her har nævnt, og hvis Mulighed man ganske sikkert ikke tør benægte. Det er jo nemlig oftere blevet gjort gældende, at hvad der hindrer de danske Kreditforeningsobligationer fra at trænge ind paa det fremmede Marked, er deres uensartede Karakter, de mange Foreninger og de mange Serier, og at der er saa mange Obligationer af forskelligt Udseende. Her vilde der ganske sikkert kunde naas meget, naar Foreningerne indbyrdes forenede sig om et Fællesskab, en vis Ensartethed med Hensyn til de Obligationer, de udstedte, og naar disse Obligationer kom ind paa det engelske Marked i større Masse — thi ogsaa dette kræves, for at det fremmede Marked skal bryde sig om dem — i samme Form og Udseende og i saa stor Mængde, at Markedet virkelig brød sig om dem. Men naar nu hver enkelt Kreditforening udsender Obligationer til et Beløb af nogle faa Hundrede Tusinde — i alt Fald i engelske Penge er det maaske kun Hundrede

Tusinde — saa kunne de ikke tiltrække sig nogen synderlig Opmærksomhed, saa ville de ikke blive nogen synderlig søgt Vare. Det vilde i mange Maader være en hensigtsmæssig og sikker Vej at gaa, at tilvejebringe en saadan Sammenslutning eller Forening mellem Kreditforeningerne, at de derved naaede et ensartet Objekt, som paa det fremmede Marked kunde tiltvinge sig Opmærksomhed, og jeg tror, at Obligationerne ad denne Vej fuldt saa sikkert og godt som gennem Statgarantien vil naa en bedre Pris.

Jeg kommer nu ind paa et andet Spørgsmaal, som jeg blot i Forbigaaende skal berøre, jeg ønsker ikke at dvæle derved. Naar man nu som et vigtigt Punkt vil fremhæve, at der ad denne Vej bringes fremmed Kapital ind i Landet, og at der derved vil trænges dansk Kapital bort fra de Anbringelser, den hidtil har været vant til at søge, og at den derved bliver mere disponibel for sekundære Laan, Driftsloan og deslige, saa tror jeg, at man her maaske ogsaa befinder sig i en Illusion og i alt Fald over for en Fare. Jeg har selv peget paa den Betydning, det kan have at knytte saadanne Forbindelser, og den Betydning, det kan have, at det fremmede Marked staar os aabent, og at der kan komme fremmed Kapital ind i Landet paa et Tidspunkt, hvor man har Brug derfor; men jeg betragter det ikke i og for sig som heldigt, at man under rolige, normale Forhold, ja endogsaa under Forhold, hvor der er Kapitalrigdom til Stede, i noget stort Omfang tyer til det udenlandske Kapitalmarked. Thi hvad vil Følgen blive? Det turde være, at Følgen nærmest vilde blive den, at den danske Kapital, som hidtil har været anbragt i 1ste Prioriteter i Kreditforeninger, saa vilde kaste sig over helt anden Anbringelse af maaske daarligere Sikkerhed. Jeg tror, at man vil se, hvad man har set saa tit ved Rentened-

sættelser og Konverteringer af Kapitaler, naar Kapitalen har mistet den sikre Anbringelse, som den hidtil har haft, at Kapitalisterne, for at opnaa den Rente, som de anse for passende, eller i alt Fald den Rente, som den enkelte anser for en nødvendig Indtægt for sig, netop kaste deres Kapitaler over paa det udenlandske Marked og ind i mere eller mindre tvivlsomme og usikre Anbringelser, men som give en forholdsvis høj Rente, saa længe det varer. Det er jo notorisk, at i Tyskland ere meget betydelige Kapitaler gaaede tabte for Landet paa denne Maade ved den sidste Rente-konvertering. Man har beregnet Tabet, som naturligvis altid lader sig omdisputere, til adskillige Hundrede Millioner. Det er ogsaa denne Fare, som man skal have lidt for Øje.

Til Slutning kan jeg ikke undlade at rejse følgende Spørgsmaal: Hvem er det, der skal give Garantien? Det er Staten. Ja, men naar først alle Grundejere have givet solidarisk Garanti for hinanden, og der saa skal blive Tale om det Plus, som yderligere skal komme til, saa kan det kun være derved, at det kommer fra dem, som ikke ere Grundejere, som ikke ere Medlemmer af disse Kreditforeninger. Det vil med andre Ord sige, at det er de ikke-besiddende, som skulle kautionere for de besiddende; det er den næringsdrivende Middelstand, det er Arbejderne, som skulle paatage sig en Forpligtelse til eventuelt, om det skulde gøres nødigt, at betale en Øre eller to mere i Told paa Kaffe eller Sukker eller i Skat af Øl og Brændevin for dermed at kunne indfri de Forpligtelser, som de besiddende Grundejere i Øjeblikket ikke se sig i Stand til at indfri. Dette er dog ogsaa noget, man skulde være lidt betænkelig ved; i alt Fald tilstaar jeg, at for mig staar det noget tvivlsomt, om man just kan kalde det en demokratisk Foranstaltning.

Og samtidig med, at man forlanger dette af de andre Klasser og da altsaa særlig af de næringsdrivende Klasser, saa nægter man vedblivende fra Rigsdagens Side de Industridrivende Tilladelse til for egen Regning og Risiko at slutte sig sammen i en Kreditforening, som ikke i mindste Maade paakalder nogen Garanti fra Statens Side. Dette forekommer mig ikke at være synderlig hensynsfuldt og liberalt. — Jeg for mit Vedkommende ser mig ikke i Stand til at stemme for det foreliggende Forslag om en Statsgaranti for Kreditforeningsobligationer.

Lovbestemt Rentefod.

Et i Folketinget indbragt privat Lovforslag gaar ud paa en Forandring af Loven om Rentefod af 6. April 1855. Fra Udvalget angaaende dette Lovforslag er der fremkommet en Betænkning, i hvilken nogle Medlemmer anbefale, at Bestyrere af offentlige og under offentligt Tilsyn staaende Midler ikke skulle kunne erhverve Bevilling til højere Rentefod end den »legale«, der skal nedsættes fra 4 til $3\frac{1}{2}$ pCt. Omvendt fremhæve Udvalgsmedlemmerne J. Hage og Scharling, at Lovforslaget er i afgjort Modstrid med den Stilling, som Lovgivningsmagten i Løbet af de sidste 40 Aar har taget til dette Spørgsmaal.

Efterat en Rentefod af 4 pCt. i lange Tider havde været fastslaaet i Lovgivningen som den højeste, der maatte tages af alle Udlaan, besluttede man i 1855 ved Lov af 6. April at frigøre Rentefoden for alle Laan, der ikke vare sikrede ved Pant i fast Ejendom,

og samtidig tillodes det Debitorerne at svare indtil 6 pCt. af Prioritetslaan, dog saaledes, at de skulde søge Bevilling til at svare højere Rente end 4 pCt., hvilken Bevilling skulde betales med $\frac{1}{2}$ pCt. af Laanets Størrelse, dog ikke over 64 Kr. for et Laan. Da det i 1857 viste sig vanskeligt for adskillige Debitorer at erholde Laan paa disse Vilkaar, tillodes det ved foreløbig Lov af 29. December 1857 at udstede Bevilling ogsaa til at svare højere Rente end 6 pCt., en Tiladelse, som bortfaldt, da de forandrede Forhold allerede i Marts 1858 gjorde den overflødig. Derefter bestemtes det i 1858 ved Lov af 30. December, at Bevillingerne kunde meddeles gratis. Og omtrent 20 Aar senere bestemtes det efter Finansudvalgets Initiativ, at Rentebevillingen skulde udstedes uden Betaling. Dog bliver Andragenderne om Bevilling til at svare højere Rente end 4 pCt. at forsyne med et Stempelmærke til 65 Øre.

Bevægelsen er saaledes stadig gaaet i Retning af at udvide og lette Debitorerne Adgang til at svare højere Rente end 4 pCt. Og at dette er sket i Debitorerne Interesse, fremgaar tilstrækkeligt af selve det Faktum, at de maa søge Bevilling dertil, saavel som deraf, at det hører med til de Begunstigelser, der indrømmes Kreditforeninger, at Interessenterne i disse skulle være berettigede til at afslutte Laan til højere Rente end 4 pCt. Og i det fornylig til Rigsdagen indbragte Andragende om Oprettelsen af en Centrallaanekasse er det ligeledes fremhævet, at der i Debitorerne Interesse bør gives dem Adgang til at svare højere Rente end 4 pCt. uden Bevilling. De nævnte Udvalgsmedlemmer skønne da ikke, at de nuværende Tidsforhold tale for at paalægge Debitorerne udenfor Kreditforeningerne den særlige Byrde, nu at skulle søge Bevilling for at svare en Rente af imellem $3\frac{1}{2}$ og 4 pCt. og betale Stempelafgift for at naa denne Begunstigelse.

De anførte Medlemmer kunne saa meget mindre anse det for rigtigt, som det paa ingen Maade kan siges, at den almindelige Rentefod nu allerede er $3\frac{1}{2}$ pCt., og at man uden Vanskelighed kan faa Laan mod Prioritet i fast Ejendom til denne Rente. At slutte fra Kursen for Kreditforeningsobligationer til Rentefoden for direkte Udlaan i faste Ejendomme, gaar aldeles ikke an; det er en lignende Misforstaaelse, som om man i Diskontoen for Handelsvexler vilde se et Udtryk for Rentefoden for lange Laan. Thi de Kapitaler, der søge Anbringelse i Kreditforeningsobligationer, ere for en Del af en anden Beskaffenhed end de, der søges direkte anbragte i Prioritetslaan. Dels er det Kapitaler, der ere for smaa til sidstnævnte Anbringelse, og dels og fornemmelig er det Kapitaler, som ønskes holdte saaledes disponible, at de med kort Varsel kunne erholdes tilbage ved Obligationernes Salg. Men selv ved Kreditforeningsobligationer nominelt til $3\frac{1}{2}$ pCt. er Renten faktisk højere. Derhos er den nu gennemførte Konvertering af Kreditforeningsobligationer et afgørende Bevis for, at Rentefoden, som ganske vist er i en nedadgaaende Bevægelse, først i Begyndelsen af næste Aarhundrede ventes at være nedbragt til $3\frac{1}{2}$ pCt.; thi dette Aarhundrede ud have Debitorerne jo forbundet sig til fremdeles at svare 4 pCt.

Nu at erklære $3\frac{1}{2}$ pCt. for den almindelige Rentefod vilde derfor være et forhastet og langt fra med Virkeligheden stemmende Skridt.

Mindretallet maa derfor fraraade Vedtagelsen af Lovforslaget som ikke stemmende med de faktiske Forhold og som stridende imod Debitorerne berettigede Krav og Interesser.

Fra Udlandet.

Rentefoden ved Prioritetslaan i Østrig.

For Østrigs Vedkommende foreligger der en Statistik over de faste Ejendommers Pantegæld pr. 31. December 1881, hvorefter der paa samtlige faste Ejendomme hvilede en Gæld af 3093 Millioner Gylden. Af denne Gæld svarede omtrent de fire Femtedele, nemlig 2384 Millioner Gylden, mere end 4 pCt. i Rente. Ved Love af 11. Juni 1881 og 9. Marts 1889 søgte man at fremme en Nedsættelse af Rentefoden, idet man, forsaavidt Nedsættelsen androg mindst $\frac{1}{4}$ pCt., og en offentlig Kreditanstalt eller Korporation var Kreditor, tilstod en Moderation i Gebyrerne. Paa Grundlag af disse Love skete der fra 1881—93 (med Udelukkelse af 1888) Rentekonverteringer til en samlet Sum af 442 Millioner Gylden; — men disse Konverteringer fordele sig meget ulige over de forskellige Landsdele: medens i hele Riget under Et 18,5 pCt. af den Gældsbyrde, der forrentedes med over 4 pCt., konverteredes, konverteredes der i Bukowina 62,7 pCt., i Galizien 42,5 pCt., i Alpe- og Kystlandene derimod langt under 10 pCt.

Der er altsaa vel blevet konverteret adskilligt i de senere Aar, — men derfor er Rentefoden dog ikke særligt lav. Selv de offentlige Kreditanstalter og Kor-

porationer opkræve en Rente, der, ogsaa efter Konverteringen, ofte er ret antagelig. I endel Tilfælde maa Laanene — de af offentlige Kreditanstalter ydede Laan — forrentes med over 6 pCt. (i et enkelt Tilfælde endog med 8 pCt). I 375 Tilfælde var Rentefoden 6 pCt., i 1135 $5\frac{1}{2}$ pCt. og i 3579 Tilfælde 5 pCt. Omtrent Halvdelen af de Laan, der konverteredes fra 1889—93, nemlig 103 Millioner af ialt 208 Millioner Gylden, fik Rentefoden nedsat til $4\frac{1}{2}$ pCt., hvoraf altsaa kan sluttes, at Rentefoden før mindst maa have været $4\frac{3}{4}$ pCt.

(Jfr. »Statist. Correspond.« efter en Artikel i det østrigske
»Statistische Monatsschrift, XXI. Aarg.)

Møntspørgsmaalet og Vanskelighederne ved dets Løsning.

Af

Prof. Dr. Will. Scharling.

Verhandlungen der Kommission behufs Erörterung von
Massregeln zur Hebung und Befestigung des Silberwerths I—II,
Berlin 1894.

Under Titlen »Die deutsche Silberkommission« har Prof. Lexis, der selv var Medlem af ovennævnte i 1894 sammentraadte tyske Kommission, i »Jahrbücher für Nationalökonomie« leveret en indgaaende Redegørelse for de i Kommissionen fremsatte Forslag, de derom førte Forhandlinger og disses Resultater. Red. af »Preussische Jahrbücher«, der ønskede at optage denne Afhandling for at give den større Udbredelse uden dog helt at føle sig tilfredsstillet ved det i samme indtagne Standpunkt overfor Spørgsmaalet om de senere Aars Prissfald, rettede den Opfordring til mig at ledsage Afhandlingen med nogle Bemærkninger om dette Spørgsmaal, i hvilket det var den bekendt, at jeg indtog et andet Standpunkt, og saaledes fremkom da følgende lille Artikel. Medens Tidsskriftets Plads ikke vilde tillade at optage Prof. Lexis' ret omfattende Afhandling, hvoraf tilmed større Partier næppe tilstrækkeligt vilde interessere dets Læsere, har jeg troet, at de

efterstaaende Betragtninger kunde frembyde nogen Interesse ogsaa for danske Læsere, hvorfor jeg giver dem her efter Martsheftet af »Preussische Jahrbücher«.

De Anskuelser, som Prof. Léxis har fremsat i sin lige saa interessante som klare Oversigt over den tyske Sølvkommissions Forhandlinger, kan jeg paa mange Punkter tiltræde, saaledes ogsaa — desværre — hans Slutningsbetragtning, »at der efter al Sandsynlighed overhovedet intet vil ske i Sølvspørgsmaalet«. Thi hans hele Fremstilling bekræfter den Opfattelse, at »alle internationale Forholdsregler efter de hittidige Erfaringer ville støde paa langt større Vanskeligheder, end Sølvets Venner antage«. Hovedgrunden til disse Vanskeligheder ligger efter min Formening deri, at den nuværende Tilstand, den stedse mere om sig gribende Guld-Monometallisme, medfører tre forskellige Ulemper, som ikke blot i forskellig Grad føles af de Forskellige, saa at disses Interesse for at afhjælpe dem ikke falder sammen, men endog tildels ikke erkendes for at være Følger af Monometallismen, saa at selv de, der rammes deraf, ikke interessere sig for en Forandring. Der foreligger saaledes tre forskellige Opgaver, hvis indre Sammenhæng ikke staar Alle klar, hvorfor Nogle kun interessere sig for den ene, Andre kun for den anden Opgaves Løsning, og det endog saaledes, at de slet ikke interessere sig for en Løsning, som ikke netop fuldt ud fjerner den Ulempe, som de anse for det egentlige Onde. Denne Tingenes Tilstand synes mig meget tydeligt at fremgaa af den tyske Sølvkommissions

Forhandlinger, og den forklarer det ellers ret paa-faldende Faktum, at ethvert i samme fremsat Forslag næsten kun har kunnet regne paa Forslagsstillerens egen Stemme.

Den nuværende Tilstands ene Onde er de idelige Svingninger i Sølvprisen (angivet i Guld). Dette Onde føles særlig af Handelsverdenen samt af Fabrikkerne i de Guldfoelands, hvis Frembringelser søge Afsætning i Sølvfoelands. Medens de Førstnævnte kunde tilfredsstilles ved saa godt som ethvert Forslag, der tilvejebragte et fast Forhold imellem Guld og Sølv, og det kunde være dem ligegyldigt, om dette Forhold blev $1 : 15\frac{1}{2}$ eller $1 : 20$ eller 24 eller endog det nu gældende Forhold, kunde dette ikke være de Sidstnævnte ligegyldigt, men en Stigning af Sølvprisen maa være dem af Vigtighed. Denne anden Opgave at faa Sølvets saa dybt sunkne Værdi til at stige, er endog Hovedsagen for mange Bimetallister, for hvem de lave Sølvpriser netop er det egentlige Onde, og en Fixering af Sølvprisen, som ikke samtidig forhøjer den betydeligt, er for dem uden al Betydning; ja, Mange ville endog kun føle sig tilfredsstillede ved en Tilbagevenden til Forholdet $1 : 15\frac{1}{2}$.

Men ogsaa her viser det sig, at blandt dem, der ere interesserede i Sølvprisens Stigning, ere Følelser og Stemninger meget forskellige. De Interesserede ere nemlig paa den ene Side Sølvproducenterne og i større Almindelighed de Lande, for hvilke Sølvproduktionen spiller en betydelig Rolle, paa den anden Side Besidderne af store Sølvængder, navnlig Banker som Banque de France og den tyske Rigsbank og i Al-

mindelighed Lande med en stor Sølvcirculation*), især Lande med saakaldt »haltende Møntfod« (»hinkende Währung«). For de Første vil enhver Foranstaltning, der kun hæver Sølvprisen, være velkommen og bringe dem en Fordel, — om de end naturligvis foretrække de Forslag, som ville bringe den til at stige mest —; men for de Sidste er ethvert Forslag, der vil fastslaa en lavere Sølvpris end den gamle 1 : 15^{1/2}, ensbetydende med et Tab, fordi den deklarerer det virkelig lidte Tab og samtidig udelukker Muligheden af en fremtidig Bedring. Og dette føles saa meget stærkere, som det Onde, der ligger i, at Skillemøntens virkelige Værdi er saa langt under dens paalydende Værdi, egentlig slet ikke føles, saa længe Statskrediten dækker og skjuler dette Minus i Værdi, og Faren derved vil, som fremhævet af Prof. Lexis, først vise sig i kritiske Tider. Forslag, sigtende til at hæve Sølvprisen, ville derfor næppe kunne regne paa Tilslutning fra Guldodspartiets Side, endskønt Professorerne Lexis og Ad. Wagners Advarsler sikkert fortjene mere Paaagtning, end de have fundet, og overfor alle Forslag af denne Art bliver Hovedspørgsmålet: hvor højt skal Sølvprisen ansættes? og om dette Spørgsmaal er Enighed næppe at vente.

Jeg for mit Vedkommende ser derfor lige saa haabløst som Prof. Lexis paa de bimetallistiske Bestræbelser, der kun sigte til at hæve eller befæste Sølvprisen, og det saa meget mere, som jeg i denne

---

*) Af Banque de France's Metalbeholdning er ca. 1235 Mill. frcs. Sølv, der altsaa i Virkeligheden knap har den halve Værdi af den, hvortil den opføres. Den tyske Rigsbanks Sølvbeholdning er ca. 300 Mill. M $\frac{1}{2}$; den endnu eksisterende Rest af de tidligere Sølv-Thaler anslaaes i Alt til over 400 Mill. M $\frac{1}{2}$.

Henseende staar paa et lignende moderat og centralt Standpunkt som han. Den første Del af hans Afhandling kan jeg derfor i det Hele og Store slutte mig til og giver ham i det Væsenlige Ret i de fra dette Standpunkt fremførte Bemærkninger om de forskellige i Sølvkommissionen fremsatte Forslag. Jeg tror, at alle Bestræbelser for at danne en international Union, hvis eneste Formaal skulde være at hæve og befæste Sølvprisen, vilde strande, og at dette Formaal paa den anden Side ikke vil kunne naas uden en saadan international Overenskomst.

Men ganske anderledes stiller Sagen sig for mig, naar jeg betragter det tredje Onde, som den nuværende Tilstand fører med sig, nemlig den stadige og som Helhed betydelige med faa og korte Afbrydelser i næsten tyve Aar fortsatte Nedgang i Varepriserne. Paa dette Punkt befinder jeg mig i Modstrid med Prof. Lexis og kan ikke anerkende denne udmærkede Forf.s Betragtninger for rigtige. Men netop den Omstændighed, at selv en saa indsigtfuld og sagkyndig Nationaløkonom ikke vil erkende den stadige Prisnedgang for at være en Følge af Guld-Monometallismen, viser tilstrækkeligt, hvor vanskeligt det vil være at besejre Guld fodsmændenes Modstand imod enhver Forandring i det nu bestaaende System. Jeg kan imidlertid ikke lade være at fremsætte nogle korte Bemærkninger overfor de Betragtninger, som Prof. Lexis gør gældende, og som tildels ere de samme som de, der fremsættes i *The Economist* af engelske Monometallister. Man vil maaske finde, at jeg kun gentager, hvad jeg allerede før har sagt, og jeg indrømmer gerne, at

noget egenlig Nyt har jeg ikke at sige; men jeg siger med Prof. Lexis: »overfor de bestandigt tilbagevendende Paastande maa ogsaa bestandigt de samme Argumenter gøres gældende«. Og de faktiske Forhold, hvortil de referere sig, ere dog ogsaa andre end før, og Prof. Lexis paastaar jo netop, at paa disse Forhold passe de gamle Argumenter ikke.

Imod den Paastand, at der ogsaa i Guldodslandene hersker Guldfordyring, fordi Guldtilførslerne ikke have været tilstrækkelige til at tilvejebringe Omløbsmidler i saadan Mængde, at Priserne kunde holde sig paa et normalt Standpunkt, stiller Prof. Lexis først en Henvisning til den meget betydelige Forøgelse af Penge- mængden i Tyskland, Frankrig, England og de forenede Stater. Jeg tilstaar, at for mig har de saaledes meddelte Tal ikke noget Overbevisende, og derhos forekomme de mig tilmed noget problematiske. Tyskland, siger Forf., havde »ved Møntreformens Begyndelse« 1700 Mill. M^{fl} i Penge af ædelt Metal, hvorimod det nu i Guldmonter, Barrer og Sølvmonter besidder ca. 3380 Mill. M^{fl}. Det forekommer mig temmelig tvivlsomt, om disse Tal virkelig saaledes kunne stilles ved Siden af hinanden; thi det første er et Minimumstal, nemlig den Møntmængde, som virkelig konstateredes ved Inddragning af de ældre Mønter; det sidste derimod er et Maximumstal, nemlig den siden 1871 udmøntede Pengemængde med Fradrag af det konstaterede industrielle Forbrug samt af, hvad der er blevet omsmeltet i Udlandet eller ligger ophobet der. Hvorvidt nu disse Tal stemme med Virkeligheden, er dog ganske vist tvivlsomt, og især Tallet for det sidst-

nævnte Beløb synes mig meget tvivlsomt*). Selv om disse Tal imidlertid vare langt mindre tvivlsomme, end de ifølge Forholdets Natur maa være, er det jo dog ikke disse Tal alene, hvorpaa det kommer an. Det er jo ikke Mængden af Metalpenge, hvorom der spørges, men den i Landet overhovedet cirkulerende Pengemængde. Og derved komme da baade Reichskassenscheine og udækkede Banksedler i Betragtning. Af de første cirkulerede der i Begyndelsen af 70'erne ca. 184 Mill. M $\mathbb{f}$, medens der nu kun eksisterer 120 Mill. M $\mathbb{f}$, og den udækkede Seddelmængde angives af Neumann-Spallart for Aaret 1870 til gennemsnitlig 432 Mill. M $\mathbb{f}$, medens den i Gennemsnit for 1892 kun udgjorde 42 Mill. M $\mathbb{f}$ og i Decbr. 1894 lige saa tidt var negativ som positiv. Det synes ogsaa, som om Prof. Lexis har medregnet de i Spandau henliggende 120 Mill. M $\mathbb{f}$ til den nuværende Pengemængde; men da de jo helt ere unddragne Cirkulationen, maa de fradrages det angivne Beløb af Guldmønt. De Tal, der saaledes maa stilles overfor hinanden, blive ikke 1700 og 3380 Mill., men snarere ca. 2200 og 3300 Mill. M $\mathbb{f}$, altsaa ikke en Fordobling, men kun en Forøgelse med 50 pCt.

Hovedsagen er imidlertid, at Spørgsmaalet i Virkeligheden slet ikke drejer sig om, hvor meget Penge-

---

*) I Jurascheks »Uebersichten der Weltwirthschaft« for 1885—80, hvor Beløbet af Tysklands Penge af ædelt Metal for 1893 ligeledes angives til 3381 Mill. M $\mathbb{f}$, bliver Beløbet af de indtil 1893 i Udlandet ophobede tyske Guldmønter angivet til knap 30 Mill. M $\mathbb{f}$. Naar man nu véd, at der alene i den danske Nationalbank i Juli 1893 henlaa 10,7 Mill. Rm $\mathbb{f}$, er det vanskeligt at tro, at den samlede Ophobning i Udlandet ikke skulde være større end 30 Mill., især naar man betænker, hvor store Summer af Guld der i de sidste Aar ere blevne ophobede i Rusland og Østrig-Ungarn.

mængden er bleven forøget siden 1870, men derimod om, i hvilket Forhold denne Pengemængdens Forøgelse fordeler sig paa de to Perioder 1871—73 og 1874—93, altsaa hvor meget Pengemængden er forøget siden 1873, det Aar, da Priserne stode paa deres Højdepunkt. Det er jo bekendt, at Udmøntningen af de nye Rigsmønter gik i den Grad forud for Inddragningen af de gamle Mønter, at Møntcirkulationen i Begyndelsen af 70'erne blev meget forøget*); dertil kom, at der desforuden cirkulerede et ret betydeligt Beløb af franske Guldmonter, og at en Del af det erhvervede Guld tjente Bankerne som Basis for en udvidet Seddel-emission**). Det var denne store Forøgelse af Om-sætningsmidlerne — efter Nogles Angivelse med hen-imod 1000 Mill. M $\frac{1}{2}$, efter Andres med ca. 30 pCt. —, som fremkaldte den almindelige Prisstigning i Begyndelsen af 70'erne. Selv om de her anførte Tal ikke skulde være fuldt ud korrekte, karakterisere de dog sikkert i det Hele og Store Forholdene i disse Aar, og i saa Fald tør man sige, at Tysklands Pengemængde siden 1874 i det Højeste er bleven forøget i samme Forhold, som Befolkningen er stegen.

At ved Siden heraf Brugen af forskellige Kreditmidler har faaet Indgang i videre Kredse og at i Særdeleshed Giroomsætningen har opnaaet en storartet

*) Ifølge Optegnelser, som jeg dengang har gjort, blev det i Novbr. 1874 opgivet, at der var udgivet ca. 500 Mill. M $\frac{1}{2}$ i nye Mønter mere, end der var inddraget af de gamle (ca. 990 Mill. imod ca. 480 Mill. M $\frac{1}{2}$) — bortset fra de i Spandan henlagte 120 Mill. M $\frac{1}{2}$.

**) De tyske Bankers samlede Seddelomløb var i 1870 ca. 854 Mill. M $\frac{1}{2}$, i 1873 ca. 1367 Mill. M $\frac{1}{2}$, altsaa en Forøgelse af over 500 Mill. M $\frac{1}{2}$, som for største Delen var dækket af Guld.

Udvikling siden 1876, er ganske rigtigt. Men det er dog sikkert et Spørgsmaal, om denne Brug af Kreditmidler ikke nærmest indskrænker sig til Børsverdenen og Handelsstanden i deres indbyrdes Samhandel, og om den store Mængde af Konsumenter overhovedet betjene sig deraf ved deres Indkøb. Dersom dette Sidste ikke er Tilfældet, staar der efter min Opfattelse nu kun omtrent den samme Pengemængde pr. Individ til Disposition ved Indkøb af Forbrugsgenstande som for 20 Aar siden, medens Produktionen af de fleste Varer og dermed enhver Families virkelige Forbrug i denne Tid er steget meget betydelig. Men at man med den samme Pengemængde ikke kan købe en større Mængde Varer end før, uden at disses Pris maa være billigere, er dog vel indlysende.

Jeg tilstaar imidlertid, at jeg ikke lægger særlig Vægt paa de foranstaaende Tal og Beregninger — allerede af den Grund, at de ifølge deres Natur ere usikre og derfor ikke ubestridelige. Men selv om man kunde fastslaa dem med mathematisk Sikkerhed, vilde jeg dog ikke bygge min Opfattelse af de nuværende økonomiske Forhold særlig paa dem, fordi jeg overhovedet bygger denne Opfattelse paa en principiel theoretisk Betragtning og kun søger en yderligere Bekræftelse for den i de statistiske Data. Det er nemlig den principielle Opfattelse af de foreliggende Forhold, der gøres gældende af Prof. Lexis, som jeg ikke kan give min Tilslutning, og jeg vilde ikke kunne gøre det, selv om de af ham anførte statistiske Data syntes mig fuldstændigt korrekte og utvivlsomme.

Prof. Lexis er af den Mening, at der overfor en saa stor Forøgelse af Guld- og Sølvpengene, som han

hævder, og især overfor den betydelige Udvidelse af Guldproduktionen i de sidste Aar, ikke længer kan være Tale om Guld-mangel (»Goldknappheit«). Jeg for mit Vedkommende mener derimod, at »Guld-mangel« afgjort er et relativt Begreb, og det ikke blot i den Forstand, at den nuværende Guld-mængde maa ses i Forhold til tidligere Tiders Guld-mængde og at den samme Guld-mængde, som til en tidligere Tid ansaas for betydelig og rig, i en senere Tid maa erklæres for at være meget knap, men ogsaa i den Forstand, at en i og for sig meget betydelig Forøgelse af Guld-mængden, naar den staar overfor en langt større Forøgelse af Omsætningsgenstandene, maa erklæres for utilstrækkelig, og at der under saadanne Forhold kan siges at herske Guld-mangel. Hvad der i 1855 var Overflod af Guld, vilde allerede i 1874 have forvandlet sig til en knap Guld-forsyning, og selv med en anelig Forøgelse kan Guld-mængden fra 1875 være ganske utilstrækkelig overfor de Krav, der stilles i 1895, naar en saa enorm Udvidelse af Vareproduktionen og en saa storartet Tilførsel til Varemarkedet fra tidligere ukendte Kilder har fundet Sted, som Tilfældet har været i de sidste 20 Aar.

For min Opfattelse er derfor ogsaa den statistiske Betragtning af Guld-mængderne til forskellige Tider aldeles ikke afgørende. For mig er det Faktum, at der samtidig med en notorisk storartet Udvikling af saa godt som alle Produktioner og en enorm Forøgelse af de vigtigste Forbrugsartikler har fundet en stadig og i det Hele betydelig Pris-nedgang Sted, i og for sig et tilstrækkeligt Bevis for, at Guld-tilførslerne ikke have været tilstrækkelige til at kunne holde saa-

ledes Skridt med Varetilførslerne, at det tidligere Prisniveau har kunnet holde sig, — at der altsaa efterhaanden er indtraadt Guldangel og dermed en Værdistigning for Guld.

Prof. Lexis mener imidlertid, at Bankernes overmaade store Guldbeholdninger maa betragtes som et Modbevis imod Paastanden om Guldangel, og han slutter sig til Bambergers Udsagn om, at man ikke paa den ene Side kan sige, at Guldet ligger ubenyttet i Bankerne, fordi man paa Grund af de lave Varepriser ikke er istand til at give det en fordelagtig Anvendelse, og samtidig omvendt forklare Forretningsudsigternes ugunstige Stand ved Mangel paa Guld. Jeg ser meget vel, at denne Dobbelt-Paastand har Udseende af at være en *circulus vitiosus*; men jeg er dog ikke bange for at fastholde den! Sagen er jo nemlig den, at Guldet ikke ophobes i Bankerne, fordi der ingen Anvendelse er for det paa Varemarkedet, men derimod den, at de store Kapitalforraad, som ikke kunne finde nogen frugtbringende Anvendelse, repræsenteres ved det i Bankerne liggende Guld og behøver dette som deres Repræsentant. Det i Bankerne liggende Guld har altsaa en særlig Bestemmelse, nemlig at repræsentere store disponible Kapitalforraad, og derfor kan det ikke komme ud i Cirkulation paa Varemarkedet. Tænke vi os, at der pludselig blev givet en Foranledning til at efterspørge Kapital for at give den en produktiv Anvendelse, saa vilde pludselig en betydelig Mængde Guld forlade Bankerne og komme i Cirkulation, og Følgen vilde sandsynligvis blive en almindelig Prisstigning, fordi Krediten øjeblikkelig vilde forøge Omsætningsmidlerne i betydeligt Omfang. Men om

denne Prisstigning vilde blive af Varighed, er et andet Spørgsmaal, hvis Besvarelse for en Del afhænger af, hvilken Anvendelse der blev givet hine nye Kapitaler. Blev denne en saadan, som havde en betydelig Udvildelse af Produktionen og derved en yderligere Forøgelse af de paa Varemarkedet udbudte Produktmasser til Følge, er det meget tvivlsomt, om Guldet selv med den saaledes erholdte Forstærkning og med yderligere Hjælp af Krediten vilde være tilstrækkeligt til at bevare det indtraadte højere Prisniveau. Denne Uvished om Resultatet gør det forklarligt nok, at det Experiment: at faa Varepriserne til at stige ved at frigøre det i Bankerne hvilende Guld gennem en produktiv Anvendelse af de disponible Kapitalforraad, som det repræsenterer, ikke bliver forsøgt — saa meget mere, som Betingelsen maatte være, at dette ikke blev forsøgt blot af nogle Enkelte, men at der samtidig opstod en almindelig Efterspørgsel efter og produktiv Anvendelse af Kapital, hvad der vanskeligt vil ske uden en særlig ydre Foranledning.

Ganske uden Erfaringens Vidnesbyrd staar man ikke i dette Spørgsmaal. Som bekendt er jo den siden 1874 indtraadte stadige Prisnedgang to Gange for en kortere Tid bleven afbrudt af et livligere Forretningsliv med noget stigende Priser, nemlig i Aarene 1880—83 og 1889—90. Prof. Lexis mener, at den økonomiske Depression siden 1890 ikke har sin Grund i Mangel paa Guld, men i »Spekulationens Excesser i Aarene 1889 og 1890«. At Børsspekulationen begik Excesser i exotiske Papirer, er vistnok rigtigt; men hvorvidt den virkelige Forretningsspekulation begik Excesser, kunde være et Spørgsmaal; i hvert Fald har

dette næppe været Tilfældet her i Danmark, og dog have de økonomiske Forhold her udviklet sig ganske paa samme Maade og i samme Retning som andesteds. Men hver Gang har den naturlige Følge af et Opsving i Forretningerne været en betydelig Udvidelse af Produktionen, og til at opretholde Varepriserne overfor en saadan Forøgelse af Produktmasserne har det for Haanden værende Guld været ganske utilstrækkeligt. Konsumenterne, der hver for sig kun havde omtrent den samme uforandrede Pengemængde til Disposition for deres Indkøb*), [kunde kun købe de stærkt forøgede Produktmængder**) til lavere Priser, og derfor gik Priserne igen ned og Fristelsen til at udvide Bedriften og til at grundlægge nye Foretagender tabte

*) I Danmark var den samlede Møntmængde efter Møntreformens Gennemførelse i Beg. af 1878 ca. 47 Mill. Kr.; dertil kom en udekket Seddelmængde af 30 Mill. Kr. og en af Guldbarrer og fremmed Guld mønt dækket Seddelmængde af ca. 10₁₁ Mill. Kr. — tilsammen en Pengemængde af over 87 Mill. Kr., hvilket for en Befolkning af ca. 1₀₂ Mill. Indb. gav ca. 45₁₃ Kr. pr. Ind. Siden da er Møntmængden ved Udmøntning kun bleven forøget med ca. 5₁₅ Mill. Kr. og den af fremmed Guld og Barrer dækkede Seddelmængde med ca. 14₁₆ Mill. Kr., saa at der i 1894 var en Pengemængde af ca. 107 Mill. Kr., hvad der for en Befolkning af ca. 2₁₃₈ Mill. gav henved 47 Kr. pr. Ind. — forudsat, at ingen Indsmeltning af danske Guldmonter har fundet Sted og at der ikke er udvandret mere dansk Guld mønt, end der er indvandret af svensk-norsk Guld mønt. — Det fortjener ogsaa Paaagtning, at den gennemsnitlige Indkomst for de til Indkomstskat i Kjøbenhavn ansatte Skatteydere, som i 1878 var ansat til ca. 2578 Kr., i 1893 kun var anslaaet til 2498 Kr. (1872 var den endog 2829 Kr.), hvorved dog maa erindres, at nu et noget større Procenttal af Indb. ansættes til Skat. At der bestaar en vis Sammenhæng imellem et Lands Pengemængde og Beboernes i Penge angivne Indkomst, vil man vel næppe bestride.

**) Som tidligere meddelt forøgedes i Tiaaret 1880—90, i hvilket Befolkningen tiltog med ca. 10 pCt., dens Forbrug af

sig derfor hurtigt, og nye Kapitalforraad ophobedes da paany og fængslede atter en tilsvarende Guld-mængde i Bankerne. Og da saa i de sidste Aar tilmed Østrig-Ungarn og Rusland trak store Mængder Guld til sig, blev Guldtilførslen til de øvrige europæiske Lande til Trods for den stærke Forøgelse af Guldproduktionen og Guldets Udvandring fra Amerika ganske utilstrækkelig til at opretholde Varernes tidligere Pris, og netop i 1894, da Guldproduktionen var større, end den nogensinde før har været, blev »Guldmangel« særlig følelig og Priserne sank stærkere end nogensinde.

Naar jeg her bruger Ordet »Guldmangel«, maa jeg atter bede fastholdt, at dette Ord er brugt i afgjort relativ Betydning. Med andre Ord: Jeg betegner dermed, at det tidligere Forhold imellem Varer og Omsætningsmidler har forandret sig til Ugunst for førstnævnte, at der altsaa sammenlignet med det tidligere Forhold nu er indtraadt et Misforhold. Naar man vil sige, at dette ikke kan tilskrives Guldproduktionen og Pengemængden, der begge dog ere voxede, indrømmer jeg gerne dette, saa vel som, at det er den endnu større Forøgelse af Varemængden, som har fremkaldt Misforholdet. Men jeg paastaar, paa den ene

---

Bomuldsvarer med ca. 20 pCt.

Silkevarer — - 27 —

Uldvarer — - 32 —

Salt — - 28 —

Sukker — - 48 —

Ris — - 50 —

Stenkul — - 72 —

Petroleum — - 103 —

Kakao — - 124 —

Side, at denne sidste Forøgelse er det Naturlige — og i og for sig Ønskelige —, og paa den anden Side, at Misforholdet ikke vilde være indtraadt, naar Pengemængdens Forøgelse var voxet i tilsvarende Forhold. Derfor lægger jeg Vægt paa Ordet: »Guldmangel« i Betydning af »utilstrækkelig Guldmængde«, thi dermed peges der paa det eneste Middel til at forandre Misforholdet og forbedre de økonomiske Tilstande. Vareproduktionen vil altid udvikle sig videre og kan og skal ikke indskrænkes; en Stigning af Priserne kan derfor kun finde Sted ved Hjælp af en Forøgelse af Pengemængden.

Prof. Lexis gør nu imidlertid fremdeles gældende, at der ikke er indtraadt en indre Værdistigning for Guldet; thi havde dette været Tilfældet, saa havde den maattet lade sig mærke ved alle Værdibestemmelser, om ogsaa mere eller mindre skjult ved andre Momenter Indflydelse; men ikke engang alle Verdenshandel-Artikler ere sunkne i Pris — han nævner som en særlig Undtagelse Kaffe, der i 1893 var ca. 10—15 pCt. højere i Pris end gennemsnitlig i Aarene 1867—77. Jeg har allerede tidligere gjort opmærksom paa — og kan kun gentage —, at denne Slutning ikke er rigtig. Ved Siden af den almindelige Prisbevægelse, som fremkaldes ved et forandret Forhold imellem Pengemængden og den samlede Varemængde, har selvfølgelig hver enkelt Vare sin selvstændige Prisbevægelse, bestemt ved et forandret Forhold imellem Udbud og Efterspørgsel, der atter kan grunde sig i forandrede Produktionsforhold og -Omkostninger. Vi se derfor ogsaa, at der selv i en Periode, hvor en almindelig Prisstigning finder Sted, som notorisk er foraarsaget ved en Forøgelse af

Pengemængden, f. Ex. i 1854—56 og 1871—73, gives Varer, hvis Pris forbliver uforandret eller endog synker. Saaledes var der ifølge Prof. Falbe-Hansens Prisstatistik (i dette Tidsskrift for 1874 II S. 206—7) fra Aarene 1867—73 iblandt 32 Varer, hvis Gennemsnitspris i 1873 var ca. 25 pCt. højere end i 1867—70, ikke mindre end 22, hvis Pris forblev uforandret eller endog sank — indtil 24 pCt. —, og deriblandt Varer som The, Hør, Sago og Petroleum. Naar desuagtet Gennemsnitsprisen for samtlige Varer var steget betydeligt, var dette ubestrideligt paa én Gang et Bevis for og Resultatet af Pengenes Værdiforringelse. Paa samme Maade kan Pengenes Værdistigning ikke nu nægtes, fordi enkelte Varer enten paa Grund af større Efterspørgsel eller forholdsvis større Produktionsomkostninger ere stegne i Pris. Pengene have nu ubestridelig en større Købe-
evne paa Varemarkedet end for 20 Aar siden; at de have faaet den ved den enorme Forøgelse af Vareproduktionen og Varetilførselen, indrømmer jeg, som sagt, gærne; men lige saa sikkert er det, at de hurtigt vilde tabe den igen, naar deres Mængde pludselig blev stærkt forøget. Pengenes indre Værdistigning og den relative Guldangel lade sig derfor næppe bestride, med mindre man vil forvandle hele Striden til en Strid om Ord, og denne Hensigt ligger sikkert en saa fremragende Theoretiker som Prof. Lexis meget fjærn.

Jeg kan derfor ikke se rettere, end at Prof. Lexis paa en vis Maade er kommen til sin Opfattelse derved, at han i sin Angivelse af »det lave Prisniveaus virkelige Aarsager« altfor meget retter sit Blik paa Enkelthederne og derfor »ikke kan se Skoven for lutter Træer«. Prof. Lexis er for klartskuende til at dele

adskillige Nationaløkonomers Vildfarelse og sige, at de lave Priser simpelthen skyldes forbedrede Produktionsmetoder og formindskede Produktionsomkostninger. Prof. Lexis gør sig ikke skyldig i denne Forvexling af Aarsag og Virkning. Det er ogsaa ganske klart, at billigere Produktionsomkostninger kun da gøre et Produkt billigere, naar de bevirke et forøget Tilbud. Men i det foreliggende Tilfælde er Udviklingen, som Prof. Lexis ganske rigtigt efterviser, gaaet netop den modsatte Vej. Det er de lave Priser, som i de fleste Tilfælde have fremtvunget og nødvendiggjort en Formindskelse af Produktionsomkostningerne. Dette betyder Lexis eksempelvis ved den tyske Jærnindustri Udvikling. Denne »naaede først i 1871—73 en usædvanlig stor Udvidelse ved Oprettelsen af nye, mægtige Jærnværker, der naturligvis fortsatte deres Produktion ogsaa efter, at den overordenlige Efterspørgsel i de første Aar efter Krigen var bleven fyldestgjort. ... Det eneste Middel til at udvide Afsætningen i et Forhold, der svarede til den enorme Stigning af Udbudet (4,500,000 Tons Raajærn i Slutningen af 80'erne imod 1,946,000 Tons i Gennemsnit for 1871—75), var en Nedsættelse af Prisen, som blev muliggjort ved en Formindskelse af Produktionsomkostningerne ved Hjælp af tekniske Forbedringer.« Her er Udviklingsgangen meget rigtigt fremstillet, og dette Tilfælde er typisk for Industrien overhovedet: det hurtigt og stærkt stigende Udbud er Aarsag, Prisfaldet Virkning, og dette Prisfald fremtvinger igen en Formindskelse af Produktionsomkostningerne ved Forbedringer og Fremskridt. Paa lignende Maade fremhæves, at Prisfaldet for de vigtigste Landbrugsprodukter er bevirket derved, at de store

Fremskridt paa Transportomraadet og de dermed følgende billige Fragter have fremkaldt en enorm Udvidelse af Udbudet, og at Tilførslerne komme fra Lande med ringe Jordværdi og lave Produktionsomkostninger og derfra kunne udbydes til lave Priser. Ogsaa her er det altsaa det store Udbud, som er Aarsag, og Prisfaldet, som er Virkning og tillige fremtvinger en Reduktion af Produktionsomkostningerne i europæiske Lande, saa vidt en saadan er mulig og lader sig gennemføre.

Men naar dette staar fast og det ogsaa maa erkendes, at Prisfaldet ikke er indtraadt som Følge af formindskede Produktionsomkostninger, men selv har gjort disse nødvendige, maa det ogsaa være klart, at Prisfaldet er opstaaet derved, at der overfor den almindelige Udvidelse af Vare-Udbudet ikke har fundet en tilsvarende Udvidelse af Pengeudbudet Sted, — thi i saa Fald vare Priserne ikke faldne. At Prof. Lexis ikke vil anerkende denne Tilstand som (relativ) Guld-mangel, hænger vistnok sammen med, at han betragter de anførte Tilfælde enkeltvis i Steden for at se dem i deres Helhed. Naar man siger: Prisfaldet har ingen Sammenhæng med Pengemængden, thi man kan i hvert enkelt Tilfælde eftervise dets særlige Aarsag, — saa udelukker man sig fra den Erkendelse, at denne »særlige« Aarsag netop er fælles for alle de enkelte Tilfælde. Det gælder om enhver Art Varer, at den udvidede Afsætning kun kan foregaa til lavere Pris — d. v. s. der er ikke Penge nok til at betale de gamle Priser for disse Varemængder.

Jeg kan ikke forlade den her omtalte Udviklingsgang i de sidste tyve Aar uden at fremhæve, hvor-

ledes den belyser og forklarer Industriens og Landbrugets forskellige Stilling overfor den nuværende økonomiske Krise. At ikke blot det sidste, men ogsaa den første er dybt berørt af det almindelige Prisfald, er tiltrods for Agrarernes højreastede Klager utvivlsomt. Men at Trykket af de synkende Priser føles dybere af Landbruget, kan man næppe benægte, og Aarsagen er den, at det i Almindelighed falder Industrien lettere lidt efter lidt at formindske Produktionsomkostningerne. Det kommer ikke blot deraf, at de tekniske Fremskridt lettere og hurtigere gøre sig gældende i Industrien, men ogsaa deraf, at denne er vant til at amortisere sin faste Kapital langt hurtigere, fordi det industrielle Materiel hurtigt forældes og det derfor er nødvendigt stedse at holde sig beredt til Anskaffelsen af saadanne nye og forbedrede Maskiner, som de, hvormed ny opdukkende Konkurrenter arbejde. Den slæber derfor ikke gamle Forpligtelsers Byrder saa længe og saa vedholdende med sig som Landbruget, der helst amortiserer sine Laan i en Tid af 40—50 Aar. Det maa ogsaa erindres, at Landbrugets Nødstilstand er mere almindelig, fordi Trykket i Industrien væsenlig hviler paa de ældre Anlæg, som i sin Tid ere anlagte med større Bekostning og dog slettere Maskiner, medens de nye Anlæg ikke blot ere forsynede med Øjeblikkets bedste Maskiner, men endog netop paa Grund af Prisfaldet have kunnet anlægges med ringere Omkostninger. Landbrugerne derimod arbejde alle med gamle Landbrug, og unge Begyndere overtage de samme Byrder, som trykke de ældre, — saa længe Ejendomspriserne ikke falde saa stærkt, at Prioritetslaanene maa udslettes ved Salg. Disse Forhold forklare tilstrækkeligt, hvorfor

Agrarernes Klager lyde langt mere enstemmigt end de Industridrivendes, endskønt mange af disse Sidste finde sig lige saa trykkede ved den stadige Prisnedgang som Landbrugerne.

At nu paa den anden Side denne Fremtvingen af tekniske Fremskridt og af den hurtigst mulige Gennemførelse af forbedrede Produktionsmetoder og dermed af formindskede Produktionsomkostninger har været en god Side ved den stadige Prisnedgang, og at den har mildnet den væsenlig for mange Producenter, lader sig næppe nægte. Men det er et Spørgsmaal, om saadanne Fremskridt ogsaa fremtidig ville være mulige i samme Omfang, dersom Prisfaldet vedbliver. Og endskønt det stadig bliver sagt igen og igen: Nu maa vi dog have naaet Enden, thi saa lave have Priserne dog aldrig før været, — saa har det dog stedse vist sig, at de kunde falde endnu yderligere. Da jeg for lidt over to Aar siden søgte at besvare det Spørgsmaal: »Er der Udsigt til stigende Priser og en Bedring i Forretningslivet« (Dagbladet f. 14. Novbr. 1892 og følgende Numre), og besvarede det derhen, at en almindelig Prisstigning i de næste to Aar eller mere kun da var mulig, dersom nye, rige Guldminer skulde blive opdagede, og at man gjorde bedst i at indrette sig paa, at det daværende Prisniveau i heldigste Tilfælde vilde blive staaende, medens en fortsat Prisnedgang var mere sandsynlig, vare vistnok Mange af den Mening, at jeg saa altfor sort paa Forholdene. Men Alt, hvad jeg dengang skrev, er fuldt ud gaaet i Opfyldelse — og det uagtet Guldproduktionen netop i disse to Aar er voxet saa betydeligt og saa uventet. Og derhos har endda Amerika i disse to Aar exporteret en stor Del

af sit Guldforraad til Europa. I de to Finansaar $\frac{1}{7}$ 1892— $\frac{30}{6}$ 1894 var Netto-Udførslen af Guldmonter og Barrer ca. 91 Mill. Dollars (ca. 340 Mill. Kr.), og siden er denne Udførsel fortsat efter en voxende Maalestok; alene i Januar 1895 sendtes 18 Mill. Doll. til Europa. Statskassens Guldbeholdning, der d. 1. Juli 1892 (foruden det til Guld-Certifikater svarende Beløb af 141 Mill. Doll.) udgjorde 114 Mill. Doll., og som mindst skal udgøre 100 Mill., var i Begyndelsen af Febr. d. A. gaaet ned til ca. 41 Mill. Doll.

Nu synes Bladet at ville vende sig, Den 9. Febr. meldte Telegrafan, at Præsident Cleveland havde truffet Overenskomst med forskellige amerikanske og engelske Bankhuse, hvorefter de skulde levere de forenede Staters Statskasse $3\frac{1}{2}$ Mill. Unser Guld (ca. $13\frac{1}{2}$ Mill. £), og derhos, indtil dette er sket, beskytte den imod enhver yderligere Formindskelse. Det tilføjes, at Udlandet skulde levere de 50 Mill. Dollars i Guld. Den Guld-kilde, hvoraf Europa i de sidste tre Aar har øst saa rigeligt, er dermed foreløbig stoppet, og Strømmen vil indtil videre gaa fra Europa til Amerika. Om Guldproduktionens aarlige Tilvæxt vil kunne dække denne Formindskelse i Tilvæksten, er vel tvivlsomt. Og til samme Tid meldes, at den østrigske Finansminister har udstedt for 50 Mill. fl. Guldrente-Obligationer for at forøge Guldreserven. En almindelig Prisstigning kan derfor næppe ventes i den nærmeste Fremtid — snarere turde det være tvivlsomt, om selv det nuværende lave Prisniveau vil kunne holde sig.

Denne Udsigt til et fortsat, stadigt Tryk paa det hele Forretningsliv vilde sikkert mere end de forskellige Sølvinteresser opfordre til Dannelsen af en bimetallistisk

Union, dersom den var almindelig anerkendt. Men naar selv en saa fremragende Theoretiker som Prof. Lexis nægter Sammenhængen imellem Pengemængden og Varepriserne, kan det ikke ventes, at de praktiske Finans- og Statsmænd ville anerkende den. Og den stadige Henvisning til Kreditens og Kreditmidlernes Evne til at hæve Prisniveauet stiller Sagen endnu slettere, fordi man derved stoler paa et Hjælpemiddel, som paa det klareste har vist sin Uformuenhed til at løse denne Opgave. Thi tiltrods for den atter og atter paaberaabte enorme Udvidelse af Girovæsenet er det en Kendsgerning, at den aldeles ikke har kunnet forhindre Prisfaldet. Og overhovedet har Krediten, som jeg tidligere har eftervist, ganske vist i høj Grad Evne til at fremme og væsentlig forstærke en Prisstigning, naar den først er fremkaldt ved en stærkere Efter-spørgsel — og overfor en almindelig Prisstigning vil dette sige: ved en Forøgelse af Pengemængden —; men at forvandle en Prisnedgang til en Prisstigning formaar Krediten ikke, saa længe kun de sædvanlige Former for kommerciel Kredit staar til Tjeneste. Der gives kun én Form af Kredit, kun ét Kreditmiddel, som selvstændigt øver Indflydelse paa Varepriserne, og det er Bankseddelen, netop fordi den cirkulerer som Penge og virker som en Forøgelse af Pengemængden.

Naar derfor enhver Udsigt til Dannelse af et internationalt Forbund for Tiden er temmelig trøstesløs — deri giver jeg Prof. Lexis Ret —, turde det være paa Tide at rejse Spørgsmaalet om en Revision af de forskellige Landes Bankordninger. Jeg tør ikke her gaa dybere ind paa dette Spørgsmaal og indskrænker mig til at gøre følgende Spørgsmaal: Er det

ikke meningsløst, at det Beløb af udækkede Bank-sedler, som man i Storbritannien for 50 Aar siden og i Tyskland for 20 Aar siden fandt passende for den daværende Befolkning og Forretningernes daværende Omfang, endnu i 1895 fastholdes som svarende til de nuværende Forhold? Er det ikke saa meget mere meningsløst, som Bankerne nu anse det for nødvendigt overfor de nuværende Krav at holde en langt større Guldreserve end dengang? Er det ikke meningsløst, at England, som i 1844 ansaa det for ganske sikkert, at de indenlandske Omsætningsforhold til enhver Tid kunde bære en udækket Seddelmængde af 22 Mill. £, i 1894 er kommen saa vidt, at Bank of England i Aarets sidste Kvartal gennemsnitlig besad 7,7 Mill. £ mere i Guld, end den cirkulerende Seddelmængde udgjorde? Med andre Ord: Man har næsten ganske berøvet sig selv den Hjælp, som kunde have af dette Kredit-middel. Er det ikke paa Tide at komme bort fra en saadan Bankpolitik?

Danske Elitearbejderes Forbrug.

Af

Adolph Jensen og Michael Koefoed.

Da det kgl. danske Landhusholdningsselskab i 1893 nedsatte et Toldudvalg, blev der efter Initiativ af Medlemmer af dette, nemlig Kaptajn J. C. la Cour og Professor V. Falbe Hansen, indsamlet en Del Regnskaber, der angav Forbruget af toldpligtige Varer i de forskellige Samfundslag indenfor Landbefolkningen (Proprietærer, Gaardmænd, Husmænd og Indsiddere).*)

I Erkendelse af den store Betydning, som et nøje Kendskab til Befolkningens Forbrugsforhold har, besluttede Bestyrelsen for Universitetets statistiske Laboratorium at søge de saaledes foreliggende, i visse Henseender ufuldstændige Oplysninger supplerede ved Tilvejebringelse og statistisk Bearbejdelse af et større Antal Husholdningsregnskaber fra Land og By. Til det nævnte Formaal erholdt Laboratoriet, efter derom fremkommet Andragende, paa Finansloven for 1894—95 en extraordinær Bevilling paa 500 Kr.

*) En Del Resultater af den paa dette Materiale byggede Undersøgelse findes i: »Landbruget og Toldreformen«. Udvalgsbetænkning til det kgl. danske Landhusholdningsselskab i København 1894. Bilag II. Jfr. »Tidsskrift for Landøkonomi.« 1894.

Den begrænsede Størrelse af de saaledes til Raadighed staaende Pengemidler medførte imidlertid, at man nødvendigvis maatte holde sig indenfor et snævert Omraade, og man valgte da at begynde med at søge Oplysninger for Arbejderbefolkningens Vedkommende. Erfaringen har nemlig vist, at det indenfor Middelstanden er temmelig vanskeligt at erholde Husholdningsregnskaber i et tilstrækkeligt Antal, blandt andet fordi Forholdene her ere saa forskelligartede, at der maatte have et meget stort Antal Regnskaber, for at det kunde blive muligt at udlede de nødvendige Gennemsnitsresultater med tilstrækkelig Sikkerhed. Derimod kunde man for Arbejdernes Vedkommende, som mere leve »fra Haanden i Munden« være vis paa at faa temmelig nøjagtige Besvarelser af Spørgsmaal, som angik det ugentlige Forbrug af de enkelte Varer. Her ere Forholdene desuden saa homogene, at man lettere kan faa det typiske frem.

De Oplysninger angaaende Arbejdernes Forbrug, som tidligere ere blevne offentliggjorte her i Danmark, *) lide i Almindelighed af den Mangel, at Materialet har været temmelig lille, hvortil kommer, at de

---

*) Se navnlig: »Arbejdernes økonomiske Vilkaar i Danmark«, Udgivet af Indenrigsministeriet, 1872, — Th. Sørensen: »Et Bidrag til Belysning af Købstadarbejdernes Vilkaar«, Kbh. 1880. — Samme: »Markarbejdernes Vilkaar i jyske Hedeamter«, Kbh. 1881. — Samme: »Forholdet mellem Udgiften til Kosten og Totaludgiften hos Familier paa forskelligt Velstandstrin«, Nationaløkonom. Tidsskr. 1888. — »Sygeforsikring og Alderdomsforsørgelse«, Betænkning afg. af det paa de københavnske og frederiksbergske Sygekassers Fællesmøde den 29. og 30. August 1883 nedsatte Udvalg. Udarbejdet af P. Knudsen, Kbh. 1888. — Th. Sørensen: »Minimum af Kostudgiften«, Nationaløkonomisk Tidsskr. 1891.

nu ere forældede, idet Lønningsforholdene og Levevilkaarene indenfor Arbejderbefolkningen i de seneste Aar ere undergaaede betydelige Forandringer. Selv om man derfor af disse tidligere Undersøgelser har kunnet høste gavnlige Vink, kunne de dog kun faa Betydning ved de Sammenligninger, som de paa enkelte Punkter muliggøre.

For Udlandets Vedkommende foreligger der en Mængde Budgetsamlinger og tildels meget indgaaende Undersøgelser paa Forbrugsstatistikens Omraade.*) Men de herhen hørende Forhold ere i den Grad uensartede i de forskellige Lande, at Tallene næppe i noget Tilfælde lade sig overføre fra det ene Land til det andet.

Hovedvanskeligheden ved Tilvejebringelsen af en Forbrugsstatistik er Fremskaffelsen af et tilstrækkeligt stort og paalideligt Materiale. Dette skulde helst baseres paa Husholdningsregnskaber, men selv hvor der føres et Regnskab — og dette er vist nok meget ualmindeligt — er Posteringen ikke altid saadan, at Regnskabet er brugeligt for det her omhandlede Formaal, ligesom Folk ofte ere utilbøjelige til at stille deres

---

*) Af fremmed Literatur kan anføres følgende: Gruber »Die Haushaltung der arbeitenden Klassen.« (Staatsw. Studien, 1 Bd. 4. Heft.) Jena 1887. — Hampke: »Das Ausgabebudget der Privatwirtschaften.« 1888. — E. R. Gould: »Die Lage der arbeitenden Klassen in den Hauptkulturländern.« (Jahrbücher f. Nationaloekonomie und Statistik. III Folge, V. Bd., 1893.) — E. Cheysson et A. Toqué: »Les budgets comparés des cent monographies de familles publiées d'après un cadre uniforme.« (Bulletin de l'institut international de statistique. Tome V. 1890). — Urban v. Feilitzen: »Tjenare, Statare och Torpare.« (Skrifter utgifna af Lorénska Stiftelsen. Nr. 1, 6 og 7. Stockholm 1890, 91 og 92).

Optegnelser til Raadighed for Undersøgeren. Men selv hvor der ikke føres detailleret Regnskab, vil det dog ofte være muligt for Husmoderen nogenlunde nøjagtigt at opgive det ordinære ugentlige Forbrug. For at komme i Besiddelse af saadanne Oplysninger henvendte Laboratoriet sig til Forretningsfører, Landsthingsmand P. Knudsen, som beredvillig efterkom Opfordringen og paatog sig at udsende c. 900 Spørgeskemaer til Fagforeninger rundt om i Landets forskellige Egne.

Arten af de saaledes tilvejebragte Oplysninger vil fremgaa af det følgende. Her skal kun bemærkes, at der ved denne første større Undersøgelse i sit Slags frembød sig adskillige tvivlsomme Spørgsmaal, med Hensyn til hvilke vi under Arbejdets Fremadskriden have høstet Erfaringer, som ved senere Undersøgelser ville kunne drages til Nytte. Ved Valget af de Spørgsmaal, som burde medtages paa Skemaet, var det heller ikke ganske let at træffe den rette Balance mellem de to Hensyn: paa den ene Side at medtage, hvad Undersøgelsens Fuldstændighed krævede, og paa den anden Side saa lidt som muligt at besvære de Paagældende. Blandt de Varer, som man af det sidst nævnte Hensyn undlod at optage paa Spørgeskemaet, burde vist nok flere (f. Ex. Hvedemel og Ærter) have været medtagne. Imidlertid have en Del af Besvarerne selv tilføjet Oplysninger om Forbruget af disse Varer.

Et Hovedspørgsmaal bliver det nu, om vi af det saaledes tilvejebragte Materiale tør danne os et Billede af Arbejderbefolkningens normale gennemsnitlige Forbrug. Hertil maa da først svares, at Tallene i første Række oplyse det normale Forbrug i gode Tider

med fuldt Arbejde og fuld Fortjeneste, men da Skemaerne tillige indeholde ret fyldige Oplysninger saavel om Arbejdsledigheden som om Forbrugets Størrelse i arbejdsledige Perioder, ville vi kunne danne os en Mening om, hvormeget Tallene skulle reduceres for at give det virkelige Forbrug Aaret igennem. Det ligger dernæst i Sagens Natur, at man ved en saadan Undersøgelse som den foreliggende væsentlig vil faa Svar fra saadanne Arbejdere, som med Hensyn til økonomisk Sans staa et Trin højere end Flertallet, og hvis Fortjeneste og Lefevod ligger over det almindelige Niveau. Saa meget mere maatte dette blive Tilfældet her, hvor man af Hensyn til Omkostningerne ved Undersøgelsen maatte begrænse Antallet af udsendte Skemaer mere end ønskeligt. Undersøgelsens egentlige Genstand er saaledes Elitearbejdernes Forbrug.

Spørger man saa videre, om Undersøgelsen er lykkedes, om Materialet er af en saadan Beskaffenhed, at man tør bygge paa det, da er Svaret dette, at den Vilkaarlighed, som naturligvis undertiden har gjort sig gældende ved Udfyldningen af Skemaerne, ikke kan formodes at have influeret paa Resultaternes Rigtighed, som Helhed betragtet. Vi mene dernæst, at vi ikke have forsømt at anvende den Forsigtighed ved Bearbejdelsen, som paabydes af Iagttagelsernes begrænsede Antal og de deraf følgende Spring i Tallene.

Det samlede Antal af Besvarelser var 361, nemlig 85 fra København, 119 fra Provinskøbstæderne og 157 fra Landdistrikterne.

Oplysningerne om Forbrugets Størrelse maatte, for at give Udbytte, suppleres med en Statistik over Detailpriserne i Landets forskellige Dele. En saa-

dan tilvejebragtes ved direkte Henvendelse til en stor Mængde Handlende (deriblandt Forbrugsforeninger), som opgav den lokale Pris for ganske smaa Kvantiteter af de af Arbejderne almindeligst efterspurgte Varer. Da de Gennemsnitspriser, vi ad denne Vej have fundet, stemme ret godt med de Priser, som findes opførte paa en Del af Forbrugsskemaerne, maa ogsaa denne Del af Undersøgelsen siges at have givet gode Resultater.

En Arbejder-Husstand her i Danmark tæller i Almindelighed gennemsnitlig 4 Personer, nemlig 2 Voxne og 2 Børn. Naar vi ikke desto mindre i det følgende gaa ud fra 5 Individuer som det normale, har dette sin Grund i, at vort Emne ikke er Arbejderbefolkningen i Almindelighed, men denne Befolknings Kærnetropper, de bedst lønnede Arbejdere. Og her synes den normale Husstand at være noget større end for Arbejderbefolkningen som Helhed. I det mindste viser det foreliggende Materiale et Gennemsnit af endog over 5 Personer pr. Husstand.*)

Vi ville da først betragte en saadan Normal-families Forbrug i saadanne Tider, hvor Manden har

---

*) Dette Forhold er let forklarligt. Vi skulle blot minde om den betydelige Rolle, de ydre Kaar spille med Hensyn til Børnedødeligheden. (Se Th. Sørensen: Børnedødeligheden i forskellige Samfundslag i Danmark. København 1883. — M. Rubin og H. Westergaard: Ægteskabsstatistik paa Grundlag af den sociale Lagdeling. København 1890.)

fuldt betalt Arbejde hver Dag, altsaa under de gunstigste Forhold. *) Af de mange Varer, som Undersøgelsen omfatter, skulle vi dog indskrænke os til at omtale enkelte, som maa antages at have særlig Interesse.

Forbruget af det vigtigste Fødemiddel, Rugbrød, er meget fast. Indenfor samme Befolkningsklasse konsumeres der omtrent det samme Kvantum Brød pr. Individ, hvad enten Familien er stor eller lille. Derimod er der her en Forskel mellem Land og By, idet Landboerne gennemgaaende forbruge mere Brød end Byboerne. Det ugentlige Forbrug pr. Familie (à 5 Medlemmer) er:

Haandværkere i København	18,3 Pd.
Haandværkere og Daglejere i Købstæderne .	17,3 »
Haandværkere paa Landet paa egen Kost . .	22,5 »
Daglejere paa Landet paa egen Kost	22,8 »

Af andre Varer med et temmelig fast Forbrug skal nævnes: Sukker, Kaffe og Cikorie. Det synes som om der for disse Varers Vedkommende har dannet sig en fast Norm for Forbruget indenfor samme Befolkningsklasse. Forbruget af Sukker viser dog, som det senere skal paapeges, en vis Elasticitet i økonomisk ugunstige Perioder. Det ugentlige Forbrug af de nævnte tre Varer er:

---

*) For Landdistrikternes Vedkommende referere de følgende Tal sig dog til det gennemsnitlige ugentlige Forbrug hele Aaret igennem.

	Sukker	Kaffe	Cikorie
	Pd.	Pd.	Pd.
Haandværkere i København	3 ₁₃	0 ₄	0 ₁₂₂
Haandv. og Daglejere i Købstæderne . .	3 ₁₁	0 ₁₄	0 ₁₂₄
Haandv. paa Landet paa egen Kost . . .	2 ₁₂	0 ₁₄	0 ₁₂₁
Daglejere paa Landet paa egen Kost . .	2 ₁₀	0 ₁₄	0 ₁₂₅

Mindre regelmæssigt er Forbruget af Smør og Ost. Det er, som om de stærkt svingende Priser paa disse Varer influere paa Forbruget, saaledes at man f. Ex., naar Smørret er dyrt, erstatter det med Fedt.

	Smør	Ost
	Pd.	Pd.
Haandværkere i København	2 ₁₃	1 ₂₅
Haandv. og Daglejere i Købstæderne	2 ₁₆	1 ₁₄
Haandv. paa Landet paa egen Kost.	2 ₁₂	1 ₁₆
Daglejere paa Landet paa egen Kost	2 ₁₀	1 ₁₂

Kød, Mælk og Æg ere endelig de Fødemidler, som vise den største Bevægelighed i Forbruget. For Kød og Æg er dette ganske naturligt, da disse Varer aabenbart ere de kostbareste i Arbejderens Budget. At Forbruget af Mælk er meget varierende, staar formentlig i Forbindelse med Børnenes Alder, idet Forbruget aftager, efterhaanden som Børnene voxe til. Ugentlig forbruges af disse Varer:

	Kød og Flæsk	Æg	Mælk
	Pd.	Stk.	Potter
Haandværkere i København	6 ₁₀	13	8
Haandv. og Daglejere i Købstæderne . .	6 ₁₂	10	11 ₄
Haandv. paa Landet paa egen Kost . . .	4 ₁₇	7	22
Daglejere paa Landet paa egen Kost . .	3 ₁₅	4	14

Forskellen mellem By- og Landarbejdernes Forbrug af disse Varer er paafaldende. For de to førstes Vedkommende spores den ikke ubetydelige Forskel i Velstandsforholdene. Iøvrigt er det jo muligt, at Landarbejderne bruge noget mere af disse Varer end opgivet (Flæsk, Fjerkræ og Æg af egen Avl). For Mælkens Vedkommende er Prisforskellen saa stor, at det større Forbrug paa Landet let forklares.

Af Forbrugsartikler udenfor Fødemidlernes Række skal kun anføres Sæbe og Petroleum:

	Sæbe	Petroleum
	Pd.	Potter
Haandværkere i København	1 ₁₂	2 ₁₄₅
Haandv. og Daglejere i Købstæderne	1 ₁₂₀	2 ₁₀₈
Haandv. paa Landet paa egen Kost	0 ₈₃	1 ₆₀
Daglejere paa Landet paa egen Kost	0 ₆₂	0 ₉₀

Ogsaa her spiller Forskellen mellem Land og By en stor Rolle. Livet i Byerne stiller Krav til Renligheden, som ikke kendes paa Landet (Brugen af hvidt Linned o. s. v.). Heraf det større Forbrug af Sæbe.

Paa den anden Side gaar man tidligt i Seng paa Landet, hvorved Forbruget af Petroleum bliver mindre end i Byerne.

De her anførte Tal give kun et ufuldkomment Indblik i Arbejderbefolkningens Forbrug. Mere Udbytte vil man have af en Betragtning af de forbrugte Varers Værdi, fordi man her kan sammenfatte Resultaterne i nogle faa, let overskuelige Summer.

Da imidlertid den tilvejebragte Prisstatistik har ikke ringe selvstændig Interesse, skulle vi her indskyde dens Resultater med nogle faa orienterende Bemærkninger. (Se omstaaende Tabel).

Ved Betragtningen af disse Tal synes det paa-faldende, at Detailpriserne paa Landet for mange Varers Vedkommende ere lavere end i Byerne. Dette er nu ret forklarligt med Hensyn til Brød, Kød, Smør og Ost, medens det synes forunderligt, at Kolonialvarer kunne sælges billigere paa Landet end i Byerne. For en Del har dette vel sin Grund i, at adskillige af Oplysningerne om Landdistrikternes Priser hidrøre fra Forbrugsforeninger, men væsentligst beror det vist nok paa, at Driftsudgifterne for en Købmand paa Landet ere langt lavere end de tilsvarende Udgifter i Byerne. Om end Transporten fordyrer Varen en Del, opvejes dette fuldt ud af den billigere Boutiksleje; og Udgifterne til Reklame og lignende forsvinde ganske paa Landet. For nogle Varers Vedkommende er Prisforskellen dog saa stor, at man maa antage, at den almindeligst brugte Kvalitet er ringere paa Landet end i Byerne. Dette gælder navnlig Kaffe, Cikorie og

Prisforholdet stillede sig i Efteraaret 1894 saaledes:

	København	Køb- stæderne	Landet
	Øre	Øre	Øre.
Sago . . . . . pr. Pd.	24 ₁₆	22 ₁₇	21 ₁₆
Risgryn . . . . . —	20 ₁₆	18 ₁₇	18 ₁₁
Rismel . . . . . —	18 ₁₀	18 ₁₁	18 ₁₁
Sukker . . . . . pr. $\frac{1}{2}$ Pd.	10 ₁₆	9 ₁₅	9 ₁₉
Kaffe . . . . . $\frac{1}{4}$ »	40	34 ₁₁	27 ₁₈
Cikorie . . . . . $\frac{1}{4}$ »	7 ₁₈	6 ₁₂	5 ₁₈
Løvetand . . . . . $\frac{1}{4}$ »	10	9 ₁₄	9 ₁₉
The . . . . . pr. Lod	6 ₁₁	5 ₁₉	6 ₁₄
Chocolade . . . . . pr. Pd.	85 ₁₆	96 ₁₀	92 ₁₆
Rosiner . . . . . pr. $\frac{1}{4}$ Pd.	8 ₁₅	7 ₁₄	6 ₁₆
Svedsker . . . . . $\frac{1}{4}$ »	8 ₁₈	7 ₁₄	7 ₁₃
Tobak . . . . . $\frac{1}{4}$ »	21 ₁₅	19 ₁₀	15 ₁₂
Cigarer . . . . . pr. Stk.	5 ₁₈	5 ₁₁	5 ₁₀
Grøn Sæbe . . . . . pr. Pd.	17 ₁₄	18 ₁₂	16 ₁₈
Petroleum . . . . . pr. Pot	13 ₁₃	12 ₁₆	12 ₁₄
Rugbrød . . . . . pr. Pd.	20 ₁₆	21 ₁₄	17 ₁₆
Smør . . . . . pr. $\frac{1}{2}$ Pd.	47 ₁₇	47 ₁₀	44 ₁₀
Margarine . . . . . $\frac{1}{2}$ »	29 ₁₈	27 ₁₁	26 ₁₄
Skummet Mælk . . . . . pr. Pot	5 ₁₇	5 ₁₁	3 ₁₃
Kød . . . . . pr. Pd.	41 ₁₈	38 ₁₇	38 ₁₈
Flæsk . . . . . » »	47 ₁₈	48 ₁₈	45 ₁₈
Kartofler . . . . . pr. $\frac{1}{2}$ Fdk.	10 ₁₆	10 ₁₈	8 ₁₈
Ost . . . . . pr. Pd.	36 ₁₅	18 ₁₆	16 ₁₃
Æg . . . . . pr. 2 Stk.	10 ₁₇	11 ₁₆	11 ₁₇
Bayersk Øl . . . . . pr. $\frac{1}{2}$ Fl.	10	9 ₁₆	10 ₁₀
Hvidt Øl . . . . . $\frac{1}{1}$ »	6 ₁₇	7 ₁₅	5 ₁₇
Brændevin . . . . . pr. Pægl	9 ₁₄	8 ₁₅	7 ₁₇
Kul . . . . . pr. Skp.	38	39 ₁₀	39 ₁₄
Cokes . . . . . » »	33 ₁₈	30 ₁₁	—

Tobak. I det hele taget gælder det vist nok almindeligt, at Landarbejdernes Forbrug mere end Byarbejdernes samler sig om en bestemt Normalkvalitet. En af de Handlende, hos hvem vi have erholdt Oplysninger om Detailpriserne i København, erklærede saaledes, at det var ham overordentlig vanskeligt at angive de Kvaliteter, som udgøre det almindelige Forbrug i Arbejderbefolkningen. Naar Arbejdsfortjenesten er god, bruges finere og dyrere Varer; naar Fortjenesten er ringe, nøjes Arbejderen med de sletteste Sorter. Det samme er — som det senere vil blive paavist — Tilfældet, naar Familiens Medlemsantal voxer. Hermed er dog ikke sagt, at den københavnske Arbejder i de gode Tider faar mindre for sine Penge end i de daarlige. For mange Varers Vedkommende er det sikkert ikke nogen slet Økonomi at bruge de dyrere og drøjere Sorter.

Lægger man de ovenfor anførte Detailpriser til Grund for en Værdiberegning for det samlede aarlige Forbrug, faas følgende Hovedresultater.

Den samlede aarlige Udgift pr. Familie andrager (for Byarbejdernes Vedkommende under Forudsætning af, at der er fuld Arbejdsfortjeneste hele Aaret):

for Haandværkere i København	1063 Kr.
» Haandværkere og Arbejdsmænd i Købstæderne . .	971 »
» Haandværkere paa Landet	693 »
» Daglejere paa Landet paa egen Kost	659 »

Naar Land-Haandværkere og Arbejdsmænd enten helt eller delvis faa Kosten hos Arbejdsgiveren, bliver

Husholdningsbudgettet formindsket med 130 à 150 Kr. aarlig, idet den samlede Udgift da er:

for Haandværkere delvis paa Husbondens Kost	566 Kr.
» Daglejere delvis paa Husbondens Kost	524 »
» Daglejere helt paa Husbondens Kost	510 »

Hvis man for de Daglejerers Vedkommende, som faa deres Forplejning hos Husbonden, paaregner 270 Kostdage hos Arbejdsgiveren, idet den arbejdsledige Periode vilkaarligt sættes til 4 Uger, vil en voksen Landarbejders Kost altsaa have en Værdi af 55 Øre daglig. Hertil maa dog bemærkes, at dette er Værdien af den Kost, Arbejderen nyder, naar han selv skal skaffe sig den i Hjemmet, medens der hermed ikke er sagt noget om, hvad det koster Arbejdsgiveren at levere en Daglejer Kost. Dette Beløb er efter de tilfældige og spredte Oplysninger, der foreligge, adskilligt større end 55 Øre, — antagelig fordi Husbondens Kost er baade rigeligere og bedre end den, Daglejeren selv skaffer sig.

Efter at vi have betragtet den samlede Værdi af det aarlige Forbrug, vil det være af Interesse at kaste et Blik paa det specificerede Budget. Vi skulle dog ikke dvæle ved en Betragtning af de enkelte Poster, da det er vanskeligt at overskue de mange Tal, som her vilde være nødvendige for en Sammenligning. Vi anføre kun en Oversigt over Udgiftens procentvise Fordeling paa nogle faa Hovedkonti.

	Føde	Klæder og Fodtøj	Brændsel, Petroleum og Sæbe	Tobak og Aviser	Brændevin og bayersk Øl	Husleje
	0/0	0/0	0/0	0/0	2/2	0/0
Haandværkere i Kø- benhavn	49 ₁₅	17 ₁₉	7 ₁₅	3 ₁₄	4 ₁₅	19 ₁₁
Haandværkere og Ar- bejdsmænd i Køb- stæderne	61 ₁₂	15 ₁₀	7 ₁₀	2 ₁₉	1 ₁₉	12 ₁₀
Haandv. paa Landet paa egen Kost . . .	60 ₁₁	17 ₁₃	8 ₁₁	2 ₁₄	2 ₁₂	9 ₁₉
Daglejere paa Landet paa egen Kost . . .	62 ₁₈	15 ₁₃	8 ₁₀	2 ₁₄	1 ₁₅	10 ₁₀
Haandv. paa Landet delvis paa Hus- bondens Kost . . .	59 ₁₆	18 ₁₃	9 ₁₂	2 ₁₃	1 ₁₂	9 ₁₆
Daglejere paa Landet delvis paa Hus- bondens Kost . . .	64 ₁₇	14 ₁₂	9 ₁₆	2 ₁₃	1 ₁₃	7 ₁₉
Daglejere paa Landet helt paa Husbond- ens Kost	61 ₁₆	15 ₁₈	9 ₁₄	2 ₁₃	1 ₁₃	9 ₁₆

Som man kunde vente, spiller Udgiften til Føde den mest fremtrædende Rolle i Arbejdernes Budget, idet der hertil i Reglen medgaar over $\frac{3}{5}$ af det hele Udgiftsbeløb. Kun for Haandværkere i København gaar Kostudgiften, naar Spiritus fraregnes, ned under Halvdelen af Totalbudgettet. Paa Grund af den større absolute Indtægt, der tilfalder denne Samfundsklasse, bliver der dog for denne et større Beløb til Føde end for selv de bedst stillede Landhaandværkere, medens Arbejderne i Provinsbyerne kunne anvende et større Beløb til Livets vigtigste Fornødenhed end baade Københavns og Landdistrikternes Arbejderbefolkning.

Paa den anden Side er der en Udgiftspost, som bliver særlig trykkende for de københavnske Arbejdere, nemlig Huslejen. Denne tager i København gennemsnitlig lidt over 19 pCt. af samtlige Udgifter eller godt og vel 200 Kroner, medens det tilsvarende Tal for Provinskøbstæderne er 12 pCt. (c. 116 Kr.), og medens selv den Landarbejdergruppe, som bor dyrest, kun behøver at anvende en halv Snes Procent til Leje og Reparation af Bolig.

Udgiften til Beklædning synes at holde nogenlunde Skridt med den samlede Udgift, idet den for Haandværkerfamilier udgør 17—18 pCt. og for den egentlige Arbejderbefolkning 14—15 pCt.

Med Hensyn til Spiritusudgiften skulle vi bemærke, at Opgivelserne gennemgaaende synes at være ufuldstændige. Besvarerne have formentlig i mange Tilfælde kun opgivet Forbruget i Hjemmet, medens forholdsvis store Kvanta af Brændevin og bayersk Øl købes og fortæres paa Arbejdsstedet.

De to tilbagestaaende Poster i Oversigten give ikke Anledning til Bemærkninger ud over dette, at Udgiften til Aviser overalt, men dog navnlig i Byerne, spiller en ret betydelig Rolle (i København 15—16 Kr. aarlig, i Købstæderne henimod 11 Kr.). Her er aabenbart et af de Punkter, hvor det gør sig stærkt gældende, at vi have med Elitearbejdere at gøre.

Det vil ikke være uden Interesse at sammenligne de her indvundne nye Erfaringer med lignende Oplysninger, som indeholdes i det af Indenrigsministeriet udgivne, foran citerede, Skrift om Arbejderforholdene i 1872. De to Undersøgelsers forskelligartede Ka-

rakter tillader imidlertid kun i ringe Omfang en Sammenligning.

For Haandværkere i København androg Udgiften til de vigtigste Fornødenheder (Husleje, Føde, Brændsel, Belysning og Klæder) i 1872: 660 à 760 Kr., medens Elitearbejdere i 1894 hertil forbrugte c. 1000 Kr. Tallene ere jo imidlertid ikke homogene, og Interessen knytter sig derfor mere til den procentvise Fordeling, som var saaledes:

	1872	1894
	%	%
Husleje	18	20
Føde, Brændsel og Belysning . . .	76—74	62
Klæder	6—8	18

Som man vil se, have de forbedrede Velstandsforhold givet sig det relativt største Udslag med Hensyn til Beklædningen. Ved den store Forskel paa dette Punkt mindes man iøvrigt om, at Tallene for 1894 gælde Elitearbejdere. Udgiften til Føde, Brændsel og Belysning udgør nu et relativt mindre men absolut større Beløb end for 20 Aar siden.

Til Supplering af, hvad her er anført om Udgiftsbeløbene, skulle vi fremdrage, at den aarlige Gennemsnitsfortjeneste for Arbejdere i Haandværksdrift i København steg fra 7 à 800 Kr. i 1872*) til

*) Se Indenrigsministeriets Undersøgelse, Side V.

c. 900 Kroner i 1882*) og til c. 1000 Kroner i 1892.**)

For Provinskøbstædernes Vedkommende er Stigningen af de nævnte Udgiftsposter endnu betydeligere end i København, men den procentvise Fordeling er omtrent den samme i 1894 som i 1872, nemlig:

	1872	1894
	%	%
Husleje	10—12	12
Føde, Brændsel og Belysning . . .	75—73	72
Klæder	15	16

Med Hensyn til Landarbejderne synes enhver Sammenligning imellem de to Undersøgelser udelukket paa Grund af den store Forskel i de Methoder, der ere anvendte saavel ved Materialets Indsamling som ved dets Bearbejdelse.

Med de foran anførte Forbehold med Hensyn til Muligheden af direkte Sammenligninger, skulle vi hid-sætte nogle Data til Belysning af Udgiftsbudgettets Fordeling i fremmede Landes industrielle Arbejderbefolkning. Disse Tal ere Gennemsnit af over 3200 Aarsregnskaber, indsamlede og bearbejdede paa ens-artet Maade:***)

*) Tabelværk til Københavns Statistik Nr. 7 (Tabel IV).

**) Rubin: Arbejdslønnen i København i 1892, Side 11.

***) Se nærmere E. R. Goulds foran citerede Afhandling i Conrads Jahrbücher.

Arbejdere i Kulminer og Jærnindustrien i	Familiens aarlige Fortjen- este	Af Udgiftsbudgettet faldt paa					
		Husleje	Føde	Klæder	Spiritus	Tobak	Bøger og Aviser
	Rmk.	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0
Nordamerikanske Fristater	2300	13 ₁₇	42 ₃₂	30 ₁₃	3 ₁₉	2 ₁₃	1 ₁₁
England	2100	9 ₁₉	51 ₁₃	16 ₁₇	5 ₁₀₉	2 ₁₆	1 ₁₀₇
Frankrig	1700	7 ₁₈	52 ₁₄	18 ₁₇	13 ₁₀₉	1 ₁₃	0 ₁₇₇
Belgien	1400	8 ₁₆	49 ₁₉	18 ₁₁	3 ₁₃	1 ₁₂	0 ₁₈
Tyskland	1600	8 ₁₈	47 ₁₆	23 ₁₁	6 ₁₁	1 ₁₆	0 ₁₈
(Haandværkere i Køben- havn)		19 ₁₁	49 ₁₅	17 ₁₉	4 ₁₅	2 ₁₀	1 ₁₄

Hvad der strax falder i Øjnene ved Betragtningen af denne Tabel, er den store Regelmæssighed i Udgiften til Føde, som næsten overalt udgør Halvdelen af samtlige Udgifter. Kun Nordamerika gør en Undtagelse, men her koste Klæderne til Gengæld 30 pCt. af Totaludgiften. Naar der i Frankrig medgaar 13 pCt. af samtlige Udgifter til Spiritus, maa heri sandsynligvis være medregnet Vin. Iøvrigt maa vi indskrænke os til at referere disse Tal. Vi savne ganske Materiale til at øve Kritik overfor dem.

Som den vigtigste af Livets Fornødenheder kræver Føden en nærmere Betragtning, saa meget mere som der med Hensyn til denne Udgiftspost viser sig at være ret karakteristiske Forskelligheder mellem By- og Landarbejderne. For at faa nogenlunde overskuelige Tal have vi foretaget en Deling af Levnetsmidlerne i tre Grupper, saaledes som det fremgaar af efter-

staaende Tabel, der angiver den gennemsnitlige Udgift for samtlige Besvarere i hver Gruppe:

	Rugbrød, Kartofler, Grøntsager, Sago og Ris			Smør, Mælk, Kød, Flæsk, Ost og Æg			Andre Føde- varer (Urtekram)			Ialt til Føde	
	pr. Familie	pr. Individ	‰	pr. Familie	pr. Individ	‰	pr. Familie	pr. Individ	‰	pr. Familie	pr. Individ
	Kr.	Kr.		Kr.	Kr.		Kr.	Kr.		Kr.	Kr.
København .	104	21	18,7	274	55	49,4	178	36	32,0	554	111
Købstæderne	119	23	19,7	346	62	57,3	139	28	23,0	604	113
Landhaandv. paa eg. Kost	100	18	22,8	236	42	53,1	106	19	24,1	432	78
Daglejere p. Landet paa egen Kost.	104	19	24,5	218	38	51,4	102	19	24,1	424	77

Der er saaledes en ikke ringe Forskel i Kostens Sammensætning. Landarbejderne bruge aabenbart forholdsvis langt mere af de grovere, vegetabiliske Fødemidler end Bybefolkningen. Forbruget af Urtekramvarer er størst i København, medens Købstadsarbejderne med deres relativt store Forbrug af Animalier maa siges at faa den kraftigste Kost. Da Familiernes Gennemsnitsstørrelse ikke er ganske ens i hver af de fire Grupper, maa vi for de absolute Tals Vedkommende tilraade at fæste Opmærksomheden paa de Kolonner, der angive Udgiften pr. Individ. Det er en Selvfølge, at de virkelige Forbrugsforhold ikke med fuld Nøjagtighed kunne læses ud af Tabellen,

idet de til en vis Grad tilsløres af Forskellighederne i Prisniveauet. Men dette har dog ikke saa stor en Indflydelse, at det Hovedindtryk, Tabellen giver, kan blive ukorrekt.

Vi have i det foregaaende meddelt en Række Momenter til et Billede af Elitearbejdernes Forbrugsforhold under de gunstigste økonomiske Betingelser. Vi skulle nu gaa over til en Undersøgelse af de Forandringer, som Normalforbruget i Almindelighed er underkastet, naar særlige Forhold paabyde en Reduktion af Totalbudgettet. Her maa vi imidlertid indskrænke os til en Betragtning af Byarbejderne, baade fordi vi delvis savne de nødvendige Oplysninger for Landarbejdernes Vedkommende, og fordi Materialets Størrelse for disses Vedkommende ikke tillader en yderligere Deling.

Vi skulle da først omtale Virkningen af, at Familien har en stor Børneflok. Det viser sig, at den samlede aarlige Udgift pr. Individ andrager følgende Beløb:

	I København	I Købstæderne
	Kr.	Kr.
Naar Familien har 2 Medlemmer . . .	453	398
» » » 3 » . . .	326	286
» » » 4 » . . .	262	217
» » » 5 » . . .	195	189
» » » 6 » . . .	168	162
» » » 7 » . . .	172	161
» » » gennemsn. 8 ₁₃ Medl. .	166	—
» » » » 8 ₈ » .	—	143

De fleste danske Arbejderfamilier af Eliteklassen maa antages at bestaa af 2 Voxne og 3 Børn, altsaa ialt 5 Personer. Gaa vi ud fra en saadan Normalfamilie, se vi, at Udgiften pr. Individ aftager en Del, naar Børnetallet voxer, medens den stiger meget stærkt, naar Børnetallet bliver mindre end 3. Det er klart, at Forskellen maa være størst imellem de smaa Familier; thi der have de voxne (meget konsumerende) Medlemmer endnu Overvægten, ligesom det faste Forbrug (Husleje og Brændsel) her udgør en relativt større Del af det samlede Budget, end Tilfældet er i de store Husstande. — Lader man Øjet følge de to Talrækkør fra oven nedad, faar man mod Slutningen af Kolonnerne Indtrykket af, at man nærmer sig stærkt til Existensminimet, idet Afstanden mellem Tallene bliver mindre og mindre. — Naar man erindrer, at der saa godt som altid er Balance mellem en Arbejderfamilies Indtægter og Udgifter, at der sjældent lægges noget op, kunde der synes at være noget forunderligt i de anførte Talrækker. Efter dem skulde en Arbejder med 8 Børn tjene en halv Gang saa meget som en barnløs Mand, der kun har sin Hustru at forsørge; thi den Omstændighed, at den førstnævnte køber billigere (og slettere) Varer, forklarer ikke den store Forskel. Rimeligt er det, at baade Hustruen og navnlig Børnene bidrage en ikke ringe Del til Familiens Underhold. Men iøvrigt er det jo ikke udelukket, at der arbejdes mere intensivt (holdes færre »blaa Mandage«) af Manden selv, naar han har mange Munde at mætte.

Der er enkelte Udgiftsposter, som opføres med omtrent det samme Beløb i smaa og store Husstande. Dette er — som berørt — navnlig Tilfældet med

Brændsel og Husleje. En Betragtning af Detailregnskaberne giver det Indtryk, at smaa og store Arbejderfamilier bo omtrent lige dyrt; ja, der synes endog — i hvert Fald i København — at kunne spores en lille Nedgang i Huslejen for de meget store Familiers Vedkommende. Det her foreliggende Materiale tillader dog ikke en sikker Slutning angaaende dette Forhold.

Udgiften til Føde voxer selvfølgelig med Familiens Størrelse, men den voxer ikke proportionalt dermed. Derhos finder der et ret interessant Forbrugsskifte Sted, saaledes at de store Husstande navnlig tvinges til at opgive en Del af Kolonialvareforbruget og af de vegetabiliske Fødemidler. Disse Forhold ere anskueliggjorte i den vedføjede Tabel. (Se næste Side).

Betragter man de absolute Udgiftsbeløb, vil man se, at en Familie paa 2 Medlemmer bruger over halvt saa meget til Føde som en Familie paa 8 Personer, og pr. Individ er Beløbet, som medgaar til Føde, mere end dobbelt saa stort for Familier med 2 Personer som for dem med 8. Dette har nu vel for en Del sin Grund i, at Børnene ikke ere saa stærkt tærende som de voxne Arbejdere. Men selv om man tager dette i Betragtning, er det dog klart, at der er en stor Forskel paa Ernæringen i smaa og store Husstande. At der dernæst ogsaa er en betydelig kvalitativ Forskel, fremgaar af Procenttallene. Det vil sés, at Bevægelsens Hovedretning er ens i Provinskøbstæderne og i København.

Et meget vigtigt Moment i hele Forbrugsspørgsmaalet er Indflydelsen af arbejdsledige Perioder.

	Rugbrød, Kartofler, Grøntsager, Sago og Ris			Smør, Mælk, Kød, Flæsk, Ost og Æg			Andre Føde- varer (Urtekram)			Ialt til Føde	
	pr. Familie	pr. Individ	%	pr. Familie	pr. Individ	%	pr. Familie	pr. Individ	%	pr. Familie	pr. Individ
København:	Kr.	Kr.		Kr.	Kr.		Kr.	Kr.		Kr.	Kr.
Familier med											
2 Medl. . .	55	27	13 ₁₁	195	97	46 ₁₇	168	84	40 ₁₂	417	209
Familier med											
3 Medl. . .	83	27	17 ₁₈	240	80	49 ₁₈	160	53	33 ₁₉	483	161
Familier med											
4 Medl. . .	88	22	16 ₁₅	281	70	52 ₁₄	166	42	31 ₁₁	534	133
Familier med											
5 Medl. . .	103	21	19 ₁₄	251	50	45 ₁₈	163	33	34 ₈	527	105
Familier med											
6 Medl. . .	114	19	20 ₁₂	272	45	48 ₁₂	178	30	31 ₁₆	564	94
Familier med											
7 Medl. . .	148	21	22 ₁₀	295	42	45 ₁₈	201	29	31 ₁₈	644	92
Familier med											
8 Medl. og											
derover . .	155	19	20 ₁₀	379	45	48 ₁₆	245	29	31 ₁₄	780	94
Købstæderne:											
Familier med											
2 Medl. . .	63	32	13 ₁₈	281	140	60 ₁₁	122	61	26 ₁₃	467	233
Familier med											
3 Medl. . .	91	31	17 ₁₆	298	99	57 ₁₄	129	43	25 ₁₀	518	173
Familier med											
4 Medl. . .	99	25	18 ₁₂	308	77	57 ₁₀	134	33	24 ₁₈	540	135
Familier med											
5 Medl. . .	101	20	17 ₁₂	332	66	57 ₁₀	150	30	25 ₁₈	583	117
Familier med											
6 Medl. . .	109	18	17 ₁₄	363	61	58 ₁₀	154	26	24 ₁₆	626	104
Familier med											
7 Medl. . .	166	24	22 ₁₈	415	59	57 ₁₂	145	21	20 ₁₀	726	104
Familier med											
8 Medl. og											
derover . .	197	23	24 ₁₆	418	49	52 ₁₂	186	22	23 ₁₂	802	94

Det er klart, at Forbrugets Størrelse og Sættelse maa forandres, naar Fortjenesten aftager eller ganske ophører. Selv hvor Lønningsforholdene ere saa gunstige, at der kan opspares noget i den gode Tid, ville de arbejdsledige Uger sætte deres Spor i Husholdningsregnskabet. Men paa hvilke Punkter? Idet vi lade Tallene besvare dette Spørgsmaal, skulle vi bemærke, at de 77 Husholdninger, hvorfra vi have Oplysninger om dette Forhold, omfatte baade smaa og store Husstande, saaledes at det gennemsnitlige Antal Personer i hver bliver lidt under 5. I Tabellen angives Mængden og Værdien af det ugentlige Forbrug af 19 Varesorter, saavel i København som i Provinsbyerne. (Se næste Side).

Det bekræfter sig, at Forbruget af hver enkelt Vare synker med Fortjenesten. Men medens enkelte Poster, f. Ex. Brød, kun forandres meget ubetydeligt, er der andre, f. Ex. Æg og bayersk Øl, som i den arbejdsledige Tid næsten ganske forsvinde.

Efter Forbrugets Elasticitet kan man dele de her behandlede 19 Varer i tre Grupper, hvoraf den første repræsenterer det faste Forbrug, den anden det Forbrug, hvis Elasticitet er omtrent som hele Budgettets, og endelig en tredje, bestaaende af de Varer, der ere mest følsomme overfor Forandringer i Købeevnen.

Gruppe I bestaar af:

Rugbrød, Kartofler, Cikorie, The, Sæbe og Petroleum.

	Kvantitets- enhed	København				Købstæderne			
		Fuldt Arbejde		Delvis Arbejde		Fuldt Arbejde		Delvis Arbejde	
		Kvantitet	Værdi	Kvantitet	Værdi	Kvantitet	Værdi	Kvantitet	Værdi
Rugbrød	Pd.	19 ₁₉	101	19 ₁₄	Øre	21 ₁₈	Øre	22 ₁₁	Øre
Smør	Pd.	2 ₈₁	202	2 ₃₈	100	2 ₄₀	118	2 ₁₀₀	119
Mælk	Potter	6 ₁₅	37	5 ₁₆	177	9 ₁₉	178	9 ₁₂	148
Kød og Flæsk	Pd.	8 ₄	378	6 ₁₈	31	7 ₁₄	50	5 ₄	46
Kartofler	Skpr.	0 ₆₄	54	0 ₁₆₉	308	0 ₁₆₄	323	0 ₁₈₄	236
Ost	for Øre	37	37	34	50	33	55	29	55
Æg	Stkr.	14 ₈	79	9 ₁₃	34	12 ₁₉	75	7 ₁₉	29
Grøntsager	for Øre	35	35	27	50	31	45	24	45
Sukker	Pd.	3 ₁₀	64	2 ₁₇	57	3 ₁₂	61	2 ₁₃	44
Kaffe	Pd.	0 ₄₆	72	0 ₄₂	67	0 ₄₄	60	0 ₄₁	56
Cikorie	Pd.	0 ₂₇	10	0 ₂₈	9	0 ₃₇	9	0 ₃₄	8
The	Pd.	0 ₁₀₉	17	0 ₁₀₉	17	0 ₁₁₀	19	0 ₁₁₀	19
Halve Flasker		10	100	5	50	14	105	11	83
Bayersk Øl	Flasker	11	73	9 ₁₄	45	18	20	0 ₁₆	13
Hvidt Øl	Flasker	0 ₁₉	25	0 ₁₈	23	0 ₁₈	20	0 ₁₆	13
Brændevin	Pd.	0 ₂₁	18	0 ₂₀	17	0 ₂₉	27	0 ₂₄	18
Tobak	Stkr.	3 ₁₇	21	1 ₁₇	10	5 ₁₂	27	2 ₁₄	12
Cigarer	Pd.	1 ₁₂	21	1 ₁₂	21	1 ₁₄	25	1 ₁₄	25
Sæbe	Potter	2 ₁₃	30	2 ₁₆	33	2 ₁₁	26	2 ₁₁	26
Petroleum									
Ialt Værdi		13 ₇₄		11 ₃₀		12 ₁₆		10 ₁₆	
					8 ₁₉				7 ₉₅

Gruppe II:

Mælk, Ost, Grøntsager, Kaffe, Hvidt Øl, Brændevin og Tobak.

Gruppe III:

Smør, Kød og Flæsk, Æg, Sukker, Bayersk Øl og Cigarer.

Sættes Værdien af det ugentlige Forbrug af hver af disse Varegrupper i Perioder med fuldt Arbejde lig 100, faas følgende Forholdstal:

	København		Købstæderne	
	Perioder med delvis Arbejde	Arbejdsledige Perioder	Perioder med delvis Arbejde	Arbejdsledige Perioder
Gruppe I	98,7	95,2	100	98,10
Gruppe II	82,12	65,14	83,18	63,16
Gruppe III.	77,1	47,17	70,17	48,5
Samtlige 19 Varer . .	81,9	59,6	83,15	65,14

Af alle 19 Varer er der kun en, hvis Forbrug stiger med en Ubetydelighed i den mindre gode Arbejdstid: Denne Vare er Petroleum, og Forklaringen er simpelt hen den, at den arbejdsledige Tid for største Delen falder i Vintermaanederne.

For at kunne maale Betydningen af den ved Arbejdsledighed foraarsagede Forandring i Arbejdernes Levevis er det nødvendigt at kende Arbejdsledig-

hedens Omfang. Dette er imidlertid meget forskelligt i de enkelte Erhverv. Efter de Oplysninger, Skemaerne indeholde, stiller Forholdet sig saaledes:

København. *)

	Fuldt Arbejde	Delvis Arbejde	Intet Arbejde
	Maaneder	Maaneder	Maaneder
Murere . . . . . }	8 ₁₅	1 ₁₆	1 ₁₉
Malere . . . . . }			
Tømrere . . . . . }			
Skibstømrere . . . . . }	9 ₁₅	0 ₁₆	1 ₁₉
Bogbindere . . . . . }	10 ₃	0 ₁₉	0 ₁₈
Blikkenslagere . . . . . }			
Sadelmagere . . . . . }			
Snedkere . . . . . }			
Skomagere . . . . . }			
Skrædere . . . . . }	11 ₁₇	0 ₁₃	0
Bagere . . . . . }			
Cigarmagere . . . . . }			
Møllere . . . . . }			
Smede . . . . . }	10 ₁₇	0 ₆	0 ₁₇
Fabrikarbejdere . . . . . }			
Andre Erhverv . . . . . }			

Købstæderne.

	Fuldt Arbejde	Delvis Arbejde	Intet Arbejde
	Maaneder	Maaneder	Maaneder
Murere . . . . . }	7 ₁₄	2 ₁₃	2 ₁₃
Malere . . . . . }			
Tømrere . . . . . }			
Arbejdsmænd . . . . . }	8 ₁₃	1 ₁₉	1 ₁₈
Bødkere . . . . . }	8 ₁₆	2 ₁₃	1 ₁₁
Glarmestre . . . . . }			
Sadelmagere . . . . . }			
Snedkere . . . . . }			
Skomagere . . . . . }			
Skrædere . . . . . }	11 ₁₁	0 ₇	0 ₁₂
Bagere . . . . . }			
Cigarmagere . . . . . }			
Smede . . . . . }			
Typografer . . . . . }	11 ₁₆	0 ₁	0 ₁₁
Fabrikarbejdere . . . . . }			
Andre Erhverv . . . . . }			

*) Disse Tal vise en mindre Arbejdsledighed end de af Marcus Rubin i det foran citerede Skrift angivne, hvilket er ganske naturligt, da vor Undersøgelse kun omfatter Elitearbejdere.

Som Gennemsnit for samtlige af Undersøgelsen omfattede Arbejdere kan man paaregne:

	i Køben- havn	i Køb- stæderne
	Maaneder	Maaneder
Fuldt Arbejde	10 ₁₂	9 ₁₄
Delvis »	0 ₈	1 ₁₅
Intet »	1 ₁₀	1 ₁₁

Anvender man disse Oplysninger til en Reduktion af de foran angivne Totalsummer for Udgiftsbudgettet under Forudsætning af fuldt Arbejde hele Aaret rundt, faar man:

for København:

Faste Udgifter aarlig	358,5 Kr.
Udgift til de foran	i 310 Dage à 196 Øre . . . . . 617,6 »
nævnte 19 Varer {	i 24 » à 161 » . . . . . 38,6 »
	i 31 » à 117 » . . . . . 36,3 »
Ialt . . .	1031 Kr.

for Købstæderne:

Faste Udgifter aarlig	339,0 Kr.
Udgift til de foran	i 286 Dage à 174 Øre . . . . . 497,6 »
nævnte 19 Varer {	i 46 » à 145 » . . . . . 66,7 »
	i 33 » à 114 » . . . . . 37,6 »
Ialt. . .	921 Kr.

Disse Tal angive altsaa de virkelige, gennemsnitlige Beløb, som aarlig forbruges af Elitearbejdere med en Husstand af normal Størrelse.

Meddelelser om Toldbyrden paa danske Elitearbejderes Forbrug.

Af

Cand. polit. **Michael Koefoed.**

Paa Grundlag af foranstaaende Undersøgelse om Arbejdernes Forbrug gav jeg den 22de November 1894 i »Nationaløkonomisk Forening« nogle Meddelelser om den Toldbyrde, der ifølge disse Oplysninger maatte antages at hvile paa den danske Arbejdsbefolkning. Af dette Foredrag skal jeg her give et sammentrængt Referat, idet selve Fremstillingen af Materialets Tilvejebringelse og Bearbejdelse nu er bleven overflødiggjort, og kun vilde føre til Gentagelse, efterat den foranstaaende Undersøgelses Resultater foreligge for Offentligheden. Men jeg henviser altsaa til denne, hvad selve Meddelelsernes Grundlag angaar.

Ved en Undersøgelse som den paagældende fremtræde selvfølgelig ikke alene de Vanskeligheder, som overhovedet ere knyttede til en Forbrugsstatistik, men disse forstærkes her af yderligere Omstændigheder, som ere en Følge af de Methoder, der maa anvendes ved en Udregning af Toldbyrden. Thi det gælder ikke alene om at finde, med hvor stort et Beløb

Arbejdernes Forbrug fordyres ved de Afgifter, som direkte indgaa i Statskassen, men ogsaa om at søge oplyst den indirekte Fordyrelse gennem beskyttende Toldsatser.

Paa Forhaand skal jeg gøre opmærksom paa, at det ikke vil være muligt af det foreliggende Materiale at kunne træffe nogen statistisk Afgørelse af Spørgsmaalet om, hvilken af de to Anskuelser, der har Ret, som have gjort sig gældende med Hensyn til Handelsavancen og dens Betydning for Toldbyrden. Det vil være lige saa umuligt at sige noget om, hvorvidt de har Ret, der sige, at den erlagte Told overhovedet ikke naar ned til Forbrugerne, men forsvinder undervejs og kun har til Virkning, at Handelsavancen formindskes derved, som at afgøre Berettigelsen af den Anskuelse, der hævder, at ikke alene det ved Tolden erlagte Beløb falder Forbrugerne til Last som Toldbyrde, men at dette yderligere ogsaa forøges ved den Omstændighed, at Handelsavancen ikke alene beregnes efter Varens Indkøbspris, men tillige af det ved Fortoldningen erlagte Beløb. Det kunde maaske synes, at denne sidste Omstændighed maatte fremtræde med endnu større Vægt ved denne Undersøgelse, hvor Handelsavancen er forholdsvis større, fordi Indkøbene i Almindelighed foregaa i Smaapartier, men saa kan det paa den anden Side heller ikke nytte at se bort fra, at Toldbeløbene i Virkeligheden blive saa smaa her, at der neppe tages Hensyn til dem i Sammenligning med de andre Momenter, der spille en Rolle ved Handelsavancens Fastsættelse. Og skulde det nu ogsaa være rigtigt, at Forbruget fordyredes noget ved, at Handelsavancen tillige beregnedes af det erlagte Toldbeløb,

saa tilfalder Fordelen herved i hvert Fald ikke Staten, men bliver en Kamp mellem de forskellige Samfunds-klasser, som Konkurrencen mildner eller udjævner. Umuligheden af at træffe nogen Afgørelse paa dette Punkt, hvor Anskuelse staar mod Anskuelse, har haft til Følge, at jeg, som Beskrivelsen af de anvendte Metoder vil vise, har bortset fra denne Omstændighed og dens Følger.

Forinden jeg gaar over til at meddele Undersøgelsens Resultater, skal jeg ganske kortelig genkalde i Erindringen, hvad der nærmere er gjort Rede for i den foranstaaende Afhandling, at de Arbejdere, Undersøgelsen omfatter, maa siges at være Elitearbejdere, som derfor ogsaa have en større Købeevne, end Tilfældet er med den hele Arbejderbefolkning i Gennemsnit, og at det Forbrug, som ligger til Grund for Toldbyrdens Udregning for Byernes Vedkommende, er Arbejdernes Forbrug i den bedste Tid af Aaret, hvor de har fuldt Arbejde. Som Følge af disse Omstændigheder bliver Forbruget og dermed ogsaa Toldbyrden større ved denne Undersøgelse, end den var bleven, hvis Undersøgelsen havde omfattet hele Arbejderbefolkningens gennemsnitlige aarlige Forbrug. For Landarbejdernes Vedkommende er det aarlige Forbrug lagt til Grund, men her maa Forskellighederne mellem Aarets enkelte Dele ogsaa antages at være af forholdsvis ringe Betydning.

Selve Bearbejdelsen er foretagen i to Dele, af Hensyn til de Vanskeligheder, som komme frem ved Udregningen af det Beløb, hvormed Tolden maa antages at fordyre visse Varegrupper. Thi for Varer som Kaffe, The, Sukker, Ris, Tobak osv. kort

sagt for Varer, hvis Toldsatser mere kunne henregnes til de ikke-beskyttende eller overvejende finansielle, hvorfor jeg ogsaa i det følgende for Kortheds Skyld vil bruge Betegnelsen finansielle om dem, kan man ganske simpelt benytte de i Told- og Afgiftslovene fastsatte Afgiftsbeløb og sige, at Produktets Pris forøges med et saadant Beløb; her gælder det nemlig Varer, som i Almindelighed ikke produceres i Landet og som, hvis de produceres her, betale en indenlandsk Afgift. Den saaledes foretagne Udregning vil derfor ogsaa komme til at frembyde et temmelig korrekt Billede af de paagældende Forhold; langt vanskeligere stiller Sagen sig ved de beskyttende Toldsatser, men dette vil blive omtalt ved Behandlingen af disse. Jeg er ikke blind for, at den Indvending kan gøres mod en saadan Inddeling, at ogsaa de Toldsatser, som her henregnes til de overvejende finansielle, i sig kunne indeholde beskyttende Momenter; hvor Hensyn hertil har kunnet tages, f. Ex. ved Tobak, er det gjort, og i det Hele taget bliver dette Forhold ikke af videre Betydning.

Til nærmere Belysning meddeles først nedenstaaende Tavle, der viser, hvorledes de paagældende Elitearbejderes Forbrug fordeler sig mellem de enkelte Varegrupper, som her have Interesse:

Pr. Husstand anvendtes til Indkøb af nedenstaaende Varegrupper af de forskellige Arbejdsgrupper:

Se Tabellen Side 241.

Denne Fordeling viser, at procentvis betragtet er det Beløb, der anvendes til Kolonialvarer og Ildebrænd-

	Kolonial- varer.	Ris og Sago.	Spirituosa og Tobak.	Ilde- brændsel, Belysning og Sæbe.	Ialt.
	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
Haandværkere i Køben- havn	95,00	12,00	67,35	79,65	254,00
Haandværkere i Købstæ- derne.....	85,70	14,35	34,35	69,31	203,71
Haandværkere paa Lan- det	57,25	15,70	25,50	56,32	154,77
Daglejere paa egen Kost paa Landet	50,40	17,60	20,00	53,00	141,00

sel etc. nogenlunde ensartet for alle 4 Arbejdergrupper. Derimod bruges der forholdsvis langt mere til Tobak og Spiritus i Byerne, og navnlig i København, end paa Landet, men til Gengæld mere Ris og Sago paa Landet.

Beregner man nu, saa godt det lader sig gøre, hvilken Told de enkelte Varer svare, kommer man til omstaaende Resultater:

Se Tabellerne Side 242 og 243

Hovedresultatet af disse Oplysninger er, at der for Varer med overvejende finansielle Toldsatser (Sukker, Kaffe, Cikorie, The, Bajersk Øl, Brændevin, Tobak, Cigarer, Sæbe, Petroleum, Sago, Ris, Chokolade, Svedsker, Rosiner etc. samt Kul) paahviler Arbejderbefolkningen en Toldbyrde, der paa hver Husstand beløber sig til: i København 35,52 Kr., i Købstæderne 30,45 Kr., Landhaandværkerne 24,52 Kr. og Landarbejderne 21,01 Kr., og paa hvert Individ indenfor Husstanden falder den med et gennemsnitligt Beløb af henholdsvis:

Toldbyrden af det aarlige Forbrug pr. Husstand.

	Sukker	Kaffe	Cikorie etc.	The	Bayersk Øl	Brændevin	Tobak	Cigarer	Sæbe	Petroleum	Sago	Ris	Chokolade	Udenlandske Frugter	Kul	Ialt	Værdien af det samlede aarlige Forbrug
Haandværkere i Kjøben- havn	Kr. 2,93	Kr. 3,57	Kr. 2,05	Kr. 1,88	Kr. 6,64	Kr. 2,86	Kr. 2,16	Kr. 1,49	Kr. 1,70	Kr. 4,79	Kr. 0,91	Kr. 1,45	Kr. 0,20	Kr. 0,45	Kr. 2,44	Kr. 35,52	Kr. 1063,00
Haandværkere og Arbejds- mænd i Købstæderne..	3,05	3,63	2,42	1,74	2,12	2,43	2,50	1,00	1,97	3,83	0,87	2,18	0,15	0,36	2,20	30,45	971,00
Haandværkere paa Lan- det.....	2,42	2,88	2,09	0,83	1,36	2,30	2,77	0,24	1,03	2,83	0,54	2,97	0,17	0,27	1,82	24,52	693,00
Arbejdere paa egen Kost paa Landet	1,79	2,50	2,13	1,23	0,37	2,41	3,16	0,11	0,99	1,91	0,28	3,71	0,15	0,27	—	21,01	659,00

Toldbyrden af det aarlige Forbrug pr. Individ.

	Sukker	Kaffe	Cikorie etc.	The	Bajersk Øl	Brændevin	Tobak	Cigarer	Sæbe	Petroleum	Sago	Ris	Chokolade	Udenlandske Frugter	Kul	Ialt	Værdien af det samlede aarlige Forbrug
Haandværkere i Kjøbenhavn	Kr. 0,59	Kr. 0,71	Kr. 0,41	Kr. 0,38	Kr. 1,33	Kr. 0,57	Kr. 0,43	Kr. 0,30	Kr. 0,36	Kr. 0,96	Kr. 0,18	Kr. 0,29	Kr. 0,04	Kr. 0,09	Kr. 0,49	Kr. 7,13	Kr. 215,00
Haandværkere og Arbejdsmænd i Købstæderne ..	0,59	0,70	0,47	0,33	0,41	0,47	0,50	0,20	0,38	0,73	0,17	0,42	0,03	0,07	0,42	5,89	186,30
Haandværkere paa Landet	0,43	0,52	0,36	0,15	0,19	0,43	0,44	0,04	0,16	0,50	0,10	0,43	0,03	0,05	0,34	4,17	131,70
Daglejere paa egen Kost paa Landet	0,33	0,46	0,25	0,23	0,07	0,43	0,58	0,04	0,18	0,35	0,05	0,68	0,02	0,05	—	3,72	124,60

7,13 Kr., 5,89 Kr., 4,17 Kr. og 3,72 Kr. Man træffer her den samme Rækkefølge med Hensyn til Toldbyrdens Størrelse, som man tidligere har fundet ved Oplysningerne om Arbejdslønnens Højde, og foran med Hensyn til Arbejderbefolkningens Forbrug. Forskellen i Toldbyrden er ganske vist ikke saa stor som Afvigelserne ved Arbejdslønnen, men ved Bedømmelsen af den Byrde, der forvoldes, maa forøvrigt ogsaa tages i Betragtning, hvor dyrt det er at leve de paagældende Steder, m. a. O. Arbejdslønnen maa ikke blot betragtes nominelt, men ogsaa reelt.

Forøvrigt fremgaar det af Tallene, at Forskellen i Toldbyrden paa Arbejderbefolkningen i København og i Købstæderne ikke er af større Betydning, men dette kunde heller ikke formodes. Set i Forhold til det samlede Forbrug er der heller ikke videre Forskel paa Toldbyrden i By og paa Land, men af Hensyn til Livets forskellige Dyrhed disse Steder, er det maaske rimeligere at fæste Blikket noget mere paa de absolute Tal. Men det fremgaar dog som Resultat, at der nu ikke er saa stor Forskel mellem de enkelte Dele af Befolkningen, som der var i tidligere Tid. Dette er ligefrem en Følge af de Forandringer i hele det økonomiske Liv, som har fundet Sted i den nyeste Tid for Landbefolkningen; saaledes for det første den langt lettere Adgang, der nutildags er til at faa Varerne paa Landet, nu da der baade er Høkere og Forbrugsforeninger udbredte over det ganske Land, medens Befolkningen i tidligere Tid var henvist til at tilfredsstille sit Behov de faa Gange om Aaret, de kom til den nærmeste Købstad, og derhos foruden den Betydning, Jærnbanenettets Udvikling har haft, hele den

Bevægelse, som saa at sige har drevet Landbruget over til helt at antage er almindeligt industrielt Præg, hvor Arbejderne mere og mere blive ligestillede med Industriens Arbejdere i Byerne. Som Resultat af hele denne Forandring i Livsforholdene er den Bevægelse fremgaaet, som har bevirket, at Landarbejdernes Forbrug og den derpaa hvilende Toldbyrde mere har nærmet sig til den almindelige gængse for Arbejderbefolkningen her i Landet.

Ved en Betragtning af de enkelte Varer vil jeg holde mig til den Udregning, der er foretaget pr. Individ, for at have Mulighed for at sammenligne de fremkomne Beløb med de Afgiftsbeløb, der hviler paa Befolkningen som Helhed ifølge de Oplysninger, den officielle Statistik for 1893 indeholder herom.

Det Afgiftsbeløb (Told + Accise) hvormed Sukkeret var belastet i 1893 var lidt over tre Mill. Kr., hvilket giver som gennemsnitlig Byrde for hvert Individ af Befolkningen c. 1½ Kr. Tabellen angiver, at den Byrde, Sukkerafgiften forvolder Arbejderne, paa Landet er henholdsvis 33 og 43 Øre for Landarbejderne og Landhaandværkerne, i Byerne 59 Øre pr. Individ. Rigtigheden af den fra flere Steder erfarede Slutning, at Sukkerforbruget indenfor en Befolkning stiger med Velstanden, hvorfor Sukkerbeskatningen regnes blandt de bedste af de indirekte Skatter, faas der ogsaa herigennem Bevis for. Jeg mener ikke saa meget af den Grund, at baade Forbruget af Sukker og Arbejdslønnen er højere i Byerne end paa Landet — om Velstanden indenfor Arbejderbefolkningen er større der end her, beror selvfølgelig paa, hvad Livet i det Hele koster at leve paa de paagældende Steder — men jeg

finder Beviset for Antagelsens Rigtighed i den Omstændighed, at den Afgift, Arbejdernes Sukkerforbrug er belastet med, kun svarer til omkring en Tredjedel af den Afgift, hvert Individ af hele Befolkningen i Gennemsnit betaler*).

For Kaffens Vedkommende var det fortoldede

*) Da det i Forbindelse hermed vil være af Interesse at se, hvorledes Indførselen, den hjemlige Produktion samt Beskatningen af Sukker har stillet sig i den senere Tid, meddeles Resultaterne efter de officielle Kilder for de sidste 14 Aar.

	Indførsel af Sukker og Kandis	Forbrug af indenlandsk Røssukker	Indførsels- told	Afgift af indenlandsk Sukker	Samlet Forbrug af Sukker	Samlet Beskatning
	Mill. Ø.	Mill. Ø.	Mill. Kr.	Mill. Kr.	Mill. Ø.	Mill. Kr.
1880	51,12	3,80	4,89	0,34	54,92	5,23
1881	51,39	5,20	4,95	0,46	56,59	5,41
1882	53,06	2,01	5,09	0,17	55,07	5,26
1883	49,70	9,68	4,77	0,84]	59,38	5,61
1884	52,49	13,53	4,99	1,17	66,02	6,16
1885	43,42	24,98	4,24	2,16	68,40	6,40
1886	40,24	20,81	3,96	1,80	61,05	5,76
1887	38,48	30,96	3,86	2,67	69,44	6,53
1888	34,14	33,41	3,44	2,88	67,55	6,32
1889	37,16	36,58	3,74	3,16	73,74	6,90
1890	34,49	39,20	3,53	3,38	73,69	6,91
1891	39,71	46,18	3,67	3,59	86,89	7,26
1892	52,29	35,83	2,02	0,81	88,12	2,83
1893	58,77	37,39	2,21	0,85	96,16	3,05

Nedgangen i Afgiftsbeløbene i de sidste Aar skyldes Afgiftsnedsættelsen fra $\frac{1}{10}$ 1891 at regne. Forøvrigt vise Tallene en interessant Stigning. Medens Befolkningen i det paagældende Tidsrum (1880—93) kan anslaaes at være tiltaget med godt 14 pCt., voxede Sukkerforbruget med ikke mindre end 75 pCt., en Tilvæxt, der navnlig har taget Fart efter Afgiftsnedsættelsen i 1891.

Kvantum 13,28 Mill. Pd. (c. 6 Pd. pr. Individ) og Indførselstoldens samlede Beløb var 1,66 Mill. Kr., hvilket i Gennemsnit pr. Individ af hele Befolkningen giver c. 75 Øre; for Arbejderne var Beløbet henholdsvis 46, 52, 70 og 71 Øre; her nærme vi os altsaa, og i Byerne endog meget stærkt til det almindelige Gennemsnitsbeløb, og ses denne Byrde altsaa i Sammenligning med den hele Indtægt, fremkommer som Resultat, at den hviler uforholdsmæssig paa den i økonomisk Henseende ringere stillede Befolkning, og til samme Resultat kommer man ogsaa for Kaffesurrogaternes Vedkommende.

Forøvrigt ogsaa for Theen; det fortoldede Kvantum var 0,82 Mill. Pd. (c. 0,4 Pd. pr. Individ), og Indførselstolden beløb sig i 1893 til 273,950 Kr., hvilket giver c. 13 Øre i Gennemsnit pr. Individ. Hvad Arbejdernes Toldbyrde angaar, er der forsaavidt store Forskelligheder mellem Byerne og Landet, men Landet med det lavere Beløb kommer dog nærmere ned imod Gennemsnittet.

Det aarlige Toldbeløb for Røgtobak frembyder kun faa Svingninger; baade i Byerne og paa Landet, grupperer det sig om 50 Øre aarlig pr. Individ. Til Konsum klareredes i 1893 ialt 7,7 Mill. Pd. Tobak (incl. Cigarer), hvoraf der erlagdes i Told 1,2 Mill. Kr., men da denne Vare forarbejdes i stor Udstrækning i Indlandet, lade disse Tal sig vanskelig sammenligne med de forannævnte, som angive Tolden og Beskyttelsen under Et. For Cigarers Vedkommende er Toldbyrdebeløbet adskilligt højere i Byerne end paa Landet (fra 4 til 20 og 30 Øre pr. Individ).

Petroleumstolden indbragte 1,145,008 Kr., og det fortoldede Kvantum var 57,25 Mill. Pd. (c. 26 Pd.

pr. Individ); derved fremkommer som gennemsnitligt Toldbeløb pr. Individ c. 52 Øre. Der er imidlertid et stort Spring mellem Land og By hvad Afgiftsbeløbet angaar. Dette hænger sammen med, at der paa Landet leves mere med Dagen, modsat Befolkningen i Byerne. I Sammenligning med Gennemsnittet viser Afgiftsbeløbet sig betydelig større i Byerne, paa Landet lidt under, dog saaledes at Landhaandværkerne nærme sig Gennemsnittet stærkt.

Ris og Sago ere Varer, hvor Arbejdernes Toldbyrde staar over den gennemsnitlige pr. Individ i Landet, men navnlig ved disse Varer fremtræder den Omstændighed særlig stærkt, som ogsaa noget gør sig gældende med Hensyn til andre Varer, at der ikke kan slutes fra et enkelt Aars Ind- og Udførselsforhold, da disse ere saa stærkt varierende.

Om Sæbe gælder det ligesom overhovedet om mange af de finansielle Toldsatser, at der ikke er nogen videre Forskel i det Toldbeløb, som svares af Arbejderne i København og i Købstæderne; derimod er der et stort Spring nedefter m. H. t. Arbejderbefolkningen paa Landet. Dette hænger sammen med det større Forbrug til Renlighed i By end paa Land som Følge af Kulstøv, Fabriksrøg etc. samt de større Udgifter til Vadsk.

Hvad de spirituøse Drikke angaar ere de Tal, der kan udledes af Materialet, opførte i Tabellen, men her ere Oplysningerne mindre paalidelige, som Følge af Skemaernes mangelfulde Udfyldning paa dette Punkt. Rimeligvis er kun Forbruget i Hjemmet angivet, ikke i Beværtninger eller paa Arbejdspladsen; derhos har flere af Besvarerne været Afholdsmænd. Alt bidrager

til at formindske den derved foranledigede Byrde. Afgiften af Spiritustilvirkning var i 1893 c. 3,044 Mill. Kr., eller c. 1,40 Kr. pr. Individ; selv om der indenfor dette Beløb falder en hel Del, som anvendes i Industriens og Produktionens Tjeneste, er Forskellen paa dette og Afgiftsbeløbet for Arbejderne (fra 43 til 57 Øre) dog altfor stort til, at man tør drage Slutninger heraf, i Særdeleshed naar disse Oplysninger korrigeres med andetsteds fra indhøstede Erfaringer. Om Bajersk-Øl gælder noget lignende; her fremtræder efter Tabellen en skarp Forskel mellem Land, Købstad og København, hvor Afgiftsbeløbet er henholdsvis 7 Øre for Daglejerne, 19 Øre for Landhaandværkerne, 41 Øre for Arbejderne i Købstæderne og endelig Kr. 1,33 for København. Men dog naar end ikke Afgiften i København op til den gennemsnitlige for hele Befolkningen, som er c. 1½ Kr. (3,36 Mill. Kroner). Se Noten paa næste Side.

De Toldbeløb, der svares af Arbejdere af deres Forbrug af Chokolade, Rosiner, Svedsker etc. ere kun ubetydelige og vise den sædvanlige Stigen fra Land til By.

Derimod er det ikke ubetydelige Beløb, hvormed Kulforbruget fordyres. Her foreligger ikke Oplysninger for Daglejerne paa Landet, da disse næsten udelukkende bruge Brænde og Tørv, men for Byernes Ved kommende falder det med 42 og 49 Øre og for Landhaandværkerne med 34 Øre pr. Individ. Den samlede Kultold var 1893: 1,012 Mill. Kr. eller c. 50 Øre pr. Individ i Gennemsnit. Det vil heraf ses, at denne Afgift foruden at være en Fordyrelse af Produktionsomkostningerne hviler haardt paa det almindelige

Forbrug. Grunden til, at den her fundne Toldbyrde af Kul for Haandværkerne kan komme saa nær op til den gennemsnitlige Byrde trods den store Mængde

*) Forbruget af indenlandsk Brændevin og det derfor erlagte Afgiftsbeløb har været følgende i Aarene:

	Produktion i Mill. Potter	Afgift i Mill. Kr.
1880	37,48	3,16
1881	34,50	2,85
1882	35,49	3,05
1883	34,99	3,01
1884	34,16	2,81
1885	32,24	2,63
1886	32,15	2,60
1887	31,82	2,77
1888	30,84	2,67
1889	30,13	2,49
1890	30,45	2,60
1891	32,40	2,76
1882	34,68	2,95
1893	35,68	3,04

Trods Befolkningens Tilvæxt i Tidsrummet (c. 14 pCt.) vise Tallene en mærkværdig Ensartethed. At Tallene ere større i Begyndelsen af Perioden kan skyldes den Omstændighed, at Tallene vare kalkulatoriske indtil Karrumsbeskatningens Ophævelse ved Lov af 1887. For de tre sidste Aar finder atter en Stigning Sted som Følge af Brændevinsforbrugets Tiltagen foranlediget ved Ølskattens Indførelse. Overhovedet er det bayersk Ølforbrugets stærke Tiltagen, der har haft til Følge, at Brændevinsproduktionen ikke har holdt Skridt med Befolkningsforøgelsen. Af skattepligtigt Øl forbruges $\frac{1}{10}$ 91— $\frac{30}{100}$ 92: 477,976 Tdr. og $\frac{1}{10}$ 92— $\frac{30}{100}$ 93: 515,423 Tdr.; Afgiften var henholdsvis 3,35 og 3,61 Mill. Kr. Af skattefrit Øl var Forbruget i Aaret $\frac{1}{10}$ 91— $\frac{31}{100}$ 92: 884,478 Tdr., i Aaret $\frac{1}{10}$ 92— $\frac{31}{100}$ 93: 910,903 Tdr.

Kul, der utvivlsomt maa blive anvendt i Produktionens Tjeneste, forklares ved den ringere Anvendelse af Kul som Brændselmateriale paa Landet.

For Oversigtens Skyld har jeg delt Varerne i forskellige Hovedgrupper, nemlig 1) Kolonialvarer (Sukker, Kaffe, Cikorie, The, Chokolade og udenlandske Frugter) 2) Ris og Sago, 3) Spirituosa og Tobak, samt 4) Ildebrændsel, Belysning og Sæbe. De Tal, der udkomme som Resultat pr. Husstand, ere følgende:

	Kolonial- varer.	Ris og Sago.	Spirituosa og Tobak.	Ilde- brændsel, Belysning, og Sæbe.	Ialt.
	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
Haandværkere i Køben- havn	11,08	2,36	13,15	8,93	35,52
Haandværkere og Arbm. i Købstæderne.....	11,35	3,05	8,05	8,00	30,45
Haandværkere paa Lan- det.....	8,66	3,51	6,67	5,68	24,52
Daglejere paa egen Kost paa Landet	8,07	3,99	6,05	2,90	21,01

En Procentberegning foretagen for at konstatere, hvilken Betydning, Toldbyrden paa disse Grupper af Varer har indenfor den samlede Toldbyrde, som paa-hviler Arbejderbefolkningen i de forskellige Dele af Landet, giver som Resultat, at Toldbeløbet af Koloni-alvarer i København kun udgør 31 pCt., men de andre Steder 36 à 38 pCt. af den hele Toldbyrde, men saa falder paa den anden Side 37 pCt. i København paa Spiritus og Tobak mod kun 27 à 29 pCt. de andre Steder;

til Varme, Lys og Renlighed anvendtes omtrent det samme Beløb af Haandværkerne i de forskellige Dele af Landet, men Daglejerklassen paa Landet stod lavere (Kul bruges ikke videre her). Procenttallene for Ris og Sago ere meget større paa Landet end i Byerne; det er dog Risen alene, der foraarsager dette. Selv om der kan rejses Indvendinger mod enkelte af Tallene indenfor Grupperne, tror jeg dog, at Fordelingen indenfor disse Hovedgrupper i det store og hele vil vise sig at holde Stik.

Jeg skal dernæst gaa over til en Fremstilling af den Toldbyrde, de overvejende beskyttende Toldsatser maa siges at paalægge Arbejderbefolkningen. Ved Udregningen af dette Beløb fremstiller der sig langt større Besværligheder, end Tilfældet var for de tidligere nævnte Varers Vedkommende. Thi med hvormeget skal det vel siges, at disse Toldsatser, som langtfra altid have en Indtægt til Følge for Staten, fordyre Livet for Arbejderne, og med hvilket Beløb skal man lade dem figurere i den Toldbyrde, Arbejderklassen anslaas at bære? — Forbruget af saadanne Varer, hvortil henregnes Manufacturvarer, Fodtøj og Papir (Aviser), er i Almindelighed besvaret med en Opgivelse af den hertil anvendte Købesum udtrykt i Penge. Den Methode, der er anvendt ved Toldudregningen, er følgende: af den officielle Statistik er vedkommende indførte Varers Værdi udfundet og til lige det deraf erlagte Toldbeløb, og ved en Sammenligning af disse Tal er saa udregnet, hvormeget der gennemsnitlig svares i Told for hver Krone af vedkommende Vares Værdi, og det er dette Beløb, hvor-

med Varen altsaa kan tænkes fordyret ved Tolden, som er lagt til Grund ved Udregningen. Men heraf vil det klart fremgaa, at det Beløb, hvormed disse, forøvrigt faa, Vareklasser figurere i Arbejdernes Toldbyrde, maa siges at være et Maximumsbeløb. Det er det højeste Pengebeløb, hvormed vedkommende Varer kunne tænkes fordyrede for Arbejderne ved Tolden, og der er intet Hensyn taget til den Omstændighed, at Konkurrencen indenfor den indenlandske Industri kan bidrage og ofte bidrager til at sænke Beløbet, og her er heller intet Hensyn taget til, at Arbejdernes Indkøb navnlig for Manufakturvarers Vedkommende hyppig sker i Form af brugte Klæder, hvorved de i hvert Fald ikke komme til at bære den hele Toldbyrde, og ej heller til den Rolle, Husfliden dog endnu spiller visse Steder paa Landet, hvilket f. Ex. finder sit Udtryk deri, at der i Landdistrikterne ved sidste Folketælling blandt Hovedpersonerne fandtes over 5000 Forsørgere (Mænd og Kvinder), som ernærede sig ved Vævning. For ikke at komme ind paa vilkaarlige Beregningsmaader var det imidlertid nødvendigt at holde sig til den anførte Methode, men de Resultater, som ere vundne ad denne Vej, have derfor kun den Betydning, at de angive en Maximumsgrænse, og derved forsaavidt komme til at danne en Grænse for Forestillingerne paa dette Punkt, der let blive ganske fantastiske.

Imidlertid skal jeg af Hensyn til den Usikkerhed, som klæber ved disse Tal, ikke komme nærmere ind paa en Opregning af dem, men blot nævne, at det Maximumsbeløb, der kan siges at paahvile de enkelte

Husstande paa Grund af beskyttende Toldsatser, i København var c. 28 Kr., i Købstæderne c. 22 Kr., for Landhaandværkere 18 Kr. og for Landarbejdere 15 Kr. Den Del af Toldbyrden, som skyldes Beskyttelsen, synes saaledes i højere Grad at falde Arbejderne i Byerne end paa Landet til Last.

Selvfølgelig er der ogsaa en kendelig Forskel i den Toldbyrde, de enkelte beskyttede Varer forvolder, eftersom man betragter de forskellige Hovedgrupper af Arbejderbefolkningen, og det ikke alene en Forskel, som er begrundet i, at Toldbeløbet som Helhed betragtet er forskelligt paa Landet og i Byerne. Saaledes foranledige Manufakturvarer en større Toldbyrde i Byerne, som Følge af de større Fordringer, der stilles til Klædedragten her. Men ogsaa mellem København og Købstæderne er der en ret betydelig Forskel. Noget lignende gælder Fodtøj; saavel i Købstæderne som navnlig paa Landet er Brugen af Træsko, hvoraf der kun svares en højst ubetydelig Told, anderledes almindelig end i København, og dette har til Følge, at Toldbeløbet for Fodtøj bliver højest for Byerne, og her atter størst for København. Forøvrigt er Toldbyrden paa Landet baade m. H. t. Manufakturvarer og Fodtøj højere for Haandværkerne end for Daglejerne, hvad selve Forholdenes Natur ogsaa paa Forhaand maatte tilsige vilde være Tilfældet. — Toldbeløbet for Papirets Vedkommende er beregnet efter de paagældendes Udgift til Aviser, og det er naturligvis en hel Del større i Byerne paa Grund af det større Avishold i disse. Der er saa stor Forskel mellem By og Land, som at Toldbeløbet aftager med $\frac{1}{3}$ fra København til

Købstæderne, og atter med $\frac{1}{3}$ fra Købstæderne til Landet.

Grunden til, at der hverken her eller under den forrige Gruppe findes opført noget Toldbeløb for Ost, er den, at det Toldbeløb af 10 Øre pr. Pd., som svares af Ost ved Indførselen, sikkert aldeles ikke fordyrer Forbruget af den Ost, Arbejderne bruge. Dertil er den indenlandske Konkurrence for stor paa dette Omraade, og Prisen er ogsaa saa billig, at det er let at indse, at her ikke kan være Tale om en Forhøjelse foranlediget af Toldbeløbet. Noget lignende gælder forsaavidt ogsaa for de andre Varers Vedkommende — om end ikke i samme Grad — og Tallene ere derfor ved de beskyttende Toldsatser som tidligere nævnt ikke den virkelige Byrde, de ere rimeligvis meget større end denne.

De hidtil angivne Talstørrelser have altid refereret sig til Gennemsnitstillene, hvad enten disse nu have været for det samlede Antal Husstande eller for de Individer, Husstandene talte. Det kan have sin Interesse at undersøge, hvorledes Toldbyrden stiger med Familiernes Størrelse. I København viser det sig baade for de finansielle og for de beskyttende Toldsatsers Vedkommende, at den dertil svarende Byrde grupperer sig temmelig ens for alle Familiegrupperne paa indtil 7 Personer, og selv for de større Husstande er Springet ikke stort. Dette skyldes for det første, at Antallet af smaa Børn med et mindre Forbrug i Almindelighed er større, jo større Familierne ere, og derhos endvidere, at Arbejdslønnens Højde ikke i den Grad stiger samtidig med Familiemedlemmernes Antal,

hvorfor ogsaa det større Forbrug, de mange Munde nødvendiggør, i Almindelighed sker ved Overgang til billigere Fødemidler, Brød og Kartofler f. Ex., hvor ingen Toldbyrde er. Lignende Forhold gøre sig ogsaa gældende for Arbejdernes Vedkommende i Købstæderne og paa Landet.

Beskatter Postvæsenet Bybefolkningen til Fordel for Landbefolkningen?

Af

Kontorchef Jerichau Christensen.

Hr. Postmester, cand. polit. Kiørboe har i næstsidste Hæfte af nærværende Tidsskrift bæret mig med et Svar paa de Bemærkninger, jeg har tilladt mig at knytte til hans i et tidligere Hæfte optagne Artikel om Land- og Bybefolkningens Korrespondance.

Med Hensyn til, at Hr. Kiørboe i denne vilde gøre gældende, at Postvæsenet aarlig beskatter Bybefolkningen med mindst en Million Kroner til Fordel for Landbefolkningen, viste jeg, at der paa Grundlag af den af Hr. Kiørboe benyttede postale Statistik ikke kunde tales om Bybefolkningens og Landbefolkningens Korrespondance, og at det af Hr. Kiørboe gjorde Forsøg paa at bestemme, hvorledes Bybefolkningens og Landbefolkningens Korrespondance hver for sig paa-virke Postvæsenets Budget, derfor maatte betegnes som blottet for statistisk Grundlag.

Da Hr. Kiørboe kom til det Resultat, at Postbesørgelsen af det, han kaldte Bybefolkningens Korrespondance, men som i Virkeligheden var de i Byerne

omdelte, delvis af Landbefolkningen skrevne Breve, gav et Overskud af en Million Kroner, og at dette Beløb medgik til Dækning af det Underskud, som opstod ved Postbesørgelsen af det, den ærede Forfatter betegnede som Landbefolkningens Korrespondance, men som i Virkeligheden var de paa Landet omdelte, delvis i Byerne skrevne Breve, og da Hr. Kiørboe gav dette Resultat Udtryk i den foranførte Paastand om Købstadbefolkningens Beskatning gennem Postvæsenet til Fordel for Landbefolkningen, indskrænkede jeg mig til som Konsekvensen af mine Oplysninger at fastslaa, at Hr. Kiørboes Opgørelse under alle Omstændigheder slet ikke angik et Mellemværende mellem By- og Landbefolkningen.

Derimod indlod jeg mig i god Overensstemmelse med min Hovedbetragtning aldeles ikke paa en Kritik af det numeriske Resultat af Hr. Kiørboes Anstrængelser*).

---

*) I den Række af Tal, Hr. Kiørboe i Indledningen til hans Artikel anfører som Udtryk for Kulturtrinet i de europæiske Lande (Breve pr. Individ), findes intet, som stemmer overens med Bernerbureauets officielle Statistik (Statistique Générale du service postal publiée par le bureau international. Année 1892 I, pag. 2). Hr. Kiørboe har saaledes:

For England	60	medens Bernerbur. har	53
» Tyskland	45	» » »	27 ₁₀
» Schweiz	45	» » »	32 ₁₇
» Holland	} 35	» » »	{ 19 ₁₅
» Belgien			
» Østrig	} 18	» » »	{ 16 ₁₄
» Ungarn			
» Italien	12	» » »	5 ₁₉

osv. Overfor saadanne Afvigelser fra de officielle Tal og overfor de Mærkeligheder, den anvendte statistiske Methode frembød, kunde der overhovedet ikke ret vel være Anledning til at diskutere Hr. Kiørboes Resultater fra et rent statistisk Synspunkt.

Ikke desto mindre synes Hr. Kiørboe efter hans Svar at dømme at staa i den Formening, at min Protest har angaaet det Tal, hvortil han er kommen; og Formaålet med hans Svar er i Overensstemmelse dermed nærmest at forsvare Millionen som Minimum for det Beløb, Postvæsenet efter hans Mening tager fra Bybefolkningen og giver til Landbefolkningen.

Derimod synes Hr. Kiørboe slet ikke at forstaa, at Angrebet, som han kalder det, har været rettet mod selve den Tanke, at Postvæsenet skulde beskattes Bybefolkningen til Fordel for Landbefolkningen; han er saa overbevist om, at dette sker, at han paa dette Punkt ikke blot undlader at forsvare sig, men nærmest yderligere blotter sig.

Det er imidlertid netop denne Tanke, der synes mig Diskussion og Angreb værd, og som bevæger mig til at vende tilbage til denne Sag, bl. a. fordi jeg anser det for en betydelig Fare for Postvæsenet paa den af Hr. Kiørboe antydede Maade, som Konsekvens af den af ham forfægtede Anskuelse at blive draget ind i Interessekampen mellem By og Land.

En Beskatning gennem Postvæsenet kan finde Sted paa to Maader. Enten kan Institutionen drives med et finansielt Formaal for Øje, idet man udnytter Monopolet til Opnaaelse af et Overskud, der giver mere end normal Rente af de i Foretagendet anbragte Kapitaler, eller Driften kan ledes saaledes, at den giver et Underskud, der enten kan fremtræde regnskabsmæssigt eller være latent tilstede, men som under alle Omstændigheder paa et eller andet Punkt maa falde Finanserne til Byrde.

Ved den finansielle Udnyttelse af Postvæsenet be-

skattes de, der benytte Institutionen til Fordel for det hele Samfund, ved Underskudsdriften beskattes hele Samfundet til Fordel for dem, der benytte Institutionen; i begge Tilfælde er Udgangspunktet for Betragtningen det finansielle Resultat af den samlede postale Bedrift, og Spørgsmaalet om Beskatning og Begunstigelse angaar dem, der benytte Postvæsenet, og dem, der ikke benytte det.

En ganske anden Situation er tilstede, forsaavidt den postale Administration omfatter Egne, i hvilke Bedriften ikke betaler sig ved Siden af Egne, i hvilke den betaler sig særlig godt; her er der slet ikke Tale om en Beskatning af de sidste til Fordel for de første, men om en Organisation, hvis Existens og Tilvejebringelse falder sammen med selve Formaalet for Postvæsenet.

Det er jo som bekendt netop Erkendelsen af, at den frie Konkurrence ikke er i Stand til at skabe en saadan Organisation, der har ført til Postvæsenets Regalisering; kun ved at have Eneret til Postbesørgelse paa de Ruter, der kunne ventes intensivt benyttede, bliver det Postvæsenet muligt at udstrække Forbindelserne til Egne, der ikke i og for sig kunne bære en saadan Institution*); det er jo imidlertid netop

---

*) Det skal forøvrigt bemærkes, at det finansielle Resultat ikke blot er bestemt ved Forholdet mellem rentable og urentable Ruter, men at ogsaa andre Faktorer her kunne faa Betydning; det er saaledes vel værd at lægge Mærke til, hvilken Rolle Transitindtægten spiller i det danske Budget; den Omstændighed, at næsten hele Norges og Sveriges Postudvexling med Ulandet gaar over Danmark, har gjort os til et Transitland af Rang; Postvæsenets Indtægt af denne Transit, ca. $\frac{1}{4}$ Million Kr. om Aaret, har været en væsenlig Støtte for vor postale Udvikling; uden denne Indtægt vilde Postvæsenet i mange Aar have

Postvæsenets Opgave at skabe Forbindelse, og alt det Arbejde, der sættes ind paa at udvikle Postnettets Forgrening, forhøjer derfor Institutionens almindelige Brugharhed og virker i Retning af dens Fuldkommengørelse.

Hvorvidt man i saa Henseende kan strække sig vil bero paa, hvilken finansiell Plan, der følges.

Det rent finansielle Formaal, der fra et Beskatningssynspunkt ikke er forsvarligt, fordi Beskatningsobjektet er uheldigt valgt, vil altid træde hindrende i Vejen for Udvidelsen af Nettet som for Institutionens tekniske Udvikling overhovedet; Underskudsdriften vil paa den anden Side let friste til at skyde Udviklingen for langt frem, hvilket ikke er uden Betæneligheder; thi uagtet det er utvivlsomt, at »alle« have Nytte af Postvæsenet, maa det ikke glemmes, at en Udvikling, der giver Underskud, i Virkeligheden, efter som den gennemføres ved udenfra kommende Midler, sker paa Bekostning af andre Interesser; og det vil da altid være et Spørgsmaal, om disse ikke ere ligesaa betydningsfulde som de, der fremmes gennem det postale Fremskridt; hverken det finansielle Synspunkt eller Underskudsdriften giver derfor noget Holdepunkt for en passende Udviklingsgang.

Et saadant opnaas derimod, naar det forlanges, at Postvæsenet skal betale sig, at det skal føre en selv-

---

haft Valget mellem et betydeligt Underskud eller en væsentlig langsommere Udvikling; Betydningen af det fremdragne Moment er næppe altid tilstrækkelig erkendt; af Hr. Kiørboe synes den endog ganske overset, eftersom der jo ellers burde have været taget Hensyn dertil i »Opgørelsene«, idet de Penge, der ere tjente ved Transytidelse, jo under alle Omstændigheder ikke ere tagne i danske Købstadfolks Lommer.

stændig økonomisk Tilværelse, et Standpunkt, der ogsaa mere og mere vinder videnskabelig Anerkendelse, i hvilken Henseende jeg skal henvise til Forfattere som Adolph Wagner og navnlig Gustav Cohn.

Gaar man ud fra dette Princip vil Fremskridtet vel altid møde en Grænse i det økonomiske Hensyn, men paa den anden Side vil en almindelig Udvikling i Samfundet med voxende Befolkningstæthed og fremadskridende Kultur altid medføre en stigende Benyttelse af Postvæsenet, der finansielt vil give sig Udtryk i Fremkomsten af Overskudsmidler, der, uden at fremmede Interesser derved belastes, kunne anvendes i den postale Udviklings Tjeneste.

Hvad denne Udvikling angaar træde to Formaal i Forgrunden: paa den ene Side Postnettets størst mulige Extension, der, som alt anført, fremtræder som Udtryk for selve den Opgave Postvæsenet har at løse, paa den anden Side den billigst mulige Porto, der er det Middel, hvorved Adgangen til at benytte Institutionen aabnes for det store Publikum.

Disse Formaal ville hyppigst konkurrere med hinanden; hvad der ofres i den ene Retning, kan ikke ofres i den anden Retning; den postale Udviklingshistorie er tildels en Brydning mellem dem, under hvilken udenfor liggende Omstændigheder snart støtte det ene, snart det andet Formaal. Der er altid et vist Udviklingstrin, som vil blive anset for »tidsmæssigt«; er denne Tilstand naaet for Postnettets Vedkommende, er der maaske Anledning til at sætte Kræfterne ind paa en Tarifreform og omvendt; naar Bergsøe i Slutningen af Fyrrerne udtaler, at Landet nu er bedækket med et Net af Brev-, Pakke- og Personposter, som ikke

lade noget billigt Ønske utilfredsstillet, er dette ikke forstaaeligt udfra vore Forestillinger om Trafikvæsen, men vel fra Datidens, naar der ses hen til det betydelige Fremskridt, der da virkelig var sket, og til det Standpunkt, hvorpaa Befordringsmidler og Vejvæsen den Gang stod, og hvortil den almindelige Udvikling var naaet; man havde altsaa den Gang en tidsmæssig Udvikling af Postnettet, medens Tarifsystemet, efterat den Rowland-Hillske Reform en halv Snes Aar tidligere var gennemført i England, lod meget tilbage at ønske; i Tidsrummet fra 1851—71 faa vi da Portoreformerne; derefter kommer saa igen, efterat Landet imidlertid har faaet sine vigtigste Jernbanelinjer, Turen til en videre Udvikling af Postforbindelserne, og i de sidste 25 Aars Posthistorie træder da Skabelsen af vort Landpostvæsen frem i første Række; i denne Henseende skulde det synes overflødigt udtrykkelig at fremhæve, at Opnaaelsen af et Landpostvæsen selvfølgelig i og for sig er et Maal for Udviklingen, og at det ikke af den Grund har været »meningsløst« (1) at etablere det, at Landboerne forhen selv lod deres Breve hente og bringe ved private Bude; det har nemlig i det hele taget netop været Postvæsenets Mission at afløse private Bude eller med andre Ord at gøre Folk Tjenester, som de ogsaa kunde faa gjort uden Postvæsenet, men at udføre dem bedre og billigere, mere systematisk, mere paalideligt, med større Præcision.

Det gælder saaledes helt igennem om, alt efter Tidens Krav, at afpasse den taritmæssige og den trafikmæssige Side af Udviklingen efter hinanden indenfor de Grænser, som Fordringen om finansiel Balance i det hele taget afstikker for Fremskridtet.

Det bliver en Maalestok for Ledelsens Talent og Intelligens, om den er i Stand til paa rette Maade at afveje de konkurrerende Hensyn mod hinanden; absolute Krav til Udvikling i den ene eller den anden Henseende kunne ikke rejses, ligesaa lidt som der kan paa peges absolute Grænser, som Udviklingen ikke bør overskride.

Hr. Kiørboes Opfattelse, der gaar ud fra, at man ved Udviklingen af Landpostvæsenet har forholdt Købstadfolk en Portoreduktion, vilde derfor kun være rigtig, hvis vi havde en utidsmæssig høj Porto, og man i Stedet for at nedsætte denne havde indladt sig paa en trafikmæssig Udvikling, der maatte anses for mindre paatrængende nødvendig end en Tarifreform; om Beskatning vilde der i saa Fald ikke have været Tale, derimod om slet Forvaltning; men er Portoen holdt paa et Niveau, der i og for sig ikke giver nogen Grund til Klage, i hvilket Tilfælde der naturligvis endnu mindre kan være Tale om Beskatning, fordi denne overhovedet maa ske gennem »for høje« Portosatser, er det rigtigt at sætte Overskudet ind paa en videregaaende trafikmæssig Udvikling.

Anvendes nu de angivne Synspunkter paa den postale Udvikling her i Landet, er det i første Instans af Interesse at mærke sig, at Postvæsenet har betalt sig i hele den Periode, i hvilken Landpostvæsenets Udvikling væsenligst falder. Det modtager med Undtagelse af de til Centraladministration, Pensions- og Understøttelsesvæsen fornødne Midler ikke latente Tilskud udefra; saaledes har det ikke som det tyske Postvæsen gratis Jernbanebefordring, men betaler for hvert Pund, det sender med Banerne; det betaler selv

sine Bygninger og sit Materiel, og begaar derfor ingen regnskabsmæssig Fejl ved ikke at føre Forrentning og Amortisation af dertil medgaaede Kapitaler til Udgift; det staar i det bedste Forhold til sine talrige Kontrahenter, hvis Krav det altid er kommet i Møde med Velvilje og Billighed; det er en god Arbejdsgiver, i hvilken Henseende det maaske er tilstrækkeligt at henvise til, at det i Løbet af de sidste ca. 5 Aar uden ydre Pres, d. v. s., uden Tilstedeværelsen af saadanne Omstændigheder, som ogsaa vilde have nødsaget den private Driftsherre til at gaa med til en lignende Lønningsforhøjelse, har givet Landpostbudene Alderstillæg og Uniform, Ydelser, der nu løbe op til henimod 200,000 Kroner om Aaret! Vort Postvæsen staar kort sagt paa egne Ben; hvad det har sat ind paa Udviklingen, har det selv fortjent, og dog udgiver det nu paa Landpostvæsenets Hovedkonto $1\frac{1}{2}$ Million Kroner, hvor det for 25 Aar siden udgav — 25,000 Rdl.

Hvad dernæst Portoen angaar, maa det overraske at se Hr. Kiørboe saavel i sin Artikel som sidst i sit Svar udtale sig, som om Kravet om Nedsættelse af Brevporten her i Landet i lang Tid havde banket paa Døren uden at finde Gehør, fordi man var optaget af at give Pengene ud til Bønderne. Det virkelige Forhold er, at vi her i Landet have en meget billig Brevporto; fra hvilket Udgangspunkt Hr. Kiørboe bedømmer denne, véd jeg ganske vist ikke; men jeg ser ikke nogen bedre Maade at vurdere dens Tidsmæssighed paa end at sammenligne den med andre Landes.

Nuvel, i Tyskland koster et almindeligt Brev 10 Pf., naar det vejer indtil 3 Kv., 20 Pf., naar det vejer mellem 3 og 50 Kv.; i Norge 10 Øre indtil 3 Kv., 20

Øre mellem 3 og 25 Kv., 30 Øre mellem 25 og 100 Kv.; i Sverige 10 Øre indtil 3 Kv., 20 Øre mellem 3 og 25 Kv., 30 Øre mellem 25 og 50 Kv. Det viser sig altsaa, at vi i Sammenligning med vore Nabolande ikke blot have den laveste Porto for et almindeligt Brev under 3 Kv., men at et Brev over 3 Kv. i Tyskland endog koster mere end dobbelt saa meget som i Danmark, og i Norge og Sverige indtil 4 Gange saa meget som her; og vi have den for Forretningslivet enorme Fordel at have en ensartet Porto lige til et halvt Pund. Hvad dette vil sige fremgaar bedst deraf, at de Besværinger og Andragender, der i vedkommende Lande fremkomme offentlig fra Handelskamre og lignende Institutioner i Pressen og de parlamentariske Forsamlinger saa godt som aldrig angribe den laveste Portosats, men altid Vægtsatssystemet, idet de da navnlig gaa ud paa at faa 3 Kvints-Grænsen rykket op.

De 8 Øre, der her i Landet tages for et almindeligt Brev, vække næppe paa nogen Maade Misfornøjelse; Beløbet er i og for sig saa ringe, at jeg tror, der raader en almindelig Følelse af, at Postvæsenet, naar det for 8 Øre besørger et Brev af Vægt indtil $\frac{1}{2}$ Pd., giver fuld Valuta for Pengene, hvad enten Besørgelsen sker til Hellerup eller til Skagen. Det er mig heller ikke bekendt, at der nogetsteds tænkes paa en Nedsættelse af den almindelige Porto; langt snarere kunde der blive Tale om at forhøje den til 10 Øre, og det vil maaske erindres, at en saadan Tanke i Rigsdagen har haft en Forsvarer i en af Udgifterne af dette Tidsskrift, Hr. Professor, Dr. jur. Scharling. — Men er Portoen saaledes ikke for høj, gives der fuld Valuta for Pengene, kan der jo heller ikke være Tale om

Beskatning; i de sidste 25 Aar har man derfor med Hensyn til Anvendelsen af Postvæsenets Overskud slet ikke staaet overfor Valget mellem Landpostvæsen eller Portonedsættelse, men langt snarere overfor Valget mellem at etablere Landpostvæsenet eller at lade Pengene gaa i Statskassen; var det sidste blevet Tilfældet, vilde Postvæsenet være blevet en Beskatningsanstalt, og Skatten vilde have hvilet paa Institutionens Kunder; men idet Pengene ere brugte til Udvikling af Landpostvæsenet, ere de gaaede den rigtige Vej, til Byrde for Ingen, til Gavn for Alle. Landpostvæsenets Etablering har netop været den Reform, som Tiden har fordret og som Omstændighederne have muliggjort.

Vi kunne være Postvæsenet bekendt med en 8-Øres Brevporto, men vi kunde ikke i dette Øjeblik have været det bekendt uden Landpostvæsen, og jeg tror, at Fremtidens Reformere endnu en rum Tid vil gælde dette; vi ere naaede vidt i 25 Aar, men der er en Del at gøre endnu; i Tyskland var der i 1880*) kun undtagelsesvis mere end 1 Gang daglig Omdeling i Landdistrikterne; i 1887 var der 2 Gange daglig Omdeling og indtil 4 Gange daglig Indsamling af Breve i 12678 Buddistrikter, omfattende 58167 Ortschaften, medens der i 102 Buddistrikter, omfattende 283 Ortschaften var 3 Gange daglig Omdeling og 3 Gange daglig Indsamling. Hos os hedder det i Motiverne til Finansloven for 1895/96: »I større Byers nærmeste Omegn og andre Steder paa Landet, hvor Bebyggelsen har antaget en byagtig Karakter, ytrer der sig en stærk Trang til flere daglige Omdelinger, en Fornødenhed, som man alt nu

*) Schmollers Jahrbuch for 1889: Dr. Fischer, Direktor im Reichspostamt: Die Neugestaltung des deutschen Landpostwesens.

har maattet imødekomme i flere Egne, og som maa ventes i et stigende Forhold at ville gøre sig gældende og kræve Hensyntagen i Fremtiden.« Saaledes lyder Programmet.

Uagtet jeg haaber, at man vil finde den af Hr. Kiørboe fremsatte Beskatningstanke fyldestgørende gendreven ved foranstaaende Bemærkninger, anser jeg det dog ikke for overflødigt at vise, at man ogsaa ad anden Vej, end den jeg har fulgt ovenfor, vil naa til et kongruent Resultat, idet jeg har den særlige Grund til at give min Bevisførelse et saadant Supplement, at jeg formentlig derigennem direkte vil kunne paapege den Fejlslutning, hvorigennem Hr. Kiørboes Theori er opstaaet, og derved kaste yderligere Lys over Sagen. Jeg tager næppe fejl, naar jeg gaar ud fra, at Hr. Kiørboe har taget sit Udgangspunkt fra det Spørgsmaal: for hvis Skyld indrettes Landpostvæsenet? og jeg maa erkende, at det ligger nær herpaa at svare: for Landbefolkningens; i Særdeleshed forstaar jeg godt, at en Mand, »hvis postale Virksomhed i det Væsenlige har været knyttet til Landpostvæsenets Etablering og Udvikling«, kan komme med dette Svar, der synes saa naturligt; ligesom Forstassistenten som Følge af sit indgaaende Kendskab til Træerne er udsat for at tabe Blikket for Skoven, kan det nemlig ogsaa hænde, at Kontorexpeditenten med et upaaklageligt Kendskab til »Sagerne« forener Mangel paa Blik for »Sagen«.

Hvorom alting er, det tilsyneladende saa ligefremme Svar beror i Virkeligheden paa en Fiktion, der opstaar derved, at samtlige Enkeltiagttagelser, hvorpaa den paagældende Alménerkendelse er bygget, belastes med en væsenlig systematisk Fejl; denne fremkommer

som en Følge af den Omstændighed, at man ved Behandlingen af hver enkelt Landpostsag har en bestemt Kreds af Mennesker for Øje, fra hvem der maaske endog foreligger et indtrængende Andragende; det ligger da nær at slutte, at Etableringen af den nye Postrute eller Budgang, hvorom Talen er, sker for disse Menneskers Skyld, og at de Penge, Foranstaltningen koster, ere udgivne til Fordel for dem; men dette er et væsenligt Fejlsyn; ved Siden af Hensynet til disse Folk ligger Hensynet til alle dem, der boende udenfor vedkommende Egn have Interesse i at kunne træde i hurtig og bekvem Postforbindelse med dennes Beboere; Forholdet maa nu efter Sagens Natur blive det, at den Nytte, som de, der ikke hidtil have faaet Post tilbragt, have af den nye Postrute, i ethvert enkelt Tilfælde betragtet for sig, vil falde stærkest i Øjnene, fordi den er koncentreret paa forholdsvis faa, konkret paaviselige Mennesker. Den Nytte, som opstaar for disses andetsteds boende Korrespondenter, fordeler sig derimod over hele Landet og tilegnes af Personer, der ikke udgøre en sluttet Kreds, og som ikke lade sig bestemt udpege.

Denne Nytte føles derfor lidet i den enkelte Sag og træder under alle Omstændigheder slet ikke frem ex actis; den er derfor prædestineret til at blive overset af den overfladiske Iagttager. Men derfor er den selvfølgelig ikke mindre tilstede; intet Menneske formaar imidlertid psykologisk og økonomisk at opføre, hvilken Sum af Nytte og Interesse, der befinder sig paa de to Sider; ret beset er der dog intetsomhelst, der giver Anledning til at antage, at den skulde være større paa den ene Side end paa den anden; hvert

Brev, der ankommer til »den begunstigede Egn«, har jo sin udenfor denne boende Afsender, hvert Brev, der afsendes derfra, sin udenfor boende Modtager; men hvorledes afgøre, om det er Afsender eller Modtager, der er mest interesseret i Postbesørgelsens Hurtighed og Paalidelighed eller deri, om der overhovedet bestaar en Postforbindelse mellem dem.

Lader man sig da ikke skuffe af det ensidige Indtryk, som Akterne i de enkelte Sager saaledes frembringe, vil en Betragtning af Landpostvæsenets samlede Nyttevirkning sikkert føre til den Erkendelse, at den Betydning, det har for Købstadbefolkningen, er en integrerende Del af hele den Nytte, det afkaster; og det er jo i Virkeligheden heller ikke vanskeligt at faa Øje paa, i hvilket betydeligt Omfang Byerne, paa Handelens, Industriens, Pressens og mange andre Omraader, huse Interesser, for hvilke den lette postale Forbindelse med Landbefolkningen er af største Vigtighed.

Det vil saaledes ses, at vi ogsaa ad disse Betragtningers Vej føres til det Resultat, at Landpostvæsenet ikke er etableret paa Byernes Bekostning, men i deres velforstaaede Interesse; og det vilde sikkert være en radikal Misforstaaelse af denne, om Byerne vilde tilstræbe Nedlægningen af vore henved 3000 Landpost-ruter for at opnaa en Reduktion af Portoen fra 8 til 5 Øre.

København, d. 2. April 1895.

Otte Timers Arbejde.

John Rae: Eight Hours for Work. London, Macmillan & Co.
1894. (340 S.)

Mr. John Rae skred til den Undersøgelse, hvis Resultater findes nedlagte i det ovennævnte Værk, fordi han ikke kunde se, at nogen af de gængse, gunstige eller ugunstige, Spaadomme med Hensyn til de sandsynlige Virkninger af en almindelig Antagelse af Otte-Timers-Arbejdsdagen havde en sikker Grundvold at staa paa. Alle var de byggede paa temmeligt løse Formodninger om de naturlige Virkninger af Indførelsen af en kortere Arbejdsdag, og Ingen syntes at finde det nødvendigt at raadspørge Erfaringen. Selv de Nationaløkonomer, der beskæftigede sig med Sagen, opererede, omend med lidt mere System, med det samme ikke-verificerede Materiale, og kom derfor ogsaa til lige problematiske Resultater. Men hvis vi ønskede at se, hvad der vilde ske, var det rimeligt først at se, hvad der før var sket, og i Stedet for blindt at lide paa theoretiske Forestillinger om de naturlige Virkninger af en Forkortelse af Arbejdsdagen, turde det være rettest saa vidt muligt at undersøge, hvilke faktiske Virkninger, Forkortelsen havde haft dér, hvor man

havde prøvet den; det vilde være bedst at undersøge, hvorledes Ti-Timers-Arbejdsdagen og Ni-Timers-Arbejdsdagen og især selve Otte-Timers-Arbejdsdagen faktisk havde virket dér, hvor man havde haft Lejlighed til at gøre praktiske Erfaringer. Saadanne Undersøgelser har Mr. Rae nu søgt at foretage, — og han er for sit Vedkommende ved de Resultater, de have aabenbaret, bleven mere og mere styrket i Troen paa Otte-Timers-Arbejdsdagen. »Shorter work-hours have left every nation that has chosen them at once healthier, wealthier and wiser; and the shortening to eight seems, if I may say so, to be blessed above its predecessors.« Det er det Resultat, hvortil Mr. Rae er kommen.

I.

Otte-Timers-Arbejdsdagen er ikke noget Nyt i England; ikke længere tilbage end 100 Aar fandtes den almindeligt i adskillige store Virksomheder. Adam Smith udtrykker sig i »Wealth of Nations«, som om otte Timer om Dagen dengang var den sædvanlige Arbejdstid blandt Kulminearbejderne, og Gabriel Jars, en Mine-Ingeniør, bekræfter dette i sine »Metallurgische Reisen« — han berejste ved Aar 1765 de engelske og skotske Miner og siger udtrykkeligt, at de skotske Minearbejdere arbejdede i to Hold, hvert 7 eller 8 Timer, og Newcastle-Minearbejderne i to Hold, hvert 6 eller 7 Timer.

Arthur Young besøgte Mr. Danby's Kulminer ved Swinton i Yorkshire i 1771, og han omtaler, at Minearbejderne efter at have udført deres Arbejde i Minerne fremdeles have den halve Dag til deres Raadighed.

Tidligere havde de ødet deres Fritid bort med Svir; men Mr. Danby havde kureret dem derfor ved at give enhver af dem et Stykke Jord. Young fandt dem gennemgaaende i Besiddelse af en Jordlod paa 3 Acres og en Ko; ja enkelte af dem havde endog 20 Acres og holdt baade Heste og Køer; for dem alle var Dyrkningen af Jordloden bleven den vigtigste Adspredelse, og alle var de blevene husholderiske og flittige Folk. Han omtaler et Vidunder, der arbejdede omtrent 12 Timer i Minen, og som nøjede sig med 4 Timers Søvn i det Øjemed at kunne hellige sin 8-Acres-Lod 6 eller 7 Timers Arbejde, men denne Mands lange Arbejde i Minen maa, at dømme efter den Maade, hvorpaa Young taler derom, have været en Undtagelse; han vilde da heller ikke have kunnet tilbringe »den halve Dag« med Svir paa Kroen.

I Landbruget var Arbejdstiden samtidigt lige saa kort. I 1787 skrev Landøkonomen William Marshall, at vel maatte Plovmandene i Norfolk undertiden arbejde indtil 10 Timer om Dagen, men de fleste Steder i Landet var 8 Timer den sædvanlige Arbejdstid for Landarbejderne. Nogle Steder var Arbejdstiden endog endnu kortere. I Bedfordshire, for Exempel, gik Arbejderne til Arbejde om Sommeren Kl. 6 om Morgen (om Vinteren senere), og fra Arbejde Kl. 1 eller 2 om Eftermiddagen; og denne korte Arbejdsdag afbrødes desuden ved et Maaltid Kl. 10. I Warwickshire var Arbejdsdagen om Sommeren 8, om Vinteren 6 Timer lang. O. s. fr.

Fabrik-Kommissionen af 1833 anfører en gammel Arbejders Vidnesbyrd om, at da han i Midten af forrige Aarhundrede begyndte at arbejde, arbejdede Ar-

bejderne i hans Fag aldrig mere end 10 Timer om Dagen i Ugens fem Dage; Lørdag holdt de altid helt fri for at kunne dyrke deres Havelod eller besøge andre særlige Forretninger; men senere hen steg Arbejdstiden til 12 Timer, ja til 14 og 15. — I de Fag, hvor Arbejdet udførtes i Hjemmet, og hvor Arbejderen selv kunde inddele Tiden, var det ganske sædvanligt at arbejde meget strængt i Ugens første Halvdel, og saa til Gengæld slet ikke at arbejde i den anden Halvdel: denne Ørkesløshed nødvendiggjorde hint Overarbejde, og Overarbejdet nødvendiggjorde Ørkesløsheden, og det var denne ufornuftige Ustadighed i Arbejdet, der fik Defoe til at sige, at det engelske Folk var det flittigste dovne Folk paa Jorden.

Thorold Rogers anfører flere Omstændigheder, der tyde paa, at Arbejdsdagen var kort i tidligere Aarhundreder. Bl. a. henviser han til det store Antal Timer Overarbejde — indtil 48 Timer i en Uge —, der ofte præsteredes, men som ikke vilde kunne præsteres, hvis den normale Arbejdsdag ikke var kort; og dette Overarbejde betaltes pr. Time med en Betaling, der svarede til den Betaling, der vilde komme ud pr. Time ordinært Arbejde, hvis Arbejdsdagen var 8 Timer. Ganske vist foreskrev Magistraterne ofte en Arbejdsdag paa 14 Timer eller endnu mere; men disse Paabud betød ikke meget, naar Mestre og Svende blev enige om noget andet, og de blev vel nærmest blot opfattede som en Forskrift om, hvad der turde være Maximum af Arbejdet.

England synes i det Hele i ældre Tid at have været — ligesom det nu igen er blevet — bekendt for sin moderate Arbejdsdag. Fuller siger i sin Kirke-

historie, at det var den korte Arbejdstid og den gode Kost i England, som fik de flamske Vævere til at følge Edward III.s Opfordring til at komme over og sætte Bo i England. De skulde, lovede man dem, bytte deres Sild og daarlige Ost med Englands Oxe- og Bedekød, og de skulde ikke længere, som hidtil, tvinges af udsugende Arbejdsherrer til at arbejde »mere som Heste end som Mænd, tidligt op og sent i Seng, og hele Dagen strængt Arbejde«. — Ikke meget længe efter denne flamske Indvandring gjorde Sir John Fortescue, Dommer under Henrik VI, gældende, at nogle af de fri Institutioner i England havde udviklet sig her, fordi det engelske Folk havde mere Fritid til sin Raadighed end de fleste Folk i andre Lande. Han levede i Landflygtighed i Frankrig, dengang da han skrev den Bog, i hvilken han gør denne Bemærkning; han siger, at det vilde være umuligt at sætte saadant noget som en Jurydomstol paa Benene i Frankrig, fordi det franske Folk var saa udmattet ved strængt Arbejde, at man ikke kunde finde »tolv ærlige Mænd i Nabolaget«, der havde tilstrækkelig aandelig Energi tilovers til at kunne diskutere *pro* og *contra* i en udviklet Sag. Den bedre Arbejdsmaade i England havde gjort Englænderne mere skikkede for de fri Institutioner.

Af mange forskellige Kilder synes man da at kunne øse den Lære, at i det gamle England plejede Folk at forsøde Arbejdet ved en passende Tilsætning af Fritid. Det er den korte Arbejdsdag, der er det oprindelige; den lange Arbejdsdag er kun en nyere, og heldigvis forbigaaende Indretning. Det var Fabrik-systemet, som bragte den lange Arbejdsdag med sig.

De, der havde bekostet et kostbart Maskineri, ærgrede sig ved at se det staa blot et Øjeblik stille; de forlængede Arbejdsdagen først til 12 Timer, senere til 13, 14, ja 16 Timer. I Manchester arbejdedes der paa Reform-Bill'ens Tid i Fabrikerne fra Kl. 5 om Morgen til Kl. 9 om Aftenen; kun til Middagsmaaltidet tilstodes der en Time fri; Frokosten maatte Arbejderne indtage, som de bedst kunde, samtidigt med at de passede Maskinerne. De dyre Maskiner og de store, kostbare Fabriksbygninger skulde forrentes, og Arbejdsherrerne troede det nødvendigt at trække Arbejdsdagen saa langt ud som blot muligt: blot 10 Minuter til til Arbejdsdagen betød, sagde de, et Tusinde Pund Sterling mere i deres Lommer. — Endog i Landbruget trængte det saakaldte kapitalistiske Driftssystem ind og førte ogsaa der en Forlængelse af Arbejdsdagen med sig.

Men i de sidste tresindstyve Aar har man lidt efter lidt gjort den Erfaring, at denne successive Forlængelse af Arbejdsdagen, der var nærved at ødelægge den engelske Arbejderbefolkning, ogsaa set fra Arbejdsgivernes Standpunkt var et stort pekuniært Fejlgreb. Fabrikantene var, i deres Iver for at faa deres Udlæg til Maskineriet betalt, i Virkeligheden i Færd med at ødelægge deres mest kostbare Maskine — den store *machine mène*. De opdagede endelig, at ved denne Kød- og Blod-Maskine betød en Times Arbejde mere om Dagen ikke en Times mere Produkt, men at tvært imod — naar en vis Grænse var naaet — en extra Hvile-Time havde en større produktiv Værdi end en extra Arbejds-Time. En fransk Fabrikant sagde en Gang til Guizot: »Vi troede, at det var den sidste Time, der kastede Profitten af sig; vi have nu lært, at

det var den sidste Time, som aad Profiten op.« Og skønt man i England endnu ofte hører, at man maa tage sig i Agt for Konkurrencen fra de andre Lande med Fattig-Arbejde og lang Arbejdsdag, gaar man dog mere og mere over til at tro, at Mundella sandsynligvis har Ret, naar han siger, at det i Virkeligheden er den lange Arbejdsdag i de andre Lande, der skærmer England mod deres Konkurrence; thi den lange Arbejdstid ruiner den personlige Arbejdskraft, og Konkurrencen mellem Landene bestemmes mere og mere af Arbejdspersonernes Kraft og Styrke.

Naar der tales om en yderligere Nedsættelse af Arbejdstiden, bliver derfor det store Spørgsmaal dette: hvilken Virkning vil Arbejdstidens Nedsættelse sandsynligvis have paa Arbejderbefolkningens personlige Kraft. Hvis ringe Arbejdstid fører til ringe Produktion, fører den til ringe Udbytte og ringe Arbejdsløn, men god Arbejdsløn er lige saa vigtig som rigelig Fritid; — men det kan være, at mindre Arbejdstid i Virkeligheden ikke fører til mindre Udbytte, fordi Arbejdets Kvalitet forbedres saa meget, at der i den korte Arbejdstid vil blive præsteret lige saa meget som tidligere i den lange. Hidtil har Arbejdstidens Formindskelse, før eller senere, ført til dette Resultat, og ved Spørgsmaalet om Otte-Timers-Arbejdsdagen drejer Spørgsmaalet sig derfor om, hvorvidt en ny Indskrænkning af Arbejdstiden fornuftigvis kan antages at føre til samme Resultat igen. Det vil derfor være nyttigt at undersøge, hvilke Erfaringer man tidligere har gjort, naar man forkortede Arbejdsdagen, og at se, hvilke de Kilder vare, fra hvilke Kompensationen hentedes, naar man nedsatte Arbejdstiden. Hvis disse

Kilder for en stor Del endnu ikke ere udtømte, kan der være Rimelighed i at antage, at Historien atter vil gentage sig.

De første Erfaringer, man har indhøstet efter en Nedsættelse af Arbejdstiden, var altid meget forskelligartede. Nogle driftige Industridrivende have i Almindelighed gjort Forsøget, inden Arbejdstidens Begrænsning ved Lov indførtes, og fundet det fordelagtigt; saa, efter at Loven om Arbejdstidens Forkortelse var bleven gennemført, have nogle strax fra Begyndelsen af kunnet melde gode Resultater; de fleste have derimod erklæret, at Produktionen tog af i de første Maaneder, eller maaske endog det eller de første Aar; men efterhaanden gjordes der dog gunstige Erfaringer, enten fordi Indskrænkningen af Arbejdstiden fik Tid til at indvirke paa Arbejdernes fysiske og aandelige Kraft, eller fordi den ene Industridrivende efter den anden opdagede den Hemmelighed, som andre af dem strax havde været paa det rene med, at der ved en hensigtsmæssig Arbejdsordning kan indvindes, hvad der tabes i Arbejdstimer. Enkelte Forretninger have paa staaet, at Indskrænkningen af Arbejdstiden strax og bestandigt medførte et tilsvarende Produktionstab, der aldrig indvandt. Men disse uheldigt stillede Forretninger danne Undtagelser, og kun faa Undtagelser, fra den store Regel, der har staaet sin Prøve paa samme Maade i et meget stort Antal Tilfælde i hele den civiliserede Verden.

Den første store almindelige Indskrænkning af Arbejdstiden var den, der fandt Sted i den engelske Textilindustri som en Følge af Ti-Timers-Loven af 1847, og denne Foranstaltning betragtedes ikke blot

af Fabrikanterne men endog af mange af sine varmeste Talsmænd med betydelig Ængstelighed som et Spring ud i Mørket. Og dog var Forsøget en Menneskealder tidligere blevet gjort med stort Held, — af Robert Owen i hans berømte Bomuldswarefabrik i New Lanark. Her havde Arbejdstiden tidligere været 16 Timer om Dagen, men i 1814, da Owen indgik sit halvt filantropiske Kompagniskab med Jeremy Bentham og William Allen, var Arbejdstiden der nedsat til $12\frac{1}{2}$ Timer; kort efter nedsattes den til $11\frac{1}{2}$ og i 1816 endelig til $10\frac{1}{2}$. Og Resultatet? John Alexander, en af Owens gamle Arbejdere, erklærede ligeoverfor Fabrikskommissionen, at til hans store Overraskelse tog Produktionen ikke kendeligt af efter Indskrænkningen af Arbejdstiden, og at dette udelukkende skyldtes den Omstændighed, at Arbejderne nu var betydeligt livligere og raskere end før og derfor arbejdede langt bedre. I de tolv Aar 1816—28, da Owen lod sine Fabriker kun arbejde $10\frac{1}{2}$ Timer i Døgnet, konkurrerede han med Held med alle sine Konkurrenter, skønt han lod sine Arbejdere arbejde to, tre eller endog fire Timer mindre end de deres; han producerede mere og bedre og billigere, trods den korte Arbejdstid, og han trak sig som en meget rig Mand ud af denne Forretning. Ogsaa Bentham plejede at erklære, at hans Kompagniskab med Owen var den eneste heldige Spekulation, han havde indladt sig paa. Medens de andre Fabrikanter mente, at det var «den sidste Time», de havde at takke for hele Gevinsten, kastede Owen ikke blot denne sidste Time men desforuden endnu en eller to til overbord, — og gjorde gode Erfaringer. Med Forbavselse saa hele Verden

paa New Lanark, — men den synes ikke at have lært noget deraf, thi endnu i et halvt Aarhundrede derefter vedblev den med at prate om »den sidste Time«.

Ved »Hobhouse's Act«, noget senere, reduceredes Arbejdstiden i Bomuldsfabrikerne til 69 Timer om Ugen, — men de indhøstede Erfaringer var ved denne Lejlighed meget blandede. Saaledes erklærede en af Fabrikerne, Mr. Greg, at i en af hans Fabriker havde Arbejds-Reduktionen medført en netop tilsvarende Nedgang i Produktionen, i en anden en endnu større Nedgang, men i en tredje en Stigning. Saa uensartede Erfaringer kunde ikke hjælpe til at klare Opfattelserne, og de fremragende Mænd, der udgjorde Fabrikskommissionen af 1833 (deriblandt Th. Tooke) udtalte blot den dengang almindelige Mening, naar de sagde, at en Elleve-Timers-Lov vilde medføre Produktionens Formindskelse med $\frac{1}{12}$ og en tilsvarende Nedgang i Arbejdslønnen.

Dette var endnu den almindelige Mening, da Ti-Timers-Loven gik igennem, og selv Fabrikinspektøren Leonard Horner, der dog var en varm Ven af den kortere Arbejdsdag, frygtede meget Følgerne af denne Lov, idet han mente, at det dog var et altfor ufor-sigtigt og farligt Skridt paa en Gang at forkorte Arbejdsdagen med to Timer. Erfaringen gjorde hans Frygt til Skamme. Loven traadte i Virksomhed paa et højst ugunstigt Tidspunkt: Bomuldsindustrien var i Øjeblikket stærkt trykket; Fabrikanterne var ikke særligt opsatte paa at producere meget, og de nedsatte nu Arbejdslønnen med 25 pCt., hvoraf en Del vel skyldtes de daarlige Tider, medens en anden Del sattes i Forbindelse med Arbejds-Forkortelsen; — alligevel

var Horner henimod Slutningen af 1848 i Stand til at berette, at mange af Arbejderne havde sagt til ham, at de nu ved at tage sig sammen kunde tjene omtrent lige saa meget som dengang Arbejdsdagen var 12 Timer. Da Arbejdsbetalingen var nedsat, udførte de altsaa, naar de nu skulde tjene lige saa meget, et større Arbejde i de 10 Timer end det, de før havde præsteret i 12. Strax i Begyndelsen led utvivlsomt de fleste Arbejdere Tab, og nogle af dem vilde vel nok hellere have haft en Elleve-Timers- end end en Ti-Timers-Dag; men ingen af dem vilde være vendt tilbage til de 12 Timer, og Majoriteten foretrak den ny Ordning, fordi den kortere Arbejdstid mindre angreb deres Helbred. »Vi føle Profiten i vor Rygrad, om ikke i vore Lommer«, sagde en Arbejder; — men forøvrigt kom Profiten ogsaa til deres Lommer omend paa indirekte Maade. De fik nu Tid til at gøre deres Indkøb paa en mere fordelagtig Maade; deres Hustruer fik Tid til at passe Børnene lidt bedre og til selv at besøge Vasken, og selv om de lede et Tab i Arbejdsfortjenesten, kunde Arbejdstidens Forkortelse saaledes dog ogsaa pekuniært set blive dem til Gavn. Men det var forøvrigt ikke faa Arbejdere, som strax fra Begyndelsen var i Stand til under 10-Timers-Systemet at tjene mindst lige saa meget som før under 12-Timers-Systemet. Tre Aar senere, i 1851, indberettede Horner, at der i de Fabriker, hvor Accordarbejde var brugelig, mindst $\frac{4}{5}$ af dem alle, nu produceredes enten lige saa meget eller næsten lige saa meget som tidligere under den lange Arbejdsdags System. Fremgangen skyldtes vel for nogen Del Forbedringer af Maskinerne, »men langt mere skyldes den dog selve Arbejderne, hvis Helbred

er bleven bedre, som ikke mere ere saa trætte og udmattede som under den lange Arbejdsdags System, og som nu arbejde mere livligt og muntert, mere stadigt og flittigt.« At Nedsættelsen af Arbejdsdagen fra 12 Timer til 10 ikke medførte nogen Tilbagegang i Textilindustrien, kan ogsaa skønnes af disse Tal, som Tooke anfører i sin Prishistorie: fra 1850 til 1855 anlagdes der i Storbritannien 570 ny Textil-Fabriker; 226 af de gamle Fabriker udvidedes, og kun 177 ophørte at arbejde.

Senere nedsattes Arbejdstiden flere Steder til 9 Timer, og om de Erfaringer, der gjordes med denne yderligere Nedsættelse, citere vi eksempelvis Mr. Chamberlain's Udtalelser i Marts 1892 i det engelske Parlament: »Da jeg i sin Tid drev Forretning, arbejdede mit Firma meget møjsommeligen med 12 Timer om Dagen. Nogen Tid efter nedsatte vi Arbejdsdagen til 10 Timer, efter Fabriklovens Udkomst, og atter noget senere af egen Drift til 9 Timer. Vi arbejdede med selvvirkende Maskiner; alt hvad Arbejderne havde at gøre, var at føde Maskinerne og passe paa, at Ilden blev holdt i Orden. I dette Tilfælde, hvis overhovedet i noget, skulde man da tro, at Produktet ligefrem maatte staa i Forhold til det Antal Timer, der arbejdedes. Hvad skete? Da vi nedsatte Timetallet fra 12 til 10, en Nedsættelse paa 17 pCt., formindskedes Produktionen med 8 pCt., og da vi nedsatte Timerne fra 10 til 9, en Nedsættelse paa 10 pCt., formindskedes Produktionen med 5 pCt.« Der er her ikke Tale om, at Maskinerne løb hurtigere, eller at Arbejdet ordnedes paa en anden Maade; — den hele Forskel skyldes Arbejdernes Virksomhed.

Rae anfører en hel Række af Exempler paa Indskrænkninger af Arbejdsdagen, fra 14 til 12 Timer, fra 12 til 11 eller 10 og atter fra 10 til 9, — Exempler hentede ikke blot fra England men ogsaa fra andre Lande — og det viser sig, at gennemgaaende have de paa de forskellige Steder indhøstede Erfaringer været analoge med, hvad der ovenfor findes antydet.

II.

Efter at have betragtet, hvad han kalder »den korte Arbejdstids Balance-Konto«, gaar Rae videre og viser os selve »Otte-Timers-Dagen i Virksomhed«. De i mange forskellige Fag gjorte Erfaringer have været gunstige, — i de fleste Tilfælde. I de enkelte Tilfælde, hvor Produktionen er gaaet tilbage, naar Otte-Timers-Dagen indførtes, hænger Tilbagegangen oftest sammen med andre Omstændigheder end Arbejdernes Produktionsevne. I Kulminerne, for Exempel, har det vist sig, at Kulhuggerne i otte Timer godt kunne hugge lige saa meget som før i ni eller ti, — men Produktionen gik tilbage, fordi de Maskiner, der skulle bringe det huggede Kul op fra Minernes Dyb til Dagslyset, i otte Timer ikke kunne udrette lige saa meget som i ni eller ti. Saaledes kan der hist og her være særlige Forhold, som maa tages i Betragtning; men i det Store og det Hele tale de af Rae fremførte talrige Exempler til Gunst for Otte-Timers-Dagen. Deraf følger selvfølgelig ikke, at Arbejdsgiverne i de respektive Fag gennemgaaende ville vise sig parate til Indførelsen af en Otte-Timers-Dag.

Blandt de af Rae fremdragne Exempler vælge vi

her et enkelt: D. 1. Jan. 1892 nedsatte Firmaet William Allan and Co. af Suderland (hvis Chef er Parlementsmedlemmet W. Allan) Arbejdstimerne fra 53 til 48 pr. Uge, — nemlig $8\frac{3}{4}$ Time fire Gange om Ugen, $8\frac{1}{2}$ Time en Gang om Ugen og $4\frac{1}{2}$ Time om Lørdagen. Arbejderne møde Kl. $7\frac{1}{2}$ om Morgen, efter at have besørget Frokosten hjemme, og arbejde om Lørdagen i et Træk, i Ugens fem andre Dage i to Afsnit. Da Mr. Allan begyndte med Forsøget, meddelte han sine Arbejdere, at hvis de gik ind paa, at deres Arbejdsløn foreløbig nedsattes med 5 pCt., vilde han efter et halvt Aars Forsøg atter sætte Lønnen op og godtgøre dem, hvad de havde tabt ved Nedsættelsen, saafremt det viste sig, at det ny System ikke forøgede Produktionsomkostningerne eller formindskede Produktionen. Efter det halve Aars Forløb opdagede Mr. Allan, at Produktionen snarere var stegen end aftagen, og følgelig satte han atter Lønnen i Vejret og tilbagebetalte Arbejderne, hvad der var blevet holdt tilbage i det halve Aar. »Det lyder paradoxalt, men jeg ser, at der nu udrettes mere end før; jeg er forbavset over at se, hvorledes der nu arbejdes; jeg havde som saa mange andre Arbejdsherrer troet, at Produktionen vilde tage af i samme Grad som Arbejdstiden.« Hans Bestyrer erklærede: »Enhver Maskine plejede under Ni-Timers-Systemet at præstere et vist Kvantum Arbejde; det lyder utroligt, men er dog saa, at den samme Maskine nu under Otte-Timers-Systemet leverer den samme Mængde Arbejde.« Sagen er den: Arbejderne passe bedre paa end før, mindre Tid gaar tilspilde, om Morgen møder Arbejderne nu paa Slaget, medens de tidligere ofte kom for sent, og til

Syvende og sidst arbejdes der nu i de »48 Timer« lige saa længe som før i de »53 Timer«.

I samme Fag, Maskinbygningsfaget, findes der endnu nogle Firmaer, der med Held have prøvet Otte-Timers-Systemet, — men skal man slutte fra Arbejdsgivernes Udtalelser ligeoverfor Arbejderkommissionen, er der ikke megen Sandsynlighed for, at Arbejdsgivernes Flertal, i alt Fald i denne Branche, af egen Drift vil antage Systemet. Kaptejn Noble, Direktør i det store Firma Sir William Armstrong and Co., erklærede, at han for sit Vedkommende aldrig havde betragtet Spørgsmaalet om en Otte-Timers-Dag som et virkeligt praktisk Spørgsmaal, men da Arbejdernes Fagforening for nogen Tid siden havde henvendt sig til Arbejdsgiverne med et Forslag om, at Arbejdsdagen nedsattes til otte Timer, mod at der gaves Afslag i Arbejdslønnen, havde Arbejdsgiverne fundet selv dette Forslag for frækt til at kunne blive taget under Overvejelse. »Vi svarede Arbejderne, at vi ikke godt kunde tro, at deres Forslag var alvorligt ment, og vi vægrede os faktisk ved at tage Spørgsmaalet om otte Timers Arbejde under Overvejelse.« Denne stive og uforsonlige Holdning billiges, trods de mange heldige Forsøg med Otte-Timers-Dagen, af mange Arbejdsgivere. Her et Par Prøver paa deres Argumenter:

Mr. A. E. Seaton, Direktør i et stort Skibs- og Maskinbygnings-Selskab i Hull, argumenterer saaledes imod Mr. Allan: »Mr. Allan er en Poet, og Poeter holde sig til deres Fantasi.« Endvidere: »Selv om Mr. Allans Beretning stemmer med Virkeligheden, viser den ikke andet, end hvad enhver vidste i Forvejen. Mr. Allan har lært os, at hans Arbejdere i otte

Timer kunne udføre, hvad de før var ni Timer om. Det kunde jeg have fortalt ham, inden han begyndte Experimentet!« Fremdeles: »Mr. Allans Folk har vistnok været Folk af en særlig Slags.« (Der foreligger intet derom, — men forøvrigt er Pointet jo det, at det i ethvert Fald var de samme Folk, som nu under Otte-Timers-Systemet udrettede lige saa meget som før under Ni-Timers-Systemet). Endelig: »Hvordan det nu end forholder sig med Arbejderne, saa skal man dog ikke faa mig til at tro, at de samme Maskiner i otte Timer kunne udrette lige saa meget som i ni.« (Ganske vist ikke, hvis de i de ni Timer blev udnyttede lige saa godt som i de otte, — men det er nu netop det, som de ikke ere blevne: i de otte Timer er de blevne betjente med forholdsvis større Paapassenhed end i de ni).

Af den Beskaffenhed ere de Argumenter, som fremsættes af kloge og forstandige Mænd, af praktiske og erfarne Chefer i Arbejdets Verden, til hvem vi pleje at se op som til de vigtigste Autoriteter i industrielle Spørgsmaal, — men det er haardt, siger Rae, at Hundredetusinder af Arbejdere skulle faa Afslag, naar de forlange en rimelig Fritid, fordi nogle Arbejdsgivere ikke ville tro paa Muligheden af en Ting, der daglig gaar for sig.

Efter at have omtalt Otte-Timers-Dagen i de britiske militære Værksteder m. m. dvæler Rae ved Forsøgene i saadanne kemiske Fabriker, der maa holdes i Gang uafbrudt Dag og Nat. Han mener, at Otte-Timers-Dagen af flere Grunde her er ganske særligt paa sin Plads; — men Arbejdsgiverne svare: »Vi kunne ikke indse, hvorledes tre Otte-Timers-Hold af

Arbejdere skulde kunne producere mere end to Tolv-Timers-Hold; Resultatet maa jo blive ganske det samme. Men det er netop det, som det ikke gør. I Tyskland have Sagkyndige i visse Fag udregnet, at tre Otte-Timers-Hold af Døgnet 24 Timer udnytte 94 à 97 pCt.; for to Tolv-Timers-Hold gaar der, paa Grund af Udmattelse, Overanstrengelse, nedbrudt Helbred, saa megen Tid tilspilde, at kun 83 pCt., undertiden kun 67 pCt. af Døgnet 24 Timer effektivt blive udnyttede. Forskellen er saa stor, at den er i Stand til at dække Mer-Udgiften til de flere Arbejdere, som Tre-Hold-Systemet forudsætter.

Naturligvis er der nogle Virksomheder, hvor Arbejdet umuligt lader sig presse sammen indenfor et kortere Tidsrum, eller hvor dets Evne til at lade sig presse sammen ikke afhænger af Arbejderne. En Vægter er paa sin Post et vist Antal Timer, og da det netop kommer an paa, at der i et givet Tidsrum skal passes paa, er der ikke Tale om, at Vægter-Arbejdet skulde kunne presses sammen indenfor et kortere Tidsrum. En Omnibuskusk kan ikke i otte Timer præstere den samme Kørsel som i tolv, da Antallet af de Omnibusser, der skulle køres, ikke beror paa ham. En Barber kunde nok presse sammen i otte Timer det Arbejde, der nu strækker sig over tolv Timer, — hvis Kunderne fra de tolv Timer vilde samle sig sammen i de otte; men om de have Lyst til det, turde være tvivlsomt. — Selv i saadanne Virksomheder vilde den korte Arbejdstid have sine økonomiske Fordele: Vægteren passer maaske bedre paa, naar han ikke holdes alffor længe paa sin Post; Kusken kører sikrere, naar han ikke overanstrenges ved en

altfor lang Arbejdsdag osv., — men i Almindelighed maa man dog gøre Regning paa, at Produktionsomkostningerne i saadanne Tilfælde ville stige. Denne Udgift maa saa bæres af Arbejdsgiverne eller af Arbejderne eller af Publikum eller af alle Parter i Forening. Men Virksomhederne af denne Art staa dog blot i anden Række. Om Hovedmassen af det egentlige industrielle Arbejde gælder det, at man ved at forbedre Arbejdernes personlige Virkeevne kan presse en større Mængde Arbejde sammen indenfor et kortere Spand af Tid.

III.

Den Forøgelse af Udbyttet pr. Time, der temmelig gennemgaaende er fulgt med Forkortningen af Arbejdsdagen, er i nogle Tilfælde bleven befordret derved, at de benyttede Maskiner ere blevne forbedrede eller have løbet hurtigere end før; men Rae tror, at i det Hele har den Hjælp, man fra denne Side har faaet, været overraskende ringe, og for den største Del af det opnaaede gode Resultat, ja i mange Tilfælde for det hele, tror han at kunne give Arbejderne Æren.

Utvivlsomt har man ofte benyttet forskellige Midler for at piske Arbejderne frem til den størst mulige Kraftudfoldelse. Undertiden kan man for Exempel have erstattet Dagløn med Accordarbejde, eller kan have betalt Formændene og Tilsynspersonalet en Præmie for den større Produktion; men naar man har opregnet alt sligt, bliver der dog tilbage den store Kendsgerning, uden hvilken ingen Pisk vilde have

nyttet, at under den korte Arbejdsdags System bragte Arbejderne hver Morgen med sig en større Kraft, der kom de benyttede Stimuleringer imøde, og som mere frit og villigt end tidligere strømmede ud i deres Arbejde. Desuden er det gode Resultat i mange Tilfælde blevet opnaaet, hvor man aldeles ikke mere end tidligere søgte at spore Arbejderne frem.

Naar man har opnaaet gode Resultater ved at nedsætte Arbejdsdagen fra 14 til 12 og atter fra 12 til 10 Timer, og under Paaberaabelse af disse gode Resultater har tilraadet en yderligere Nedsættelse til 8 Timer, saa har man ofte derpaa faaet følgende Svar: Ja, tidligere, da Arbejdsdagen var saa overdreven lang, udmattedes Arbejderne altfor meget ved den, og derfor opnaaede man den Gang gode Resultater ved at forkorte Arbejdsdagen; — men nu er Arbejdsdagen allerede saa kort, at Arbejderne ikke kunne være overanstrengte, og derfor vil man ikke opnaa noget godt ved igen at forkorte den. Men en ganske anden Indvending imod Forkortelsen høres ogsaa, og den lyder saaledes: Det gode Resultat er hidtil blevet opnaaet, fordi Arbejderne i den kortere Arbejdstid have anstrengt sig mere end tidligere i den længere; men skulde Produktionen trods en yderligere Forkortelse af Arbejdstiden holde sig, maatte Arbejderne arbejde i den Grad stærkt, at de absolut vilde overanstrenges og ødelægge deres Helbred. Saaledes kommer man fra to ganske modsatte Betragtningssmaader til det samme Resultat: at man ikke yderligere tør forkorte Arbejdsdagen.

Rae svarer bl. a. følgende: Vel kan det være sandt, at Arbejderne under den korte Arbejdsdags

System arbejde stærkere, medens de ere paa Arbejde, end under den lange Arbejdsdags System; men det er ogsaa sandt — hvad Erfaringen bekræfter —, at kort Arbejdstid og strængt Arbejde er mindre udmattende end lang Arbejdstid og Smøleri, især naar Arbejdstiden, hvad jo saa ofte er Tilfældet, maa tilbringes i en hed, støvfylt, forgiftet Atmosfære. Den forøgede Anstrengelse i Arbejdstiden modvejes og mere end modvejes ved den ordenlige Hvile og Rekreation, der kan opnaas efter Arbejdet. — Men dernæst maa bemærkes: det gode Resultat under den korte Arbejdsdags System opnaas ikke saa meget, fordi der nu arbejdes mere strengt, men overvejende, fordi der nu arbejdes mere nøjagtigt, mere omhyggeligt, mere forstandigt. Og derfor er det ogsaa, at der faas mere Nytte af Maskinerne, selv om disse slet ikke forbedres. Selv ved de mest avtomatiske af de brugelige Maskiner beror dog meget paa Arbejdernes Omsigt, og den korte Arbejdsdags Arbejder er nu mere omsigtsfuld end den lange Arbejdsdags. Der er altid mange Anledninger til at standse Maskinen, og enhver Standning giver den daarlige, den sløve, den trætte Arbejder Lejlighed til at tabe forholdsvis lang Tid, medens den flinke Arbejder saa godt som slet ikke taber nogen Tid. Den engelske Arbejder spilder ved disse Standninger af Maskinen langt mindre Tid end den kontinentale, og ved Maskindrift vejer hvert Minut dobbelt eller flerdobbelt. Forsaavidt er det saa langt fra, at Indførelsen af Maskiner neutraliserer Arbejdernes personlige Dygtighed, at denne tværtimod ved Maskinerne multipliceres. Den Fabrikant, der — som et efter hans Formening afgørende Argument imod Otte-Timers-

Dagen — anførte, at han ikke kunde indse, hvorledes en Maskine i 8 Timer skulde kunne præstere lige saa meget som i 9, »hvis den ved begge Lejligheder passedes tilbørligt«, oversaa, hvad denne Betingelse, dette »hvis«, i Virkeligheden betyder. — Endvidere maa erindres: Hvor den korte Arbejdsdag findes, maa der arbejdes regelmæssigt og stadigt, — hvor den lange findes, indtræder der hyppigt Spring: overdrevent Arbejde vexler med lange Standsningsperioder. Dette gælder baade for Arbejder og for Arbejdsgiver. Hvor den lange Arbejdsdag findes, generer Arbejdsgiverne sig ikke for at lade Arbejderne staa og vente i lang Tid paa Ordre, paa Værktøj eller Materiale; — den korte Arbejdsdag kurerer dem for denne Uvane. Den korte Arbejdsdag har forsaavidt virket paa en noget lignende Maade som Jernbanerne: de gamle Fragtmænd fandt sig i at vente i Timevis, til Midnat eller endnu længere, og Arbejderne, der havde at gøre med Indpakningen og Paalæsningen, opholdtes lige saa længe; Jernbanerne er ikke saa gemytlige; de forlange hurtig, akkurat Expedition; de have lært Arbejdsgiverne at omgaas økonomisk med Tiden, og Arbejderne have profiteret derved. Paa analog Maade virker den korte Arbejdsdag. — Hvad den korte Arbejdsdag har medført af: Nedgang i Forsømmelser om Morgen, Nedgang i Sygeprocenten, Nedgang i slet udført Arbejde o. lgn. er ligeledes meget betydeligt. Et stort Firma oplyste, eksempelvis, at da Arbejdsdagen forkortedes, faldt »their absenteeism in the morning« fra 20 til 4 pCt. Hvor den lange Arbejdsdag haves, holdes der ofte ligefrem en Reservehær af overkomplette Arbejdere, der træde til, naar de regulære Arbejdere

falde fra paa Grund af de ideligt forekommende Sygdomstilfælde. Efter Lord Shaftesbury's Beretning plejede Mr. Thomasson, af Bolton, at sige, at der i Tolv-Timers-Dagens sidste Time fordærvedes en urimelig Mængde Arbejde, og en Fabrikbestyrer erklærede til Fabrikinspektør Horner, at Dagens første Time medgik til at gøre i Stand, hvad der var blevet ødelagt i den foregaaende Dags sidste Time. — Endelig dvæler Rae ved den Frygt, der ofte er bleven udtalt, at den større Fritid, som den korte Arbejdsdag skaffer Arbejderne, skulde blive daarligt anvendt, til Drik og Svir m. m. Han anfører en Række Erfarings-Vidnesbyrd for, at netop det modsatte er Tilfældet. Efter hvad han anfører, taler Erfaringen for, at Arbejderen er mere hengiven til Drik og uordenligt Levnet, naar Arbejdsdagen er lang, og at omvendt den korte Arbejdsdag har hævet ham fysisk, intellektuelt og moralsk.

IV.

En Indvending mod Indførelsen af Otte-Timers-Dagen, der ofte høres, er den, at den vil gøre det vanskeligere for Landet at konkurrere med andre Lande, som ikke indføre den korte Arbejdsdag, idet den vil fordyre Produktionen. I de hidtidige Erfaringer er der intet, som bestyrker denne Indvending. Cobden bekæmpede i sin Tid Loven om Ti-Timers-Dagen med den Indvending, at den vilde standse enhver Dampmaskine i England; Mark Phillips erklærede, at naar han ikke mere maatte arbejde med 12-Timers-Dagen, blev han nødt til at nedrive sine Fabriker i Lancashire og genopbygge dem paa den anden Side af Kanalen;

Fabrikanterne beregnede med stor Nøjagtighed, at naar Arbejdsdagen forkortedes med saa og saa mange Procent, steg Produktionsomkostningerne med saa og saa mange, og saa maatte den engelske Industri forlægges til Indus's Bredder. Der skete intet af alt dette; Arbejdsdagen forkortedes fra 12 til 10 Timer og fra 10 til 9 Timer, og England vedblev med at være lige konkurrencedygtig. Erfaringen viste, at hvor Arbejdet var »dyrest«, eller rettere: hvor Arbejdslønnen var højest og Arbejdstiden kortest, der var Arbejdet i Virkeligheden billigst. En tysk Industri-drivende skrev til en engelsk Kollega: »Alle de tekniske Indretninger, I have hos Jer, kunne vi ogsaa skaffe os; vore Ingeniører kunne efterligne alt hvad I have og bygge lige saa gode Maskiner, — men hvad vi ikke kunne gøre Eder efter, er at faa vore daarligt ernærede Folk til at arbejde lige saa energisk som Jeres godt ernærede.« I Konkurrencekampen er det i Virkeligheden fremfor alt den personlige Dygtighed, det kommer an paa, og naar denne fremmes ved en kort Arbejdstid, svækker den korte Arbejdstid altsaa ikke, men styrker de respektive Nationer i Konkurrencekampen.

Dette er, hvad Erfaringen hidtil har vist. Spørgsmaalet bliver da, hvorledes en ny Nedsættelse af Arbejdsdagen vil virke. Det er klart, at der er en Grænse for Arbejdsdagens Forkortelse, som ikke tør overskrides. Mange tro at kunne reducere Spørgsmaalet in absurdum ved følgende Sætninger: »I have nedsat Arbejdsdagen fra 12 til 10 Timer og ville nu yderligere nedsætte den til 8 Timer; naar I har opnaaet det, skal den vel nedsættes til 6 Timer, og saa

igen til 4 Timer. Hvor er Grænsen? Svaret er simpelt nok: vi blive ved at nedsætte Arbejdsdagen, saa længe det viser sig, at Nedsættelsen betaler sig. Saa snart det viser sig, at Produktionen ikke kan taale nogen yderligere Nedsættelse, er Grænsen naaet, og saa stopper vi. Men hvor Grænsen er, det maa man se at udfinde, idet man ad Erfaringens Vej saa at sige føler sig frem.

Da Ti-Timers-Loven i sin Tid var under Debat i England, ytrede Macaulay ligeoverfor den ogsaa da saa ofte udtalte Frygt for, at Englands økonomiske Stilling skulde svækkes ved en Nedsættelse af Arbejdsdagen: Nationernes Velstand beror paa Slægtens fysiske, intellektuelle og moralske Kraft, og »det er vor Tro«, at denne Kraft vil styrkes ved den foreslaaede Forholdsregel. Det var hans Tro; det var Samfunds-Reformatorens Tro. *Nu* har man dog noget mere at støtte sig til; medens Ti-Timers-Dagens Indførelse forholdsvis var et Spring ud i Mørket, kan der til Gunst for Otte-Timers-Dagen dog anføres flere Erfarings-Vidnesbyrd.

Den hidtil opnaaede Forbedring af Arbejdernes Kaar, Sundhed, Oplysningstandpunkt og Moral er saa stor, at man med Grund kan vente, at den kommende Generations Otte-Timers-Arbejdere baade ville arbejde med større Resultat, saa længe de ere i Arbejde, og desforuden ville kunne blive et længere Aaremaal i virksomt Arbejde. Hvad der vil opnaas, afhænger naturligvis væsenligt af Arbejderne selv. En af de værste Anklager, der ofte rettes mod Arbejderne, er den, at de med Overlæg arbejde lidt. Der klages over, at Fagforeningerne opstille det som et Princip, at

Arbejdernes Virksomhed skal begrænses. For den engelske Arbejderkommission have Arbejdsgiverne atter og atter udtalt, at Arbejderne præstere langt mindre, end de kunde, og at Opgaven ligefrem synes at være: »at producere saa lidt som muligt. Den største Fare ved Otte-Timers-Bevægelsen er Fagforeningernes Restriktions-Politik. Mange af Otte-Timers-Venerne gøre sig skyldige i den alvorlige Misforstaaelse at tro, at Hovedfordelen ved den korte Arbejdstid er, at Arbejderne saa ville præstere mindre.

V.

Otte-Timers-Dagen anbefales sædvanlig som det bedste Middel til at skaffe de Arbejdsløse Arbejde. Mr. Gunton, Formand i »School of Social Economics«, New York, og Forfatter til en Bog betitlet »Wealth and Progress«, der har øvet stor Indflydelse paa Folks Anskuelser i denne Sag, gaar saa vidt, at han hævder, at »den direkte og øjeblikkelige Virkning« af den almindelige Indførelse af Otte-Timers-Dagen i de Forenede Staters Industri (altsaa ikke engang til lige Agerbrug og Tyendearbejde) vilde skaffe Arbejde ikke blot for alle de Arbejdsløse i Amerika, men til lige for alle de Arbejdsløse i England, Frankrig og Tyskland m. fl. Lande! Der vilde — beregner han — skaffes Arbejde for 3,552,059 voxne Arbejdere til, og da han kun kan finde 1 Million Arbejdsløse i sit eget Land, er han nødt til at bede Evropa skaffe Resten!

Desværre løser man ikke paa denne Maade dette Problem, et af Nutidens mest skæbnesvangre Problemer: hvorledes skaffer man Arbejde til dem, der gerne ville arbejde, men ikke kunne finde Arbejde?

Alt hvad man hidtil har erfaret med Hensyn til Virkningen af Indførelsen af en kortere Arbejdsdag, taler stik imod den Opfattelse, at de Arbejdsløse skulde hjælpes ved den.

Hvorledes virkede, for Exempel, den engelske Ti-Timers-Lov? Det var et Experiment i stor Stil, som der nok maa kunne læres noget af. Ti-Timers-Loven nedsatte for ikke mindre end 500,000 Textil-Arbejdere den ugenlige Arbejdstid med 11 Timer, altsaa for disse Arbejdere tilsammen 5.500,000 Timer ugenlig. Efter Mr. Guntons Beregningsmaade skulde der saaledes være blevet skaffet Arbejde for 90,000 Arbejdere til. I Virkeligheden gik det ganske anderledes til. Der foreligger adskillig Statistik til Belysning af dette Forhold, men naturligvis lader det sig ikke præcisere med matematisk Nøjagtighed, da mange andre Omstændigheder virkede sammen med Ti-Timers-Loven, saaledes at dennes Virkninger ikke helt lade sig udskille. Saa meget staar dog fast, at Ti-Timers-Loven ved at forkorte Arbejdstiden ikke direkte har skaffet Arbejde for 1000 ny Arbejdere, maaske ikke engang for 20. De samme Arbejdere lærte i ti Timer at producere det samme som før i tolv — og til ny Arbejdere blev der saaledes for saa vidt ikke Trang.

Paa samme Maade have de allerfleste Forretninger, der have eksperimenteret med Otte-Timers-Dagen, ikke som en Følge af at de nedsatte Arbejdstiden, set sig nødsagede til at engagere en eneste ny Arbejder. Har Konjunkturerne samtidig tilladt Forretningens Udvidelse, kunne de af den Grund have engageret ny Arbejdere; — men Arbejdstidens Forkortelse var i alt Fald ikke Grunden.

En særlig Stilling indtage naturligvis de Fag, hvo

det, som ved Vagttjeneste, Omnibuskørsel m. m., er umuligt at presse sammen i et kortere Tidsrum det Arbejde, der før udførtes i et længere. Her kan det naturligvis ofte blive nødvendigt at antage ny Arbejdere, men Spørgsmaalet bliver saa rigtignok, hvorledes det i saadanne Tilfælde vil gaa med de hidtidige Arbejdernes Løn.

De, der vente, at de Arbejdsløse direkte skulde have nogen Nytte af Otte-Timers-Dagens almindelige Gennemførelse, overse den Indflydelse, en fornuftig Forkortelse af Arbejdsdagen vil have paa de alt beskæftigede Arbejders Præstationsevne. De gøre sig endvidere skyldige i den Grundfejl at tro, at Arbejderne, naar de producerede mindre, vilde gavne Samfundet; — det stik modsatte er naturligvis Tilfældet.

Et af de Steder, hvor man i størst Maalestok har eksperimenteret med Otte-Timers-Dagen, er den australske Koloni Victoria. I Aarene 1884—86 blev Otte-Timers-Dagen her almindelig. Før den Tid fandtes Otte-Timers-Dagen her i tyve Fag, nu i tresindstyve Fag. Tre Fjerdedele af Befolkningen her har kun en Otte-Timers-Dag, — men siden dennes almindelige Antagelse er Tallet paa de Arbejdsløse voxet, og voxet ganske betydeligt.

Det mest populære Argument for Otte-Timers-Dagen er i Virkeligheden snarest et Argument imod den, ja i Grunden det eneste alvorlige Argument imod den.

VI.

Den korte Arbejdsdag siges ofte at være en Følge af Arbejdslønnens Stigning: Arbejderen, siger man, er bleven velstaaende nok til at foretrække en Times

Hvile fremfor en Times Løn. Saaledes søger Jevons (i sin »Theory of Political Economy«, 2. Udg. S. 196) at forklare hele Bevægelsen for den korte Arbejdsdag som en naturlig Følge af Arbejdslønnens Stigning i den nyere Tid. Ligesom den heldige Købmand, naar han har tjent nok, (maaske) ofrer Forretningen mindre Tid, saaledes vil ogsaa vor Tids forholdsvis heldigt stillede Arbejder have sin Arbejdsdag forkortet; det stemmer med den menneskelige Natur, at man bliver mindre villig til at arbejde strengt, naar der er mindre Nødvendighed for at gøre det. Omvendt ser man da ogsaa, at i de daarlige Aar, hvor Trangen er større, og Arbejdslønnen ikke rækker saa langt som ellers, bliver Folk mere villige til at arbejde strengt.

Denne Opfattelse af Oprindelsen til Bevægelsen for den korte Arbejdsdag synes plausibel nok; men hvor theoretisk rigtig den end synes, saa stemmer den dog ikke med den faktiske Udvikling. I al Almindelighed er det ganske vist sandt, at naar et vist Velvære er opnaaet, bliver Folk villige til at slaa noget af paa Merfortjenesten, hvis de kan opnaa et bekvemmere Liv; men dette Princip har ikke spillet en saadan Rolle i Bevægelsen for den korte Arbejdsdag som antaget af Jevons, og det af den simple Grund, at Arbejderens Krav til Livet bestandigt er steget sammen med Arbejdslønnens Stigning, og dette paa en saadan Maade, at Arbejderen aldrig blev saa ligegyldig for Pengefortjeneste og saa uvillig til at arbejde strengt, som den af Jevons fremsatte Theori forudsætter. Faktisk have Arbejderne i Almindelighed arbejdet noget strængere i den kortere Arbejdsdag for at undgaa det Pengetab, Jevons forudsætter, at de ere villige til at bære. I mange Tilfælde var deres Arbejdsløn

saa lav, netop dengang da Arbejdsdagen forkortedes, saa de var nødte til at tage sig sammen. Dette var aldeles øjensynligt Tilfældet dengang, da det største af alle Experimenter med Arbejdsdagens Forkortelse fandt Sted, nemlig i 1848, da Ti-Timers-Dagen obligatorisk indførtes i den engelske Textil-Industri. Arbejdslønnen stod dengang paa sit laveste Punkt i Textil-Industrien. Medens andre Arbejdere kunde tjene over et Pund Sterling om Ugen, tjente en stor Mængde af Textil-Arbejderne kun et halvt Pund Sterling ugenlig, før Ti-Timers-Loven traadte i Kraft, og kun 7 sh. 6 d., efter at den var traadt i Kraft; — alligevel erklærede blandt de Arbejdere, Fabrikinspektøren Horner adspurgte, over to Tredjedele af de mandlige, og over Halvdelen af de kvindelige Arbejdere, at de holdt paa Ti-Timers-Dagen. Hvad nu end Grunden var, — saa meget er dog tydeligt, at Grunden ikke var høj Arbejdsløn i Øjeblikket. Fremdeles har man i de godt funderede Fag, som f. Ex. Bygningsindustrien, set, at Arbejdstidens Forkortelse er bleven gennemført uden at blive ledsaget af blot en forbigaaende Lønningsformindskelse. I det hele ser man, at naar Arbejderne i et Fag finde sig i at lide et formentligt varigt Tab af Løn i det Øjemed at faa Arbejdstiden forkortet, saa er Grunden som Regel slet ikke den, at Lønnen i det paagældende Fag er usædvanlig høj; men Grunden plejer at være den, at Arbejdstiden her er usædvanlig lang eller at Faget i det hele er usædvanligt anstrengende og farligt.

Hvorledes end de enkelte Personer kunne have stillet sig til Spørgsmaalet, saa kan man dog ikke sige om Bevægelsen i Almindelighed, at den motiveres derved, at det højt betalte Arbejde er rede til at ofre

noget af Lønnen for at opnaa mere Fritid. Verdens bedst betalte Arbejdere, amerikanske og avstralske Arbejdere, have ofte renonceret paa kort Arbejdstid for at opnaa høj Løn, og omvendt have forholdsvis slet betalte Fag erklæret sig rede til at gøre betydelige Ofre i det Øjemed [at opnaa en Nedsættelse af Arbejdsdagen. Staalearbejdere i Cumberland, der tjente deres 20 à 30 Shillings *pr. Dag*, have bestemt modsat sig baade deres Arbejdsgiveres og deres Fagforenings-Leders Bestræbelser for at faa Arbejdsdagen forkortet, og omvendt have Arbejdere i Smeltehytter i Cumberland, der kun tjene 20 Shillings *pr. Uge*, gladeligen (»cheerfully«) opgivet en Shilling om Ugen af deres knappe Løn, da deres Arbejdsdag i 1890 nedsattes fra tolv til otte Timer: de sluttede sig til Afholdsbevægelsen, og de slap med mindre Kontingent til Sygekassen, og saaledes fik de mere end erstattet, hvad de tabte ved Arbejdsdagens Forkortelse. Glasarbejderne have baade et mere anstrengende og et bedre betalt Arbejde end Sporvognskonduktører; men det lykkedes ikke Arbejdsgiverne at faa Glasarbejderne med 2 Pund Sterling ugenlig til at ombytte Tolv-Timers-Hold med Otte-Timers-Hold; »saa vilde de jo slet ikke tjene noget«, mente de; — derimod gik Sporvognskonduktørerne i Huddersfield ind paa at afstaa 2 af deres 23 Shillings *pr. Uge*, da deres Arbejdstid i 1889 nedsattes fra 12 til 8, og deres Repræsentanter meddelte Arbejderkommissionen, at de var fuldstændigt vel fornøjede med Forandringen og ikke vilde bytte med Sporvognskonduktørerne i London, der tjene 6 sh. *pr. Dag*, men saa til Gengæld have en lang Arbejdsdag.

Nej, Arbejdernes Længsel efter kort Arbejdstid

skyldes ikke Lønnens Stigning men Fremskridtet i Forstand, Dannelse og personlig Værdighed, og da disse Aarsager fuldt saa meget udkræve høj Løn som en passende Fritid, synes Tilbøjeligheden til at opgive noget af Lønningen for derved at opnaa et Afslag i Arbejdstiden meget ringe. Lønningen er nu betydeligt højere end for 50 Aar siden, — men Tanken om at opgive noget af Lønningen for den kortere Arbejdstids Skyld ligger langt fjernere fra Nutidens Otte-Timers-Bevægelse end den for 50 Aar siden laa for Ti-Timers-Bevægelsen. De Fag, der forlange Otte-Timers-Dagen, gøre det, fordi de — med Rette eller Urette — ere komne til den Overbevisning, at Lønningen ikke vil lide derved. De, der ere imod Otte-Timers-Dagen, ere det, fordi de — med Rette eller Urette — tro, at Lønningen vil lide derved. Alle synes enige om, at noget væsentligt maa der ikke opgives af Lønningen. Der forlanges, som det almindeligt udtrykkes: »otte Timers Arbejde, ti Timers Løn«. Og dette kan ikke bebrejdes Arbejderne; thi vel er en ordenlig Fritid af stor Vigtighed for dem, — men en god Løn er ikke mindre vigtig. Derfor bliver Otte-Timers-Spørgsmaalet frem for alt et Arbejdsløn-Spørgsmaal. En saa fremragende Nationaløkonom som Professor Marshall hævder, at den almindelige Nedsættelse til otte Timer vilde trykke Arbejdernes Fortjeneste ned. Webb og Cox hævde i deres Bog om Otte-Timers-Dagen, at det er »næsten sikkert«, at Fortjenesten vil stige. Atter andre mene, at i nogle Tilfælde vil det ene, i andre Tilfælde det andet ske, men i det store og hele vil Fortjenesten blive som den er, saa at Arbejderne faa deres Haab om »otte Timers Arbejde, ti Timers Løn« opfyldt.

For Arbejder-Kommissionen udtalte Arbejdernes Repræsentanter gennemgaaende den Forventning, at Lønnen vil stige, idet de henviste til den Kendsgæring, at i det sidste halve Aarhundrede er Arbejdsdagen bleven kortere og kortere, og Lønnen dog større og større; — men de undlod at bevise, at Lønnens Stigning skyldes Arbejdsdagens Forkortelse. Faktisk ser man, at Lønnen ogsaa er stegen i de Lande, hvor Arbejdsdagen ikke er bleven forkortet, og det Fag i England, hvor Lønnen er stegen stærkest, er netop et Fag, hvor Arbejdsdagen ikke er bleven forkortet, Staaarbejdernes Fag nemlig. Ogsaa Sømænds Løn er stegen, — men deres Arbejdsdag er slet ikke bleven forkortet. En Stigning af Arbejdslønnen, der er fælles for alle Fag og alle Lande, men ofte viser sig stærkest der, hvor Arbejdsdagen ikke er bleven forkortet, maa have en mere almindelig Aarsag end Arbejdsdagens Længde. Aarsagen er: Udviklingen af Arbejdernes produktive Evne, saa at Arbejdsgiverne nu kunne staa sig ved at betale bedre, og den større Efterspørgsel efter Arbejde; større Produktion og større Konsumtion, de to uadskilleligt sammenhørende Faktorer.

Arbejdernes Repræsentanter henviste imidlertid ikke blot til det Faktum, at Arbejdslønnen gennemgaaende er stegen, efter at Arbejdsdagen, vel ikke i alle enkelte Tilfælde, men dog i det hele er bleven kortere; — de søgte ogsaa at gøre gældende, at hvis en ny Forkortelse af Arbejdsdagen vilde medføre en mindre Produktion, saa vilde denne Produktionens Nedgang bevirke, at Lønnen steg. Thi — argumenterede de — saa vilde det blive nødvendigt for Arbejdsgiverne at indkalde den Hær af Arbejdsløse, hvis Existens

nu øver et Tryk paa Arbejdslønnen; og ikke blot vilde dette Tryk da fjernes, men de tidligere Arbejdsløses Forbrugsevne vilde stige; de vilde købe mere end før og derved gøre det muligt for Arbejdsgiverne at betale højere Løn. Det lykkedes saa temmeligt for Arbejdernes Repræsentanter at faa Sagen stillet paa Hovedet, og Mr. Tom Mann kom virkelig til saa absurde Resultater som det, at man stadigt skulde gaa videre med Arbejdsdagens Forkortelse, stadigt skulde søge Produktionen reduceret osv. Rae anfører en hel Del af, hvad der saaledes fremkom for den engelske Arbejder-Kommission; men der er næppe Grund til at dvæle yderligere ved de kuriøse Forventninger, visse Folk knytte til Otte-Timers-Dagen, ved de kuriøse Argumenter, nogle af Otte-Timers-Dagens hidsigste Venner føre i Marken.

Professor Marshall's Standpunkt er selvfølgelig et ganske andet. Han venter ogsaa en mindre Produktion, naar Arbejdstiden forkortes, men han tror sandelig ikke, at Arbejderne ville staa sig ved at producere mindre. I første Udgave (af 1890) af sine »Principles of Economics« erklærer han udtrykkeligt, at »en almindelig Indskrænkning af Arbejdstimerne vilde trykke Lønnen ned«. I anden Udgave findes denne Erklæring strøget, men hans Standpunkt synes dog i det væsentlige uforandret. Hans Mening er eller synes at være, at en almindelig Formindskelse af Arbejdstimernes Antal maa formindske Arbejdernes Produktion og derfor formindske Arbejdslønnen undtagen i de Tilfælde, hvor der ved et forbedret Maskineri kan bødes derpaa, og med Undtagelse af de Tilfælde, hvor Arbejdstiden for Øjeblikket er saa overdreven lang, at Arbejdernes Produktionsevne ødelægges derved; men

dette er kun forholdsvis sjældne Undtagelses-Tilfælde, og selv her vilde det første Resultat af Arbejdstidens Forkortelse blive en mindre Løn. I Almindelighed tror han, saavidt man kan skønne, at den kortere Arbejdstid vil betyde mindre Produktion, og mindre Produktion betyder nødvendigvis mindre Løn.

Hvilket Standpunkt Rae selv indtager, skønnes let af det Foregaaende.

I 1833 optraadte Macaulay imod Fabrik-Reformatoren Sadler i Leeds. Macaulay sagde til Vælgerne, at den foreslaaede Ti-Timers-Lov var noget Kvaksalveri: at fortælle en Mand, at han skulde have »ti Timers Arbejde og tolv Timers Løn« var det rene Kvaksalveri. Men Macaulay levede længe nok til at erfare, at det virkelig skulde blive muligt for Arbejderne i ti Timer at tjene, hvad de tidligere havde tjent i tolv Timer. I 1833 havde Macaulay endnu ikke lært, hvad han senere skulde lære, at den store levende Maskine i Virkeligheden ikke ligger død hen, fordi den ikke arbejder, men at den samler Kræfter, saa at den bliver i Stand til i en kortere Tid at udrette ligesaa meget som den tidligere udrettede i en længere Tid. Og Raes Tro er nu den, at ligesom man i sin Tid gik ned fra 12 til 10 Timer uden derved at skade Arbejdernes pekuniære Interesser, saaledes vil man ogsaa nu trygt igen kunne gaa et Skridt videre og nedsætte de 10 Timer til 8 Timer. En saadan Nedsættelse vil, tror han, ikke have nogen Tilbagegang i Produktionen til Følge, og under denne Forudsætning tror han paa »otte Timers Arbejde, ti Timers Løn«.

A. P.-St.

Økonomi i Elementarskolen.

Paa et Møde, som »the American Society for the Extension of University Teaching« afholdt i Philadelphia i 1894, holdt Simon N. Patten, Professor ved Pennsylvanias Universitet, et Foredrag, der findes optaget i »Annals of the American Academy of Political and Social Science«, Januar 1895, under Titlen »Economics in Elementary Schools«. I Uddrag gengive vi her Professor Pattens Afhandling, der i ethvert Fald er tankevækkende, selv om den indeholder adskilligt, som mange ikke ville under-
skrive.

Nationaløkonomerne have, i deres Iver for Videnskabens Fremskridt, samlet deres Opmærksomhed om tekniske Diskussioner. De have dvælet ved de omstridte Spørgsmaal, og de have glædet sig ved Opdagelsen af ny Sandhed, — men de have overset de mere ligefremme økonomiske Love og Fænomener, der ere af almen Interesse. Til enhver given Tid har Økonomernes Strid samlet sig om visse ud-

valgte Punkter, — ikke fordi disse virkelig ere Spørgsmaal af almen Interesse, men af Grunde, der hænge sammen med Videnskabens indre Udvikling. Forfatterne af Lærebøger tro i deres Uskyldighed, at denne Kamp-Literatur er passende Stof for dem, og Resultatet er blevet, at den Mængde økonomisk Sandhed, med Hensyn til hvilken der enten slet ikke eller kun i ringe Grad strides, ikke tilstrækkeligt bliver fremdraget. Den økonomiske Literatur er som en Følge af, at disse ledende Tanker ikke komme frem, mangelfuld og giver et falsk Indtryk af Forholdet mellem Nationaløkonomiens almindeligt accepterede Fakta og dens omstridte Sætninger.

Saalænge Lærebøgerne ere Talerør for Økonomernes Strid, er der liden Udsigt til at faa Nationaløkonomien indført i Skolerne. Først maa man stryge denne tekniske Literatur og vende tilbage til hine første Principer, der ligge bag al Diskussion. Disse Principer ere af en saa almindelig Art og af en saa simpel Natur, at de lettelig indgaa i Barnets Verden og lettelig kunne illustreres ved slaaende Exempler fra Børnenes Erfaringskreds. Vel ere den Voxnes Handlinger langt mere sammensatte end Barnets, — men Bevæggrundene ere her og der ikke saa forskellige, som maaske antages. Det er derfor muligt ved Hjælp af Stof hentet fra Barnets Verden at forberede det for den mere sammensatte økonomiske Verden, hvis Bekendtskab det skal gøre, naar det bliver Mand.

Nationaløkonomiens Grundvold er Nytte-Theorien. Hermed maa Børnene gøres bekendt. Nytte-Theorien er ikke saa vanskelig, som ofte antages.

Den forudsætter en Beregning af vore Nydelser og vore Lidelser. Lidenskaber og stærke Følelser beherskes bedst ved Hjælp af en Opløsning af vore Nydelser og vor Smerte i disses enkelte Bestanddele, saaledes at vi kunne bestemme hver Følelses Grad og indrømme den en passende Vægt ved Bestemmelsen af vore Handlinger. Hvis vi ikke bevidst summere op vore Nydelser og vore Lidelser og sammenligne, ville Øjeblikkets stærke, ikke analyserede Følelser rive os med sig og bestemme vor Opførsel til varig Skade for os. Erfaringen kan ikke tilstrækkeligt lede vore Handlinger, saalænge vi ikke have vænnet os til at opløse de øjeblikkelige Impulser i deres Bestanddele og til at sammenligne hver Dels Gavn eller Skade med tidligere Handlingers Resultater. Denne bevidste analytiske Holdning giver os den fornødne Basis.

»Begyndelses- og Slutnings-Nytte.«

Det er vigtigt for Børn at forstaa Forskellen mellem en given Mængde Varers Begyndelses- og Slutnings-Nytte. Den første Portion, vi fortære, giver os mere Fornøjelse end den anden; den anden mere end den tredje; den tredje mere end den fjerde. Med andre Ord: vi have en aftagende Nytte med hver Forøgelse af Varemængden. Enhver, der faar fire Kopper Kaffe, vil erkende, at han føler en stærkere Nydelse ved at drikke den første end ved at drikke den sidste Kop. Naar vi skulle værdsætte Varemængderne, betragte vi som modne Mennesker Sagen paa denne Maade. Naar jeg har fire Æbler

og taber et, gaar jeg glip ikke af den Nydelse, jeg har af det første, men af den Nydelse, det fjerde vilde skaffe mig. Barnet ser imidlertid paa Sagen paa en anden Maade, ligesom Dyrene. Barnets Vurdering af Nytten er baseret paa dets Begyndelses-Ønske. Det tænker paa den første Fornøjelse, det vil have, og gør sig ikke klart, at hvis nogen borttager en Del af, hvad der staar for det, er dets Tab maaske kun ringe.

En Løve har fanget en Hjort. Hvis et andet Dyr forsøger at frarøve Løven en Del af Hjorten, fortørnes Løven, fordi den ikke gør sig det klart, at den ikke kan æde mere end en Del af Hjorten. Den føler kun, at den har en brændende Lyst til Kød; den tænker ikke paa Dele af Føde, men paa Føden som en Enhed. Paa samme Maade med vore Børn. Det falder dem naturligt at tænke paa gode Sager, men ikke paa Dele deraf. Man kan dog lettelig lære dem Forskellen mellem de to Vurderingsmaader, hvis Forholdene fremstilles rigtigt for dem. Overalt se vi den uheldige Følge af, at Barnet ikke forstaar Forskellen. Hvis Barnet forstod det Faktum, at det kommer an paa Slutnings-Nytten, ikke paa Begyndelses-Nytten, vilde det handle mere ædelmodigt og være mere villigt til at afstaa Dele af, hvad det har, til andre. Vi kende Alle Børn, der ved Middagsbordet med graadige Blikke ængsteligt se paa, at de Ældre faa først, og som lide lige saa meget, som om der slet ikke blev noget tilovers til dem. Dette er en Fejl i deres Forstaaelse, en Fejl, der meget snart kan rettes, naar det rette Forhold forklares dem.

Hvis en Dreng har Æbler idag, og en anden Dreng faar Æbler imorgen, ville begge have mere Fornøjelse af Æblerne, hvis den ene giver den anden en Del af Æblerne, end hvis hver for sig forsøgte at spise dem alle op med det samme. Hvis en Dreng har to Æbler, vil det første Æble skaffe ham en Nydelse = 5 (for Exempel), det andet — hvis han spiser dem begge med det samme — en Nydelse = 2, tilsammen altsaa 7. Sæt han giver det ene Æble til en Dreng, der idag ikke har noget Æble, men imorgen vil faa to, som han lover at dele med hin Dreng; — saa vil Nydelsen for den ene Dreng idag være = 5, for den anden ogsaa = 5, tilsammen 10. Den næste Dag deler den anden Dreng paa samme Maade med hin Dreng, og atter opnaas af de to Æbler i Nydelse $5 + 5 = 10$. — Ved en omhyggelig Opdragelse kunne vi bringe Sligt til vore Børns Bevidsthed paa et langt tidligere Tidspunkt, end om vi lod vore Børn skøtte sig selv og overlod til dem selv at finde ud af det.

Først Arbejde, derefter Nydelse.

Under de Forhold, under hvilke vi leve, kan man altid diskontere Smerten ved at tage den først, og forøge Nydelsen ved at tage den sidst. Hvis nogen Beslutning involverer Smerte, — tag Smerten først, og Nydelsen vil forøges. En Person, der søger at undgaa en øjeblikkelig Ulejlighed, ødelægger sin Fremtid, hvis han forsøger paa at tage Fornøjelsen idag, i Stedet for mandigt at give sig i Kast med Arbejdet. Ingen Vane er mere fordærvelig end den

at jage efter et øjeblikkeligt Gode og lukke Øjnene for den Elendighed, der flyder af en saadan Opførsel. De allerfleste Forbrydelser hidrøre fra, at man i saadanne Tilfælde valgte det gale Alternativ. Det hævner sig at ville omstyrte den naturlige Orden, at ville fortære Æblet, før det er fortjent. De, der ville omstyrte den naturlige Orden, ere ved Aarets Udgang sejlede agter ud, komme i Fængsel, og lide paa mange andre Maader.

Fordelene ved Sparsommelighed kunne gøres Børn indlysende, naar vi faa dem til at forstaa, at de kunne diskontere deres Møje og faa deres Fornøjelse ind med Renter og Rentes Rente. Økonomisk Velfærd beror hovedsagelig paa, at Arbejdet formindskes ved Anticipation, og at Nydelsen accumuleres ved at opsættes. Hvis en Mand venter med at arbejde, indtil Nøden stirrer ham ind i Øjnene, ville kun faa Nytte-Genstande staa til hans Raadighed, og de ville koste ham meget. Omkostningerne formindskes og Nytten forøges ved enhver industriel Forandring, der gør det muligt, at Arbejdet kan gøres en længere Tid, før den Trang, der skal tilfredsstilles, viser sig.

Fantasien spiller en stor Rolle ved Bestemmelsen af vor Handlemaade. Den skaber mange Forbindelser med Hensyn til fremtidige Begivenheder, hvortil det Kommende i høj Grad forstørres og forvrides. En lille Plage bliver til et Bjerg af Plager, naar Udsigten til den holdes aaben tilstrækkeligt længe til, at den kan blive forbunden med ethvert andet tænkeligt og muligt Onde. Fantasien skulde aldrig faa Lov til at dvæle ved Smerten; denne bør tvært-

imod isoleres og kun ses i den reneste Virkeligheds Lys. Imod denne Grundsætning ere mange Forældre og Lærere tilbøjelige til at handle. De søge at vise, at en maaske ganske ubetydelig Gerning vil føre til Fordærvelse, og de lære Barnet at udtænke sig ny Kombinationer af Ulykker og Lidelser — i det Øjemed at skræmme det bort fra den Handling, der skal undgaas. Det synes saa nemt at faa Børnene til at holde sig fra slemme Ting ved at udmale for dem skrækkelige Billeder af, hvad Følgen vilde blive af de slemme Gerninger. Et foreløbigt Resultat kan opnaas paa den Maade, men det betales for dyrt. Barnets Karakter undergraves ved Betragtningen af disse forfærdelige Perspektiver. Barnet forledes til at undgaa eller opsætte enhver Handling, der involverer Smerte; det gøres uskikket for det økonomiske Liv, i hvilket Smerten skal gaa forud for Nydelsen.

Vænder man sig til at se Møjen og Besværet lige i Øjnene, lægger man derved Grundvolden for nogle af de bedste Dyder, — Mod, Taalmodighed, Kraft. Naar en modig Mand møder en Hindring paa Vejen henimod hans fremtidige Lykke, temporiserer han ikke: han giver sig ved første Lejlighed i Kast med den, vel vidende, at Smerten som Regel bliver mindre, naar den hurtigt tages under Behandling. En taalmodig Mand tillader ikke, at en øjeblikkelig Mistemning fører til en Handlemaade, der bereder ny Vanskeligheder for Fremtiden. Kraft vises af dem, der forstaa, at de øjeblikkelige Onder ere de nødvendige Følger af tidligere Gerninger og kun forværes ved sygelig Resignation.

Lidelser kunne ofte forvandles til Nydelser, naar de tænkes som nødvendigvis gaaende forud for kommende Nydelser. Smerte, der minder om en Nydelse, som vil komme, kan ved Tankeforbindelse selv blive behagelig. Naar Sult ikke forbindes med andre Lidelser, kan den for vor Tanke fremstille Billedet af det behagelige Maaltid, der vil komme; Smerten glemmes ved Tanken om den Nydelse, vor Fantasi saa levende udmaler for os. Det er ogsaa er Fejl at forestille sig det at spare som noget ubehageligt. Vel er det sandt, at man, naar man sparer, opsætter at skaffe sig en eller anden Nydelse, og denne Opsættelse er naturligvis i og for sig ikke behagelig; — og dog, hvis Fantasien udmaler den Accumulation af Fordele, der vil resultere af Opsparingerne, og hvis den ikke ved falske Tankeforbindelser gør de Afsavn, der følge med Opsparingerne, hæslige, vil den Følelse, der ledsager Handlingen at spare, være behagelig, ikke smertelig. En Formue kan opsamles uden nogen Følelse af de Afsavn, der høre sammen hermed, naar Anstrengelserne ved Frembringelsen isoleres i Tanken og kun ses i den nøgne Virkeligheds Lys, medens Fantasien faar frit Spillerum med Hensyn til Udmalingen af de accumulerede Nydelser, som Fremtiden lover.

Et Liv i ublandet Nydelse.

Skal vort Ideal være at undgaa Lidelse og at skaffe os saa megen Nydelse, som vi kunne opnaa uden Møje, — eller skulle vi opsummere alle vore Lidelser og alle vore Nydelser og vælge den

Handleplan, der giver os det største Overskud af Nydelse?

Herbert Spencer siger, at det ideale Liv er et Liv i ublandet Nydelse, et Liv uden Lidelse. Utilitarianerne af den Mill'ske Type ere Repræsentanter for den anden Retning. De mene, at vi bevidst bør regne med Lidelser og Nydelser, og at vi skulle rette vor Handlemaade efter Overskudet af disse over hine, snarere end efter de Forhold, hvor Nydelse uden Lidelse skulde kunne opnaas.

Vi kunne finde mange Forhold, hvor Nydelsen er det overvejende Element og hvor Lidelsen i det højeste spiller en aldeles underordnet Rolle. En Mængde af vore almindelige Fornøjelser høre herhen. Derimod ere mange af Barnets Lege forbundne med Møje og Besvær, endog i høj Grad. Naar Drengen tager fat paa sit Fodbold- og Langboldspil og paa anden Sport, maa han gøre det med Bevidsthed om, at det betyder ømme Ben, Saar og Rifter og andre Ubehageligheder. Vil han have Fornøjelser, maa han tage Besværet med. Hvis han viger tilbage for enhver Leg, hvor der kan vanke Ubehageligheder, vil han formindske Summen af sine Fornøjelser i en meget betydelig Grad. Den stærke Livs-Glæde vil ikke falde i hans Lod, ihvorvel han kan finde adskillige stilfærdige Fornøjelser, som hans mere virksomme Kammerater dog ville betegne som flove og intetsigende. Al stærk Livs-Nydelse er forbunden med Smerte; vi maa give Afkald paa Livets store Nydelser, hvis vi ikke ville bære dets Møje.

Sammenlign Drengenes Fornøjelser med Pigernes. Vore Drenge Lege ere voldsomme, forbundne med Anstrengelser. Drengene skulle mandigt udholde Anstrengelserne; saaledes dannes Karakteren bedst. Naar de stærke Fornøjelser og de dermed nødvendigvis sammenhørende Anstrengelser vælges, kan det ikke undgaas, at Smerte af og til tilføjes; men Summen og Styrken af Drengenes Fornøjelser er ogsaa stor. Anderledes med Pigebørnene. De maa ikke grise deres Klæder eller Hænder til; ikke faa Stød og Rifter; de skulle pænt blive borte fra alt, hvorved der er forbundet Ubefag. Deres moralske Udvikling hæmmes derved, og deres Fornøjelser trykkes ned til et Lavmaal. Dette forstaa ogsaa Drengene. Naar en Dreng har en altfor øm Moder, der lader ham gaa med langt Haar og fine Klæder, ved de andre Drenge, at den Dreng ikke duer noget som Dreng betragtet. Kvindens Karakter befæstes senere end Mandens. Det kan gerne være, at paa et senere Tidspunkt har Gennemsnits-Kvinden en bedre Karakter end Gennemsnits-Manden; men det er begrundet i andre Omstændigheder. Naar en Kvinde indtræder i Ægteskabet og paatager sig de dermed følgende Pligter, maa hun give sig i Kast med de dermed forbundne Vanskeligheder og skabe sin Karakter. En Moders Stilling fordrer større Ofre end en Faders, mere Villighed til at underordne sig under Familiens Interesser. Hendes Karakter forædles dermed, og hun erhverver efterhaanden de Egenskaber, der have lagt saa stort et Indhold i Ordet »Moder«.

Kreditens Grundvold.

Tillid, Ærlighed, Trofasthed ere sociale Dyder, Dyder som isolerede Individer, der leve udenfor det økonomiske Samfund ikke kende, Dyder af Førsterangs-Betydning i det økonomiske Liv. Uden dem gaar det hele Omsætningsliv til Grunde og hele Civilisationen umuliggøres. Det nytter ikke, hvor strenge vi end gøre vore Love, — ligger der ikke bag dem en gensidig Følelse af, at man kan stole paa hinanden, falder det Hele. Brud paa Tro og Love ødelægger Forholdet Mand og Mand imellem, og fjerner Samfund og Nationer fra hverandre. Den, der begaar Svig imod en Anden, tilføjer ikke blot den enkelte Person, men hele Samfundet Skade; han stjæler fra Almenheden lige saa godt som fra den enkelte Person, og fortjener større Straf for hin Forbrydelse end for denne. — Det er let at gøre det forstaaeligt for et Barn, at en stor Del af de Goder, det er vant til at nyde, overhovedet ikke kunde have, naar hine sociale Dyder manglede. Vi tage fejl i at betragte Hæderlighed som en blot moralsk Følelse, der intet har at gøre med Økonomien. Vi bør netop gøre Barnet opmærksom paa vore moralske Principers økonomiske Grundvold. Og ved Exempler, der hentes fra Barnets egen Verden, kan man lettelig vise det de simple økonomiske Forhold, der ligge bag vore Forestillinger. I Drengenes Lege er Hæderlighed en lige saa vigtig Faktor som i Forretningsverdenen. Hvis nogle faa Drengene ere uhæderlige og bedrage eller lyve, fordærves hele Gruppens Fornøjelse. De maa gensidig kunne stole paa

hverandre, ellers vil hele Gruppen komme til at lide under en Følelse af Mistillid, som snart vil opstaa. Drengene foragte lav Handlemaade, og man kan let faa dem til at forstaa de store økonomiske Goder, der skyldes Krediten, Tilliden og Hæderligheden.

Ubeskyttet Ejendoms Hellighed.

Nærbeslægtet med det sidst omtalte er et andet Forhold, der ogsaa skulde fremdrages for Børn i Skolen. Det er den ubeskyttede Ejendoms Hellighed. Den primitive Opfattelse var, at Magt skaber Ret: naar Ejeren ikke er tilstede, er den Ting, der findes, din. Den moderne Opfattelse er, at intet er dit, blot fordi Du finder det et eller andet Sted uden Bevogtning. Den Person, som ejer Tingen, har Ret til sin Ejendom, naar han kommer tilbage, og den Person, som blot tænker paa at tage den, er af en ringe Art. Hvis denne Grundsætning krænkes, og hvis den Lære slaas fast, at en Mand kan bemægtige sig alt, hvad han kan faa fat paa, og kan beholde, hvad han har fundet, vil Produktionsomkostningerne i høj Grad stige. Efterhaanden som Følelsen af Ejendommens Ukrænkelighed voxer i Befolkningen, lettes det økonomiske Liv. Et let økonomisk Liv er ikke at søge i Fortiden; en let økonomisk Verden er ikke den Verden, hvor man maa bære alt hvad man ejer paa sig, men en Verden, hvor man kan forlade sin Ejendom, komme tilbage til den, og være vis paa, at man vil finde den, hvor man forlod den.

Hvis dette ikke stod saaledes for Barnet, maatte

det bære alle sine Bøger, alt sit Legetøj paa sig, hvor det saa gik. Det vilde ikke kunne efterlade sit Legetøj nogetsteds; det vilde ikke kunne have mere Legetøj, end det kunde føre med sig. — I Hjemmet er Principet lige saa vigtigt som udenfor Huset. Man skal i sit Hjem kunne føle sig sikker paa, at Ens Skuffer ikke blive ransagede, selv om de ikke ere aflaaede, at Ens Breve og Papirer ikke blive gennemlæste, selv om de ligge aabent fremme paa Bordet. Det skal ikke være nødvendigt at aflaae alle Døre og Skuffer. Hjemmet skal ikke være som et Fængsel, hvor man altid hører Nøglerne rasle. — Det er ikke vanskeligt i Skolen at vække Barnets Opmærksomhed for Sligt, og det vil være af Betydning senere hen i Livet, at Barnet allerede tidligt er blevet fortrolig hermed.

Det rette Forhold i vort Forbrug.

Det rette harmoniske Forhold mellem vore Forbrugsartikler forøger i høj Græd den Nytte, vi have af dem. I det civiliserede Samfund fremskaffes den største Nydelse ved en Kombination af Tingene. I vort Forbrug kommer det i høj Grad an paa retteligt at gruppere de forskellige Ting, — saaledes ved Tilberedning af Føde, ved Beklædningen, ved Udsmykning af vort Hjem osv. osv.; vi faa det største Udbytte af samtlige benyttede Artikler, naar Grupperingen er foretaget rigtigt.

Herunder kan bringes f. Ex. Maadeholds-Problemet. Man afmaler undertiden med de grelleste Farver for Børnene de fordærvelige Følger af Brænd-

evinsdrikning. I en Skole var saaledes Væggene behængte med gruppvækkende Billeder, der viste, hvorledes alle Organer i det menneskelige Legeme ødelægges ved Brændevinsdrikningen. Dette er neppe den heldigste Fremgangsmaade. Man skal ikke stille Drukkenboltene frem til Beskuelse, til Skræk og Advarsel, for Børnene. Man skal gaa den modsatte Vej, vise dem det Formaalstjenlige i en fornuftig Sammensætning af Føden, hvor Maden er det Principale, Drikken kun noget Underordnet.

Gruppe-Nydelser gaa forud for Individual-Nydelser.

Gruppen realiserer højere Resultater end det isolerede Individ. Det ene staaende Individ er hjælpeløst i den økonomiske Verden. Individet maa derfor underordne sig under Gruppen.

Drengen ved, at han har mere Fornøjelse, naar han spiller Bold i en Forening, der handler efter visse anerkendte Regler, end naar han staar alene og kaster sin Bold op i Luften. Drengene kunne, naar de danne Grupper paa tre eller fire, i høj Grad forøge Fornøjelsen ved Boldspil, og danne de Grupper paa ni, bliver Fornøjelsen endnu større. En Dreng forstaar, at naar Bold-Klubben er paa Bold-Marken og spiller, har en enkelt Dreng ikke Lov til at forstyrre Spillet for sine Formaals Skyld. Det er et Livs-Princip — og Drengene anerkende det ubevidst — at Individet ikke maa ødelægge Fornøjelsen for Gruppen. Den Dreng, som altid er parat til at trække sig ud af Spillet, naar der ikke tages Hen-

syn til hans individuelle Lyster fremfor til Gruppens Interesser, hører til en daarlig Art, som Drengene ikke kunne lide. De foragte den Dreng, der tænker paa sig selv fremfor paa den Forening, af hvilke han er Medlem.

Paa Legepladsen have vi kun at gøre med smaa Grupper; — i det offentlige Liv faa vi at gøre med større Grupper, hvor Virkningerne blive større. Fra den økonomiske Verden kan man let hente for Børnene forstaaelige Exempler, der vise, hvor fordærveligt det er at tillade Enkeltinteresserne at forstyrre Samfundsinteresserne. Man finder Striker, for Exempel, hvor nogle Individuer tro at have Ret til at ødelægge store Goder for et helt Samfund, naar nogle Enkeltinteresser kunne fremmes derved. Hvis vi alle vilde handle efter det Princip, vilde Samfundet opløse sig i Stumper og Stykker. I Virkeligheden gælder i den økonomiske Verden den samme Sætning som paa Barnets Legeplads: den Enkelte eller de Enkelte have ikke Lov til at forstyrre det Hele. Det samme gælder om en Lock-out: Arbejdsgiverne, der af personlige Grunde bringe Forstyrrelse i Samfundets Forhold, handle lige saa urigtigt som de Arbejdere, der under en Strike gøre det samme. — Det er af Betydning, at saadanne Ting klares for Børnene allerede i Skolen.

Exklusions-Ret.

Samfundet bør have Ret til at ekskludere de Elementer, der ikke passe ind i Samfundet. Vi ekskludere allerede nu nogle Personer, — men vi ex-

kludere ikke nok. Vi bør anerkende det Princip, at alle Personer, der formindske i Stedet for at forøge Samfundets Sum af Nytte, bør ekskluderes. Den Mand, der skader Samfundet, bør paa en eller anden Maade lukkes ude. De Uskyldige skulle kunne gaa frit omkring og nyde Naturens og Samfundets Gaver; — de Skyldige skulle henbringes et Sted, hvor de ikke kunne skade andre end sig selv.

En af de store Hindringer for Fremskridt er den Opfattelse, at de Gode bør blive hjemme, — medens Samfundets raa Elementer tumle sig udenfor. Navnlig for Kvinderne gælder denne Opfattelse; Kvinderne bør, mener man, holde sig tilbage fra Offenheden for ikke at komme i Berøring med raa, lastefulde Personer. Men det er disse raa, lastefulde Personer, der skulde fjernes, at de Uskyldige kunde bevæge sig frit uden at udsætte sig for Ubehageligheder.

Det menes ofte, at tomme Fængsler ere et Tegn paa Fremskridt. Det behøver de ikke at være. Det kan være, at tomme Fængsler blot betyde, at Offenheden ikke har skærpet, saa stærkt som den stegne Velstand vilde tillade det, det Minimums-Maal, der bestemmer det Punkt, hvor Exklusion fra Samfundet finder Sted. Det kan være, at de gamle Forseelser og Forbrydelser nu ere mindre hyppige end tidligere; men de ny Forhold maa gøre ny Handlinger stridende imod Almenhedens Interesser, og maa skabe en højere Moral, der forlanger af enhver Borger en mere bevidst Hensyntagen til det almindelige Velfærd. En mere streng Hævdelse af Exklusions-Principet bliver nu nødvendig, Fængsler, Anstalter

for forsømte Børn, Fattighuse, Drankerasyler etc. maa tage til i Tal og tillige forbedres i Kvalitet. Der bliver vel saaledes lagt Baand paa en stor Del af Samfundet; men for de Uskyldige og Værdige forbedres Kaarene, og de økonomiske og sociale Forhold ville i høj Grad fremmes derved. Den lave Menneske-Types Ret til at fordærve Stillingen for den højere Type er Nihilisme, ikke Frihed.

Det, Professor Patten har villet have frem, er det, at adskillige økonomiske Principer lettelig og med Nytte kunne klargøres for Børnene i Skolestuen. Det, der maa huskes paa, er, at et Barns Interesser ligge i Nutiden, og at dets Opførsel paavirkes af den Glæde og af den Smerte, det føler. Ved at henholde os til dets Følelser og til de Erfaringer, det alt har indhøstet i sin egen Verden, kunne vi klare dets Opfattelser. Barnets Verden, er ikke forskellig i Art fra den, vi Voxne leve i, og hvis vi søge paa de rette Steder, kunne vi finde Følelser og Forhold, hvormed Barnet er fortrolig, og hvorved de Principer og Idealer, vi ønske at fremdrage, kunne illustreres paa en for Barnet anskuelig Maade.

A. P.-St.

Folkemængden i København og Nabokommuner d. 1. Februar 1895.

Af den af Staden Københavns Statistiske Kontor i April offentliggjorte foreløbige Opgørelse anføre vi her følgende:

Folketal 1. Februar 1895.

København.....	333,714
Frederiksberg	56,076
Sundbyerne paa Amager.....	15,499
Utterslev under St. Stefans Sogn	2,902
Tilsammen....	408,191

Ved tidligere Tællinger var Folketallet følgende:

	1880	1885	1890
København	234,850	280,054	312,859
Frederiksberg	26,510	34,513	46,954
Sundbyerne paa Amager	9,923	11,835	13,310
Utterslev under St. Stefans Sogn ..	2,039	ca. 2,175	2,596
Tilsammen....	273,322	328,577	375,719

Tilvæksten i Folketallet for København og Nabokommuner var saaledes fra 1880 til 1885: 55,255 eller 20,22 pCt., fra 1885 til 1890: 47,142 eller 14,35 pCt., fra 1890 til 1895: 32,472 eller 8,64 pCt. I Aaret 1870 havde det hele her nævnte Komplex ca. 206,000 Indbyggere, saa at Folketallet i de mel-

lemliggende 25 Aar altsaa er steget til henved det dobbelte.

En noget nærmere Belysning af de ovenstaaende Data vil fremgaa af følgende Oversigt over de absolute Tilvæxttals Fordeling mellem Fødslers Overskud over Dødsfald og Indvandring over Udvandring:

	1880—1884		1885—1889		1890—1894	
	Fødsels- overskud	Ind- vandring- overskud	Fødsels- overskud	Ind- vandring- overskud	Fødsels- overskud	Ind- vandring- overskud
København	17,475	27,729	21,118	11,687	17,249	3,606
Frederiksberg . .	1,470	6,533	2,152	10,289	2,074	7,048
Sundbyerne paa Amager	1,043	869	1,203	272	1,356	833
Utterslev under St. Stefans Sogn.	136	—	157	264	185	121
Tilsammen	20,124	35,131	24,630	22,512	20,864	11,608
	55,255		47,142		32,472	

I Utterslev har den hele Tilvæxt 1880—94 kun været ringe. — Sundbyernes Tilvæxt skyldes for en Del Indvandringsoverskudet, dog var her Fødselsoverskudet i alle tre Femaar (fornemmelig i det midterste) det overvejende, ligesom i det hele Fødselshyppigheden i denne Arbejderby er ganske overordentlig stor, thi der fødtes i Sundbyerne 1880—94: 8,647 (incl. dødfødte), hvad der svarer til ca. 45 Fødsler aarlig pr 1,000 af Befolkningen, medens det almindelige Forhold her i Landet er ca. 33 pr. 1,000.

Omvendt har i Frederiksberg Indvandringsovers-

overskudet spillet langt den væsentligste Rolle til Folketallets Forøgelse. Det kulminerede i 1885—89 baade absolut og relativt og naaede da ca. 10,300 eller omtrent fem Gange saa meget som Fødsels-overskudet. 1890—94 var baade Fødsels- og Indvandringsoverskudet i Nedgang, endog absolut set; Indvandringsoverskudet var aftaget med over 3,000, og Frederiksbergs hele Befolkningstilvæxt var 1890—94: 9,122, 3: 19,4 pCt., mod 12,441 eller 36,0 pCt. i 1885—89.

Endnu langt mere udpræget var Nedgangen i det egentlige Københavns Befolkningstilvæxt. Denne sidste udgjorde 1880—84: 19,2 pCt., 1885—89: 11,7 pCt., 1890—94: 6,7 pCt. Til denne relative Nedgang i Tilvæksten svarer en, naturligvis mindre, men dog betydelig absolut Nedgang. Medens tidligere Indvandring af en Befolkning i de produktive Aldersklasser endnu skabte et stigende Fødselsoverskud i 1885—89, er dette i 1890—94 endog gaaet ned under hvad det var i 1880—84. Tallet paa Fødte og Døde (begge incl. Dødfødte) udgjorde:

	I København	
	Fødte	Døde
1880—84.....	49,226	31,751
1885—89.....	55,756	34,638
1890—94*).....	53,213	35,964

*) Tallene for 1894 ere kalkulerede.

I det sidste Femaar var altsaa Antallet af Fødte 2,543 mindre, Antallet af Døde 1,326 større end i det

foregaaende. Fødsels- og Dødelighedskvotienterne udgjorde:

Gennemsnitlig aarlig	Fødte (incl. Dødfødte) pr. 1,000 af Befolkningen	Døde (incl. Dødfødte) pr. 1,000 af Befolkningen	Forskel
1880—1884....	38 ₁₂	24 ₁₇	13 ₁₅
1885—1889....	37 ₁₆	23 ₁₄	14 ₁₂
1890—1894....	32 ₁₉	22 ₁₂	10 ₁₇

Baade Fødsels- og Dødelighedskvotienterne have altsaa været i fortsat Nedgang, men det er den ekstraordinære Nedgang i Fødselskvotienten i 1890—94 der har skabt det stærkt formindskede Fødselsoverskud og derved en Difference mellem sidste og næstsidste Femaar af 3,5 p. m. aarlig af Befolkningen.

Endnu større Nedgang end Fødselsoverskudet er imidlertid Indvandringsoverskudet undergaaet. Det nuværende Indvandringsoverskud af 700 aarlig spiller en forholdsvis ubetydelig Rolle med Hensyn til Forøgelsen af Københavns Befolkning, og Virkningen af den stærke Nedgang i Indvandringsoverskudet vil være langtrækkende ogsaa med Hensyn til Fødselsoverskudet i kommende Aaringer.

Ligesom man faar et noget andet Billede — om end ikke kvalitativt forskelligt — ved at betragte Tilvæxtforholdene i København med Nabokommuner i Stedet for i København alene, kunde man spørge om, hvor vidt der ikke, ved at Rammen for Nabokommunerne udvidedes, vilde tilvejebringes helt andre Resultater; navnlig har Opmærksomheden fra flere

Sider været henvendt paa, om ikke Københavns ringe Indvandringsoverskud skulde skyldes en betydelig Udvandring til Kommunerne nordpaa, særlig til Gentofte Kommune (omfattende Gentofte, Vangede, Jægersborg, Ordrup, Skovshoved og Hellerup).

Til Belysning af dette Spørgsmaal skal det anføres, at i den Del af Københavns Amt, der udgøres af Sokkelunds Herred, var Folketallet i 1880: 65,774, i 1890: 95,152 men fradrages heri Frederiksberg, Sundbyerne og Utterslev, reduceres de to Tal til henholdsvis 27,302 og 32,292, saaledes at Tilvæksten i hele det nævnte Tiaar kun var 4,990. Af disse 4,990 faldt paa Gentofte Kommune 2,343 (idet Folketallet her var 5,106 i 1880, 7,449 i 1890), medens Tilvæksten i hele det øvrige Herred — Taarnby Sogn, Dragør og Store Magleby Kommuner, Hvidovre (incl. Valby), Brøndshøj (excl. Utterslev under St. Stefans Sogn), Rødovre, Gladsaxe, Herlev, Lyngby og Søllerød — i alt kun i Løbet af Tiaaret var 2,647, nemlig fra 22,196 i 1880 til 24,843 i 1890. Denne sidste Tilvæxt af i alt ca. én pCt. aarlig svarede til den almindelige Tilvæxtprocent i Landet som Helhed, og udviste, betragtet under ét, ingen ekstraordinære Forhold eller særlig Paavirkning af den nærliggende Hovedstad. Tilvæksten i Gentofte Sogn hidrørte fra et Fødselsoverskud paa 678, et Indvandringsoverskud paa 1,665. Hvis altsaa Gentofte Kommune medregnedes til „København med Nabokommuner“, vilde man for 1880—89 faa Fødselsoverskudet for disse forøget fra 44,754 til 45,432, Indvandringsoverskudet fra 57,643 til 59,308, en baade absolut og relativt lidet sigende Forøgelse. Spørgsmaalet er imidlertid nu,

om der fra 1890 til 1895 er sket en saadan Forøelse i Folketallet i Gentofte Kommune, at denne skulde komme til at spille nogen Rolle i nærværende Sammenhæng, særlig saaledes, at man skulde kunne hidlede den fra en betydelig Udvandring fra København, der altsaa kunde bidrage til Forklaring af selve Hovedstadens ringe Indvandringsoverskud. Ad direkte Vej kan dette ikke afgøres, da der jo ingen Tælling har fundet Sted, derimod kan Minimums- og Maximumsgrænsen for Folketallet i Gentofte Kommune 1895 beregnes. I 1880—89 fødtes der aarlig i Gentofte Kommune 183, svarende til en Middelbefolkning af 6,278; da Fødslernes Antal 1890—94 gennemsnitlig aarlig var ca. $\frac{1}{4}$ større, kunde man ogsaa antage, at Middelbefolkningen i nævnte Femaar var $\frac{1}{4}$ større, og herefter vilde Folketallet 1895 være ca. 8,200. Dette er imidlertid Minimumsgrænsen, thi netop ifølge den Art af Indvandring, der foregaar til nævnte Kommune — i visse Henseender svarende til den indvandrende „Pensionist“-Befolkning, der har bidraget saa meget til Forøgelsen af de Frederiksbergske Folketal — maa Fødsels-hyppigheden være i Nedadgaaende, altsaa Forholdet mellem denne og Folketallet være i Stigning. Endvidere foreligger det oplyst — ifølge velvillig Meddelelse fra Formanden for Gentofte-Ordrup Sogneraad — at Antallet af Skatteydere (Helaars-) i Kommunen var steget fra 1,290 i 1890 til 1,837 i 1895. Sættes disse Tal i Forhold til Folketallet, skulde det være steget til 10,600. Dette Tal angiver imidlertid Maximumsgrænsen og maa aabenbart paa sin Side være for stort, thi eftersom det for en stor

Del er den tilflyttede, forholdsvis velstillede Befolkning, der har forøget Skatteydernes Antal, vil denne Forøgelse jo ikke kunne overføres proportionelt paa hele den i Forvejen tilstede værende Befolkning. Tage vi da Middeltallet imellem de her nævnte Tal, faa vi et Folketal Aar 1895 af 9,400 — der ingen væsentlig Fejl kan frembyde til nogen af Siderne — altsaa en Forøgelse fra 1890 af c. 2,000, og da Fødselsoverskudet 1890—94 har været c. 400, vilde man herefter kunne ansætte Indvandringsoverskudet til c. 1,600. At dette Tal er meget betydeligt for Gentofte Kommune, vil kunne ses deraf, at det for et Femaar er lige saa stort som Tallet for hele det foregaaende Tiaar, hvor allerede Indvandringsoverskudet spillede en væsentlig Rolle for Kommunen. Men set i Forhold til Københavns Kommune eller til det hele Komplex „København med Nabokommuner“, er Tallet af helt underordnet Betydning. Og selv om vi tænke os de 1,600 fremkomne ved en gennemsnitlig aarlig Udvandring fra København af noget over 300, udgør dette kun én p. m. af Københavns Befolkning. Forholdet kan derfor — endnu — i ingen Sammenhæng paakalde nogen særdeles Interesse, end sige forandre det almindelige Billede af Udviklingen, som de foran staaende Oversigter over Folketallet have givet.

Idet saaledes den Tilbagegang, der har fundet Sted i Hovedstadens Befolkningstilvæxt, ikke kan finde sin Forklaring ved den indbyrdes Forskydning mellem Befolkningen i den egentlige Hovedstad og de nærmest tilgrænsende Kommuner, maa Aarsagen søges i de almindelige økonomiske og sociale For-

hold. Det er alt oftere i Betænkninger og Beretninger fra Statistisk Kontor udtalt, at en Tilbagegang i Tilvæksten var naturlig og sandsynlig, og denne Tilbagegang behøver i og for sig ikke at betyde nogen økonomisk Tilbagegang for Hovedstaden.

Mange sammenstødende Forhold skabte hele Verden over, og ligeledes i Danmark, et ualmindelig stærkt økonomisk Liv i 70'erne; Opsvinget i Industri og Handel, foreløbig Overflod af Arbejdskraft ved Forandringer i Landbrugsdriften, Forhøjelsen af Arbejdslønnen i Byerne, der havde paatrængende Brug for Arbejdere, og hvor Betingelserne for Tilvejebringelse af en Lønforhøjelse altid i stærkere Måne tilstede end paa Landet, den sociale Arbejderbevægelse og den omsiggribende Tendens til at komme Kulturcentre paa nært Hold og selv være paa Stedet, hidførte overalt den store Indvandring til Byerne af arbejdskraftige Mænd og Kvinder. Men var Lavinen sat i Bevægelse, maatte den foreløbig vedblive at rulle, thi den nytilkomne Befolkning skulde have nye Boliger, Byernes gamle Rammer sprængtes — for Københavns Vedkommende faldt dette netop sammen med Udførelsen af den alt tidligere tagne Beslutning om Sløjfningen af Voldene og disses Udlæggelse til Byggegrunde —, og de store Jord- og Byggearbejder kaldte saaledes stadig nye Skarer til. Men den Befolkning, der var ankommen i det ene Femaar, satte Bo og stiftede Familie i det andet, Fødsels- og Indvandringsoverskudet konkurrerede nu om Bidraget til Byens Forøgelse, Udvidelser af Skoler og Hospitaler etc. blev

nødvendige, og Tilvæksten affødte saaledes stedse ny Tilvæxt. Det var imidlertid klart, at et saadant Forhold ret hurtigt maatte naa sin Kulmination, særlig i et Land som Danmark, hvor det Opland, der skulde forsyne Hovedstaden med nye Indvandrede, er saa lille i og for sig og fornemmelig i Forhold til Hovedstaden. Og saa snart Standsningen kom, var oven i Købet et Tilbageslag sandsynligt. I den Periode, hvor Tilstrømningen foregaar, vil der komme flere, end der er Brug for, bygges flere Ejendomme, end der er strængt nødvendigt, og Udvandringen fra Landdistrikterne vil være større, end Forholdene naturligt kræve. Dette medfører, at efter den store Tilvæxtperiode vil Indvandringsoverskudet stærkt aftage, hermed følger atter formindsket Fødselsoverskud, og uden at der som sagt behøver at være Tale om en egentlig økonomisk Tilbagegang i Hovedstadens Erhvervsliv, er der dog en forholdsvis Stilstand, der let vil føles som en Tilbagegang, i hvert Fald indtil Forholdene ere faldne til Ro, og Udviklingen atter kommet i et roligere og jævner Trit.

Som et enkelt, men væsentligt Moment til Belysning af Vexelvirkningen imellem Befolkningstilvæksten og den ved selve denne skabte Virksomhed, skal anføres Antallet af nye Bygninger og af Lejligheder i de sidste 20 Aar (se Tabellen paa næste Side).

Saaledes opførtes der ca. hundrede Ejendomme mindre om Aaret i første Halvdel af 90erne end i første Halvdel af 80erne, et Antal, hvis Assurancebeløb kan anslaaes til mindst 7 Mill. Kroner. Det samlede Antal nye Lejligheder i

	Antal nye Bygninger, til hvilke der gaves Beboelsesattest	Antal Lejligheder i disse
1875—1879 i alt.....	894	11,411
1880—1884 —	1,134	14,001
1885—1889 —	907	12,061
1890—1894 —	662	7,087

Tiaaret 1880—89 udgjorde, som man ser, ca. 26,000, i Femaaret 1890—94 ca. 7,000 (hvortil henholdsvis ca. 300 og ca. 50 Nylejligheder i gamle Bygninger). Da Tilvæksten i Folketal imellem de to Folketællinger 1880 og 1890 var ca. 78,000 og mellem 1890 og 1895 ca. 21,000, svarede der altsaa i begge Tilfælde en Forøgelse af 3 Personer til hver ny Lejlighed. Dette er dog kun et rent summarisk Tal, en nøjere Indgaaen paa Spørgsmaalet maatte tage Hensyn til Antallet af ledige Lejligheder paa de forskellige Tidspunkter og til de nye Lejligheders Fordeling efter Størrelse, i Virkeligheden kommer der ogsaa mere end 3 Personer paa hver ny Lejlighed, idet ikke blot den ny tilkomne Befolkning drager ind i de nye Lejligheder, men ogsaa den, hvis tidligere Lejligheder ere blevne omdannede til Butiker, Lagre o. s. v. (Antallet af Personer pr. Beboelseslejlighed udgjorde i Staden som Helhed 4 ved Folketællingen i 1890). Men de ovenstaaende Tal gøre det dog klart — hvad der jo iøvrigt følger af Sagens Natur —, at den øgede Befolkningstilvæxt og den øgede Lejlighedstilvæxt staar i nogenlunde Forhold til hin-

anden og vice versa, samt at det forøgede Folketal nødvendiggør forøget Arbejde og omvendt. Økonomisk vanskeligst, navnlig overfor Spørgsmaalet om „Arbejdsløshed“, er Tilstanden i Overgangstiden, hvor den Gnidningsmodstand, der altid vil findes mellem Produktion og Konsumtion, er større end den sædvanlige, og en saadan Overgangstid er maaske den nærværende.

Befolkningen i København og Nabokommuner — omfattende den faktiske Befolkning, d. v. s. alle tilstedeværende, incl. midlertidigt nærværende, men fraregnet midlertidigt fraværende — fordelte sig efter Kønnene saaledes:

	Mand- køn	Kvinde- køn	Til- sammen
København	152,209	181,505	333,714
Frederiksberg	24,448	31,628	56,076
Sundbyerne paa Amager	7,726	7,773	15,499
Utterslev under St. Stefans Sogn ..	1,412	1,490	2,902
	185,795	222,396	408,191

For hver 1,000 Indbyggere fandtes der altsaa:

	Mand- køn	Kvinde- køn
København	456	544
Frederiksberg	436	564
Sundbyerne paa Amager	498	502
Utterslev under St. Stefans Sogn ..	487	513

I Sundbyerne er der saaledes omtrent lige mange Mænd og Kvinder, i Frederiksberg over $\frac{1}{4}$ flere Kvinder end Mænd; Forskellen skyldes bl. a. det ringe Antal kvindeligt Tyende det førstnævnte, det store Antal det sidstnævnte Sted og er i det hele et af Udtrykkene for den forskellige sociale Lagdeling i den udelukkende Arbejderby og den delvise Embeds- og Pensionistby (Villaby). Nogen nøjere Indgaaen paa dette Spørgsmaal ligger imidlertid udenfor Formaalet med den foreløbige Opgørelse, idet det bedst lader sig belyse i Forbindelse med en Redegørelse for Forskellighederne i Alders- og Erhvervsforholdene m. v. For det egentlige Københavns Vedkommende skal her endnu anføres nogle Data, der angive det numeriske Forhold mellem Kønnene i Aarhundredets Løb og vise Udviklingen paa ret markeret Maade. — For hver 1,000 Indbyggere fandtes ved Folketællingerne i:

	K ø b e n h a v n				
	1801	1840	1880	1890	1895
Mandkøn	511	484	463	460	456
Kvindekøn ...	489	516	537	540	544

Hvad der skabte et Overskud af Mænd i Aarhundredets Begyndelse var det store Antal Militære og det forholdsvis store Antal Studerende, mandligt Tyende etc. I Aarhundredets Løb ere disse Grupper trængte tilbage, tildels absolut, men navnlig ogsaa relativt, derved har det almindelige Forhold — Kvindernes Overtal i de store Byer, allerede paa

Grund af Mændenes større Dødelighed — faaet Lejlighed til mere og mere at gøre sig gældende, og naar det har fortsat sig ogsaa ved den sidste Tælling, staar dette sikkert i Forbindelse med den aftagne Indvandring af Mænd til Arbejdserhvervene, samtidig med, at den kvindelige Tyendegruppe mere og mere rekruteres fra Landet, idet den hovedstadsfødte Befolkning skyer de Erhverv, hvor der er en Slags personlig Afhængighed tilstede. Ved Sammenligning af de enkelte Dele af København genfinde vi den Forskel, der viste sig mellem Frederiksberg og Sundbyerne. Paa Kristianshavn, hvor ogsaa Arbejderbefolkningen er i Flertal, men som desuden rummer flere store militære Kaserne, er der endog et Overtal af Mænd — 10,240 af Mandkøn mod 9,717 af Kvindekøn —, paa „Gammelholm“ findes derimod kun 3,203 af Mandkøn mod 4,430 af Kvindekøn, d. v. s. for hver 1000 Ind. henholdsvis 420 og 580 eller over $\frac{1}{3}$ flere Kvinder end Mænd.

	K ø b e n h a v n		
	1895	1890	1860
Udenbys Vester Kvarter: »Vesterbro«	56,921	50,359	7,296
Udenbys Klædebo Kvarter: »Nørre- og Østerbro«	117,897	99,258	16,870
Voldkvartererne	42,499	39,803	»
Gammelholm	7,632	8,230	»
Kristianshavn	19,957	19,911	16,807
Øvrige By	88,807	95,298	114,170
	333,714	312,859	155,143

Folketallet i hvert af Staden Københavns Sogne
den 1ste Februar 1895.

Vor Frue	18,363
Helligaands	11,554
Trinitatis	15,190
Holmens	13,385
Garnisons	8,189
Frederiks	2,457
Vor Frelzers	20,048
St. Pauls	26,640
St. Jakobs....	34,952
Helligkors	27,208
St. Johannes	72,224
Sr. Stefans*)	19,303
St. Matthæus	63,630

333,143

Skibe i Havnen og paa Indreøredenen... 571

333,714

*) Hertil i Utterslev 2,902, altsaa ialt 22,205.

Folketallet i hver af Staden Københavns Valgkredse den 1ste
Februar 1895 for de Dele af disse, der ligge paa
Stadens Grund.

1ste Valgkreds	27,430
2den —	22,399
3dje —	22,941
4de —	23,297
5te —	26,859
6te —	24,756
7de —	23,006
8de —	22,747
9de —	11,478*
10de —	30,849
11te —	30,665
12te —	26,622
13de —	27,393
Den i Staden liggende Del af Køben- havns Amts 3dje Valgkreds.....	12,701

333,143

Skibe i Havnen og paa Indreøredenen... 571

333,714

*) Hertil Sundbyerne med 15,499, ialt altsaa 26,977.

Københavns Amts 1ste Valgkreds har et Indbyggertal af 31,117, medens Frederiksbergs øvrige 24,959 Indb. sammen med Brøndshøj-Rødovre (deriblandt altsaa ogsaa Utterslev) danne Amtets 2den Valgkreds.

Den største Gade er Ryegade, nemlig 8,554 Indb., omtrent som Viborgs Folketal og et større Folketal end hvad ca. 60 danske Købstæder have.

Om Muligheden af en vedblivende Tiltagen af Bybefolkningen i Danmark.

Foredrag holdt i Aalborg Handelsforening.

af

Postmester Kjørboe.

Formentlig behøver jeg ikke at gøre opmærksom paa det Faktum, at Byernes Befolkning her i Landet som i alle andre Kulturlande stiger meget stærkt, medens Landbefolkningen kun voxer lidt, ja endog paa mange Steder er i Aftagende. Grunden hertil er ikke, at den egentlige Formerelse — Fødslernes Overvægt over Dødsfaldene — er større i By end paa Land, tvertimod, men Aarsagen ligger særlig i den store Tiltrækning, som Byerne udøve paa Landbefolkningen, og det har da sin Interesse at undersøge det Spørgsmaal, hvorledes det er gaaet til, at Byerne hidtil have kunnet føde saa mange flere Munde, og om de vedblivende ville kunne optage Landets Overskudsbefolkning og skaffe det nødvendige Underhold til endnu flere Mennesker end for Tiden. Man hører undertiden den Bemærkning fremført, at den store Vandring fra Land til By vil ophøre, naar Landbruget antager rigtigt intensive Former, naar f. Ex. Roedyrkingen gennemføres i langt højere Grad end hidtil. Dertil maa bemærkes, at den Fremgang i Intensitet,

som notorisk allerede er sket, ikke har haft den paa-gældende Virkning, og at det vil gaa paa samme Maade fremtidig, er der vistnok ingen Tvivl om. Den Ødslen med Arbejdskraft, som udmærkede tidligere Tidens Landbrugsforhold, er et forlængst tilbagelagt Standpunkt, og Maskiners Benyttelse, ogsaa af de smaa Landejendomsbesiddere, som jo kunne lade saadanne gaa paa Omgang mellem sig, vil utvivlsomt tiltage meget stærkt og gøre forøget Arbejdskraft overflødig.

Da der saaledes formentlig ikke paa Landet vil blive Brug for større Arbejdskraft end hidtil, og da Formerelsen hos Landbefolkningen utvivlsomt vil vedblive, eftersom der ikke er megen Rimelighed for, at det mellem de franske Bønder saa almindelige Tilfælde, at der i et Ægteskab kun findes et Par Børn, vil blive et Særkende for Tilstanden hos vore Landboere, vil der ikke være Andet for den overflødige Befolkning at gøre end enten at strømme til Byerne eller at udvandre. Hvad man nu end kan mene om Udvandring, er der i alle Tilfælde derved det nationaløkonomiske Tab, at man opfostrer Folk til deres voxne Alder og giver dem en Færdighed i en eller anden Retning, og naar saa Vedkommende skal til at tilbagebetale Samfundet det, der er ofret paa ham, drager han andetsteds hen, og det er det Land, hvortil der udvandres, som faar Fordelen af den fuldt uddannede Arbejdskraft.

Fra et nationalt Standpunkt er det altsaa af Betydning, om Byerne kunne optage Landets Overskudsbefolkning, og det er Chancerne herfor, som vi i det Følgende skulle betragte for vort eget Fædrelands Vedkommende.

Først maa da det Spørgsmaal undersøges: Hvoraf lever Befolkningen i de lidt større Byer. Jeg forbigaar ganske smaa Steder som Mariager, Ebeltoft og lignende, da man dog ikke kan paastaa, at Livet i saadanne Byer former sig paa en særlig købstadmæssig Maade.

Mangfoldige Mennesker i Byerne leve nu af hverandre, af at købe og sælge indbyrdes, af at yde hinanden Præstationer o. s. v., og det er unødvendigt at sige, at dette gælder de mange Handlende og Haandværkere, som have deres Kunder i selve Byen, rent lokale Embeds- og Bestillingsmænd og mange andre Mennesker med samt deres Husstande.

Men en By kan selvfølgelig ikke være sig selv nok, da Meget nødvendigvis maa indføres udefra. Dette gælder Landbrugsprodukter som Korn, Kød, Smør, Beklædningsstoffer som Uld, Bomuld, Raastoffer som Jern, Tømmer, Kul, Kolonialvarer som Sukker, Kaffe, The, Tobak o. s. v. o. s. v., og samtlige disse Ting er der jo Ingen, som forærer Byboerne, men Alt, hvad der indføres, maa betales enten ved Export af Varer fra Byen, eller med Tjenester og Præstationer, som ydes til andre end Byens Indvaanere, eller med Renter, der drages til Byen af Kapitaler, som ere anbragte udenfor den o. s. v.

Det vil let ses, at vi her have det afgørende Punkt med Hensyn til Byens Tilvæxt, da den Del af Bybefolkningen, som lever af andre Byboere, let kommer til Stede. Er der Plads til endnu en Urtekræmmer eller endnu en Læge, skal det ikke vare længe, inden han indfinder sig.

Det Afgørende for Byernes Existens er altsaa, at de ere i Stand til at yde Omverdenen eller Omegnen

de nødvendige Modpræstationer for at erholde de Ting, som ikke kunne frembringes i selve Byerne.

En By kan nu faa den i ovennævnte Henseende nødvendige Indtægt i Egenskab af Hovedstad, af Fornøjelses- eller Turistby eller endelig af Forretningsplads for et Omraade, der gaar ud over Byens egne Grænser.

Som Hovedstad kan en By have Indtægter ved at være Sædet for en stor Hofholdning, for en betydelig Garnison, for et Universitet, for Alt hvad der hører til Rigets Centraladministration, for fremmede Magters Gesandter og Konsuler o. s. v. o. s. v. og vi skulle siden se, at der har været Tider, da Københavns Egenskab af Hovedstad har spillet en uhyre Rolle for dens Tilvæxt, ligesom dette Forhold ogsaa for Tiden har stor Betydning for Byen.

Byer kunne ogsaa have overordentlige Indtægter ved at være Fornøjelses- eller Turiststeder eller Kunstbyer og de mange Badesteder, som findes paa Evropas skønne Punkter, og som kun faa Liv i Badesæsonen, ere jo gode Exempler herpaa. Hvilke overordentlige Indtægter har ikke ogsaa mange andre Byer som f. Ex. Paris ved det her nævnte Forhold, Paris hvor man regner, at der til Stadighed gennemsnitlig er henved 200,000 Tilrejsende!

Det skal selvfølgelig helst være velhavende Rejsende, og de mange tarvelige Tyskere, som paa Rundrejsebillet farte Verden rundt, give ikke Folk meget at fortjene.

Men allermest Betydning har naturligvis Byerne som Forretningspladser, derved altsaa at de ere Sædet for Industri og Haandværk, der kan afsætte Produkter

udenfor Byen, derved at de give sig af med Handelsvirksomhed, hvad enten der her er Tale om den store Handel som Londons, Hamburgs og de andre store Handelscentrers eller den Handel paa Oplandet, som vore Provinsbyer have, eller endelig derved at de ere Sædet for Pengehandelen, for Banker og lignende Institutioner, samt Bolig for Kapitalister, som have deres Penge anbragte udenfor Byerne. Endnu maa nævnes, at Byer ved Skibsrederi kunne have store Indtægter, hvad der f. Ex. til de nyeste Tider har været Tilfældet med de fleste norske Byer.

Hvis man nu vil overføre disse mere almindelige Bemærkninger paa de danske Byer, undersøge Grundene til, at de hidtil have kunnet voxe, og se om de have Mulighed for fremtidig at kunne føde en stigende Befolkning, maa man nødvendigvis skelne mellem København og Provinsbyerne, og jeg skal da begynde med Hovedstaden.

Københavns Tilvæxtforhold har fra Midten af det 17de Aarhundrede, da Befolkningen anslaaes til c. 25,000 Mennesker, til vore Dage, da Byen, hvortil her selvfølgelig Frederiksberg er regnet, rummer over 400,000 Indbyggere, været meget forskellig. Efter Enevældens Indførelse gik Byen stærkt frem, fordi den blev det stadige Opholdssted for Hoffet og hvad dertil hørte, fordi den fik en betydelig Garnison og fordi den blev Sædet for et til Centraladministrationen knyttet talrigt Bureaukrati. Det var altsaa væsentlig i sin Egenskab af Hovedstad, at Byen dengang gik frem, og jeg beder om at erindre, at København paa den Tid var Hovedstaden for et Landomraade, som strakte sig fra Ishavet til Elben.

I Begyndelsen af forrige Aarhundrede gik Befolkningen stærkt tilbage paa Grund af hærgende Farsoter — saaledes døde i 1711 omtrent en Tredjedel af Indvaanerne af Pest.

Siden i Aarhundredet tiltog den paany rask. Dette skyldtes dels de Anstrengelser, der fra Regeringens Side gjordes for at skabe Industrivirksomhed i Byen og for at gøre den til en Stapelplads for hele Monarkiets Halvdel, dels den Omstændighed at de bekendte store Kompagnier som det asiatiske, det vestindiske o. s. v. havde deres Sæde i Byen. Men endnu større Betydning for Byens Udvikling havde de heldige Handelskonjunktioner, som de store søfarende Nationers indbyrdes Krige i Slutningen af forrige Aarhundrede medførte for de nevtrale Stater som Danmark og Norge. København blev dengang et af Midtpunkterne for Verdenshandelen, og det er af Interesse at lægge Mærke til, at det er i sin Egenskab af Forretningsby, at den tiltager, i hvilken Henseende jeg dog ikke skal undlade at gøre opmærksom paa, at der — uagtet al denne økonomiske Virksomhed — ved Folketællingen 1801 var omtrent en Tredjedel af Befolkningen, der henhørte til Militærklassen og den lærde Republik, hvortil regnedes ikke blot alle til Universitetet knyttede Personer men ogsaa alle civile Embedsmænd o. s. v. Selvfølgelig ere samtlige disse Folks Koner, Børn og Tjenestetyende medregnede.

Københavns Velstand blev som bekendt aldeles ødelagt ved Krigen fra 1807—14 og ved Adskillelsen fra Norge, i hvilken Henseende jeg skal oplyse, at f. Ex. al Bankiervirksomhed paa Norge havde været i Hænderne paa københavnske Forretningsfolk, saaledes

at enhver Begivenhed i Københavns økonomiske Liv havde kunnet mærkes fra Frederikshald til Hammerfest. Ogsaa efter at der var blevet Fred, vedblev Københavns Fornedrelsestilstand, eller snarere den blev endnu værre end under Krigen. De exceptionelt gunstige Forhold fra Tiden før Krigen vare forbi, andre mere energiske Folk som Englændere, Amerikanere og Hamburgere havde erobret den store oversøiske Handel, som København før havde haft, ja endog Københavns Forretning paa de danske Provinsbyer mistedes og gik over til Hamburgerne, som nu bleve aldeles dominerende særlig i de jyske Provinsbyer.

Det er ogsaa karakteristisk, at Københavns Befolkning i de 39 Aar, som ligger mellem Folketællingerne 1801 og 1840, kun stiger meget ubetydeligt og meget mindre end Befolkningen i den øvrige Del af Landet.

Først i Fyrterne begyndte København at indtage den Stilling til den danske Provinshandel, som Hamburg hidtil havde haft, og de vigtigste Grunde hertil var Krisen i 1847, som ramte Hamburg haardt, medens København, som dengang var udenfor Begivenhederne paa Verdenspladserne, blev uberørt deraf, Krigen fra 1848—50, som medførte Afbrydelse af Forretningsforbindelserne med Hamburg, og Kornlovenes Ophævelse i England i 1846, som aabnede det engelske Marked for dansk Korn.

I samme Retning gaar Udviklingen mellem de slesvigske Krige, men vil man ellers nævne et Tidspunkt, fra hvilket Københavns Overgang fra en gammel hyggelig By til en virkelig moderne Storstad daterer sig, maa man ubetinget tage Aaret 1864. Det

kan synes underligt, at Hovedstadens Fremblomstring sker, efter Monarkiet har mistet $\frac{2}{5}$ af sit Omfang, men ser man nærmere til, er det i Virkeligheden ikke saa mærkeligt. For det Første maa det erindres, at det særligt havde været Hertugdømmerne, hvis Industri havde haft Fordel af Toldbeskyttelsen indenfor Monarkiet, og da nu Toldgrænsen flyttedes fra Elben til Kongeaaen, blev der altsaa bedre Vilkaar for Industrien i Kongeriget og da ganske naturligt først og fremmest i Hovedstaden. Dernæst medførte Landbrugets samtidige Overgang fra Rovdrift til Erstatningsdrift en overordentlig Forøgelse af Handelen, og helt nye og vigtige Artikler som Foderstoffer og Kunstgødning kom til. Liberalismens Gennemførelse i den økonomiske Lovgivning havde selvfølgelig ogsaa stor Indflydelse paa Københavns Udvikling, og den omtrent samtidige Erobring af en stor Forretning paa Sydsverige, der muliggjordes ved en mere liberal Toldpolitik fra svensk Side efter Handelstraktaten med Frankrige 1865, var ogsaa af ikke ringe Betydning.

I den nævnte Periode er det altsaa atter i sin Egenskab af Forretningsby, at København tiltager saa overordentligt. Den ovenfor nævnte Forretning paa Sydsverige er jo desværre igen gaaet stærkt tilbage særligt paa Grund af de protektionistiske Ideers Sejr i Sverige, og i det Hele maa det siges, at Københavns stærke Udvikling i Tiden fra 1864 til 1884 for en Del er standset i det sidste Tiaar, hvad der ogsaa viser sig i, at Tilvæksten har været mindre end før, og at navnlig Tilstrømningen fra Landet har været langt ubetydeligere end i den tidligere Periode.

Imidlertid er jo Københavns Befolkning ogsaa i

det sidste Tiaar gaaet frem, og naar man skulde undersøge, hvorledes dette har været muligt i denne for Forretning saa ugunstige Periode, tror jeg, at man faar Forklaringen ved at lægge Mærke til, at København i langt højere Grad end før er blevet Turist- og Fornøjelsesby og ved at huske paa de mange store saavel offentlige som private Byggeforetagender, der i denne Periode er foretaget med Københavns fremtidige Udvikling for Øje. Det er altsaa paa en Maade kommende Værdier, som man saa at sige har diskonteret.

Er der nu Mulighed i København for en yderligere Tilvæxt?

Vi kunne vistnok blive enige om, at det ikke er i sin Egenskab af Hovedstad i Kongeriget Danmark, at den vil blive i Stand til at føde mange flere Mennesker. Den priselige Jævnhed, der udmærker vort Hof, den forholdsvis ringe Garnison, de ikke betydelige Lønninger som Centraladministrationens Embeds- og Bestillingsmænd oppebære, de tarvelige Forhold hvorunder de fleste Studerende leve o. s. v. tillade ikke nogen forøget Tilvæxt, selv om alle disse Forholds Tilstedeværelse selvfølgelig har deres Betydning, i hvilken Henseende jeg skal henvise til, at c. $\frac{1}{7}$ af Københavns Befolkning henhøre til de immaterielle Producenter.

Større Rolle vil København fremtidig kunne spille som Fornøjelses- og Turistplads og som Kunstby, og i saa Henseende maa man ikke alene tænke paa Besøg af Landets egne Indvaanere. Hvis Fremmedbesøget i København indskrænker sig til, at Provinsfolk komme til Byen, bo hos Slægtninge og højt regnet af og til give Penge ud til en Theaterbillet, medens de ellers nyde de Goder, som i en stor By i betydeligt Omfang

ydes gratis, saa skal København ikke kunne tjene meget derved. Men bortset fra at en Del rige Godejnerfamilier bo i København om Vinteren, og at de Fleste af os efter en Rejse til København komme tilbage med tomte Pengepunge, er der ikke liden Sandsynlighed for, at København i endnu højere Grad end hidtil kan faa en ikke ringe Betydning for Udlændinge som Fornøjelses-, Turist- og Kunstby. Thorvaldsens Museum, Glyptoteket og flere andre Samlinger indeholde første Klasses Kunstgenstande, Tivoli er i alle Tilfælde i Tyskland og Sverige overordentlig bekendt, Københavns Omegn og Sundet har selv for forvante Turister sin særlige Charme, og i alt Fald ligger København paa Routen til Midnatsolens Land. København omtales ogsaa af alle Fremmede, som have været her, som en fornøjelig og behagelig Stad, og der er formentlig ingen Tvivl om, at den vil have en Fremtid for sig som Turistby.

Men ogsaa for København gælder det, at det selvfølgelig er som Forretningsplads, at den maa have sin væsentligste Indtægt, og der kan vistnok være al Grund til at antage, at Muligheden for en stor Udvikling i saa Henseende er til Stede. Man taler saa ofte om, at Industrien kun kan udvikle sig der, hvor der er Kul i Nærheden. Denne Sætning var rigtig tidligere, men i vore Dage med den lette og billige Kommunikation gælder den aabenbart ikke mere. Under visse Fragtforhold har Kul endog kunnet leveres lige saa billigt i København som i London. Det absolut Afgørende, for at industriel Virksomhed kan naa et højt Standpunkt, er det, at der er en tilstrækkelig intelligent og kundskabsrig Driftsherreklasse med den nødvendige

saavel tekniske som kommercielle Udvikling, og at der er en gennem Slægtled uddannet og fra Barnsben med Maskiner fortrolig Arbejderklasse, som ikke er sløvet ved en altfor lang Arbejdstid eller svækket ved daarlig Ernæring eller for stort Forbrug af slette Incitamenter. Den gamle Overtro, at en betydelig Udvikling af industriel Virksomhed kræver billig Arbejdskraft, er formentlig i vore Dage rent skrinlagt, og man er nu enig i at lægge Vægten paa Arbejdets Produktivitet, dets Godhed, Paalidelighed o. s. v.

Om de ovenfor nævnte Betingelser ere til Stede i København, tør jeg naturligvis ikke afgøre, og det kan ikke nægtes, at man kan blive lidt betænkelig, naar man lægger Mærke til den Vanskelighed, som der næsten altid er for at skaffe tilstrækkelig dygtige Folk, naar en eller anden Stilling i Spidsen for de store Aktieselskaber skal besættes, men det vil dog ikke være helt meningsløst at haabe paa, at den københavnske Industri fremtidig ikke blot skal spille en Rolle for vor indenlandske Forsyning men ogsaa skal kunne skaffe sig et Marked i Østevropa, Skandinavien eller andet Steds, hvor Udviklingen formentlig er mindre end hos os.

For den store Handel er dernæst Københavns Beliggenhed ved Indløbet til Østersøen saa gunstig som tænkes kan, og ved Etableringen af Frihavnen er Muligheden for en betydelig Tilvæxt af den Slags Om sætning given, et Forhold som jeg ikke skal gaa nærmere ind paa, da alle Spørgsmaal vedrørende Frihavns Virkning for Københavns Handel i de senere Tider saa ofte er blevet belyst.

Endelig repræsenterer København for en væsentlig

Del Kapitalmagten her i Landet, baade fordi en Mængde Kapitalister, som have deres Penge anbragte i faste Ejendomme eller paa anden Maade i det øvrige Land, have Bolig dersteds, og fordi København er det aldeles overvejende Sæde for al Bankiervirksomhed her i Landet, ligesom Byen ogsaa kan siges at være af Betydning for hele Nordens Pengehandel. Karakteristisk er det saaledes, at københavnske Banker næsten altid ere Deltagere i de forskellige svenske og norske Laan, og i saa Henseende er der formentlig Mulighed for en yderligere og betydelig Udvikling. Der er al Rimelighed for, at Kapitalrigdommen vedblivende vil være forholdsvis større her i Danmark end i Sverige og Norge, og i saa Fald vil utvivlsomt Renten her være lavere, saaledes at der bliver en Tendens til at anbringe danske Penge i de nævnte Lande.

Endnu maa det erindres, at Københavns Handelsflaade, som allerede er temmelig betydelig og for en stor Del bestaar af nyere moderne Skibe, kan udvikles i en betydelig Grad og altsaa blive en anselig Indtægtskilde for Byen. Skibsrederiet vil vistnok fremtidig mer og mer koncentrere sig paa de enkelte Steder, hvor der er tilstrækkelig stor Kapital til Anskaffelsen af de kostbare Skibe, som Nutiden kræver, og hvor Betingelserne for denne Virksomhed iøvrigt ere til Stede, og samtlige Forudsætninger findes efter alle Solemærker at dømme i København.

Jeg antager, at det af det her Anførte vil fremgaa, at Københavns Udvikling ikke er betinget af det øvrige Land, men at den ved sin Frihavn og af andre Grunde har Muligheden for at blive en Verdensplads, saa at altsaa Agrarernes bekendte Sætning: Naar Bonden har

Penge, har Alle Penge, ikke uden videre gælder med Hensyn til København. Jeg behøver naturligvis ikke at gøre opmærksom paa, at en stærk Udvikling af København vil være af overordentlig Betydning for det danske Landbrug, som derved vil faa et købedygtigt Marked lige udenfor sin Dør. Paa den anden Side maa det erindres, at Fordelen for Landbruget forsvinder, hvis Københavns Industri kun kan udvikle sig ved en stærk Toldbeskyttelse, og den altsaa kun kan faa Betydning for det indenlandske Marked og paa Bekostning af Landbruget som det vigtigste ikke beskyttede Erhverv.

Om nu Københavns Befolkning er i Stand til at benytte de Chancer, som haves, er jo et andet Spørgsmaal, men man har da Lov til at haabe, at de Mennesker skulle vise sig at have Uret, som mene, at København i altfor høj Grad svarer til sit Navn som »Nordens Athen« til at kunne gennemføre de Opgaver, som paa Forretningslivets Omraade ligge for. Vor Tid har paa dette Omraade frembragt en Personlighed, hvis Intelligens og Energi har frembragt forbavsende Resultater; det var jo tænkeligt, at ogsaa den kommende Tid kunde fostre Mænd, der vare skikkede til paa lignende Maade at gaa i Spidsen for Udviklingen.

Jeg skal nu gaa over til de danske Provinsbyer, hvor vi i Almindelighed finde en lignende Befolkningstilvæxt som i København. Hvad har da været den vigtigste Grund til denne Udvikling, og ere Betingelserne til Stede for en fortsat Tilvæxt?

Det er ikke i deres Egenskab af Turist- eller Fornøjelsesbyer eller som Sæde for en talrig Garnison

eller Embedsstand eller — saaledes som mange hollandske Byer — som Bolig for en stor Del Kapitalister, der have deres Forfædres opsparede Kapitaler anbragte i Statspapirer o. s. v., at Byerne have kunnet gaa frem eller fremtidig ville kunne stige. Hvor tiltalende end f. Ex. Skovbakken her hos os er, og hvor hyggeligt vi Provinsboere end have det med hverandre, vil dog vist Enhver indrømme, at det kun er Byer som Silkeborg, Sæby, Skagen og lignende, for hvem Fremmedbesøget spiller og fremtidig vil kunne spille nogen Rolle, og at de mere offentlige Fornøjelser, som de danske Provinsbyer kunne byde paa, ikke skulle hidlokke mange Fremmede. Hvor ubehageligt det end for mange Provinsbyer vilde være at blive af med deres Garnison eller den i Byen værende lærde Skole, vil dog Ingen paastaa, at en nogenlunde stor Bys Fremtid kan bygges paa disse Forhold. Af danske Provinsbyer er det kun Fredericia og Viborg, som kunne regnes for i det væsentlige Militær- og Embedsbyer. I Viborg har Overretten sit Sæde, den er Garnison for et Regiment Soldater, og den har en lærd Skole; i Fredericia garnisonerer et Regiment Soldater, og Byen har en Mængde Post- Telegraf- og Jernbanefolk indenfor sine Mure.

Det er som Forretningspladser for et større eller mindre Opland, at danske Provinsbyer hidtil ere stegne, og det er formentlig ogsaa af samme Grunde, at de fremtidig ville kunne voxe.

Lad mig gaa nærmere ind paa dette Forhold.

For det Første er Velstanden i det sidste halvhundrede Aar steget ganske overordentligt her i Landet, og dette alene har jo medført en Tilvæxt, men — hvad der har haft særlig Betydning for Byerne. — Om-

sætningen er tiltaget meget stærkere end Velstanden. Bedrifterne ere blevne i høj Grad specialiserede, hvad der selvfølgelig medfører forøget Omsætning, og dette gælder ikke blot Industri, Haandværk og andre Byerhverv, men det samme Forhold finde vi ved det Erhverv, som her i Landet — naar København delvis undtages — er Hovedbasis for al Virksomhed ogsaa i Byerne, nemlig Landbruget. Den gamle Tids Bonde frembragte selv Alt, hvad han brugte. Føden fik han af Gaarden, Klæder og Redskaber skaffede hans Husflid ham, og sin Bolig byggede han for største Delen selv. Man regner, at for omtrent 100 Aar siden var det Beløb, som en almindelig Fæstegaard omsatte for, mellem 3—400 Kr. aarlig i vore Penge, og af dette Beløb var den Sum, for hvilken der købtes Varer i Købstaden, omtrent 30 Kr.

Hvorledes ere Forholdene ikke nu forandrede? Husfliden er væsentlig ophørt, og hjemmelavet Hvergarn, Lærred og Vadmel har givet Plads for Industri- og Haandværksprodukter. Bonden køber nu sine Redskaber i Stedet for selv at lave dem, af indførte Fødemidler bruges uhyre meget mere end før, og til Gengæld kan Landmanden sælge en stor Del af Gaardens Produkter. Foderstoffer, kunstig Gødning og lignende Ting købes i betydeligt Omfang, og saavel Levesættet som Bedriften er blevet forandret saaledes, at man efter en mig bekendt Beregning fra 1880 antager, at en almindelig Bondegaard dengang omsatte for c. 8000 Kr. aarlig, og i samme Retning er Udviklingen aldeles utvivlsomt gaaet i de sidste 15 Aar kun i endnu stærkere Grad.

Det er en Selvfølge, at det er denne Udvikling af

Landbruget, der har tilladt Provinsbyernes stærke Stigen, idet den i en uhyre Grad har forøget Handelsvirksomheden og andre Byerhverv, og altsaa givet Bybefolkningen Midler til at betale de Indførsler udefra, som Forholdenes Natur nødvendiggøre.

Men er der nu Rimelighed for, at den hidtilværende stærke Tilvæxt, der har udmærket mange af de danske Købstæder, kan vedblive?

Vi vare for et Øjeblik siden enige i, at det ikke var som Turist- og Fornøjelsesbyer, at vore Provinskøbstæder havde deres Force. Der er heller ikke Rimelighed for, at Skibsfarten vil komme til at spille nogen videre Rolle i disse Byer, naar saadanne mindre Steder som Nordby, Marstal og lignende undtages. Nogen Andel i den saa kaldte store Handel faar vore Provinsbyer næppe, og der er formentlig heller ikke megen Sandsynlighed for, at der i en nær Fremtid i Købstæderne fremvoxe store Industrier, som arbejde paa Export. Købstædernes Industri og Haandværk maa formentlig paa samme Maade som nu baseres paa det indenlandske Marked, og det forekommer mig derfor, at man maa være varsom med at tage altfor stærkt fat paa den nuværende Toldbeskyttelse, hvis man ikke vil bevirke en voldsom Omvæltning i Byernes Erhvervsliv.

Det vil af Ovenstaaende formentlig fremgaa, at det er paa Basis af Oplandet, det vil altsaa sige Landbruget, at de danske Provinsbyer skulle voxe frem, og at altsaa Agrarernes Sætning: Naar Bonden har Penge, har Alle Penge, gælder for Provinsbyernes Vedkommende. Selvfølgelig kunne enkelte Byer stige paa Bekostning af andre Byer, og vi skulle siden se, at dette formentlig ogsaa vil være Tilfældet hos os, men

derved kommer jo ingen Tilvæxt i Bybefolkningen i sin Helhed. Dertil kræves utvivlsomt en yderligere Udvikling af Landbruget.

Man kunde da ræsonnere saaledes, at der ikke kan være nogen Chance for Byerne, da vort Landbrug som bekendt for Tiden har meget vanskelige Forhold at kæmpe mod, og der desværre ingen Udsigt er til snarlig Bedring.

Jeg tror dog ikke, at et saadant Ræsonnement er rigtigt. Det vilde selvfølgelig være det, dersom de daarlige Forhold for Landbruget medførte, at man opgav Jordens Dyrkning, men herom er der dog ikke Tale. Det Værste, der kunde ske, men det var ogsaa tilstrækkelig galt, var, at Ejendommene for en stor Del gik over paa andre Hænder, men derved kunde Byerne som saadanne jo ikke lide stor Skade.

Meget uheldigt for Byerne vilde det være, hvis man paa Landet gik over til en saadan Driftsform, at man forlod den nuværende intensive Dyrkning af Jorden og lod en meget stor Del af denne ligge hen til stadig Græsning, saaledes at en enkelt Person kunde besørge Driften af en temmelig stor Gaard alene eller med Kones og Børns Hjælp. Det vil let ses, at Basis for Provinsbyernes Virksomhed i saa Fald vilde indskrænkes i uhyre Grad, men der kan dog vistnok kun være Tale om en saadan extensiv Drift paa enkelte større Gaarde paa visse Steder af Landet.

Det Rimeligste er vistnok at tro, at Landbruget her i Landet vedblivende vil udvikle sig i Retning af større Intensitet, og derved fremkommer aabenbart en Ordning, der er til Gunst for Provinsbyernes Fremvæxt.

Mon ikke det evropæiske Landbrugs Forhold for

Tiden karakteriseres bedst ved en Bemærkning, som jeg har set i landøkonomisk Tidsskrift i et Referat fra et Diskussionsmøde i England om Landboernes Indvandring til Byerne, nemlig at Landbruget nu for Tiden synes at befinde sig i samme Tilstand som Haandindustrien, da Maskinerne indførtes. Er denne Bemærkning rigtig, hvad jeg mener den er, er der jo kun Tale om en anden Form for Landbrug, og det maa til vor Landbostands store Ros siges, at den allerede flere Gange i den sidste Menneskealder har ladet Landbruget antage den Karakter, som efter de for Haanden værende Forhold krævedes, og dette tyder da paa, at vi, om fornødent, atter kunne gaa over til nye Former.

Hovedsagen for vort Landbrug er formentlig, at det udvikles i Retning af Frembringelse af saadanne forædlede Landbrugsprodukter, som den primitive oversøiske Kultur ikke kan præstere, og hvor store Fremskridt vi end have gjort i saa Henseende, er der selvfølgelig endnu langt til Enden. Jeg skal i denne Henseende henvise til, at vort saa lovpriste danske Smør i England væsentlig spises af den mere velstillede Del af Arbejderbefolkningen, og at det langtfra kan maale sig med det Smør, som f. Ex. kommer fra Bretagne i Frankrige. En anden vigtig Ting for Fremtidens Landbrug er aabenbart ogsaa en Formindskelse af Produktionsomkostningerne ved Benyttelsen af arbejdsbesparende Maskiner. Hvorledes man end tænker sig Landbrugets Udvikling, synes dog Alt at tyde paa, at der ikke er Fare for, at Købstæderne blive overflødige.

Efter nu saaledes at have paavist, at Købstædernes Befolkning her i Landet i sin Helhed formentlig ved-

blivende vil kunne stige — i hvilken Henseende jeg paany beder erindret, at det for Tilvæxtens Skyld kun er nødvendigt, at Byens Befolkning paa en eller anden Maade kan skaffe sig Midler til at betale de Genstande, som maa tilføres udefra — skal jeg gaa over til det Spørgsmaal, hvorledes det efter al Rimelighed vil gaa med de enkelte Byer.

Den almindelige Udvikling vil aabenbart være den, at det er de større Byer, som særligt ville stige, og at de mellemstore og smaa ikke ville kunne staa sig i Konkurrencen med de større. Paa Sælland ville Provinsbyerne aldrig faa nogen Betydning. Dertil er Københavns Overvægt og Nærhed altfor stor, og noget Lignende gælder vel Byerne paa Lolland-Falster, hvor dog for Resten Nykøbing og Nakskov vel altid ville spille nogen Rolle.

Paa Fyn vil Odenses Overvægt og dens udmærkede Kommunikationer med det øvrige Fyn ikke tillade andre Byer at komme videre frem. Det skulde da være Svendborg, som skulde kunne bevare nogen Betydning.

Medens Købstæderne paa Øerne med Undtagelse af Odense formentlig ikke ville kunne stige særligt, bliver det altsaa den jyske Købstadbefolkning, som har Udviklingens Mulighed i sig.

Formentlig vil Aarhus som hidtil have tæten dels paa Grund af sin Havn og sine udmærkede Kommunikationer i det Hele, og dels paa Grund af at Byen nu en Gang — takket være en intelligent og energisk Klasse Forretningsfolk — er kommet i Spidsen, men derefter kommer aabenbart Aalborg.

Som bekendt var Aalborg for omtrent 100 Aar

siden Danmarks største Provinsby, uagtet den kun havde c. 5000 Indbyggere. Den dannede paa en Maade et lille selvstændigt Handelscentrum for det nordlige Jylland paa samme Maade som København for det øvrige Monarki. Byen havde dengang en betydelig Handel, saavel Ud- som Indførsel, paa Udlandet og Norge, og af hele Landets Kornudførsel gik omtrent $\frac{1}{7}$ herfra, ligesom der ogsaa her var i alt Fald nogen industriel Virksomhed.

Krigen fra 1807—14, den derefter følgende Adskillelse fra Norge, paa hvilket Land som bemærket Handelen herfra havde været meget betydelig, de rige Sildefiskeriers Ophør i Limfjorden efter Aggerkanalens Tilbliven, Landbrugskrisen, der vel maa siges at have ramt de lettere Jorder her i Nordjylland uforholdsmæssig haardt, de ynkelige Forhold i Tyverne i By og paa Land — alle disse Omstændigheder satte Byen i høj Grad tilbage, men den bevarede dog noget af sin gamle Glans. Siden er Byen blevet aldeles overfløjet af Aarhus, og det maa vistnok siges, at den fik det værste Stød, da Aarhus ved den jydsk Tværbane til Struer sattes i Forbindelse med den vestlige Del af Limfjordsbækkenet og en Del af Aalborgs hidtilværende Opland droges andetsteds hen. Vanskeligheden ved at konkurrere med Aarhus i det nævnte Distrikt viser sig særligt om Vinteren, naar Isen forhindrer Dampskibsfarten mellem Aalborg og de andre Limfjordsbyer, medens Aarhus paa enhver Tid af Aaret ad Jernbanen kan træde i Forbindelse med de paagældende Byer.

I de senere Tider er imidlertid Aalborg, uagtet dens Kommunikationer med Oplandet har ladet meget til-

bage at ønske, gaaet stærkt frem, og den har aabenbart en betydelig Fremtid for sig, naar den, hvad der nu er givet, faar sine Jernbaner og Havnens Besejlingsforhold o. s. v. i Orden.

Aalborgs Betydning for sit Opland viser sig paa mange Maader, og jeg skal her kun anføre et Forhold, som ikke er de Tilstedeværende bekendt, men som jeg synes er ganske illustrerende.

Gennem en Bys Korrespondance faar man et ganske godt Begreb om Byens kommercielle Forhold, og jeg har derfor foretaget nogle Undersøgelser om Aalborgs Korrespondance særligt med dens Opland. Den almindelige Regel er, at Brevforsendelsernes Antal fra Forretningscentrerne er meget større end de dertil ankomne Breve, og dette Forhold viser sig ogsaa f. Ex. i Aalborgs og Københavns indbyrdes Korrespondance, idet der fra København hertil kommer mange flere Breve end omvendt. Ganske anderledes med Hensyn til Brevvexlingen mellem Aalborg og dens Opland. Jeg vil nu slet ikke tale om Korrespondancen mellem Aalborg og den allernærmeste Omegn, den der faar Post med direkte her fra Postkontoret udgaaende Landpostbude, thi i dette Distrikt er Antallet af herfra afsendte Breve 4 à 5 Gange saa stort som Antallet af de hertil ankomne. Et lignende Forhold er der i den øvrige Del af Oplandet, saaledes at Forskellen mellem de afgaaende og ankommende Forsendelser som Hovedregel bliver mindre, jo fjernere Stedet ligger fra Aalborg. Med Vendsysselbanen sendes fra Aalborg c. 175,000 Breve aarligt, medens der med denne Bane hertil kommer c. 100,000, men Forholdet er saaledes, at medens der til Nørresundby sendes 3

Gange saa mange Breve, som der modtages derfra, og til Brønderslev og Hjørring omtrent dobbelt saa mange, er Forskellen forsvindende, naar man kommer paa den anden Side af Hjørring. Til de mange mindre Postkontorer, med hvilke Aalborg staar i daglig Udvexling af Post ved Diligencer og Dagvogne, sendes der aarligt herfra c. 270,000 Breve, medens der kun derfra modtages c. 90,000, og endog med en saa fjern By som Thisted er Korrespondancen saaledes, at der sendes omtrent dobbelt saa mange Breve, herfra, som der modtages derfra.

Maaske er det min særlige Stilling som Postmand, der gør, at jeg finder disse Tal saa talende, og i saa Fald beder jeg undskyldte dette lille postal-statistiske Intermezzo, men det forekommer mig, at disse Tal godt vise, at Byens Næringsdrivende have deres Følehorn ude for at se, om der et eller andet Sted skulde være en Forretning at gøre, ligesom disse Tal have den postale Interesse at omstøde den gængse Overtro, at ethvert afsendt Brev medfører et Svar.

Naar nu Aalborg, som i den sidste Snest Aar har fordoblet sit Indbyggerantal, har kunnet tiltage saa stærkt med de hidtilværende usle Kommunikationsforhold, hvorledes maa den da ikke kunne udvikle sig, naar de 4 nye herfra udgaaende Jernbaner sætte Byen i nær Forbindelse med ethvert Sted, for hvilket den er det naturlige Forretningscentrum, og Byen altsaa kommer til at sidde som Edderkoppen i sit Spind. Som bekendt haaber man ogsaa her i Aalborg paa, at Banen, til Aars, hvorved der via Aalestrup—Viborg naar Forbindelse med den vestlige Del af Jylland, skal stille

Aalborg paa lige Fod med Aarhus i Konkurrencen i det nævnte Distrikt.

Det forekommer mig, at Odense og Aalborg, der begge ere Centrum for et stort Opland, maa kunne sammenstilles, og naar Odense hidtil har overfløjet Aalborg, er Grunden naturligvis den, at Fyn er mere frugtbart og bebygget end Egnen heromkring, men det kan godt tænkes, at de mange store Mose- og Kærstrækninger, som findes i Aalborgs Opland, fremtidig kunne faa en endog meget stor Værdi, hvad der vil faa stor Betydning for Byens Udvikling.

En nødvendig Betingelse for Aalborgs Fremvæxt er det imidlertid, at Limfjordens Besejlingsforhold og Forholdene ved Hals Barre blive saaledes, at Byen kan regnes for en virkelig Søstad.

Foruden Aarhus og Aalborg er der aabenbart ogsaa andre jyske Byer, som Horsens, Randers, Kolding, Vejle, Skive, der hver have sit større eller mindre Opland, som have Muligheden for en Stigning, og naar jeg skulde nævne nogle mindre Byer, som have en Fremtid for sig, vilde jeg anføre Esbjerg og Frederikshavn, og i saa Henseende er det karakteristisk at Esbjerg er saa ung, at den først for ganske nylig har kunnet holde sit 25aarige Jubilæum og end ikke er nogen egentlig Købstad. Karakteristisk er i det Hele, at mange gamle Byer, som i fordums Tid have spillet en ikke ringe Rolle som Viborg og Ribe, formentlig ikke have nogen Fremtid for sig, medens helt nye Steder som f. Ex. Herning ligge heldigere efter Nutidens Forhold.

Naar jeg altsaa tror, at Købstadbefolkningen her i Landet paa samme Maade som hidtil vil kunne

optage Landdistrikternes Tilvæxt, er det ikke saaledes at forstaa, at jeg mener, at enhver af vore mangfoldige Smaabyer, hvoraf nogle ligge paa Steder, hvor der efter de nuværende Forhold ingen som helst Grund er til at have en By, vil kunne tiltage. Der vil aabenbart finde en stærk Koncentration Sted i de større Provinsbyer, af hvilke jeg altsaa tror, at Aarhus, Odense og Aalborg ville kunne blive virkelige Forretningscentre hver i sin Landsdel. I mange mindre Byer vil derimod den Stagnation, der har udmærket dem i de sidste Decennier, vedblive, og i nogle ganske smaa Byer vil Befolkningen rimeligvis endog gaa tilbage.

Formentlig vil det af det Foregaaende fremgaa, at der i adskillige danske Provinsbyer og deriblandt ikke mindst i vor egen By er en Mulighed for en Udvikling og deraf følgende Befolkningstilvæxt, og Spørgsmaalet bliver saa blot, om der i de paagældende Købstæder er den nødvendige personlige Dygtighed, Intelligens og Energi hos de Næringsdrivende eller i alt Fald hos de Folk, der i hver By føre an. D'Hrr. vil maaske have lagt Mærke til, at jeg i dette Foredrag alene har holdt mig til den personlige Dygtighed og saa godt som ikke nævnt den anden Produktionsfaktor, Kapitalen, der selvfølgelig ogsaa er nødvendig. Denne kan imidlertid altid skaffes, hvad enten det er ved Laan andetsteds fra, eller ved at den i Tidens Løb dannes, og det forekommer mig, at al Erfaring viser, at det er den personlige Dygtighed, som det i Virkeligheden kommer an paa.

Jeg kan nu naturligvis ikke udtale nogen Mening om Købstadboernes Evner, men jeg kan dog ikke undlade at

pege paa et Forhold, som maa siges at kunne varsle godt for Fremtiden, nemlig den Forandring som i de sidste 60—70 Aar er foregaaet med Byernes Forretningsfolk.

Den bekendte dygtige Nationaløkonom Prof. Olufsen siger om Provinskøbmændene 1820—30.

»Den danske Provinskøbmand er i Almindelighed tillige Kromand; hans Dagligstue er Kontor, Børs og Skænkestue paa én Gang. Brændevinsflasken er Mægler, og den jævner alle Vanskeligheder i Almindelighed paa Bondens Bekostning. De alt for mange Smaastæder have udklækket en alt for stor Mængde Købmænd, der egentlig kun ere Kræmmere og Høkere. De Fleste ere løbne ind i Standen uden Opdragelse, uden Kundskaber, uden Kapital, uden ringeste Handelskonnexioner. — højst med et lybsk Handelsvenskab.«

Det er maaske tvivlsomt, om denne Karakteristik nogen Sinde har passet fuldt ud paa Forretningsfolkene her i Aalborg, der aldrig som flere andre Byer har været henvist alene til den saakaldte Bondehandel, men selv i de usleste Tider har bevaret nogen Forretning paa de andre Limfjordsbyer, men der er formentlig ingen Tvivl om, at Beskrivelsen passer paa Forholdene i de danske Provinsbyer i sin Helhed, og jeg skal da henstille, at man drager Slutningen af en Sammenligning mellem Datidens og Nutidens Provinskøbmænd, og jeg vil da slutte med at udtale det Haab, at den danske Provinsboer maa vise sig den Opgave voxen, som vil komme til at foreligge for ham, og at han vil vise sig i Besiddelse baade af den moralske Kraft og af den Intelligens, som er nødvendig, naar han skal fyldestgøre de Krav, som Nutiden stiller til en dygtig Forretningsmand.

Herkner: Arbejder-Spørgsmaalet.

Dr. Heinrich Herkner: Die Arbeiterfrage. Eine Einführung. Berlin, J. Guttentag. 1894 (298 S.).

Bogen falder i tre Afdelinger: I. „Soziale Geschichte“, II. „Soziale Theorie und Kritik“, III. „Soziale Reform“. I den første Del fremstilles Arbejder-spørgsmaalets Historie, eller, mere almindeligt udtrykt, „den sociale Bevægelses Historie“ i Frankrig, England og Tyskland. Af et saa stort Emne kan der selvfølgelig paa c. 130 Sider ikke gives nogen meget detailleret Fremstilling; men det historiske Overblik, der her i store Træk gives, er i al sin Korthed fortræffeligt. Forøvrigt har Forfatteren jo ogsaa betegnet sin Bog som „eine Einführung“, og dermed tilstrækkeligt tydeligt angivet det Synspunkt, hvorfra han vil have den set.

Efter at have gjort Læseren bekendt med den sociale Bevægelses Historie i de tre Kulturlande forlader Forfatteren det historiske Omraade og giver den videnskabelige Kritik og Politik Ordet. Naturligvis — siger han — kan det videnskabelige Standpunkt ikke falde sammen med en bestemt Klasses eller en Interessegruppes Standpunkt. Vi kunne ikke uden

videre identificere os med den i Bevægelsen kæmpende Arbejder, for hvem hans Klasses Interesse tager sig ud som hele Samfundets Interesse, og som ikke plages af nogensomhelst Tvivl med Hensyn til Retten til at opnaa en „menneskeværdig“ Existens, og i hvis Øjne den borgerlige Verden, raaden og demoraliseret som den er, trænger til en Foryngelse ved Massernes sunde Folkekraft. Men ligesaa lidt maa vi betragte den sociale Bevægelse fra de Besiddendes, specielt de i Bevægelsen direkte interesserede Arbejdsgiveres sædvanlige Standpunkt, fra hvilket Bevægelsen tager sig ud som en Følge af samvittighedsløs Agitation, som et Udflod af Massernes dovne, misundelige, begærlige Instinkter, som al Tugt og Ordens, al Kulturs Grav. Vi maa op af Partistandpunkternes Sumpe; vi maa op paa Højderne, hvor man aander frit, og hvorfra man kan skue ud over det Hele; vi maa frem til de store almindelige Verdensanskuelser. Her møde vi først en religiøs Verdensanskuelse, som benægter, at den materielle Velstand og det økonomiske Fremskridt fører til Menneskenes sande Lykke. De arbejdende Klassers økonomiske Bestræbelser synes, sete fra dette Standpunkt, ligesaa urigtige som de Besiddendes overdrevne Frygt for ved disse Bestræbelser at sætte noget til. Jordisk Lykke og jordisk Velstand fjerner Menneskets u dødelige Sjæl fra dens sande Maal, fra Forberedelsen til Livet hinsides. Savn, Bekæmpelse af al sanselig Lyst og Undertrykkelse af alle selviske Tilbøjeligheder lutrer derimod Mennesket og fører det ad den snævre, stejle Sti til det evige Livs Tempel. Og det er en mærkværdig Kendsgerning, at Buddhisten, altsaa

netop den Religion, som i Askesens Forherligelse gaar endnu videre end selv den katholske Kirke, har et langt større Antal Tilhængere end Kristendommen. Stemmer maaske da virkelig Ringeagten for jordisk Lykke med Menneskets ægte, uforfalskede Væsen? Er de sidste Aarhundreders feberagtige Jagen efter bedre økonomiske Kaar maaske blot en storartet Forvildelse, som den vestevropæiske Kulturverden er bleven Offer for?

Men ikke blot Religionsstiftere, ogsaa mange Filosofer have kæmpet sig frem til den Anskuelse, at Bestræbelserne for Forbedringen af de økonomiske Kaar er skadelige, farlige eller i det mindste unyttige. De menneskelige Fornødenheder ere modtagelige for en saa uhyre Udvikling, at det Menneske, der har sin Fred kær, og som husker paa, at Evnerne til Fornødenhedernes Tilfredsstillelse altid ere begrænsede, handler fornuftigere i at indskrænke sine Fornødenheder og at bringe dem i Samklang med de forhaandenværende Tilfredsstillelkesmidler, end i at lade Fornødenhederne tage til og at lade Evnerne til deres Tilfredsstillelse optage en haabløs Vædekamp med dem. Andre fremhæve, hvor overdrevent ømfindligt Kulturfremskridtet gør Mennesket. Ogsaa gør man gældende, at Menneskenes Lykkefølelse saare lidt staar i Forhold til de ydre Kaar, hvorunder de leve, ja ofte — ved en Kontrastvirkning — endog staar i omvendt Forhold dertil. Men naar det er Tilfældet, hvorfor vil man da rykke de materielle Bestræbelser frem i Forgrunden?

Fra et ganske andet Hold svares der: Jo, Rigdom er virkelig attraaværdig og Armoden ulykke-

bringende, — men at kæmpe imod den ved Hjælp af sociale Reformer er et haabløst Foretagende. Det er selve Naturen, ligeoverfor hvilken vi ere magtesløse, der er Skyld i Nøden. Den har i alle organiske Væsener, ogsaa i Mennesket, nedlagt en Drift til at formere sig i det Uendelige, til at formere sig udover, hvad Subsistensmidlerne tillader (Malthus). Naturen er aristokratisk: Mange ere kaldede, men Faa udvalgte. Det er ikke Naturens Hensigt, at Mange ret skulle kunne leve ud, men kun at Nogle skulle kunne stige op til højere Livsformer. Kampen for Tilværelsen, som Kim-Overproduktionen nødvendig- gør, er Fremskridtets virksomste Princip. I Kampen for Tilværelsen sejre de, der bedst forstaar at afpasse sig efter de givne Betingelser (Darwin). At gribe ind i Kampen for Tilværelsen ved sociale Reformer, vilde være at hæmme Fremskridtet. Kunstigt at opretholde og fremme, hvad der ikke selv kan hævde sin Stilling, vilde betyde Tilbagegang for hele Samfundet og saaledes ogsaa for Folkets lavere Lag.

Under denne naturvidenskabelige Verdensanskuelses Tryk hævder f. Ex. H. v. Treitschke Betydningen af „stærke sociale Modsætninger“. At ville udviske dem, at ville stille „de sociale Opgaver i Forgrunden, er et Tegn paa politisk Afmattelse. Uden Opsamling af store Rigdomme kan hverken Stori- industrien eller Kunsten trives.“

Endnu videre gaar Fr. Nietzsche i sin Lovprisning af „das Pathos der Distanz“. Samfundet maa være aristokratisk. Et sundt Aristokrati maa vide, at Samfundet skal tjene som „Underbygning og Stil- lads, der gør det muligt for en højere Art Væsener

at hæve sig op til deres højere Opgave og overhovedet til en højere Væren.“ Ikke at ville anerkende Udbytning og Undertrykkelse som Samfundets Princip er det samme som at godkende Opløsningen og Forfaldet. Intet vilde være farligere for det europæiske Samfund, end om det overgroedes af den store Medlidenhed med Menneskene. „Bort med denne skadelige Blødgørelse! De Syge maa ikke have Lov til at gøre de Sunde syge! Det Højere skal ikke nedværdiges til at blive Redskab for det Lavere.“ En ny højere, skønnere, mægtigere Menneske-Type, „Overmennesket“, kan kun en aristokratisk Samfundsordning skabe. Feltraabet „de Flestes Vel“ maa opgives; Fremtidens Feltraab maa være: „de Færrestes Vel“.

Saaledes er der, ogsaa naar man ser bort fra dem, der have en direkte Interesse i at holde paa det bestaaende, rigelig, forskelligartet, aktiv eller passiv, Modstand mod den sociale Reform. For Herkner staar det dog som sikkert, at den sociale Reform maa være vor Tids vigtigste Opgave; men inden han gaar over til at udvikle sin Opfattelse heraf, søger han først at gendrive dem, der forholde sig fjendlige eller i det mindste ligegyldige ligeover for den sociale Reform.

Idet Herkner derefter gaar over til en kritisk Betragtning af de i det foregaaende antydede forskelligartede Opfattelser, bemærker han først, at naar der tales om en i Kristendommen liggende Foragt for jordisk Velstand, saa er denne Foragt snarere karakteristisk for enkelte Udviklingsperioder og enkelte Grupper af kristelige Bekendere end for selve

Kristendommen. Massen, selv den strengt troende, føler sig ikke greben af de asketiske Idealer. „Man har en traditionel Agtelse for Ordenes Klang, men ingen virkelig Følelse, der tvinger Sjælen til at optage de asketiske Idealer i sig.“ (J. S. Mill.) Selv den katholske Læres Morallære fordømmer heller ikke Bestræbelsen efter at vinde Velstand, naar denne kun erhverves paa fuldstændig retmæssig Maade og anvendes til Ens eget og Næstens moralske og aandelige Bedste. Fra den skarpe Fordømmelse af Rigdom er man mere og mere gaaet over til at betone de sociale Pligter, som Rigdommen paalægger En. Man vilde derfor ogsaa tage fejl, naar man af den kristelige Læres store Udbredelse vilde drage den Slutning, at der i den menneskelige Natur ligger en Tilbøjelighed for asketiske Idealer. Den herskende Stilling, som de Trosbekendelser, der mer eller mindre forherlige Askesen, indtage, forklares paa en langt simplere Maade. Man betænke blot, hvilken forsonende Trøst, hvilken Beroligelse disse Religioner byde de Nødlidende, Menneskehedens store Flertal. Den Fattige, den Undertrykte, den Lidende ser Vejen til Himlen aaben for sig. Kun altfor ofte er den Lidendes faktiske Liv ligt det, den strengeste Askese forlanger. At denne Askese ikke er frivillig, men er fremtvungen ved Forholdenes Magt, kommer mindre frem for Bevidstheden. Det ved man dog, at et Skibstov lettere kommer gennem et Naaleøje, end en Rig i Himlen. Det tror man dog, at man i det næste Liv faar mere end Erstatning for Savn og Lidelser her paa Jorden.

Naar Kristendommen ved at trøste de Fattige

og Forladte med det evige Liv søger at forsone dem med de givne Tilstande, og for saa vidt svækker de socialreformatoriske Bestræbelsers Betydning, saa indeholder den dog paa den anden Side en hel Række Sætninger, der hvad Historien beviser, i høj Grad have fremmet og fremdeles fremme det sociale Fremskridt. Man maa ikke glemme, at Ligheds-, Friheds- og Broderligheds-Principerne have deres Udspring i den kristelige Verdensanskuelse. Det er den, der lærer, at alle Mennesker ere samme Faders Børn, at enhver Sjæl er udødelig, at Alle ere ansvarlige for hverandre. Afskaffelsen af Slaveriet, den sædelige Anerkendelse af Arbejdet, Indførelsen af et ordnet Fattigvæsen, — dette er sociale Fremskridt af uhyre Rækkevidde, og for dem har Kristendommen virket. Ogsaa i vor Tid se vi overalt Repræsentanter for Kristendommen arbejde for at bane Vejen for yderligere sociale Reformer; imod den overdrevent lange Arbejdstid, imod Søndagsarbejdet, imod Kvinders og Børns Arbejde, imod den altfor knappe Løn, imod de daarlige Boliger, der ødelægge Familielivet, osv. protestere de. Ja, stedse oftere hører man dem erklære, at end ikke en socialistisk Ordning af de økonomiske Forhold staar i nødvendig Strid med Kristendommens Aand. Fra Kristendommen som Udgangspunkt kan man da ikke gaa imod det sociale Fremskridt. En levende, praktisk Kristentro maa tværtimod føre til ivrig Understøttelse af alle Bestræbelserne for en Forbedring af de arbejdende Klassers Kaar. Naar Arbejderbevægelsen aligevel, i det mindste i flere Lande, er traadt i skarp Modsætning til den kristne Kirke, saa forklares denne

Kendsgerning, forsaavidt den ikke slet og ret opfattes som en materialistisk Udskejelſe, ved den antiſociale og folkefjendlige Holdning, mange af den officielle Kirkes Repræſentanter have lagt for Dagen, ikke derimod ved den kristne Læres sande Aand.

Herkner vender ſig derefter mod de Indvendinger, der rettes mod de ſociale Beſtræbelſer, fordi, ſom det menes, Menneskene for at blive lykkelige ikke bør udvide men tværtimod indskrænke deres Fornødenheder. Her maa der ſkelnes mellem de materielle og de aandelige Fornødenheder.

En Mængde materielle Fornødenheder ere rent naturlige og kunne kun paa Bekostning af Sundheden og den legemlige Udvikling trænges tilbage. At Menneskets sande Lykke beſtaar i diſſe Fornødenheders Undertrykkelſe, vil den ſunde Menneſkeforſtand aldrig erkende. Den ſunde Menneſkeforſtand vil kun erkende den Nøjsomhed ſom fornuftig, der beſtaar i en tarvelig, naturmæssig, men fuldt ud tilſtrækkelig Tilfredsſtillelſe af alle elementære fysiſke Livsfornødenheder Men Indkomſt-, Arbejdsløn-, Ernærings-, Bolig- og Dødeligheds-Statistikens Vidneſbyrd kunne, naar der henviſes til denne fornuftmæssige Nøjsomhed, ikke føres i Marken imod de i den ſociale Bevægelſe ſtaaende Arbejdere, vel derimod imod de Beſiddendes øvre Lag. For Arbejderklassens Vedkommende mangler der endnu meget i, at en tarvelig, men tilſtrækkelig Tilfredsſtillelſe af de elementære Livsfornødenheder helt igennem er ſikret. Førſt i de over Middelſtanden ſtaaende Klasser er Forholdet et ſaadant, at der nok kan tvivleſ om, om den raffinerede, materielle Livs-

nydelse, der her plejes, er gavnlig for de Paagældendes Udvikling og sande Lykke. At henvise til Nøjsomheden passer saaledes ikke ligeoverfor Arbejderne, men kun ligeoverfor dem, der raade over store Midler, men dog ikke ere villige til selv de ubetydeligste materielle Koncessioner. — Og hvad de aandelige Fornødenheder angaar, saa er en Tilbagegangen af dem ensbetydende med Tilbagegang i vor hele intellektuelle Kultur. De aandelige Fornødenheders uhyre Udvidelighed og Mangfoldighed skylde Menneskene alt, hvad de i Tidernes Løb have opnaaet, og hvad der stiller dem over Dyrene. Men om Menneskene ere blevne lykkeligere derved, — er rigtignok et andet Spørgsmaal, som ikke besvares af Herkner, der blot bemærker, at „vore moderne Pessimister“ handle ensidigt i kun at understrege vor ved Kulturen forøgede Ømfindelighed ligeoverfor Lidelser; vore Følelser ere overhovedet blevet finere, saavel ligeoverfor Nydelser som overfor Lidelser.

Naar man trøster de Fattige med, at Savn i Virkeligheden ikke er nogen Hindring for Lykken, saa kan man ogsaa omvendt, med samme Ret, sige til de Rige, at den højere Kulturs og Velstands Nydelser ikke føjer noget Væsentligt til Lykken, og at man derfor bør give Afkald herpaa, hvis andre Grunde gør dette ønskeligt. (F. A. Lange). Og saadanne Grunde ere tilstede. Vi sammenligner altid uvilkaarligt vore Forhold med vore Medmenneskers. Naturligvis kan denne Sammenligning ikke være fuldkommen, da vi ikke kunne leve os ind i Andres Sjæleliv; vi maa holde os til ydre Omstændigheder og maale dem med vor egen Maalestok. Derved føres

navnlig den Fattige til at forestille sig de Riges Lykke større, end den i Virkeligheden er. Den Følelse, der saa opfylder den Fattige, kalder man Misundelse; men blot ved Hjælp af en saadan Betegnelse slipper man dog ikke for at maatte regne med de faktisk tilstedeværende Følelser. Socialpolitikeren maa regne med dem, og han vil komme til den Slutning, at en overdreven Forskellighed i Individernes Kaar vil give en ringere Totalsum af Lykke, end nogenlunde ligelige Forhold hvor et stort Flertal ikke føler sig haardt trykket under det lille Mindretals unaturlige Overmagt. (F. A. Lange).

At den sociale Reform skulde være et Sisyphus- og Danaide-Arbejde, efter malthusiansk Opfattelse, benægter Herkner. Det er ikke bevist, at Nøden hæmmer Folkeformerelsen, og at den sociale Reform fremskynder den; men selv om sligt var bevist, saa kan man dog, ligeoverfor de uhyre endnu ikke fuldt benyttede produktive Kræfter, ikke være mere bange for „Overbefolkningen“ end for Profetierne om Verdens Undergang. Her er ingen reel Fare tilstede. For den enkelte Familie kan naturligvis en altfor stor Børneflokk fremkalde Nød og Fattigdom; — men naar Talen er om Massenød, er Aarsagen ikke at finde i Befolkningstilvæksten. Befolkningstilvæksten var maa-ske den mægtigste Motor for Menneskehedens Fremskridt. Befolkningstilvæksten tvinger, under Trusel med stigende Nød, til stadig at fuldkommengøre vor sociale, tekniske og økonomiske Forfatning; men den tvinger ikke, absolut set, Menneskene til at bøjede deres Nakke under Nødens Aag. — Ligesaa lidt betragter Herkner den sociale Reform som en Fare for

den fremskridende Udvikling, der skyldes Kampen for Tilværelsen efter darwinistisk Optattelse. Han benægter overhovedet, at vi hidtil have haft en virkelig fri Konkurrence-Kamp.

Ligeoverfor Treitschke og Meningsfæller bemærker Herkner, at kun den, der ængsteligt er gaaet af Vejen for al Berøring med Befolkningens lavere Lag og Mellemklasserne, kan tro, at sand Gemyts- og Aandsdannelse, der naturligvis ikke falder sammen med Sikkerhed i Formerne og ydre Politur, skulde være et Monopol for den ved Magt og Rigdom begunstigede Del af Samfundet. En stor Række af Menneskehedens største Aander er udgaaet af tarvelige Kredse, — men ingen Heltebog fortæller om, i hvilken Grad Nød og Fattigdom har ødelagt de herligste Anlæg, endnu inden de naaede at udfolde sig. Vil man endelig ind paa Overdrivelser og Ensidigheder, saa kunde man snarere underskrive Jean Pauls Ord: „Rigdom belaster mere end Fattigdom Talentet, — under Guldbjerger og Troner ligger maaske mangan en Aandskæmpe begravet.“

Med Nietzsche nytter det næppe at disputere. Socialreformatoriske Bestræbelser, Demokrati, Socialisme og Anarkisme løber i Et for ham. Forøvrigt vil det næppe være let for de Fleste at opdage hos de højere Klasser det Overmaal af Godmodighed og Medlidenhed, der næsten faar Nietzsche til at fortvivle med Hensyn til den evropæiske Menneskeheds Fremtid. De preussiske Bjergværksbaroners Forhold ved Forhandlingerne om en ny Bjergværkslov, de tyske Godsejeres Raab paa Korntold osv. have været af en saadan Beskaffenhed, at selv de høje Fordringer,

Nietzsche stiller til Hensynsløshed, maa kunne tilfredsstilles. De Tider, da en Regent, Pave Gregor den Store, fuld af Skam over, at en Tigger var død af Sult paa Roms Gader, lukkede sig inde i sine Værelser, og i flere Dage ikke vovede at træde frem for Alteret som Præst, — ere længst forbi. Var virkelig, som Nietzsche mener, social Haardhed den bedste Jord for Udviklingen af „Overmennesker“, saa skulde man synes, at der alt nu maatte være en vis Mængde tilstede heraf. Nietzsche ser kun Tegn paa Decadence. Den Art Decadence, som Nietzsche tænker paa, Nedgang i Viljen til Magt, er det for Andre dog ikke saa let at opdage. De privilegerede Klasser holde ret godt fast ved deres Særrettigheder, og naar deres Magt til en vis Grad er tagen af, saa skyldes denne Aftagen næppe en Nedgang i Viljen til at beholde Magten, men i Evnen. Viljen til at holde fast ved Magten er der fremdeles, — men ogsaa hos de andre Samfundsklasser er Viljen til Magt bleven mere levende, og derved er Aristokratiets Magt bleven begrænset. Netop den hele sociale Bevægelses Væxt er et stærkt Bevis for, at Viljen til Magt voxer.

Fra Kritiken gaar Forf. over til den positive Fremstilling. Hvori bestaar Menneskehedens Bestemmelse? spørger Herkner, — og er den sociale Reformbevægelse skikkert til at fremme de ideale Maal for Menneskehedens Udvikling?

Hvori bestaar Menneskeslægtens Opgave? Dette er et Spørgsmaal, der tilsidst maa bemægtige sig enhver Tænkende, og for hvis Besvarelse de Bedste og Højestudviklede særligt have arbejdet. Men mere

og mere vil man komme til den Overbevisning, at den menneskelige Viden aldrig vil forslaa til Løsningen af dette det højeste Problem, som vi kunne stille os. Den menneskelige Viden trænger til Hjælp og Understøttelse fra Samvittigheden, Troen.

Samvittigheden tilraaber os nu, at vi umuligt kunne blive staaende, hvor vi nu ere; vi maa aandeligt og moralsk videre fremad. Uforgængeligt lever i os Længslen efter en bedre Verden. Men jo mere Menneskene leve i Overensstemmelse med deres Fornuft, og jo mere de formaa at beherske den ydre Natur, desto fuldkommnere og desto bedre ere Tilstandene efter vor Opfattelse. Ogsaa Historien vidner, at vi maa fremad i denne Retning. Men naar vi betragte det som vort Maal at gøre det muligt for stedse flere Mennesker fuldt ud at udvikle sig, fuldt ud at lade deres Kræfter og Anlæg komme til at udfolde sig, saa opstaar Spørgsmaalet om, under hvilke økonomiske Forudsætninger, ved hvilken økonomisk Forfatning man bedst nærmer sig dette Maal? Alle hidtil gjorte Erfaringer — svarer Herkner, paa-beraabende sig Historiens Vidnesbyrd — alle hidtil gjorte Erfaringer tyde paa, at i Almindelighed ville beskedne Velstandsforhold, der paa den ene Side udelukker Nød og Elepdighed og paa den anden Side heller ikke give Plads for yppig Overflod, bedst fremme Menneskenes aandelige, moralske og legemlige Udvikling.

Men hvilken økonomisk Forfatning vil i Fremtiden sikrest føre os henimod saadanne Tilstande: Liberalismen eller Kommunismen?

Liberalismen? Nej! „Uden Tvivl har Liberal-

ismens Epoke haft sin historiske Berettigelse“, erkender Herkner. Den har skaffet Verden af med den gamle fra Feudal- og Lavstiden stammende Ordning, der lammede den økonomiske Energi. Den har ryddet Banen for en ny økonomisk Udvikling, og den har i det nittende Aarhundrede bragt Produktionen op i en saadan Grad, at selv de aller dristigste Forventninger, man i det attende Aarhundrede kunde knytte til den i den Henseende, ere blevne langt overtrufne. Men i andre Henseender har den svare Synder paa sin Samvittighed. Og det Kapitel, Herkner helliger Liberalismen, gaar netop overvejende ud paa at fremdrage disse, forøvrigt ofte nok omtalte Forsyndelser. Det Resultat, Herkner kommer til i Kapitlet om Liberalismen, er altsaa det, at Liberalismen har udspilt sin Rolle: „i lige høj Grad fra det økonomiske, fra det sociale og fra det politiske Standpunkt trænger Liberalismens Program til Reform.“

Kommunismen? Nej, heller ikke den. Vel er det ikke muligt at underkaste Kommunismen en kritisk Prøvelse paa samme Maade som Liberalismen; thi Kommunismen er jo ikke, som Liberalismen, noget faktisk Foreliggende, men blot en Hypothese, en Ide, et Haab, en Tro. Man maa altsaa nøje sig med at betragte de kommunistiske Udtalelser, der rigtignok ere i høj Grad ufuldstændige. Herkner holder sig særligt til Erfurter-Programmet, og kommer til følgende Resultat: „Liberalismen og Kommunismen er i samme Grad uskikkede til at føre os nærmere henimod den menneskelige Udviklings ideale Maal. Begge ere komne, ikke for at fuldbyrde, men

for at forberede. Liberalismen har opfattet Friheden paa en for abstrakt, formalistisk Maade, og over den glemte de sociale og økonomiske Forholds Udligning; — Kommunismen opofrer atter Friheden for Lighedens og for den økonomiske Lykkes Idealers.

Derimod tror Herkner, at man ved „alvorlige sociale Reformer“ vil kunne hidføre en efter normale Begreber tilfredsstillende økonomisk Tilstand og en stedse stigende Udfoldelse af den personlige Frihed. Hans Bogs sidste Tredjedel er optaget af Fremstillingen af den „sociale Reform“, — men er, forekommer det os, dens svageste Del.

A. P.-St.

Kathedersocialismen og dens Fejl.

Af

Prof. Jul. Wolf.

Prof. Jul. Wolf i Zürich, som for 2—3 Aar siden i det betydelige Værk »Socialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung« underkastede de socialistiske Theorier og særlig det statistiske Materiale, hvorpaa de ere byggede og hvortil de støtte sig, en lige saa skarp som indgaaende Kritik, har for nylig, tildels i Anledning af en imellem Friherre v. Stumm og Prof. Ad. Wagner ført Strid, i hvilken Prof. Wolfs Skrifter var Genstand for Omtale, men særlig efter Opfordring af Udgiveren af »Die Zukunft« i dette Tidsskrift offentliggjort et Par Artikler om Kathedersocialismen til Belysning dels af dens Fremkomst og Udvikling, dels af Grundene til, at den har faaet udrettet saa meget mindre baade i Videnskaben og i Praxis, end man efter dens første Fremtræden ventede sig af den. Disse Artikler, som vi her lidt forkortede gengive, frembyde ikke blot i sig selv Interesse, men give tillige et kort og klart Overblik over den tyske Kathedersocialismes Udvikling og nuværende Stilling, som sikkert vil interessere ogsaa danske Læsere.

W. S.

I.

Kathedersocialismen kan til næste Aar fejre sit Femogtyveaars-Jubilæum. Dens Begyndelse kan dateres fra 1871, — skønt den da alt længe havde vært forberedt.

En Kathedersocialismen noget lignende Bevægelse sporedes i Fyrrerne paa tysk Grund, — men det var

Blænkere uden nogen Hær bag sig, spredte Forløbere, der nu ere helt glemte, og som heller ikke den Gang blev videre bemærkede. Forfattere som St. Simon, Fourier og Proudhon havde i Frankrig kaldt andre Forfattere som Villermé, Fregier og især Buret frem. Flere Forfattere af lignende Retning fremstod, Forfattere der stod paa Grænsen mellem Socialismen og den vulgariserede Smithianisme; — paa dem passede den Betegnelse, der senere blev brugt om Kathedersocialisterne: »Sukkervandssocialister«. Det var Folk, der med utilstrækkelige Midler søgte at overklistre de gabende sociale Modsætninger, som de havde bemærket. — Fra Frankrig naaede Bevægelsen nu Tyskland, og dens betydeligste Repræsentant her er maaske Lafaurie, om hvem der forøvrigt ikke vides noget videre, men som, vistnok som Privatdocent i Jena, i 1848 offentliggjorde en »Geschichte des Handels in Beziehung auf politische Oekonomie und Ethik«. Hans Navn findes ikke i noget af vore Kompendier; ingen Literaturhistorie nævner ham, — og dog er han den mest bevidste og for sin Tid den mest fremskredne Repræsentant for en Retning, der i sine Grundsætninger og Fordringer stemmer overens med den moderne Kathedersocialisme. Han taler om, at den Smith-Sayske Nationaløkonomi »vilde lære at kende de Love, efter hvilke Vareproduktionen overalt og i al Almindelighed sker, uden Hensyn til noget bestemt Fag, nogen bestemt Nation eller Stat;« han henviser til »Filosofiens Fordring« om en Udjævning af Modsætningen mellem den moralske Ide og det praktiske Livs Forhold; han vindicerer for Nationaløkonomien den Opgave at undersøge »om Produktionen og Fordelingen staar i rette Forhold til Men-

neskenes Bestemmelse, om der gives Alle Lejlighed til aandeligt og legemligt at udvikle sig i Overensstemmelse med Civilisationens Krav.« Og han klager over, at »denne sin høje Opgave« har Nationaløkonomien hidtil »aldrig begrebet«.

Disciple samlede der sig ikke om Lafaurie, hvis Theses et kvart Aarhundrede senere atter førtes frem af Kathedersocialisterne. En Forgænger ikke uden Betydning havde han derimod i den bekendte hessiske Demokrat Wilhelm Schultz, der i 1843 udgav en Bog om Produktionens Bevægelse, en historisk-statistisk Afhandling om Grundlægningen af en ny Videnskab om Staten og Samfundet. Heri gør han i første Række den bestaaende Retsordning ansvarlig for de bestaaende uheldige sociale Tilstande; han polemiserer mod Frihandelsskolen, og mener, at kun »den grelleste Egoisme eller den mest absolute Tankeløshed« kunde ville afvise Forlangendet om en tilstrækkelig Andel til alle Samfundets Medlemmer i Arbejdets Frugter med den Erklæring, at Liberalismen giver enhver Ret til at erhverve Ejendom og til at nyde. »Thi netop denne tomme, abstrakte Ret er for den Fattige kun Tantalus's Helveds-Ret til hungrende at se paa de Frugter, han ikke er i Stand til at naa. Og netop derfor er det Livets og Videnskabens Opgave at give den endnu i Luften svævende Ret for alle Samfundets Medlemmer Indhold og fast Grund at staa paa.«

Saadanne Mænd som de her nævnte — og vel Flere til, hvem man nu har glemt — var forud for deres Tid. Profeter uden Menighed! Forbigaaende Fremtoninger i hine første Gæringsaar. De kunde ikke udrette noget videre, og en Skole som den senere kathedersocial-

istiske kunde endnu ikke opstaa, fordi Frihandelen og Frihandelsdoktrinen endnu ikke havde indlevet sig — langt mindre var udlevet — og endnu ikke paa det sociale Omraade havde bevist sin Evne eller Mangel paa Evne. Derfor gik ogsaa et stort videnskabeligt Arbejde, som det næste Decennium bragte, og som rammede endel af Pælene til det senere kathedersocialistiske Stillads fast, foreløbig næsten helt tabt: Karl Knies's i Aaret 1852 skrevne »Politische Oekonomie vom Standpunkt der geschichtlichen Methode«. Knies førte atter »Ethiken« ind i den nationaløkonomiske Videnskab. „Machiavelli“, siger Knies, »hvis Logik endnu pulserer hos mange statsvidenskabelige Theoretikere, kastede Ethiken ud af Politiken; den ny Filosofi (Spinoza) endog Ethiken ud af selve Ethiken — hvad Machiavelli gjorde med Politiken, det skete ved Adam Smith med Nationaløkonomien.« Nu gjaldt det atter at indføre Ethiken; Nationaløkonomien skulde blive historisk; den vilde saa blive en »moralisk-politisk« Videnskab. Men Knies's Bog blev ikke meget bemærket ved sin Fremkomst, gik efterhaanden næsten helt i Forglemmelse, — indtil Halvfjerdserne atter vakte en ny Efterspørgsel efter den.

I Halvtredserne var Frihandelsbevægelsens Stjerne i Opgaaende. Politiske Førere, fremfor Alle Schulze-Delitzsch, stillede sig i dens Tjeneste, understøttede af Dagspressen, en rig Brochure-Literatur, tilsidst ogsaa af egenlige liberal-økonomiske Lærebøger. Frihandelsforeninger stiftedes i forskellige Byer; tilsidst fandt Partiet et fælles Organ i sin »volkswirtschaftlich. Kongress«. Kongressen afholdtes første Gang i 1858. Meget hurtigt udviklede den sig til en indflydelsesrig Institu-

tion. »Hvem«, saaledes beretter en af Bevægelsens Historikere, »hvem der i videre Kredse vilde gælde som nationaløkonomisk Tænker, sluttede sig til Kongressen og søgte at komme til Orde paa den.« Den nationaløkonomiske Kongres og de liberale Økonomer have ikke virket forgæves; de have udrettet meget for den økonomiske, sociale og politiske Frigørelse; de have store Fortjenester af Toldforeningen, Næringsfriheden, Møntenheden osv.; paa Arbejderspørgsmaalet strandede de, da dette med Industriens Omsiggriben vandt Betydning.

I Efteraaret 1862 drog Skomager Vahlteich og Cigararbejder Fritzsche som Repræsentanter for en Arbejder-Centralkomité i Leipzig til Berlin for at bevæge Fremskridtspartiets Førere til at optage den almindelige Valgret som et Punkt i Partiprogrammet. De fik kun en daarlig Modtagelse og vendte skuffede hjem. Hvad var der nu at gøre? I Februar 1863 henvendte de sig til Lothar Bucher, Rodbertus og Lassalle. Lassalle svarede strax. Han udsendte sit Skrift »Offenes Antwortschreiben«, og dermed var den store socialistiske Arbejderbevægelse indledet i Tyskland. Stenen var begyndt at rulle, Larmen var stor, og Opmærksomheden vakt.

I Slutningen af Treserne vandt Arbejderbevægelsen varme Venner blandt Katholikerne (Biskop Ketteler) og i den protestantiske indre Mission (J. H. Wichern). Navnlig Katholikerne tog ivrigt fat. I 1870 offentliggjorde Schäffle sin Bog »Kapitalismus und Socialismus«. Det næste Aar kom Adolf Wagner i en opsigtvækkende Strid med H. B. Oppenheim; — Ordet »Kathedersocialisme« faldt, og denne Retning fik sig et Organ i den i 1872 stiftede »Verein für Socialpolitik«.

Oppenheim ytrede bl. a.: »Tidligere talte man i Nationaløkonomien om »Pauperisme«, »Massearmod«, »Proletariat«, — Begreber, der dog lod sig formulere med nogen Bestemthed. Saa blev det til det almindelige »Arbejderspørgsmaal«, hvor den politiske Agitation bragte Forvirring i de økonomiske Synspunkter; — men i det store »sociale Spørgsmaal« ligger moralske, kristelige, politiske og nationaløkonomiske Momenter hulter til bulter blandede sammen, med Tilsætninger af Kvindeemancipation, ny Religion, Afskaffelsen af den gamle osv.« Det er — »den store Søslange«, man her har for sig. — Men Wagner svarede med at frakende Frihandelsskolen Ret til at tage »Monopol paa Viden-skaben« for sig, og henviste til, at hvis Frihandelsmændene »beherskede Pressen«, saa »beherske vi Universiteterne«: »de fleste Universitetslærere gaa med os.«

Kort efter sit Svar til Oppenheim satte Wagner sig i Forbindelse med Schmoller for at faa dannet en Forening mod »Manchestervæsenets Tyranni«. Julius Eckardt, Redaktør af »Hamb. Korrespondent«, havde med hine Ord opfordret ham dertil, og Brentano, Nasse, Schönberg m. Fl. var vundne. Til den Forsamling, der agtedes afholdt, indbød man Personer af forskellige Retninger, — men Friedenthal, Schulze-De-litzsch, Bamberger, Lasker gav Afslag. Den 6. Oktober 1872 aabnedes Forsamlingen i Eisenach. Schmoller holdt Aabningstalen. Han henviste til »den dybe Kløft« i vore sociale Tilstande, til Kampen mellem Arbejder og Arbejdsgiver, til Faren for en (maaske endnu fjern, men dog tydeligt truende) Revolution. Manchesterpartiet havde vist sig udygtigt eller uvilligt. Et andet

Parti, et nyt Parti var derfor nødvendigt. I sine Meningsfællers Navn afgav han følgende Erklæring: »Alle disse Mænd, der paa de tyske Universiteter docere Nationaløkonomi, Historie og Jurisprudens, samle sig om en Opfattelse af Staten, der er lige langt fra den naturretlige Forherligelse af Individet og fra den absolutistiske Theori om en Alt opslugende Statsmagt. Idet de stille Staten i den historiske Vordens Strøm, indrømme de, at dens Opgave, alt efter Kulturforholdene, maa være snart snævrere, snart videre; men aldrig betragte de den, saaledes som Naturretten og som Manchesterskolen, som et nødvendigt Onde, der saa vidt muligt bør indskrænkes; altid staar Staten for dem som det mest storartede moralske Institut til Menneskeslægstens Opdragelse. De ere det konstitutionelle System oprigtigt hengivne; men et skiftende Klasseregimente af de forskellige, hverandre bekæmpende økonomiske Klasser ville de ikke have noget med at gøre; de ville have en stærk Statsmagt, der, staaende over de egoistiske Klasseinteresser, skal give Lovene, med retfærdig Haand lede Forvaltningen, og som skal beskytte den Svage og hæve de lavere Klasser; i den tohundredeaarige Kamp, som den preussiske Embedsstand og det preussiske Kongedømme sejrrigt har kæmpet for Lighed for Loven, for Afskaffelsen af de højere Klassers Forrettigheder, for at frigøre og hæve de lavere Klasser, se vi vort tyske Statsvæsens Hovedfortjeneste«. Talens øvrige Indhold er af forholdvis ringere Betydning; de kathedersocialistiske Hovedtanker findes i Indledningsordene, i Bemærkningerne om »den dybe sociale Kløft«, »Kampen«, »den truende Revolution«, om den Opgave at hæve de lavere Klasser, at

danne dem og forsone dem, saa at de harmonisk ville føje sig ind i Samfundets og Statens Organisme.

Dette er altsaa Kathedersocialismens Program, saaledes 'som det for femogtyve Aar siden formuleredes. Hvormeget deraf er det lykkedes for Kathedersocialismen at gennemføre? Saaledes vil den praktiske Politiker spørge. Er Kløften bleven en Linje smallere? Er Kampens Hede bleven en Grad lavere? Har det revolutionære Parti strøget Flaget?

Da Kathedersocialismen i 1872 holdt sin konstituerende Forsamling, laa det tyske Socialdemokrati efter Krigen med Frankrig trykket til Jorden. Vælgerne i 1871 havde bragt en (1) Socialist, Bebel, ind i Rigsdagen. 3,3 pCt. af alle afgivne Stemmer var socialistiske. Paa Kongresser og i Forsamlinger kunde det socialistiske Parti mønstre 8 à 10,000 Medlemmer. Schweizer traadte tilbage fra Ledelsen af den almindelige, tyske Arbejderforening og lod Bladet »Socialdemokrat«, efter at Abonnenttallet var sunket til 2400, gaa ind. Marx oplevede i 1872 den Sorg, at se Internationale i Evropa forsvinde fra Skuepladsen. Og nu, nu! Ethvert Ord om Stillingen nu er overflødigt; et Blik paa den socialistiske Millionhær er tilstrækkeligt.

Men, vil man vel sige, Kathedersocialismen har ikke at staa til Ansvar for Udviklingens politiske Side. Vel har den i sin Tid ogsaa tænkt at kunne modarbejde Socialismen; — Historien har vist, hvor afmægtig den var i saa Henseende; — men væsenlig er den dog en videnskabelig Skole. Kun for sit videnskabelige Arbejde har den at staa til Ansvar.

Hvilket Udbytte har dette Arbejde bragt? I Enkelthederne har det kathedersocialistiske Arbejde været

værdifuldt, — i sin principielle Helhed forfejlet. Kathedersocialismen byggede sit Forlangende om en Socialreform paa en Lære, der langt stærkere end tilbørligt betonedes den borgerlige økonomiske Ordnings svage Side, og som omvendt vurderede denne økonomiske Ordnings Fremskridtsevne altfor lavt. Den har misforstaaet det borgerlige Samfunds System, den har opgjort dets Balance galt, har taxeret Aktiverne altfor lavt, og uden videre afskrevet de tvivlsomme Fordringer som rene Tab, saa at et Deficit nødvendigvis maatte blive Resultatet. Den kritiske Vægtskaal har den belastet for stærkt, — og i sin økonomiske Politik har den selv virket med for svage Midler. Det økonomiske Samfundslegeme erklærede den for alvorligt sygt, — og dog mødte den med ganske utilstrækkelige Midler mod Sygdommen. Den mødte med Reformere, der alle var pæne og skønne, — men som aldrig greb Tyren ved Hornene.

To Partier udviklede der sig: En Del Mænd, der klart saa Misforholdet mellem Opgaven og de kathedersocialistiske Midler, og som var parate til at drage Konsekvensen heraf, skilte sig ud og blev de »lærde«, de »videnskabelige« Ungsocialister. Andre, der ikke kom til klar Forstaaelse af Misforholdet, og som derfor ikke følte sig opfordrede til at opgive »Fædrenes Tro«, blev og blev ved med at være resignerede økonomiske Kritikere og Socialreformatorer, saakaldte Kathedersocialister, og trøstede sig med, at de sociale Spørgsmaal overhovedet ikke lod sig »løse« paa en saadan Maade, at ingen »Rest« blev tilbage.

Men klart er det, at en Skole, en Retning, der

var saaledes beskaffen, ikke kunde standse Partiudviklingen, ikke kunde rive den offentlige Mening til sig.

II.

Kathedersocialismen begyndte med megen Selvsikkerhed; senere indfandt Tvivlen sig. Først gjaldt det Kampen mod Manchesterlæren; og denne Drage blev hurtigt fældet. Allerede i 1878 kunde den kathedersocialistiske »Verein für Socialpolitik« slutte Overenskomst med den frihandelssindede »Volkswirtschaftl. Kongress«, og Held, dengang en af Kathedersocialismens Ordførere skrev: »Efter at den offentlige Mening betydeligt har ændret sig med Hensyn til »laissez faire«, have vi ikke mere nogen Grund til i vor ydre Optræden at dyrke de gamle Modsætninger.« Den Op-
gave, som »Verein für Socialpolitik« havde sat sig, syntes altsaa nu løst eller meget nærved at blive løst. Hvad gjorde Kathedersocialismen nu, efter at have udført sin Hovedmission? Den arbejdede i det Enkelte videre, forberedede forskellige Reformer. Stemningen blev væsenlig anderledes, hvad ogsaa Lexis, der selv ikke staar Kathedersocialismen fjernt, har fremhævet. I 1893 skrev Lexis: »Den ikke-socialistiske Nationaløkonomi i Tyskland holder sig, og har i en Række af Aar væsentligt holdt sig, til Defensiven. Den sejrssikre Selvfølelse, med hvilken man i ældre Tid forkyndte den klassiske, engelske Lære om de evige økonomiske Naturlove, er borte; man fortsætter med at forsvare den bestaaende økonomiske Ordning og særligt den kapitalistiske Produktionsmaade. Men — og dette er det væsenlige — Hovedargumentet til Gunst herfor er

egenlig kun det, at det ikke er godt at se, hvilken anden praktisk udførlig Organisation der kunde sættes i Stedet med Udsigt til at skaffe bedre Resultater. Iøvrigt indrømmer man beredvilligt, at Meget ikke er, som det skulde være, og man søger ivrigt at finde Hjælpemidler mod de anerkendte Onder.« Altsaa: »Kathedersocialismen »holder sig til Defensiven.« Hvad forsvarer den? Sig selv eller den borgerlige økonomiske Ordning? Lexis synes at mene, at den forsvarer den borgerlige økonomiske Ordning. Men hvorledes forsvarer den den? »Hovedargumentet til Forsvar for den er det: at det ikke er godt at se, hvilken anden praktisk, udførlig Organisation der kunde sætte i Stedet for den bestaaende med Udsigt til at virke bedre.« Dette er i Virkeligheden Hovedargumentet, — og dermed har Kathedersocialismen dømt sig selv. Den kunde efter 1878 ikke erklære sig selv færdig; derfor kæmpede den videre imod Manchestervæsenet, — skønt en langt mægtigere Stridsmand, Socialismen med dens uhyre Hær, var traadt frem paa Skuepladsen. Socialismen var i og for sig stærk nok til at gøre det af med Levningerne af Manchestervæsenet. Kathedersocialismen skulde da nu føle sig opfordret til at prøve, om dens Standpunkt var rigtigt. Den indlod sig ikke derpaa. At træde i Skranken for den borgerlige økonomiske Ordning i den Erkendelse, at dens Lyssider var mere karakteristiske for den end dens Skyggesider, var Kathedersocialismen imod. Dens Lære tillod den ikke at se den borgerlige økonomiske Stats sunde Kraft; den henviste den bestandigt til kun at betragte Medaillens Revers.

Da Treitschke begyndte sin Strid med Katheder-

socialismen, i Artikelsamlingen »Der Socialismus und seine Gönner«, bebrejdede han Kathedersocialismen dens »Tone«, der altid var irriteret ligeoverfor den borgerlige Samfundsordning, og altid venlig overbærende ligeoverfor Socialismen. »Kathedersocialismen«, sagde han, »har saa ofte anslaaet en urigtig Tone; dette er fremfor Alt dens svage Side.« Bebrejdelsen var næppe rigtigt formuleret; — thi Kathedersocialismen kunde i Virkeligheden ikke anslaa nogen anden Tone; Tonen var dens Lære. Den fandt netop den Tone, der svarede til dens videnskabelige Indsigt; i Tonen laa Alt, ogsaa det, der ikke udtrykkeligt udtaltes.

I sin Svarskrivelse til Treitschke, »Grundfragen des Rechts und der Volkswirtschaft«, skrev Schmoller:

»Derom maa der spørges, om vi ikke (forbigaaende naturligvis) gaa tilbage derved, at vi tabe en Del af vor Middelstand, idet denne Del forvandler sig til et besiddelsesløst og kulturløst Proletariat. Dette er vor Tids sociale Grundspørgsmaal. Den moderne Storindustri, med dens usunde Forhold, med dens Forstyrrelser og Kriser, Kvinde- og Børnearbejde etc., har overalt haft de samme sørgelige Følger. Den store Grundbesiddelse har dér, hvor den er fremherskende og ikke er blandet med den lille Besiddelse, altsaa der hvor der ligeoverfor nogle ganske faa fornemme Godsejere findes en besiddelsesløs Masse af Daglejere, tildels endnu sørgeligere sociale Resultater at opvise; en i enhver Henseende moralsk og økonomisk forsømt Arbejderstand møde vi her, en Arbejderstand, der i det nittende Aarhundrede vel ogsaa har hævet sig noget, men derved blot er kommen til den Bevidsthed, der skarevis driver den til Amerika. Vi have her den sid-

ste Konsekvens af de fevdale Synder, af det syttende og det attende Aarhundredes fevdale Klasseregimente for os. Dertil kommer vor Haandværkerstands kroniske Krise, vore Almueskolelæreres og Præsters, de lavere stillede Embedsmænds Nød, og Spørgsmaalet om, hvorlænge vor Bondestand endnu kan holde Stand ligeoverfor de store Godsejere, der købe dem ud.«

Næppe en eneste af de Sætninger, hvori Schmoller formulerer sin Anklage, vil han kunne opretholde. Næsten alle Kathedersocialisterne have sluttet sig til Schmoller, — men disse Linjers Forfatter har bevist, at Schmollers Opfattelse ikke holder Stik. Jeg har bevist, at Kathedersocialismens Udviklingslære er falsk, at den er at føre tilbage til en aldeles fejlagtig Anvendelse af Indkomstskat-Statistiken. I min Bog: »Socialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung« har jeg derom bl. a. anført følgende: »Man søge at klare for sig, hvilken Art Forhold der her skulle underkastes en Sammenligning. Indkomsternes Fordeling betegnes ved Tallet paa de i de forskellige Indkomstklasser forekommende Personer. I denne eller hin Klasse fandtes der i et Aar saa og saa mange Personer, fem, ti eller tyve Aar senere saa og saa mange flere. Intet ligger nu nærmere end at udtrykke Tilvæksten eller Afgangen i Procenter, der uddrages af det tidligere Tal i samme Klasse. Alligevel mene vi, at netop paa denne Maade opfattes og fremstilles Udviklingsgangen galt. Til Grund for en saadan Procentudregning ligger nemlig den uudtalte Forudsætning, at de nuværende Skattepligtige i denne eller hin Klasse have »udviklet« sig af de tidligere i de respektive Klasser i mindre Tal Tilstedeværende, medens det dog er klart, at der

ikke af 10 Skattepligtige her nu er blevet 50 eller 100, at hver af disse 10 Skattepligtige ikke har avlet 4 eller 9 andre, men at de 40 eller 90 fra et andet Sted ere komne ind i Klassen. Og den historiske Betragtning skal nu naturligvis tage dette sit Udgangspunkt i Betragtning, hvis den overhovedet vil være, hvad den kalder sig: — »historisk«. — Hvor ligger nu dette »Udgangspunkt«? For de forskellige Personer i samme Klasse vil det have ligget paa forskellige Punkter. Af Personer, der nu have en Indtægt paa 10,000 M., have nogle for ti Aar siden ogsaa haft 10,000 M. i aarlig Indtægt, andre kun 5000 M., atter andre slet ingen, og yderligere andre 20,000 M. osv. Det behøver ingen nøjere Forklaring, at Statistiken, der har at gøre med upersonlige Tal, ikke saaledes kan gennemgaa Udviklingen, at den nøjagtigt kan sige os: saa og saa mange har holdt Stillingen, saa og saa mange ere gaaede tilbage, saa og saa mange frem; — alligevel kan den give os et rigtigt Billede af Udviklingen. Om der overhovedet har fundet en Oprykning Sted, derom giver Indkomst-Pyramidens Billede*) før og nu os Oplysning. Naar de Lag, der ligge over de laveste Lag, ere tagne til i Styrke, saa har en Oprykning fundet Sted. Denne Slutning lider intet Afbræk derved, at en Degradation ogsaa kan være sket. Thi ogsaa denne gør sig gældende i Totaltallet. Men om der i det Hele har fundet en Opgang eller en Nedgang Sted, derom kan der ingen Tvivl være, naar Tallene betragtes. Antager man nu, at en Oprykning

---

*) Jfr. den grafiske Gengivelse af Indkomst-Pyramiderne i Nationaløk. Tidsskrift 1894 p. 287, efter Wolfs ovenciterede Bog.

har fundet Sted, saa maa man, naar man procentuelt vil fremstille Udviklingen, erindre, at de nu i et højere Lag Tilstedeværende ere komne derind fra et lavere Lag, og derefter maa man regne.«

For at klargøre det Anførte yderligere hidsættes her nogle Tal fra Kanton Zürich. Her var Tallet af Skattepligtige i de forskellige Formue-Klasser:

		i 1891	i 1848
I.	Formue paa 250,000 Francs og derover	523	81
II.	— — 20,100—250,000 Fr.....	6843	2409
III.	— — 2,100— 20,000 —	25467	13959
IV.	— — 100— 2000 —	—	25991

Hvad udregnes der nu, efter den gængse, men uhistoriske og fejlagtige Methode, af disse Tal? At Tallet paa Skattepligtige steg

i Klasse I med	442 =	546 pCt.
— — II —	4434 =	184 —
— — III —	11508 =	82 —

Derefter synes Udviklingen meget ugunstig: de meget store Formuer have en forholdsvis overordenlig stærk Tilvæxt at opvise, medens Tilvæxtforholdene for mellemstore Formuer og smaa Formuer ere langt daarligere. Arithmetisk synes dette jo ubestrideligt. Men Beregningen kan ogsaa opgøres anderledes:

I Klasse I udgør Tilvæksten 442. Disse 442 ere i Tidsrummet 1848—91 rykkede op fra Klasse II, som i 1848 talte 2409 Skattepligtige. 18 pCt. af Klasse II's Bestand gik altsaa over i Klasse I. — I Klasse II udgør Tilvæksten 4434. Da der imidlertid fra denne Klasse overgik 442 til Klasse I, maa der altsaa foruden de 4434 yderligere være rykket 442 op i Klasse II, for at Tilvæksten her kan naa Tallet 4434. Fra Klasse III

indgik der altsaa i Klasse II 4876 = 35 pCt. af Klasse III's tidligere Bestand. — I Klasse III udgør Tilvæksten tilsyneladende 11508. Men da 4876 afleveredes til Klasse II, havde Klasse IV faktisk afgivet til Klasse III 16384 = 63 pCt. af Klasse IV's Bestand i 1848. Altsaa er Resultatet dettè:

fra Klasse II overgik til Klasse	I	442 Personer	= 18 pCt.
— — III — — —	II	4876 —	= 35 —
— — IV — — —	III	16384 —	= 63 —

Den her anførte Beregningsmaade har nu været Genstand for forskellig Bedømmelse. En Anmelder i Conrads »Jahrbücher« erklærer den for værdiløs og slet; Lexis derimod erklærede, at om der end i det Enkelte kunde indvendes adskilligt imod den, stillede den dog Forholdene i et rigtigere Lys end den sædvanligt benyttede Methode.*)

*) At Prof. Wolf har Ret i sin Kritik over den Maade, hvorpaa Sammenligninger imellem Indkomstskatansættelsens Resultater ofte anstilles, er vistnok ubestrideligt, allerede af den Grund, at Tallet af Skattepligtige i de enkelte Klasser er saa højt forskelligt, at den samme Tilvæxt vejer ganske overordentlig forskelligt. Enhver Ener, der kommer til i den øverste Klasse, vejer lige saa meget som en Tilvæxt af 30 i den anden og af 175 i den tredje, og derfor giver en absolut taget ringe Tilvæxt i den øverste Klasse et urimelig stort Procenttal. Med Prof. Wolfs Beregningsmaade fortjener imidlertid den af Kontorchef Rubin i »Indkomstforholdene i København« (Kbhv. 1894) S. 27—29 anvendte Beregningsmaade at jevnføres. Hvad der gør Sammenligning imellem Indkomstansættelserne i to Aar med et betydeligt Mellemrum saa vanskelig, er jo den betydelige Stigning i Antallet af Skatteydere samt at hele den store Skare, der ikke ansættes til Skat, ikke medregnes. Naar et betydeligere Antal af denne sidste rykker op i de laveste Klasser af Skatteydere, betegner dette jo utvivlsomt et Fremskridt i Velstand; men Resultatet bliver da, at disse Klasser voxe uforholdsmæssigt stærkt i Sammenligning med de følgende højere Klasser, der synes stationære i Forhold til hine. Medens

De sidste tyve—tredive Aars faktiske Udvikling har givet Kathedersocialismen Uret med Hensyn til Spørgsmaalet om Indkomstforholdene, om Middelstandens Evne til at hævde sin Stilling, — har givet den Uret saa vel med Hensyn til Spørgsmaalet i dets Almindelighed som med Hensyn til alle dets enkelte Dele. Arbejderens Stilling har, trods Kathedersocialismens Paastand, væsenligt forbedret sig i de sidste tyve Aar; for Arbejderne paa Landet har Udvandringen til Amerika ikke spillet den Rolle, Schmoller vilde hævde for den; Bonden er ikke bleven »købt ud« af Godsejerne, men har meget godt holdt Stand, og vil sandsynligvis fremdeles holde Stand; — ja endog Haandværket har,

---

saaledes Antallet af Skatteydere i København i 1863 havde været 18,066 ved et Antal Forsørgere af 78,466, fandtes der i 1893 blandt 148,493 Forsørgere — altsaa henved det dobbelte Antal — ikke mindre end 44,880 Skatteydere eller 10,691 flere, end der ved det samme Forhold som i 1863 vilde have været. At disse ca. 10,700 nye Skatteydere, der, saafremt Velstandsforholdene i 1893 havde været de samme som i 1863, vilde have hørt til de Skattefrie, hvis Indtægt ikke naaede 800 Kr., nu ere komne op iblandt dem med 800 og 1000 Kroners Indtægt, er ubestridelig et Vidnesbyrd om en økonomisk Fremgang, der ikke mindst er kommen de mindst Bemidlede til Gode. Men herved faar disse to Klasser en Tilvæxt af 66,2 pCt. ud over, hvad den skulde være, medens Klasserne med fra 1200 til 15,000 Kr. kun have faaet en Tilvæxt af 6,8 pCt. ud over, hvad de normalt skulde have, — hvad der tilsyneladende giver et Billede af Stilstand for Middelklasserne ved Siden af en stærk Forøgelse af de mindst bemidlede Klasser. Derfor vil en summarisk Sammenstilling pr. Tusind give det i Virkeligheden temmelig vildledende Resultat, at Middelklasserne (over 1000 Kr.) i 1863 talte 598 af tusinde Skatteydere, men i 1893 kun 487, hvad der da udraabes som et uomstødeligt Bevis for, at disse Klasser ere i Tilbagegang, medens Sandheden er den, at de i Virkeligheden ere voxede netop i det Forhold, som de skulde, endog med et lille Overskud herudover.

W. S.

som f. Ex. Schönberg, et Vidne, der ikke kan mistænkes, har vist, hævdet sin Plads. Dette vil overraske mange Læsere, fordi »den daglige Erfaring« synes at tale herimod. Men den daglige »Erfaring«, det som man ser og »erfarer«, ophæver ikke de store Tals Lov. Den »daglige Erfaring« næres ikke ved Regelmæssigheden, men ved det, der falder i Øjnene. Og at Kathedersocialismen saaledes lod sig paavirke af det, der falder i Øjnene, er netop dens Fejl.

III.

Vil man systematisk opstille de Indvendinger, der kunne gøres mod Kathedersocialismen, saa kan man skelne mellem: 1. de theoretiske og 2. de politisk-praktiske. Theoretisk har Kathedersocialismen misforstaaet den borgerlige økonomiske Ordning, ikke fundet dens Udviklingslov eller paaoktrojeret den en, der ikke er dens. Specielt:

a. Kathedersocialismen har givet en falsk Beregning af Gradforholdet mellem Ret og Uret, Orden og Uorden, Regelmæssighed og Krise i vort økonomiske Samfund, idet den har beregnet, at Uret, Uorden, Kriser lægge Beslag²paa (lad os sige) tyve, tredive eller halvtredsindstyve Procent, i Stedet for paa kun to, tre, fire. I ethvert Fald har den i høj Grad overvurderet det forstyrrende Moments Indflydelse.

b. Kathedersocialismen har ligeledes galt beregnet Forholdet mellem det teknisk-økonomiske og det sociale Fremskridt. Bestukket ved Synet af den Udbredelse, Maskinerne i vor Tid have vundet, har den overvurderet det tekniske Fremskridt; — vildledet af de »evige

Klager« og af de Ting, der strax »falder i Øjnene«, har den undervurderet det sociale Fremskridt. De Omraader, som det tekniske Fremskridt i Stormløb har erobret, ere dog altid begrænsede: Industrien og Transportvæsenet, i mindre Grad Landbruget, endnu mindre Haandværket, næsten slet ikke de personlige Tjenesteydelser. Den allerstørste Del af Befolkningen lever dog af Landbrug, Skovbrug, Byggevirksomhed, Gæstgiveri, Handel, Bank- og Forsikringsvirksomhed, liberale Professioner, Læge-, Skribent-, Kunstner-, Lærer-, Embeds-Virksomhed, fremdeles Tyende- og Dag-lejer-Gerning, — og her spiller Maskinen enten slet ingen eller en meget begrænset Rolle. Derfor bliver, naar Helheden tages i Betragtning, det tekniske Fremskriet ikke saa overvejende, som det synes, naar man blot fæster Blikket paa enkelte forbavsende industrielle Fremskridt. Overhovedet er der i Almindelighed ingen Mening i den Maade, hvorpaa Kathedersocialismen plejer at sætte det tekniske Fremskridt i Modsætning til det sociale.

c. Kathedersocialismen har opstillet den sociale Tilbagegang som vort økonomiske Samfunds i det mindste foreløbige Lov. »At der«, skriver Schmoller til Treitschke, »mellem Millionæren og den besiddelsesløse Arbejder gives en stor Mængde Mellemed, hvad jo hovedsageligt trøster Dem, det ved jeg vel; det ved enhver Sagkyndig; — men Spørgsmaalet er, om disse Mellemed tage til eller af og hvor hurtigt.« Ja, det er ganske vist Spørgsmaalet. Mit Svar er, at de tager til, — men Schmoller paastaar det Modsatte. »Hvad jeg hævder,« siger han, »er dette: mine Undersøgelser angaaende Nærings- og Forbrugs-Statistik, mine Iagt-

tagelser paa Rejser og i Omgang med Næringsdrivende, den hele nutidige økonomiske Udviklingsgang, forsaa-vidt jeg kan overskue den, Indkomstskat-Statistiken osv. gør det sandsynligere for mig, at de større Indtægter og de større Formuer voxer betydeligt hurtigere end Velstanden i det Hele, og at ved Siden deraf den Del af Befolkningen, der er ganske besiddelsesløs og som lever fra Haanden i Munden, saavel absolut som relativt er større end for ti, tyve, fyrretyve Aar siden.« Ogsaa ved andre Lejligheder har Schmoller talt om »den stigende Ulighed i Formue og Indtægter«, og om, at »vort Samfund mere og mere truer med at ligne en Stige, der foroven og forneden voxer hurtigt, men i hvilken Trinene i Midten mere og mere falde ud.« Rigtigt opgjort, viser Statistiken alligevel, at Middelstanden styrkes.

d. Kathedersocialismen har ikke blot udledet den sociale Udviklings Lov galt, men har ogsaa opstillet Diagnosen galt og tildels givet en gal Forklaring af den sociale Differentiation og af den sociale Nød. Befolkningsspørgsmaalet, Betydningen af Befolkningstilvæksten har den ikke skænket tilstrækkelig Opmærksomhed. I 1760 skulde England forsørge $6\frac{1}{2}$ Million Mennesker; fra 1660 til 1760 havde Tilvæksten omtrent været Nul; — men i 1860 skulde der forsørges omtrent 20 Millioner, og nu over 30 Millioner Mennesker. Stilstanden fra det syttende til ind i det attende Aarhundrede forklares naturligtvis ikke derved, at den ægte-skabelige Frugtbarhed dengang var mindre end nu (tværtimod), men derved, at Datidens Dødelighed i en overordenlig Grad var større end Nutidens, hvad der tillige kaster et Strejfflys paa Udviklingen, paa Forskellen i

samtlige Livsforhold i hin Tid og i vor Tid. Men hvad der særligt skal accentueres, er den haarde Prøve, paa hvilken Befolkningstilvæksten stillede det moderne Samfunds økonomiske og sociale Evne; thi det gjaldt at fordele og organisere disse ny tilkomne Millioner, at forsyne dem med Arbejde og med Arbejdsmidler.

e. Ogsaa Uligheden i Menneskenes personlige Udstyrelse, i deres fysiske, psykiske og moralske Anlæg, har Kathedersocialismen undervurderet som Grund til den sociale Differentiering. Treitschke bebrejder den med fuld Ret, at den har bevæget sig paa moderne-klassisk Grund, paa den klassiske Revolutionslitteraturs Grund. Den har altfor stærkt opfattet Individet som et Produkt af de sociale Forhold. Har den klassiske Skole i sin Tid gjort sig skyldig i den Fejl i for høj en Grad at gøre Regeringernes Slethed ansvarlig for den herskende Nød, saa har Kathedersocialismen fælles med Socialismen den Ejendommelighed, at gøre Samfundsordenen ansvarlig for Forhold, der for en stor Del ikke ere begrundede i Samfundsordenen, men i Individernes forskellige Anlæg.

f. Yderligere kan man bebrejde Kathedersocialismen, at den ikke har vundet noget Overblik over det økonomiske System i dets Helhed, noget Indblik i det uhyre komplicerede økonomiske Hjulværks Mekanisme. En kathedersocialistisk Afsætningkrise-Theori gives ikke; paa dette Hovedpunkt har Kathedersocialismen ligefrem givet sig Socialismen, specielt Rodbertus, i Vold. Ogsaa paa andre vigtige Punkter har Kathedersocialismen helt forsømt selvstændigt at anstille theoretiske Undersøgelser.

Paa det politisk-praktiske Omraade falder det i

Øjnene, at Kathedersocialismens socialreformatoriske Forslag ikke staa i noget Forhold til dens Socialkritik. Dog skulde Kritiken have fundet sin Begrænsning i de Reformforslag, man var i Stand til at formulere. I Stedet derfor skummede Kritiken vildt op, — medens den Reform, man førte Ordet for, var spagfærdig. Kathedersocialismen synes kun meget ufuldstændigt at være kommen til Klarhed over dette Misforhold og Faren ved det. Nogen Følelse deraf havde man dog, og der opstod derfor efterhaanden en noget tryk- ket Stemning. Endel af dem, der var gaaede i Skole hos Kathedersocialismen, fik Blikket aabent for denne Disharmoni. De traadte ud af de kathedersocialistiske Rækker og gik over i den socialistiske Lejr. Socialismen forvandlede Disharmonien til Harmoni, idet den ligeoverfor Kritiken af det borgerlig økonomiske Samfund stillede »den socialistiske Stat«.

De historiske Paralleler, Kathedersocialismen har opstillet, ere heller ikke altid overbevisende. Uhistorisk er saaledes dens Opfattelse, at Tilstanden i det moderne Samfund kan paralleliseres med Tilstanden i Frankrig før Revolutionen. Uhistorisk er dens Opfattelse af Grunden til den antike Verdens, særligt Roms, Undergang.

Hvad Socialismen siger om det kapitalistiske System, men som ikke her holder Stik, holder Stik naar Talen er om Frankrig før Revolutionen: Forholdene passede ikke mere ind i den gamle Ordning og sprængte den derfor. Karl Kautsky taler i sin officielle Kommentar til Erfurter Programmet om, at Kapitalist-Driftsherre-Klassen i vort Samfund er bleven stedse mere uskikket til at løse de Opgaver, der stilles den. Som i det gamle Frank-

rig! Adelen var i Frankrig gaaet tilbage, i Evner og Midler. Som Hofadel havde den afstaaet sine Embedsfunktioner til Roturiers. Roturiers havde Regeringsmaskineriet i Frankrig i deres Haand. Dog var Regeringen i Alt, hvad der ikke angik Fiskus, bleven uduelig. Administrationen var i den Grad bleven tung og besværlig, at Tocqueville efter grundigt Studium af Arkiverne aldrig havde kunnet opdage noget Tilfælde, hvor en Kommune i Løbet af et helt Aar kunde udvirke Tilladelse til at ombygge et Kirketaarn eller restaurere en Præstegaard. Alligevel udkom der Lov paa Lov. Talløse ere de kongelige Dekreter, ved hvilke lige udstedte Love tilbagekaldtes, inden de endnu var traadte i Kraft. Og paa ingen kongelig Anordning, paa ingen nok saa højtideligt udstedt Lov blev der ikke ved dens Gennemførelse kvaklet om. »Under hele sin Regeringstid talte Ludvig XVI, ganske vist modstræbende, om Reforme, der maatte gøres. Der gives næppe et Institut, hvis nære Ophævelse han ikke stiller i Udsigt. Efter at han havde fjernet nogle af de sletteste Love, satte han dem igen i Kraft.« (Tocqueville). Det Ene var ikke mindre karakteristisk end det Andet. Forholdene udkrævede Reform, men Midlet hertil kunde man ikke finde, og fandt man det, lod det sig ikke gennemføre med det daværende Forvaltningsmaskineri. Alt dette Lappeværk vilde imidlertid aldrig kunne have givet den raadne Stat en anden Grundvold at staa paa. Revolutionen var nødvendig. Den sociale Maskine maatte ombyttes med en helt ny. Der maatte gøres tabula rasa, før man kunde begynde at organisere igen. — Socialismen hævder nu, at vore nuværende Tilstande ere af en lignende Art som det gamle Frankrigs, — og

finder støtte for denne Opfattelse hos Kathedersocialismen. Under disse Omstændigheder forsømmer den at løse en Gaade, der stilles for Exempel af Kongeriget Sachsen, men forøvrigt paa lignende Maade af alle andre Kulturlande, nemlig Nationalvelstandens uhyre Stigning. I Løbet af 11 Aar, fra 1879 til 1891, steg i Sachsen Nationalvelstanden fra 1095 til 1611 Millioner M., steg altsaa i Løbet af kun elleve Aar med ikke mindre end Halvdelen af det Beløb, til hvilket den gennem Aarhundreders lange Arbejde var voxet op. Vidner dette om Uduelighed hos Driftsherrerne, eller om Driftsformernes Uskikkethed nu i Sammenligning med tidligere? Eller lader maaske Driftsherrerne Arbejdet besørge af Andre, saaledes som Adelen i det gamle Frankrig? Er vore Fabrikbesiddere »absentees«, saaledes som den franske Adel var det og som den engelske Godsadel endnu er det?

Den anden af baade Socialismen og Kathedersocialismen hyppigt benyttede historiske Parallel er den med det gamle Rom. Den nyeste Afhandling om de store Indtægter i det tyske Rige er et Doctorarbejde af Clemens Heiss. Det slutter med den sædvanlige Paastand, at Samfundet undergaar en Opløsningsproces, og det begynder med en Henvisning til Plinius's Udsagn: »Latifundia perdidere Italiam«. Dette Citat er jo efterhaanden kommet stærkt i Mode. At Vestrom først »gik under« omtrent 400 Aar, og Østrom endog først 950 Aar, altsaa næsten et Aartusinde, efter at Udsagnet fremsattes, kan vel noteres, idet Udsigterne for vort Samfund til endnu at kunne holde sig lidt, derved jo forbedres noget; — men desuden kommer det vel ikke alene an paa Plinius's Skøn.

Gibbon, vel den, der ved bedst Besked om den Sag, anfører som Aarsager til Verdensrigets Forfald: Disciplinens Forfald under de udygtige Kejsere, der stedse bejlede til Troppernes Gunst, og »Misbrug af Kristendommen«, »idet Gejstligheden stedse prækede Taalmod og Fejhed, undergravede det borgerlige Samfunds virksomme Dyder, og kvalte den sidste Rest af krigerisk Borgeraand i Klostrene.«

Lægestatistik.

Anmeldt af

Marcus Rubin.

Den almindelige danske Lægeforenings Bureau har ved Dr. med. H. P. Ørum ladet udarbejde en Fortegnelse over Landets Inddeling i Fysikater og Lægedistrikter, over de civile og militære Embedslæger, samtlige praktiserende Læger samt over Sygehusene og over Apothekerne i Landet. Fortegnelsen meddeler tillige, hvormange Senge der findes i hvert Sygehus, endvidere hvilke Læger der er „dispenserende“, og hvilke der er „distribuerende“. Den ledsages endelig af en Oversigt over Folketallet i hver By og hvert Sogn her i Landet og af et Kort, paa hvilket Fysikats- og Lægedistriktsgrænserne ere indlagte, og Sygehusene, Apothekerne samt Opholdsstederne for Fysici, Distriktslæger og andre Læger ere markerede.

Dr. Ørums Arbejde vil være til Nytte i mange Henseender og vil blive raadspurgt til praktisk Brug ved Undersøgelser om Apothek- og Sygehusanlæg, ved Lægeetablering o. a. l. Almindelige Oversigter indeholder Hæftet ikke, og heller ikke paa Kortet

er der indlagt Resultatet af saadanne. Materiale er nu imidlertid givet til Udarbejdelse af slige Oversigter (Antal af Sygehuspladser, af Apotheker, af distribuerende Læger m. v. i Forhold til Indbyggertal, til By og Land m. m.), og en enkelt Oversigt, jeg har udarbejdet paa Grundlag af Navnefortegnelsen over samtlige praktiserende Læger og disses Opholdssted, skal jeg her meddele.

Det hele Antal praktiserende Læger fordelte sig i Fysikaterne paa følgende Maade:

Fysikatets Navn	Antal Læger i alt	Antal Læger pro mille af Befolkning gen	For hver Læge var gennemsnitlig	
			Indb. tallet	Omraadet i geogr. □ Mil.
København	295	0,88	1132	—
Nordre sjæll. Landfysikat ..	147	0,43	2313	0,52
Søndre — —	77	0,40	2506	0,74
Bornholm	12	0,31	3250	0,88
Lolland-Falster	36	0,36	2806	0,85
Fyn	90	0,35	2856	0,69
Vejle—Skanderborg	65	0,34	2938	1,12
Aarhus—Randers	86	0,46	2186	0,68
Aalborg—Hjørring	61	0,28	3525	1,70
Viborg—Thisted	44	0,26	3864	1,95
Ringkøbing	23	0,23	4304	3,58
Ribe	26	0,33	3038	2,12
Det egentlige Danmark....	962	0,44	2293	—
do. med Undt. af København	667	0,36	2807	1,04

Saaledes har Danmark for hver 100,000 Indbyggere 44 Læger, men i København er Forholdet det

dobbelte af i Landet som Helhed, idet her findes 88 Læger til hver 100,000 Indb.

Hver enkelt Læge har i hele Landet gennemsnitlig 2293 Mennesker at tage Vare paa, i København 1132, i Ringkøbing Fysikat derimod henved fire Gange saa mange som i København, nemlig 4304. — I Danmark som Helhed falder der ca. 500 Husstande paa hver Læge, i Danmark udenfor København ca. 600 Husstande.

I nordre sjællandsk Landfysikat er der gennemsnitlig 1 Læge i hver halv Kvadratmils Omkreds, i Ringkøbing Fysikat 1 Læge i hver halvfjerde Kvadratmils Omkreds, i hele Danmark, bortset fra København, findes der gnstl. 1 Læge for hver Kvadratmil.

Med ovenstaaende Tabel som Udgangspunkt og andre foreliggende Data lod der sig foretage ikke faa Iagttagelser og Slutninger af Interesse baade for Lægerne og for Befolkningen, men jeg skal ikke komme ind herpaa i nærværende Bemærkninger, hvis Hovedøjemed er at henlede ogsaa dette Tidsskrifts Opmærksomhed paa det udkomne Arbejde fra Lægebureauet.

Danmarks Høst 1894.

Statistisk Bureau har udgivet sin sædvanlige Beretning om Høsten i det foregaaende Aar. Det fremgaar deraf, at Høsten i 1894 maa betragtes som »en ret god Middelhøst«. Naar Landet tages under Et, synes kun Kartoflerne at have givet et Udbytte ringere end et Middelaars, hvorimod Udfaldet for Vaarsædens, særlig Havrens, samt tillige for Hvedens og for Høets Vedkommende maa sættes ikke lidt over en Middelhøst. Af Sukkerroer og andre Rodfrugter samt af Raps og andre Handelsplanter formenes derhos Udbyttet at have været som en god Middelhøst og af Rug, Bælgsæd og Boghvede at have svaret til et Middelaars Afgrøde.

Vintersæden, der allerede stod godt fra Efteraaret, vedblev at udvikle sig stærkt i Løbet af Vinteren, hvis milde Vejrlig, uden Snelag, kun blev afbrudt af en kortvarig Frost i Januar Maaned. Foraaret kom tidligt og var usædvanlig varmt saavel igennem hele Marts og April som i den første Halvdel af Maj. Fra midt i Marts til midt i April herskede en tør Periode, der var meget gunstig for Lægningen af Vaarsæden, som i det derefter følgende Grødevejr

skød kraftig frem. Det tegnede saaledes ved Midten af Maj til, at alle Kornsorterne vilde give en usædvanlig rig og god Høst, og som Regel bredte ogsaa Græsset sig frodigt paa Markerne. Vejrliget blev imidlertid i den sidste Halvdel af denne og i den første Del af den følgende Maaned meget koldt, og heftige Regnskyl i Maj i Forbindelse med Nattefrost tilføjede især Rugen megen Skade. Slutningen af Juni og Begyndelsen af Juli bragte atter en ualmelig stærk Varme, hvorimod Vejret i den øvrige Del af den sidstnævnte Maaned holdt sig køligere samt blev ledsaget af hyppige og stærke Byger. Høsten, der var begyndt i Slutningen af denne Maaned, fortsattes under højst uheldige Forhold i August, der ikke alene var kold, men tillige i de 3 første Uger uæsten uafbrudt regnfuld, hvorved ikke alene Høstarbejdet vanskeliggjordes, men ogsaa Sædens Kvalitet for en stor Del forringedes. Heldigvis blev dog Høstens Afslutning begunstiget af tørt Vejrlig, saavel i den sidste Uge af August som i September Maaned. — Medens Agerhøet i Reglen var blevet bjærget i fortrinlig Stand, led derimod Enghøet adskilligt af Regn i Bjærgningstiden.

Der blev i 1894 i hele Landet indhøstet:

		til en Værdi af:		af den samlede Værdi:	
af Hvede.....	1,054304 Tdr.	9,367647	Kr. 3:	3,56	pCt.
- Rug.....	4,093517 —	32,623220	— -	12,41	—
- Byg.....	5,687285 —	46,656148	— -	17,75	—
- Havre.....	9,504325 —	57,556544	— -	21,90	—
- Boghvede...	227100 —	1,855342	— -	0,71	—
- Ærter og anden					
Bælgsæd....	182262 —	2,012470	— -	0,77	—
- Blandsæd...	3,091129 —	20,995296	— -	7,99	—
- Kartofler...	4,155,147 —	12,475426	— -	4,75	—
- Foderroer...	20,350081 —	18,963133	— -	7,21	—
- Sukkerroer..	3,795051 Cent.	3,036040	— -	1,15	—
- Raps.....	7168 Tdr.	111106	— -	00,4	—
- Agerhø.....	1,162159 Læs à 1000 ₤	32,100200	— -	12,21	—
- Enghø.....	1,185205 — —	25,106410	— -	9,55	—
		<hr/> 262,858982 Kr. 3: 100,00 pCt.			

Den samlede Brutto-Værdi, hvortil Høsten i 1894 er beregnet, udgør saaledes for hele Landet en Sum af 262,9 Millioner Kroner, nemlig 136,0 Mill. Kr. for Øerne og 126,9 Mill. Kr. for Jylland. Herefter har Høst-Udbyttet i 1894 for hele Landet haft en 1,6 Mill. Kr. (3: 0,6 pCt.) mindre Værdi end i det nærmest forudgaaende Aar 1893, idet den vel for Øerne har været 4,6 Mill. Kr. (3: 3,5 pCt.) større, men for Jylland 6,2 Mill. Kr. (3: 4,7 pCt.) mindre; Brutto-Værdien af Høsten i 1893 blev nemlig for hele Landet beregnet til en Sum af 264,5 Mill. Kr. for Øerne til 131,4 Mill. Kr. og for Jylland til 133,1 Mill. Kr. At Værdi-Udbyttet for Landet i sin Helhed er blevet noget mindre i 1894 end i 1893 skyldes imidlertid ikke Mængde-Udbyttet, idet dette kun for Hvede, Rug, Kartofler og Boghvede har været mindre, men for alle de øvrige an-

førte Sæd- og Plantearter større i 1894 end i det foregaaende Aar, men derimod de lave Priser.

Værdi-Udbyttet af de forskellige Sæd- og Plantearter (ordnede efter Værdiernes Størrelse i 1894) har i hele Landet været følgende:

	i 1894,		i 1893.		i Gennemsn. af 1890—94.	
af Havre.....	57,5	Mill. Kr.	52,3	Mill. Kr.	64,0	Mill. Kr.
- Byg.....	46,7	—	43,2	—	55,0	—
- Rug.....	32,6	—	46,4	—	48,5	—
- Agerhø.....	32,1	—	21,2	—	32,4	—
- Enghø.....	25,1	—	26,7	—	25,6	—
- Rodfrugter (u. Kartofler)....	22,0	—	20,0	—	20,5	—
- Blandsæd.....	21,0	—	18,9	—	23,9	—
- Kartofler.....	12,5	—	18,6	—	14,7	—
- Hvede.....	9,4	—	13,0	—	13,7	—
- Bælgsæd.....	2,0	—	2,0	—	2,4	—
- Boghvede.....	1,9	—	2,1	—	1,8	—
- Raps.....	0,1	—	0,1	—	0,1	—

Ny Literatur.

Samling af Danmarks Lavsskraaer fra Middelalderen. Med nogle tilhørende beslægtede Breve. Udgiven ved C. Nyrop af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie. I. Hefte. København 1895. G. E. C. Gad (160 S.).

Det foreliggende Hefte indeholder ialt 33 Skraaer, den ældste fra 1349, den yngste fra 1460. Det er Hensigten at optage alle Lavsskraaer, der ere ældre end 1536, fra hele det daværende Danmark. Værket vil blive forsynet med en fyldig industrihistorisk Indledning. Udgiverens Navn borger tilstrækkeligt for den mest samvittighedsfulde Nøjagtighed. Der er ingen Tvivl om, at han ved dette Værk i høj Grad vil forøge den Taknemlighedsgæld, hvori man staar til ham for hans mange værdifulde Bidrag til Oplysning af den danske Industrihistorie.

Socialismens Problem II. Sidney Webb: Det historiske Grundlag. Oversat af Francis Wolff. Bergen, Ragnvald Paulsons Forlag. 1895 (60 S.).

I Nr. II af „Socialismens Problem“ (Nr. I have vi tidligere anmeldt her i Tidsskriftet) ville formentlig

de Sider gøre mest Indtryk, hvor Forf. skildrer, hvorledes Stat og Kommune i dette Aarhundrede har overtaget stedse flere Opgaver; — thi her finder Læseren Fakta, ikke blot Formener. Denne vort industrielle Livs „Socialisering“ og „Kommunalisering“ giver Forfatteren Anledning til nogle Udbrud om „den almindelige Mangel paa Begreb om, hvor langt vor ubevidste Socialisme allerede har drevet det.“ „Denne Mangel“, siger han, „gør, at megen Tid og Arbejde spildes paa mundlig saavel som i Trykken at fremføre de mest latterlige upraktiske antisocialistiske Bevisførelser, angaaende Umuligheden af Ting, der saa at sige sker hver Dag.“ Lad gaa, — dog bør Forf. mærke sig, at det ikke blot er dem, som komme med anti-socialistiske Bevisførelser, der lide under Mangel paa Forstaaelse af, hvad der „saa at sige sker hver Dag“. Paa et andet Sted taler Forf. om, at „Socialismen nu“ (som „et uundgaaeligt Udslag af Demokratiet og den industrielle Revolution“) „er blevet en Bølge, der overskyller hele Evropa.“ Hertil er at bemærke, at Udtrykket „den industrielle Revolution“ (som navnlig Arnold Toynbee har den tvivlsomme Ære af at have sat i Cirkulation) ikke synes at være videre paa sin Plads i et Skrift, der saa stærkt som det foreliggende holder paa Evolutions-Theorien imod Revolutions-Theorien. Og endvidere er at bemærke, at den socialistiske „Bølge“ aldeles ikke først „nu“, i vort Aarhundrede, „i to Slægtled“ har overskyldet Evropa. Der har altid og i ethvert menneskeligt Samfund været „socialistiske“ Bølgebevægelser, naar man opfatter „Socialismen“ saaledes som man kender den fra det virkelige Livs

praktiske Foreteelser; enhver Bølge har, ganske vist, sin Stigen og sin Falden, sine Bjerge og sine Dale, men det socialistiske Element kan ikke tænkes helt borte fra noget som helst menneskeligt Samfund. Den virkelige Forskel mellem de „Socialister“, der har Sidney Webbs uskrømte Højagtelse, og de „Individualister“, han saa grænseløst haaner, er da denne: „Individualisterne“ sige: Kom, Socialister, med Jeres positive Forslag til Samfundets Omdannelse, formuler de Ændringer, I ville have, giv tydelig Besked om, hvad I ville have afskaffet og hvad indført; — saa skulle vi diskutere Jeres Forslag en detail, Punkt for Punkt, og se, hvad der passer og hvad ikke. „Socialisterne“ svarer: Nej Tak, ikke saaledes; denne Diskussion „Punkt for Punkt“ skulle vi ikke have noget af; vi forlange „Socialismen“ antaget *en bloc*, Socialismen *sans phrase*; Reform-Lapperier have vi ingen Interesse for; maa vi bede om det Hele!

Forskellen er altsaa denne: Individualisterne indrømme de socialistiske Ideer en relativ Berettigelse, medens Socialisterne gør Krav paa en absolut Gyldighed for Socialismen. Sidney Webb hundser de ældre utopiske Forfattere som Thomas Morus, Cabet, Fourier etc. Han ser ikke, at det er Fremstillingsformen hos disse ældre Forfattere, der er noget naiv, men at de i Grunden ikke ere mere utopiske end de nymodens Forfattere blandt hans Venner, der for det socialistiske Princip ville vindicere en absolut Gyldighed.

A. P.-St.

Fra Udlandet.

Den svenske nationaløkonomiske Forening. — Frankrigs sociale Love. — Befolkningstilvæxt i Evropas Storbyer.

Den svenske nationaløkonomiske Forening.

Af „Nationalekonomiska Föreningens Förhandlingar 1894“ (Stockholm, 1895) ses, at der i den svenske Forening i 1894 holdtes Foredrag og diskuteredes om: det svenske Statsskovvæsen, om de foreslaaede ny Stempelskatter, særligt om Stempel paa Handelspapirer, om Jernbanernes Fragttarifer, særligt om Fragtnedsættelsen for Korn, endelig om Arbejdsstatistik.

Foreningens Formand er Kancelliraad Benckert, dens Næstformand Expeditionschef Grev H. Wachtmeister, dens Sekretær Bureauchef, Grev H. Hamilton.

Frankrigs sociale Love.

Joseph Chailley-Bert og Arthur Fontaine har, paa Léon Chailley's Forlag, Paris, 1895, udgivet et særdeles nyttigt Værk under Titlen: „Lois So-

ciales. Recueil des textes de la législation sociale de la France". (407 Sider, Pris 9 Francs). Der meddeles her et Aftryk af de eksisterende franske „sociale Love"s Texter, medens de ældre, nu ophævede sociale Love, der ere af mere væsentlig Interesse, citeres. Det er Udgivernes Hensigt hvert Aar at udsende et Supplement, indeholdende de i det forløbne Aar udkomne sociale Love; saaledes vil Værket paa en praktisk Maade bestandigt holdes à jour.

Den yngste af de her optrykte Love er fra Jan. 1895; de ældste gaa tilbage til forrige Aarhundrede, navnlig Revolutionstiden. Forøvrigt ere Lovene ikke ordnede kronologisk men sagmæssigt; men da Værket er forsynet med et logisk eller methodisk Register, med et kronologisk og med et analytisk Register, er det altid let at finde sig tilrette.

De optrykte sociale Love ere forøvrigt grupperede saaledes som følgende Oversigt udviser:

I. *Arbejdet*: 1. Individet (herunder saa atter i særskilte Kapitler Lovene angaaende Arbejdskontrakter, Lærlingevæsen, Arbejdsbøger, Anvisningskontorer, Arbejdsbørser, Nationalværksteder, Hviledage, Arbejdsløn, Varetaxter, Maximalrentefod, Voldgift og Udjævning af Stridsspørgsmaal m. m.) 2. Associationsvæsen. (Fagforeninger, Striker, Internationale, Aktieselskaber). 3. Hygiejne og Sikkerhedsforanstaltninger (Arbejdsdagens Længde, Ansvar for Ulykkestilfælde, usunde eller farlige Forretninger, forskellige egenlige Fabriklovsbestemmelser). — II. *Prévoyance* (Sparekassevæsen, gensidige Hjælpekasser, Forsikring mod Følger af Ulykkestilfælde, andre Assuranceinstitutioner, Pensions- og Invalidévæsen).

III. *Privat Ejendomsret* og dens Begrænsning. — IV. *Beskyttelse og Hjælp*: 1. for Børn og Kvinder (spæde Børn, moralsk forladte Børn, Fabriklovsbestemmelser vedrørende Børn og Kvinder); 2. for Voxne (offenligt Understøttelsesvæsen, Assistenshuse, Foranstaltninger mod Alkoholisme). — Endelig i et Tillæg Bestemmelserne angaaende Oplysninger om Arbejdsforholdene („conseil superieur du travail“ og „office du travail“).

Der er da, som denne Oversigt udviser, Stof nok at finde i dette Værk.

A. P.-St.

Befolkningens Tilvæxtforhold i Europas Storbyer.

Om dette Emne giver Richard Bøckh i „Statistisches Jahrbuch der Stadt Berlin“ (1894) en Række interessante Oplysninger.

Ved let overskuelige Tabeller viser Forf., hvorledes Befolkningsforøgelsen i Perioden 1880—82 til 1890—92 i 88 større Byer fremkommer gennem Fødselsoverskud og Indvandringsoverskud. At disse to Tilvæxtkilder ere af højst forskellig Betydning i de forskellige Lande, fremgaar af følgende Sammendrag af de nævnte Tabeller (se „Blätter für soziale Praxis“ 1895 Side 89):

		Tilvæksten fordelte sig saaledes paa:	
		Overskud af Fødte over Døde	Indvandringsoverskud.
27 tyske	Byer.....	35,90 %	64,10 %
23 engelske	—	97,37 —	2,62 —
12 franske	—	13,80 —	86,20 —
10 italienske	—	6,07 —	93,93 —
13 Byer i Østrig, Belgien, Holland, Sverrig og Danmark	}	40,48 —	59,52 —

Sqm man vil se, spillede Fødselsoverskuddet overalt, undtagen i England, en mindre Rolle end Indvandringsoverskuddet. Ja i Frankrig og Italien findes der adskillige Byer, hvis „naturlige“ Tilvæxt var aldeles forsvindende, eller hvor endogsaa Antallet af Dødsfald oversteg Fødslernes Antal. I Rom var saaledes Fødselsoverskuddet i den tiaarige Periode kun 4 % af Befolkningstallet ved Periodens Begyndelse. I Paris var det 2,4 %, i Florens, Venedig, Bologna, Lyon, Bordeaux og Marseille var det mellem 0 og $\div 2$ %, i Toulouse og Rouen $\div 4$ à 5 %. I Modsætning hertil havde navnlig de engelske Byer et meget stort Fødselsoverskud, saaledes: Sunderland over 16 %, Hull, Nottingham o. fl. 15 %. Londons Fødselsoverskud var 12,71 %, Berlins 10,44, Wiens 8,93, Brüssels 8,41, Amsterdams 12,61, Københavns 14,63, Stockholms 10,16 og Kristianias 15,88 %.

Overskudsindvandringen var navnlig betydelig i tyske Byer. I München var den 35,96 %, i Altona 33,16, i Nürnberg 28,36 o. s. v. Af Hovedstæderne havde Rom en Overskudsindvandring af 33,49 %, Berlin 23,99 %, Stockholm 27,97, København 13,99 %, Paris derimod kun 6,17 og Wien 4,99 %. Man forbavses ved at se, at London i den paa-gældende Periode havde et Udvandringsoverskud af 2,85 %. Kæmpebyen afgiver altsaa omtrent $\frac{1}{4}$ af sin naturlige Tilvæxt til andre Dele af Landet eller til Udlandet. Iøvrigt have adskillige engelske Byer et endnu større Udvandringsoverskud: Sunderland 4,33 %, Bristol 5,39 %, ikke at tale om Liverpool, hvor Overskuddet af Fraflyttede over Tilflyttede i de 10 Aar var 16 % af Befolkningen.

Karakteren af Befolkningens Bevægelser træder dog først klart frem, naar man er i Stand til at sammenholde Summen af Fødslerne og Dødsfaldenes Antal med Summen af Tilflyttede og Fraflyttede. Bøckh gør i en lille Tabel Rede for dette Forhold med Hensyn til et mindre Antal Byer. Vi skulle eksempelvis anføre, at Summen af Fødsler og Dødsfald tilsammen i Berlin udgjorde 62 % af Befolkningen, medens Summen af Til- og Fraflyttede beløb sig til 215 %.*) Disse Tal ere typiske for tyske Byer, hvor Bevægelsen gennem Til- og Fraflytning i Almindelighed udgjorde mellem $\frac{3}{4}$ og $\frac{4}{5}$ af den samlede Bevægelse (Til- og Fraflyttede + Fødsler og Dødsfald). I italienske Byer derimod udgjorde Summen af Til- og Fraflyttede mindre end Halvdelen af den samlede Bevægelse.

Forf. udtaler sluttelig sin Beklagelse over, at de fleste større Byer holde Opgørelsen af Til- og Fraflytning udenfor Omraadet af den kommunale Statistik.

A. J.

---

*) Heri er selvfølgelig ikke medregnet Rejsende og andre, som rent midlertidig have opholdt sig i Byen.

Frederik VI's Tid fra Kielerfreden til Kongens Død.

Økonomiske og historiske Studier af Marcus Rubin.
(København, P. G. Phillipsens Forlag, 1895).

Anmeldt af C. St. A. Bille.

Efter et Tidsrum, der paa ingen Maade kan kaldes langt, naar Hensyn tages til det saa overordentligt omfattende og besværlige Arbejde, som Forfatteren har maattet paatage sig, er udkommet andet Bind (620 Sider foruden Register) af Kontorchef Rubins store Hovedværk om Danmarks Historie, navnlig dets indre Tilstande og økonomiske Forhold, i den første Tredjedel af det nittende Aarhundrede. Det vil erindres, fra hvor ringe en Begyndelse dette store og betydningsfulde Arbejde er voxet frem. Det knytter sig til L. N. Hvidts Navn. I 1877 udsatte en københavnsk Borger, hvem Mindet om denne fortjente og fremragende Mand var særligt dyrebart, en Prisopgave, der gjaldt Københavns Udviklingshistorie fra 1807 til 1857, altsaa i det halve Aarhundrede, som Hvidts Virksomhed omfattede. To Besvarelser indkom, men ingen af dem fandtes at have paa en fyldestgørende Maade løst Opgaven, og den nedsatte Bedømmelseskomité tog derfor i Slutningen af Firserne den meget forstandige Beslutning at lade Prisopgaven fare og at rette en

direkte Opfordring til Hr. Rubin om under sit eget Ansvar at udarbejde en Fremstilling af Danmarks økonomisk-politiske Historie i et saadant Tidsrum af vort Aarhundrede, som han selv maatte finde hensigtsmæssigt. I 1892 udkom da som den første Frugt af denne Ordning Skriftet »1807—14«, som beskedent kaldte sig »Studier til Københavns og Danmarks Historie«, men i Virkeligheden er den fyldigste og bedste Skildring, som vor Literatur besidder af hine indholdsrige Aar. Med klog Forsigtighed var Værket affattet saaledes, at det kunde udgøre en Helhed for sig, en afrundet Monografi, dersom Tid og Omstændigheder skulde gøre en Fortsættelse umulig. Heldigvis har dette ikke været Tilfældet, og Forfatteren har med det ovenfor nævnte tykke Bind, der ligesom sin Forgænger fører en tilsyneladende uafhængig Titel, kunnet føre sine Læsere frem indtil den Dæmring af en ny og bedre Tid, som betegnes ved Aaret 1840.

Til en grundig Bedømmelse og Kritik af Hr. Rubins sidste som af det forrige Bind udkræves der Forudsætninger, som ikke let findes forenede. Det er ikke nok at være Historiker, heller ikke nok at være Nationaløkonom; de to Ting skulle være smeltede sammen og gaaede op i en højere Enhed, thi man kan være endog en fortrinlig Historiker uden dybere Indsigt i Nationaløkonomien, og man kan være hjemme i alle de økonomiske Videnskabers Theori uden derfor at kende noget til de mange mærkelige og sælsomt kombinerede Forhold i vort Fædrelands økonomiske Situationer fra 1800 til 1840. Professor Falbe Hansen, der i 1892 (Nationaløk. Tidsskr. 4de Hefte 1892) udførligt har omtalt Bindet 1807—1814, er en af de faa herhjemme,

som forene disse Betingelser, og det havde derfor været naturligst, om det Hverv at behandle det nu foreliggende Bind ligeledes havde været overtaget af ham. Jeg har dog ikke villet afslaa den til mig fra Tidsskriftets Redaktion rettede Anmodning om at træde i hans Sted. Men da jeg hverken kan gøre Krav paa at være Historiker eller Nationaløkonom, kan jeg ikke indlade mig paa at optræde som Dommer eller Kritiker; jeg maa indskrænke mig til en Anmeldelse, der uden paa noget Punkt at prætere en bedre Viden, gengiver en i Themaet interesseret og med den givne Periode indre og ydre Historie ikke ganske uvidende Læsers Indtryk af Bogen og dvæler ved nogle Enkeltheder i det Øjemed at vinde den flere Læsere, end den alt har fundet.

Forfatteren har en ualmindelig Evne til at beherske det store Materiale, som han har samlet, og til at rede-gøre selv meget indviklede Forhold paa en saa klar og tydelig Maade, at de blive forstaaelige, endog for Læsere, der møde med ringe Forudsætninger. Det ligger i Sagens Natur, at et Værk som dette ikke kan være Morskabslæsning; det har sine tunge Partier, hvor Stoffets Karakter ikke er tillokkende, og det forudsætter baade Udholdenhed og aandeligt Medarbejde hos den Læser, der vil tilegne sig Indholdet og bevare et sikkert Indtryk deraf. Men i sin Helhed er dets Fremstilling saa velformet og let tilgængelig, at Ingen behøver at være uforstaaende overfor det — Forf. har taget sig til Hjerter Prof. Falbe Hansens Raad om noget at indskrænke den statistiske Bagage og at fjerne alle Spor af Stillads fra sin Bygning — og der er mange Partier med ligefrem fængslende Interesse. Det kan

ikke lægges Forfatteren til Last, at man ikke modtager noget opløftende Indtryk af Bogen, at man ikke ved Studiet af den føler sig stolt over sit Fædreland. Det er i saa Henseende den skildrede Tidsperiode, som bærer Skylden. Fra 1807 til 14 er der dog, trods alle Ulykker og trods Tilbagegangen fra den tidligere, ialfald tilsyneladende blomstrende Periode, baade Liv og Bevægelse, og hvad der maatte mangle heri fra et særligt dansk Standpunkt, erstattes rigeligt ved de store Verdensbegivenheder, som danne Baggrunden: den napoleonske Æras Kulmination, Nedgang, Døds-kamp og Fald. Men efter 1814, ialfald med den korte Episode af de hundrede Dage, begynder en Stagnationens, Udmattelsens, Ynkelighedens Tidsalder, hvis europæiske Baggrund med den hellige Alliance som Hovedfiguren ikke er egnet til at give det Liv, som mangler. Efter den lange Rus, som varede fra 1789 til Fontainebleau og Waterloo, led hele Europa af »Tømmermænd«, var deprimeret og slapt, og om Danmark gælder dette fuldt saa meget som om noget Land, fordi de lidte Tab af ydre Magt for vort Fædreland vare ledsagede af materiel Tilbagegang paa alle Punkter, af Statens Fallit og det haardeste økonomiske Tryk over alle Borgerne, af et aandeligt Mørke, som kun enkelte lyse Straaler formaaede at gennemtrænge. Hvad der trøster under Skildringen af en saa fattig og trykket Periode, er kun Følelsen af — for os Nulevende Visheden om — at denne Stilstand tillige var en Hvilen og Samlen Kræfter til at tage fat paany, en Forberedelse til aandelige og materielle Fremskridt, som kunde stille selv en lysende Fortid i Skygge. Gang efter Gang under Læsningen maatte jeg i Tankerne anvende

det Udtryk, at Danmark »laa brak«, og da det omsider benyttedes af Bogen selv, var det mig en fortrølig Bekendt; det er vel nærmest om Literaturen og det aandelige Liv, at der (S. 329) siges, at 1810—30 var en »Braktid«, men det passer ligesaa fuldt paa ethvert andet Omraade, lille eller stort.

Over det Hele hviler der et til det Yderste drevet personligt Regimente, en faderlig og velsindet, men overordentlig borneret Enevoldsstyrelse, mistænksom, lysræd, fjendtlig imod ethvert Livstegn, som ikke udgik fra oven. En stor Del af Tiden var betegnet af Adjudant-Systemet (»Rolf og hans Kæmper«, som Oehlenschläger i sit smagløse Smigerdigt jevnstillede dem med); men selv efterat dette var brudt, og efterat under et Gehejme-Statsraads Overhøjhed Kollegierne vare blevne de formelle Regeringsorganer, var det dog bestandigt Kongens personlige Vilje, som beherskede Alt, og meget ofte gav denne sig Udslag ved direkte Indgriben med Omgaaelse af alle Former. Frederik VI gik ligesaa meget i Detail som hans Ahnherre Christian IV; ogsaa han kunde godt falde paa at blande de vigtigste Afgørelser sammen med smaalige Befalinger om Ubetydeligheder, der ikke vare en Konges mindste Tanke værd; hans Bebrejdelser til Chefen for Charlotte Frederikkes Hof i Horsens over, at der blev spist formeget Flæsk, og over Ødselhed med Vask, og hans Forlangende om at faa »Køkkensedler« for hele Uger forelagte, minde stærkt om nogle af »den store Konges« Brevskaber. Alt skulde udgaa fra ham, kunne føres tilbage til ham, og naar han med Rette prises for sin Velvillie og Hjælpsomhed — der forresten ogsaa havde sine Modstykker af Haardhed og forud-

fattet Uvillie — bør det ikke glemmes, at der ogsaa bag disse Egenskaber laa Eneherskerens Trang til den Enkeltes Taknemlighed. Det kongelige danske Kancelli med Præsidenter som Kaas og Stemmann var det Kollegium, som nærmest udtrykte Kongens Statsidé, skønt han undertiden saa lidt skævt ogsaa til det og emanciperede sig fra det. Kancelliet var i højeste Grad bureaukratisk, konservativt og, hvor det lod sig gøre, reaktionært; det havde baade Justitsen, Kirken, Universitetet og Skolen under sig, hvilede som en tung Mare paa dem og vogtede med Argusøjne paa ethvert Glimt af endog kun den allerblegste liberale Tendents for strax at sætte sin Lyseslukker over det. Pressen var, fra den begyndte at røre sig, hyppigst dets Offer, men det lod sig ikke paavirke af nogen Personsanseelse; selv A. S. Ørsted, hvem Eftertiden er tilbøjelig til at identificere med Kancelliet, og som jo ogsaa længe var knyttet til det, maatte, da han havde tilladt sig nogle liberale og tolerante Udtalelser under en Debat om religiøse Materier, gøre en ydmygende Afbigt og renoncere paa at fortsætte sin retsvidenskabelige Forfattervirksomhed, der er hans største Adkomst til Hæder. I Forhold til Kancelliet og med dette som Baggrund faar General-Toldkammeret og Kommerce-Kollegiet næsten Udseende af Liberalitet. Den friere Aand, som havde fundet sit Udtryk i Toldforordningen af 1. Febr. 1797, en for Datiden beundringsværdig liberal Tarif, var bleven traditionel i dette Kollegium og stemte det velvilligt imod Tidens Krav. Selvfølgelig var der mange af disse, som ikke kunde opfyldes, og Forf. fortæller adskillige morsomme Exempler paa den naive Standsegoisme, der kom til Orde selv fra

saadanne Korporationer som Grosserer-Societetets Komité. Men paa mange Punkter kom man Fremtidstankerne imøde. Vexelloven af 18. Maj 1825, der tilstod Handel og Omsætning et Hjælpemiddel, som skulde synes uundværligt, men som virkelig havde været savnet indtil da, er vel formelt udgaaet fra Kancelliet, men Initiativet skyldtes Kommerce-Kollegiet. I Periodens Handelsliv, der havde maattet trække sig tilbage fra de store og fjerne Foretagender, spillede den hemmelige Handel med Sverige — tydeligere udtalt: Smugleriet til Sverige af Varer fra Danmark — en ikke ringe Rolle. Alverden smuglede dengang, Købmænd og Fabrikanter ikke mindre end Private, man søgte, hvor man kunde, at undgaa Tolden fra Udlandet, at slippe igennem Konsumtionen ved »Siseboden« eller praktisere Mel og Gryn ind til Købstæderne fra de udenfor Konsumtionslinien liggende Møller uden at betale, og det regnedes ikke for nogen i den offentlige Mening mindre hæderlig Handling at narre Toldvæsenet. Men Smughandelen paa Sverige, især paa Skaane, var bragt formeligt i System, og de danske Myndigheder saa igennem Fingre med, hvad de meget godt vidste, medens svenske Toldembedsmænd ofte ligefrem vare i Ledtog med »Lurendrejerne«. Den forlængst afdøde Proprietær Aaron David paa Rungstedlund, Broder til C. N. David, plejede at fortælle, at han en Dag saa en svensk Baad ligge ved Kysten og indlade diverse Brændevinsankere, som hentedes fra Rungsted Kro, og at han, da Baadfolkene ganske frejdigt vedgik, at de skulde indsmugles i Sverige, paa sit Spørgsmaal, om de ikke vare bange for at blive tagne af Toldvæsenet, fik det beroligende Svar fra Baadens Fører: »Åh nej, jag skall säga herrn

att jag är tullaren sjelf«. Det var en Troesartikel hos den ældre Skole af Handelsmænd, at dette svenske Smugleri var et Velfærdsanliggende for Danmark — Forf. anfører forskellige betegnende Exempler herpaa — og at det var Forræderi imod Fædrelandet at røbe det eller gøre Noget, som kunde hindre det. I min første Redaktionstid havde jeg lange Forhandlinger med gamle Nathanson om en Ordning af Skibs- og Varelisten for København og dens Offentliggørelse ogsaa i »Dagbladet«, medens den hidtil alene havde staaet i »Berl. Tid.«; et af hans Vilkaar var, at der aldrig maatte staa »udklareret til Sverig«, thi dette vilde kunne give det svenske Toldvæsen en Oplysning, som det ikke maatte faa, hvorimod det skulde hedde: »udklareret med Baade til Kysten«.

Det er en Selvfølge, at Statsbankerotten eller, som man med et lempeligere Udtryk kalder den: Pengeforandringen og alle de deraf flydende økonomiske Elendigheder finde den udførligste Behandling, og Fremstillingen deraf er en af de klareste og anskueligste, som jeg kender. Det er min Fejl, at jeg ogsaa efter Hr. Rubins Redegørelse løber sur i alle Beregningerne om »Sølvværdi« og »Navneværdi« og ikke vilde være istand til for mig selv eller Andre at rekapitulere endog blot Hovedtrækkene af hele denne indviklede Materie; men forøvrigt har jeg en Mistanke om, at det gaar mange andre som mig, og at de opgive at trænge ind i alle Enkelthederne af Noget, som nu heldigvis er en overstaaet Kalamitet. Af megen Intercesse ere de Oplysninger, som gives om de til Godsejere ydede Laan og om de ringe Virkninger deraf, eller rettere om de store Tab, som de medførte for Staten; Forf.

har Ret, naar han (S. 211—12) siger, at hans Redegørelse deraf »vil paa mange Punkter bringe Bud til Nutiden om en Fortid, der var lige skæbnesvanger for den store Godsbesiddelse og for Staten, som forgæves søgte at bringe Hjælp, kun lykkelig for dem, der for Spotpris kom billigt til Jord, hvis Værdi derefter i samfulde to Slægtled var i uafbrudt Stigen«. Der meddeles en Fortegnelse over ikke mindre end halvhundrede store Landejendomme, mest Hovedgaarde med Gods, som maatte overtages af Staten i 1821 og de følgende Aar, og hvori den havde laant tilsammen 2,840,000 Rdl.; blandt dem findes saadanne Besiddelser som Næsbyholm, Lundbygaard, Egemark, Algistrup, Faarevejle, Frederiksgave, Moesgaard o. s. v. Ogsaa i nogle københavnske Ejendomme var der ydet Laan, dog ikke efter en saa stor Maalestok, men 8 Gaarde i Hovedstaden maatte dog overtages, og i dem havde Staten staaende 160,000 Rdl., saa at hele Udlaanssummen, alene i disse overtagne Ejendomme, var 3 Mill. Rdl., en efter Datidens Forhold og Statskassens hele Tilstand særdeles stor Sum, og endda kom hertil mindst 1 Mill. Rdl. i ubetalte Renter, saa at Statens Tilgodehavende i dem ialt var 4 Mill. Rdl. Desuagtet blev der i nogle Tilfælde endnu tilføjet milde Gaver. Det Dannelskjoldske Bo ejede saaledes Næsbyholm, Bavelse og Næsbyholm Kanal, hvori der inde stod en privat Prioritet paa 120,000 Rdl., efter hvilken Staten havde sat 172,000 Rdl., og desuden skyldte Boet til Finantserne noget over 208,000 Rdl.; hele denne Gæld likvideredes ved, at Staten overtog Ejendommene for 500,000 Rdl., den beholdt dem i 12 Aar med ringe Udbytte og solgte dem 1836 for 366,000 Rdl., saa at

Statens Tab alene paa denne Affære maatte sættes til mindst en kvart Mill. Rdl. Dette Exempel er, som Forf. dokumenterer (S. 217—18), ingenlunde enestaaende, thi Salgene indbragte gennemgaaende ikke mere end fra 36 til 53 pCt. af Taxationssummerne. Desuden var der ogsaa udenfor selve Statskassen flere Statsinstitutioner, som ligeledes tabte paa Prioriteter i Landejendomme — Enkekassen saaledes 3 à 400,000 Rdl. — og mange private Prioritetshavere gik det ikke bedre. Det er uimodsagt blevet udtalt, at de fleste Ejendomme havde i denne Periode været under Hammeren, hvorved de ofte solgtes til en Tredjedel eller Fjerdedel af den Værdi, hvortil de havde været ansatte, endog for de store Forbedringer i Landbruget, og om end i enkelte Tilfælde Tvangsauktionen benyttedes af en uredelig Ejer til at klare sine Prioriteter og selv tilbagekøbe Gaarden for en Spotpris, var dette dog kun Undtagelser. Forf. erkender, at den allerstørste Del af Statens tabte Penge var udgiven forgæves, og at adskillige af de hjulpe Godsejere rimeligvis havde staaet sig bedre ved at prøve Kampen videre med egne Kræfter, ligesom han udtaler den sikkert ikke ubegrundede Formening, at det var de Hoffet og Embedskredsene nærmest staaende Godsejere, der fortrinsvis bleve hjulpe, medens de fjerneststaaende og ubekendte ikke fik Nøget, hvilket saa ganske stemmer med det i Frederik VI's Regeringstid gennemgaaende Gratiale-System. Men forøvrigt synes han ikke principielt at misbillige Statens umiddelbare Indgriben og Hjælp under saa ejendommelige Forhold, der truede en saa vigtig Del af det arbejdende og ernærende Samfund med Undergang, og han knytter hertil ad-

skillige Bemærkninger om den store Forskel mellem hine Tidens Tilstand (og dens Aarsager) og det økonomiske Tryk, imod hvilket Agrarerne i vore Dage paakalder Statens direkte Hjælp. I Vestindien kom Staten Sukkerplantagerne til Hjælp med lige saa ringe Virkning; alene paa 4 af dem, som den maatte overtage og senere solgte, var Tabet med Rente og Rentes Rente 917,000 Rdl.

Et højt interessant Afsnit er det (S. 231 og flg.), der fortæller om Statens uden- og indenlandske Laan og de Transaktioner, for hvilke den bestaaende Statsgæld var Genstand, navnlig under Møstings Finantsbestyrelse, der ikke kommer ud af Forfatterens Kritik med nogen Glorie, skøndt dens gode Hensigter ikke miskendes. Betegnende er Hamborger-Laanet af 1819. Det var nominelt paa 12 Mill. Mark Banko eller 4 Mill. Specier, men Diskonto, Provision o. s. v. slugte c. 700,000 Mark, og saa ringe var Statens Kredit, at der for de virkelig til Udbetaling kommende 11,300,000 Mark maatte udstedes Obligationer for c. 16 $\frac{1}{2}$ Mill. Mark, hvorved den aarlige Rente for det faktisk modtagne Beløb blev 7 $\frac{1}{2}$ pCt.; omsat i danske Penge fik man for de 11 Mill. Rdl., for hvilke man udstedte Obligationer, kun c. 7 $\frac{1}{2}$ Mill. Rdl. Og inden Udløbet af 1819 var der heraf udlaant over 5 $\frac{1}{2}$ Mill. Rdl. til Ejendomsbesiddere, og de resterende 2 Mill. vilde medgaa til de første tre Aars Renter og Afdrag paa selve det nye Laan. Med andre Ord, for at yde Ejendomsbesidderne en Hjælp, som ikke forslog, paatog Staten sig en aarlig Byrde i Renter af 850,000 Rdl. Og dette blev kun »Indledningen til et helt Decenniums uhyre Laanoperationer«, ved hvilke Pengene »gik gennem

Finantskassen som gennem et Sold«. Man laante baade i stort og i smaat. Sparekassernes Penge, som rigtignok dengang ikke vare mange, modtog Statskassen til 5, senere 4 pCt., og af Privates Kapitaler gav man indtil 6 pCt. En halv Mill. Rdl. blev føjet til Statsgælden ved et storartet Bedrageri af en Finantsdeputeret, Konferensraad Birch, som i en Aarrække havde tilegnet sig indfrie Obligationer istedetfor at lade dem kassere og rejst Laan paa dem for at kunne spille i Tallotteriet. Som en forgældet Forretningsmand hjalp Staten sig ved at udstede Vexler og drive dristige Spekulationer i Varer. Et nyt Laan stiftedes 1821 med Hambro; det lød paa 3 Mill. Pd. Sterling, men heraf skulde dog kun Halvdelen foreløbigt betales, medens Resten skulde henstaa til 1825; det var paa 5 pCt., og der maatte stilles Pant (Sundtolden, Plantager i Vestindien, vestindiske Indtægter), men kun $\frac{2}{3}$ af de $1\frac{1}{2}$ Mill. P. indgik faktisk i Statskassen, altsaa 9 Mill. Rdl., og disse vare opbrugte inden 1825. I dette Aar falder det store engelske 3 pCt.s Laan, hvis sidste Afbetaling først fandt Sted i vor Tid, nemlig 1877. Det er en højst interessant, men ikke just fornøjelig Skildring, som gives af dette Laans »fem Akter«, indtil det, efterat have passeret mange Hænder og bragt adskillige store Huse til Fald, endelig havnede hos Rothschild, der først havde givet Ideen til det, og som endeligt beholdt det. Ialt var det paa $5\frac{1}{2}$ Mill. Pd. (næsten 50 Mill. Rdl.), men Nettoprovenuet for Statskassen var ikke fuldt 40 Mill. Rdl., og den nominelle Rente af 3 pCt. blev faktisk $4\frac{3}{8}$ pCt. En ejendommelig Episode knytter sig til en af Laanets »Akter«. Den danske Underhandler i Paris, Gehejmelegationsraad

Ployen, havde paa et vist Stadium af Sagen sat Huset Rothschild en Frist, som udløb en Dag Kl. 2; dets Svar indtraf Kl. 2¹/₂, men blev sendt uaabnet tilbage, og Ployen havde imens modtaget et Bud fra Huset Wilson. Han blev rost og paaskønnet hjemmefra, fik endogsaa en »Douceur« af 20,000 Rdl., men senere kom det op, at han ogsaa havde ladet sig betale af Huset Wilson, og »det synes«, at han da maatte refundere det danske Honorar, foruden at han brat fik sin Afsked. Mange vare Kalamiteterne, inden det hele kom istand. Fortjenesten var stor for Kontrahenterne, hvis Konjunkturerne bleve gunstige, men Risikoen var ogsaa betydelig, hvilket noksom fremgaar af, at Obligationerne, som vare overtagne til 75, paa et vist Tidspunkt kun stod i 55.

Grundene til, at det kunde gaa saa galt med Statshusholdningen, vare mange. Statsbankerotten og det hele forvirrede Pengevæsen stode selvfølgelig i første Række, men dertil kom de nødtvungne Skattelettelser, Ydelsen af Afgifter *in natura* i ringe Varer og paa en Tid, hvor Priserne stadig gik nedad, men allermest den fuldstændige Mangel paa Enhed, Orden og Centralisation af Finantsforvaltningen. De forskellige og selvstændige Departementer eller Kasser stod i indbyrdes Mellemregning og opførte deres gensidige Tilgodehavender som Aktiver, skøndt det var vitterligt, at de ikke kunde betales; de saakaldte Normalbudgetter, som udarbejdedes, stode paa Papiret, men bleve sjældent overholdte og kunde vel ikke overholdes; for intet af alle disse kummerlige Aar foreligger der noget klart og anskueligt Statsregnskab; om dem, der findes, siges det, at »Forstaaelsen af dem er et fuldkomment

Studium«. Noget have vel ogsaa bidraget de »Bedragerier og Prellerier overfor Statskassen«, hvorpaa der (S. 254 og følgende) anføres en sørgelig lang Liste paa Exempler, de systematiske Besvigelser under Toldvæsenet, Kassemangler i stort Omfang, Snyderier ved Overformynderiet, ved Tal- og Klasselotteriet, ved Mønten, selv en Stiftamtmand i Sjællands Stift (Bülow) dømtes som Bedrager. Forf. fremhæver forskellige Momenter, som efter hans Mening kunde tale noget til Undskyldning for disse uhyggelige Samfundsbrøst. Hvilken Vægt Læseren vil tillægge disse Momenter, faar at staa hen. Desværre maa det siges, at Nutiden, som ikke har sligt at anføre til sin Undskyldning, ikke er saa ren, at den tør bryde Staven over hine svundne Tider. Brave Dannemænd med mere Hjærte end Forstand omgikkes med Tanker om at lette Statens tunge Byrder; 1835 fremkom et Forslag om at yde frivillige Bidrag til Statsgældens Afbetaling, men der indkom (eller tegnedes) kun et Par hundrede Rdl.; senere, under Christian VIII, stiftedes et »Selskab« i dette Øjemed med bl. a. Mag. Jac. Chr. Lindberg som Indbyder, og »Corsaren« bragte da et Billede, hvor man saa d'Hrr. Indbydere hver med sin Theske bringe Vand fra Statsgældens store Sø til en lille bitte Afløbsrende.

Meget udførligt behandles det finantsielle Forhold mellem Kongeriget og Hertugdømmerne, dels med Hensyn til Statshusholdningen i det hele, dels overfor Pengevæsenet og Nationalbanken, navnlig under den saakaldte »Tolvmillion-Sag«. Saavidt det er muligt at skønne for en Læser, der ikke medbringer selvstændig Kundskab til dette meget indviklede Mellemværende,

deler Forf. her Sol og Vind lige mellem de to Parter. Han udtaler aabent sin Mening om, at man i nogle Punkter gjorde Hertugdømmerne Uret, medens de paa andre begunstigedes, og det endelige Resultat bliver, at der ikke var nogen virkelig Prægravation, over hvilken der med Føje kunde klages. Men ikke mindre aabent kritiserer han den danske Regerings hele Fremgangsmaade og dens Foranstaltninger, der vare saa ukloge som vel muligt, set fra Statsenhedens Standpunkt. Det var, som om man formeligt havde lagt an paa at nære og fremme Separatismen, saa skarp en Grændselinie drog man mellem Landsdelene Nord og Syd for Kongeaaen. Slesvig og Holsten droges ikke med ind i den store Misère ved Pengeforandringen, men kom saa heller ikke med i de Begunstigelser eller Lettelser, som maatte ydes Kongeriget. Der var i det hele og store ingen Ubillighed, men saare megen Ulighed, og denne var af en saadan Natur, at den nødvendigt maatte fremkalde Klager. Forf. sammenfatter (S. 473) sin Dom i følgende Ord, af hvilke det næstsidste virker noget forbløffende i et saadant Værk, men ikke kan kaldes uberettiget: »Dersom det havde været den danske Stats Opgave i Aarenes Løb paa Skatte-, Bank- og Pengevæsenets Omraader at lægge Materialet til Rette for Hertugdømmernes separatistiske Agitation, kunde den ikke have manøvreret med mere *djævleblændt* Held«. I Pengevæsenet varede denne Separatisme til langt efter Oprørets Undertrykkelse; de allerfleste danske Markstykker vare 5 Sk. Courant, Otteskillingerne $2\frac{1}{2}$ Sk. Courant, de preussiske Dalere vare den gangbare større Mønt søndenfor Kongeaaen, ja langt op i Jylland, dansk Skillemønt var forhadet og

skyet i Hertugdømmerne, som holdt fast paa de tyndslidte, næsten ukendelige, fedtede »lybske Skillinge« fra Hamborg, Lübeck, Mecklenborg og Gud ved hvilke flere Steder, og da Danmark lod slaa Femtedels-Skilling af Kobber, for at en dansk Treskilling med dette Tillæg kunde blive lig med en lybsk Skilling, bleve disse Smaamønter indsamlede til Anvendelse i nationale tyske Mindesmærker. Først flere Aar efter 1850 blev ved Sponnecks Initiativ og under Mor. Levys dygtige Ledelse Rigsmønten indført i Slesvig og Holsten — officielt, thi privat vedbleve de ukendelige tyske »Klippinger« og de aftalte Tutter af disse at være gangbar og patriotisk Mønt.

Periodens sidste Femaar omfatter Begyndelsen af Stændertiden. Det er ikke noget rigt eller frodigt Liv, som den frembyder, mere Begyndelser og Tilløb end virkelige Fremskridt. Men der er dog en friskere Luftning, nogen Fremgang og Bevægelse istedetfor Stagnationen. Tiderne vare jo ogsaa blevne bedre, det haarde økonomiske Tryk, der havde hvilet paa Alt og Alle, paa Staten som paa de enkelte Samfundsklasser, var i væsentlig Grad formindsket, og skøndt Reaktionens Tidsalder endnu vedvarede over Europa, var der dog en Dæmring, Tegn paa en friere Aandsretning, navnlig udgaaet fra Julirevolutionen i Frankrig. Der gives i dette Afsnit en Række fortræffelige Karakteristiker af Datidens ledende Mænd. A. S. Ørsted, den kongelige Kommissarius i Roskilde og Viborg, staar her, som naturligt er, i forreste Række. Den offentlige Mening var enstemmig om at udpege ham til dette vanskelige Hverv. Naar der siges, at han selv blev overrasket over Udnævnelsen, tør jeg ikke modsige

dette, men det er ikke rigtigt, at Frederik VI betragtede ham som altfor liberal. Kongen var maaske ikke nogen stor Menneskekender, ment det havde han set, at Ørsteds »Liberalitet«, skøndt den kunde lægge sig for Dagen i Voteringer, ikke stod for Skud, og at den ikke kunde blive farlig for Statsmagten eller Enevoldsregeringen. Kongens Kammertjener, Assessor Westergaard, har fortalt mig — jeg tror at have omtalt dette allerede andetsteds — at da der illumineredes i København, og Kongen paa sit Spørgsmaal om Grunden fik det Svar, at det var, fordi Ørsted var bleven Kommissarius, udbød han: »Haa, haa! De kende ham ikke saa godt som jeg«. Ørsteds store Retsindighed, dybe Indsigt og ualmindelige personlige Elskværdighed maatte erhverve ham Forsamlingernes ubetingede Højagtelse og Hengivenhed, og det er uimodsigeligt, at hans Popularitet i hine Aar naaede sit Højdepunkt. Men nogen virkelig Magt eller Indflydelse besad han dog ikke, »Strømmen var stærkere end han«, og Regeringen viste ham ingenlunde det Hensyn, hvorpaa han havde et billigt Krav, den desavouerede ham undertiden, og i politiske Sager, som havde været for i Stænderne, traf den stundom Afgørelser uden endog blot at have indhentet hans Betænkning derom. Sagen var, at Ørsted var mere en Tankens end en Principernes Mand, at han i sin store Godmodighed og Eftergivenhed ofte laante sin Lærdom og Skarpsindighed til Forsvar for Meninger, der ikke vare hans, men som han efter sin Stilling ansaa det for sin Pligt at forsvare, og det fordi »hans Dialektik satte ham i Stand til at fremstille for hans eget Sind ogsaa alt det, der kunde tale for den Opfattelse af en

Sag, som ikke var hans, og som han gik med til, imod hvad han helst havde ønsket*). Hans Kollega Poul Christian Stemann, der ikke kom ham nær i Lærdom eller dialektisk Evne, men altid havde en bestemt Vilje, sagde ofte: »I Statsraadet vare Ørsted og jeg saagodtsom altid uenige, men min Mening sejrede næsten altid, og saa foreslog jeg, at vi skulde anmode Gehejmerraad Ørsted om at skrive Motiverne, hvad han stedse villigt gik ind paa«. Det er derfor ganske træffende, naar Forf. siger om Ørsted, at »han var den store Konceptskriver, men der rettedes i Konceptet uden hans Vilje og imod den«. Om hans store Værk i fire Bind: »Erindringer af mit Livs og min Tids Historie«, erkender Forf., at det er overmaade tungt skrevet, og han antager med Føje, at kun de færreste have formaaet at arbejde sig igennem det indtil Enden, men han tilføjer, at det indeholder et Væld af Oplysninger og en Rigdom af Tanker, og han erkender, at han staar i den største Taknemlighedsgæld til det, hvorfor han bringer det og Ørsted sin ærbødige Hyldest og Tak.

Af de liberale Deputerede faar Tage Algreen Ussing en udførlig Omtale; han var deres dristigste Taler og dengang deres populæreste Mand. Det var navnlig Finantsbestyrelsen, som han kastede sig over, og den frembød visselig Skiver nok for stærke Angreb; »timevis holdt han sine Foredrag med skyllende Veltalenhed, plukkede Budgetter og Regnskaber op Stykke

---

*) Da Forordningen om Karantæne imod Koleraen truede med Nedskydning af Enhver, som overskred Grænsekordonen, fik Ørsted lavet et videnskabeligt Forsvar for denne middelalderlige Absurditet.

for Stykke, viste det virkelige Deficit og klarlagde den hele Misregering«. Hvad der udmærkede Ussing som Politiker, var »Ensidighedens Styrke«. Københavns Borgere skænkede ham 1839 en Guldpokal som Tak for hans Optræden til Forsvar for Hovedstadens kommunale Frihed. Men hermed havde Ussing ogsaa kulmineret som Frihedsmand, han havde »talt sig ud«, mættet sin Oppositionslyst og tilsat al sin Kraft paa de af ham optagne Spørgsmaal; han vendte tilbage til sin Jus, og Forholdet til Hertugdømmerne drev ham snart fra Oppositionen over til Regeringens Side. Hans Guldpokal og Davids Ridderkors afgave et udtømmeligt Stof for de Liberales Spot. Sandheden er dog vistnok den, at de to nævnte Mænd, der forresten helt med Urette gjordes til et Tvillingpar, ikke havde svigtet deres egne Meninger, men at Tidsaanden, foran hvilke de vare gaaede i hine tunge Aar, nu havde ladet dem sakke bagud.

Af Mynster, den fornemme Prælat — som der var tænkt paa til Præsident istedetfor J. F. Schouw — af den bestandig borgerlige H. P. Hansen, af den energiske og viljefaste L. N. Hvidt, af P. G. Bang, der altid stod midt imellem og villigt lod sig spænde for et hvilket som helst tungt Læs, af Bondevennen og Agronomen Gamle Drewsen, af Købstadmanden Etatsraad Steinfeldt og flere gives der korte, men træffende Karakteristiker. Gerne havde jeg set Peter Tutein noget mere fremdragen; han var en ualmindelig Personlighed, en aristokratisk Whig efter engelsk Mønster, men af umiskendelig liberal Farve, og hans personlige Dygtighed, politiske Indsigt og stærke Karakter vilde saavel i Stændertiden som efter 1848 have sikkret ham

en fremragende Plads i vort offentlige Liv, hvis ikke private Forhold havde draget ham bort fra dette, saa at han efter en længere Afbrydelse ikke ganske kunde finde sig tilrette. De jydsk Stænderdeputerede behandles kortere, der nævnes kun den i finansielle Sager meget radikale Auditør Roulund, den blinde Oberst Brock og Bonden Ole Kirk.

Resultaterne af den hele Fremstilling samles i det afsluttende Tilbageblik, der udgør Bogens sidste Afsnit. Her opgøres Status ved Periodens Begyndelse og ved dens Slutning. Naturligvis er der Fremgang, endog betydelig Fremgang, men man havde staaet saa lavt nede, at end ikke denne havde bragt Landet op til virkelig lykkelige og velstaaende Kaar. Det er i denne Opgørelse interessant at lægge Mærke til, at medens Folkemængden i det hele var stegen stærkt — næsten 40 pCt. i 40 Aar — var Tilvæksten i København temmelig ringe, den for Købstæderne stærkest, den for Landet svarende til Gennemsnittet for hele Kongeriget. Dette var ret naturligt, thi Landet gik fremad i Frugtbarhed og Indtægter, Købstæderne, som dengang havde et faktisk Monopol paa Landmandens Handel, trivedes sammen med Oplandet, men København, der havde mistet alle sine tidligere Fordele, stagnerede, den laa hen med tom Havn, ledige Pakhuse, standsede Fabriker: »en fattig By og en beskedne By«. I vore Dage er det jo omvendt: København er taget uforholdsmæssigt til, Befolkningen paa Landet er i Aftagende, Købstæderne ere, ialfald paa et Par større Byer nær, trykkede ned af Konkurrencen.

Ved Opgørelsen af Kong Frederik VI's Status, om man tør bruge dette Udtryk, yder Forf. Regenten fuld Retfærdighed for Landbolovene fra Tiden efter

1784 og for Skolelovene af 1814, uden hvilke det vilde have været en Umulighed for Landbruget at tage den kraftige Udvikling, som bar Staten og Samfundet oppe efter det dybe økonomiske Fald. Han anerkender Kongens store Arbejdsomhed, som vedblev indtil hans sidste Dag, hans Retsindighed, Beskedenhed, personlige Tarvelighed, velvillige Hjælpsomhed. Men desuagtet bliver Resultatet ikke godt. Der var ved Siden af hine prisværdige Egenskaber megen Uforstand, stor Smaalighed, Mangel paa Evne til at forstaa Tidens Rørelser, paa Vilje til at føre det Gamle frem imod det Nye, som dog ikke kunde undgaas eller trænges tilbage. En indeklemmt Luft laa over Land og Folk, Alt stod stille eller slæbte sig tungt og trægt fremad, Livet forsumpede, Nationen fik ikke Lov at bruge og udvikle sine Kræfter og var derfor lidet forberedt til at modtage den store Opgave, som stilledes det knap ni Aar efter Kongens Død. Paa Rosenborg har jeg engang hørt en Besøgende udbryde, da vi kom ind i Frederik VI's Værelser med hans tarvelige Seng og endnu tarveligere Skrivebord: »Ja, Tiden selv var perlemalet!« Og det er træffende; nøjsom, beskeden, tarvelig var den ligesom sin Konge, men ogsaa idéforladt, aandsfattig, uden Flugt eller Fart. Kærligheden til Frederik VI var dyb og oprigtig, det var ikke løjede Stemninger, som gav sig Luft ved hans Død, men derfor er det ikke mindre sandt, at man var hjærtelig træt af dette aandløse Regimente, og at ogsaa her en *roi bien-aimé* afløstes af en *roi bien-désiré*. Det er en haard Dom, at Frederik VI fra den Tid, da han fik Kongenavn, som han længe havde haft Kongemagt, var, som Landets øverste Feiltherre, Statsmand og Fører, »en uduelig Hersker«, men den kan ikke siges at være

uretfærdig, og som Forf. selv siger: ingen Dommer har i historiske Ting det sidste Ord. Han udtaler ogsaa, at hvis Frederik VI var død i en Alder af 35 Aar, medens han blev 72, vilde han have efterladt sig Mindet om en sjeldent dygtig og oplyst Regent, medens man nu, naar man samler Totalindtrykket af hans lange Regering, fristes til paa ham at anvende de af Tacitus brugte Ord om Galba, at Alle vilde have været enige om, at han var bleven en dygtig Kejser — hvis han ikke var bleven Kejser.

Det er kun enkelte Sider af det store Værk, som her ere blevne berørte, eller som have givet Anledning til Bemærkninger. Hensigten hermed har ingenlunde været at tage Buketten af Bogen, men tvertimod, som jeg begyndte med at sige, at vinde den Læsere ved at pege hen paa det rige Indhold. Der er stort aandeligt Udbytte at hente i den. Det, der gør den saa tiltrækkende, eller ialfald har gjort det for mig, er dette, at Forfatteren overalt er fuldt og helt med i det, han beretter, at han helt har tilegnet sig det og reproducerer det med et stærkt Personlighedens Stempel, hvilket jo fortræffeligt lader sig forene med en objektiv Fremstilling. Der er Steder, maaske ikke mange, men dog nogle af en vis Vigtighed, hvor hans Meninger og Domme afvige stærkt fra mine, men selv paa saadanne Punkter har jeg læst ham med Udbytte. Langt fra at efterstræbe nogen Kritik, hvortil jeg desuden erkender at savne Kompetence, lykønsker jeg derfor Hr. M. Rubin til hans heldig tilendebragte store Arbejde og den danske Læseverden til et historisk Værk, hvis Plads er sikkert i vor Literatur for lange Tider.

Retten til Arbejde.

Dr. Rudolf Singer: Das Recht auf Arbeit in geschichtlicher Darstellung. Jena, Verlag von Gustav Fischer. 1895 (84 S.) (2 M.).

Det foreliggende lille Arbejde har det Formaal at give en historisk Oversigt over Spørgsmaalet om »Retten til Arbejde«. En saadan historisk Oversigt forekom Forfatteren med Rette at kunne have sin Betydning paa en Tid, hvor saa mange Bestræbelser, der i alt Fald gaa i Retning af en »Ret til Arbejde«, søge at trænge igennem. Forfatteren har, under stadig Henvisning til Kilderne, søgt at give en rent objektiv Fremstilling af det fremdragne Spørgsmaals Historie.

Forf. fremhæver først, at det naturligtvis er en grov Misforstaaelse, naar adskillige Forfattere (særligt Marlo) have gjort gældende, at allerede Fysiokraterne udtalte sig for »Retten til Arbejde«. At Staten skulde være forpligtet til at skaffe Individerne Arbejde, er en Tanke, der maatte ligge den fysiokratiske Skoles Stifter, Quesnay, saa fjernt som vel muligt. I de berømte ofte citerede Motiver til Ediktet af 12. Marts 1776, der skulde indføre Næringsfriheden i Frankrig, taler Motivernes Forfatter, Turgot, med veltalende Ord om en Ret til at arbejde (»droit du travail«), der er noget helt andet end Socialisternes Raab om »Ret til Arbejde« (»droit au travail«). »Vi skyldte alle vore Undersaatter«

— saaledes lader Turgot Ludvig XVI tale — »vi skyldte alle vore Undersaatter at sikre dem den fulde og hele Nydelse af deres Rettigheder; vi skyldte fremfor alt denne Beskyttelse til en Klasse Mennesker, som, da de ikke have anden Ejendom end deres Arbejde og Vindskibelighed, have i saa meget højere Grad Trang og Ret til at anvende i deres fulde Omfang de eneste Hjælpekilder, som de have til at subsistere . . . Gud har, idet han gav Mennesket Fornødenheder, og idet han gjorde det nødvendigt for Mennesket at ty til Arbejdet, af Retten til at arbejde (*»droit de travailler«*) skabt hvert Menneskes Ejendom, og denne Ejendom er den første, den helligste, den mest ukrænkelige af alle. Vi betragte det som en af vore første Retfærdigheds Pligter at frigøre vore Undersaatter fra alle de Angreb, der rettes imod denne Menneskehedens uafhængelige Ret. Som en Følge heraf ville vi afskaffe disse vilkaarlige Institutioner, der ikke tillade den Fatige at leve af sit Arbejde . . .« Altsaa skulde Lavsindskrænkninger og andre Indskrænkninger i den industrielle Frihed bort. »Det, som Staten skylder ethvert af sine Medlemmer, er«, sagde Turgot et andet Sted, »Tilintetgørelsen af de Hindringer, der kunde genere dem i deres Flid eller forstyrre dem i Nydelsen af det Udbytte, der er Belønningen herfor«. Hindringerne for Arbejdets Frihed vilde Turgot have bort. Kom disse bort, vilde den abstrakte Mulighed for hver Enkelt til at arbejde være sikret. Saaledes opfattede Fysiokraterne »le droit de travailler«. Paa den konkrete Ret til hos Staten at faa Arbejde, paa den socialistiske Paastand om Statens Pligt til at skaffe Enhver et tilstrækkeligt Erhvervs-

arbejde, tænkte Fysiokraterne tilvisse ikke. Man maa et Skridt længere frem for at træffe denne »droit au travail«.

Under Revolutionen finder man flere Forsøg — baade praktiske, f. Ex. Nationalværksteder, »ateliers publics«, og theoretiske — paa at faa »Retten til Arbejde« anerkendt, men meget vidt førte de ikke. Man var under Revolutionens første Aar. for optaget af de politiske Maal til at kunne skænke de økonomiske tilstrækkelig Opmærksomhed. Senere forandrede dette sig: henimod Revolutionens Slutning grebes Befolkningens store Mængde af en fuldstændig Ligegyldighed for politiske Rettigheder, en Ligegyldighed, som bl. a. muliggjorde Napoleons militære Absolutisme. Og det er heller ikke noget Tilfælde, at det er Tiden herefter, der har at opvise de store sociale Systemer, Fouriers og Saint-Simonisternes, som først skulde faa større Betydning og Udbredelse.

Fourier er den, der først har bragt »le droit au travail« frem. Ordet bruger han første Gang i sit Skrift »Théorie des quatre mouvements« (1808); Sagen selv udvikler han nærmere i sit Hovedværk »Traité de l'association domestique-agricole«. Alle politiske Former taxerede han yderst lavt; desto højere sine sociale Forslag. Som bekendt er der i disse indvævet en saadan Mængde Snurrigheder, at de blive næsten ufordøjelige for Nutiden. Hans og de følgende Socialisters, Saint-Simonisternes, Proudhons og Louis Blancs Behandling af Spørgsmaalet ville vi ikke her dvæle ved. Vi nævne blot, at Proudhon var en heftig Opponent imod den nævnte saakaldte »Ret«. Medens vi ikke her referere Dr. Singers Redegørelse for disse

franske Theoretikeres Standpunkt, ville vi kortelig omtale Februar-Revolutionens praktiske Forsøg med »Nationalværksteder«.

»D. 25. Februar om Morgen, da vi (den provisoriske Regerings Medlemmer) vare beskæftigede med at forhandle om Mairiernes Organisation«, saaledes fortæller Louis Blanc i sin »Histoire de la Révolution de 1848« — »hørtes der pludselig en forfærdelig Larm udenfor Raadhuset. Bragende fløj Døren til Forsamlingssalen op, og foran os stod en Mand, der lignede et Spøgelse. Hans Aasyn, skønt vildt, var ædelt, udtryksfuldt og smukt, men ganske blegt. De blaa Øjne, som han ubevægelig holdt fæstede paa os, skød Lyn. I Haanden holdt han et Gevær. Hvem havde sendt ham? Hvad vilde han? Han erklærede at være afsendt af Folket, pegede med en bydende Mine paa Pladsen foran Raadhuset, og forlangte, idet han med Geværkolben stødte mod Gulvet, Anerkendelse af Retten til Arbejde . . . Lamartine søgte at berolige ham. Med sød Mine nærmede han sig til ham og aabnede alle sin Veltalenheds Sluser. Marche, saaledes hed Manden, betragtede ham med synlig Utaalmodighed. Saa, idet han igen slog Geværkolben mod Gulvet, raabte han: »Nu har jeg nok af den Snak«. Jeg skyndte mig derhen, trak Marche hen i en Vindusfordybning, og opskrev for ham følgende Dekret: »Den franske Republiks provisoriske Regering forpligter sig til at garantere Arbejderens Existens ved Arbejdet (»s'engage à garantir l'existence de l'ouvrier par le travail«); — den forpligter sig til at garantere alle Borgere Arbejde etc.« Den næste Dag, d. 26. Februar 1848, offentliggjordes Dekretet i »Moniteur«. Louis

Blanc indrømmer selv at have været uklar over Rækkevidden af den Forpligtelse, Regeringen paatog sig. Han indsaa, at Opgaven ikke saadan i en Haandevending kunde løses; han havde kun tilsigtet, at Regeringen ved et højtideligt Løfte forpligtede sig til at gøre, hvad den kunde, for Arbejderne. Stemningen var overhovedet saaledes i Paris, at Regeringen maatte gaa frem. D. 27. Febr. indeholdt Republikens officielle Blad et Dekret, saalydende: »Den provisoriske Regering forordner den øjeblikkelige Oprettelse af Nationalværksteder (»atéliers nationaux«). Ministeren for de offentlige Arbejder er bemyndiget til at sørge for dette Dekrets Udførelse«. Og strax derefter udkom andre Dekreter angaaende den hurtigst mulige Genoptagelse af de offentlige Arbejder. Ministeren, Marie, opfordrede de Arbejdere, der vilde tage Del heri, til at melde sig hos en af Parises Mairer, der strax vilde anvise dem deres Arbejdsplads. De Arbejder, der blev Tale om, var kun ubetydelige Jordarbejder, navnlig Nivelleringsarbejder. Direktøren for Nationalværkstederne blev Emile Thomas (der har udgivet et Skrift om Nationalværkstederne). Arbejderne skulde for at faa Adgang til Nationalværkstederne præstere Bevis for at være bosiddende i Paris eller i Seine-Departementet. Elleve Arbejdere, altid fra samme Arrondissement, dannede en »Escouade«, og i Spidsen for den stod en blandt de elleve udvalgt »Escouadier«. Fem Escouader dannede en »Brigade«, med en, ligeledes frit valgt, »Brigadier« i Spidsen. Fire Brigader (à 56 Mand) dannede en »Lieutenance«, under en »Lieutenants« Kommando (225 Mand). Fire »Lieutenances« dannede et »Compagnie« (900 Mand) med en Kompagnichef i Spidsen.

En »Chef de service« havde tre Kompagnier (2703 Mand) under sin Kommando, og endelig kommanderede en »Chef d'arrondissement« over et Antal »Chefs de service«, alt efter Distriktets Vigtighed.

Lønningerne fastsattes til

	pr. Arbejdsdag	pr. Dag uden Arbejde
for en Brigadier . .	3 fr.	3 fr.
- - Escouadier	2 fr. 50 c.	1 fr. 50 c.
- - Arbejder . .	2 fr.	1 fr.

Om Søndagen betales ingen Løn. — For Overtrædelse af Arbejds-Reglementet foreskrevet Straffebestemmelser af militær Art; over det hele svævede der en vis militær Aand.

I Forbindelse med den hele Organisation sattes et »bureau de secours«, hvor trængende Familiefædre af enhver Brigade fik Anvisninger paa Kød, Brød og Suppe. Ogsaa for de syge Arbejdere og deres Familier sørgedes der. Helt igennem var Maalet dette: at sikre de arbejdsdygtige Arbejdere »Retten til Arbejde«, de ikke-arbejdsdygtige »Retten til Existens«.

I Begyndelsen var Tilstrømningen til Nationalværkstederne ikke overdreven; men snart voxede den stærkt. Særligt lokkede det, at der, naar der intet Arbejde var at faa, dog altid udbetaltes 1 fr. pr. Dag; mange Personer foretrak denne arbejdsløse Indkomst fremfor deres hidtidige Arbejde. D. 30. Marts var der indskrevet 40,000 Arbejdere i Nationalværkstederne, — d. 19. Maj var Tallet steget til 88,000.

Det blev en kostbar Historie. I Dagene 11.—25. Maj, altsaa kun tretten Arbejdsdage, kostede Nationalværkstederne saaledes c. 2½ Million fr. I Længden vilde Staten ikke kunne overkomme saadanne Udgifter.

For at udfinde Midler til dissés Reduktion forordnede Regeringen d. 28. Maj Nedsættelsen af en »commission des ateliers nationaux«. Samtidigt afsattes Emile Thomas paa en meget brysk Maade og sendtes under Politibevogtning til Bordeaux. I hans Sted kom Lallanne, en Svoger til Ministeren for de offentlige Arbejder, Trélat, der havde afløst Marie. Disse Forholdsregler fremkaldte blandt Arbejderne en betydelig Misstemning, som Regeringen søgte at mildne ved en Beroligelses-Artikel i det officielle Blad. Men ogsaa i Nationalforsamlingen blev Klagerne over Nationalværkstederne stedse højere. Bourgeoisiet opfattede dem slet og ret som en Kamp-Organisation af Proletariatet imod Besiddelsen, som det kapitalløse Arbejdes permanente Krigsberedskab mod den arbejdsløse Kapital. Det var da ikke saa mærkeligt, at Nationalforsamlingen, i hvilken der kun fandtes meget faa Socialister, trængte haardt paa Regeringen for at faa Nationalværkstederne ophævede. Nationalforsamlingen klagede over, at Arbejdet i Nationalværkstederne var »uproduktivt«, blot var »en forklædt Almisse«, at de offentlige Finanser ikke tillod Værkstedernes Bevarelse, at de skadede den reelle Industri etc. Ved forskellige Forholdsregler, nogle endog ganske krasse, søgte man at begrænse Adgangen til Værkstederne. Arbejderne blev rasende herover, og gav deres Forbitrelse Luft i Juni-Kampene, — men d. 4. Juli offentliggjorde »Moniteur« Cavaignacs Dekret, hvorved Nationalværkstederne opløstes.

Dermed var Experimentet færdigt. Dr. Singer opkaster nu dette Spørgsmaal: Var Nationalværkstederne et alvorligt ment Forsøg paa at virkeliggøre »Retten til Arbejde«, eller var de blot et Skin-Experiment, bestemt

til at reducere »Retten til Arbejde« ad absurdum? Emile Thomas mener dette Sidste, og Dr. Singer ligesaa. Regeringen forholdt sig strax fra Begyndelsen af temmelig uvillig ligeoverfor Værkstederne; den udsultede dem paa en vis Maade, idet den ikke gav dem Arbejde. Ogsaa var det jo adskillige af Regeringens Medlemmer behageligt, om et fejlsagent Forsøg kunde kaste et uheldigt Lys over Louis Blanc, der dog i Virkeligheden ikke havde noget at gøre med Nationalværkstederne: de af Louis Blanc foreslaaede Socialværksteder (ateliers sociaux) var noget helt andet: de havde til deres Forudsætning en kollektivistisk Produktionsordning, medens Nationalværkstederne stod paa den bestaaende individualistiske, privatretlige Grund. Et Medlem af den provisoriske Regering, Lamartine, erklærede ogsaa offentlig i en Tale d. 15. Sept. 1848: »Vi have aldrig tænkt paa at fremstille Nationalværksteder for Landet som et System; vi have kun fremstillet dem som en Ulykke, som man maatte finde sig i for at undgaa en endnu større Ulykke«. Naar altsaa Forsøget gjordes paa den Maade, uden Alvor, uden Tro og Overbevisning, var det naturligt, at det strandede, — ganske bortset fra de Vanskeligheder, der forøvrigt maatte hæfte ved selve Sagen.

Endnu en Stund, efter Værkstedernes Lukning diskuterede den franske Nationalforsamling Spørgsmaalet om Anerkendelsen af »Retten til Arbejde«. Diskussionen endte med et eklatant Nederlag for »Rettens« Tilhængere. Og efter at Nationalforsamlingen i 1848 forkastede at godkende denne Ret, har den ikke i Frankrig spillet nogen synderlig Rolle. Den franske Socialisme er ikke som Parti traadt i Skranken for den.

I Tyskland har, som Singer udvikler, »Retten til Arbejde« kun spillet en secundær Rolle; Diskussionen her lyder for Størstedelen kun som et Slags Ekko af den franske Diskussion. Først var det Fourier, der i Tyskland fremkaldte et Par Talsmænd for Retten til Arbejde, navnlig L. Gall og F. Stromeyer. Derefter var det Bevægelserne i 1848—49, der ogsaa i Tyskland bragte Spørgsmaalet frem paa den politiske Arena. I Halvtredserne traadte Karlo Marlo i Skranken for det. Men alt hvad der til da blev sagt og skrevet om det, forblev uden mere varige Virkninger. Rodbertus beskæftigede sig kun i Forbigaaende med det, og Marx, Engels og Lassalle slet ikke.

I den nyeste Tid var det Bismarck forbeholdt at skabe Interesse ogsaa for dette Spørgsmaal. Under en Forhandling i den tyske Rigsdag d. 9. Maj 1884 om Socialistloven ytrede Bismarck, særligt vendende sig til Eugen Richter bl. a.: »Ja, jeg anerkender en Ret til Arbejde ubetinget, og staar inde derfor, saalænge jeg befinder mig paa denne Plads. Dermed staar jeg ikke paa Socialismens Grund, men jeg staar paa den preussiske Landrets Grund. Hr. Richter skulde allerede ifølge sit Navn og ogsaa som Jurist vide det. Jeg tror det staar i Landrettens 19. Kapitel. Der staar der skrevet: Det tilkommer Staten at sørge for de Borgeres Ernæring etc.«. Bismarck oplæste saa § 1: »Det tilkommer Staten at skaffe Ernæring og Forplejning til de Borgere, der ikke selv kunne skaffe sig deres Underhold, og som heller ikke kunne faa det hos andre Privatpersoner, som ere forpligtede dertil ved særlige Love«, men afbrødes med Tilraab fra Venstre: »Fattigpleje«. Bismarck fortsatte: »Vent dog;

De kender altsaa slet ikke Landretten; ellers vilde De vide, at der er endnu en Paragraf. Det er meget gavnligt at studere Landretten; De er jo for Størstedelen Jurister; men jeg anbefaler Dem dog dette Studium. Altsaa i § 2 hedder det: »Til dem, der kun mangle Midler og Lejlighed til selv at fortjene Underholdet for sig og Familie, skal der anvises Arbejde, der passer for deres Kræfter og Evner«. Naa, mine Herrer, hvor er Deres uartikulerede, haanende Tilraab, som De før kom med, blevet afløst af Retten til Arbejde ikke her bleven aaben forkyndt af Landretten? Er det ikke begrundet i vore samtlige moralske Forhold, at den Mand, der træder frem for sine Medborgere og siger: »jeg er rask, har Lyst til at arbejde, men kan ikke finde noget Arbejde«, er berettiget til at sige: »Giv mig Arbejde!«, og at Staten ogsaa er forpligtet til at give ham Arbejde?!« Og Bismarck fortsatte med en Erklæring om, at »Staten har saa omfattende Opgaver, at den ogsaa nok er i Stand til at opfylde sin Pligt til at skaffe Arbejde til arbejdsløse Borgere, der ikke kunne finde Arbejde«. Bismarck blev strax taget paa Ordet af Rigsdagens socialdemokratiske Medlemmer, idet de allerede den næste Dag, d. 10. Maj, indbragte et Forslag til Beslutning om »at opfordre Forbundsraadet til uden Ophold at forelægge Rigsdagen et Forslag til Lov, hvorved den af Rigskansleren i Mødet d. 9. Maj proklamerede Ret til Arbejde naar frem til Virkeliggørelse«. Dette Forslag til Beslutning naaede imidlertid ikke at komme til Forhandling.

Men de citerede Bestemmelser i den preussiske Landret, som vel vidne om, at Loven (af 5. Februar 1794) er affattet i en menneskekærlig Aand, angaa kun

Statens sociale Opgave i Forhold til Fattigvæsenet; de have en objektiv Ret, ikke nogen subjektiv Ret, til Indhold; thi trods deres vidtgaaende Ordlydende give de ikke Nogen en Fordring paa Staten eller det Offenlige, men meddeler kun det Offenlige en Anvisning. Egenlig Betydning vilde de kun vinde ved at suppleres med specielle Udførelseslove; saalænge disse savnes, give de ingen Individualrettigheder. Bismarck forstod Landretten galt, naar han mente, at den begrundede en subjektiv Ret, en Fordring, som Statsborgeren kunde stille til Staten om at skaffe Arbejde. Forøvrigt — noget yderligere Skridt for at faa sin saa varmt udtalte theoretiske Anskuelse af Statens Pligt til at skaffe Arbejde omsat i Praxis har Bismarck ikke foretaget.

Medens Bismarcks Tale i Tyskland foranledigede, at Markedet oversvømmedes af en Masse Brochurer og Afhandlinger om »Retten til Arbejde«, forenede i Schweiz det socialdemokratiske Parti og Grütliforeningen sig om et Forlangende om, at der i Forbundsforfatningen skulde indføres en ny Paragraf, der indeholdt en hel Del Bestemmelser: om Omsorg for Arbejdslejlighed, navnlig ved Forkortelse af Arbejdstiden — effektiv offentlig gratis Arbejdsanvisning, — Beskyttelse af Arbejderne mod uretfærdige Afskedigelser — sikker og tilstrækkelig Understøttelse af uforskyldt Arbejdsløse enten gennem offentlig Forsikring mod Følgerne af Arbejdsløshed eller ved Understøttelse til Arbejdernes private Forsikringsinstituter, — om praktisk Beskyttelse af Foreningsfriheden, navnlig om uhindret Dannelse af og Indmeldelse i Arbejderforeninger til Varetagelse af Arbejdernes Interesser ligeoverfor Arbejdsgiverne —

om en demokratisk Organisation af Arbejdet i Fabriker og lignende Forretninger, navnlig de under det Offentlige hørende etc. Og i Spidsen for denne ny Paragraf skulde der sættes følgende Bestemmelse: »Retten til tilstrækkeligt lønnende Arbejde garanteres enhver Schweizerborger. Forbundets Lovgivning har under Kantonernes og Kommunernes Medvirkning paa enhver mulig Maade at skaffe denne Grundsætning praktisk Gyldighed«. Dette mærkelige Forslag gjordes — da over 50,000 Borgere forlangte det — til Genstand for Folkeafstemning. Folkeafstemningen fandt Sted d. 3. Juni 1894. 75,880 stemte for, 308,209 imod. Forslaget var saaledes forkastet.

Sin historiske Skildring supplerer Dr. Singer med nogle Bemærkninger om det juridiske Begreb: »Ret til Arbejde«. Overhovedet vil det, mener han, i den kommende Tid blive en af Retsvidenskabens vigtigste Opgaver at se at pille den juridisk brugbare Kærne udaf Socialismens endeløst menneskekærlige, men meget hyppigt løjerlige Forlangender.

Retten til Arbejde, siger han, opfattes af de socialistiske Theoretikere kun som en subsidiær Ret, d. v. s. den kommer først da til Gyldighed, naar Individet ikke formaar paa det fri Arbejdsmarked at finde et tilstrækkeligt Erhverv. Saalænge man er i Stand hertil, hviler Retten til Arbejde. Retskravets Subjekt er enhver arbejdsdygtig og ufrivilligt arbejdsløs Statsborger. At Retskravet kun tilkommer Statsborgere, ligger i Sagens Natur, da vel ingen Stat vilde paatage sig den økonomiske Omsorg for arbejdsløse Udlændinge. Forpligtet til at opfylde Kravet er Staten eller det Offentlige: Kommune, Amt, Provins.

Genstanden for den ved Retten til Arbejde begrundede Forpligtelse er Anvisning af Arbejde i et Omfang, der tilstrækkeligt sikrer den Berettigedes Existens. Ydelsens Indhold opfattes forskelligt af de forskellige Forfattere. Efter de fleste socialistiske Forfattere drejer det sig blot om at skaffe almindeligt, ikke-kvalificeret Arbejde. I dette Tilfælde kan man tale om om Ret til almindeligt Arbejde (*droit au travail*). Men efter andre Forfattere (Proudhon og Louis Blanc) gaar Retskravet ud paa, at der ydes Arbejde i det specielle Fag, som den Arbejdsløse hører til, »Ret til Fag-Arbejde« (*Recht auf Berufsarbeit, droit au travail professionnel*). Medens hin »Ret til almindeligt Arbejde« forudsætter den fortsatte Bestaaen af den nuværende, væsenligt privatøkonomisk organiserede Produktionsmaade og kun vil træde supplerende til, driver denne »Ret til Fag-Arbejde« mere og mere over i Statssocialismen.

Singer kommer da til det Resultat, at efter den almindelige socialistiske Opfattelse maa »Retten til Arbejde« bestemmes saaledes: »Retten til Arbejde er den enhver arbejdsdygtig og arbejdsløs Statsborger tilkommende Ret til af Staten eller Kommunen at forlange Arbejde (almindeligt Arbejde eller Fag-Arbejde) paa en den Berettigedes Existens fuldt ud sikrende Maade«.

Denne »Ret til Arbejde« maa ikke forvexles med Borgernes Ret til af det Offenlige at erholde Understøttelse (*droit à l'assistance*), som Staterne i Almindelighed have virkeliggjort i deres Fattigvæsen. Medens »Retten til Arbejde« giver Individerne et Retskrav,

drejer det sig i det andet Tilfælde kun om et Humanitets-Krav.

Gennemførelsen af »le droit au travail professionnel«, »Retten til Fag-Arbejde«, lader sig ikke tænke uden i et helt socialistisk Samfund. Staten maatte for altid at kunne levere arbejdsdygtige, men arbejdsløse Snedkere, Urmagere, Skrædere etc. det for hver især passende Arbejde drive Snedker-, Urmager-, Skræder-Profession, overhovedet enhver Profession. Staten maatte være forpligtet til ikke blot at levere alle mulige Haandværkere Arbejde i deres respektive Fag; den maatte lige saa godt være forpligtet til at skaffe arbejdsløse Journalister Blade at skrive i, arbejdsløse Tandlæger Folk at trække Tænderne ud paa, arbejdsløse Prokuratorer Processer at føre. Kort sagt, man kommer her ind paa det rentud Urimeliges Omraade. — Men ogsaa Gennemførelsen af Retten til almindeligt Arbejde, ikke-kvalificeret Arbejde, vilde berede Staten saa store organisatoriske og finansielle Vanskeligheder, at man ikke let kan tænke sig, at Stat eller Kommune i et Samfund, der har nogen Lighed med Nutidens, vilde kunne indlade sig derpaa. — Derimod kunde man tænke sig, at Staten vilde se sig om efter Udveje, hvorved Anerkendelsen af den omtalte »Ret« kunde blive overflødig. Blandt saadanne Udveje kunde maaske nævnes: en organiseret Assurance mod Arbejdsløshed, specielt en Art Krise-Assurance; fremdeles offentlige Arbejdsanvisnings-Bureauer, endvidere Indretning af Arbejder- og Agerbrugs-Kolonier. Dog vilde saadanne Indretninger vel aldrig kunne faa andet end en temmelig stærkt begrænset Rækkevidde.

Vor Mening er altsaa denne: i det ikke-heltsocialistiske Samfund (der overhovedet for os staar som det eneste mulige, da vi ikke kunne skønne andet end, at den heltud socialistiske Stat er en ren og skær Chimære) er det umuligt helt at faa Ende paa den Arbejdsløshed, der omfatter baade arbejdsdygtige og arbejdsvillige Personer. Raabene paa »Ret til Arbejde« bør da ikke opfattes for absolut. Men de bør være en Opfordring for Stat og Kommune til at se sig om efter Forholdsregler, der saa vidt muligt kunne holde hin Arbejdsløshed tilbage.

A. P.-St.

Herbert Spencer.

W. H. Hudson: An Introduction to the Philosophy of Herbert Spencer. With a biographical sketch. New York, D. Appleton and Co. 1894. (234 S.).

I. *)

Der er blandt de moderne Forfattere, som have gjort et dybt Indtryk paa deres Tid, næppe nogen, om hvem der personligt er saa lidet almindeligt bekendt som om Herbert Spencer. Grundene hertil ere ikke vanskelige at finde. Slet Helbred — som en Følge af en nervøs Rystelse, der indtraf paa den Tid, da hans Navn overhovedet først begyndte at trænge igennem, har i næsten fyrretyve Aar tvunget ham til at føre et tilbagetrukket Liv; og selv om Helbredet havde tilladt det, vilde de Studier, han valgte, næppe have givet ham nogen Lejlighed til at søge Verdens mere støjende Landeveje. Desuden har Spencer lige fra Begyndelsen af vist sig at være paa-faldende ligegyldig for Berømmelsens Tilløkkelser. Han har aldrig søgt „at blive berømt“; har man gjort

---

*) Af den biografiske Skitse, hvormed Professor Hudson aabner sin Bog, meddeler vi her Hovedindholdet.

Forsøg paa at drage ham frem, har han snarest betragtet dette som noget nær en Fornærmelse. Han begyndte sit store Værk med kun lidet at agte de skarpe Angreb, det blev Genstand for; og nu, da hans Stilling som Tænker, efter saa mange Aars haarde Kampe og udholdende Arbejde, overalt anerkendes, skænker han den Ros, der nu øses over ham, lige saa liden Opmærksomhed, som han tidligere skænkede Dadelen. I selve sit Arbejde har han søgt og fundet Lønningen.

I Betragtning af det Meget, der i Kritik og Diskussion ofres paa Filosofen Spencer, og det Lidet, der findes skrevet om Mennesket Spencer, vil Forfatteren da forud for sin Redegørelse for de Spencer'ske Theorier skikke et kort Omrids af hans Livs Historie. Dog ikke i den Mening, at et saadant Omrids vilde komme til at indeholde meget Mærkeligt eller Sensationelt: Spencers Livshistorie er Historien om en Aand, der har at kæmpe med næsten uovervindelige Vanskeligheder for Gennemførelsen af en stor Plan; hans Liv indeholder af Begivenheder ikke meget mere end den gradvise Udvikling af Tanker og hans Værks langsomme Fremadskriden mod sin Fuldkommengørelse. Og dog, nu da hans Værk staar og, som vi tro, i lang Tid vil staa som et af de største Resultater af menneskelig Aand og Magt, vil dets overordenlige Værdi kunne give dagligdags Enkeltheder en Betydning, som de ellers ikke vilde kunne gøre Krav paa.

Herbert Spencer fødtes i Derby, i England, d. 27. April 1820. Hans Fader, af Livstilling Lærer, var

en Mand med en bestemt Karakter, mere end almindelig Dannelse og meget originale Synsmaader. I alle Spørgsmaal vedrørende hans egen Livsvej var han langt forud for sin Tid, tildels maaske ogsaa forud for vor Tid. En af hans mest rodfæstede Overbevisninger var, at lidet Godt og meget Ondt maatte forudsættes at flyde af den sædvanlige Maade at behandle Barnehjernen paa: Hukommelsens Overbebyrdelse med en Mængde usammenhængende Fakta. Hans Opfattelse var, at Opdragelsen ikke saa meget skulde gaa ud paa at bebyrde Barnet med Kundskaber, der nødvendigvis for en stor Del maa forblive ufordøjede, men at man mere skulde lægge an paa at udvikle Evnen til at iagttage og fatte. Han ansaa det for vigtigere at udvikle Tankens Selvstændighed og Uafhængighed, at vække Interessen, at nære de reflektive Evner, end at stoppe Eleverne fulde med en Mængde Bog-Lærdom.

Det er nødvendigt at fremhæve disse Ejendommeligheder ved Faderens Lære-Methode, fordi det var under hans umiddelbare Indflydelse, at den unge Herberts aandelige Udvikling først begyndte. Hvor meget af Sønnens frygtløse Tanke-Frihed der skyldes Faderens Undervisnings-Methode, lader sig naturligvis ikke bestemme; meget skyldes utvivlsomt Arv; men der er heller ingen Tvivl om, at han har sine tidligste Omgivelser meget at takke for. I hans udmærkede, meget læste lille Bog om Opdragelse skinner Faderens Indflydelse tydeligt igennem.

Barnets Sundhed var i Begyndelsen saa skrøbelig, at Forældrene kun havde lidet Haab om at beholde ham; som Dreng blev han dog Aar for Aar sundere

og kraftigere. Med Hensyn til Kundskaber var han som Dreng langt tilbage; Faderen vilde ikke anstrenge ham, og han var syv Aar gammel, inden han kunde læse; og efter at han endelig havde lært at læse, hengik der adskillig Tid, inden han viste Interesse for Bøger. Senere blev det af forskellige Grunde nødvendigt at sende ham fra Hjemmet og betro hans Undervisning til Andre. Men heller ikke under de ny Omgivelser lagde han Læselyst for Dagen. Han var urolig, uopmærksom, kunde ikke finde sig i Tvang, vilde gaa sine egne Veje. At lære udenad var ham utaaleligt; at acceptere noget, blot fordi det stod i Bogen, var ham i højeste Grad imod. Men lykkedes det ham kun sjældent at gengive rigtigt, hvad der skulde læres paa Ramse, viste han sig til Gengæld snart alle sine Meddisciple overlegen, naar det kom an paa selvstændig lagttagelse og Ræsonnement.

Som sædvanlig i lignende Tilfælde gik hans virkelige Opdragelse imidlertid for sig udenfor Skolens Vægge. Han elskede Naturen, strejfede om i det Fri, anlagde Insektsamlinger, botaniserede efter en omfattende Maalestok osv. I Hjemmet var Forholdene desuden i mange Henseender i høj Grad gunstige for hans aandelige og moralske Udvikling. Han havde her Lejlighed til at læse mangehaande, fremskredne Tidsskrifter; — men vigtigere end hans noget spredte Læsning var Samtalerne ved Bordet, hvor han først var en opmærksom Tilhører, medens han dog allerede i en ung Alder begyndte at levere sine Bidrag til den almindelige Diskussion. Hans Fader og hans Brødre — Alle kloge Mænd med en

omfattende Dannelse og skarpt udprægede Opfat-
telser, Alle radikale i Religion saa vel som i Politik
— plejede ved deres Familie-Sammenkomster med
en sjælden Frihed og Skarphed i Tanken at disku-
tere alle Dagens sociale og videnskabelige, ethiske
og theologiske Spørgsmaal, og den unge Herbert
vænnedes saaledes fra sin tidligste Ungdom til at
behandle alle Spørgsmaal vedrørende Kirken og
Verden som aabne Spørgsmaal. I en Alder, da de
fleste Børn læres fremfor alt at stole paa det Over-
leverede, vænnedes Spencer til den frieste og skarp-
este Diskussions-Luft og til dristigt at underkaste
selv de mest agtede Trossætninger Kritik. Hans tid-
ligt stærkt udprægede Tilbøjelighed for selvstændig
Undersøgelse og hans Had til den blotte Autoritets-
Tro styrkedes selvfølgelig under saadanne Omgivelser.

Paa denne Tid var ogsaa hans religiøse Omgiv-
elser af en noget særlig Beskaffenhed. Baade hans
Fader og hans Moder var fra Ungdommen af Me-
thodister; — men Faderen var efterhaanden kommen
bort fra det methodistiske Samfund og havde stedse
mere nærmet sig Kvækerne; — Moderen, derimod,
holdt urokkelig fast ved sin Barndoms Tro, — og
Følgen var, at Herberts Søndag blev delt paa en
noget underlig Maade: om Morgen gik han med
Faderen til Kvæker-Forsamlingerne; om Eftermid-
dagen gik han med Moderen i Methodist-Kirken.
Denne Splittethed kunde ikke andet end medvirke til
at skærpe hans Blik for den theologiske Dogmatis-
mes Værdiløshed.

I visse Henseender minder, som man vil have
set, Herbert Spencers Opdragelse i Ungdommen om

den Opdragelse, Englands anden store Tænker, John Stuart Mill, nød. Mill opdroges ogsaa, som man vil huske, hjemme, under sin Faders umiddelbare Tilsyn; befandt sig ogsaa i sin Barndom omgivet af karakterfulde, uafhængigt tænkende Mænd; og lærte tidligt at forsmåa Avtoritets-Troen og at gøre Verdens mest elskede Trossætninger til Genstand for skarp Kritik og Analyse. Men her standser Ligheden. Mills Aand forceredes frem i et Drivhus; Spencers fik Lov til at udfolde sig i fri Luft. Mill var tidligt fremme i al Skolelærdom, lærte Græsk og Latin i en Alder, da Spencer endnu knap kunde stave sit eget Modersmaal; Mill oplærtes til at betragte det hele, store theologiske System som en Bunke af latterlige Fabler, medens Spencer voxede op i sympathetisk Berøring med Kristendommen i to af dens forskellige Former; og endelig: Mill lærte at betragte alle sociale og politiske Spørgsmaal som værende modtagelige for en hurtig og fuld Afgørelse, medens Spencer lærte at betragte et hvilket som helst Spørgsmaal, en hvilkensomhelst Sag som bestandig aaben, som bestandig modtagelig for ny Svar . . . .

Herberts Fader havde en Broder ved Navn Thomas, Præst i Statskirken, men en noget excentrisk Type. Radikal paa en Tid, da næsten hele den engelske Kirke var lænket til High-Torierne; Totalafholdsmand paa en Tid, da Afholdsbevægelsen af den religiøse Verden i Almindelighed blev betragtet som en finere Art Atheisme; Chartist og den første engelske Præst, der spillede en fremtrædende Rolle i Anti-Kornlov-Bevægelsen; energisk og utrættelig Foredragsholder og Skribent i alle Spørgsmaal ved-

rørende Folkets fysiske, moralske og sociale Velfærd; — ja Præsten Thomas Spencer var tilvisse en Mand, der stærkt adskilte sig fra Gejstligheden i det Hele paa den Tid. Til denne Onkels Omsorg betroedes Herbert, da han gik i sit trettende Aar, og hos ham, der dengang var Præst i Hinton, i Nærheden af Bath, forblev han i tre Aar. Her maatte han læse noget mere regelmæssigt og ordnet end hjemme, og Disciplinen var i det Hele lidt strengere. Alligevel afveg Onklens Methode ikke meget væsentligt fra Faderens. Og de Resultater, der opnaaedes, var omtrent af samme Art som hjemme. Med Latin og Fransk gik det daarlign; Regler og Gloser var ikke noget for Herbert. I Hukommelsesfagene opnaaedes kun tarvelige Resultater; — i Fag som Mathematik desto mere glimrende. Da tre Aar var forløbne, vilde Onklen, der selv havde været en udmærket Student, sende Herbert til Cambridge, for at han der kunde gennemgaa et regulært Universitets-Kursus. Herbert vilde ikke vide noget deraf at sige, og i lang Tid gav Spørgmaalet Anledning til hæftig Diskussion, — men Drengen gik af med Sejren. Han kom ikke ind paa de akademiske Studiers regulære Bane; han kom ikke til Cambridge, der dengang var et forældet, meget aristokratisk, eksklusivt, yderst konservativt Lærdomssæde, hvor han sikkert heller ikke vilde have følt sig hjemme. I Stedet derfor vendte han tilbage til sin Faders Hjem.

Her hengik først et Aarstid med spredt Læsning, uden noget fast, regelmæssigt Arbejde. Saa slog han ind paa Faderens Vej og blev Lærer. Faderen havde en stærk Følelse af det Ansvar og de Pligter, der følge med Lærerens Kald. Paa en Tid, da det var en

almindelig udbredt Anskuelse, at den, der ikke duede til andet, i alt Fald kunde købe sig et Birkeris og nedsætte sig som Skolemester, havde han Øjet aabent for Lærergerningens Betydning, og ligeoverfor den offentlige Mening, der holdt paa, at Lærerne skulde regnes til Samfundets lavere Klasser, Krigsmændene til de højere, havde han en stærk Følelse af, at der bør sættes mere Ære i at medvirke til Uddannelsen af vore Medmenneskers Aand end i at skyde Menneskenes Legemer itu med Krudt og Kugler. Han saa derfor gerne, at Sønnen valgte Lærervejen, for hvilken han ogsaa snart viste sig at have usædvanlige Anlæg, en sjelden Fremstillingsevne, Evne til at vække Elevernes Interesse, Evne til at individualisere, Evne til at vinde Børnenes Kærlighed osv. Alligevel kom der ikke noget ud af dette Forsøg. Grunden var næppe den, at Herbert positivt foretrak en anden Virksomhed for Lærervirksomheden; Grunden var snarere den, at han overhovedet manglede Plan for Fremtiden, overhovedet var usikker med Hensyn til Valget af Løbebane, og at derfor et tilfældigt Tryk udefra kunde bringe ham til at svinge ud enten til den ene eller til den anden Side. I Efteraaret 1837 modtog han fra Over-Ingeniøren ved London-Birmingham-Banen, der netop da blev anlagt, et Tilbud om Ansættelse. Han modtog det, og arbejdede nu i en Række af Aar som praktisk Ingeniør ved forskellige Jernbaneselskaber, offentliggjorde samtidig endel Artikler om rent tekniske Spørgsmaal i „Civil Engineer's Journal“, gjorde sig ogsaa bemærket ved Opfindelsen af et lille Instrument, som han kaldte „Velocimeter“, til at maale Lokomotivers Hurtighed.

Men Ingeniør-Virksomheden skulde dog ikke blive hans Livsgerning. Efter at han i en halv Snes Aar havde arbejdet ved forskellige Jernbaneanlæg, afløstes den Jernbanemani, der indtil da havde raset i England, af en alvorlig Krise og foreløbig Standsning af al Jernbanebygning. Som saa mange andre unge Mænd mistede Spencer sin Stilling. I en Alder af 26 Aar stod han atter uden Erhverv og maatte atter vende tilbage til Fædrenehjemmet i Derby.

Under sin Ingeniør-Virksomhed havde han imidlertid fundet Tid ikke blot til at læse meget, men ogsaa til at skrive, og dette ikke blot om tekniske Spørgsmaal. Navnlig offentliggjorde han i 1842 sine Breve om „The Proper Sphere of Government“. Han havde, hvor ung han end da var, ved denne Bog i alt Fald leveret Bevis for, at han kunde skrive. Og nu, da den praktiske Ingeniør-Vej syntes lukket for ham, besluttede han at søge Tilflugt hos sin Pen. Han haabede i London at kunne gøre sit Talent frugtbringende, og drog altsaa did. Det gik dog ikke strax saa glat, men efter endel Skuffelser opnaaede han Ansættelse ved Bladet „Economist“, hvis „Sub-Editor“ han blev i 1848, en Stilling, han beholdt indtil 1852.

Samtidigt med at passe sit Arbejde ved „Economist“ fandt han Tid til at pleje videnskabelige Studier. Frugten heraf var hans første betydelige Værk „Social Statics“, der udkom 1850. Dette radikale Arbejde gjorde betydelig Opsigt, da det udkom, men Spencer selv blev senere misfornøjet med det i forskellige Retninger, og bestræbte sig en Tid for at faa det draget ud af Circulation. Det bragte imidlertid hans

Navn frem, og bragte ham bl. a. i Forbindelse med Tidsskriftet „Westminster Review“, et Tidsskrift, der omtrent paa den Tid havde undergaaet en Omdannelse og havde sat sig til Opgave at blive Organ for fremskredne Synsmaader i Religion, Politik og Videnskab. Han offentliggjorde her en Mængde Afhandlinger, og hans literære Virksomhed tog et saadant Omfang, at han kunde trække sig ud af det journalistiske Arbejde. I 1855 udgav han endvidere et større Bind, sine „Principles of Psychology“. Saadant Arbejde optog ham indtil 1860. Men i dette Aar ramtes han, som en Følge af Overanstrengelse, af en Nervesygdom, der i halvandet Aar tvang ham til at nedlægge Pennen og til at ophøre med alt Arbejde. Den Helbredelse, han endelig opnaaede, var ikke fuldstændig. Fra da af og indtil nu har hans Tilstand været en intermitterende Invaliditet; Dyspepsi og Søvnløshed have været hans to Hovedfjender, og det har kostet ham en haard Kamp at holde dem noget tilbage.

Paa denne Tid var det, at Spencer offentliggjorde Planen til det filosofiske System, han satte sig for at udarbejde. Han beregnede, at hans „Synthetiske Filosofi“ vilde omfatte cirka ti Bind og kræve mindst tyve Aars stadige Arbejde. Men den Arbejdsdag, han var i Stand til at bære, var kun kort: naar han overhovedet var i Stand til at arbejde, kunde han dog sjældent taale at arbejde mere end tre Timer daglig. Heller ikke pekuniært var han heldig stillet. Alligevel er det lykkedes ham at bringe sin „Synthetic Philosophy“ op til ni statelige Bind paa tilsammen omtrent 5500 tætrykte Sider. Her findes hans „First Principles“ (først offentliggjort 1862), hans Biologi

(1867; enkelte Afsnit offentliggjordes dog tidligere, omend i en anden Skikkelse, hans Befolkningslære, for Exempel, der nu udgør Part VI af Biologien, offentliggjordes allerede i 1852), fremdeles hans Psykologi (1872; et enkelt Afsnit offentliggjordes allerede i 1853), hans Sociologi og hans Ethik. Dertil kommer fremdeles otte Bind „Descriptive Sociology, a Cyclopædia of Social Facts“. Af hans talrige politiske, sociale, filosofiske etc. Afhandlinger, oprindeligt offentliggjorte i Tidsskrifter, findes en stor Mængde samlede i tre Bind „Essays“. Af særligt offentliggjorte Bøger maa desuden fremhæves: hans Indledning til Sociologien, („The Study of Sociology“, 1873), hans Bog om Opdragelsen, og hans „The Man *versus* The State“ (1884). Endelig bør maaske nævnes det lille mod Professor Weismann rettede Skrift „The Inadequacy of „Natural Selection““. (1893).

II.

Som ovenfor anført var Skriftet om »The Proper Sphere of Government«, af 1842, Herbert Spencers første lidt betydeligere Arbejde, idet hans Smaaafhandlinger om Ingeniør-Spørgsmaal, fra hans tidligste Ungdom, ikke her kunne interessere os.

Det nævnte Arbejdes økonomisk-politiske Tendens var udpræget liberal: han holdt allerede i disse »Breve« om det rette Omraade for Regeringsmagten stærkt paa, at Regeringen i det hele ikke bør gribe ind paa det økonomiske Omraade, — en Opfattelse, han senere saa ofte har haft Lejlighed til at komme ind paa igen. Men det, der ved dette Ungdoms-Arbejde navnlig interesserer os, er dog noget andet. Bag ved det

Forsøg, der i dette Arbejde gøres paa at bestemme Regeringens Natur, Formaals og Begrænsning, ligger der en Tro paa, at den sociale Organisation tilsidst afhænger af naturlige Aarsager og naturlige Love. Samfundet opfattes her fra først til sidst ikke som et færdigt Værk, men som en Væxt, — en Opfattelse, der nutildags, i alt Fald theoretisk taget, er os fortløbig nok, men som for et halvt Aarhundrede siden var ny. Gennem hele Argumentationen løber Overbevisningen om gradvise nødvendige Forandringer, og om Muligheden af, at Menneskene stedse bedre afpasses, fysisk, intellektuelt og moralsk, efter Samfundslivets Krav. Allerede i dette Ungdoms-Arbejde ser man saaledes Forfatterens udprægede Tendens til at betragte Samfundets sammensatte Fænomener fra et strængt videnskabeligt Synspunkt. Og i hans tydelige og bevidste Antagelse af den Doktrin, at Samfundet ikke er en kunstigt sammenstykket Ting, men langsomt og naturligt er voxet frem, laa der en Misbilligelse af den gængse Opfattelse af Fremskridtet som en uregelmæssig og tilfældig Proces, og den vidnede om, at Troen paa en social Evolution i det mindste havde begyndt at spire hos ham.

De store Spørgsmaal, Spencer rejste og kortelig behandlede i hint Ungdomsarbejde, fik nogle Aar efter en mere grundig Behandling i hans første større Værk, »Social Statics«, der udkom 1850, da Forfatteren lige var tredive Aar gammel. Det første Ungdomsarbejde kunde ikke længe tilfredsstille sin Forfatter; han maatte dybere ind paa Sagen, og en Sammenligning mellem den første og den anden Bog vil da ogsaa hurtigt overbevise om, hvilke uhyre Skridt fremad Spencer

havde gjort i de otte kritiske Aar, der ligge mellem de to Bøger. I »Social Statics« drejer næsten Alt sig om den Doktrin, der i den første Bog kun strejfedes, at fra Samfundslivets første Begyndelse og ned til vor Tid foregaar der bestandig en langsom, men sikker Afpasnings-Proces: Menneskene søge at afpasse sig efter Samfundet, Samfundet efter de Enheder, der udgøre dets Bestanddele; denne Afpasning er Resultatet af en bestandig Vexelvirkning mellem Helheden og Enhederne. Den frembringes ved Forholdenes direkte Indvirkning paa Menneskenes Natur og ved de saaledes modtagne Modifikationers Bevaring og Accumulation gennem Arv fra Slægt til Slægt; og en anden Proces maa ogsaa her tages i Betragtning: de Individuer, der ikke formaa at rette sig efter de forandrede Omgivelser, dø bort; eller — omvendt udtrykt — kun de Individuer, der forandre sig saaledes, at de passe for de ny Omgivelser, overleve. Alle vore sociale Onder og Ufuldkommenheder, fremhæves det videre, kommer derfra, at Afpasningen mellem Menneskene og Samfundet ikke er fuldstændig; de hidrøre blot derfra, at Maskinen endnu ikke er bragt i fuldstændig Orden; den arbejder endnu ujævnt, dens Dele skure imod hverandre; men den nødvendige Afstilling foregaar efterhaanden; Tendensen foregaar bestandig i Retning af en stedse større Ligevægtstilstand mellem Enhederne og Helheden, og den uundgaelige, omend meget optimistisk klingende, Slutning er da den, at de Ujævnheder, vi beklage, stedse mere ville skures af. Sluttelig betragtes alle disse specielle Forandringer i Mennesket og Samfundet som Phaser i en universel Udviklings-Proces, der overalt, adlydende en metafysisk Tendens,

fører til mere fuldstændig Individuation og højere og højere Typer. — I Modsætning til Darwin nærmede Spencer sig saaledes Spørgsmaalet om den almindelige Evolution, ikke fra det organiske Synspunkt, men gennem ethiske og sociologiske Undersøgelser. Men han kom snart frem til den Opfattelse, at en virkelig videnskabelig Behandling af moralske og sociale Spørgsmaal udkræve Fortrolighed med Biologien og Psykologien, og over biologiske og psykologiske Studier kastede han sig nu med Iver.

I de ti Aar, som nu fulgte, 1850—60, har Spencer foruden at udgive sin Psykologi (1855) offentliggjort i de ledende liberale Tidsskrifter vel omtrent femogtyve større Afhandlinger. I Form og Indhold ere disse Athandlinger meget forskellige; de ere særlige Bidrag til Belysning af forskellige isolerede Fænomener, der senere skulde tages frem i deres Sammenhæng. Hvad der maaske først vil falde i Øjnene, naar man læser disse Afhandlinger tilfældigt og for første Gang, er deres overordentlige Originalitet og det Greb paa dybtliggende Principer, hvorom de vidne. Hver Side røber en forbavsende Frihed og Uafhængighed af nedarvede Methoder og Forestillinger. Det var maaske den friske og kraftige Maade, hvorpaa Spørgsmaalene behandlede, ligegyldigt hvad de drejede sig om, der først tiltrak sig den tænkende Læsers Opmærksomhed, da Afhandlingerne først kom frem — for Størstedelen anonymt — i de forskellige engelske Tidsskrifter. Men naar man nu vender tilbage til dem og ser paa dem i deres gensidige Forhold (hvad man let kan gøre, da de nu foreligge i en samlet Udgate), faar man Indtrykket af noget mere end den Aandens Dybde, Klarhed og

Kraft, hvorom de vidne, — og det er: den Forestillingens væsenlige Enhed, der overalt ligger bagved det overordenligt forskellige Stof, de behandle. Lige-gyldigt om Forfatteren beskæftiger sig med Fysiologiens og Psykologiens omstridte Spørgsmaal, eller med Principerne for en korrekt literær Stil, eller med Stjerne-Verdenen, eller med ubetimelige politiske Panaceer, eller med de sociale Formers Kuriositeter etc. — til alle Spørgsmaal nærmer han sig systematisk fra ét Synspunkt, alle forklares de ved én beherskende Hypothese. En rent overfladisk Betragter vilde maaske mene, at de behandlede Spørgsmaal ligge saa fjernt fra hverandre, at de ikke kunne have noget fælles, — og dog smedes de sammen ved én stor Kardinal-Doktrin. Vi behøve neppe at sige, at denne store Doktrin er Evolutions-Doktrinen, — en Doktrin, der i Afhandlingerne aabenbarer sig med stedse stigende Tydelighed, og som saaledes ses med hvert Aar stedse stærkere at beherske Forfatterens Sind og at trænge stedse dybere ned i alle hans Betragtninger.

Allerede i Aaret 1852 havde Spencer i Tidsskriftet »The Leader« offentliggjort en kort, men marvfuld Artikel om Udviklings-Hypothesen (»The Development Hypothesis«), til hvilken Darwin senere (i den historiske Skitse, der indleder hans Bog om Arternes Oprindelse) henviste, idet Darwin bemærker, at hin Artikel med mærkelig Kraft og Dygtighed fremstiller det almindelige Argument for Udviklings-Theorien modsat den specielle Skabelses-Theori. Denne lille Artikel var, skønt den indeholdt en Art systematiseret Trosbekendelse, dog kun et Udgangspunkt for en lang og grundig Under-søgelse af forskellige Sider af det Emne, den drejede

sig om. Dens ledende Tanker kom, som alt berørt, lidt efter lidt til at gennemsyre hele Spencers Arbejde. I hans Befolkningstheori — 1852 — finde vi f. Ex. en klar Paavisning af Udviklingen fra det lavere til det højere, frembragt ved en overdreven Reproduktion og ved det bestandige Tryk af de sig stærkt formerende Organismer paa de langsomt voxende Subsistensmidler. I Artiklen »Manners and Fashion« — af 1854 — for at nævne endnu et Exempel, henvises der saaledes til, at de forskellige Former af Tvang, som Samfundet som et Aggregat øver over sine individuelle Medlemmer, alle ere naturlige Udviklinger fra en oprindelig Form, og at Afvigelserne af den ene Form fra de andre og af alle Former fra den oprindelige sker »i Overensstemmelse med alle organiserede Legemers Evolutions-Love«. Endelig fremføres i Afhandlingen: »Progress: Its Law and Cause« — af 1857 — de evolutionære Principer med den yderste Bestemthed.

Naar Mr. Hudson i sin Bog dvæler forholdsvis udførligt ved disse blandede Afhandlinger, er det, som man ser, ikke for at Læserne skulle faa Indtrykket af, at Spencer led af »Alvidenheds-Sygdommen«. Tværtimod! Spencers Afhandlinger fra disse Aar om Befolkningsspørgsmaal, Politik, Pædagogik, Fysiologi, Geologi, Astronomi, Ethik, Musik og Dans og personlig Skønhed m. m. m. maa ikke opfattes som Prøver paa journalistisk Letbevægelighed; — det Interessante ved denne Forfattervirksomhed er tværtimod, at alle disse forskelligartede Emner ere blevne knyttede nøje sammen ved et fælles Princip og et fælles Maal. Hvor tilfældige og usammenknyttede Artiklerne end kunne synes at være for den overfladiske Læser, saa maa de

dog i Virkeligheden opfattes som methodiske Forarbejder til en udtømmende Fremstilling af Læren om den universelle Evolution, — en Fremstilling, der baade skulde behandle Læren i Almindelighed og desuden belyse den i det Specielle.

Særligt er det Mr. Hudson magtpaaliggende at klare Prioritetsforholdet mellem Spencer og Darwin. »Darwinisme« opfattes saa ofte som ganske ensbetydende med Evolutions-Læren, og Folk ere gennemgaaende tilbøjelige til at anse Darwin som dennes Fader. Saaledes forholder det sig ikke: Spencer kom ad en anden Vej end Darwin, ad en mere generel Vej, frem til Evolutions-Læren. Allerede af denne Grund er det urigtigt at betragte Spencer som en Discipel af Darwin; disse to Forskere have i Virkeligheden arbejdet uafhængigt af hinanden. Og at Spencer ikke hos Darwin har faaet Ideen, fremgaar da ogsaa af disse Aarstal: Darwins »Arternes Oprindelse« udkom i 1859, — men Spencer offentliggjorde sin Afhandling om Udviklings-Hypotesen i 1852; sin Psykologi, i hvilken Evolutions-Lovene (der allerede her opfattes som universelle) fremstilles, forsaavidt angaar deres Virken paa Aandens Omraade, i 1855; og sin Afhandling: »Progress: its Law and Cause«, der indeholder en Fremstilling af Evolutions-Læren i Omrids og en induktiv og deduktiv Fremstilling af Lærens Anvendelse paa de forskellige Klasser af Fænomener, i 1857. — Spencers Uafhængighed af Darwin er dermed stillet udenfor al Tvivl.

Conrad Hauser og Byggeforsholdene i København.

Af

Marcus Rubin.

I »Personalhistorisk Tidsskrifts« første Hæfte for iaar har Arkivsekretær Grove meddelt en Opsats om Konferensraad C. Hauser, efter hvem Hausergade og Hauserplads har faaet Navn*). I denne Opsats forekommer følgende Passus (Pg. 18): »Kontorchef Rubin har i sin Bog 1807—14 karakteriseret Bygningerne i denne her omtalte Periode med Ordene præmierede Smaalejlighedskaserner, opførte med Ler af Brokker og Halvsten, med tynde Bjælker, paa Forhaand forsynede med Jærnkramper for ikke at brase sammen, med gennemsnitlig kun 4 Alens høje Lejligheder ..., men denne strænge Dom rammer imidlertid ikke Hauser«.

Før jeg saa Hr. Groves Artikel, havde jeg læst en Anmeldelse af den i et Blad, hvor det fremhævedes som særlig interessant, at den overfor min »affejende« Dom over Datidens Byggeforshold havde paapeget de Hauserske Bygningers Fortrinlighed. Nu har Hr. Grove ikke skrevet, at min Dom var affejende, men kun

*) Se Rubin 1807—14 Pag. 470, jfr. Frederik VI's Tid Pg. 596.

stræng; imidlertid turde det ikke blot være vedkommende Anmelder, der har opfattet stræng = for stræng, og da Sagen har nogen almindelig Interesse, vil jeg dog meddele, at Dommen slet ikke er min, men det, længst hedengangne, kgl. danske Kancellis.

I Kancelliets Forestilling til Kongen af 18. Septbr. 1810 (der selvfølgelig citeres i min Bog) hedder det nemlig: »Strax efter Bombardementet i Aaret 1807 steg Kalk betydeligen i Pris her i Staden, og i de senere Aar har den næsten ikke været at bekomme. Brugen af Ler til Bygningers Opførelse er desaaarsag nu næsten ganske almindelig. Allerede i Begyndelsen af Sommeren 1809 gjorde Stadsbygmesteren Kancelliet opmærksom derpaa . . . , da enhver Entreprenør fandt sin Regning ved, naar en af Ler opført Bygning udvendig var pudset og indvendig tapetseret, at sælge den for god Grundmur . . . Kancelliet kunde vel, med Hensyn til den offentlige Sikkerhed, ikke andet end ønske, at den indførte Brug af Ler til Bygningers Opførelse aldeles maatte afskaffes; men paa den anden Side fandt man det ikke mindre vigtigt for det Offentlige, at den afbrændte Del af Staden snart maatte rejse sig af sine Ruiner. . . . For nogle Uger siden indtraf det Tilfælde, at en Bygning i Peder Hvidtfeldtstræde styrtede sammen. . . . Dette Tilfælde foranledigede Stadsbygmesteren til paaany at bringe hin Sag om Lers Anvendelse i Bevægelse. . . . Paa en Tid som nærværende, da man af Mangel paa Mursten og Kalk opfører 3 à 4 Etages høje Bygninger med Murstens-Brokker, som man forbinder med Ler; da man, formedelst Tømmerets overdrevne Dyrhed, anbringer yderst svage Bjælker i svære Bygninger, synes den offentlige

Sikkerhed nødvendigen at fordre . . 1) at de, der ville opføre Bygninger med Ler, skulle være pligtige til at opføre alle Ydermure og Gavle $\frac{1}{2}$ Sten tykkere end ved Pl. 4. Juli 1795 er paabuden, og at opføre alle udvendige Fundamenter indtil Overkanten af Sökkelen med Kalk, samt ikke at opføre Ydermur af Halvsten eller Bjælker alene . . ., 2) at der til Bygninger ikke maa bruges ringere Bjælker end . . ., 3) at der paa hver anden Bjælke skal anbringes et Jærnanker, samt at Gavlene skulle befæstes mod Bjælkerne med lige Ankere . . . — Denne Indstilling approberedes ved kgl. Resol. af 24. Septbr. 1810.

I en tidligere Kancelliforestilling, af 6. Januar 1810, hed det med Hensyn til Værelsernes Højde i de nye Bygninger, »at det i nærværende Tidspunkt er nødvendigt at bygge 4 Etager og Kælder, ifald Vedkommende skulle blive nogenlunde sagesløse for Bygningsomkostningerne . . . Men skulle 4 Etager og Kælder anbringes i Bygninger af 18 Alens Højde, kan hver Etage ikke blive højere end 3 Alen 9 Tommer, ved at antage Kælderens $2\frac{1}{2}$ Alen over Fortovet og $\frac{1}{2}$ Alen til hvert Bjælkelag. — Det indstilledes derfor, og approberedes ved kgl. Resol. af 10. Januar, at man, om endog Gaden var under 18 Alens Bredde, skulde have Ret til at opføre Bygninger af 21 Alens Højde. Paa denne Maade kunde man altsaa faa 4 Alens høje Værelser.

Endelig bestemte Pl. 17. Marts 1812, efterfulgt af en Række lignende Anordninger, at Enhver, der inden en vis Tid opførte Boliger for Middelstandsfolk, skulde have Skattefrihed for en Aarrække og andre tilsvarende Lettelser.

Man vil saaledes se, at ethvert Ord i den ovenstaaende af Hr. Grove citerede Passus er i Overensstemmelse med de faktiske og af Datiden officielt anerkendte Forhold. Selvfølgelig forhindrer dette imidlertid ikke, at en velstaaende Købmand som Hauser i et Hjørne af Byen har rejst en fire à sex Huse af solidere og bedre Beskaffenhed, og dette maa naturligvis Personalhistorikeren fremdrage, men Rigtigheden af, hvor slet man i Almindelighed byggede — d. v. s. maatte bygge, for at det skulde betale sig — bekræftes da ogsaa af, at denne Bygherre kom saa galt fra sin Spekulation, at han blev en ødelagt Mand derved.

Fra Christiansborg Slot og Frue Kirke ned til Hvermands Bolig byggede man i hine Tider tarveligt og fattigt, til liden Baade for Haandværk og Industri, Kunst, Smag og Comfort. Dette er ingen Dadel imod Tiden, thi hvor der Intet er, har Kejseren tabt sin Ret, men selve Faktum vil man ad mange Veje kunne overbevise sig om.

Ny Literatur.

E. Castberg og J. Schjerner: De Fattiges Anstalt. Et Fremtidsbillede. I Kommission hos Axel Andersen, København. 108 Sider.

Staden Københavns stærke Befolkningstilvæxt i den nyeste Tid har blandt meget andet ogsaa medført, at Byen er kommet til at huse et større Antal Trængende; ikke mindst Tilflytningen af saadanne Personer, som i deres Hjemstavn stod uden Beskæftigelse, men hvem Haabet om at opnaa Virksomhed lokkede ind til Hovedstaden, har haft dette til Følge. Det er derfor efterhaanden blevet til en Opgave af ikke ringe Betydning at holde disse Skarer fra at maatte søge det Offentliges Hjælp, og det ikke alene for de Trængendes egen Skyld, men ogsaa for hele Samfundets.

Den private Godgørenhed, hvorigennem dette kan ske, har derfor ogsaa et meget stort Virkefelt her i Byen, og paa den anden Side kan det ogsaa siges til Hovedstadens Ros, at sjælden eller aldrig appelleres der forgæves til Medborgernes gode Hjerter, naar virkelig Trang er tilstede, og heller ikke savnes der her i Hovedstaden Folk, som stille deres personlige Kræfter til Disposition i Velgørenhedens Tjeneste.

Forff. af ovenstaaende Afhandling have selv personlig deltaget i Godgørenhedens Værk, og de Erfar-

inger, de fremstille, ere derfor ogsaa grundede paa Selvsyn. De have offentliggjort denne Pjece for yderligere at slaa til Lyd for en Bevægelse, som de, der følge Godgørenheden her i Byen, godt kende gennem de Forhandlinger, den har været Genstand for baade privat og offentlig.

Efterhaanden som de Trængendes Antal nemlig er blevet saa stort, som det er, og efterhaanden som de velgørende Foreningers Antal og Virkemidler forøges, løber Velgørenheden den Fare, at dens Hjælp ikke altid træffer de rette Steder; de energiske og paa-trængende, som langt fra altid ere dem, der trænge, end sige trænge mest, kunne ved at løbe fra Forening til Forening opnaa store Summer, som derved ikke komme dem til Gode, de burde komme, og istedetfor at sprede Lys og Lindring i mange Hjem bidrage de nu til at svække Arbejdsevnen og Arbejdslysten hos en Del Familier, som finde det behageligere at leve paa denne Maade end selv at arbejde for det til Livets Underhold nødvendige. For at hindre dette, er det, at der er foreslaaet oprettet et Oplysningskontor, hvor baade de velgørende Foreninger og private Folk skulde kunne henvende sig for at skaffe sig Oplysning om de Trængende, som anraabe om Hjælp.

Det er et saadant Oplysningskontors Nytte, Virke-maade og Virkefelt, Forff. give en Skildring af i det foreliggende Værk, og her kommer den Sagkundskab, de mange Aars Beskæftigelse med disse Emner nødvendigvis maa afkaste, baade Forff. og Læserne til Gode. Man maa ogsaa være enig med Forff. i, at et saadant Kontor kan være af overordentlig Betydning; det er efterhaanden blevet næsten umuligt for For-

eningerne at sikre sig imod, at de Hjælpsøgende ikke ogsaa have opnaaet Understøttelse andetstedsfra, og til sligt maa der nødvendigvis tages Hensyn baade ved Hjælpens Tilstaaelse og Udmaaling. Det er nemlig baade mange forskellige Selskaber og Stiftelser, der findes, og ogsaa store Pengesummer, der hvert Aar uddeles her i Byen; Forff. anføre 4 Mill. Kr., men et saa stort Tal kan man kun naa til ved at medtage Fattigvæsenets Uddeling, og for denne Institution vil et Oplysningskontor ikke faa videre Betydning, da Fattigvæsenet nok selv skal vide at skaffe sig de Oplysninger, det har Brug for. Men selv med Fradrag heraf er Summen mere end stor nok til at berettigge til en Udgift paa c. 5000 Kr. om Aaret til Oprettelsen af et saadant Kontor, som vil være af lige stor Betydning for Godgørenheden, som derved mere bliver istand til at opfylde Formaalet: »at hjælpe paa rette Sted og paa rette Maade«, og ogsaa for de Hjælpsøgende, hvem der saa virkelig kan ydes den Hjælp, de trænge til.

Hvad derimod den aldeles private Velgørenhed angaar, som finder sit Udtryk i en personlig Henvendelse til den enkelte Velgører, er det maaske nok et Spørgsmaal, om Kontoret her vil blive af større Betydning; det burde være det, men om ikke den øjeblikkelige Magelighed sejrer over den Ulejlighed, der dog altid er forbundet med at skulle sætte sig i Forbindelse med Kontoret, kan vel nok være Tvivl underkastet. Kunde imidlertid Kontoret ogsaa faa den Betydning, at det hindrede den ganske planløse Given ved Dørene og det Plattenslageri, som ofte følger dermed, hvorved i mange Tilfælde Godgørenheden kun

bliver til en Kasten i Grams af Penge til Skade for de virkelige Trængende og uden nævneværdig Betydning som Hjælp for dem, der faa Pengene, vilde Kontorets Existens ogsaa derved blive i høj Grad betydningsfuldt.

Det er derfor at haabe, at de Forarbejder, der ere gjorte, for at et saadant Oplysningskontor kan komme istand, maa sætte Frugt baade ved Oprettelsen af det og ved at alle velgørende Faktorer slutte sig til det og benytte dets Hjælp, saa at København kan undgaa den Fare, Storstadslivet fører med sig, at Godgøreheden bliver planløs.

Forff. omtale dernæst ogsaa andre Formaal, som Oplysningskontoret kunde blive af Betydning for, og udvikle deres Anskuelser om, hvorledes det vilde blive muligt, nemlig Oprettelsen af et Arbejdsanvisningskontor, som skulde blive en Art Selvsikring mod den almindelige Arbejdsløshed, og endvidere skulde Tanken om en Arbejderkoloni mulig kunne realiseres herigen-nem. Jeg ser imidlertid mere Afhandlingens Nytte og Betydning i dens første og store Formaal at søge oprettet Kontoret som Oplysningskontor; de andre Spørgsmaal ere af saa stor Rækkevidde og Betydning, at de næppe lade sig løse herigennem, selv om Kontorets Tilstedeværelse kunde give dem et Stød fremad. Et Arbejderanvisningskontor maatte saaledes omfatte mange andre Personer end dem alene, der henvende sig til Godgøreheden om Hjælp, og ligesaavel som man kan billige meget af det, der anføres til Støtte for den skitserede Arbejderkoloni, ligesaavel kan der anføres berettiget Tvivl, om den virkelig blev til Støtte for dem, der burde støttes herigennem. Man kommer

herved ind paa mange og store Spørgsmaal, som allerede ofte have været Genstand for vidtrækkende økonomiske Undersøgelser i den nyere Tid, og som bunde i Statens Stilling til Samfundets enkelte Medlemmer, hvor Principet »Hjælp til Selvhjælp« ikke mindst fremtræder til Besvarelse og Afgørelse.

M. K.

Stadskommunens Författning och Förvaltning enligt olika Länders Lagstiftning. En Studie af A. Regnéll. Glerupska Universitetsbokhandeln, Lund. (463 Sider).

I ovenstaaende Værk har Forf. samlet Kommunal-lovgivningens Hovedbestemmelser i de vigtigste europæiske Lande, nemlig i Tyskland, Østrig, Nederlandene, Belgien, Frankrig, Italien, Spanien, Portugal, England, Rusland, Ungarn, Danmark, Norge og Sverige.

Efterhaanden som Kommunernes Virksomhedsomraade er blevet udvidet, og flere og flere af de vigtigere Samfundsanliggender ere blevne tagne ind herunder, voxer Folks Interesse for at blive bekendt med, hvorledes Forholdene paa de paagældende Omraader ere ordnede i fremmede Lande. I saa Henseende er det foreliggende Værk af stor Betydning. Efter i de indledende Bemærkninger at have gjort Rede for, hvad der forstaas ved en Kommune, disses Selvstyre og Kommunalanliggenderne, gennemgaar det saa at sige hvert enkelt Lands Kommunalforfatning. Stoffet er ordnet saaledes, at til hvert enkelt Kommunalanliggende er knyttet en Fremstilling af Forholdene paa det paagældende Omraade i de forskellige behandlede Lande; derved forhøjes ogsaa i høj Grad Bogens Brugbarhed som Haandbog.

De Hovedafdelinger, hvori Værket falder, er: 1) Kommunernes lokale Omraade, 2) Kommunernes Medlemmer og disses kommunale Rettigheder og Pligter, 3) Kommunernes Forfatning, med en Omtale af Kommunalforsamlingerne, disses Medlemmer, Valg, Møder osv., 4) Kommunernes Virksomhedsomraade, 5) Beskatningsforhold, 6) Budget og Regnskabsforhold, 7) Det overordnede Tilsyn med Kommunerne.

Det vil heraf ses, at det er alle de vigtige Spørgsmaal, som kunne rejses paa det paagældende Omraade, der ere blevne gjorte til Genstand for Behandling, og da derhos Fremstillingen er klar og koncis, og ogsaa kortfattet, kan det ikke noksom tilraades de mange her i Landet, som beskæftige sig med og have Interesse for kommunale Forhold, at gøre sig bekendt med dette Værk, bag hvilket der ligger et stort Arbejde, og som forøvrigt ogsaa ganske savner Sidestykke i vor Literatur.

M. K.

Nogle Meddelelser om den ungarske Zonetarif.

Af

C. O. Rimestad,

Chef for de danske Statsbaners Tarifkontor.

Den 1. August 1889 indførte de ungarske Statsbaner en ny Tarif for Personers Befordring. Denne Tarif havde næppe virket nogle Maaneder, før den vakte den største Opsigt over hele Evropa. Det var en bekendt Sag, at den var et Forsøg paa at hæve Færdsdens Omfang og Banernes Indtægter ved billige, paa en ejendommelig simpel Maade beregnede Billetpriser, og Forsøget viste sig at lykkes over al Forventning. I August og September 1888 havde de ungarske Statsbaner befordret 1 Million Rejsende — i de tilsvarende to Maaneder efter den nye Tarifs Ikrafttræden befordrede de $2\frac{1}{2}$ Million, fra 1. August til 31. December befordredes i 1889 6,3 Million Rejsende mod 2,8 Million i samme Tidsrum af 1888; samtidig steg Indtægterne med over 1 Million Kroner.

Stigningen fortsattes i 1890, saa at det første Aar viste en Tilvæxt i Rejsernes Tal paa 160 % og i Indtægterne paa 20 %. Overalt kastede man sig derfor med Iver over Studiet af den nye Tarif — Zonetariffen som den kaldtes — for af den at lære, hvorledes en Persontarif burde indrettes. Det skulde jo synes, at hvad der var sket i Ungarn, maatte kunne

gentage sig andre Steder, og i ethvert Fald var det umiddelbart iøjnefaldende, at Zonetariffen havde store Fortrin for de ældre Tariffer. Den forkastede saaledes det meningsløse Tur- og Returbillets-System, og naar de ældre Tariffer havde Tusinder af Billetkombinationer uden dog at kunne opfylde den naturlige Fordring, at der paa enhver Station af nogen Betydning skal sælges Billetter til alle andre større Stationer, havde den ungarske Tarif faa Billetkombinationer men almindeligt Billetsalg. Endelig kendte den Taxter saa billige som ingen anden Tarif, ialtfald for visse Afstande; dens højeste Billetpris er Taxten for 14de Zone, som omfatter alle Afstande over 225 Kilometer (30 Mil); Billetpriisen i denne Zone er saa lav, at man i Ungarn kan rejse 225—900 Kilometer for 10 Kr. 50 Øre i II Klasse og med Iltog, medens en tilsvarende Rejse i Preussen koster fra 13 Kr. 35 Øre til over 53 Kr.

Ved et nærmere Kendskab maatte der dog opstaa adskillige Betænkeligheder ved uden videre at overføre den ungarske Zonetarif til andre Lande. En nøjeregaaende Undersøgelse viser nemlig, at Tariffens i Sandhed forbavsende Resultater for en Del ere begrundede i særlige Forudsætninger, som man ikke ubetinget kan gøre Regning paa at genfinde andre Steder, ligesom det umuligt lader sig nægte, at den er behæftet med flere Ejendommeligheder — man kunde næsten sige Særheder — som ingenlunde egne sig til Efterligning. Men trods alt dette er den et aandfuldt og dristigt Arbejde, der har ført fuldgdyldigt Bevis for mere end een Sætning, som ethvert Land kan staa sig ved at optage i sine Tariffer. I sin fra

den 1. December f. A. i Kraft traadte nye Tarif er Rusland da ogsaa delvis fulgt i Zonetariffens Spor; derimod er den »Zonetarif«, som de østerrigske Statsbaner indførte den 16. Juni 1850, saa forskellig fra den ungarske som vel mulig.

Det skulde være Hensigten med de efterfølgende Meddelelser at give en nøjere, men kortfattet Beskrivelse af den ungarske Zonetarif, dens Omraade og Indhold, dens Forudsætninger og Resultater, hvorved der da tillige vil blive Lejlighed til at dvæle lidt baade ved dens Mangler og ved dens store Fortrin.

I.

Omraade og Indhold.

Ungarn, den østlige noget større Halvdel af det østerrig-ungarske Monarki, omfatter Alt, hvad man tidligere benævnte Kongeriget Ungarn, Siebenbürgen, Slavonien, Kroatien og Militærgrænsen. Det er 325,000 □ Km. stort med $17\frac{1}{2}$ Million Indbyggere — altsaa godt og vel 8 Gange saa stort som Danmark med omtrent 8 Gange saa mange Mennesker. Landets Yderkanter ere bjergrige, men Midten er den store Slette, som gennemstrømmes af Donau og dens mægtige Biflod Theis. Befolkningen er som bekendt stærkt blandet, henimod Halvdelen er Magyarer, der bo spredt over hele Landet og næsten udelukkende befolke Egnene omkring Theis; Resten er navnlig Slaver, Tyskere og Romanier. Hovedstaden Budapest ligger ved Donau, omtrent lige langt fra Landets Nord-, Vest- og Sydgrænse, men dobbelt saa langt fjernet fra Østgrænsen, og altsaa navnlig noget afsides for Magyarerne. Den har nu $\frac{1}{2}$ Million Indbyggere, men er ogsaa den

eneste store By i Landet; derimod er der omtrent 80 Byer paa mellem 10 og 70000 Indbyggere og talrige Smaabyer.

Ungarns Jernbanenet er noget mindre tæt end det danske, men breder sig dog over alle Landets Dele. Det udgør ialt c. 12500 Km., hvoraf 7746 tilhøre Staten*). Midtpunktet for det ungarske Statsbanenet er Budapest; herfra udstraale 7 Hovedlinier, der forgrene sig i nogen Afstand fra Hovedstaden. Fem af disse Hovedlinier, der vende mod Galizien, mod Rumænien, mod Serbien og Bosnien, ere atter forbundne ved Tværlinier, og danne saaledes en stor Fællesgruppe paa 5 à 6000 Km., som jeg her vil benævne den østlige Fællesgruppe. De to andre Linier, som vende mod Tyskland (Østerrige), ere derimod hverken indbyrdes forbundne eller forbundne med den østlige Fællesgruppe, undtagen netop i Budapest. Enhver Rejse mellem en Station i den østlige Fællesgruppe og en Station paa en af de to vestlige Linier, ligesom enhver Rejse mellem Stationer paa de to vestlige Grupper indbyrdes kommer som Følge heraf til at bevæge sig over Budapest; der er kun denne ene Vej**). Men gennemgaaende Billetter udover Budapest sælges ikke; den Rejsende maa altsaa løse ny Billet og begynde en ny Zoneberegning der. Denne Foranstaltning er naturligvis truffet med Forsæt, — for at hæve Hovedstadens Betydning siges

---

*) Til Sammenligning anføres, at de danske Jernbaner ere mellem 2200 og 2300 Km., hvoraf c. 1800 ere Statsbaner.

**) Paa nogle faa Steder danne Privatbaner en Forbindelse, men i tariffarisk Henseende er det det samme, som om der ingen Forbindelse var, da Zoneberegningen brydes ved Privatbanen.

det — men den medfører en væsentlig Fordyrelse af mange Rejser. Fra Debreczen Øst for Theis til Bruck ved Grænsen af Østerrige, tæt ved Wien, en Rejse paa 456 Km., betales saaledes ikke, som man skulde vente, for 14 Zoner, men for $13 + 13 = 26$ Zoner, fordi Vejen gaar over Budapest. Derimod betales der fra Brassó (Kronstadt) i det sydlige Siebenbürgen til Ruttka ved Galiziens Grænse, en Rejse paa 927 Km., kun for 14 Zoner, fordi begge Stationer høre til den østlige Fællesgruppe.

Vi staa her overfor en af den ungarske Zonetarifs største Ejendommeligheder. Den er ikke en Fællestarif for hele det ungarske Statsbanenet, men de ungarske Statsbaner ere delte i flere Grupper, og for hver af dem gælder Zonetariffen; vil man derimod rejse fra en Gruppe til en anden, begynder der hver Gang en ny Billetberegning. Jeg har allerede nævnt de 3 store Grupper (den østlige Fællesgruppe og de to vestlige), men foruden dem er der adskillige Smaagrupper; som Følge heraf kan en Rejsende fra Grænsen af Galizien til Grænsen af Steyermark endog komme til at gennemløbe 4 Grupper og betale for 43 Zoner, uagtet han ikke tilbagelægger en længere Vej end den før nævnte Rejsende fra Brassó til Ruttka, der slipper med at betale for 14 Zoner.

Indenfor den enkelte Gruppe, hvor Tariffen altsaa viser sig i sin Renhed, udstedes der Billetter mellem alle Stationer, men kun Enkeltbilletter, ikke Tur- og Returbilletter. Al Moderation for Selskabsrejser, for Rejser til Møder og deslige er bortfalden paa nogle ubetydelige Undtagelser nær. Forøvrigt skelnes der mellem Nærtrafikken og den fjernere Trafik. For

Nærtrafikken er der to Taxter, til nærmeste og til næstnærmeste Station. Taxterne ere i dansk Mønt:

	I Klasse.	II Klasse.	III Klasse.
til næste Station	45 Øre	23 Øre	15 Øre
til næstnæste Station	60 —	33 —	23 —

Disse Billetter gælde ikke til Iltog. I den fjernere Trafik er der 14 Zoner, udgaaende fra hver enkelt Station. De første 13 Zoner ere af noget forskellig Længde, fra 15 til 25 Kilometer, og naa tilsammen til den 225de Kilometer; 14de Zone indbefatter derimod alle Distancer derudover, lige til den længste Afstand, der forekommer, eller godt og vel 900 Kilometer. Biletpriserne ere i dansk Mønt følgende, hvorved bemærkes, at Iltogene nu ikke mere, som i den første Tid, føre 3die Klasse.

Zone	Kilometer	Person- og blandede Togs Billetter			Iltogsbilletter	
		I Øre	II Øre	III Øre	I Øre	II Øre
I	til 25	75	60	38	90	75
II	26—40	150	120	75	180	150
III	41—55	225	180	113	270	225
IV	56—70	300	240	150	360	300
V	71—85	375	300	188	450	375
VI	86—100	450	360	225	540	450
VII	101—115	525	420	263	630	525
VIII	116—130	600	480	300	720	600
IX	131—145	675	540	338	810	675
X	146—160	750	600	375	900	750
XI	161—175	825	660	413	990	825
XII	176—200	900	720	450	1080	900
XIII	201—225	1050	795	525	1260	975
XIV	over 225	1200	870	600	1440	1050

De anførte Taxter ere meget billige, paa ganske korte og meget lange Afstande billigere end de danske Statsbaners, paa Mellemafstande noget højere. Faktisk forhøjes de imidlertid en Del ved, at Rejsegods ikke befordres frit, men kun mod en forøvrigt lempelig Til-lægsbetaling. Hvor simpelt Billetsystemet er, vil frem-gaa af Følgende. Hvis vi tænkte os den ungarske Zonetarif overført paa de danske Statsbaner, saaledes at disse dannede én Gruppe, vilde København kun faa følgende 16 Billetsorter til hver Klasse og Togart:

- I til Frederiksberg eller Nørrebro,
- I til Glostrup, Herløv eller Hellerup,
- 13 til de andre Stationer paa Øerne og
- I til Jylland.

I Maaden, hvorpaa Taxterne ere dannede, er der adskillige Uregelmæssigheder og Besynderligheder. Jeg skal kun dvæle ved en enkelt. Af de ovenanførte Tal fremgaar det, at Biletpriserne til næste og næstnæste Station ere lavere end Forskellen mellem Prisen for to paa hinanden følgende Zoner. Det bliver derfor i en Mangfoldighed af Tilfælde billigere at løse to Billetter for en vis Strækning end én. Herimod vilde der forsaavidt Intet være at indvende, naar denne Konsekvens af Billetsystemet anerkendtes som lovlig — men det gør den ikke; den Rejsende skal løse én Billet og maa ikke rejse paa to Billetter. For at tage et Ex-empel, som selve Forklaringen til Tariffen nævner: naar en Mand vil rejse fra Gyöngyös til Budapest, skal han løse en Billet til 7 Zone, altsaa paa III Klasse og i Persontog betale 2 Kr. 63 Øre, uagtet han kunde gøre Rejsen for 2 Kr. 40 Øre, naar han først løste en Billet til sin Nabostation Vamós—Györk (15 Øre) og

derfra 6 Zones Billet (225 Øre) til Budapest. Her er Forskellen kun 23 Øre, men den kan løbe op til over 1 Krone. Gør den Rejsende Forsøg paa at omgaa Bestemmelsen, ifalder han en Bøde paa 5 Kr. 40 Øre.

Dette er selvfølgelig en urimelig Bestemmelse, som heller ikke lader sig gennemføre i Praxis. I ethvert Fald kan den lovligt omgaaes, naar man paa Omkarteringsstationen lader et Tog passere og tager med det næste. Efter hvad der foreligger, ere den ene og den anden Slags Omgaaelser overmaade hyppige, og Bestemmelsen har da bl. A. den uheldige Virkning, at den fordunkler Tariffens Resultater. I det ovenfor nævnte Exempel foreligger der i Virkeligheden kun 1 Rejse i 7 Zone, men i Statistikken vil den Rejsende, naar han omkarterer sig, optræde som 2 Rejsende, 1 i 6 Zone og 1 i Nærtrafikken. I ethvert enkelt af de mange Tilfælde, hvor denne Fremgangsmaade følges, kommer der saaledes i Statistikken 1 Rejsende for meget i Nærtrafikken, som derfor kommer til at opvise et større Antal Rejser, end den skulde.

II.

Tariffens Forudsætninger og Resultater.

Efterat der saaledes er givet en kort Skildring af den ungarske Zonetarif, turde det være rettest at paa-vise, hvilke Forhold og Omstændigheder det var, der bevægede den ungarske Stat til at indføre den nye Tarif, hvilke Resultater den førte til og om disse Resultater svarede til Forventningerne.

En af Statsbanestyrelsen i 1892 udgiven Redegørelse indeholder meget fyldige Oplysninger om de ved Tariffens Indførelse ledende Motiver. »I lang Tid«,

hedder det her, »havde man været overbevist om, at Tarifferne for Personbefordringen, hvis Oprindelse gaar tilbage til den tjørne Tid, da Banerne bleve byggede, ikke længere fyldestgjorde Publikums og Jernbanens sande Interesser. Jernbanerne klagede uophørligt over, at Persontrafikken indbragte saa lidt og ingensomhelst Fremgang viste; paa den anden Side klagede Publikum uophørligt over de høje Billetpreiser«. Alt dette var ikke, fordi Jernbanebestyrelserne havde ligget paa den lade Side; tværtimod havde man efterhaanden indført et Utal af Prisnedsættelser, sigtende til at hæve Trafikken, saasom Dobbeltbilletter og Rundrejsebilletter, Abonnementskort og Kilometerbilletter, Badebilletter og Feriebilletter, Billetter for Turister og Studerende, for sluttede Selskaber og Foreninger. »Men alle disse Forholdsregler vare utilstrækkelige til at give Persontrafikken noget Opsving eller gøre den rentabel for Banerne; ej heller ophørte de stereotype Klager«.

Disse i en vis Almindelighed holdte Bemærkninger havde, som det yderligere paavises, en ganske særlig Anvendelighed for Ungarns Vedkommende. Thi paa den ene Side viste Statistiken, at der i Ungarn i Midten af 80'erne kun faldt 1 Rejse om Aaret paa hver Indbygger i Landet, medens Østerrige havde 2, Tyskland 6, England endog 15*), og paa den anden Side vare de ungarske Persontaxter højere end de fleste andre Landes — af en Række Exempler, der anføres i Redegørelsen, kan det ses, at de gennemgaaende vare en 50 pCt. højere end de danske Statsbaners — medens Indtægterne vare smaa og omtrent uforandrede fra Aar til Aar.

*) Danmark har i 1894 sex Rejser pr. Indbygger.

Den ungarske Handelsminister, Gabriel de Baross, besluttede derfor at foretage et radikalt Skridt. De tidligere spredte Smaaforsøg paa ved kunstige Billetsorter at hæve Trafikken skulde ophøre, og et simpelt ensartet System indføres. Paa de ganske korte Afstande (indtil 25 Km.) skulde Taxterne gøres til »Sporvognstaxter«, dernæst maatte ingen Billetpris, selv for de længste Afstande, overskride et Maximum, som laa indenfor, hvad enhver Pengepung formaaede at udrede. Priserne for Mellemafstandene (25—200 Km.) skulde derimod ikke væsentligt nedsættes; her laa den store og særligt indbringende Trafik, hvorfor Risikoen ved en større Nedsættelse vilde blive altfor betydelig.

Resultatet af den nye Tarif var en afgjort Sejr, ja overtraf vel i enhver Henseende de Forventninger, som dens Ophavsmænd havde næret. I 1888 — Aaret før Zonetariffen indførtes — befordrede de ungarske Statsbaner c. 6 Millioner Rejsende, eller naar man medregner de Strækninger, som senere ere erhvervede for den ungarske Stat, 9,140,000 Rejsende. Dette Tal er voxet fra Aar til Aar. Der befordredes nemlig:

i 1888	9,140,000	Rejsende
i 1889	13,150,000	—
i 1890	21,790,000	—
i 1891	26,000,000	—
i 1892	28,870,000	—
i 1893	31,500,000	—
i 1894	32,580,000	—

Tilvæksten var saaledes i 6 Aar c. 23½ Million Rejsende eller 256 pCt. Til Sammenligning kan det anføres, at Personfærdslen pr. Banemil i samme Tidsrum (1888—89 til 1894—95) er steget 35 pCt. paa de danske Statsbaner.

Hvad Indtægten angaar, voxede den naturligvis langt fra i samme Forhold, men dog meget anseeligt; den udgjorde

i 1888	21,3	Millioner Kroner	
i 1889	22,7	—	—
i 1890	25,6	—	—
i 1891	28,1	—	—
i 1892	29,8	—	—
i 1893	32,0	—	—
i 1894	35,0	—	—

Indtægtsforøgelsen var saaledes op imod 14 Mill. Kroner eller 65 pCt. I samme Tidsrum steg de danske Statsbaners Personindtægt pr. Banemil 21 pCt.

Som ovenfor anført, havde Tariffen stillet sig en væsentlig forskellig Opgave overfor Rejser:

1. paa de ganske korte Afstande — indtil 25 Km.,
2. paa Mellemafstandene, 25—200 Km.,
3. paa de længste Afstande, over 200 Km.

Ogsaa indenfor hver af disse Grupper havde man naaet, hvad man tilsigtede. Paa Afstande indtil 25 Km., den første Zone, viser Statistikken endog en ganske forbavsende Tilvæxt, men dens Resultater maa rigtig nok her modtages med adskillige Reservationer. For det Første maa det erindres, hvad der er bemærket i Slutningen af Punkt I, at Langvejsrejsende fra alle Zoner for at opnaa en Besparselse omkartere sig i 1ste Zone. Hvor mange »statistiske Rejsende«, der paa denne Maade tilføres 1ste Zone, lader sig nu imidlertid ikke opgøre; sandsynligvis drejer det sig om et meget stort Tal. Men der er et andet Moment, som nøjagtigt kan belyses, og som ikke kan lades ude af Betragtning, nemlig at 1ste Zone, der kun skulde strække sig til en Afstand af 25 Km., ved Budapest og de større

Byer i Provinserne er udvidet udover denne Grænse, enkeltvis lige til den 55de Kilometer, saa at — som den officielle Beretning siger — den normale Taxtberegning først begynder med den 4de Zone. Vil man have et nogenlunde paalideligt Billede af Nærtrafikens Tilvæxt, maa man derfor medregne Tallene for 2den og 3die Zone eller alle Afstande til 55 Km. (c. 7 Mil). Og her viser det sig da — hvad man efter det Ovenstaaende maatte vente — at de Rejsendes Tal i 2den og 3die Zone kun er voxet med henholdsvis 38 og 23 pCt., medens 1ste Zone, taget for sig alene, er voxet med 680 pCt. og at Indtægten, som i 1ste Zone er voxet med henimod 4 Millioner Kroner, i 2den og 3die Zone er formindsket med 300,000 Kroner. Sammenfatter man herefter 1ste, 2den og 3die Zone (Afstandene til 55 Km.) under de korte Afstande, 4de—12te Zone under Mellemafstandene og 13de—14de Zone under de lange Afstande, faar man for hver Gruppe følgende Tilvæxt:

Zone	Afstand Km.	Antal Rejser				Indtægt i Kroner			
		i 1888	i 1894	Tilvæxt i pCt.	Tilvæxt i pCt.	i 1888	i 1894	Tilvæxt	Tilvæxt i pCt.
1-3	1-55	6,085,000	26,974,000	+ 343		6,265,000	9,930,000	3,665,000	+ 58,5
4-12	56-200	2,642,000	3,968,000	+ 50		10,588,000	12,383,000	1,795,000	+ 17
13-14	over 200	412,700	1,640,300	+ 297		4,446,000	12,740,000	8,294,000	+ 186,5

Disse Tal behøve næppe nogen vidtløftig Forklaring. Mellemafstandene, for hvilke Tariffen ikke har gjort noget synderligt, vise kun en svagere Tilvæxt, særligt hvad Indtægten angaar; forbavsende er derimod Stigningen i den første Gruppe, men endnu mere Tallene for de lange Afstande. Procentvis er Rejsernes Antal her voxet næsten i samme Forhold som paa de korteste Afstande, men Indtægten 186 pCt. mod 58 pCt., $8\frac{1}{3}$ Million Kroner mod $3\frac{2}{3}$. Af hele den Indtægtsforøgelse, som den nye Tarif har skabt, $13\frac{3}{4}$ Million Kroner, falder mere end 60 pCt. paa Afstandene over 200 Kilometer.

III.

Den ungarske Zonetarif har brudt Staven over de gamle Tarifsystemer med de høje »ordinære« Billetpriser og de utallige ekstraordinære »Moderationer«. Den har ført et praktisk Bevis for, at baade Jernbanen og de Rejsende kunne undvære Returbilletterne med deres ubegribelige Præmier for dem, der vende tilbage til deres Hjem inden en vis i Tariffen nævnt Frist — snart nogle faa Dage, snart et Par Uger eller Maaneder; den har i alt Væsentligt hævet de tidligere Taxtnedsættelser for dem, der rejse i »sluttede Selskaber« eller i visse særlige af Jernbanebestyrelserne sanktionerede Øjemed; den har endelig med sine faa Billetsorter kunnet indføre almindeligt Billetsalg mellem alle Stationer, hvad ingen tidligere Tarif har mægtet, og derigennem befriet de Rejsende for mangfoldige Gener og forøgede Udgifter. Selv om den ikke havde andre Fortrin, vilde den derfor fortjene al Anerkendelse som den Tarif, der først har vist Vejen til et simplere

og retfærdigere Billetsystem. Men den har tillige aabnet et nyt og frugtbart Felt ved at vise, at de langvejs Rejser kunne gøres lettilgængelige, selv for de Ubemidlede. Paa de korte Afstande er Zonetariffens Taxter vel moderate — deres Gennemsnitshøjde svarer temmelig nøje til halv Dobbeltbilletspris hos os, de vilkaarlige Afvigelser omkring Byerne gøre dem endnu lavere — men paa den anden Side er Beregningen efter Zoner næppe heldig paa de korte Afstande, fordi Springet i Billetpriserne bliver uforholdsmæssigt stort. Der kan ikke være nogen fornuftig Grund til, at en Rejse paa 26 Kilometer (2 Zone) skal koste dobbelt saa meget som en Rejse paa 25 Kilometer (1 Zone) eller en Rejse paa 56 Kilometer (4 Zone) $\frac{1}{3}$ mere end en Rejse paa 55 Kilometer (3 Zone). Heller ikke maa man af den Omstændighed, at den procentvise Tilvæxt har været saa stor, lade sig forlede til at tro, at der i Ungarn, absolut taget, er skabt en særlig stærk Trafik paa de korte Afstande, tvertimod. Lad os drage en Sammenligning med vore hjemlige Forhold, Ungarn og Danmark er jo omtrent lige tæt befolkede, og en Sammenligning mellem Rejsernes Antal pr. Banekilometer maa derfor rettelig kunne anstilles. Forholdet for Nærtrafikkens Vedkommende er nu følgende:

	Antal Rejser Aar paa 1—55 Km.	Banenettets Længde	Antal Rejser pr. Banek.
Ungarske Statsbaner 1894	26,974,700	7746 Km.	3482
Danske Statsbaner 18 ^{93/94}	9,929,149	1732 —	5730

Den danske Nærtrafik er altsaa 64 pCt. stærkere end den ungarske, hvad der vel væsentligt skyldes den Omstændighed, at vi alt i en lang Aarrække have haft lave Taxter for disse Afstande.

Men paa de lange Afstande stiller Forholdet sig omvendt. Her er vor Trafik baade ringe og stagnerende, muligt endog svagt tilbagegaende. Paa Afstande over 200 Km. befordrede vi i 1888—89 c. 80 Rejsende pr. Banekilometer, i 1893—94 c. 78, i Ungarn befordredes der henholdsvis 59 og 211. I det Hele turde følgende Sammenstilling være oplysende:

paa Afstande til	i Danmark		i Ungarn	
	pCt. af		pCt. af	
	Antal samtl.Rejser		Antal samtl.Rejser	
55 Km.....	5730	87,23	3482	82,79
— — fra 55—200 Km.	764	11,58	513	12,19
— — over 200 Km..	78	1,19	211	5,02
	6572		4206	

Pr. Banekilometer er Antallet af langvejs Rejsende i Ungarn altsaa absolut taget 2,7 Gange saa stort som i Danmark, procentvis over 4 Gange saa stort. Kunde vi naa samme Procent for de lange Afstande som Ungarn, vilde vore 135,000 Rejser paa over 200 Kilometer voxte til 570,000, og vore Indtægter, selv med en betydelig Nedsættelse i Prisen, 1 Million Kr. eller mere.

En Rejse fra Brassó til Budapest kostede, for 2den Klasse og i Iltog, i Aaret 1888 c. 49 Kroner, fra Brassó til Ruttka over 61 Kroner. Ingen af disse Taxter kunde kaldes overdreven høj efter de gamle Tarifprinciper. Nu koster samme Rejse 10 Kr. 50 Ø. Det er Nedsættelser af denne Art, der have Betydning for Folk, men det er ogsaa den Slags Nedsættelser, som kunne betale sig for Jernbanerne. Forøvrigt er der næppe Tvivl om, at ogsaa Taxterne for Mellemafstandene kunde nedsættes med Fordel, men herom oplyser den ungarske Zonetarif Intet.

Herbert Spencer.

W. H. Hudson: An Introduction to the Philosophy of Herbert Spencer.

III.

Programmet til »The Synthetic Philosophy« blev udarbejdet og offentliggjort i 1859—60. I Løbet af omtrent en Menneskealder har derefter Herbert Spencer udsendt en statelig Række af Bind og derigennem paa det nærmeste indfriet det Løfte, Programmet gav. At det lykkedes ham saa nøjagtigt at gennemføre det Program, han havde udkastet, beviser, at førend Pen-
nen sattes til Papiret, var Stoffet og Ideerne lagt tilrette i hans Hoved med en forbavsende Sikkerhed; det er et temmeligt enestaaende Kunststykke med en saadan Nøjagtighed i Løbet af noget over tredive Aar at kunne gennemføre en Plan af et saadant Omfang.

Saaledes som Planen var lagt og saaledes som den ogsaa blev gennemført, skulde »den synthetiske Filosofi« aabnes med en Redegørelse for de første Principer og derhos bestaa af en biologisk, en psykologisk, en sociologisk og en ethisk Del.

Her kunne vi ikke fordybe os i alle disse forskellige, omend sammenknyttede Emner. Vi holde os til,

hvad der ligger os nærmest, og vende os da, følgende Professor Hudson, til Spencers Sociologi*).

I.

Herbert Spencers sociale og politiske Lærdomme ere i deres Hovedtræk velbekendte for mange Læsere, der ellers ikke kende noget videre til hans Bøger. Hans mest populært skrevne og mest udbredte Bøger ere — alene med Undtagelse af den lille Bog om Opdragelsen — de Bøger, i hvilke han direkte tager fat paa de Problemer, der angaa Borgernes Forhold indbyrdes og Forhold til Regeringen. I »Social Statics«, i »Introduction to the Study of Sociology« og i »The Man *versus* the State« har han med sjelden Styrke og Klarhed behandlet disse Problemer i deres brogede

---

*) Hudson meddeler Spencers Definition af »Evolution« i dens simpleste Form saaledes: »Evolution is a continuous change from indefinite incoherent homogeneity to definite coherent heterogeneity of structure and function, through successive differentiations and integrations«. Hvorledes Spencer er kommen til denne Definition, derfor gør Mr. Hudson Rede, i det Hele klart og forholdsvis kortfattet. Han bemærker, efter at have anført Definitionen, at Publikum jo temmelig gennemgaaende har en betydelig Rædsel for Abstraktioner og er tilbøjeligt til at mene, at da lange og usædvanlige Udtryk ofte benyttes for dermed at skjule Tankernes Fattigdom, saa maa man altid vente at finde Fattigdom i Tankerne, saa snart man ser indviklede og fremmedagtige Udtryk benyttede. En Formel som den oven citerede har da ofte maattet finde sig i at blive latterliggjort. Mr. Kirkman har paataget sig at oversætte Definitionen »into plain English«, og Resultatet ser saaledes ud: »Evolution is a change from a nohowish, untalkaboutable, all-alikeness to a somehowish and in-general talk-aboutable, not-all-alikeness, by continuous somethingelseifications and stick-togetherations«. Som Spøg betragtet kan denne Oversættelse være pudsig nok — som et Argument vejer den selvfølgelig intet.

Former, og har været særligt heldige i Valget af oplysende Exempler, og skønt der er filosofisk Sammenhold i hele Slutningsrækken, skønt de første Principer helt igennem vises at være den faste Grundvold, hvorpaa enhver fremsat Sætning hviler, er dog det populære Standpunkt gennemført: Argumentationen tager snarere Sigte paa den almindelige Læser end paa den specielle Forsker. Af det større Publikum antages eller forkastes Herbert Spencers individualistiske Theorier uden nogen Tanke om deres Forhold til hans filosofiske System som et Hele; hvorledes de kom ind i det, og hvilken bestemt Plads de her indtage, er Spørgsmaal, som sjældent tages i Betragtning.

Dette er saa meget mere naturligt, fordi vi (eller i alt Fald de fleste af os), selv om vi ere blevne trætte af at »bo i Overleveringens møblerede Lejligheder«, ikke have udarbejdet os en systematisk Livs-Theori. Vi have, hvad vi behage at kalde vore Ideer (mere korrekt: Indtryk) om de fleste Ting, og jo mindre vi forstaa af en Sag, desto stærkere pleje vore Menings-Ytringer at være. Men disse Ideer hænge sjældent indbyrdes sammen, ere sjældent knyttede til dybt underliggende Principer. Deres Rødder strække sig ned i vort Følelsesliv, og drage derfra deres Næring; forskellige tilfældige Omstændigheder i vor tidligste Opdragelse, i vore Omgivelser, vor Selvinteresse eller Klasseinteresse give dem, uden at vi selv vide af det, deres særlige Form og Farve. Det er pudsigt, naar vi studere vore Venner (Modsigelserne hos os selv ville vi neppe være i Stand til at opdage), at bemærke, hvilket et Virvar af modsigende Meninger de fleste af dem forstaa at finde Plads til, uden at det synes, deres

Selvtilfredshed eller Sjælsro et Øjeblik bringes i Forlegenhed derved. En Ærke-Radikal, der stilles ligeoverfor en ny Form af et gammelt Spørgsmaal, udvikler pludselig en kras Konservatisme; en bigot Konservativ opkaster sig i et eller andet specielt Spørgsmaal til Talsmand for Doktriner, paa hvilke han i andre og maaske mere sædvanlige Tilfælde vilde se med Rædsel. Folk, der ville drive Verden frem i en Retning, holde den tilbage i andre; Fortidens og Fremtidens Evangelier forkyndes i samme Aandedræt af samme Person. Faa erkende det Meningsløse i alt dette; Faa forstaa, hvilket aandeligt Anarki, hvilken Løshed i de sociale Bestræbelser, der maa flyde heraf; endnu Færre forstaa, at det skyldes en hos de Fleste tilstedeværende Mangel paa Øvelse i at tænke methodisk, en Mangel paa store centrale Principer.

Naar Folk ikke bryde sig om Manglen paa Sammenhæng i deres egne Forestillinger, er det rimeligt, at de heller ikke give sig til at undersøge, hvorledes det forholder sig med Anskuelsernes Sammenhæng hos andre Folk. Faa de fat paa en eller anden af Spencers Bøger, tænke de altsaa vel over, hvad der staar i den; men om denne enkelte Bogs Sammenhæng med Spencers øvrige Bøger spørge de i Almindelighed ikke. Spencers Individualisme hænger muligvis organisk sammen med de af ham udviklede Evolutions-Principer, og maaske gør den det ikke; — det er noget, Folk i Almindelighed ikke spørger om, om de end ere meget parate til at diskutere hans Individualisme i og for sig. Hudson har netop sat sig den modsatte Opgave. At betragte Spencers sociale og politiske Synsmaader med Hensyn til deres praktiske Anvendelse, vilde føre ham udenfor de Grænser, han har afstukket for sin »In-

roduction to the Philosophy of Herbert Spencer«; derimod har han netop ønsket at accentuere, at Spencers sociologiske Anskuelse organisk høre sammen med hans hele Evolutions-Opfattelse.

2. Sir James Mackintosh's engang berømte Sætning: »constitutions are not made, but grow« slog hans Samtid som særdeles original og skarpsindig; — men, som Spencer siger, »det, som vor Tid finder mest mærkeligt ved den, er, at man nogen Tid fandt den saa mærkelig«. Ikke blot er det Princip, der ligger i den, for længe siden gaaet over til at blive en Trivialitet; men fra Evolutions-Standpunktet se vi nu alle, at den kun udgør en lille Del af en langt videre Sandhed. I alle sine Former og i alle sine Forgreninger er selve Samfundet ikke en kunstigt sammenstykket Genstand, men en Ting af langsom og naturlig Udvikling. Det maa opfattes som en levende Ting, ikke som en Mechanisme.

Sammenligninger mellem Samfundet og en individuel Organisme ere blevne gjorte før Spencers Tid, men paa en for løs og ubestemt Maade til at kunne være til megen Nytte. Spencer, der allerede i en Artikel om »The Social Organism«, som i Jan. 1860 offentligjordes i Westminster Review, havde Spørgsmaalet for, bestræbte sig for at give Analogierne mere Fasthed. Gengiven i den stærkest muligt sammentrængte Form lyde de af ham dragne Paralleller saaledes:

1. Begyndende som smaa Aggregationer tage baade Samfund og Individ umærkelig til i Masse, i nogle Tilfælde i en saadan Grad, at de kunne voxer op til en Masse, der er Tusinder af Gange større end den oprindelige.

2. Baade Samfund og Individ, der begynde med en saa usammensat Bygning, at de betragtes som strukturløse, faa under deres Væxt en bestandigt mere sammensat Bygning.

3. I et Samfund i dets tidlige uudviklede Tilstand, ligesom i en individuel Organisme i dens tidlige og uudviklede Tilstand findes der neppe nogen gensidig Afhængighed mellem Delene; i begge Tilfælde erhverve Delene efterhaanden en gensidig Afhængighed, og denne bliver tilsidst saa stor, at hver Dels Liv og Virksomhed kun muliggøres ved det Øvriges Liv og Virksomhed.

4. Et Samfunds Liv og Udvikling er uafhængig af og langt længere end det Liv og den Udvikling, nogen af dets Enheder har at opvise, idet disse fødes, voxe, reproducere og dø, medens det politiske Legeme, der er sammensat af dem, overlever Slægt efter Slægt, tiltagende i Masse, i Bygningens Fuldstændighed og i funktionel Virksomhed.

En Betragtning af disse Analogier vil gøre det klart, at de vigtigste af dem (Nr. 2 og 3) indeholde Elementer, som bringe Samfundets Væxt direkte ind under den almindelige Evolutions-Lov. Samfund gaa; ligesom de individuelle Organismer, under deres Udviklings Forløb fra Simpelhed til Sammensathed i Bygningen, samtidigt med at de forskellige Dele efterhaanden erhverve større og større gensidig Afhængighed; med andre Ord: Forandringen gaar i Retning af baade stigende Heterogenitet og stigende Enhed. De vilde Stammer, der staar lavest paa Udviklingsstigen, ere blot løse, næsten homogene Samlinger af Individuer og Familier, der leve opad hverandre, men knap nok afhængige af hverandre. Bortset fra de Forskelligheder

i Magt og Virksomhed, der betinges ved Kønsforskellen, findes der næsten ingen Forskel. »Enhver Mand er Kriger, Jæger, Fisker, Værktøjsfabrikant, Husbygger; enhver Kvinde udfører det samme Trællearbejde«. Der har endnu ikke fundet nogen Specialisation Sted mellem Delene; og samtidigt »er enhver Familie sig selv nok og kunde, udenfor Forsvars- og Angrebs-Formaal, ligesaa godt leve borte fra de Øvrige«, — den gensidige Afhængighed er ringe. Meget tidligt begynder imidlertid vigtige Forandringer at gøre sig bemærkede. Differentiation begynder. Der fremstaar Høvdinge, og Forskellen mellem Regerende og Rege-rede udvikler sig; de politiske Organisationer blive mere og mere sammensatte. De industrielle Forskel-ligheder, der udvikle sig samtidigt hermed, ere endnu betydeligere. De individuelle Familier producere ikke mere for sig selv alene, dække ikke mere selv hele deres Forbrug. Arbejdet specialiseres og deles, og Delingen gaar stedse videre. Men jo mere Heterogen-iteten stiger, desto stærkere maa ogsaa Integrationen stige. Arbejdets stigende Deling følges nødvendigvis af en stedse større indbyrdes Afhængighed mellem de Individuer, mellem hvilke Arbejdet er blevet delt.

Fra den sociale Væxts første Trin lige ned til den Udvikling, hvorom Aviserne idag bringe Beretning, har det, vi kalde Fremskridt, altid været saaledes karakteriseret. Alle Forandringer i Retningen fremad have været Forandringer, der gjorde den sociale Struktur mere sammensat, samtidigt med at forøge den organ-iske Enhed, og denne dobbeltsidede Bevægelse er nu kommen saa vidt, at vi se dens Virkninger i de store Verdensstaters indbyrdes Forhold. I Menneskeslægtsen Solidaritet se vi Evolutions-Principet i dets videst mulige

Anvendelse. Ikke blot ere de store moderne Stater blevne stedse mere specialiserede og unificerede indenfor deres egne Grænser, men selve den civiliserede Verden udvikler sig til et stort organisk Hele, der er sammensat af mange stærkt specialiserede, men gensidigt afhængige Aggregationer.

To vigtige Punkter fremhæves særligt her: For det Første betegner i den sociale saavel som i den individuelle Organisme Gentagelsen af ensartede Dele et forholdsvis lavt Udviklingstrin; for de højere Udviklingstrin er det karakteristisk, at der findes særlige Organer for Udførelsen af særlige Funktioner. For det Andet: ethvert Organs Virksomhed er begrænset, og med en fyldestgørende Udførelse af den for hvert Organ særlige Funktion er det uforeneligt, at Udførelsen af andre Funktioner vedblive at hvile paa det. Skal Organets egen Funktion tilbørligt udføres, maa det ved andre Organer befries for Nødvendigheden af at paatage sig anden Virksomhed.

Forskellighederne mellem Samfund og individuel Organisme ere — ligeledes gengivne saa sammentrængt som vel muligt — disse:

1. Samfund have ingen specifikke ydre Former.
2. Den individuelle Organismes levende Væv er en sammenhængende Masse; et Samfunds levende Elementer danne ikke en sammenhængende Masse, men findes mere eller mindre spredte over en vis Del af Jordens Overflade.
3. Den individuelle Organismes levende Elementer ere for Størstedelen fixerede i deres relative Stillinger; den sociale Organismes ere i Stand til at bevæge sig fra Sted til Sted.
4. I Dyrets Legeme er kun et særligt Væv for-

synet med Følelsessans; i Samfundet ere alle Medlemmerne begavede med Følelse.

Med megen Skarpsindighed søger Spencer at vise, at disse Modsætninger dog ikke ere saa fundamentale, som de ved første Øjekast kunde synes at være; — men Forskellen Nr. 3 rækker dog meget vidt. Der følger af den, at Forholdet mellem Dele og Helhed i den sociale Organisme er et helt andet end Forholdet mellem Dele og Helhed i den individuelle Organisme. »Medens i individuelle Legemer alle andre Deles Velfærd er underkastet Nervesystemets Velfærd, holder dette ikke Stik, eller dog kun i ringe Grad, i Stats-Legemer. Alle et Dyrs Dele gaa op i det Heles Liv; det Hele har en samlet Bevidsthed, der er i Stand til at føle Lykke eller Lidelse. Saaledes forholder det sig ikke med et Samfund, efterdi dets levende Enheder ikke miste og ikke kunne miste individuel Bevidsthed, og efterdi Samfundet som Helhed ikke har nogen korporativ Bevidsthed. Og dette er en evigt værende Grund til, at Borgernes Velfærd ikke med Rette kan ofres for Statens formodede Fordel, og en Grund til at Staten ene opretholdes for Borgernes Skyld. Det korporative Liv maa her tjene som Redskab for Delenes Liv, i Stedet for at Delenes Liv skulde forholde sig tjenende til det korporative Liv«.

3.

Denne Slutning giver Anledning til en nøjere Betragtning af Spørgsmaalet om Forholdet mellem Del og Helhed i den sociale Organisme.

Fra Samfundets første Begyndelse og ned til den sidste Udvidelse af Regeringsvirksomheden ligger Begrundelsen af den Tvang, Samfundet øver over sine

individuelle Medlemmer, i disse individuelle Medlemmers Vel. Samfundets Trivsel er blot det nærmest liggende Formaal; det endelige Formaal er Enhedernes Vel. Men naturligvis maa Forholdet mellem Enhederne og det hele Samfund forandre sig med Forandringerne i den sociale Udvikling. Ihvorvel den sociale Organisations yderste Formaal aldrig kan være et andet end det ovenfor angivne, kan det godt være, at dette yderste Formaal kun kan fremmes, naar det foreløbigt skydes til Side for det nærmest liggende Formaal; med andre Ord: Samfundets Vel kan komme til at gaa forud for Individets Vel, og det individuelle Liv kan maatte ofres for at bevare Samfundet. Ja, man kan endog udtrykke Tingen endnu stærkere og sige, at hidtil har det nærmest liggende Formaal, Bevaringen af Samfundet, sædvanlig været af første Betydning; Individets Krav ligeoverfor det korporative Liv ere kun gradvis dukkede frem.

Hos isoleret levende Individer er Hensynet til Afkommet det eneste Hensyn forud for Hensynet til Personen selv, der gør sig gældende; hos saadanne Individer kendes kun Konflikten mellem den Virksomhed, der tjener Personen selv, og den, der tjener Racen; de Arter, der ikke i tilbørlig Grad sætter hin Virksomhed bag denne, maa uundgaaeligen forsvinde. Men for Individer, der leve i Samfund, kommer der endnu en Faktor til: Hensynet til deres Med-Samfundsmedlemmer, uden hvilket Samfundslivet vilde blive umuligt og ethvert Individ vilde tabe de Fordele, der ere forbundne med Kooperationen. Staten forlanger derfor foruden den Tilsidesættelse af Selvet for Afkommet, som ligger paa Bunden af alt Liv, en bestandig Tilsidesættelse af Selvet for Medmenneskene, negativt

ved Undertrykkelse af Handlinger der hindre, positivt ved Udførelsen af Handlinger, der fremme en fuldkommen og harmonisk Kooperation.

Den endelige Grund for Statens Existens er, som antydet, de forøgede Goder, som alle dens individuelle Enheder blive i Stand til at opnaa ved Hjælp af den. Dette gør Bevaringen af selve Staten til en Sag af største Vigtighed, og naar Staten staar i Fare, er Opofringen af Individet for at sikre Statens fortsatte Bestaaen berettiget. Naar Samfundet er i Fare, maa ethvert Hensyn vige for at frelse det. En foreløbig Tilsidesættelse af Individet for Staten bliver saaledes berettiget, — men denne Tilsidesættelse maa ogsaa blot være foreløbig, kan kun godkendes, saalænge det gælder Kampen for Statens Bestaaen.

4.

Theoretisk kan der skelnes mellem tre Arter af social Sammenslutning, alt efter de Formaal, Sammenslutningen skal tjene. Folk samle sig i Grupper: 1. blot for Selskabelighedens Skyld; 2. eller for i Forening at kunne optræde mod Fjender, Mennesker eller Dyr; 3. eller for ved gensidig Hjælp bedre at kunne tilfredsstille Livets forskellige Krav. Den første Art Samfund kunne kaldes de ikke-kooperative, den anden Slags de militære, den tredje Slags de industrielle. Det følger af sig selv, at der ikke her tænkes paa bevidste Samfundsannelser i Henhold til en »Samfunds-Kontrakt«, saaledes som det attende Aarhundredes Filosofer tænkte sig den; — her tænkes kun paa, at Sammenslutningen, i Overensstemmelse med de tilstedeværende Betingelser, naturligen er kommen frem det ene Sted væsenligst for at imødekomme en Slags, det andet Sted for at imødekomme andre Slags Krav.

Som Exempel paa den første Art Sammenslutninger menes Eskimoerne at kunne nævnes: de leve i Samfund, men Sammenslutningen har intet krigersk Øjemed, og egenlig heller ikke noget industrielt, idet den industrielle Kooperation og Arbejdsdeling, der findes hos dem, neppe rækker stort videre end til Arbejdsdeling og Arbejdsforening indenfor den enkelte Familie. Exempler paa den anden Art Sammenslutning ere meget talrige; Jæger-Stammer frembyde vel de reneste Typer, idet den forenede Virksomhed veksler mellem indbyrdes Krige og Jagtexpeditioner, medens den industrielle Samvirken kun er tilstede i ringe Grad. Naar der endelig spørges om Exempler paa rent industrielle Samfund, saa findes neppe nok noget saadant. Hos alle civiliserede, højt civiliserede eller kun i meget ringe Grad civiliserede Folk søges alle de ovennævnte tre Formaal opnaaede gennem Sammenslutningen: Trangen til selskabeligt Samkvem tilfredsstilles; det økonomiske Liv lettes og fremmes ved industrielle Kooperationer, og det militære Øjemed spiller ogsaa sin Rolle.

Den Kendsgerning, at selv de i højest Grad industriudviklede Samfund i deres Forfatning ere halvt militære, fører os henimod en vigtig Sandhed. Ihvorvel den militære Virksomhed og den industrielle Virksomhed ere hinanden modsatte, saa har den militære Virksomhed dog under hele den sociale Evolutions Forløb i meget høj Grad bidraget til Fremme af den industrielle Virksomhed. Uden Krig vilde lidet Fremskridt overhovedet have været muligt. Krigen har væsenligt været den konsoliderende Faktor; den har ryddet en stedse større Mark for Udfoldelsen af de industrielle Kræfter. Enhver ny Indlemmelse, hidført ved Erobring, har til Syvende og sidst forandret de

tidligere bestaaende krigerske Forhold mellem de sam-
mensluttede Samfund til fredelige Forhold; Interesser,
der tidligere stod fjendtlige ligeoverfor hverandre, ere
blevne afhængige af hinanden. Denne Proces, der har
gaaet for sig fra Historiens tidligste Gry, fortsættes
fremdeles, og dens Resultater række stedse videre.
Forsaavidt Krigen hjælper med til at fremkalde over
en hel Verden saadanne industrielle Betingelser, der
gøre anti-industrielle Forhold umulige, arbejder den paa
sin egen Ødelæggelse.

Det vil da forstaas, at selv de mest civiliserede
Nationer endnu ikke ere komne helt ud af den militære
Periode, men i det højeste befinde sig paa et Over-
gangs-Stadium. Under Folkenes tidligere Udvikling
var Krigen en Faktor af største Vigtighed; paa de
mere fremrykkede Udviklingstrin er Krigens Betydning
vel relativt mindre, men selv ned til den nyeste Tid
har Krigen spillet en stor Rolle med Hensyn til de
nationale Interessers Unifikation. Videre end til et
Kompromis mellem det militære Samfunds og det
industrielle Samfunds Krav kunne vi ikke komme. Men
her maa der atter skelnes: Tidligere blev Kompromis'et
væsenligt i de militære Kravs Favør, nu noget mere i
de industrielle Kravs. Medens tidligere Hævdelsen af
den militære Magt var det altovervejende Hensyn, og
Industrien kun fik Betydning, forsaavidt den hjalp med
hertil, er den industrielle Udvikling nu bleven Hoved-
sagen, og den militære Magt har faaet den Betydning
at beskytte Industrien, at fremme det fredelige Sam-
arbejde. Vi kunne da ikke dele Samfundene i de
militære og de industrielle, men vi kunne dele dem i
de militær-industrielle og de industriel-militære, d. v. s.
Samfund, hvor de militære, henholdsvis de industrielle

Hensyn staa i første Række. I hine Samfund findes en centraliseret Kontrol, despotisk Regimente, vidt-forgrenet Rangsystem; Religionen er karakteriseret ved sine skarpe, fordømmende Dogmer; det gejstlige System er hierarkisk ordnet; det industrielle Liv er Genstand for stærk Statsindblanding; kun Statens Velfærd haves for Øje; Individet tilhører Staten og bestaar kun for Statens Skyld; Systemet er Tvangs-Kooperation. I Samfundene af den anden Type har det demokratiske Regimente efterhaanden fortrængt det despotiske; Rang-Gradationerne udviskes efterhaanden og vise Tilbøjelighed til at forsvinde; Religionen faar en mildere Farve; det gejstlige ligesom det politiske Hierarki brydes op, Tolerance trænger igennem; Industrien, der ikke mere maa træde i Skygge for det Militære, faar Lov til at bevæge sig friere; Individet betragtes ikke mere blot som Statens Tjener og slipper for Statsindblanding i Privatlivets Anliggender; Staten eksisterer for Individets Skyld, og Systemet er den frivillige Kooperations. Udviklingen har i Hovedsagen gaaet i Retning af Samfundene af denne Art, — men ganske vist betegnes Udviklingen ikke med en lige, opadstigende Linje; Udviklingslinjen lider tværtimod af mange Ujævnheder, Stigninger og Fald, og i de forskellige Lande har Udviklingen været meget forskellig. Modsætningen mellem England-Amerika paa den ene Side, det evropæiske Kontinent paa den anden Side er betydelig. Men endog i et Fremskridtsland som Amerika træffes betydelige Tilbagefald, saasnart Forholdene begunstige en retrograd Bevægelse. Intet er lærerigere end denne »sociale Atavisme«, hvorpaa den nyere Historie har saa mange Exempler. Spencer har ofte behandlet dette Spørgsmaal, og i sin Artikel

»Specialized Administration« anfører han eksempelvis, at i Amerikas nordlige Stater havde kort før Borgerkrigens Udbrud Industri-Samfundet i den Grad vundet Overhaand, at »næsten al militær Organisation var forsvunden, og at alt krigersk Væsen var bleven Genstand for Foragt«, og dog forandrede Situationen sig strax efter Krigens Udbrud. »Under den sidste Krig i Amerika«, fortsætter Spencer, »se vi af Mr. Seward's pralende Ord: Jeg rører ved denne Klokke, — og en hvilkensomhelst Mand i den fjerneste Stat er Regeringens Fange (et pralende Ord, men ikke et tomt Ord, og et Ord, som mange Republikanere stærkt tiljublede) ... jeg siger, at vi af dette Ord se, hvor hurtigt, samtidigt med krigerisk Virksomhed, den nødvendige Centralisation dukker op igen, og hvor hurtigt de tilsvarende Følelser og Forestillinger udvikle sig. Ogsaa Englands egen Historie siden 1815 viser lignende Bevægelser. Under de tredive Aars Fred svandt den militære Organisation ind; de militære Følelser tog stærkt af; den industrielle Organisation udviklede sig hurtigt; Borgerne hævdede deres Individualitet paa en mere udpræget Maade, og mange indskrænkende og despotiske Forskrifter slap man fri for. Omvendt: efter at man paa Kontinentet har set en Genopvaagnen af det militære Væsen, er ogsaa den engelske Krigsmagt igen bleven udviklet, og Tendensen henimod en Forøgelse af den centraliserede Kontrol, der ledsager saadanne Forhold, er tydeligt traadt frem«.

5.

Altsaa slutter Spencer, at der jævnsides med Militærstatens gradvise Nedgang og Industristatens gradvise Fremgang gaar en Stigning i den individuelle

Uafhængighed af Staten og en Aftagen af Statsindblanding i Privatlivets brogede Anliggender. Dernæst: Statsformaalet er Enhedernes Velfærd og den ethiske Borgen for den Statstvang over Individet, der udledes af Krigstilstanden, forsvinder, efterhaanden som Krigstilstanden selv forsvinder, og kan ikke opretholdes under en virkelig Fredstilstand. Følgelig: de, der søge at vende om paa den sociale Evolution ved atter at faa Omraadet for Statsvirksomhed udvidet, bestræbe sig for kunstigt at tvinge et System, der passer for en Samfundstype, ind i et anderledes bygget Samfund, der ikke har Brug derfor, — arbejde altsaa for et retrogressivt Foretagende, der i Følge Sagens Natur ikke kan være livskraftigt.

Men ikke nok hermed. Ikke blot svinder efterhaanden under den sociale Udviklings Forløb den ethiske Borgen for Statsindblanding i Individernes Forhold, — fra det evolutionære Synspunkt vil man se, at naar Regeringen stedse mere fuldkomment skal udføre de specielle Funktioner, som den egenlig er ansvarlig for, maa dermed nødvendigvis følge en Opgiven af Indblanding paa det private Omraade.

Her maa man mindes den fysiologiske Arbejdsdelings Princip, hvortil der alt tidligere henvistes. Hvadenten Talen er om en individuel Struktur eller om Samfundet, betyder, som alt nævnt, Gentagelsen af ensartede Dele en lav Grad af Organisation, idet den fremskredne Udvikling overalt karakteriseres ved den Brogethed, der følger af en Mangfoldighed af forskellige Dele med forskellige Pligter. Desuden staar det fast, at Funktionernes Specialisation fører med sig, at Organerne maa holde sig til deres særlige Funktion alene. »Samtidigt med, at hver Del bliver skikket for sin

særlige Pligt, bliver den uskikket for alle andre Pligter« (Afhandlingen: »Representative Government«, af 1857), — en Sandhed, som ikke blot Biologien, men ogsaa Nationaløkonomien bekræfter. Anvendelsen af dette Princip paa det foreliggende Spørgsmaal er tydelig nok. »Samfundslegemet's Regeringsdel exemplificerer denne Sandhed i samme Grad som dets andre Dele. I Kraft af denne universelle Lov kan en Regering ikke vinde Evne til at udføre sit særlige Arbejde, uden at tabe den Evne, den maatte have haft til at udføre andet Arbejde«. (Jfr. Afhandlingen om »Over-Legislation«).

Vi mene nu at maatte give et mere bestemt Svar paa Spørgsmaalet om, hvad der er Regeringens særlige Arbejde.

Vi have sagt, at Samfundsorganisationens endelige Formaal er de individuelle Enheders Vel. Kooperation sikrer Alle et rigere og fyldigere Liv, end hver Enkelt kunde skaffe sig selv, og Samfundets Opgave er da at garantere de Forhold, der muliggøre Kooperationen. Hvorledes sker dette? Ved at sikre den Tingenes Tilstand, der gør det muligt for hver Borger at drage den fulde Nytte af sine Evner og sit Arbejde, blot med den Begrænsning, der følger af, at alle Ens Medborgere have samme Ret.

At dette er Statens sande Opgave, ses ogsaa af den Kendsgerning, at hvilke andre Pligter Regeringen end i forskellige Lande og til forskellige Tider maatte have paataget sig eller afvist, saa er hin Pligt aldrig bleven overset. De tidligste og de sidste Samfunds-Udviklinger — de være forøvrigt saa forskellige de ville — have alle dette Maal for Øje. Samfundets positive Reguleringer ligeoverfor Borgerne have over

hele Verden skiftet, og variere fremdeles i Omfang, Streghed og Retning; — at den negative Regulering hører ind under Regeringsvirksomhedens Omraade, er — i det mindste theoretisk — altid blevet anerkendt.

Den ethiske Begrundelse af Statsindblanding ligger i ethvert Tilfælde deri, at det er Statens Opgave at sikre de nødvendige Betingelser for en fredelig Koooperation. Under Tider, hvor der bestaar et fjendtligt Forhold til andre Stater, maa det være Regeringens Hovedbestræbelse at beskytte Samfundet mod ydre Fjender; de Forskrifter, Regeringen giver, have at tjene dette Formaal. Efterhaanden som Krigsfaren forsvinder, vedbliver det dog fremdeles at være Regeringens Opgave at opretholde de for et fredeligt Samarbejde nødvendige Betingelser: Regeringen skal nu beskytte Samfundet mod Fjender indenfor dets egne Grænser. I det ene Tilfælde som i det andet, er Staten ethisk berettiget til at begrænse den individuelle Arbejdsvirksomhed, forsaavidt det er nødvendigt, for at det nævnte Maal kan naas; — saa vidt, men heller ikke videre rækker den ethiske Sanction. Ligesom der under det militære Regime ikke kan ses at existere nogen moralsk Ret for Statstvang udover, hvad der udkræves til en fyldestgørende Modstand mod fjendtlige Samfund, saaledes kan der under det industrielle Regime ikke paavises nogen moralsk Ret for Statsindblanding udover, hvad der udkræves til at uskadeliggøre antagonistiske Enheder; Statsfunktionerne bør, ethisk set, ikke gaa udover Opretholdelsen af strengt retfærdige og billige Forhold mellem Samfundets enkelte Medlemmer. Saaledes kommer man ogsaa ad en anden Vej frem til den ovenfor givne Formel for abstrakt

Retfærdighed. Enhver Mand maa have Frihed til at gøre, hvad han vil, forudsat at han ikke krænker sine Medborgeres ligesaa gode Frihed; og Statens Pligt er det at beskytte hver enkelt Borger mod saadan Krænkelser. Krænker Staten selv Borgernes Frihed, overskrider den ikke blot Grænserne for sin Opgave, men den gør sig selv skyldig netop i det, som den skulde forebygge.

Dette er altsaa Statens egenlige Opgave, og naar Staten gør sig mere skikket til at løse den, vil den, som ovenfor nævnt, nødvendigvis blive mindre skikket for alt andet. Under uudviklede Samfundsformer udføres Beskyttelsesarbejdet mod ydre og indre Fjender kun ufuldkomment, samtidigt med at Staten besværer sig med Arbejde, der ikke vedkommer den; — under mere fremskredne Samfundsformer befries Regeringsmaskineriet efterhaanden for de det ikke vedkommende Pligter og bliver stedse bedre i Stand til at udføre sit egenlige Arbejde. Udviklingen gaar saaledes naturligen i Retning af en specialiseret Administration, i Retning af den Regeringstype, der passer bedst for det egenlige Regeringsarbejde og derfor mindst for, hvad andet Arbejde der nævnes kunde.

Denne Spencers Lære er bleven betegnet med allehaande slemme Navne, ikke blot af erklærede Socialister, men ogsaa af »praktiske Lovgivere« og »fornuftige Politikere«, der vilde skrigge op, naar man identificerede dem med Socialisterne, og som dog hvert Øjeblik føre Ordet for Forholdsregler, der i Virkeligheden ere socialistiske, omend under en let Forklædning. Men man kan roligt paastaa, at de fleste af dem, der fordømme Spencers Individualisme saa stærkt,

ere ganske uvidende om, at denne ikke blot har en negativ Side. De kende Spencers Misbilligelse af Statsindblanding, — og de synes at tro, at Sagen dermed er endt. Men Sagen er ikke dermed endt. Sandheden er tværtimod denne: at samtidigt med at Spencer protesterer imod, at Staten bestandigt blander sig i Sager, som ikke vedkomme den, fører han Ordet for, at den mere fuldstændigt udfører det Arbejde, der falder indenfor dens Omraade. Her hvor der ikke skulde lovgives, lovgives der (*»over-legislation«*), — her hvor der skulde lovgives, lovgives der ikke (*»under-legislation«*); Forhold, der skulde have Lov til at skøtte sig selv, reguleres, — og som en nødvendig Følge heraf, forsømmes andre Forhold, der netop skulde reguleres.

»Men jeg troede«, bemærkede en Interviewer til Spencer, »at De holdt paa *laissez faire!*« »Dette er,« svarede Spencer, »en Misforstaaelse, som mine Modstandere bestandigt gøre sig skyldige i. Overalt har jeg, samtidigt med at dadle, at Regeringen trænger ind paa Omraader, der skulde overlades til sig selv, kæmpet for, at Regeringsvirksomheden skulde udvides og udstrækkes yderligere paa de Omraader, hvor den hører hjemme, d. v. s. hvor det drejer sig om at opretholde et retfærdigt Forhold mellem Borgerne«.

Spencers Individualisme har saaledes sin væsentlige positive Side. Og navnlig er dette at fastholde: at den ikke kunstigt er stukket ind i hans System, men at den tværtimod er en organisk Del af hans almindelige Evolutions-Doktrin.

A. P.-St.

Boganmeldelse.

Ved

Aleksis Petersen-Studnitz.

»Frikonkurrencen og Socialismen«.

Fernando Linderberg: Frikonkurrencen og Socialismen, Kbhvn., Lehmann & Stages Forlag. 1895. (264 S.).

Under samme Titel som nærværende Bog offentliggjorde Hr. Linderberg ifjor i Tidsskriftet »For Kirke og Kultur« en Afhandling, der samtidigt blev udgivet som Særtryk og »udsolgt i Løbet af faa Maaneder«. Paa nærværende Bogs Omslag findes aftrykt en lang Række af »Anbefalinger« for hin Bog, udstedte af Præster, kirkelige Blade*), socialistiske Blade o. a. Her have vi da en Prøve paa, hvad der hertillands kan finde rivende Afsætning og blive rost af indflydelsesrige Personer og Blade.

I selve den foreliggende Bog har Forf. optrykt en Anbefaling, udstedt af en anset Mand, Videnskabsmand, Dr. phil. og Højskoleforstander. Anbefaleren siger om Bogen, at den er klar, overbevisende, læseværdig. Den sørgelige Sandhed er, at den ikke er

---

*) I et af de kirkelige Blade anbefaler en Præst Bogen »paa det Bedste«, særligt »til Præstekonerne som en nyttig og overkommelig Gave til deres Mænd«.

nogen af Delene. »Klarheden« er kun rent overfladisk, rent formel; Ordene strømme ud over Bogens Blade, men til Tingenes Grund er Forf. ikke trængt ned; Intet har han tænkt igennem. At Samfundsforholdene ere »ulykkelige«, d. v. s. mangelfulde, véd Enhver, saa det bliver man ikke først nu »overbevist« om. Og at en Bog, af hvilken der i Sandhed intet kan læres, skulde være »læseværdig«, kunne vi ikke erkende, selv om vi indrømme, at Sproget er letflydende*). Det, Forf. vil, og det, som han anbefales for at have gjort, er: »at anvise en retfærdig Vej til en Forbedring« af Samfundsforholdene. Efter at have rost Forf. for at have »anvist« en saadan »Vej«, tilføjer den anbefalende Dr.: »i hvilken Udstrækning denne Vej er farbar, skal jeg ikke udtale mig om«, — hvormed han formodenlig vil sige, at han antager, at »Vejen« ikke er »farbar«. Men hvad Gavn have vi af at faa en Vej anvist, naar den ikke kan passeres?

Den foreliggende Bog — 264 Sider tyk — er alt-saa en betydeligt forøget ny Udgave af den foran om-talte mindre Artikel i Tidsskriftet »For Kirke og Kultur«. Med denne Artikel tilsigtede Hr. Linderberg at gendrive Professor Bredo Morgenstierne, af hvem det nævnte kirkelige Blad havde offentliggjort en Afhandling eller et Foredrag om Socialismen. I den foreliggende Bog (S. 7—13) har Hr. Linderberg optrykt et Excerpt af Professor Morgenstiernes Arbejde. Og

---

*) Men ikke fejlfrit. Saaledes staar der S. 24: »hvert Menneske skal have, hvad det med Rette tilkommer«. Og igen S. 100: »Kan Kærligheden ikke opnaa, hvad den tilkommer i Ægteskabet«. Og S. 191: »Det er Arbejderne, der tilkommer Erstatning« o. s. v.

nu indtræder det Mærkelige: dette Udtog — disse sex Sider af det Foredrag, der skal tilintetgøres — ville leve længere end alle de mange, mange Sider og Blade, som skulde tilintetgøre dem. Professor Morgenstiernes sex smaa Sider er saa at sige det eneste Holdbare i den 264 Sider store Bog.

Hvad der navnlig synes at have udæsket Hr. Linderberg, er den Omstændighed, at Prof. Morgenstierne har tilladt sig i sit Foredrag at indføre nogle ethiske og religiøse Betragtninger. Prof. Morgenstierne synes at have været belavet paa, at man vilde rejse Indvending imod, at han indførte saadanne Betragtninger i Behandlingen af et Samfundsspørgsmaal. Han har derfor paa Forhaand imødegaaet Indvendingen med følgende Svar: »Det Onde (det »sociale Onde«), der søges lægt, kan overhovedet ikke læges eller væsenligt mildnes alene ved nogen ydre Reform af Samfundsordenen. Der kræves tillige en indre Reform, hver Enkelts Reform af sig selv, af sit Sindelag og sin Handlemaade mod sine Medmennesker«. Gaaende ud fra denne — efter vor Mening aldeles rigtige Betragtning — har Prof. Morgenstierne ment ikke at indføre »et fremmed Element« i Behandlingen af et Samfundsspørgsmaal, naar han skriver: »Den Broderkærlighed, som skal til for at løfte Menneskene og lindre deres Onder, maa have sin Rod i en Kærlighed, der er større og fuldkomnere end den, der findes i noget Menneskebryst. Skal der overhovedet findes noget virkningsfuldt Lægemiddel mod Fattigdommen, maa det søges i en saadan Broderkærlighed, der formaar at gennemtrænge de forretningsmæssige Forhold mellem Mand og Mand, mellem Køber og Sælger, Arbejdsgiver og

Arbejder, med den kristelige Morals Aand, og som bragte os noget nærmere Opfyldelsen af Budet: har du to Kjortler, saa giv den ene til din Broder, som ingen har«. Disse Betragtninger fremkalde følgende indignerede Udbrud fra Hr. Linderberg: »Arbejderen kræver en bestemt praktisk Ordning for at opnaa Arbejde, Brød og aandelig Udvikling. Professoren svarer med at henvise til Broderkærligheden, kristelig Aand og hvert enkelt Menneskes Reform af sig selv. Vi benægter hverken Nødvendigheden af den kristelige Aand, Broderkærligheden eller Reformationen af de enkelte Mennesker. Men«, udbryder Hr. Fernando Linderberg med Pathos — »det skal siges, saa det kan høres, at det ikke er for at henvise til disse religiøse og etiske Magter, at vi anvender Statsøkonomer. Det er Præsternes og Pædagogernes Sag at virke for den religiøse og etiske Opdragelse. Har Statsøkonomerne ikke andet at sige os end at henvise os til Religion og Ethik, saa beviser de dermed kun, at de er uduelige og ubrugelige til deres Hverv, at de paa Statsøkonomiens Vegne erklærer sig fallit overfor det sociale Spørgsmaal. En aaben Tilstaaelse om Falliten vilde da ogsaa gøre et langt bedre Indtryk end det Forsøg paa at give den sagkyndige Avtoritets Rolle saaledes, som Professor Morgenstjerne gør paa samme Tid, som han i sin hele Fremstilling viser, at hans Opfattelse ligger lige saa milevidt fra alle Forudsætninger i Livets virkelige Verden som fra selv det mindste Gran af Forstaaelse af, hvad Socialismen er og hvad Socialismen vil«.

Dette er jo »eine grausame Salbe«. Endda kan det være, at Prof. Morgenstjerne bliver staaende.

Man har saa ofte bebrejdet Nationaløkonomerne, at de i Behandlingen af økonomiske og sociale Spørgsmaal have abstraheret fra det ethiske Moment. Nu kommer en Nationaløkonom og tager dette Moment med. Hvad sker? Den religiøse og ethiske Hr. Linderberg rejser sig op og siger: »I Nationaløkonomer maa ikke røre ved de religiøse og ethiske Magter; det bliver Præsternes og Pædagogernes Sag at tumle med dem. I Nationaløkonomer har at udtale Jer om den af Arbejderne forlangte praktiske Ordning for at opnaa Arbejde, Brød og aandelig Udvikling. Dette, og intet Andet!« Men det er da i Hovedsagen netop ogsaa det, Prof. Morgenstierne har gjort! Han har — at dømme efter det Excerpt, vi alene kende — undersøgt og prøvet den saakaldte »praktiske Ordning«, Arbejderne kræve, og hans Undersøgelse har ført ham til det Resultat, at denne »praktiske Ordning« »i Virkeligheden ved nærmere Betragtning opløser sig i et Gøglebillede, som det er forgæves at jage efter, og som det er beklageligt, at en stor Del af Samfundets Kraft spildes paa at jage efter«. Man mene, hvad man vil om de »ethiske« Betragtninger; saa meget synes man at burde erkende: den Nationaløkonom, der paaviser, at et uhyre Spild af Kræfter vilde undgaas, om man opgav Jagten efter økonomiske Utopier, udfører et en Nationaløkonom værdigt Arbejde. Nationaløkonomen har ikke vist sig at være »ubrugelig til sit Hverv«, har heller ikke paa sin Videnskabs Vegne »erklæret sig fallit overfor det sociale Spørgsmaal«, naar han ved Hjælp af sin Videnskab forstaar at gøre det indlysende, at det Arbejde, der nu sættes ind paa at tilvejebringe en vis »praktisk Ordning«, er et spildt

Arbejde. Kan han bidrage noget til, at der sker en Standsning i den Bortøden af Kræfter, vi nu daglig have for Øje, saa har han udført en saadan Gerning, at det nok kan lønne sig at »anvende« ham.

Hvad vi i det Foregaaende have anført, refererer sig til Hr. Linderbergs Bogs første Kapitel, som hedder »Arbejderne og Statsøkonomerne«. Man vil da forstaa, at det, Hr. Linderberg har villet vise, er, at Statsøkonomerne, eller dog mange af dem, især vist de statsøkonomiske Professorer, som vi »anvende«, ere nogle meget indskrænkede Personer, eller maaske noget værre, medens Arbejderne gennemgaaende have en klar og rigtig Opfattelse af de økonomiske Forhold.

I det næste Kapitel taler Hr. Linderberg om »forandrede sociale Vilkaar«. I ældre Tider, forklarer han, produceredes der for lidt, — nu er Ulykken en ganske anden: »Spørgsmaalet er ikke længere, hvorledes vi skal afhjælpe en Mangel af fornøden Føde og tilstrækkelige Klæder; Spørgsmaalet er alene, hvorledes vi skal fordele en tilstedeværende Overflødighed«. Og atter: »Det er fuldstændigt indlysende, at det sociale Spørgsmaal ikke længere er Spørgsmaalet om, hvorledes en tilstedeværende Mangel paa Livsfornødenheder skal blive afhjulpen, men ene og alene et Spørgsmaal om, hvorledes tilstedeværende Overflødighed skal blive fordelt. Yderligere finder vi dette stadfæstet ved den Mærkelighed, at Begivenheder, der i Virkeligheden er en Ulykke, og som i tidligere Tider ubetinget vilde have virket som saadan, nu i vid Udstrækning kun fremkalder — Lykke!« Ræsonnementet, der er karakteristisk for Hr. Linderberg, er maaske ikke ganske klart for alle; man standser maaske lidt ved Tanken

om Begivenheder, der »i Virkeligheden« er ulykkelige, men samtidigt i Virkeligheden kun lykkelige. Ved et Exempel søger Hr. Linderberg at overbevise os: »Lad Lynet slaa ned og afbrænde et større Antal Herregaarde. Hvis kun Folk og Kreaturer reddes, og Gaardene er assurede, vil Ingen — nogle mindre personlige Ubehageligheder for Besidderne fraregnede — mærke noget Tab i den Anledning«. Forf. tror nemlig, at naar der for en Herremand brænder for 100,000 Kr., og der i Forsikringssum udbetales ham 100,000 Kr., saa ere disse 100,000 Kr. ikke gaaede ud af nogen Lomme; de regne ned i Skødet paa Herremanden. Ja, ikke nok med, at Ingen »i den Anledning« mærker noget Tab«. Branden er en positiv Gevinst: »for Tusinder af Mennesker vil den ubetinget virke gavnligt. Efterspørgslen efter Bygningsmaterialier og Arbejdskraft vil bringe et saadant Opsving i Forretningslivet, at mangfoldige Mennesker vil faa Anledning til at prise Ulykkesbegivenheden som deres største Lykke«. Dette er — populær Nationaløkonomi. Vi overbevises yderligere om dens Rigtighed ved et Exempel til. »Om Vinteren oplever vi adskilligt i lignende Retning«, d. v. s. »i Retning af«, at vi maa prise Ulykkesbegivenheder som vor største Lykke. »Sneen falder tykt over Jorden, Snestormene raser, Landeveje, Gader og Jernbaner ryger til. Det hæmmer Samfundsfærdselen, det er en Hindring for den produktive Virksomhed, men det i og for sig fuldstændigt uproduktive Arbejde med at rense Gader og rydde Jernbaner bliver i den Grad til Gavn for Tusinder af Mennesker, at de kun har Grund til at ønske: Jo mere Sne desto bedre!« At det i og for sig er et fuldstændigt upro-

duktivt Arbejde at rydde en Hindring for den produktive Virksomhed, synes ikke aldeles klart.

Men Snestormene og Herregaardenes Brand har givet Hr. Linderberg Blod paa Tanden. Han er nu ikke længere til at styre, og udbryder: »endnu videre«. Dette Videre, han forlanger, er: »en rask lille Krig«. Først giver han — han, der forlanger den raske lille Krig, — sig dog selv Attest for at være en ubetinget, en ubetinget Modstander af Krig og alt Militærvæsen. Vi er Krigsvenner og — »vi er ubetingede Modstandere baade af Krigene og Militarismen. Vi vil gøre vort til, at der udvikles en saadan sædelig Erkendelse af Menneskenes Værd, at det bliver en Samvittighedssag at nægte Deltagelse i Slagteriet paa Slagmarkerne«. Den »sædelige« Bemærkning lader os forstaa, at Hr. Linderberg taler som »Præst eller Pædagog«, ikke som »Statsøkonom«. Økonomisk set taxerer han i alt Fald ikke »Menneskenes Værd« højt. Han, den »ubetingede Modstander« af Krig, han, der vilde nægte at lade sig udskrive til Soldat, »ser ikke destomindre fuldstændigt klart«, efter hvad han forsikrer, at »set fra et blot og bart Forretningsstandpunkt vilde en rask lille Krig øve en meget velgørende Indflydelse! En Krig, der slagtede nogle Hundredetusinde Mennesker og afbrændte nogle Snese større Købstæder, vilde fremkalde et mageløst Opsving i Forretningslivet! Hvilken Efterspørgsel efter Varer og Arbejdskraft vilde der ikke følge efter en saadan Begivenhed! Hvilke Penge vilde der ikke blive at tjene for Handelsmænd, Fabrikanter, Arbejdere! I den Grad er det sociale Spørgsmaal nu et Spørgsmaal om Overflødigheden, at selv Ulykkesbegivenheder, der ødelægger Værdier og

dræber Producenter, økonomisk set virker gavnligt paa det hele Samfund«.

Gennem hele Bogen træffes nationaløkonomiske Anskuelser som disse her, der neppe trænge til Kommentarer, og den Tone, der anslaaes ligeoverfor dem, der ikke ere saa heldige at høre til Forf.s Meningsfæller, er den samme som vi hørte blive anslaaet ligeoverfor Professor Morgenstierne. Det er ikke blot »Statsøkonomerne«, Forf. er saa slem imod; »Theologerne« gaar det ikke et Haar bedre.

Skønt maaske ikke nødvendigt, skulle vi endnu meddele et Par Prøver, for at Læserne kunne danne sig en Mening om »denne læseværdige Bog«, der anbefales saa varmt, og som sikkert tør gøre Regning paa stor Afsætning.

Om Møntvæsenet siger Forf. (S. 225), at det »nu er ordnet paa en saadan Maade, at snart ingen Dødelig begriber det«. Dette er jo at tage Munden vel fuld; — Meningen er, at Hr. Linderberg ikke forstaar det. Det er den udstrakte Brug af Kreditmidler, som forvirrer ham. »I formel Henseende foregaar al Omsætning med Guld og Sølv. Men i Realiteten er det alt nu det blotte Papir, der bærer den hele Handel«. Saaledes udtrykker Hr. Linderberg sig, og han forklarer sig nøjere med følgende Tilføjelse: »I et saadant Handelsland som England bruges kun Metalmonnt til et Par Procent af Landets vældige Omsætning. I Amerika spiller Papiret en endnu større Rolle; det er en aldeles forsvindende Procent af Omsætningen, der foregaar ved Hjælp af Metalpenge. Paa lignende Maade gaar det i Tyskland . . . Disse Kendsgerninger turde danne et Fingerpeg om, at der er Mulighed for, at Metalpengene

helt kan forsvinde og fuldstændigt erstattes af Papiret«. Hr. Linderberg formulerer derefter »i Socialismens Navn« sit Forslag til en ny »Ordning af Møntvæsenet«, — som han rigtigt siger: »en helt anden Ordning« end den nuværende. »Jorden« skal herefter »umiddelbart bære det som Penge cirkulerende Papir«, og »den første Betingelse« herfor er, at »Jorden bliver Samfunds- ejendom. Først i det Øjeblik, Staten overtager Jorden, kan den udstede Papirpenge, der overalt og alle Vegne kan cirkulere med samme Sikkerhed som de nuværende Statsobligationer«. Man studser lidt ved dette Ræsonnement. Men Hr. Linderberg erklærer, at efterat Staten nu, som han kalder det, har faaet »Jorden i Ryggen«, garanterer den, at Sedlerne »paa Forlangende indløses med de Værdier, hvorpaa de lyder«. Forholdet er altsaa nu dette: Medens vi tidligere, naar vi vilde have en 10-Kr.-Seddel indløst, gik op i Nationalbanken og fik den ombyttet med et Guldstykke, som vi stak i vor Portemonnæ, faa vi nu i Stedet for den 10-Kr.-Seddel, vi forlange indløst, nogle Kvadratalen Jord (mulig noget mere, mulig noget mindre), — som vi ikke saa let kunne putte i Portemonnæen. Her er der en lille praktisk Ubekvemmelighed ved Hr. Linderbergs »Socialisme«, — endnu mere skæbnesvangert er det dog, at selve Hr. Linderbergs Møntforslag vil medføre — hans »Socialismes« Undergang. Ved Sedlernes Indløsning kommer Jorden jo ud af Statsbesiddelsen og gaar over i individuel Besiddelse, og der maa den jo netop ikke være.

Dog vil Hr. Linderberg jo nok kunne klare disse Smaaavanskeligheder, — thi det er overhovedet en hartad utrolig Lethed, hvormed han løser de største

Problemer. Mange ville formentligt mene, at alene det at faa al Jorden over i Statens Besiddelse, »den første Betingelse« for det ovenfor omtalte Møntforslags Gennemførelse, vil tage en saadan Tid, at de, der ere Tilhængere af Privatejendomsretten, foreløbigt ikke behøve at ængste sig. Men Hr. Linderberg er Mand for i en Haandevending at faa Jorden ud af Privatbesiddelsen. Dette gaar saaledes til:

Grundlovens § 83 bestemmer: »Alle Indskrænkninger i den fri og lige Adgang til Erhverv, som ikke ere begrundede i det almene Vel, skal hæves ved Lov«. Nu »er den private Jordbesiddelse den største og værste af alle Indskrænkninger i den fri og lige Adgang til Erhverv«; — denne Indskrænkning er ikke begrundet i Almenvellet (tværtimod!), — altsaa bør den hæves ved Lov. Hr. Linderberg anbefaler, at der ved Lov bestemmes følgende: »Fra og med 18.. har Staten Ret til at overtage al Jorden«. Yderligere tilføjer han: »Overtagelsen foregaar i Løbet af 5—10 eller 20 Aar. Saa snart Taxationen er foregaaet, svares alle Skatter efter den taxerede Jordværdi. Paa Grundlag af en saadan Lov kan man lade de forhaanden-værende Ejere selv anslaa Værdien. Viser det sig, at de sætter Værdien for højt, giver Staten sig god Tid, før den gaar til Overtagelse af Jorden, og tjener saa i Mellemrummet Penge ved de høje Skatter. Sættes Værdien for lavt, skynder Staten sig med Overtagelsen og tjener Penge derved. I alle Tilfælde foregaar Overtagelsen, saa snart Jorden er stegen til en Værdi, der er højere end den, hvortil den er taxeret«. Se, det gik jo meget nemt. Og Operationen koster, siger Hr. Linderberg, Staten »ikke en eneste Øre«; tvært-

imod vil Staten tjene kolossalt. »Var der i 1880 bleven vedtaget en Lov som den her omhandlede, kunde Staten allerede 4 Aar efter have udbetalt samtlige Jordejere deres fulde Erstatning og samtidigt tjent i rent Overskud 191,129,000 Kroner«. (S. 185 fg.).

Ligesaa nemt gaar det med at faa for Exempel Søfarten ind under Staten. »Det er en Virksomhed, der strax kunde inddrages under Staten« (S. 148). »Hertil kræves ingen store Omvæltninger. Blot ved at man udnævner Chefen for det Forenede Dampskibsselskab til Minister for Søfarten, er Overgangen til Staten i det væsenlige foretagen«. (S. 149).

Efter disse Prøver, der kunde forøges med andre af ganske samme Art, ville Læserne tilstrækkeligt kende Hr. Linderbergs Værk. Det er fuldt af løse Paastande, mangler ganske sund Fornuft og er rigeligt spækket med agitatorisk Tale, saaledes som den kendes fra Socialistmøder og Socialistblade.

Fra Udlandet.

En lille Arbejderby. — Norsk Landbrug.

En lille Arbejderby.

Udenfor Byen Delft i Holland ligger den saakaldte »d'Agneta Park«. Anlægget, der er c. 9 Tdr. Land stort, er for en Del træbevoxet og gennemskæres af et Vandløb, der i Midten udvider sig til en lille Sø. Over Vandløbet føre Broer og paa Søen er der Lystbaadfarm. Men Grunden til, at denne lille Park har Krav paa særlig Opmærksomhed, er dog ikke just dens Idyl, men derimod Terrænnets Benyttelse til en Arbejderkoloni, hvis Anlæggelse skyldes en Hr. v. Marken, Direktør for et større Fabrikaktieselskab, og som i flere Henseender frembyder interessante Træk.

Først dette, at Anlægget omfatter ikke alene Boliger for Fabrikens Arbejdere, men ogsaa for dens Funktionærer, lige op til den ledende Direktør, hvis Bygning, der vel er større end, men dog af samme Støbning som Arbejdernes Huse, ligger midt imellem disse. Husene, hvis Antal angives til 150, ligge snart i Rækker, støttende sig til hinanden, snart isolerede, omgivne af smaa Haver, og ere beregnede til en eller flere Familier, der hver har sin Indgang. Men hvad der dog fortrins-

vis giver d'Agneta Park sin Interesse, er dette, at Ejendomsretten over Anlægget i Tidens Løb vil blive kollektiv, o: tilhøre samtlige Lejere i Forening som Aktionærer.

Grundlaget for dette Aktieselskab, der har en Kapital paa 160,000 Fl., er skabt af Hr. v. Marken, der gjorde det første Indskud i Form af den Grund, paa hvilken Kolonien er opført (beregnet til 29000 Fl.) og en mindre kontant Sum. Resten af de til Opførelsen af Arbejderboligerne nødvendige Penge maatte man skaffe sig ved Laan, for hvilke der gaves Sikkerhed i Ejendommen. Men efterhaanden vil hele Anlægget gaa over i Beboernes Eje, idet Lejesummerne, efter at de nødvendige Udgifter til Forrentning og Reparationer ere afholdte, endnu lade et Overskud tilbage, der anvendes til Amortisation, og for hvilket de Paagældende blive Aktionærer. Naar 30 Aar ere forløbne, er hele Etablissementet, hvis Planen kan føres igennem, samtlige Aktionærers Ejendom i Forhold til deres Aktiers Størrelse. Efter det nævnte Tidspunkt blive Beboerne alligevel ved at betale Leje, men Udbyttet bliver da at fordele mellem Aktionærerne.

Ved at gøre Ejendomsretten over Husene kollektiv, mener man at undgaa en af de Vanskeligheder, hvormed Spørgsmaalet om Arbejderboligers Overgang til Arbejderne selv har at kæmpe, og som ofte har gjort Sagen upopulær i Arbejderkredse, nemlig denne, at Arbejderne, ved at blive Ejere af de til en bestemt Fabrik hørende Huse eller Andele i saadanne, saa at sige blive lænkede til Stedet, idet Salget af Husene ved Bortflytning er forbundet med store Vanskeligheder og ofte modarbejdes kraftigt af Arbejdsgiverne.

Som Aktionærer i det hele Foretagende kunne Arbejd-erne nyde Udbyttet af deres Ejendomsret, selv om de skifte Opholdssted, hvis de da ikke vælge at sælge deres Aktier, hvilket kun kan ske til et andet Medlem af det lille Samfund.

Til Arbejderkolonien slutter der sig forskellige andre Etablissementer, saaledes en større Bygning, der efter Omstændighederne anvendes til meget forskellige Formaal: Foredrag, Fester, Legemsøvelser, Læsesal m. m., videre et Bageri og Butikker, grundede efter samme Princip som Beboelseshusene.

Cordt Trap.

Norges Kreaturhold, Mejerier m. m.

Ifølge et nyligt offentliggjort Bind af Norges officielle Statistik udgjorde d. 1. Januar 1891

Norges Kreaturstyrke:

	Riget.
Heste.....	150,898
Storfæ	1,006,499
Faar.....	1,417,524
Geder.....	272,458
Svin	121,057
Rensdyr.....	170,134

Da Tællingen foregik ved Aarsskiftet og et betydeligt Antal Svin nedslagtes til Jul, viser Opgaven for denne Husdyrarts Vedkommende en i Forhold til det sædvanlige reduceret Størrelse. Opgaverne over Rensdyrholdet kan efter Sagens Natur alene anses som omtrentlige.

Til Sammenligning med Kreaturstyrken i det hele Rige efter de tidligere i Norge afholdte

Tællinger, der tog deres Begyndelse ved Udgangen af Aaret 1835, hidsættes følgende Oversigtstabel, hvori Tallene altid knytter sig til nævnte Tidspunkt af Aaret:

Aar.	Heste.	Storfæ.	Faar.	Geder.	Svin.	Rensdyr.
1835.....	113163	644414	1,028945	184518	79874	82225
1845.....	131894	842568	1,447274	290950	88637	90273
1855.....	154447	949935	1,596199	357102	113320	116891
1865.....	149167	953036	1,705394	290985	96166	101768
1875.....	151903	1,016617	1,686306	322861	101020	96567
1890.....	150898	1,006499	1,417524	272458	121057	170134

Over Halvdelen af Rensdyrene fandtes i Finmarkens Amt, nemlig 96651, dernæst kommer de tre andre nordlige Amter samt Hedemarkens Amt i følgende Orden: Nordre Trondhjem, Nordland, Hedemarken og Tromsø med henholdsvis 20742, 17677, 10559 og 10318.

Gennemsnitspris pr. Kreatur beregnedes saaledes:

	1870.	1875.	1880.	1885.	1890.
Pris pr. Stykke:	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
Arbejdsheste	156	371	275	250	258
Oxer	54	86	71,2	68,0	91,2
Køer	66	83	72,9	70,4	88,1
Ungkvæg	27	46	41,0	38,0	48,5
Kalve	?	?	12,2	10,7	13,7
Voxne Faar	8	10	9,9	9,4	12,3
— Geder	9	10	9,4	9,3	10,6
— Svin	44	66	?	56,4	62,3

Kreaturbesætningernes omtrentlige Værdi i Bygderne i 1890 beregnedes saaledes:

Værdi af Bygdernes Kreaturbesætninger:	1890. Kr.
Heste	34,600000
Storfæ	70,600000
Faar	17,300000
Geder	2,900000
Svin.....	7,300000
Rensdyr	3,200000

Samlet Værdi... 135,900000

Statistikens Meddelelser over det gennemsnitlige Mælkeudbytte om Aaret pr. Ko høre til de mindre sikre, hvilket er en Følge af, at det endnu er meget sjældent, at Gaardbrugerne føre Mælkeregnskab. Angivelserne, som leveres af Lensmændene herredsvis, har alene en skønsmæssig Karakter. Som almindelig Bemærkning ved dem gælder det, at der næppe er gjort Fradrag for Kør, som staa gelde, eller for de forskellige andre Omstændigheder, der kan bringe det gennemsnitlige Mælkeudbytte under det for en Ko normale. For samtlige Rigets Bygder skulde det gennemsnitlige eller maaske rettere det normale Mælkeudbytte pr. Ko udgøre:

i 1865	951 Liter
- 1875	1091 —
- 1880	1116 —
- 1885	1133 —
- 1890	1172 —

Mælkemængden har efter dette altsaa været i Stigende, og det kan vel heller ikke være tvivlsomt, at der i disse 25 Aar er foregaaet en betydelig Forbedring i dette Forhold.

For 1890 har man ogsaa indhentet Oplysninger om det gennemsnitlige Udbytte for de mere fremskredne Gaardbrugere. Efter de foreliggende Opgaver

skulde Udbyttet udgøre for Rigets Bygder under Et 1579 Liter pr. Ko.

Mejeriernes Antal angives saaledes:

	1875.	1880.	1885.	1890.
Riget	86	156	249	276
Rigets Bygder	78	124	204	232
Rigets Byer	8	32	45	44

Det bemærkes, at Opgaverne for de tre første Aar kun omfatte Fællesmejerier, medens man for 1890 ogsaa har medtaget større private Mejerier (med 100000 Liter og derover indmaalt Mælk). Af saadanne var der 19 i Bygderne og 12 i Byerne, dog er Opgaven næppe udtømmende. Med Fradrag af disse 31 større Mejerier, blev Antallet af Fællesmejerier for det hele Rige 241 eller nogle færre end ved Udgangen af 1885. Det maa imidlertid bemærkes, at man paa nogle Steder i Nordre Østerdalen og Guldalen Fogderier istedetfor Mejerier har dannet saakaldte »Smørforretninger«, hvor det paa Gaardene producerede Smør for fælles Regning videre forarbejdes og forhandles.

Af Rigets 276 Mejerier mangler Meddelelse om Driften for 8 Fællesmejerier, medens man har Opgaver for 268, af hvilke 224 var saadanne, der væsentlig drev Smørproduktion, medens de øvrige 44 alene eller væsentlig var beregnede paa Indkøb og Udsalg af Mælk.

Af de nævnte 268 Mejerier udgjorde den til de 224 saadanne, som væsentlig drev Smørproduktion, indmaalte Mælkemængde 60,422651 Liter og blev der kærnet 1,393692 kg. Smør og ostet 108477 kg. Fedost og 1,340653 kg. Magerost. Ordner man disse 224

Mejerier efter Størrelsen af den indmaalte Mælkemængde, finder man, at der blev indmaalt til:

58 under	100000 Liter,	
68 fra	100000 til	200000 Liter,
73 -	200000 -	500000 —
19 -	500000 -	1,000000 —
4 -	1,000000 -	2,000000 —
2 over	2,000000 Liter,	

Af de ovennævnte 268 Mejerier var der 44, som — alene eller i det væsentlige — vare beregnede paa Mælke-Indkøb og -Udsalg. Den til dem indmaalte Mælkemængde udgjorde 9,618984 Liter og blev der kærnet 46,626 kg. Smør og ostet 4165 kg. Magerost. Den største af disse Indretninger var beliggende i Kristiania, til samme indmaalt der 1,204000 Liter Mælk.

Af de 268 Mejerier, hvorfor Opgaver over Produktion foreligge, anvendte 81 Damp som Drivkraft og 110 tilsammen 112 Centrifuger og Separatorer.

Antallet af Osterier udgjorde ved Udgangen af følgende Aar:

	1875.	1880.	1885.	1890.
Riget	19	23	26	31
Rigets Bygder	19	23	26	30
Rigets Byer	•	•	•	1

Af de ved Udgangen af 1890 eksisterende 31 Osterier vare 29 Fællesosterier og 2 større private Osterier.

Tilsammen blev der indmaalt 4,984699 Liter Mælk og produceret 407021 Kg. Fedost og 223932 Kg. Magerost, deraf 81463 Kg. fed Mysost.

Af de 268 Mejerier, der have meddelt Opgaver over Produktion, har 263 meddelt Opgaver over Arbejds-

styrken. Ved disse vare ansatte 966 Personer, hvoraf 682 i Bygderne og 284 i Byerne. Personerne vare beskæftigede paa følgende Maade:

Ved den egentlige Mejerivirksomhed .. 284 Mænd og 473 Kvinder
— Udsalgsstederne ..... 34 — - 175 —

Lignende Opgaver foreligge ogsaa for Osterierne. Ved disse vare ansatte 69 Personer, hvoraf 67 i Bygderne og 2 i Byerne. Personerne vare beskæftigede paa følgende Maade:

Ved den egentlige Osterivirksomhed 8 Mænd og 60 Kvinder
— Udsalgsstederne ..... 1 — - 2 —

Som man vil se, er det kvindelige Element det overvejende ved denne Bedrift.

Af Fjerkræ og Bikuber var Antallet d. 1. Jan. 1891:

	Riget.
Høns	796563
Ænder	5446
Gæs	4840
Kalkuner	1516
Bikuber	17219

Norges Jordbrugs Statistik.

Det samme Bind af Norges officielle Statistik indeholder ogsaa Jordbrugs-Statistiken. Det ses, at

Kornavlens

beregnes saaledes:

	1835.	1845.	1855.	1865.	1871— 1875.	1886— 1890.
	Hektol.	Hektol.	Hektol.	Hektol.	Hektol.	Hektol.
Hvede ...	13719	19420	74200	98800	97015	92985
Rug	105156	142325	249300	237000	345437	333936
Byg	680704	956563	1,276400	1,242800	1,594362	1,488276
Blandkorn	449937	616517	742900	633600	719369	507926
Havre ...	1,782795	2,338311	2,957900	2,867800	3,224302	3,458876
Ærter ...	46292	69028	85100	67900	89964	80354
Ialt Korn- sæd ...	3,078603	4,142164	5,385800	5,147900	6,070449	5,962353
Ialt Kar- tofler ...	3,731415	5,629602	6,904173	7,554532	8,389030	8,441403

Udtrykt i Procenter har Forøgelsen (+) eller Formindskelsen (÷) i hver af de siden 1835 forløbne Folketællingsperioder udgjort:

	1836— 1845.	1846— 1855.	1856— 1865.	1866— 1875.	1876— 1890.
Hvede	+ 42	+ 282	+ 33	÷ 2	÷ 4,2
Rug	+ 35	+ 75	÷ 5	+ 46	÷ 3,3
Byg	+ 41	+ 33	÷ 3	+ 28	÷ 6,7
Blandkorn ...	+ 37	+ 20	÷ 15	+ 14	÷ 29,4
Havre	+ 31	+ 26	÷ 3	+ 12	+ 7,3
Ærter	+ 49	+ 23	÷ 20	+ 32	÷ 10,7
Ialt Kornsæd.	+ 34	+ 30	÷ 4	+ 18	÷ 1,8
Kartofler	+ 51	+ 23	+ 9	+ 11	+ 0,6

Ved en Undersøgelse af Norges Korn- (og Kartoffel-) Produktion og -Indførsel kommer man til det Resultat, at den indenlandske Produktion udgør 50,4 pCt. og Indførselen 49,6 pCt. af det hele Forbrug. I

Femaaret 1871—1875 var Tallene henholdsvis 64 og 36 pCt. og ved Udgangen af 1855 ansloges Forholdet til henholdsvis 75 og 25 pCt.

Betragter man de forskellige Kornsorter hver for sig, saa viser det sig, at det gennemsnitlige Forbrug pr. Indbygger har udgjort i nedennævnte Aar:

	1844-47. kg.	1854-57. kg.	1864-67. kg.	1874-76. kg.	1889-92. kg.
Hvede, Hvedegryn og Hvedemel	4,00	6,50	7,70	11,90	20,45
Rug og Rugmel.....	41,50	49,10	63,55	94,95	101,01
Byg, Byggryn og Bygmel	58,50	78,50	67,90	74,90	72,07
Havre, Havregryn og Havremel	83,50	94,20	76,05	80,50	78,15
Tils. ovennævnte Kornvarer	187,50	228,30	215,20	262,25	271,68

Det falder her strax i Øjnene, at Forbruget af Hvede og Rug har været i stadigt Stigende, navnlig gælder dette Forbruget af Hvede, som i de 45 Aar, Tabellen omfatter, har femdoblet sig, medens Forbruget af Rug er blevet $2\frac{1}{2}$ Gang saa stort som omkring Aaret 1845. Forbruget af Byg og Havre har derimod været noget ujævnt, og var, hvad Havre angaar, i 1890 noget mindre end ved Periodens Begyndelse. Tager man samtlige ovennævnte Kornvarer under et, ses Forbruget i det hele taget at have været i jævnt Stigende.

Af Kartofler har, med Fradrag af det til Brændevinsproduktionen medgaaede Kvantum, Forbruget pr. Indbygger i samme Tidsrum udgjort:

	1844-47.	1854-57.	1864-67.	1874-76.	1890.
Kg.....	253	265	253	253	250

Dette Forbrug har altsaa holdt sig nogenlunde konstant.

I en af Værkets Tabeller finder man sammenstillet en Opgave over de paa Produktionsstederne gældende Priser paa de forskellige Kornsorter og Kartofler i Aarene 1886—1890. Idet der ved Siden heraf benyttes en Del ældre Kilder, hidsættes følgende Oversigt over de gennemsnitlige Markedspriser i Kroner pr. hl. fra og med Aaret 1861 femaarsvis:

	Hvede.	Rug.	Byg.	Havre.	Blandk.	Ærter.	Kartofl.
1861—1865	16,47	12,57	10,71	6,31	?	15,14	3,53
1866—1870	17,55	14,07	11,92	7,02	?	15,97	4,03
1871—1875	16,42	12,70	11,44	6,71	8,37	15,60	3,74
1876—1880	16,37	12 20	11,22	6,75	8,57	16,41	3,94
1881—1885	15,11	12,25	10,51	6,46	8,04	15,87	3,90
1886—1890	12,67	9,51	8,51	5,99	6,55	13,75	3,12

For de sidste fem Aar enkeltvis udgjorde Priserne:

	Hvede.	Rug.	Byg.	Blandk.	Havre.	Ærter.	Kartofl.
1886	13,05	10,02	9,11	6,56	6,23	14,22	3,52
1887	12,13	9,26	8,34	6,28	5,66	13,52	2,87
1888	11,96	8,81	7,93	6,23	5,54	13,14	3,23
1889	12,27	9,48	8,46	6,61	5,96	13,79	3,18
1890	13,01	9,99	8,70	7,07	6,58	14,06	2,80

Det vil heraf ses, at for 1886—1890 var Priserne for samtlige Kornsorter og Kartofler betydeligt lavere end i nogen af de foregaaende Perioder. Tager man de enkelte Aar i den sidste Periode hvert for sig, vil det ses, at i de 3 første Aar var der uafbrudt Fald for samtlige Kornsorters Vedkommende. I 1889 indtraadte der en liden Prisstigning, der fortsatte sig i 1890. For Kartoflernes Vedkommende har Priserne med en enkelt Afbrydelse været jævnt dalende og stod de i 1890 lavere end nogensinde før.

Ved Hjælp af de i Tabellerne indeholdte Opgaver har man udført en Beregning over Korn- og Kartoffelavlens Bruttoværdi (o: Udsædens Værdi medregnet) i Gennemsnit for Femaaret 1886—1890 efter de paa Produktionsstederne gældende Markedspriser.

Herefter udgjorde den samlede aarlige Værdi af den indenlandske Produktion gennemsnitlig i Aarene 1886—1890 sammenholdt med tilsvarende Opgaver for 1871—1875:

Avlens aarlige Værdi:

	1871—1875.	1886—1890.
Hvede.....	1,616241 Kr.	949838 Kr.
Rug.....	4,270740 —	2,780767 —
Byg.....	17,494301 —	12,223098 —
Blandkorn ..	5,870239 —	3,314917 —
Havre.....	19,912171 —	18,158707 —
Ærter.....	1,127569 —	835434 —
Ialt Korn...	50,291261 Kr.	38,262761 Kr.
Kartofler ...	26,132175 —	24,807136 —
Tilsammen .	76,423436 Kr.	63,069897 Kr.

Fordeler man Værdien paa Rigets hele hjemmehørende Folkemængde, udkommer en gennemsnitlig Bruttoværdi af Kr. 31,5 pr. Indbygger mod Kr. 42,2 i 1871—1875. Det siger sig imidlertid selv, at der i denne Henseende hersker en meget stor Forskel imellem de enkelte Dele af Landet, og det paa en saadan Maade, at ethvert Distrikts Forholdstal indtil en vis Grad kan betragtes som Maalestok for den større eller mindre Betydning, Agerbruget har som Næringsvej. Ordnes Amternes Landdistrikter efter Størrelsen af denne Gennemsnitsværdi pr. Indbygger i Aarene 1886—1890, faar man følgende Række:

Landdistrikterne amtsvis.	Gennemsnitsværdi i	
	Kr. pr. Indbygger.	
	1871-1875.	1886-1890.
Akershus*)	66,1	65,7
Hedemarken	74,3	60,0
Kristians	63,4	59,9
Nordre Trondhjem	64,0	55,8
Smaalenene	82,5	52,2
Jarlsberg og Larvik	68,4	48,6
Stavanger	51,0	46,1
Buskerud	56,2	42,7
Bratsberg	49,8	38,0
Romsdal	46,5	36,8
Søndre Trondhjem	44,3	34,5
Lister og Mandal	47,8	32,7
Nordre Bergenhus	40,7	32,0
Søndre Bergenhus	30,9	30,8
Nedenes	36,3	26,0
Nordland	26,7	20,7
Tromsø	19,3	20,2
Finmarken	3,5	3,1

Nedgangen er for de fleste Amter væsentlig bevirket ved det betydelige Prisfald.

En Tabel oplyser om Størrelsen af det til Korn- og Kartoffelavl m. v. anvendte Agerareal. Til Sammenligning hidsætter man de tilsvarende Opgaver for 1875. Herefter var der i 1875 og 1890 i det hele Rige tilsaaet:

		Agerareal:	
		1875.	1890.
med Hvede	4536 Hektarer	4386 Hektarer.	
— Rug	14837 —	13759 —	
— Byg	55897 —	51780 —	
— Blandkorn	20670 —	14195 —	
— Havre	88484 —	97839 —	
— Ærter	4647 —	3646 —	
Ialt med Kornsæd	189071 Hektarer	185605 Hektarer.	
— — Kartoffler	34879 —	39122 —	
Tilsammen	223950 Hektarer	224727 Hektarer.	

*) Grunden til, at Gennemsnitsværdien for dette Amt ikke var højere i 1871—1875, er den, at Amtet da indbefattede de senere til Kristiania overgaaede Forstæder.

Lægges hertil det Areal, der var tilsaaet

	1875.	1890.
med Havre til Grønfoder	2144 Hektarer	4962 Hektarer.
— Vikker	— —	923 —
med Turnips	1146 Hektarer.	462 Hektarer.
— Kaalrabi		165 —
— Gulerødder		55 —
— ubenævnte Rodfrugter		152 —
udkommer som Norges		
samlede Agerland.....	227240 Hektarer.	231446 Hektarer.

Herefter faar man som Resultat, at Norges samlede Agerareal i 1875 og 1890 skulde omfatte henholdsvis 227240 og 231446 Hektarer eller 2272 og 2314 □ Kilometer eller omkring 0,7 Pct. eller $\frac{1}{140}$ af Landets hele Overflade. Da Antallet af særskilt skyldsatte Jordbrug 1. Januar 1891 udgjorde 146355, kom der i Gennemsnit paa hvert Brug 1,58 Hektarer.

Af det samlede Agerland faldt der paa de enkelte Amter efter Beregningen følgende Areal:

	1875. Hektarer.	1890. Hektarer.
Smaalenene.....	25995	25958
Akershus med Kristiania.....	28134	29669
Hedemarken.....	26432	27369
Kristians	22305	23529
Buskerud.....	14913	15158
Jarlsberg og Larvik.....	15528	15549
Bratsberg	8948	9216
Nedenes	4134	4278
Lister og Mandal	5211	5165
Stavanger	10970	10535
Søndre Bergenhus med Bergen	7365	8508
Nordre Bergenhus.....	8046	7576
Romsdal	11130	10658
Søndre Trondhjem	11821	12025
Nordre Trondhjem	16862	16766
Nordland	7169	6783
Tromsø	2179	2572
Finmarken	98	132

Hele Riget som ovenfor 227240 231446

Betragter man Forholdet mellem det dyrkede Areal*) og Værdien af den derpaa indvundne Avl, kommer man til det Resultat, at den gennemsnitlige Bruttoafkastning af 1 Hektar var 281 Kr. mod 338 Kr. i 1875, naar man tager det hele Land under Et. Ordnes Amterne efter Afkastningens Størrelse, faas følgende Række for 1890 sammenholdt med 1875:

Landdistrikterne amtsvis.	Gennemsnitsafkastning pr. Hektar.	
	1875. Kr.	1890. Kr.
Finmarken.....	748	648
Tromsø.....	435	486
Søndre Bergenhus.....	502	473
Nedenes.....	554	432
Nordland.....	382	417
Lister og Mandal.....	524	382
Romsdal.....	427	379
Nordre Bergenhus.....	435	373
Stavanger.....	385	363
Bratsberg.....	374	304
Søndre Trondhjem.....	359	291
Kristians.....	323	272
Nordre Trondhjem.....	300	262
Hedemarken.....	332	261
Buskerud.....	299	229
Akershus.....	269	220
Jarlsberg og Larvik.....	283	217
Smaalenene.....	261	177

Denne temmelig overraskende Ordensrække lader sig for en væsentlig Del forklare ved det forskellige Forhold, hvori de to Hovedsædarter, Korn og Kartofler i de forskellige Landsdele ere Genstand for Dyrkning. Sammenligner man nemlig paa den ene Side det til Korndyrkning anvendte Agerland med

*) I den følgende Tabel er der kun taget Hensyn til det til Korn- og Kartoffelavling anvendte Areal.

Udbyttet af Kornavlingen og paa den anden Side det med Kartofler tilsaaede Areal med Værdien af Kartoffelavl, saa vil man finde, at en Hektar Kartoffelland gennemsnitlig giver en Afkastning af 634 Kroner (mod i 1875 749 Kroner), medens det samme Areal, tilsaaet med Korn, ikke afkastede mere end 207 Kr. (mod i 1875 263 Kroner). Som Følge heraf vil man i foranstaaende Række som Regel finde, at de Amter give det højeste Udbytte i Forhold til det dyrkede Land, hvor man hovedsagelig lægger an paa Kartoffelavl, medens omvendt de Amter staa lavest i Rækken, hvor Korndyrkningen er den overvejende. Til det omhandlede Forhold bidrager forøvrigt ogsaa den Omstændighed noget, at Priserne i de forskellige Landsdele ere saa ulige. Dette kommer saaledes navnlig tilsyne for de nordligste Landsdeles Vedkommende, hvor Priserne selvfølgelig staa meget højt. Forøvrigt maa det erindres, at der her alene er Tale om Bruttoafkastningen og at Produktionsomkostningerne i de forskellige Dele af Landet af flere Grunde ere meget forskellige.

Vore Provinsbanker.

Af

Bankkasserer, cand. polit. C. G. Staal.

Medens hele vor Pengeomsætning før Krisen i 1857 nærmest var afhængig af Hamburg, forandredes dette Forhold mere og mere, især efter 1864, og København blev det finansielle Centrum for Landet, især efter at Nationalbanken havde faaet den fornødne Supplering ved de tre store private Banker, Privatbanken, Landmandsbanken og Handelsbanken.

Ude i Provinserne gik imidlertid alt i den gamle Gænge. I Slutningen af Halvtredserne var der opstaaet nogle Privatbanker, men endnu hjalp man sig med Sparekasserne og de private Diskontører. De næste tredive Aar bragte imidlertid en total Forandring, og nu har næsten enhver større By et eller flere Bankinstituter, enten lokale, eller Filialer af Københavnsbankerne, medens de private Diskontører ere trængte tilbage til beskednere Positioner.

Skridt for Skridt have de private Provinsbanker tilkæmpet sig deres nuværende ansete Stilling, idet de, især i Begyndelsen, mødtes med megen Mistro fra alle Sider. Der var saaledes en større Provinsbank i Sjælland, der ikke maatte have sit Firma paatrykt paa Konvolutterne, fordi »Købmændene ikke ønskede, at

deres Kunder fik at vide, at de arbejdede med Banken«. I den Grad var der stundom et skævt Syn paa Sagerne, og først i det sidste Decennium kan man sige, at Bankernes Betydning ret er gaaet op for Befolkningen i By og paa Land udenfor Hovedstaden.

Sparekasserne med deres forældede og upraktiske Forretningsmaade vare jo i mange Aar de dominerende, og endnu føler særlig Bondestanden en særlig Betryggelse ved for dens indskudte Penge at faa »en Bow«, selv om der derved faas en mindre Rente og er større Vanskelighed ved at disponere over Kapitalen end i en Bank.

I Begyndelsen var der ikke stor Forskel paa Banker og Sparekasser, idet man ude i Provinserne var aldeles ubekendt med de forskellige Former for Kreditgivning; men efterhaanden er man kommet med, og alle de større Banker staar fuldt paa Højde med Hovedstadsbankerne i de almindelige for deres Forhold passende Pengeanbringelsesmaader.

Provinsbankerne have maattet give deres Lærepenge, inden de naaede den nuværende Udvikling; men hvor der har været store Tab at notere, kunne de næsten stedse føres tilbage til den uheldige Indretning med én administrerende Direktør, der da ofte tillige var Kasserer eller Bogholder.

Naar Provinsbankerne gennemgaaende kunne fordele gode Udbytter samtidig med, at der henlægges betydelige Beløb til Reservefonden, har dette sin Grund i, at Aktiekapitalerne i Provinsbankerne forholdsvis ere langt mindre end i de københavnske Banker, og Indlaanskapitalerne til Gengæld langt større og mere stabile. Det er for Provinsbankerne som for Spare-

kasserne særligt Landboerne, der præstere Indskudene med lang Opsigelse, idet Købstadboerne enten have deres Penge anbragte paa Folio, eller købe Obligationer og Aktier for dem; medens denne Form for Kapitalanbringelse endnu ikke er meget almindelig i Bondestanden paa Grund af den dermed forbundne Ulejlighed med Udtrækning samt i de senere Aar Frygten for Konvertering.

For Provinsbankerne med deres ofte ringe Aktiekapital er det ogsaa absolut nødvendigt, at der opsamles et større Reservefond end det, der anses fornødent for de københavnske store Banker, hvor Aktiekapitalen er den største Sum, hvormed der arbejdes, medens Indlaan og Folio sjældent naa Aktiekapitalens Størrelse. I Provinserne ere derimod de indskudte Penge altid Hovedmassen af Bankens Kapital.

Der ankes ofte over, at Provinsbankerne ere for dyre i Sammenligning med de københavnske Banker; men om dette end i tidligere Tider var Tilfældet, da man endnu ikke helt formaaede at holde Aktieselskabet ud fra den private Diskontørs ofte lidt »ormstukne« Forretninger, saa har Konkurrencen paa dette Omraade nu udlignet Forskellen, og Provinsbankerne ere nu gennemgaaende rimelige i deres Rentefordringer og Renteudelser.

Man maa vel erindre, at naar Bankerne i København kun give 1—2—3 pCt. for Indlaan, medens Provinsbankerne give fra 2—3—4 pCt., saa maa de til Gengæld være dyrere ved Diskonteringen af Vexler og Udlaan, for at udligne den Difference af c. 1 pCt. i Indlaans-Renten. Ydermere maa det tages i Betragt-

ning, at den af Nationalbanken publicerede Diskonto aldeles ikke kan tænkes at finde Anvendelse paa Pluraliteten af de Vexler, der forlanges omsat i en Provinsbank. Her er det Vexler med større eller mindre Købmænd og Bønder, Bols mænd, Husmænd eller Gaardmænd, eller med Landboere indbyrdes; Papirer, der ere aldeles uomsættelige i en københavnsk Bank, og som tilmed altid forlanges fornyede med eller uden mindre Afdrag en eller mange Gange. Vexler af den Beskaffenhed bliver i København, naar de overhovedet omsættes, beregnede efter en ganske anden Diskontosats.

Først efterhaanden som Forholdene have udviklet sig mere og mere, er Forskellen mellem Banker og Sparekasser traadt tydeligere frem i Provinserne, og da atter især efter at Nationalbanken for en 14—15 Aar siden sluttede Overenskomst med alle Provinsbanker med en Aktiekapital paa 400,000 Kr. og derover, om gensidigt gratis Samarbejde.

Fra den Tid af og vejledet ved Exemplet have Bankerne anvendt Anvisningssystemet langt mere end tidligere, ligesom det »at have Folio« i Banken nu paa de fleste Steder bliver mere og mere almindeligt. Den taabelige Ide, at det var skadeligt for et Firmas Kredit at have med en Bank at gøre, fortog sig lidt efter lidt, og veg Pladsen for den rigtige Opfattelse, at det var styrkende for Firmaets lokale Kredit, naar det havde Konto i Banken, og dets Anvisninger der honoreredes uden Betænkeligheder.

Af Provinsbanker, ikke Filialer af Hovedstadsbanker, findes der her i Landet f. T. c. 45, og heraf foreligger sidste Aars trykte Aarsberetning fra 35,

medens Resten dels ere lige nyoprettede, som Haslev Bank, dels meget smaa eller uden Offentliggørelse af deres Aarsregnskaber (!), saa man med temmelig Rolighed kan se bort fra disse som værende uden al Betydning.

Se vi først paa Bankernes Beliggenhed, vil det strax være paafaldende, saa Lolland er uheldigt stillet. Hele Øen har kun en, tilmed kun middelstor Bank, i Maribo, medens alle de andre Byer paa Øen savne Banker. Ulykken er, at der i Nakskov er en meget stor Sparekasse, der som en Slags Naadesag indlader sig paa lidt Bankforretning; men naar man ser, at Vexelporteføljen kun er c. 124,000 Kr. i Nakskov, der er en livlig fremadstræbende Handelsby, medens den i den stille Landkøbstad Maribo er c. 355000 Kr., er det indlysende, at den bekvemme Adgang til at rejse Penge, gennem Vexler, kun i ringe Grad er tilstede der.

Den Omstændighed, at den store lollandske Sparekasse har Filialer i de andre Købstæder paa Øen, er antagelig Grund til, at der i ingen af disse er etableret nogen Bank, ligesom et saadant Foretagende ikke er blevet forsøgt i Nakskov.

Falster har slet ingen Banker; men da baade Nationalbanken og Landmandsbanken have betydelige Filialer i Nykøbing paa Falster, er der tilstrækkeligt sørget for Øens Pengevæsen.

Møn har en lille lokal Bank, hvormed der savnes nærmere Oplysning.

Sjælland har næsten Bank i hver By; men Kallundborg, Holbæk, Nykøbing p. S. og Helsingør ere Filialer af Landmandsbanken i København.

De sjællandske Banker arbejde under forholdsvis

vanskelige Forhold, idet alle større Pengefolk søge til de københavnske Banker, der byde dem billigere Laanebetingelser end Provinsbankerne, og ere saa nær ved Haanden, samtidig med, at den altopslugende Hovedstad drager alle større Foretagender til sig, saa at der sjældent bliver nogle ekstraordinære Foretagender for de lokale Banker at profitere ved. Konkurrencen fra Hovedstadsbankernes Side er haard, og mange Folk, baade i By og Land, finde det mere »fint« at have Konto i en københavnsk Bank end i den lokale Bank, ligesom mange heller ikke ønske, at man i Byen gennem Bankens Bøger skal kunne faa et Indblik i Firmaets Omsætning etc.

Naar alligevel de sjællandske Provinsbankers Status gennemgaaende er god, maa Grunden dertil søges i, at de større ere gamle Institutioner, der længst ere rodfæstede, og at de ny hidtil have arbejdet forsigtigt og været forskaanede for uforskyldt Tab, som de, der i sin Tid ramte saa mange Provinsbanker ved P. A. Hansens Fallit i København.

Langeland har sin Bank i Rudkøbing, og paa Fyn grupperer Privatbankerne sig om Odense store Bank, Fyns Diskontokasse, der trods haarde Storme havde bevaret sit gode Navn, og hvis Aktier ere fint Papir paa Børsen. Hverken Assens, Bogense eller Kerteminde have Banker, og Nyborg har, siden dens Bank for en halv Snes Aar siden ynkelig kom af Dage, ikke vovet sig til et nyt Forsøg, til ikke ringe Gêne for den Del af Landet, særligt nu, hvor flere Banelinier komme til at udmunde i Byen.

Mærker man allerede paa Fyn, at Bankerne der tildels have emanciperet sig fra de københavnske

Bankers Indflydelse, er dette i endnu højere Grad Tilfældet i Jylland, selv om baade Handelsbanken, Landmandsbanken og Nationalbanken have Filialer i de større Byer. I den østlige Del af Landet findes de store ældre Banker, der arbejde omtrent som Bankerne paa Øerne og ere vel situerede, med Undtagelse af Aalborg Bank, der i Halvfjerdserne indlod sig paa formange »Grundinger«, og endnu lider under Følgerne deraf. I de senere Aar er der imidlertid i Vest- og Midtjylland oprettet flere mindre Banker, og om disse gælder det næsten altid, at de savne den fornødne Kapital, for ret at komme i Gang. Medens det paa Øerne næsten altid er vanskeligt at finde Anvendelse for Indlaanskapitalen, hvorfor ofte uforholdsmæssigt store Beløb anbringes i Obligationer, kniber det i Jyllands magre Egne med at skaffe Kapitalen; der er derimod Folk nok, der vil laane, baade under den ene og den anden Form.

Gennemser man Regnskaberne for de forskellige Banker øst og vest for Store Belt, vil man lægge Mærke til en paafaldende Forskel. Alle Banker vest for Store Belt have en ret betydelig Omsætning i Sterling, medens en saadan næsten aldeles ikke findes paa Regnskaberne øst for Beltet. Der gaar al Sterling nemlig til København, hvor der kan gives bedre Kurs end ude i Provinserne; men allerede paa Fyn er Vejen for lang og sen til at Konkurrence med de lokale Banker kan lønne sig for København.

Som Regel kan det siges, at vore Provinsbanker baade ere solide og vel ledede, og at de paa næsten alle Omraader byde Publikum de samme Lettelser som Hovedstadsbankerne. Selvfølgelig kan Provinsbankerne

ligesaa lidt som Hovedstadsbankerne og andre Selskaber undgaa en Katastrofe hist og her, og det kan ogsaa af og til, særligt i de mindre Byer, skorte paa tilstrækkelig kyndige Folk til Revisorer etc.; men der arbejdes med god Vilje paa at komme over disse Vanskeligheder. Provinsbankerne have den Fordel fremfor Hovedstadens Banker, at der er langt ringere Fare for store Tab, idet man yderst sjældent indlader sig i urimelige store Engagements med en enkelt Person; og gaar f. Ex. en Købmand fallit, der har sit Navn paa et større eller mindre Antal Bøndervexler, ville disse næsten altid, naar man blot giver Tid og »lemper sig«, komme ind i Løbet af et Par Aar, hvorimod Fordringer paa Købstadsfolk ere langt mere risikable.

De senere for Landbruget saa magre Aar have næsten helt standset Kapitalsamlingen paa Landet, samtidig med at de mange ny Andelsforetagender, Jærnbaneanlæg etc. har absorberet den nydannede Kapital og mere til. Følgen heraf er, at Bankernes Virkekapital, Indskud, har været næsten stationær, maaske endogsaa tilbagegaaende i de senere Aar, hvad der hindrer en raskere Udvikling af disse Pengeinstituter, der dog i langt højere Grad end de forældede og forbenede Sparekasser ere bestemte til at være Fremtidens Pengesamlingssteder.

Paa omstaaende Liste findes Uddrag af 34 Provinsbankers samt Lollands Spare- og Laanebanks Regnskab. Da Opgørelsen ikke er aldeles ens ved alle Banker, have enkelte Poster været vanskelige at bestemme aldeles nøjagtigt, saaledes ved Reserve- og Delkrederefonden. Naar saaledes en Bank har et

Reservefond f. Ex. paa 100000 Kr., og under Rubriken »Overført til næste Aar« en anden Sum, ere disse to Beløb slaaede sammen og opførte som Reserve- og Delkrederefond. Ligeledes naar der findes Reservefond, Delkrederefond og Overført til næste Aar, ere alle tre Poster slaaede sammen.

De 34 Banker have en fuldt indbetalt Aktiekapital af ialt Kr. 11,826600, og til dette Beløb svarer opsavede Reserver til Beløb lidt over 3 Mill. Kr. ÷ 407800 for Nakskov, altsaa 2,6 Mill. Kr. eller omtrent 20 pCt. af Aktiekapitalen.

Indlaanskapitalen er ialt Kr. 68,323400 ÷ 12,625000 for Nakskov, altsaa ialt 55,698400 Kr. eller næsten det Femdobbelte af Aktiekapitalen.

Indskud paa Folio kan ikke aldeles nøjagtigt opgives, idet den store Bank i Randers, samt de mindre i Grenaa og Roskilde ikke i deres Opgørelser holde Indlaan paa Folio og almindelige Indskud paa længere Tid hver for sig.

Der inde stod ved Aarsafslutningerne ialt 5,816920 Kr. paa Folio, der, naar der tages Hensyn til, at Privatbankerne kun ere eneraadende i Smaabyerne, medens de i alle større Byer konkurrere med Filialer fra København, der selvfølgelig have mange Folio-Kunder, viser, at man ogsaa i Provinserne indser Nyttens af at undgaa de mange private Kassebeholdninger, der ingen Rente give, medens de, samlede i en Banks Hænder, gøre deres ikke ringe Gavn.

Vexelpor porteføljen er forholdsvis betydelig, idet den udgør Kr. 23,642900 ÷ 124000 for Nakskov, altsaa Kr. 23,518900, eller henved det Dobbelte af Aktiekapitalen.

Navn.	Regnskabs- aaret gaar fra	Aktiekapital.
Lollands Spare- og Laanebank. Nakskov	$\frac{1}{6}-\frac{31}{5}$ 95	Sparekasse ud
1. Diskonto- og Laanebanken, Maribo...	$\frac{1}{7}-\frac{30}{6}$ 95	Aktiekapital o
2. Banken for Vordingborg og Omegn.	do.	350000
Vordingborg.....	do.	50000
3. Næstved Diskontobank. Næstved	$\frac{1}{4}-\frac{31}{3}$ 95	300000
4. Køge Landbobank. Køge.....	$\frac{1}{1}-\frac{31}{12}$ 94	100000
5. Roskilde Bank. Roskilde.....	do.	110000
6. Banken for Ringsted og Omegn. Ringsted	do.	100000
7. Banken for Slagelse og Omegn. Slagelse	$\frac{1}{7}-\frac{30}{6}$ 95	400000
8. Langelands Bank. Rudkøbing	do.	150000
9. Fyns Diskontokasse. Odense	do.	3,500000
10. Sydfyns Diskontobank. Faaborg	$\frac{1}{1}-\frac{31}{12}$ 94	100000
11. Svendborg Bank. Svendborg	$\frac{1}{7}-\frac{30}{6}$ 95	400000
12. Diskonto Institut. Middelfart	do.	400000
13. Kolding Laane- og Diskontokasse.	do.	400000
Kolding.....	do.	200000
14. Ribe Diskontobank. Ribe	do.	200000
15. Sydjysk Landmandsbank. Ribe.....	$\frac{1}{1}-\frac{31}{12}$ 94	150000
16. Varde Bank. Varde	do.	100000
17. Ringkøbing Bank. Ringkøbing.....	$\frac{1}{7}-\frac{30}{6}$ 95	72000
18. Holstebro Bank. Holstebro.....	$\frac{1}{1}-\frac{31}{12}$ 94	100000
19. Lemvig Bank. Lemvig.....	$\frac{1}{7}-\frac{30}{6}$ 95	180000
20. Morsø Bank. Nykøbing p.M.....	$\frac{1}{1}-\frac{31}{12}$ 94	300000
21. Thisted Bank. Thisted.....	$\frac{1}{7}-\frac{30}{6}$ 95	225000
22. Skive Bank. Skive	$\frac{1}{1}-\frac{31}{12}$ 94	50000
23. Banken for Løgstør og Omegn. Løgstør	do.	100000
24. Frederikshavn Bank. Frederikshavn...	do.	400000
25. Laane-, Spare- og Diskontobanken.	$\frac{1}{7}-\frac{30}{6}$ 95	500000
Hjørring	do.	60000
26. Diskonto-, Laane- og Sparebanken.	$\frac{1}{1}-\frac{31}{12}$ 94	500000
Aalborg.....	$\frac{1}{7}-\frac{30}{6}$ 95	44000
27. Banken for Hobro og Omegn. Hobro.	$\frac{1}{4}-\frac{31}{3}$ 95	1,500000
28. Randers Diskonto- og Laanebank. Randers	$\frac{1}{1}-\frac{31}{12}$ 94	70000
29. Spare-, Laane- og Diskontoinstitutet i	do.	100000
Grenaa.....	$\frac{1}{1}-\frac{31}{12}$ 94	115600
30. Aarhus Privatbank. Aarhus.....	$\frac{1}{7}-\frac{30}{6}$ 95	500000
31. Banken for Skanderborg og Omegn.	$\frac{1}{4}-\frac{31}{3}$ 95	226000
Skanderborg.....	do.	
32. Silkeborg Bank. Silkeborg	$\frac{1}{1}-\frac{31}{12}$ 94	
33. Herning Hede- og Diskontobank. Herning	$\frac{1}{7}-\frac{30}{6}$ 95	
34. Vejle Bank. Vejle.....		
		11,826600

Desuden findes: Møns Diskontobank, Haslev Bank, Diskonto- og Laanebank i Køge, Industri- og Sparebank i Næstved, Landbo-

banker Danmark.

kapital.	Reserve- og Deltkredere- fond.	Indlaans- kapital.	Indskud paa Folio.	Vexelporte- føljen.	Udbytte.
asse ud kapital o 50000	407800 54850	12,625000 798000	444000 70000	124000 353000	Sparekonto 4 ¹ / ₂
50000	6570	413000	72900	151000	8 ¹ / ₂
00000	134200	1,700000	434000	462000	7 ¹ / ₂
00000	34700	896000	30700	288100	9
10000	2800	300000	*	142000	5 ¹ / ₂
00000	11750	1,130000	56000	250000	7
00000	203000	2,075000	215000	1,065000	12
50000	44600	643000	117000	336000	6
00000	225400	5,729000	1,935000	2,718000	6
00000	1400	294000	96000	200000	5
00000	185000	2,171000	283000	997000	7
00000	93000	1,017000	304000	428000	6
00000	*	1,917000	40	1,100000	2
000000	50000	1,292000	35000	718000	10
000000	14900	1,143000	1080	243000	6
50000	24180	2,435000	45500	1,293000	10
000000	19000	558000	4800	360000	8
72000	29400	582000	70400	395000	8
000000	27650	1,359000	29600	305500	8
080000	*	1,137000	80500	390000	intet Udbytte
000000	113250	2,780000	118000	1,542000	7
225000	61000	1,822000	30400	829000	8
50000	1250	329000	17100	333000	8
100000	10560	167000	65700	304400	2
100000	154300	3,455300	135700	1,619500	8
500000	160150	2,742000	38500	1,103900	2
60000	850	372000	106600	186500	6 ¹ / ₂
500000	148100	3,166900	*	1,394500	8
44000	70350	1,400700	*	101800	12 ¹ / ₄
500000	385000	5,210000	389000	883400	7
70000	1830	354800	88400	142300	5 ¹ / ₂
100000	89800	1,670800	223700	565000	10
115600	44850	470000	45500	458000	4
500000	226000	4,168900	233800	1,951000	8
826600	3,037490	68,323400	5,816920	23,642900	

banken i Stagelse, Skelskøi Bank, Fredericia Bank, Fanø—Esbjerg Bank, Sæby Bank, en ny Bank i Grenaa, samt maaske en ny Bank i Aarhus, og en i disse Dage i Korsør oprettet Bank.

Udbyttet er meget varierende, fra slet intet til $12\frac{1}{4}$ pCt. Der er dog kun én Bank, Morsø Bank, der intet Udbytte har givet, medens tre, Kolding, Aalborg og Frederikshavn, nøjes med 2 pCt., idet begge de første Instituter lide under Følgerne af store Tab, medens den ny Bank i Frederikshavn først vil af med Etableringskontoen, forinden et større Udbytte fordeles. To give 4 pCt. og $4\frac{1}{4}$ pCt., tre mellem 5 og 6 pCt., fem mellem 6 og 7 pCt., fem mellem 7 og 8 pCt., ni mellem 8 og 9 pCt, en giver 9 pCt, tre fordele 10 pCt. og to endelig 12 og $12\frac{1}{4}$ pCt.

9 Banker med Kr. 1,925600 give saaledes kun et Udbytte af under 6 pCt., medens alle de andre 25 præstere Udbytter varierende mellem 6 og $12\frac{1}{4}$ pCt.

Spørger man nu om Kursen paa disse mange Bankaktier, ja, saa er den meget vanskelig at opgive, da med Undtagelse af Fyns Diskontokasse og Aalborg Bank ingen af Aktierne ere optagne i den københavnske Kursliste. Ude i de respektive Byer sidde de gode Bankers Aktier i alt Fald paa temmelig faste Hænder, og komme sjældent til Omsætning uden mod en temmelig høj Kursavance.

Engelsk Arbejderstatistik.

Anmeldt ved Cand. polit. Adolph Jensen.

Det engelske »Board of Trade's« »Labour Department« har i en Række af Beretninger om Arbejdsforhold i Storbritannien offentliggjort en næsten overvældende Mængde af statistiske Data. Disse Beretninger fortjene Opmærksomhed, ikke blot fordi de fleste af de omhandlede Emner i og for sig besidde en betydelig Aktualitet, men tillige fordi den Maade, hvorpaa de mange detaillerede Oplysninger ere bragte til Veje og gengivne, gør et i høj Grad tilforladeligt Indtryk.

I.

Arbejdsløn og Arbejdstid. *)

Under denne Fællestitel er der udgivet tre Bind, hvoraf det første omhandler Forandringer i Løn og Arbejdstid i 1893, medens de to andre bringe Meddelelser om Priskuranter for en stor Mængde af de vigtigere Industrier, saaledes at det ene Bind omhandler Styk-Løn og det andet Tid-Løn (Timebetaling, Dagløn o. s. v.).

*) Report on Wages and Hours of Labour. Part I: Changes in Rates of Wages and Hours of Labour in the United Kingdom in 1893 (C. 7567 of Session 1894); Part II: Standard Piece Rates (C. 7567. — I. of Session 1894); Part III: Standard Time Rates (C 7567. — II. of Session 1894).

Hvor mangfoldige Kilder der end staar til det engelske Arbejdsdepartements Raadighed, og hvor godt det end forstaar at benytte disse Kilder, har det dog selvfølgelig ikke været muligt at samle en fuldstændig, alle Erhverv omfattende Lønstatistik. Tvært imod har man draget temmelig snævre Grænser for Undersøgelsens Omraade ved kun at medtage de store Hovedindustrier, hvorfra man var sikker paa at faa fuldt paalidelige Oplysninger i saa stort et Tal, at ingen Misforstaaelse kunde indsnige sig. Ikke heller har man gjort sig til Formaal at maale den virkelige Lønforandring med exakte Tal, men man har søgt et Udtryk for denne gennem Svingningerne i de Lønningssatser, der opføres i de mellem Arbejdsgivere og Arbejdere vedtagne Priskuranter. De fleste kortvarige og rent lokale Forandringer ere altsaa ikke medtagne.

De Industrier, om hvilke der foreligger Oplysninger om Lønningsforandringer, tælle c. 7,000,000 Arbejdere, af hvilke 550,000 eller c. 8 pCt. bleve berørte af Lønforandringer. Den mest omfattende Bevægelse fandt Sted i Mineindustrierne, hvor Lønningssatserne ændredes for 43 pCt. af Arbejdernes Vedkommende. Dette har ikke — som man maaske kunde tro — sin Grund i den store Arbejdsstandsning i Kulminerne, idet Virkningerne af denne først faldt i 1894. I Metalindustrien omfattede Lønsvingningerne 12 pCt., i Bygningsfagene 5 pCt. og i Textilindustrien kun 4 pCt. af de beskæftigede Arbejdere.

Uagtet Aaret 1893 ikke var noget godt Forretningsaar, blev Hovedresultatet dog en Stigning i Arbejdslønnen. Denne var ganske vist, naar den fordeles paa samtlige Arbejdere, meget svag, nemlig

i sh. 11 $\frac{1}{2}$ d. pr. Aar, men selv dette for Arbejdernes materielle Vel temmelig betydningsløse Resultat har dog Interesse som Udtryk for, at de slette Konjunkturer i det store og hele ikke formaaede at trykke Lønnen ned. Efter Udgivelsen af den her omhandlede Beretning er der derimod i Arbejdsdepartementets Maanedsskrift »The Labour Gazette« fremkommet Oplysninger om Forholdene i 1894, af hvilke det fremgaar, at den almindelige Tendens i dette Aar snarest gik i Retning af en Nedgang i Arbejdslønnen.

Med Hensyn til Forandringer i Arbejdstiden tale Tallene i Beretningen et langt tydeligere Sprog end med Hensyn til Lønnen. Otte Timers Bevægelsen, eller, som Englænderne kalde den, Bevægelsen for 48-Timers-Ugen, vinder den ene Sejr efter den anden, ikke saaledes, at man vilkaarligt nedsætter Arbejdstimernes Tal til 48, men saaledes, at man efter en paa praktiske Forsøg grundet Beregning af Nettoudbyttet af hver af Ugens Arbejdstimer stryger dem, der vise sig at være værdiløse, fordi Energien er slappet i den Grad, at Arbejdet ikke giver Kompensation for Omkostningerne til Drivkraft, Belysning o. s. v.

Arbejdstidens Reduktion pr. Uge var i 1893 i samtlige Fag, fra hvilke der forelaa Oplysninger, gennemsnitlig 1,99 Timer. I de enkelte Hovedgrupper af Erhverv var den:

Bygningsfagene	1,4	Timer
Metalindustrien	2,4	—
Minedriften	1,7	—
Textilindustrien	1,9	—
Klædefabrikkerne	2,0	—
Funktionærer i det Offent-		
liges Tjeneste	4,5	—

Reduktionen i den ugentlige Arbejdstid var i Almindelighed 2—4 Timer, og kun i yderst faa Tilfælde blev Arbejdstiden forlænget. Forholdet stillede sig nærmere saaledes, at af de af Forandringerne berørte Arbejdere fik

0,7 pCt. en Forlængelse af Arbejdstiden med 2—4 Timer pr. Uge									
3,8	—	—	—	—	—	—	0—2	—	—
44,3	—	—	Forkortelse	—	—	—	0—2	—	—
43,4	—	—	—	—	—	—	2—4	—	—
4,3	—	—	—	—	—	—	4—6	—	—
2,9	—	—	—	—	—	—	6—8	—	—
0,6	—	—	—	—	—	—	over 8	—	—

I 1894 fortsattes Bevægelsen, og den omfattede i dette Aar — efter hvad »The Labour Gazette« oplyser — dobbelt saa mange Arbejdere som i 1893.

De to Bind, der omhandle Priskuranterne, indeholde mange interessante Enkeltheder, hvoriblandt nogle Exempler paa glidende Lønningsskalaer, som navnlig finde Anvendelse i Minedriften. Om det Omfang, hvori Stykløn anvendes, oplyses der, at naar Tyende og Landbrugsarbejdere medregnes, blive omtrent 26 pCt. af samtlige Lønarbejdere betalte efter Akkord, saaledes at de tilsvarende Procenttal, særskilt for Mænd og for Kvinder, ere henholdsvis 24 og 29. Fraregnes Tyende og Landbrugsarbejdere, bliver Procenten for Akkordarbejdere 39 (33 pCt. for Mænd og 61 pCt. for Kvinder).

II.

Tantième-Løn og Præmie-Løn*).

Herom foreligger der en Beretning i to Bind. Det første af disse udkom i 1894 og indeholder en Oversigt

*) Report on Profit-sharing. (C. 7458 of Session 1894). — Report on »Gain-sharing« and certain other systems of bonus in production (C. 7848 of Session 1894).

over Udbredelsen og Virkningen af de forskellige Tantième-Systemer for industrielle Arbejdere, som i England sammenfattes under Begrebet »profit-sharing«. Som Supplement hertil udkom i afvigte Sommer en lignende Oversigt over Anvendelsen af en Del Lønningssystemer, som — ofte anvendte ved Siden af og i Forbindelse med »profit-sharing« — i de senere Aar have været prøvede i en Del engelske og amerikanske Fabrikker, og som i flere væsentlige Punkter synes at virke mere tilfredsstillende end den egentlige Tantième-Lønning.

Erkendelsen af de store principielle og praktiske Mangler, der klæbe ved baade Dagløn- og Stykløn-Systemerne, har ført til forskellige Forsøg paa at erstatte dem med en Lønningsmaade, som i størst mulig Udstrækning gør Arbejderne interesserede i Arbejdets Resultat. Dette opnaas vel allerede delvis ved Anvendelsen af Akkord (Stykløn), men dels kan denne Lønningsmaade ifølge sin Beskaffenhed ikkun anvendes indenfor et snævert Omraade, og dels kan det ikke nægtes, at den i visse Tilfælde kan komme til at modvirke sit eget Formaal. Saaledes fremhæves det i Board of Trades ovenfor anførte Værk, at den Omstændighed, at Arbejdsgiveren efter Indførelsen af Stykløn-Systemet ser, at et vist Arbejde i Virkeligheden kan udføres i langt kortere Tid, end Tilfældet er, naar der arbejdes for Dagløn, idelig frister ham til at trykke Akkordbetalingen. Ethvert Forsøg herpaa fra Arbejdsgiverens Side, ja selve Tanken om, at han ved given Lejlighed vil prøve et saadant, reagerer ganske naturligt mod Arbejderens Lyst til ved Udfoldelsen af hele sin Energi og Dygtighed at tilendebringe Arbejdet i

den kortest mulige Tid. Talrige Erfaringer skulle ogsaa have vist, at Overgangen fra Dagløn til Stykløn vel har bevirket nogen Vinding paa Arbejdsgiverens Omkostningskonto og noget højere Fortjeneste for Arbejderen, men at man, naar dette var naaet, befandt sig paa et dødt Punkt, hvorfra videre Udvikling i Reglen var udelukket. Systemets Hovedfejl er herefter, at det ikke formaar at gøre Arbejdernes og Arbejdsgivernes Interesser solidariske.

Dette skulde derimod opnaas ved Tantième-Systemet. Ved Anvendelsen af dette tilsigter man at give Arbejderne en Impuls til Flid, Paapassenhed og Sparsommelighed med Materiale og Redskaber, og dette Formaal vil naturligvis naas saa meget desto sikrere, jo større en Del af Lønnen man kan give i Form af Tantième.

At lønne den store Mængde af Haandens Arbejdere helt paa denne Maade, er selvfølgelig en Umulighed. En Mand, som intet ejer, og som skal leve fra Haanden og i Munden, kan ikke leve af Andel i Udbyttet af en Bedrift, som — alt efter de vexlende Konjunkturer — snart giver et betydeligt Overskud, snart lige netop forrenter den i Bedriften anbragte Kapital, og snart maaske endogsaa maa arbejde med Underskud. Og selv hvor der er Tale om Virksomheder af en saadan Natur, at der Aar for Aar kan paaregnes nogenlunde det samme Udbytte, har dog Tantième-Systemet altid sin Begrænsning deri, at Arbejderne i Almindelighed ikke ere i Stand til at kreditere Arbejdsgiverne en større Del af deres Løn, indtil Aarsopgørelsen viser, hvor stort Udbyttet har været. Tantième-Lønnen maa derfor altid fremtræde som et forholdsvis mindre Tillæg

til den egentlige Løn, hvad enten denne nu er Dagløn eller Akkordbetaling, og det maa da bero paa de konkrete Forhold — navnlig i hvilken Grad den paagældende Virksomhed beherskes af Konjunktursvingninger — hvor stor en Del af Lønnen man kan lade udbetale anpartsvis. Af den engelske Beretning fremgaar det, at det gennemsnitlige Tantiëmetillæg i de 83 Fabrikker, om hvilke der foreligger udførligere Oplysninger, kun er 4,4 pCt. om Aaret, og at kun 31 af disse naa op til en Tillægsprocent af 5 eller derover.

Det er klart, at et System, som kun lægger det i Arbejdernes Magt at kunne paavirke en saa lille Brøkdelen af deres Løn, i Almindelighed vil være lidet egnet til at tjene det tilsigtede Formaal. Men hertil kommer endvidere en Række af Momenter, som gøre Tantiëmelønningen endnu mindre rationel og dens Virkninger i mange Tilfælde mere end tvivlsomme.

For det første gør man Arbejderen interesseret i Forhold, som han slet ikke selv er Herre over. Et større Aarsudbytte for Bedriften kan skyldes Forbedringer i Produktionsmetoden, i Bedriftens øverste Ledelse, i Indkøbs- og Afsætningsvirksomheden, ikke at tale om Konjunkturforandringer o. s. v. Det vil ikke undgaa Arbejderens Opmærksomhed, at en meget stor Del af hans Tillægsløn tilflyder ham fra saadanne Kilder, og Bevidstheden herom vil i mange Tilfælde virke lammende paa hans Arbejdsiver.

Paa lignende Maade virker den Omstændighed, at Interessen er kollektiv. Den energiske og dygtige Arbejder kan ikke under et System, der deler Frugten af hans Anstrængelser mellem en Flok mindre samvittighedsfulde Kammerater, have det samme Incitament

til forøget Virksomhed, som han vilde have, hvis det bedre Resultat af hans Flid kom ham alene til Gode.

Dernæst ligger Belønningen for det bedre Arbejde for langt ude i Fremtiden. Arbejderne ere i Almindelighed kortsynede i økonomiske Anliggender, og den Præmie, der kun udbetales én Gang om Aaret, virker derfor mindre ansporende end den, der flyder i Arbejd-
erens Lomme Uge efter Uge.

Endelig er det et Moment af stor praktisk Betydning, at Arbejderne ikke have noget Middel til at kontrollere, om Kontrakten overholdes fra Arbejdsgiverens Side. Der hersker ofte hos Arbejderne overdrevne Forestillinger om Rentabiliteten af den Bedrift, hvori de arbejde, og naar nu Resultatet i mange Tilfælde bliver mindre gunstigt, end de havde ventet, vil Følgen let blive en almindelig Mistillid til Arbejdsherrens Ærlighed. Selv om denne stiller sine Bøger og Regnskaber til Raadighed for Tillidsmænd, valgte af Arbejderne, vil man dog være lige nær; thi hvor mange Arbejdere ere saa bevandrede i det moderne Bogholderis Enkeltheder, at de efter et Gennemsyn af Forretningens Bøger ville gaa bort med Overbevisning om, at intet er stukket under Stolen?

Disse ere de vigtigste af de Indvendinger, der fra engelske Fabrikanters Side rejses mod Tantièmesystemet. De anførte Mangler pege hen imod en Ordning, som deler den forøgede Gevinst mellem Arbejdere og Arbejdsgiver, saaledes at disse to Faktors Interesser ere fuldt solidariske, men en Ordning, som tillige direkte tager Sigte paa hver enkelt Arbejdspræstation og dens individuelle Resultat, i Stedet for

som Tantièmesystemet at gaa summarisk til Værks og derved forflygtige det tilsigtede.

Det er nu virkelig lykkedes at konstruere saadanne Lønningssystemer, som i alt Fald i Theorien opfyldte de ovennævnte Fordringer. Om de ved længere Tids Anvendelse ville frembyde praktiske Ulemper af den Art, som ikke kunne forudses, derom kan der ikke med Sikkerhed dømmes endnu; men da de til Dato gjorte Erfaringer ikke i noget væsentligt Punkt have skuffet de Forventninger, man i industrielle Kredse nærrede til de nye Metoder, vil en kort Redegørelse for Princippet i disse formentlig ikke være uden Interesse.

Det maa da først bemærkes, at det er fælles for de Metoder, som her skulle omhandles, at Lønningen deles i to Dele, en større Part, som enten kan være Dag- eller Stykløn, og en mindre Del, der fremtræder som en Tillægspræmie, bestemt under forskellige Former ved Differencen mellem det virkelige og et fingeret Omkostningsbeløb, og saaledes, at denne Tillægspræmie udbetales uden Hensyn til Forretningens endelige økonomiske Resultat. Man gaar i Almindelighed frem paa følgende Maade.

Fra tidligere Erfaringer véd man, hvad Produktionsomkostningerne for et vist Arbejde beløbe sig til, og man lover nu Arbejderen, at han, hvis han kan udføre Arbejdet med mindre Omkostninger, skal faa udbetalt en vis Brøkdel af det sparede Beløb som Tillæg til den sædvanlige Løn. Det er imidlertid ikke alle Omkostninger, som her tages med i Beregningen, men kun saadanne, som staa under Indflydelse af Arbejderens Dygtighed og Paapasselighed, altsaa navn-

lig Materiale og Redskaber. Men ogsaa Besparelser i selve den paa Arbejdet anvendte Tid kunne bringes ind under Systemets Ramme. Hvis et vist Stykke Arbejde sædvanligvis udføres i Løbet af 10 Timer, lover man f. Ex. Arbejderen, at han, hvis han kan udføre det i 9 eller 8 Timer, skal faa som Tillæg til den sædvanlige Timebetaling et vist Beløb for hver Time, han sparer.

Hvorledes dette System bliver til Fordel for baade Arbejder og Arbejdsgiver, vil fremgaa af følgende Exempel.

Lad os tænke os, at en Genstand normalt frembringes med en Arbejdstid af 10 Timer à 30 Øre, og at der nu tilbydes Arbejderen en Præmie af 10 Øre pr. sparet Time. Resultatet vil da blive følgende:

1	2	3	4	5
Anvendt Tid	Løn	Præmie	Arbejdsgiverens samlede Udgift (2 + 3)	Arbejderens Fortjeneste pr. Time (4 : 1)
Timer	Øre	Øre	Øre	Øre
10	300	0	300	30,0
9	270	10	280	31,1
8	240	20	260	32,5
7	210	30	240	34,3
6	180	40	220	36,6
5	150	50	200	40,0

Hvis det her anførte Tankeexperiment virkelig lod sig realisere, hvis Arbejderen ved efterhaanden at udvikle sin Dygtighed og sine Kræfter kunde naa til at

udføre Arbejdet i den halve Tid, vilde hans Timeløn være forøget med $33\frac{1}{3}$ pCt., og den samlede Arbejdsløn vilde samtidig være formindsket med $33\frac{1}{3}$ pCt. Hvis Præmien var bleven sat til mindre end 10 Øre pr. Time, vilde Besparelsen i Løn pr. sparet Time være i samme Forhold større, men samtidig vilde Arbejderen have en mindre Opfordring til at anstrænge sig, og Arbejdstiden vilde ikke være bleven saa stærkt reduceret. Det bliver derfor et vigtigt Spørgsmaal, hvor stor Præmien bør være. Herpaa kan der naturligvis ikke gives noget almengyldigt Svar. I nogle Produktioner lægger Arbejdet allerede saa stærkt Beslag paa de legemlige og aandelige Kræfter, at der skal en betydelig Præmie til for at bevæge Arbejderen til en yderligere Anstrængelse. Ved andre Arter af Arbejde gælder det kun om at udvikle en større manuel Færdighed eller at faa Bugt med en indgroet Vane til unyttig Spild af Tid. Her vil selv en mindre Præmie fremkalde det ønskede Resultat. Det er imidlertid af stor Vigtighed, at man fra først af vælger en passende Størrelse for Præmien, thi enhver Forandring af denne vil let gøre Arbejderen misfornøjet og mistænksom overfor Systemet.

Den ovenfor antydede Fremgangsmaade tager kun Sigte paa Besparelser i Arbejdstiden. Almindeligere er det imidlertid ved Hjælp af Præmiesystemet at søge en Reduktion af alle de Omkostninger, som kunne paavirkes af Arbejderens Flid og Agtpaagivenhed. Man beregner da simpelthen et Normalbeløb for disse Omkostninger (heri indbefattet den sædvanlige Time- eller Stykløn) og bestemmer dernæst, at Differencen mellem dette Normalbeløb og det virkelige Omkost-

ningsbeløb bliver at dele i et vist Forhold mellem Arbejdere og Arbejdsgiver.

Det er naturligvis ikke altid muligt at udmaale den enkelte Arbejders Andel i Besparelsen, og i saadanne Tilfælde maa man da udbetale Præmierne gruppevis eller fordele dem blandt en Flerhed af Arbejdere, enten ligeligt eller i Forhold til den af hver Arbejder oppebaarne Timeløn. Herved indtræder en af Tantièmesystemets ovenfor paa pegede Ulemper. I det hele taget maa Præmiesystemet siges at være bedst egnet for Virksomheder, hvor der arbejdes »single-handed«. Derimod lader det sig lige saa vel forene med Dagløn som med Akkordbetaling.

Den engelske Beretning indeholder udførlige Oplysninger om Resultaterne af Præmiesystemets Anvendelse i 6 store Fabriker. Overalt har det medført en Forhøjelse af Arbejdernes Fortjeneste, i Almindelighed med 10—20 pCt., men undertiden op til 35—40 pCt. Der forlyder intet om, at Arbejdere eller Arbejdsgivere have følt sig misfornøjede med Systemet, hvor det har været prøvet.

III.

Anvendelse af kvindelige Arbejdere*).

Beretningen herom skyldes Arbejdsdepartementets kvindelige Korrespondent, Miss Collet, som ved de her tilvejebragte Oplysninger har givet et højst paaagtelsesværdigt Indlæg i Kvindespørgsmaalets Praxis.

Man er i Almindelighed tilbøjelig til at gaa ud fra, at Anvendelsen af kvindelig Arbejdskraft, trods alle

---

*) Report by Miss Collet on the Statistics of Employment of Women and Girls. (C. — 7564 of Session 1894).

fysiologiske og sociale Hindringer, er i stærk Stigning, og at navnlig Kvinderne i stor Udstrækning ere i Færd med at fortrænge deres mandlige Konkurrenter paa adskillige Felter af Forretningslivet. Man føres i saa Henseende paa Vildspor af den Tendens, der gør sig gældende blandt Kvinder af Middelklassen til at søge selvstændig, lønnende Beskæftigelse, idet man ofte herfra slutter til en almindelig Bevægelse i den nævnte Retning. At en saadan skulde foregaa i større Omfang finder imidlertid ingen Bekræftelse i den her foreliggende Undersøgelse, som spænder over det 10-aarige Tidsrum fra 1881 til 1891. I det store og hele er Anvendelsen af kvindelig Arbejdskraft i England forbleven stationær i den nævnte Periode. Ganske vist viser der sig en Stigning i Antallet af unge Arbejdersker under 25 Aar, men denne er fulgt af en næsten lige saa stor Stigning i Antallet af mandlige Arbejdere i samme Aldersklasser, og hvad ældre Arbejdersker angaar, da er deres Antal aftaget i næsten alle Erhverv.

I 1881 opførtes af samtlige Kvinder over 10 Aar 34,05 pCt. som Lønarbejdersker; i 1891 var den tilsvarende Procent 34,42; altsaa var Stigningen ganske ubetydelig.

Til nærmere Belysning af Bevægelsen skal anføres nogle faa Tal, som tillige give et Bidrag til Forklaring af den ovenfor omtalte almindelig udbredte Overvurdering af Kvindearbejdets voxende Udbredelse.

I 18 Erhverv, som hver beskæftigede mere end 1 pCt. af samtlige Lønarbejdersker, var der beskæftiget

i 1881....	28,11	pCt. af samtlige Kvinder over 10 Aar					
i 1891....	27,75	—	—	—	—	—	—
altsaa en Nedgang af	0,36	—	—	—	—	—	—

samtlige øvrige Erhverv:

i 1881....	5,94	pCt. af samtlige Kvinder over 10 Aar					
i 1891....	6,67	—	—	—	—	—	—
altsaa en Stigning af	0,73	—	—	—	—	—	—

Forholdet er altsaa dette, at Kvindearbejdet i de store Erhverv er aftaget med $\frac{1}{78}$, medens det i de smaa er tiltaget med $\frac{1}{8}$, og det er ganske forklarligt, at man særlig har fæstet Opmærksomheden paa den sidstnævnte stærkere Bevægelse fremfor paa den førstnævnte svagere, særlig da der blandt de Erhverv, der udvise en Stigning, findes enkelte, hvor Forandringen er meget betydelig, saaledes:

	1881	1891	Stignings- procent
Bogtrykkerier	0,022 pCt.	0,039 pCt.	77
Telegraf- og Telefonvæsen	0,022 —	0,038 —	73
Kontorarbejde	0,06 —	0,156 —	160

Nu vil man maaske sige, at det her anførte netop bekræfter Paastanden om Kvindearbejdets stærke Udbredelse, kun at Bevægelsen er begrænset til bestemte Grupper af Erhverv. Men denne Indvending afkræftes, naar man samtidig betragter Statistikken over Anvendelsen af mandlige Arbejdere. Sagen er, at de paa-gældende Erhverv i de 10 Aar, hvorom her er Tale, have modtaget en ganske overordentlig Udvidelse, hvorved det samlede Arbejdertal af begge Køn er steget stærkt, men saaledes at Stigningen har været endnu betydeligere for Mændenes Vedkommende end for Kvindernes. I 1881 vare af 100,000 Mænd over 10 Aar 1884 beskæftigede som Kontorarbejdere, i 1891

var Tallet 2166, altsaa en Tilvæxt af 282 pr. 100,000. Tilvæksten var for Kvindernes Vedkommende kun 96 pr. 100,000 Kvinder over 10 Aar. I Bogtrykkerierne var Stigningen for Mænd 140 pr. 100,000, for Kvinder kun 17 pr. 100,000, og saa fremdeles. I det hele taget er der ikke nogen Kendsgerning, der med større Klarhed fremgaar af Beretningen, end den, at de Erhverv, i hvilke Kvinder have været anvendte til Arbejde, som tidligere blev udført af Mænd, udelukkende ere saadanne, i hvilke Anvendelsen af de sidste tillige er steget i overordentlig Grad.

Der er et andet Forhold, som her fortjener at bemærkes. Det er Forbindelsen mellem den relative Stigning af de kvindelige Arbejderes Tal og Aldersforskydningerne blandt samtlige Arbejdere i visse Fag. Ser man f. Ex. paa Skomagerfaget, vil man vel finde, at Antallet af de i dette arbejdende Kvinder er steget stærkere end den kvindelige Befolkning (fra 0,036 til 0,040 Procent af samtlige Kvinder over 10 Aar), medens Bevægelsen for de mandlige Arbejderes Vedkommende gaar i den modsatte Retning (fra 0,202 til 0,191 pCt. af samtlige Mænd over 10 Aar), men dette har sin Grund i en almindelig Tendens til i denne Industri at udskyde de ældre Arbejdere af begge Køn, og denne Udskydning rammer Mændene stærkest, fordi ældre Kvinder overhovedet ikke — eller kun i yderst ringe Omfang — finde Anvendelse i Skotøjsfabrikationen. Dette vil klart fremgaa af følgende Tabel:

Antal beskæftigede i Skomagerfaget pr. 10,000
i hver Aldersklasse:

	Kvinder		Mænd	
	1891	Stigning 1881—91	1891	Stigning 1881—91
10—15 Aar	28	11	58	21
15—25 —	83	16	201	21
25—45 —	33	0	199	÷ 23
45—65 —	17	÷ 5	256	÷ 43
over 65 —	9	÷ 3	245	÷ 47
Alle Aldersklasser.....	40	4	202	÷ 11

En ganske tilsvarende Bevægelse har fundet Sted i Skrædderfaget. I begge de nævnte Industrier er Grunden til, at man udskyder de ældre Arbejdere, sandsynligvis den, at man i stigende Omfang gaar over fra Systemet med hjemmearbejdende Svende til Værksted- og Fabrikdrift.

At der i det hele taget er foregaaet en ret betydelig Forskydning i de kvindelige Arbejderes Aldersfordeling, fremgaar af følgende Tal.

Samlet Antal Løn-Arbejdersker i alle Fag pr.
10,000 Kvinder over 10 Aar i hver Alders-
klasse.

	1891	Stigningen 1881—91
10—15 Aar	1626	120
15—25 —	6336	122
25—45 —	2960	60
45—65 —	2497	÷ 111
over 65 —	1598	÷ 230

Aldersklasserne over 45 Aar vise en betydelig Nedgang. Dog skjuler der sig under de summariske Tal en modsat Bevægelse for ganske enkelte Arter af Beskæftigelse, nemlig Tyendegerning og saadant Arbejde, som mer eller mindre har en tyendeagtig Karakter (Boutiksexpeditricer o. l.). For Aldersklassen 25—45 Aar er der en meget ringe Stigning, og den skyldes næsten udelukkende Erhverv, som enten have en tyendeagtig Karakter eller som fortrinsvis egne sig for Kvinder af Middelklassen (Lærer- og Sygeplejergerning o. s. v.).

Kvindernes hele Stilling i det industrielle og kommercielle Liv vil i Almindelighed bestemmes af de mandlige Forsørgeres økonomiske Evne. Denne er — relativt set — nedadgaaende i det moderne Samfunds Middelklasse; men samtidig er Levefoden stigende og Ønsket om at assurere Fremtiden mere levende end før, medens Ægteskabssandsynligheden aftager*). Alle disse Momenter bidrage til at føre Middelklassens Kvinder ud paa Arbejdsmarkedet, medens den stigende Velstand, som i Nutiden er bleven Arbejderklassen som Helhed til Del, er stærk nok til i det store og hele at kompensere Virkningen af de af de foran

*) Antallet af ugifte Kvinder var i England i hver Aldersklasse:

	1881	1891
15—25 Aar	82,4 pCt.	84,5 pCt.
25—45 —	23,2 —	25,7 —
45—65 —	11,5 —	11,8 —
over 65 —	10,4 —	10,8 —

nævnte Aarsager, som ogsaa her maatte være tilstede. De sidste synes iøvrigt at maatte øve størst Virkning overfor de unge Kvinder, medens de bedre økonomiske Kaar maa formodes først og fremmest at bevirke, at de ældre og de gifte Kvinder skaanes for Virksomhed udenfor Hjemmet. De nyere Erfaringer fra England bekræfte Rigtigheden af denne Slutning. Saa vidt som de foretagne Undersøgelser række, viser det sig nemlig, at Antallet af gifte Løn-Arbejdersker er aftagende.

Nationaløkonomisk Forening.

Torsdagen d. 31. Oktober afholdt Nationaløkonomisk Forening sin aarlige Generalforsamling. Paa denne genvalgtes den afgaaende Bestyrelse (Professor, Dr. Falbe Hansen, Grosserer O. B. Muus, Overpostmester Petersen, Bureauchef Rubin og Professor, Dr. Will. Scharling).

Efter Generalforsamlingen holdt Dr. A. Fraenkel Foredrag om Landbrugets Fremtidsudsigter. Til Foredraget knyttede der sig en kort Diskussion i Foredragssalen, medens Emnet udførligere drøftedes ved det paafølgende fælles Aftensmaaltid.

Boganmeldelse.

»Beværtningslovgivningen og Drikkeondet«.

Beværtningslovgivningen og Drikkeondet. To Prisaftandlinger. Af Adolph Jensen, cand. polit., og S. Urdahl, merkantil Konsulent. Udgiven ved Foreningen til Fremme af Søndagens rette Brug. Kbhvn., H. Hagerup. 1895 (167 S.).

I Efteraaret 1893 udsatte »Foreningen til Fremme af Søndagens rette Brug« følgende Prisopgave: »Med kritisk Benyttelse af de rige Erfaringer fra fremmede Lande ønskes en Undersøgelse af, hvad der efter vore Samfundsforhold og paa Grundlag af vor Lovgivning kan udrettes til Indskrænkning af Værtshuslivet og navnlig af Udskænkning af Brændevin og andre stærke Drikke paa Søn- og Helligdage og et dertil sigtende praktisk Forslag«. Efter at Besvarelsener vare blevne bedømte af Prof. Dr. S. Ribbing, Lund, Direktør A. N. Kiær, Kristiania, og Højesteretsassessor Fl. Larsen, Kbhvn., tildeltes første Præmie cand. polit. Ad. Jensen, anden Præmie Konsulent S. Urdahl (Hvalstad, Norge). Disse to Arbejder, der belyse Spørgsmaalet, hvert fra sit Standpunkt, udgøre Indholdet af den foreliggende Bog.

Den største Del af Adolph Jensens Afhandling er optagen af en instruktiv Redegørelse for Udskænkningssvæsenets Regulering i fremmede Lande. Først omtaler han Statsprohibitionen,

saaledes som den kendes i flere nordamerikanske Stater. At umuliggøre Brændevinsdrikning har ganske vist ikke ladet sig iværksætte, allerede af den Grund, at man har maattet tillade Indførsel af Alkoholdrikke, i alt Fald naar den sker i original Emballage og til Importørens eget Forbrug. Den Stat, der er kommen videst, er Maine; desforuden findes »Prohibitions-Systemet« for Øjeblikket i New Hampshire, Vermont, Iowa, Kansas, North Dakota og South Dakota. Foruden disse Stater have endnu en halv Snes Stater haft Systemet.

I Maine gennemførtes Forbudsloven i 1851, og den har — med en kortvarig Afbrydelse i 1856—57 — holdt sig indtil den Dag i Dag. I 1884 optoges den som en Bestanddel af Forfatningen. Loven forbyder: at sælge berusende Drikke (med Undtagelse af Most), — at holde Skænkestue for saadanne Drikke, — at have Beholdninger af Spiritus bestemt til Salg, — at føre Spirituosa, som ere bestemte til Salg fra Sted til Sted i Staten, — at udstede og modtage Salgsordrer paa Spirituosa, — at importere Spirituosa i den Hensigt at sælge det, — at tilvirke andre Spirituosa end Most. Fra disse Bestemmelser undtages dog Salg til medicinsk og teknisk Brug samt til Kunst; saadant Salg sker gennem særlige Agenter, som aarligt beskikkes af de kommunale Myndigheder. Overtrædelser straffes med høje Bøder og Fængsel. Desuden er der fastsat Straf for at færdes i beruset Tilstand paa offentlig Gade.

Har man nu i de nordamerikanske Prohibitionsstater virkeligt opnaaet, hvad man tilsigtede, at trænge Spiritusnydelsen tilbage, at forbedre de økonomiske,

sociale og moralske Tilstande? Eller har man kun
 faaet et mere eller mindre dødt Lovbud, ulovligt Salg
 i Stedet for lovligt, ulovligt Drikkeri i Stedet for lov-
 ligt? Paalidelige Besvarelser af disse Spørgsmaal er
 det overordenligt vanskeligt at fremskaffe, fordi de
 Beretninger, der foreligge om den faktiske Tilstand i
 Forbudsstaterne, næsten alle ere mere eller mindre
 tendentiøse. Størst Objektivitet har Forf. fundet hos
 E. L. Fanshawe: *Liquor Legislation in the United
 States and Canada* (1894). Efter hvad der her med-
 deles, uddrages den Slutning, at de Beretninger, der
 søge at karakterisere de amerikanske Forbudsforsøg
 som fuldstændigt mislykkede, ikke ere korrekte; —
 tværtimod maa man erkende, at Forbudssystemet paa
 sine Steder endog har vundet glimrende Sejre. Det
 har paa de forskellige Steder virket ganske forskelligt,
 alt eftersom det har fundet Støtte eller Modstand hos
 den lokale Øvrighed og hos Befolkningen. Nogle
 stedlige Embedsmænd have fra deres Distrikter ind-
 berettet: »Loven er forbleven et dødt Bogstav«;
 »Brændevinsforbruget steget stærkt«; »det offentlige
 Drikkeri vel forsvundet, men det private steget«;
 »ingen aabne Beværtninger, men nok af Steder, hvor
 Brændevin kan købes«; »de som før plejede at købe
 Brændevin glasvis, købe det nu tøndevís«; »Smugkroer
 værre end før«; »hellere 40 aabne Beværtninger end
 20 Smugkroer«; »Mened tager til«; »Drukkenskaben
 ikke aftaget det mindste«; »Forbudet ikke fordelagtigt
 i nogen Henseende.« Men andre af de stedlige Em-
 bedsmænd have indberettet: »Forbudsloven gennemført
 næsten bogstaveligt; alle Beværtninger lukkede; Spi-
 ritusforbruget aftaget med 99 pCt.; Bankbeholdningerne

dobbelt saa store som før; Skatterne aftagne med 20 pCt.; Forbrydelserne aftagne med 90 pCt.; Fattigdommen aftaget i høj Grad; »Skatterne aftagne med over 50 pCt; kriminelle Tilfælde aftagne med over to Tredjedele; i Stedet for Mangel og Elendighed nu Fred og Overflod«. I den Grad staa Vidnesbyrdene stik imod hverandre. Hvilke ville vi skænke vor Tiltro? Adolph Jensen bemærker: »Skulle vi tro de Vidnesbyrd, som gaa ud paa, at Forbudet har formaaet at bringe Drikfældigheden, Forbrydertallet og Fattigdommen ned til et Minimum, saa maa vi ogsaa tro dem, der erklære, at Forbudet har skabt Menedere, forøget Antallet af de fordærvelige, hemmelige Brændevinshuler og flyttet Drikkeriet fra de offentlige Beværtninger til Hjemmene«. Konklusionen maa sikkert være denne: Forbudssystemet skyder, ligesom overhovedet Totalafholdsbevægelsen, hvorfra det har sit Udspring, over Maalet. »Enhver Foranstaltning, som for at hindre Misbrugen slaar en Bom for selve Brugen, sigter over sit Maal og rammer ikke«.

Det næste System, Hr. Ad. Jensen dvæler ved, er det saakaldte »local-option«-System. Der forstaas derved et System af Lovbestemmelser, hvorved der indrømmes Beboerne i hver By eller Kommune Ret til at afgøre, hvorvidt Salg og Udskænkning af Spiritus skal være tilladt i det paagældende Distrikt. Afgørelsen kan ske enten ved et direkte Referendum eller indirekte ved Beslutning enten af den folkevalgte Kommunalbestyrelse eller af en med dette Formaal særligt valgt Repræsentation. Allerede i 1845 indførtes i New York en Local-Option-Lov, medens Navnet først er brugt i 1868 under den Agitation mod den

frie Brændevinshandel, som føres af »The United Kingdom Alliance« i England. I Praxis findes Systemet anvendt i nogle af de Forenede Stater, i Canada, Norge, Sverig og Finland. I Amerika anvendes fortrinsvis det direkte Veto, i Skandinavien det indirekte. Forøvrigt har Systemet en Mængde Former. Undertiden forlanger Lovgivningen, at større Landomraader, omfattende baade By og Land, paa én Gang skal indtages under Forbudet. Denne Ordning, som naturligvis ofte vanskeliggør Systemets Indførelse, har særligt fundet Anvendelse i de amerikanske Sydstater. Andre Steder kan hver enkelt Kommune indføre Forbudet, uafhængigt af de andre tilgrænsende Territorier. Hvor dette er Tilfældet, og Afgørelsen desuden sker ved Befolkningens direkte Veto, har man Local-Option-Systemet i dets Renhed. Denne Form har den store Mangel, at Forbudet vanskelig bliver effektivt, naar man i ringe Afstand (i Nabokommunen) kan købe Spiritus: det er ganske almindeligt, at de Næringsdrivende i isolerede Forbuds-Byer klage over, at deres Kunder fra Landdistrikterne søge til nærliggende Nabo-byer, hvor der er Udskænkingsfrihed.

Om de i Norge trufne Foranstaltninger henvise vi til Bankdirektør Berners Artikel »Brændevins-Samlagene og Kampen mod Alkoholismen i Norge«, optaget i Nationaløkonomisk Tidsskrift 1893. Det maa dog tilføjes, at der i Juli 1894 er vedtaget en ny norsk Lov om Salg og Udskænkning af Brændevin. Denne Lov træder i Kraft d. 1. Jan. 1896. Den forhøjer Grænsen mellem Engros- og Detailpartier fra 40 til 250 Liter. Det indirekte Veto afløses af et direkte, saaledes at alle i Kommunen bosiddende Mænd og

Kvinder over 25 Aar have Ret til at deltage i Afstemningen, som sker hemmeligt, om Oprettelsen eller fortsat Drift af Brændevins-Samlag skal tillades. Beslutningen, som gælder for 5 Aar ad Gangen, tages ved almindelig Stemme flerhed af de i Afstemningen deltagende stemmeberettigede Mænd og Kvinder.

I Sverig har ved Lov af 15. Jan. 1855 og Lov af 29. Maj 1885 og 31. Decbr. 1891 Local-Option-Tanken udfoldet sig saaledes, at Kommunerepresentationen har faaet Ret til at forbyde al ikke privilegeret Udskænkning samt Handel med Spiritus i mindre Partier end 250 Liter. Formen er denne, at der til Detailhandel og Beværtning kræves Bevilling, som gælder for højst 3 Aar og udstedes af Landshøvdingen; men en ny Bevilling kan kun meddeles med de folkevalgte Kommunerepræsentanters Samtykke. En hermed analog Fremgangsmaade er foreskrevet for Meddelelse af Bevilling til Handel med Øl og Most. De ældre eksisterende Privilegier ere livsvarige; deres Tal svinder naturligvis ind Aar for Aar, men de spille dog endnu en ret betydelig Rolle. I nyeste Tid har der i Sverig rejst sig en Bevægelse for Indførelse af det direkte Veto, og der blev i Foraaret 1893 forelagt Rigsdagen et Andragende om, at Sagen maatte blive tagen under Overvejelse. Dette Andragende fixerede som det Maal, der burde naas, at alle myndige Mænd og Kvinder skulde have Ret til ved direkte Afstemning at træffe Afgørelse om Forbud mod Spiritushandel indenfor Kommunens Omraade; men noget detailleret Forslag forelaa ikke, og Sagen kom derfor ikke til Afstemning. Et lignende Andragende, som i 1894 er blevet forelagt Rigsdagen, forkastedes i begge Kamre.

Næsten i alle Lande er Tilladelse til Spiritus-Udskænkning som Næring betinget af en Bevilling, der betales enten en Gang for alle eller mod en aarlig Afgift til det Offenlige. Disse Afgifter var oprindelig i Almindelighed blot begrundede i fiskale Hensyn, — man betragtede Spiritus som et godt Skatteobjekt, — men i den senere Tid er man desforuden begyndt at anvende høje Bevillingsgebyrer som Vaaben mod det overhaandtagende Værtshusliv. Her har vi da det tredje System, »high license«-Systemet, der findes i adskillige Lande, saaledes i flere schweiziske Kantoner, hvor almindelige Café'er maa betale 2000 fr. aarligt. Mest udpræget findes dette System dog i endel nordamerikanske Stater. Før 1881 havde man i Amerika betragtet 200 Dollars som en høj Beværtningsafgift, om der end havdes enkelte Exempler paa betydeligt højere Afgifter; — men i det nævnte Aar bestemte en Lov i Nebraska, at Beværtningsbevillinger kun maatte gælde for 1 Aar ad Gangen og skulde betales med mindst 1000 Dollars i Byer paa over 10,000 Indb. og ellers med 500 Dollars. Exemplet blev snart fulgt af andre Stater, og der rejste sig hurtigt en stærk Bevægelse for at faa lokale Forbud eller Statsforbud erstattede af »high license«. Nogle Stater ere gaaede endnu videre end den ovenfor nævnte; der findes endog Exempler paa, at Beværtningsbevillingerne maa betales med 5000—10,000 Dollars, ja endog med 20,000 Dollars aarligt (Siloh i Georgia). I nogle Stater er desuden Øvrighedens Ret til at meddele Bevilling, betinget af, at Andrageren støttes af en vis Mængde af Beboerne (f. Ex. Halvdelen).

Erfaringen bekræfter, hvad man paa Forhaand

maatte antage, at de høje Afgifter indskrænke Beværtningernes Antal. Hr. Ad. Jensen anfører endel Tal, der vise dette, og tilføjer derefter: »Om der vindes noget ved en Reduktion af Beværtningernes Antal, beror naturligvis paa, hvor stor denne Reduktion er. Hvis der i en Gade findes et Udskænkingssted i hvert andet eller tredje Hus, og man ved Indførelsen af high-license kun opnaar at skaffe sig af med Halvdelen af disse Beværtninger, da vil Resultatet rimeligvis blive, at der nu drikkes dobbelt saa meget i de tilbageværende. Men hvis man forhøjer Afgiften, indtil saa mange Beværtninger ere fordrevne, at det bliver forbundet med noget Besvær at søge en saadan, da vil meget være vundet. Drankeren vil maaske finde Beværtningerne omtrent lige saa hyppigt som før, men Lejlighedsdrikkeriet vil sikkert aftage, og den, der uden endnu at være forfalden, er svag overfor den Fristelse, han stadigt har for Øje, vil lettere kunne beherske sin Lyst«. Desuden vil Systemet med de høje Afgifter snarest fordrive de værste Kipper; det vil ogsaa virke henimod en Koncentrering af Beværtningsstederne til Byernes mest befolkede Kvarterer, hvilket vil lette Politikontrollen; det vil endelig bevirke en indbyrdes Kontrol mellem Værtshusholderne: den Mand, der maa betale en svær aarlig Afgift for Tilladelsen til at udskænke Spiritus, vil finde sig opfordret til at vaage over, at Loven ikke omgaas af Folk, som ikke have løst Bevilling. Hr. Ad. Jensen kommer da til det Resultat, at der maa gives Høj-Afgift-Systemet Fortrin fremfor Statsforbuds- og for Lokalforbuds-Systemet. »Det er mere principrigtigt, fordi det ikke tager Sigte paa at ophæve alt Spiritusforbrug, men kun paa at

indskrænke dettes Misbrug og fjerne Fristelsen. Og Erfaringen synes at lære, at Ulemperne ved dette System ere færre og lettere at bekæmpe end de, der følge Forbudssystemerne. Disse Bemærkninger gælde naturligvis ikke, hvor Afgifterne, som i enkelte af de nordamerikanske Stater, ere saa høje, at de faktisk forhindre al legal Beværtningsdrift. Bestemmelser af denne Art sætte altid ondt Blod, og de skabe den samme Demoralisation og de samme Ulemper i Retning af Smughandel og lignende som virkelige Forbudsbestemmelser«.

Hensigten med Indførelsen af høje Bevillingsafgifter for Udskænkningsteder er jo at indskrænke disses Antal. Man kan jo imidlertid ogsaa mere direkte søge at naa dette Maal, nemlig ved at fastslaa et bestemt Maximumsforhold imellem Beværtnings-tallet og Befolkningen. I de Dele af Massachusetts, som ikke have Udskækningsforbud, er det bestemt, at der kun maa findes 1 Udskækningssted for hver 1000 Indbyggere (i Boston er Forholdet dog 1:500). I New Brunswick (Canada) er Reglen den, at der i Byerne kun maa gives 1 Beværtningsbevilling for 250 af de første 1000 Indbyggere, og derefter 1 Bevilling for hver 500 Indb.; i Landkommunerne 1 Bevilling for hver 400 af de første 1200 Indb., og derefter 1 Bevilling for hver 1000 Indb. I Ontario noget lignende Regler. Ogsaa i Holland har man Bestemmelser i denne Retning. — Systemet har omtrent de samme Fordele som high-license-Systemet. En Mangel ved det er det, at det skærer alle Tilfælde over en Kam; det holder sig udelukkende til Folketallet, tager ikke Hensyn til Befolkningstætheden, Bebyggelsesforholdene

osv. Giver man — hvad man flere Steder har gjort — Administrationen Ret til undtagelsesvis at overskride det legale Forholdstal, nemlig naar en særlig »Trang« er tilstede, saa aabner man, idet Begrebet »Trang« er yderst elastisk, Døren for en fuldstændig Omgaaen af Loven. I Tyskland er saaledes enhver Udstedelse af Udskækningsbevilling betinget af, at der er Trang dertil; men i Praxis finde de tyske Myndigheder ofte en saadan Trang overalt, hvor der ikke i Forvejen er en Beværtning i det samme Hus, og Følgen af denne liberale Fortolkning af Begrebet Trang er, at der i hele Tyskland findes (foruden Detailsalg) 1 Beværtning for hver 175 Indbyggere, i Berlin 1 for hver 90, i Hamborg 1 for hver 70 Indb.

Hr. Ad. Jensen gaar dernæst over til Omtalen af Udskækningsrettens Monopolisering. Da Fremstillingen af de i forskellige Lande bestaaende fiskale Brændevinsmonopoler, om de end have langt mere end blot finansiel Interesse, vilde føre udenfor den stillede Opgaves Ramme, indskrænker Forf. sig til at behandle de Monopolformer, som direkte tage Sigte paa en Regulering af Udskænkningen. Ej heller dvæler han ved det Stats-Udskækningsmonopol, der ved en russisk Forordning af 1889 er indført i nogle Egne af Sibirien, og som fører med sig, at Beværtningsstederne bestyres af Statsfunktionærer for Regeringens Regning. Derimod skænker han det saakaldte »Göteborg-System« en mere indgaaende Opmærksomhed. Efter dette System, hvis Historie nu rækker over en hel Menneskealder, ere Udskækningsrettighederne overdragne til et Aktieselskab, hvis Formaal ikke er at tjene Penge for Aktionærerne, men at virke

filantropisk. Hvad der tjenes udover 6 (eller 5) pCt. til Aktionærerne indbetales i Kommunekassen. Udskænkningssstedernes Bestyrere lønnes paa en saadan Maade, at de ingenlunde interesseres i, at der konsumeres megen Spiritus; snarere skulle de have Interesse af, at der konsumeres Kaffe, The, Sodavand og andre ikke-spirituøse Drikke. Direkte er Systemet slet ikke rettet mod Brugen af Spiritus som Drik. Men ad indirekte Vej, ved den gennemgaaende anstændige Ordning, der gives Værtshusene, søges Misbrugen modarbejdet. Statistiken synes ogsaa at vidne om, at gode Resultater ere opnaaede i saa Henseende. En stor anbefaling for Systemet er det da i ethvert Fald, at næsten alle Købstæder i Sverig, Norge og Finland efterhaanden have fulgt Gøteborgs Exempel og oprettet Udskænkningsselskaber. Den norske Lov af 1894 bestemmer, at fra 1. Jan. 1896 skal al Smaahandel (d: under 250 Liter Brændevin) — bortset fra enkelte gamle livsvarige tidligere privilegerede Udsalg — udelukkende drives af Samlag, hvis Vedtægter skulle sanktioneres af Kommune og Stat, ligesom Tallet af Udskænkningsssteder bestemmes af Kommunen. — En Indvending, der ofte er bleven gjort, er den, at Indbetaling af Overskudet (der ofte kan repræsentere en meget anseelig Sum) i Kommunekassen, kan gøre Kommunen for stærkt finansielt interesseret i et betydeligt Spiritusforbrug og saaledes friste den til at modarbejde det humane Formaal. Finsk Lov af 9. Juni 1892 bestemmer derfor, at Nettooverskudet ud over højst 6 pCt. Rente af Aktiekapitalen skal fordeles med $\frac{2}{5}$ til Statens Kommunikationsfond og $\frac{3}{5}$ til Kommunekassen, som skal anvende dette Beløb til »almennyttige Formaal,

dog ikke til saadanne, som Kommunerne selv ere forpligtede til at bestride gennem Beskatning af deres Medlemmer«. Og norsk Lov af 1894 bestemmer, at Brændevins-Samlagenes Overskud ud over 5 pCt. til Aktionærerne skal fordeles saaledes, at 15 pCt. tilfalder Kommunens Kasse, 20 pCt. fordeles blandt Afholdsforeninger og andre filantropiske Selskaber, medens 65 pCt. indbetales i Statskassen, hvor de tilligemed nogle ny Salgsafgifter opsamles i et særligt Fond, hvis Anvendelse nærmere skal fastsættes ved Lov. — I Afsnittet om Gøteborgsystemet henleder Hr. Ad. Jensen sluttelig Opmærksomheden paa, at det er en Fejl kun at lægge an paa Bekæmpelsen af Brændevinsdrikkeriet: »hvis man vil vente sig et fuldt ud tilfredsstillende Resultat af Beværtningsvæsenets Regulering, maa Øl og Vin drages ind under samme Regler, som bringes til Anvendelse overfor de egenlige Spiritusdrikke«.

Ved at regulere Udskænkningstiderne, navnlig ved at foreskrive tidlig Lukning om Aftenen og hel eller delvis Lukning om Søndagen, søger man ikke blot at fremme Politi-Formaal og religiøse Formaal, men man søger tillige derved at formindske Fristelse til Drikkeri, der selvfølgelig navnlig er stor baade Søndag og om Aftenen efter Arbejdstid, især Lørdag-aften efter Arbejdslønnens Udbetaling. I de forskellige Lande findes en Mængde højst forskellige Lovforskrifter eller lokale Politibestemmelser desangaaende. Her indskrænke vi os til at anføre følgende: I Sverig er det ved Lov bestemt, at Brændevinsudskænkning ikke maa finde Sted før Kl. 7 om Morgenen samt i Købstæderne ikke efter Kl. 10 Aften, paa Landet ikke efter Kl. 8 Aften; paa Søn- og Helligdage skulle Be-

værtningerne være lukkede under Gudstjenesten, og iøvrigt maa der paa Helligdage kun udskænkes Spiritus til Gæster, som tillige nyde et Maaltid i Værtshuset; for Øludskænkningen er Bestemmelserne noget mindre strenge, dog maa den heller ikke finde Sted under Gudstjenesten. I Norge maa Udskænkning af Brændevin ifølge Loven ikke finde Sted før Kl. 8 Morgen og efter Kl. 10 Aften, og aldeles ikke paa Søn- og Helligdage; Dagen før en Søn- eller Helligdag skulle Brændevins-Udskænkningsstederne derhos lukkes Kl. 5 Eftermiddag (fra 1. Jan. 1896 Kl. 1 Efterm.); med Hensyn til Udskænkning af Øl o. lign. er Kommunalbestyrelsen bemyndiget til, hvis den finder det hensigtsmæssigt, at fastsætte samme Tidsgrænse som for Brændevin bestemt, og i Henhold til denne Bemyndigelse har man i de fleste Købstæder forbudt Udskænkning af Øl Lørdag Aften og hele Søndagen. Yderligere Indskrænkninger kunne findes, hvor Samlagene have Udskænkningsstederne i deres Hænder.

Under sin Redegørelse for og Vurdering af de i Udlandet gennemførte Bestemmelser, der tilsigte en Bekæmpelse af Drikkeondet, har Hr. Ad. Jensen lagt megen Moderation for Dagen. Naar han i sit Slutningskapitel opkaster Spørgsmaalet: »hvorledes bør Udskænkningsvæsenet ordnes i Danmark?«, saa lyder hans Svar: lad os foreløbigt se at faa Udskænkningstedernes Antal begrænsede ved Lov, og lad os overhovedet træffe saadanne forberedende Foranstaltninger, at vi engang i Fremtiden kunne gaa over til Gøteborgsystemet. Ogsaa under den nærmere Begrundelse af dette sit Standpunkt, som man ser, et meget moderat

Standpunkt, viser han sig at være den sindige Mand, der skyer Deklamationer og vidtrækkende Paastande.

Den anden Forfatter, Hr. Urdahl, noget mindre moderat i sin Opfattelse, har leveret en Afhandling, der unægteligt er mindre vel sammenarbejdet end Hr. Ad. Jensens. Dog indeholder ogsaa den adskilligt Stof af Interesse.

Et Par Ord om Kaninavl.

Af

Postassistent Johannes Madsen *).

I.

I den seneste Tid er der herhjemme, dels i Dagspressen, dels ved Møder og Foredrag, blevet agiteret stærkt for Kaninavlens Udbredelse, idet det formenes, at denne Avl vilde have en ikke ringe økonomisk Betydning, navnlig for Smaakaarsmanden. I Begyndelsen af indeværende Aar er der her i Byen dannet en »Forening til Kaninavlens Fremme i Danmark«, af hvilken der siden er oprettet Lokalforeninger i Esbjerg, Faaborg og Horsens, paa Amager og paa Bornholm. Det er ikke første Gang, at denne Sag er rejst her i Landet, og maaske vil det være af nogen Interesse at skænke den lidt Opmærksomhed.

Da Tyskerne under den fransk-tyske Krig i 1870—71 havde haft Lejlighed til at se den Betydning, Kaninavlen har i Frankrig, beskæftigede de sig efter

---

*) Hr. Johannes Madsen, der er Sekretær i »Foreningen til Kaninavlens Fremme i Danmark«, har anmodet om Optagelse af disse faa Sider i Nationaløkonomisk Tidsskrift, idet han har haabet ogsaa gennem nærværende Tidsskrift at kunne vække Almenhedens Interesse for Spørgsmaalet om Kaninavl i Danmark.

Red.

Krigen med Tanken om ogsaa at indføre Kaninavl i Tyskland. Jeg skal ikke gaa nærmere ind herpaa; der er kun at meddele, at Forsøget mislykkedes totalt. Men Bevægelsen havde forplantet sig her til Danmark, og efter en forudgaaende Agitation blev der dannet et Selskab, der i Frankrig indkøbte i Hundredvis af Kaniner, som saa fordeltes omkring i Landet. Resultatet her var det samme som i Tyskland. Nogle af Dyrene kom døde hertil, og af Resten var en stor Del ufrugtbar. Da man omsider forsøgte at sælge dem paa Torvet, fandtes der ingen Købere. En enkelt Mand tilsatte endog hele sin Formue, og Kaninavlens blev herefter opgivet som urentabel.

Naar man nu forsøger at rejse Sagen paany, bør man altsaa først undersøge, om Kaninavlens virkelig i og for sig er urentabel, eller om det uheldige Resultat skyldes andre Grunde.

Dersom Kaninavlens ikke kunde betale sig, vilde den næppe vedblivende kunne holde sig i stor Udstrækning i Belgien, England og Frankrig. Jeg forudsætter som bekendt, at Kaninkød i disse Lande er et almindeligt Næringsmiddel, og vil derfor blot med Tal vise, hvor stor Betydning Kaninavlens har for de respektive Lande, for Befolkningens Ernæring, for Industrien og Exporten.

Værdien af Belgiens Kaninavl anslaaes til 40—50 Millioner frcs. aarlig. Foruden det uhyre Antal Kaniner, der fortæres i det tæt befolkede Land, exporteres der ugentlig 2—300000 Stkr., fornemlig over Ostende. I Frankrig opdrætter man aarlig 85—100 Millioner Kaniner. Af en Indberetning til Udenrigsministeriet fra det danske Gesandtskab i Paris, hvoraf en Afskrift

velvilligst er overladt mig, fremgaar det, at ved den sidst foretagne Optælling taltes der i Frankrig 12,871,878 tamme Kaniner, repræsenterende en Værdi af 22,853,404 frcs. I Filtfabrikationen spiller Kaninskind en stor Rolle. Behandlet paa forskellig Maade anvendes det til Imitation af Egern-, Odder- og Bæverskind, og alene i Paris forarbejdes aarlig 12 Millioner Skind, og fra Håvre udføres der for 20 Millioner Kr. aarlig.

I Australien, hvor Kaninerne tildels ere optraadte i saadanne Mængder, at de ere blevne en Landeplage, har man nu begyndt at gøre sig »Kaninplagen« nytlig og foruden at exportere Kød i henkogt og frossen Tilstand, udføres aarlig 17 Millioner Skind.

Naar Kaninavlens tidligere slog fejl i Danmark, var Grunden den, at man tog galt fat paa Sagen. Nu turde Udsigterne være bedre.

Fordommen mod at spise Kaninkød er nu mindre udbredt end tidligere, og de Bestræbelser, der fra forskellig Side gøres for at skaffe Arbejdere, Husmænd etc. nye Bierhverv, er nu kraftigere end tidligere. Kaninen er selvskreven til at være Smaamandens Husdyr, den kræver kun ringe Plads, er billig at holde og formerer sig stærkt; men for Stordrift egner den sig ikke. Det har Erfaringen ofte nok vist. Grunden til, at Kaninen vel passer for den lille Mand, men ikke for Drift i det Store, forstaas, naar man hører følgende Tilfælde:

En Arbejder i Københavns Nærhed havde en almindelig Hun-Kanin, der i 1894 fødte ham 100 Unger, der i en Alder af 1 Maaned solgtes for 25 Øre pr. Stk. Foderet tog Arbejderen paa Grøftekanten, og til Extraforplejning mente han at have udgivet 1 à 2 Kr.,

saa at han af dette ene Dyr i det lille Bur altsaa havde et Netto-Udbytte af c. 23 Kr. Er det nu end en Undtagelse, at en Kanin faar 100 Unger aarlig, saa kan den jo godt betale sig, selv om Overskuddet er mindre; men det ses let, at Systemet: Fodring med Affald eller lign. ikke lader sig anvende, naar Talen er om et stort Etablissement med Folkehold etc.

II.

Som fremhævet i det Foregaaende passer Kaninavl særligt for Folk, der arbejde med smaa Midler, og hvad jeg her ønsker at fremhæve, er, at visse filantropiske Institutioner, f. Ex. Børnehjem, kunne drage Nytte af Kaninavl.

Allerede for 2 à 3 Aar siden har Forstander, Lærer Frydensberg paa Børnehjemmet »Godhavn« i Tisvilde, indført Kaninhold paa Hjemmet, og den indvundne Erfaring har i enhver Henseende været tilfredsstillende.

Foderet indsamles i en tilstødende Skov og ved Vejgrøften af Børnene; til Huse er anvendt Tønder, anbragte i Bukke af Grenebrænde. Skindene anvendes til Huer til Børnene.

Affaldet fra Haven og navnlig fra Køkkenhaven er i høj Grad tjenligt til Kaninfoder, og jo større Masser der haves forhaanden heraf, desmere forøges Kaninholdets Rentabilitet. Der tilføres daglig København store Mængder af Grøntsager. At der af dette bliver en stor Del Affald (Toppe af Gulerødder, Blade af Blomkaal etc.), er en Selvfølge, og alt dette Affald, der anvendt paa rette Maade kunde omsættes i adskillige Pund Kaninkød, forbliver ubenyttet og bortføres med Dagrenovationen. Dersom en velgørende Institu-

tion, f. Ex. Samaritanen, Hjem for Hjemløse etc. tog Tanken op, vilde den kunne lade indsamle det her nævnte Foder; desuden vilde man kunne faa Græsset fra offentlige Plæner (der paa Grund af dets Finhed ikke kan benyttes til Foder til andre Dyr), Affald af Brød etc. fra mange Hjem og Grøntaffald fra de Butikshandlende o. s. v. Medens der i Udkanterne af Byen adskillige Steder drives lidt Kaninavl, hvortil Affaldet fra de nærmeste Grøntforretninger benyttes, saa gaar i den indre By særdeles store Mængder Affald tilspilde.

Jeg har haft Lejlighed til tidligere i et københavnsk Dagblad at berøre dette, og det er mig bekendt, at man fra forskellige Sider har taget Spørgsmaalet under Overvejelse, men imens bortføres der daglig for mange Penges Værdi til Lossepladserne, samtidigt med, at saa Mange savne Adgang til en billig og nærende Kødret. Det er mit Haab, at Sagens Omtale i nærværende Tidsskrift vil bevirke, at der snart naas praktiske Resultater ogsaa i denne Retning.

Fra Udlandet.

Budapest. — Lønbevægelser og Strejker i Schweiz.

Budapest.*)

Budapest har nu over en halv Million Indbyggere (i 1891 c. 506,000 Indb.), og staar (eller stod i 1891) som Nr. 11 blandt Evropas Storbyer: foran den staar London (4,2 Mill. Indb.), Paris (2,4), Berlin (1,6), Wien (1,4), St. Petersborg (1 Mill.), Konstantinopel (0,9), Moskau (0,8), Glasgow (0,7), Neapel og Liverpool (noget over $\frac{1}{2}$ Mill. Indb.). Umiddelbart efter Budapest følge Birmingham, Warschau, Madrid og Bruxelles (alle c. $\frac{1}{2}$ Mill.).

Siden forrige Aarhundredes Begyndelse er Budapests Folkemængde voxet, som nedenstaaende Tal udvise:

Aar.	højre Bred (Ofen og Alt-Ofen).	venstre Bred (Pest).	Budapest.
1720 . . .	9,600	2,600	12,200
1821 . . .	33,000	45,000	78,000
1841 . . .	39,000	68,000	107,000
1851 . . .	50,000	128,000	178,000
1870 . . .	70,000	200,000	280,000**)
1881 . . .	76,000	284,000	370,000**)
1891 . . .	92,465	399,772	506,384**)

*) Af: »Die Hauptstadt Budapest im Jahre 1891. Resultate der Volksbeschreibung und Volkszählung. Von Josef Körösi und Gustav Thirring. Uebersetzung aus dem Ungarischen. Berlin, 1895. Puttkammer u. Mühlbrecht.« Et omfattende, med talrige kartografiske Fremstillinger udstyret Værk.

**) Hovedsummen (Budapest) er inklusive, Enkeltsummerne eksklusive Militær.

Tilvæksten har altsaa været enorm, og man finder neppe nogen anden Storby i Evropa, der kan opvise Magen dertil (— i Begyndelsen af forrige Aarhundrede levede der i Berlin 55,000, i Neapel 300,000, ja i Paris endog 720,000 Indb.; i København omtrent 70,000 Indb.*).

Den gennemsnitlige aarlige Tilvæxt udgjorde i Budapest, absolut og relativt:

Tidsafsnit.	Personer.	pCt.
1720—1799	531	4,35
1799—1810	553	1,02
1810—1821	1,667	2,76
1821—1831	2,410	3,07
1831—1841	453	4,41
1841—1851	7,083	6,61
1851—1870	5,385	3,03
1870—1881	8,220	2,93
1881—1891	13,562	3,66

Faldet i Tilvæksten efter 1851 sættes i Forbindelse med den ulykkelige Udgang, den ungarske Frihedskrig havde faaet. I de sidste tyve Aar, 1870—91, voxede Folkemængden med 226,000 Individder, en i Sammenligning med tidligere Tider ganske enorm Tilvæxt, hvoraf kun c. 22,000 skyldtes Fødsels-Overskud, over 200,000 derimod Indvandnings-Overskud.

Som de ovenstaaende Tal udvise, er det især Pest's Befolkning, der er voxet. I forrige Aarhundredes Begyndelse var Pest en elendig lille By, Ofen derimod

*) I København levede der i Begyndelsen af forrige Aarhundrede cirka 6 Gange flere Mennesker end i Budapest, og endnu i 1840 staar København foran, — men ved Aarhundredets Midte vender Forholdet sig.

endel mere; men allerede i Begyndelsen af dette Aarhundrede har Pest faaet et godt Forspring; i 1851 lever der mere end to Gange flere i Pest end i Ofen; i 1870 endog tre Gange flere, og nu mere end fire Gange flere. To Ting have befordret denne Udvikling: først de topografiske Forhold, Bjerge og Vande, der have vanskeliggjort Udvidelser for Ofen, medens Pest ikke havde den Slags Hindringer at overvinde, — dernæst den politiske Bevægelse, der har udkaaret Pest til Sæde for Regeringsmyndighederne og alt hvad dermed hører sammen.

Trosbekendelser i Budapest.

For 200 Aar siden fik Budapest det Privilegium, at kun Katholiker skulde taaes bag Byens Mure, — men i vor Tid vise de store Byer sig netop fortrinsvis som Hjemsted for religiøs Tolerance, og Budapest har da ogsaa mere og mere aabnet sine Porte for Ikke-Katholiker. Af Budapestes Befolkning var i

	1870. pCt.	1881. pCt.	1891. pCt.
Katholiker	72,33	67,39	64,71
Lutheranere	5,29	5,54	5,59
Reformerte	4,81	6,09	7,42
Jøder	16,60	19,74	21,03
Forskellige Trosbekendelser .	0,97	1,24	1,25
	100,00	100,00	100,00

I de sidste 21 Aar (1870—91) steg Tallet
 paa Katholiker . . . . . med 60,9 pCt.
 — Lutheranere . . . . . — 90,2 —
 — Jøder . . . . . — 128,0 —
 — forskellige Trosbekendelser . . — 132,1 —
 — Reformerte . . . . . — 177,6 —

I de sidste 10 Aar, 1881—91, var Tilvæksten, udtrykt i absolute og i Procent-Tal, saaledes:

	Absolut Tilvæxt.		Tilvæxt-Procent.		Tils.
	Fødsels- overskud.	Indvandnings- overskud.	Føds.- ovsk.	Indv.- ovsk.	
Katholiker . .	7,968	67,144	3,3	29,0	32,3
Lutheranere .	1,232	6,276	6,2	31,9	38,1
Reformerte .	2,109	12,348	9,7	57,1	66,8
Jøder	9,798	22,352	13,9	31,9	45,8
Andre . . . ÷	2,172	3,935	—	—	40,0
tils. 18,934		112,055	5,3	31,5	36,8

Forholdet mellem Nationaliteter og Trosbekendelser ses af følgende Tal for Aaret 1891:

	Ungarere. pCt.	Tyskere. pCt.	Slovaker. pCt.	Andre. pCt.
Katholiker	62,19	26,65	6,76	4,40
Protestanter	58,58	25,70	14,55	1,17
Reformerte	96,45	2,33	0,48	0,74
Jøder	75,02	22,86	1,29	0,83
Andre	49,83	5,13	6,27	38,77
ialt . . .	67,09	23,74	5,58	3,59

Nationalitets-Forhold i Budapest.

	1881. pCt.	1891. pCt.
Ungarere	56,73	67,09
Tyskere	34,35	23,74
Slovaker	6,15	5,58
Andre	2,77	3,59

Den ungarske Befolkning voxede i de to Aar med 125,000 Individer; den tyske formindskedes med 7,000 Individer. Forklaringen ligger ingenlunde blot i

Indvandringsforholdene, men ogsaa for en stor Del i Tyskernes store Evne til at lade sig opsuge, Assimileringsvegne. Tyskerne have deres Hovedkvarter i Ofen (her næsten 40 pCt. Tyskere, i Alt-Ofen endog lidt over 50 pCt. Tyskere); svagere ere de repræsenterede i Pest (her kun 20 pCt. Tyskere; i et af Pests Distrikter endog knap 13 pCt. Tyskere). Ungarerne staa med 53 pCt. i Ofen, med 70 pCt. i Pest (i et Distrikt 81 pCt. Ungarere).

Blandt de yngre Individuer (Børn og unge Mennesker under 20 Aar) er den ungarske Nationalitet særligt dominerende: cirka 75 pCt. Ungarer, cirka 20 pCt. Tyskere. I de højere Aldersklasser træde Tyskerne stærkere frem: i Aldersklassen 50—60 Aar er der saaledes endel over $\frac{1}{3}$ Tyskere og kun lidt over $\frac{1}{2}$ Ungarere; ja blandt Personer over 60 Aar er der endog næsten ligesaa mange Tyskere (43,51 pCt.) som Ungarere (45,58 pCt.).

Budapesternes Sprogfærdighed.

I tidligere Tider var Tysk det herskende Sprog i Budapest, og endnu i 1881 taltes Tysk af 74 pCt. af Befolkningen, Ungarsk kun af 70 pCt. Dette Forhold har nu forandret sig saaledes, at i 1891 taltes

Ungarsk af 83 pCt. af Befolkningen,

Tysk : - 64 — - —

Slovakisk - 14 — - —

I Pest tales Ungarsk af 85 pCt., Tysk af knap 62 pCt. I Ofen derimod tales Ungarsk kun af 73 pCt., Tysk af 75 pCt. af Befolkningen.

Betegnende er det, at blandt Børnene tales Tysk kun af 37 pCt., blandt de Voxne derimod af 70 pCt.

(af hele Befolkningen, som ovenfor angivet, 64 pCt.). Ungarsk tales derimod gennemgaaende, baade blandt Børn og blandt Voxne, af c. 83 pCt.

Kun Ungarsk	tales af 30,03 pCt.
— Tysk	— - 12,05 —
— Slovakisk	— - 2,29 —
— andre Sprog	— - 0,98 —
Ungarsk og Tysk	— - 43,19 —
Ungarsk og Slovakisk	— - 2,38 —
Tysk og Slovakisk	— - 1,67 —
Ungarsk, Tysk og Slovakisk	— - 7,41 —

Af Budapestere med Ungarsk til Modersmaal kan noget over Halvdelen ogsaa Tysk. Allerede temmeligt tidligt begynde de ungarske Børn i Budapest at lære Tysk. I Aldersklassen 0—5 Aar tale 92 pCt. kun Ungarsk, 8 pCt. tillige Tysk; i Aldersklassen 5—10 Aar 60 pCt. kun Ungarsk, 38 pCt. tillige Tysk; i Aldersklassen 10—15 Aar 42 pCt. kun Ungarsk, 54 pCt. tillige Tysk. Blandt de voxne Budapestere med ungarsk Modersmaal kunne i Almindelighed ca. 60 pCt. tillige Tysk.

Blandt Budapestere med tysk Modersmaal sker det ganske jævnlgt, at Ungarsk allerede læres i Barnekamret. Af Budapestere med tysk Modersmaal tales nemlig Ungarsk

af 13,5 pCt. i Aldersklassen 0—5 Aar	
- 58,4 — -	— 5—10 —
- 85,4 — -	— 10—15 —
- 74,5 — -	— 15—20 —
- 65,1 — -	— 20—25 —
- 55,9 — -	— 25—30 —

Blandt de ældre Personer med tysk Modersmaal er Færdigheden i Ungarsk ringere; i de højere Aldersklasser taler kun c. Halvdelen (30—45 Aars-Klassen), resp. c. en Tredjedel, (45—60 Aar), ja endog kun noget over en Fjerdedel (i Alderen over 60 Aar) tillige Ungarsk.

Budapestes Magyarisering

er et Faktum, der atter og atter fremhæves i det Værk, vi her gøre Uddrag af. I gamle Dage var Pest en udpræget ungarsk By; men under Tyrker-Regimentet 1526 til 1685 kom baade Pest og Ofen i Forfald, og efter Fordrivelsen af Tyrkerne blev begge Byer befolkede af tyske Kolonister; — dog udgjorde endnu i 1720 Ungarerne $\frac{1}{5}$ af Pestes Befolkning, medens Tyskerne udgjorde c. $\frac{1}{3}$; i Ofen fandtes der dengang 38 pCt. Tyskere, 32 pCt. Serbere og kun 8 pCt. Ungarere. Alligevel — trods Tyskernes Overmagt, trods Tilsidesættelsen af alt Ungarsk, trods de hensynsløse Germanificerings-Bestræbelser — voxede det ungarske Element sig efterhaanden stærkt, og da den østrigske Regering i 1851 for første Gang undersøgte Forholdet statistisk, opdagede den til sin Forbavselse, at der i Pest levede ligesaa mange Ungarere som Tyskere; i 1881 udgjorde Ungarerne 57 pCt. og i 1891 67 pCt. af Budapestes Befolkning. »Det ungarske Elements Væxt synes saaledes aldeles ikke at være et kunstigt skabt Resultat; den var tværtimod bleven en i Statens politiske Forhold begrundet historisk Nødvendighed. De Forholdsregler, Kommunalbestyrelsen for 25 Aar siden tog for at nationalisere Almueskolen, har vel fremskyndet, men ingenlunde fremkaldt den naturlige

Magyariseringsproces's Forløb. Dette Kommunalbestyrelsens vigtige Skridt udsprang af en klar Erkendelse af dens nationale Opgave; det var dikteret af Selvfølelsens uafviselige Pligt og af en berettiget national Selvfølelse.«

En Undersøgelse af hvilke Forskydninger med Hensyn til Nationalitet, der finde Sted i Familiernes Skød, udviser følgende: De ungarske Familier beholde ogsaa ungarske Børn; hvad Ungarerne tabe (til Tyskerne) er i alt Fald kun c. 2 pCt.; de beholde selv de 98 pCt. De slovakiske Familier afgive til Ungarerne c. 42 pCt., til Tyskerne c. 11 pCt., og beholde selv kun c. 47 pCt. af deres Børn. De tyske Familier afgive af deres Børn til Ungarerne 48 à 49 pCt., og beholde selv c. 51 pCt. Altsaa: Ungarerne tabe lidt og vinde meget fra de øvrige Nationaliteter; de absorbere meget og absorberes selv kun i meget ringe Omfang; Sloakerne tabe meget og vinde næsten slet intet; Tyskerne indtage en Mellemstilling: sporadisk kunne de vinde lidt, men deres Tab ere altid meget store, de lade sig efter en meget stor Maalestok absorbere. Nationalitetens Resistens, d. v. s. dens Evne til at modstaa de øvrige Nationaliteters assimilerende Indflydelser, finder sit Udtryk i den Procentsats, som de Børn, der holdt fast ved deres Forældres Sprog, opvise. Denne Procentsats udgjorde

	1881.	1891.
blandt de ungarske Familier	95,3	97,8
— - tyske	63,8	51,1
— - slovakiske	38,7	47,0

Naar i enkelte Tilfælde tyske og ungarske Familier have maattet afstaa Børn til Sloakerne, har Grunden

sandsynligvis oftest været den, at Moderen i de paa-
gældende tyske og ungarske Familier har været slovakisk.
Saaledes forklares Slovakernes, forøvrigt yderst sjeldne,
Erobringer. Deres Tab ere let forklarlige: de kunne
vanskeligt klare sig i det økonomiske og kulturelle Liv
med deres Slovakisk; de tvinges af Forholdene næsten
til at opgive det. »Hos de paa et betydeligt højere
Kulturtrin staaende Tyskere kan der ikke være Tale
om en saadan Tvang; her er det Tyskernes patriotiske
Sans og en rigtig Erkendelse af deres egne Interesser,
der bevirker Assimileringsprocessen.«

Analfabeterne

udgjorde i 1891 26,5 pCt. (blandt Kvinderne endog
31,2 pCt., blandt Mændene 21,5 pCt.) af Budapestes
Befolkning. Dette er naturligvis ikke saa stor en
Procent som den, der kan træffes i italienske Byer (i
Messina f. Ex. 76 pCt., i Palermo 66 pCt., i Neapel
60 pCt., i Venedig 42 pCt., i Rom 39 pCt., i Florens
37 pCt., i Genua 36 pCt., i Mailand 28 pCt. Anal-
fabeter); heller ikke saa stor en Procent som den, de
ungarske Provinsbyer opvise, — men dog en uheldig
stor Procent. I 1881 var Procenten 32, i 1871 endog
næsten 37 pCt.; Bedringen er altsaa iøjnefaldende; thi
medens Skolevæsenet tidligere meget forsømtes, har
man i den nyere Tid reformeret godt. Resultaterne
heraf afspejle sig ogsaa i Tabellerne over Tallet af
Analfabeter i Forhold til Alderen. Analfabeternes
Procenttal var

i Aldersklassen	10—15 Aar	4,9
—	15—20 —	8,0
—	20—25 —	9,9
—	25—30 —	13,6
—	30—35 —	18,0

og stiger saaledes stadigt, indtil det i Alderen over 60 Aar naar 32,2.

Analfabeternes forskellige Hyppighed i de forskellige Trossamfund ses af følgende Tal. Blandt Individuer, der var mere end syv Aar gamle, fandtes af Analfabeter:

blandt Jøderne	8,6 pCt.	Analfabeter
— Reformerte	11,8	—
— Lutheranere	12,0	—
— Katholiker	19,0	—

Analfabetismens forskellige Udbredthed blandt Ungarer, Tyrkere og Slovakere ses af følgende Tal. Blandt Individuer, der vare over syv Aar, taltes i 1891 i Budapest af Analfabeter:

	Mandkøn. pCt.	Kvindekøn. pCt.	Begge Køn. pCt.
blandt Ungarere	6,5	17,5	12,1
— Tyskere	10,6	24,7	18,2
— Slovakere	30,9	49,2	41,0

Det er karakteristisk, at de ungarske Børn meget tidligere end de tyske og de slovakiske lære at læse og skrive. Grunden er den, at Undervisningen i Skolerne næsten uden Undtagelse meddeles paa Ungarsk, hvilket naturligvis bereder de Børn, der ikke have Ungarsk til Modersmaal, Vanskeligheder. »Den skolepligtige slovakiske Befolknings Analfabetisme, der endog i den skolepligtige Alder ikke gaar ned under 10 pCt., viser tydeligt, med hvilke Vanskeligheder Budapestes Skoleforvaltning har at kæmpe, og hvorledes det selv med de største Ofre ikke er muligt at bringe Byens statistiske Gennemsnits-Dannelsesgrad

saa højt op som i andre, mere heldigt stillede Byer, hvis Arbejderbefolkning er mindre fluktuerende og mindre udannet hjemmefra. De største Skole-Udgifter vilde ikke kunne forhindre, at forbigaaende tilstedeværende Daglejere føre deres skolepligtige Børn til Arbejde, og at den store Mængde Analfabeter, der befinder sig blandt de Voxne, som strømme til Byen, trykker hele Byens Gennemsnits-Dannelsesgrad ned. Saaledes repræsenterer Hovedstadens intellektuelle og moralske Tilstand ikke udelukkende egen Fortjeneste og egen Skyld, men afspejler tillige de i det hele Land herskende Forhold.«

A. P.-St.

Lønbevægelser og Strejker i Schweiz siden 1860.

En Oversigt herover indeholdes i det Schweiziske Arbejdersekretariats Aarsberetning for 1894. Det er et betydeligt Arbejde, der er nedlagt i denne lille Bog, og om det end ikke har kunnet undgaas, at Fremstillingen paa mange Punkter har faaet en bestemt Partifarve, vil det store Raamateriale, som her er samlet, dog altid være af Værdi for den, der vil studere Arbejderbevægelsernes Historie fra Grunden.

Naar Aaret 1860 er valgt til Udgangspunkt, har dette vel til Dels sin Grund i Vanskeligheden ved at skaffe Efterretninger om, hvad der før den Tid er passeret paa det paagældende Omraade, men dette Tidspunkt er ogsaa valgt, fordi den moderne Arbejderbevægelse først da begyndte at give sig Udtryk i Schweiz. Før den Tid traadte Lov- og Politiforbud, selv i det frie Schweiz, ofte hindrende i Vejen for Dannelsen af Arbejderkoalitioner, ja endog langt senere hæmmedes Arbejdernes Sammenslutninger paa mangfoldige Maader i deres Virksomhed. Man ser da ogsaa, at den første 5aarige Periode 1860—64 kun har ialt 14 Lønbevægelser og Strejker at opvise*). Allerede i det følgende 5aar stiger Antallet til 49, og i 1870—74 kulminerer det foreløbig med 85 Bevægelser. Der følger saa en rolig Periode fra Midten af Halvfjerdserne til Midten af Firserne: i 1875—79 var Antallet af Bevægelser 24 og i 1880—84 endog kun 10. Det sidste Decennium frembyder derimod et betydeligt Antal Arbejdsstridigheder, i 1885—89: 122 og i 1890—94: 216. Vi tro dog, at man faar det karakteristiske bedre frem ved at dele det paagældende Tidsrum paa følgende Maade:

---

*) Det maa dog bemærkes, at det navnlig for den ældre Tids Vedkommende er sandsynligt, at adskillige Bevægelser have unddraget sig Opmærksomheden.

Tidsrum:	Gennemsnitligt Antal Arbejdsstridigheder om Aaret:
1860—67.....	3,0
1868—75.....	16,8
1876—84.....	2,7
1885—94.....	33,8

Det er en gammel Erfaring, som ogsaa her finder Bekræftelse, at økonomiske Stagnationsperioder frembyde rolige Arbejderforhold, baade fordi Organisationerne lammes baade moralsk og økonomisk, og fordi Arbejderne erkende, at det vilde være haabløst at rejse en Kamp.

Beretningen deler samtlige 520 Arbejdsstridigheder i tre Klasser, nemlig Lønbevægelser uden Strejke, Angrebsstrejker og Forsvarsstrejker. De førstnævnte ere de talrigste, navnlig i de seneste Aar, hvori man tør se et Tegn paa, at Kampen mellem Arbejdsgivere og Arbejdere — om den end ikke er mindre heftig end før — saa dog føres med mere Forstand og mere Beherskelse fra Arbejdernes Side. Den fastere og mere centraliserede Organisation kan vel ogsaa tilskrive sig en Del af Æren herfor.

Af samtlige Bevægelser skulle 278 have bragt Arbejderne et fuldt ud gunstigt Resultat, 60 skulle have været delvis gunstige, 116 ugunstige, og for 66 er Resultatet ubekendt.

Med Hensyn til Stridens Genstand skelnes der imellem Kampe for Forbedringer og Kampe mod Forværelser i Arbejdsforholdene. Størst Interesse har ubetinget Bevægelsen for Indskrænkninger i Arbejdstiden. De herhen hørende Stridigheder gruppere sig

navnlig om Aarene 1872—73 og 1890—91; i begge Perioder kæmpedes der fortrinsvis for 10 Timers Arbejdsdagen, men i Halvfjerdsene gik Fordringerne dog i mange Tilfælde kun ud paa en Nedsættelse af Arbejdstiden til 11 Timer, medens de aller seneste Aar fremvise en Del Bevægelser for en 9 Timers Dag. Af denne Art af Strejker betegnes det langt overvejende Antal som gunstige for Arbejderne.

Det interessante Spørgsmaal, hvad Strejkerne have kostet, har Beretningen desværre maattet lade ubesvaret.

A. J.

Den københavnske Befolknings Alders- fordeling.

Af

Marcus Rubin.

Den endelige Opgørelse af Folketællingen for København har givet et Folketal af 333,835, altsaa lidet forskelligt fra den foreløbige Opgørelses Tal, 333,714. De hundrede, der ere komne til, kunne altsaa heller ikke formindske det overraskende i den ringe Tilvæxt, der havde fundet Sted i Befolkningen 1890—95. Vel var det flere Gange i Løbet af det sidste Aarti paavist i Beretninger fra Stadens statistiske Kontor, at Københavns Tilvæxt var i stadig Aftagende, og at Tilvæxtprocenten 1880—85, 19,2, indtil videre maatte betragtes som Kulminationen. Men at denne Tilvæxt, som i 1885—90 var sunket til 11,7 pCt., nu, 1890—95, skulde være gaaet ned til 6,7 pCt., var dog ikke forudsat. De almindelige Grunde til denne Nedgang ere anførte i den i April 1895 fra Statistisk Kontor udsendte foreløbige Opgørelse (Pag. 8), og i samme Beretning er denne Nedgangs Forbindelse med Formindskelsen i Fødsler og Nedgangens Vexelvirkning med

Forringelsen af Tallet paa nyopførte Ejendomme bleven paavist. Hvad der derimod ikke kunde omhandles, før Befolkningens Aldersopgørelse forelaa, er, hvilken ejendommelig Indvirkning Forskellighederne i Fødsels- og Vandringsforholdene m. v. have haft paa Aldersfordelingen i 1895, sammenholdt med tidligere Tællingers Aldersfordeling.

Man vil som Bilag til disse Sider finde en Tabel, som angiver Befolkningens Fordeling efter Køn og gift eller ugift Stand i Femaarsklasser fra 0 til 95 Aar og derover. Hvilke Slutninger og Betragtninger denne Tabel iøvrigt kan give Anledning til, skal jeg ikke komme ind paa — Tabellen som Helhed, ligesom de øvrige alt foreliggende eller kommende Folketællingsresultater, vil sikkert være Genstand for den ny Kommunalstatistikeres Undersøgelser og faa Plads i det kommunale statistiske Tabelværk —, kun med Hensyn til Aldersfordelingen, der hænger saa nøje sammen med det i den foreløbige Opgørelse behandlede Tilvækstspørgsmaal, skal jeg endnu tillade mig her at fremsætte et Par Data.

Fordelingen af Københavns Befolkning efter Køn og Alder ved Tællingerne 1880, 1885, 1890 og 1895 var ifølge Bilaget og Tabelværkerne til Københavns Statistik følgende:

	1880		1885		1890		1895	
	Mdk.	Kvk.	Mdk.	Kvk.	Mdk.	Kvk.	Mdk.	Kvk.
0—5 Aar	13,566	13,645	16,888	16,552	18,685	18,684	18,588	18,294
5—10 —	10,093	10,319	13,608	13,566	15,887	15,665	16,861	16,862
10—15 —	9,206	9,440	10,607	10,766	13,617	13,473	15,265	15,311
15—20 —	8,894	9,939	10,388	11,728	11,256	12,650	12,745	14,638
20—25 —	11,830	12,613	14,048	15,158	13,874	16,031	14,007	16,094
25—30 —	11,228	12,794	12,963	15,832	12,791	16,800	12,570	16,386
30—35 —	9,279	11,112	11,675	13,159	12,421	15,315	12,221	15,913
35—85 —	34,520	45,724	39,664	52,659	45,128	59,603	49,841	67,095
A. o. dero.	48	184	79	227	97	341	81	317
Uang. Alder	188	228	195	292	247	294	324	422
Tilsammen	108,852	125,998	130,115	149,939	144,003	168,856	152,503	181,332
	234,850		280,054		312,859		333,835	

Medens der saaledes fra 1890 til 1895 ialt var en Tilvæxt af 6,7 pCt., var der i Aldersklasserne 0—5 Aar, 20—35 Aar og over 85 Aar Stilstand eller endog absolut Nedgang. Hvad Aldersklassen 0—5 Aar angaar, finder Nedgangen Sted i Alderen fra det andet til det femte Aar og staar i direkte Forbindelse med Fødselsformindskelsen. Der fødtes i København i Aarene

1865—69 ialt (incl. Dødfødte)	28,349
1870—74 —	30,363
1875—79 —	40,939
1880—84 —	49,226
1885—89 —	55,756
1890—94 —	53,124

Der har saaledes fra det næstsidste til det sidste Femaar været en absolut Nedgang i Fødslerne af 2,632, og havde Fødselshyppigheden, beregnet efter Middeltallet mellem Folketællingerne, svaret til Forholdet 1885—89, skulde der endog have været ca. 7,700 Fødsler flere, end der nu har fundet Sted.

Stilstanden eller Nedgangen i Aldersklasserne 20—35 Aar maa hovedsagentlig skyldes Standsningen af Indvandringen. Den har fundet i noget højere Grad Sted for Mænd end for Kvinder, thi i 1890 fandtes der i disse Aldersklasser af Mænd 39,086, af Kvinder 38,146, i 1895 derimod af Mænd 38,798, af Kvinder 38,393. At Tallet er forholdsvis lidt større for Kvinder end for Mænd, behøver imidlertid ikke at skyldes større Indvandring 1890—95 af Kvinder end af Mænd, tværtimod, det skyldes sandsynligvis væsentligst tidligere Aaringers Merindvandring af Kvinder end af Mænd. Der fandtes nemlig i Alderen 20—30 Aar:

	1880	1885	1890	1895
Mænd . . .	23,058	27,011	26,665	26,577
Kvinder . .	25,407	30,990	32,831	32,480

Saaledes har der i disse Aldersklasser for Mandkønnets Vedkommende allerede fundet en absolut Nedgang Sted fra 1885 til 1890, hvorimod der endnu var nogen Forøgelse af Kvindetallet, om end denne paa langt nær ikke svarede til Forøgelsen 1880 til 1885. Det er imidlertid denne tidligere Kvindetilvæxt for Aldersklasserne 20—30 Aar, der i 1895 kommer Aldersklassen 30—35 Aar tilgode, medens samme Tællings Kvindeantal i 20—30 Aars Alderen, ligesom Tallet for Mænd, var absolut lavere end i 1890.

Nedgangen i Tallene i de egentlige Indvandringsklasser er et Fænomen af den største Betydning og maa fastholdes netop i Øjeblikket, thi, som vi om lidt skulle se, kan Forholdet allerede ved de nærmest følgende Tællinger forrykkes ved, at den indfødte Børneskare fra den store Opgangsperiode faar sin Plads i de her omhandlede Aldersklasser. Endnu kan dette

ikke være indtruffet, thi Enhver, der er over 20 Aar gammel nu, maa være født før 1875, d. v. s. før den abnormt store Fødselsperiode begyndte. Det bør derfor som sagt fastholdes, overfor det store Spørgsmaal om Indvandringen fra Land til By, at der i København i Aldersklassen 20—30 Aar fandtes færre Mænd i 1895 end i 1885, nemlig 26,577 mod 27,011. I ti Aar var Byens Folketal i disse Aldersklasser absolut aftaget med 434 Mænd, samtidig med at den øvrige mandlige Befolkning i 1895 var forøget med imellem $\frac{1}{4}$ og $\frac{1}{5}$ (22,1 pCt.) af Tallet i 1885.

For en Fuldstændigheds Skyld bør det dog tilføjes, at den Tilvæxt, der har fundet Sted i den oversøiske Udvandring i det sidste Femaar, ogsaa maa have bidraget til Nedgangen i Aldersklasserne 20—35 Aar, særlig med Hensyn til Mandkønnet. Da der imidlertid i 1890—94 kun udvandrede 1,464 Personer flere aarlig end i 1885—89, og der i sidstnævnte Femaar aarlig udvandrede 581 Personer mindre end i 1880—84, samt da disse Tal gælde for hele Kongerigets mandlige og kvindelige Befolkning i alle Aldersklasser, vil det indses, at dette Moment dog kun kan spille en højst underordnet Rolle i nærværende Sammenhæng.

Af Nedgangsklasser er der endnu tilbage Aldersklasserne over 85 Aar, som ere udskilte fra den øvrige Befolkning over 35 Aar netop paa Grund af den Besynderlighed, at disse Gamle ere aftagne saa stærkt i Tal siden 1890, Mændene med 16 pCt., Kvinderne med 7 pCt. Dette Forhold har imidlertid intet med de øvrige her omhandlede Spørgsmaal at gøre, men skyldes Influenzaen og dens Følger. Sygdommen begyndte sin ny Rundmarsch i Verden i 1889. Det

er derfor rettest at sammenligne de sex Aar 1889—94 med de sex foregaaende 1883—88. Vi maa endvidere begynde allerede med Aldersklassen 75—80, fordi det store Antal Dødsfald blandt Personer i denne Aldersklasse i 1889 forringede Aldersklassen 80—85 ved Folketællingen 1890, hvad der atter har paavirket Aldersklassen 85—90 ved Tællingen i 1895 (en 79aarig kunde, hvis han ikke var død 1889, have været 85 Aar i 1895). Vi finde da, at der af Mandkøn over 75 Aar døde 922 i Aarene 1883—88, men 1,236 i Aarene 1889—94, og at de tilsvarende Tal for Kvindekønnet vare 1847 og 2,457. Tilvæksten var altsaa henholdsvis 34,1 og 33,0 pCt. Beregner man imidlertid de to Køns Folketal i Alderen 75 Aar og derover den 1. Januar 1886 og den 1. Januar 1892, finder man Stigningen mellem disse to Midtpunkter af Sexaarene at være 21,4 pCt. for Mandkønnet, 23,2 pCt. for Kvindekønnet. Forskellen mellem Befolknings- og Dødsfaldstilvæksten har altsaa været en Del større for Mændene end for Kvinderne, hvad der ogsaa stemmer med Folketællingsresultatet 1895. Den betydelige Nedgang — istedetfor Fremgang — af Befolkningen paa 85 Aar og derover ved denne Tælling forklares som Helhed ved, at i det Tællingen nærmeste Sexaar, sammenholdt med det foregaaende, var der, som paavist, hos Befolkningen paa 75 Aar og derover en omtrent halv Gang saa stor Dødsfalds- som Befolkningstilvæxt.

Vi gaa derefter over til de Aldersklasser, hvor der har fundet Tilvæxt Sted. Dette gælder for det første alle Aldersklasser fra 35 til 85 Aar, hvor Tilvæksten ialt har udgjort $10\frac{1}{2}$ pCt. for Mandkønnet, $12\frac{1}{2}$ pCt. for Kvindekønnet, altsaa en betydelig Forøgelse, paa-

virket af Indvandringen til Hovedstaden i Tiden efter 1870, en Indvandring, der, som før nævnt, holdt sig længere og var stærkere for Kvindernes end for Mændenes Vedkommende. — I disse Aldersklasser vil der ved de nærmeste Tællinger blive en forholdsvis Nedgang paa Grund af Udtyndingen i det sidste Tiaar i Aldersaargangene 20—35 Aar.

Den anden Gruppe af Aldersklasser, hvor der har fundet Tilvæxt Sted, er fra 5 til 20 Aar. Der er i disse Aldersklasser ingen Forskel af Betydning mellem Mand- og Kvindekønnets Forøgelse; derimod er Tilvæksten steget fra Aldersklasse til Aldersklasse. Klassen 5—10 Aar er forøget med 6,9 pCt., 10—15 Aar med 12,9 pCt., 15—20 Aar med 14,5 pCt. Ligesom der var Nedgang i Aldersklassen 0—5 Aar paa Grund af det ringe Fødselstal 1890—94, saaledes skyldes Tilvæksten i de nysnævnte Aldersklasser den betydelige Fødselshyppighed i de tidligere Femaar, svagest 1885—89, stærkere 1880—84 og 1875—79. Det samlede Antal Fødsler udgjorde jo nemlig ifølge de foranstaaende Data:

Tiaaret	ialt	Forskel	Aarl.Fødselsh. p.m.afBefolkn.*)	Forskel*)
1865—74	58,712	31,453	32,4	+ 6,0
1875—84	90,165		38,4	
1885—94	108,880	18,715	34,8	÷ 3,6

*) Fødselshyppigheden er her udregnet med Folketællingstallene 1870, 1880 og 1890 som Grundlag, da det er den sikreste Maade at foretage Beregningen paa for Tiaaret 1865—74, hvor der Intet vides om Folketallene 1865 og 1875, og maaske ligeledes den retteste for Tiaaret 1875—84, hvor Folketallet 1875 ikke kendes. Resultaterne blive imidlertid ukorrekte. Naar man for Tiaaret 1885—94, istedetfor at tage Folketallet 1ste Februar 1890 som Divisor, benytter de tre Tællinger 1885,

Det er da den store Udsæd, som fra Midten af 70erne gik over København, der nu har skabt den talrige københavnske Ungdom. Skarpest viser Forskellen i Aldersfordelingen før og nu sig ved at iagttage, at Persontallet af Mandkøn i Alderen 20—30 Aar er steget fra 1880 til 1895 med 15 pCt., men i Alderen 10—20 Aar med 55 pCt.! Tage vi derefter begge Køn og samtlige 15 Aar, 20—35, mod samtlige foregaaende 15 Aar, 5—20 (svarende til Fødselstiden 1875—89), finde vi fra 1880 til nu en Tilvæxt for 20—35 Aars Alderen af 27 pCt., men for 5—20 Aars Alderen af 58 pCt. For ti Aar siden, i 1885, da Aldersklasserne 20—35 Aar optraadte forholdsvis talrigst, udgjorde de 30 pCt. af Befolkningen, nu udgøre de kun 26 pCt. Hvis Be-

1890 og 1895 og beregner Tallene for de mellemliggende Aar ved Hjælp af de to Femaars Tilvæxtprocenter, faar man altsaa 11 Tal (1885—1895) pr. 1ste Februar, og ved at dividere Summen med 11, naaer man saaledes, efter en Reduktion til 1ste Januar, et rigtigere Gennemsnitstal. Dette er, beregnet paa denne Maade, for Tiaaret 1885—94: 308,883 og giver en Fødselshyppighed af 35,3 p. m., altsaa $\frac{1}{2}$ p. m. højere end paa Grundlag af Folketællingstallet. At Gennemsnitstallet her bliver saameget lavere end Folketællingstallet, skyldes jo, at Befolkningens Tilvæxt har været betydeligt ringere 1890—95 end 1885—90, saa at Middeltallet altsaa maa ligge hinsides Folketallet. Men i Overensstemmelse hermed kan der ikke være Tvivl om, at Middeltallet for 1875—84 maatte være højere end Folketallet 1880, da Tilvæxtprocenten 1880—85 sikkert nok var kende ligt større end i 1875—80; Divisor bliver altsaa her for lille ved at benytte Folketællingstallet, d. v. s. Fødselshyppigheden for stor. Det er derfor ingenlunde usandsynligt, at Forskellen mellem de to Fødselshyppigheder ikke, som ovenanført, er 3,6, men nærmere 2,6. Med Hensyn derimod til Fødselshyppigheden 1865—74 bevirke her de samme Forhold som for 1875—84, at Fødselshyppigheden i Virkeligheden maa være lavere end den ovenanførte, saa at den angivne Forskel imellem Fødselshyppighederne 1875—84 og 1885—94 snarere kan anses for at være korrekt.

folkningsfordelingen i 1895 havde svaret nøje til Fordelingen i 1885, vilde der nu i de erhvervs- og ægteskabssøgende Aldersklasser, fra 20 til 35 Aar, have været 13,000 flere Individuer end der er, 100,000 istedetfor 87,000.

Den forholdsvis Nedgang i Tallet betyder, som alt sagt, en Formindskelse af Indvandringen. Men hvordan vil det gaa i Fremtiden? Man huske vel paa, at Indvandringen har virket paa to Maader i de forløbne Decennier: den har direkte fyldt de Voxnes Aldersklasser, indirekte, gennem Giftermaal, Børnealdersklasserne. Men samtidig med, at den direkte Indvandring nu formindskes, optræde de indirekte Virkninger paa et nyt Felt: fra nu af ville Børnene begynde at fylde de Voxnes Aldersklasser. Dette Forhold paakalder en særlig Interesse. Thi medens Aldersklasserne over 20 Aar hidtil ekstraordinært fyldtes, fordi der formentes at være ekstraordinær Anledning dertil, og Tilstrømningen sagtnedes, da Forholdene forandrede, medens altsaa hidtil Forøgelsen skete saa at sige af fri Vilje, bevidst, og kunde formindskes — og er bleven formindsket — af fri Vilje, bevidst, saa vil den ekstraordinære Tilstrømning, der fra nu af, uafhængig af Vandringerne, sker til Aldersklasserne over 20 Aar, være uafvendelig, naturmæssig: det er selve de Indfødte fra 5 til 20 Aar, der fra nu af staa paa Spring til at gaa over i Aldersklasserne 20 til 35 Aar. Under iøvrigt lige Forhold er det nu disse Aldersklasser, der ville tiltage ekstraordinært, hine Aldersklasser, hvis Tilgang ikke vil komme til at svare til Afgangen, der ville aftage. Denne Forøgelse af Aldersklasserne 20—35 Aar er abstrakt set gunstig —

det er altid en Fordel, at de produktive Aldersklasser blive forholdsvis stærkere repræsenterede end de uproduktive —, og den er højst naturlig, eftersom det kun er de indfødte Børn, der ere naaede frem i Alder, men den er dog forsaavidt mindre normal, som den opstaaer som Frugterne af en Indvandring, der skete under andre Betingelser end de nærværende. Hvis derfor Staden ikke tager et betydeligt økonomisk Opsving, maa Virkningen være en endnu stærkere Aftagen af Indvandringen end i de sidste Aar, thi Byen selv vil foreløbig have rigeligt Materiale til Forsyning med Arbejdskraft: Børnene af den tidligere indvandrede Arbejderhær rykke nu ind paa Markedet.

Imidlertid, det er ikke her Meningen at fordybe sig i økonomiske Fremtidsperspektiver, kun at lægge den statistiske Pegefinger paa det ejendommelige Svingningspunkt, paa hvilket vi befinde os, og hvor vi paa én Gang kunne konstatere, at Indvandringen er stagneret, og at de Indvandrede Børn nu ere ifærd med i store Mængder at blive Voxne. Og hvad bliver den videre Følge af dette sidste Moment? Følgen bliver aabenbart, at denne Udsæd fra 70erne og 80erne, der nu kommer i den »produktive« Alder, vil producere ikke blot Arbejde, men ogsaa ny Udsæd. Forringelsen i Fødselshyppigheden vil standse, en ny Tilvæxt vil opstaa o. s. fr. Endnu maaske om hundrede Aar vil Indvandringen til København fra 1870 til 1885 med den stærke Børneavl fra 1875 til 1890 kunne følges i Tællingerne, ved hver Turnus vil man iagttage Ebben og Floden, og hver Flod vil, før den viger tilbage, paany have frugtbargjort Jorden.

Alt dette er jo saare godt. Hvormeget værre

er det ikke i de Lande, hvor Uaars og blodige Kriges Nedmejning af ungt Folk mærkes Slægt efter Slægt, hver Gang denne Ungdoms Børn skulde være mødt frem til at fylde Rækkerne i Fredens og Forsvarets Gærning, og hvor disse Børns Børn atter et nyt Tidsspand derefter mangle. I Modsætning dertil er det her paa-pegede jo kun af det gode — forhaabentlig! Thi ganske vist minder netop et Forhold som det foreliggende En om hint gamle Vers: »Ihr fñhrt ins Leben uns hinein«, der slutter med, at »alle Schuld rächt sich auf Erden«. Men dog, en Skyld er der kun, hvor der er uafbetalt Gæld, og forhaabentlig vil netop Gælden blive afbetalt ved Samvirken mellem Gamle og Unge, mellem Indvandrede og Indfødte, en Samvirken, hvis Formaål er, med det Heles Vel for Øje, at skaffe Alburum til Kræfternes Brydning og Mulighed for hver Enkelt til hans legemlige eller aandelige Arbejde. Da vil der i København være Plads baade for de nuværende og for de kommende Slægter!

København, i December 1895.

Københavns Befolknings Fordeling efter Køn, Alder og Ægteskab

Løbe-Nr.	Aldersklasserne	Ugifte		Gifte	
		Mdk.	Kvk.	Mdk.	Kvk.
1	Under 1 Aar.....	4,435	4,257	»	»
2	Fra 1 Aar til under 3 Aar.....	7,180	7,108	»	»
3	— 3 — — 5 —	6,973	6,929	»	»
4	— 5 — — 10 —	16,861	16,862	»	»
5	— 10 — — 15 —	15,265	15,311	»	»
6	— 15 — — 20 —	12,740	14,417	5	21
7	— 20 — — 25 —	12,684	12,944	1,303	3,076
8	— 25 — — 30 —	6,834	8,471	5,636	7,593
9	— 30 — — 35 —	3,401	5,515	8,599	9,693
10	— 35 — — 40 —	2,037	3,876	9,118	9,211
11	— 40 — — 45 —	1,368	2,718	8,335	7,643
12	— 45 — — 50 —	841	2,064	6,493	5,746
13	— 50 — — 55 —	688	1,634	4,960	4,354
14	— 55 — — 60 —	494	1,328	3,756	3,106
15	— 60 — — 65 —	428	1,036	2,657	1,934
16	— 65 — — 70 —	277	765	1,718	1,044
17	— 70 — — 75 —	230	612	1,017	598
18	— 75 — — 80 —	95	428	413	293
19	— 80 — — 85 —	35	222	118	465
20	— 85 — — 90 —	4	62	23	46
21	— 90 — — 95 —	»	15	1	7
22	— 95 — og derover	»	1	»	»
23	Uangiven Alder	170	211	61	13
	Tilsammen...	93,040	106,786	54,213	54,696

en, Al ægteskabelig Stilling, den 1. Februar 1895.

Gifte	Kvk.	Enker	Fraskilte (Separerede, »Forladte»).		Uangiven ægteskabelig Stilling		Tilsammen			Løbe-Nr.
			Mdk.	Kvk.	Mdk.	Kvk.	Mdk.	Kvk.	Begge Køn	
»	»	»	»	»	»	»	4,435	4,257	8,692	1
»	»	»	»	»	»	»	7,180	7,108	14,288	2
»	»	»	»	»	»	»	6,973	6,929	13,902	3
»	»	»	»	»	»	»	16,861	16,862	33,723	4
»	»	»	»	»	»	»	15,265	15,311	30,576	5
»	»	»	»	»	»	»	12,745	14,638	27,383	6
3,09	6	52	5	21	9	6	14,007	16,094	30,101	7
7,59	50	199	27	107	23	11	12,570	16,386	28,956	8
9,66	25	557	77	176	19	6	12,221	15,913	28,134	9
9,27	44	972	96	216	28	9	11,493	14,346	25,839	10
7,66	35	1,390	96	216	23	12	10,127	11,978	22,105	11
5,76	36	1,688	59	171	11	16	7,770	9,685	17,455	12
4,38	64	2,012	74	128	12	12	6,168	8,136	14,304	13
3,10	36	2,423	57	69	12	5	4,825	6,930	11,755	14
1,92	34	2,416	32	67	9	14	3,700	5,471	9,171	15
1,02	44	2,293	22	42	7	10	2,668	4,167	6,835	16
5,68	38	2,158	16	40	11	10	1,842	3,414	5,256	17
2,33	43	1,377	4	8	3	12	928	2,062	2,990	18
4,65	45	628	1	6	1	3	320	906	1,226	19
4,46	46	187	»	2	»	1	73	258	331	20
7	7	33	»	»	»	»	8	50	58	21
»	»	7	»	1	»	»	»	9	9	22
8,13	13	61	3	5	77	63	324	422	746	23
54,66	36	18,453	569	1,275	245	190	152,503	181,332	333,835	

Om det gamle Limfjordssildefiskeri og dets Betydning.

Af Postmester i Aalborg, cand. polit. V. Kierboe.

Der er her i Nordjylland en saadan Glans over Mindet om det gamle Sildefiskeri i Limfjorden, og Folks Forestillinger om dettes Rigdom og de Formuer, der tjentes derved, ere saa overordentlige, at det formentlig kan være af Interesse at gaa lidt nærmere ind paa dette Fiskeri, at undersøge, hvem Fiskeriretten i Tidens Løb er tilfalden, hvorledes det er blevet drevet, hvilket Omfang det omtrent har haft til de forskellige Tider, hvilken Rolle det har spillet for det økonomiske Liv her i Nordjylland og da specielt for denne Landsdels ældgamle Hovedstad, Aalborg, og hvor vidt de Forestillinger, som ældre Tiders Forfattere have næret om Fiskeriets Rigdom, Forestillinger, som endnu ere almindelige mellem Folk heroppe, have svaret til Virkeligheden.

Hvad nu Berettigelsen til Fiskeri i Limfjorden i fordums Tider angik, da galdt her utvivlsomt den samme ældgamle Regel som i det øvrige Land*), nemlig

*) I Mandix' Haandbog »Om det danske Kammervæsen« opfattes Fiskeriet i Limfjorden som et Regale, for saa vidt som det er undergivet visse Indskrænkninger, og der deraf maa svares adskillige Afgifter. Der er dog vistnok ingen Grund til at opstille nogen Forskel i saa Henseende mellem Fiskerierne paa de forskellige Steder her i Landet.

den, at Retten til Fiskeri ved Kysterne samt i Fjorde og Sunde var forbeholdt Kongen efter den almindelige Regel, at alle Almindinger og lignende tilhørte ham. I saa Henseende er det bekendt, at Knud den Hellige, da Skaaningerne vægrede sig ved at udrede nogle af ham paalagte nye Skatter, truede med at forbyde dem at fiske i Øresund, »eftersom Havet og de øde Steder hørte Kongen til«, og at denne Trusel fik dem til at falde til Føje. Kongens Herredømme over Fjorde og lignende medførte imidlertid ingenlunde, at det var andre forbudt at fiske disse Steder, lige saa lidt som hans Ejendomsret over Almindingerne medførte, at de tilgrænsende Bønder ikke havde en Ret til at lade deres Kreaturer græsse dersteds og til at sende deres Svin paa Olden i Almindingskovene o. s. v. Det var paa samme Maade enhver tilladt at fiske ikke blot i det aabne Hav men ogsaa i Fjorde og Sunde og ved Kysterne; men Kongens Herredømme medførte for ham en Ret til at give Regler for Fiskeriet, til at paalægge det Told og andre Afgifter og til at indskrænke det efter Godtbefindende.

Det er da naturligt, at Kongerne have benyttet deres Herredømme over de her nævnte Steder til at benaade Andre og da navnlig Ejerne af de til Stranden stødende Grunde med Eneret til Fiskeriet, enten mod eller ogsaa uden Afgift til Kronen, og saadan Eneret til Fiskeri paa visse Steder er fra gammel Tid ofte givet Klostrene, for hvem jo Fisk paa Grund af Faste- paabudet var af særlig Betydning. Saaledes har det gamle Økloster (den nuværende Herregaard Oxholm paa Øland i Limfjorden) i 1440 faaet Fiskeriretten i Hagedybet (Dybet mellem Øland og Himmerland) og

Mariager Kloster i 1453 Fiskeriretten ved Egense (i Mou Sogn ved Indløbet til Limfjorden). Ogsaa det gamle Hundslund Kloster (den nuværende Herregaard Dronninglund i Vendsyssel) havde dengang Fiskeriretten ved Hals, der laa paa dets Grund.

Det var imidlertid ikke blot Klostre, der saaledes fik Eneret paa Fiskeri enkelte Steder, men det samme galdt ogsaa for adskillige Adelige, og det er i det hele utvivlsomt, at der hos Adel og Gejstlighed opstod en Tilbøjelighed til at gøre Paastand paa Eneret til Fiskeri ud for deres Grunde, en Ret, som de dog aldrig, bortset fra Aalegaardsfiskeriet, have opnaaet, end ikke i de for dem gunstige Tider. Ogsaa enkelte Byer kunde være begunstigede med udelukkende Fiskeriret udenfor deres Grunde eller paa længere Strækninger af Sunde og Fjorde. Aalborg gjorde saaledes i Slutningen af det 16de Aarhundrede ikke blot Paastand paa Fiskeriet i det Distrikt, der var henlagt under Byens Jurisdiktion og altsaa havde Købstadens Ret (mod vest til Hasseris Aa og mod øst til Nørre Tranders og Øster Sundby), men ogsaa paa Fiskeriet ved Nibe, og vilde forhindre f. Ex. Flensborgerne fra Sildefiskeri og Salteri ved det sidstnævnte Sted. Kongen resolverede imidlertid i 1592 med Hensyn til det sidste Spørgsmaal, at der maatte tillægges Flensborgerne »samme Ret til Sildefiskeri overalt i Landet som andre Rigens Indbyggere«, hvorimod der ingen Indvending blev gjort mod Aalborgensernes Paastand paa Eneret til Fiskeri i deres eget Distrikt. Kongen kunde ogsaa tildele en Mand af borgerlig Herkomst Fiskeriretten et eller andet Sted, og det galdt saaledes med Hensyn til den Aalborg Borgmester Hans Bartholomæussen, som

i 1521 fik overdraget Fiskeriet ved Aggersund, og endelig kunde selvfølgelig Kongerne selv forbeholde sig Fiskeriretten paa visse Steder.

Den almindelige Regel for Fiskeriretten i Limfjorden var saaledes den, at Alle og Enhver havde denne Ret mod at erlægge den Afgift, som maatte være foreskreven, medmindre Kongen selv havde forbeholdt sig Retten, eller en Anden, det være Strand-ejeren eller en anden Person, ved særlig Bevilling havde erholdt Eneret paa Fiskeriet et enkelt Sted eller derpaa havde anden lovlig Adkomst, og dette fandt ogsaa sit Udtryk i Kr. 5tes danske Lov 5—10—45, som siger: »Ingen Baandgarn eller Ruser skal sættes fra Hagedybet, som ligger ved Økloster, og til Halsvede*) saa vidt som Kongen haver ladet det udvise. Ej heller skal sættes Baandgarn eller Ruser paa Korsholm**) eller i Haadybet***) nærmere end det Skelsmaal, som staar mellem Dokkedal og Egenese, udviser. Men andetsteds i Limfjorden maa de bruge Ruser og Baandgarn, dog ikke sættes saa nær Dybet, at Sejladsen derved forhindres«.

Da der i Slutningen af det 17de Aarhundrede skulde udarbejdes en almindelig alle Indtægter udenfor Købstæderne omfattende Matrikel, blev ogsaa Fiskeriretten paa flere Steder sat i Hartkorn, det saakaldte Fiskestadehartkorn, men for Limfjordens Vedkommende bestemtes det i Henhold til Indstilling fra vedkommende Kommission, at Fiskestaderne dersteds ej skulde anslaaes til Hartkorn, da deres Godhed paa Grund af

*) Et Mærke ved Indløbet til Limfjorden.

**) En Grund ved Indløbet til Limfjorden.

***) Et sydligt Indløb til Limfjorden.

Fiskeriets Uvished og de Bekostninger, der maatte anvendes derpaa, stedse forandrede sig. Derimod skulde hvert Stade uden Forskel, enten det brugtes under en Sædegaard eller ikke, svare i Skat til Kongens Kasse 1 Mk. (33 Øre). I Henhold hertil blev det paabudt alle omkring Limfjorden boende Ejere at angive deres Fiskestader under Straf af disses Fortabelse, og af saadanne viste der sig at være omtrent 1000, som altsaa matrikuleredes. I de følgende Tider søgte imidlertid Ejerne og Andre at sætte sig i Besiddelse af flere end de saaledes matrikulerede Stader, ligesom Lodsejerne søgte at faa den Grundsætning slaaet fast, at Enhver havde Monopol paa Fiskeriet ud for sin Grund, og derfor udkom saa under $\frac{2}{1}$ 1740 en Frd., som her skal anføres i sin Helhed, da den er af stor Betydning for at vise den almindelige Lovgivnings Regler.

»Som Kongen er kommen i Erfaring, hvorledes en Del af de omkring Limfjorden boende Proprietærer skulle være udi de Tanker, ligesom dennem Fiskeriet udi Limfjorden til Midtstrøms som et Ejendels Fiskeri, for saa vidt deres Grund stødes paa Limfjorden, skulde tilhøre, og at de virkeligen under denne Titul have villet forhindre Andre at fiske der i Stranden, da dog i Limfjorden Stranden ligesom alle andre Strande udi Kongens Riger og Lande almindeligen Kongen alene og ingen Anden tilhører og af Alders Tid tilhørt haver, hvorfors der udi bemeldte Limfjord overalt for alle Mand indtil begge Land haver været et frit Fiskeri undtagen paa de Steder, hvor særdeles Fiskestader, af hvilke der aarlig til Kongen skattes og skyldes, ere indrettede. Saa paa det slig skadelig Misbrug ikke

skal tage Overhaand eller ved de mellem Undersaatterne indbyrdes førende Processer Noget Kongens Rettighed til Hinder og Afgang forløbe, har Kongen fundet for godt at befale: at udi Limfjorden overalt, hvor der ikke allerede er særdeles indrettede Fiskestader, hvoraf til Kongen skattes og skyldes, skal det herefter være Alle og Enhver uden Forskel tilladt at bruge og nyde frit Fiskeri indtil begge Land, saavidt Landet og Vandet gaaer, hvorudinden de af Proprietærerne omkring Limfjorden erhvervede Domme, som stridende mod Kongens Rettighed, ikke skulle være hinderlige. Men naar Nogen derudi for sig selv i Særdeleshed vil have et vist Distrikt, hvor alle Andre i Almindelighed ikke maa fiske eller Fiskestader oprette, da skulle de derpaa søge allernaadigst Koncession og deraf aarlig Afgift til Kongens Kasse erlægge.

Denne Frd. vakte en overordentlig Bevægelse mellem Beboerne ved Limfjorden, idet der ved at samtlige umatrikulerede Stader pludselig erklæredes ulovlige omstødtes mange dengang herskende og gennem lange Tider udviklede Retsforhold. Der indkom et Utal af Andragender fra forskellige ved Fjorden boende Ejendomsbesiddere om Fiskestader, der dels prætenderedes at tilkomme Andragerne ifølge gamle Skøder eller Hævd dels attraaedes mod Afgiftserlæggelse, men paa den anden Side kom der ligesaa mange Andragender fra andre Omboende, der protesterede mod, at der meddeltes den Vedkommende Eneret til Fiskeri, og det var selvfølgelig særlig den menige Mand, der havde havt sit Underhold ved Fiskeriet, der var betænkelig ved, at der skulde blive givet enkelte Per-

soner Fiskeriret paa de forskellige for Fiskeri gunstige Steder.

Der blev nedsat en Kommission til Behandling af alle de herhen hørende Forhold, og Resultatet af dens Virksomhed var Frd. af ¹⁵/₁₂ 1750, der har været Grundlaget for Fiskeriforholdenes Ordning i Limfjorden lige til den nyeste Tid, og som vistnok i det hele paa en fortræffelig Maade ordnede alt herhen hørende.

Retten til Fiskeri i Limfjorden var efter nævnte Frd. saaledes, at hele Fjorden, saavidt den egnede sig til Sildefiskeri, var inddelt i Stader til Sildebundgarn, der vare optagne i en af Kongen approberet Stadebog, og som vare satte i Skat til Kongens Kasse (1 Mk. pr. Stade). Disse Stader ejedes dels af Statskassen, dels af Private, hvad der var langt det almindeligste, og altsaa var ingen anden end Ejeren eller hvem han overdrog sin Ret berettiget til at drive Sildefiskeri med Bundgarn eller Ruser i det for Fiskeriet bestemte Tidsrum. Det var endog forbudt at optage andre Stader end de i Stadebogen anførte og til Skat matrikulerede, selv om man nok saa meget tilbød at betale Skat af dem. Sildestadernes Antal var samtidig blevet forøget til c. 1500. Efter Stadebogen af 1750 ejedes dengang Staderne næsten udelukkende af ganske faa Personer, og de vigtigste Ejere vare Gehejmerraad Levetzau til Restrup, Kammerherre Levetzau til Oxholm, Baron Juel til Lundbæk, Assessor Glerup til Sebbekloster, Kammerraad Glerup, Raadmand Trap og Kancelliraad Grotian af Aalborg samt Niels Færch og Jens Klitgaards Enke af Nibe.

Foruden med Bundgarn var Silden ogsaa bleven tagen ved Vaad paa visse Steder, og med Hensyn til

disse Varpe- eller Vaaddrætsteder bestemtes det, at de, da de vare af den Vigtighed, at de kunde svare Skat til Kongens Kasse, skulde optages i Stadebogen og mod en aarlig Afgift tilbydes Ejerne af de derfor liggende Grunde eller den største Lodsejer, hvis Grundene vare i Fællig. Da imidlertid Fiskere i Aalborg foruden det for denne By anførte Varpested tilforn havde brugt de 3 Steder Skarre, Bækken og Rivihjel, og Løgstør Fiskere i lige Maade det ved Aggersborg, dog kun mod Grundejerns Minde, formentes det, at det kunde paalægges vedkommende Proprietærer at bortleje samme Varpesteder til bemeldte Fiskere fremfor til andre, naar Fiskerne vilde svare Skatterne deraf og lige saa meget i aarlig Afgift.

I Stadebogen var altsaa ogsaa opført de efter Frd. ^{15/12} 1750 koncessionerede Sildevaaddrætsteder — ialt 18 — mod en aarlig Afgift af 52 Rd. 64 β . Disse vare saaledes privat Ejendomsret underkastede, og kun Ejerne eller hvem de maatte overdrage Brugsretten, vare berettigede til at fiske med Sildevaad dersteds.

Derimod var vedblivende alt Sildefiskeri i Limfjorden med Nedgarn, hvad enten det var Drivenedgarn eller staaende Nedgarn, fri for Alle og Enhver, dog selvfølgelig ikke ved Vaaddrætstederne eller i Bundgarnsstaderne, og dette Fiskeri var kun undergivet den Indskrænkning, som galdt for alt Garnfiskeri i Limfjorden, at det kun maatte bruges af dem, der selv holdt Dug og Disk, men ikke af Tjenestefolk uden for Husbondens Regning, en Bestemmelse, der formentlig tilsigtede, at løse og ledige Personer ikke skulde bringe Forstyrrelse i den bosiddende Befolknings Fiskeri.

De efter Frd. ^{15/12} 1750 gældende Regler med

Hensyn til Adgang til Sildefiskeri i Limfjorden have i det væsentlige vedblivende været gældende til vore Tider, og den eneste Forandring, der er sket, er den, at Loven af ²⁹/₁₂ 1857 med Hensyn til Sildebundgarnsfiskeri tillader, at det maa drives udenfor de matrikulerede Vande, og denne Tilladelse er ikke knyttet til nogen Ejendomsret over vedkommende Sted*).

Fra Kong Hans' Tid er Lovgivningen begyndt at give sig af med Sildefiskeriet i Limfjorden, og gennem hele det 16de Aarhundrede have vi en Mængde Bestemmelser desangaaende, et Forhold der formentlig er et Bevis paa Fiskeriets Vigtighed i det paagældende Tidsrum.

Under Kristian II kommer der saaledes i 1515 Forbud mod at bruge Pulsvaad i Limfjorden og mod at benytte saa smaa Masker i Sildegarnene, at de ganske smaa Sild, som dog ikke kunde blive en Handelsvare, fanges med. Under samme Konge forbydes det i 1516 at salte Sild andetsteds end i Aalborg og Lysterød (Løgstør), en Bestemmelse der jo passede godt til nævnte Konges Forkærlighed for Borgerstanden, og som utvivlsomt var rettet mod Adel og Gejstlighed, da selvfølgelig Klostrene og Herregaardene, der laa ved Limfjorden — f. Ex. Økloster,

---

*) Den her givne Fremstilling af, hvorledes Berettigelsen til Sildebundgarns- og Sildevaadfiskeriet i Limfjorden i Tidens Løb har udviklet sig, er i det Væsentlige taget fra en Samling af ældre og nyere Lovregler vedrørende Fiskeriet i Danmark, som for en Del Aar siden var optagen i Tidsskrift for Fiskeri, men som ellers — saavidt mig bekendt — ikke findes publiceret.

Hundslund, Sebberkloster, Restrup og Lundbæk — have givet sig af med Nedsaltning af Sild, og saadan utvivlsomt ogsaa fra gammel Tid er dreven paa de ældgamle Fiskerlejer Nibe, Sebbersund, Gjøl o. s. v. Samme Aar bestemmer nævnte Konge, for at den Handel, som danske Mænd hidtil havde haft paa Danzig, Riga og Rusland, ej skulde ødelægges, at der i Aalborg og andre Fiskerlejer ved Limfjorden, hvorfra Sild udførtes, skulde være særlig ansatte Folk til at forsyne Sildetønderne med et Mærke, der skulde angive den rette Størrelse og Indhold, en Foranstaltning der dog ikke var nødvendig, naar der saltedes til Vedkommendes eget Brug. I Kristian III's københavnske Reces af 1546 paabydes det dernæst, at der paa alle Raadhuse i Købstæderne ved Limfjorden skal hænge et Skelde, hvorefter alle Garn skulde bindes, og at Garn, der havde mindre Masker end samme Skelde, ikke maatte bruges, en Bestemmelse, der er gaaet over i Kristian V's danske Lov 5—10—45 *). Paa samme Maade udkom der dengang en Flerhed af Bestemmelser, som dog ikke skulle nævnes her, saa meget mere, som de ikke synes at være blevne strengt overholdte. Kristian II's Bestemmelse om, at der ikke maatte saltes andre Steder end i Aalborg og Løgstør, er saaledes aabenbart ikke bleven efterfulgt, ligesaa lidt som Paabudet om at Sildetønder skulde forsynes med et Mærke af dertil for Fiskerlejerne ansatte Mænd. I al Fald er der i de følgende Aarhundreder stadig Klager dels over, at Sildetønderne ikke havde den fastsatte Størrelse,

---

*) Det er blevet mig meddelt, at der lige til for ganske faa Aar siden fandtes et saadant Skelde paa det herværende Byfogedkontor, men at det nu er tilintetgjort.

og dels over, at Indholdet ikke har været god Købmandsvare. Først ved et Reskript af 1811 træffes der en bestemt Ordning med Hensyn til Silds Vragning, idet der paabødes offentlig Vragning af saltede Sild, der vare bestemte til Udførsel.

De vigtigste Bestemmelser om Fiskeri i Limfjorden samledes i Frd. af ¹⁵/₁₂ 1750, der, som ovenfor bemærket, af kompetente Folk er betegnet som et Mønster paa en Fiskerilov.

Idet jeg nu i det Følgende skal give et Billede af, hvorledes Sildefiskeriet dreves her i Limfjorden, skal jeg tilføje, at Skildringen passer paa Forholdene, som de vare i Begyndelsen af dette Aarhundrede, paa et Tidspunkt da Fiskeriet var temmelig rigt, men der er ingen Tvivl om, at det er gaaet for sig paa samme Maade gennem flere Aarhundreder, saaledes at det her fremstillede Billede formentlig beskriver Limfjordssildefiskeriet fra de ældste Tider til dets Slutning.

Ligesom Limfjordssildefiskeriet er gaaet for sig væsentlig paa samme Maade gennem Tiderne, saaledes har det ogsaa bestandig været paa de samme Steder i Fjorden, at det har været drevet. Dog synes i ældre Tider Sildefiskeriet ved Indløbet til Limfjorden eller maaske snarere lidt syd derfor paa Kyststrækningen mellem Limfjorden og Mariagerfjorden at have været forholdsvis betydeligere end senere. Den nævnte Kyststrækning er indesluttet af Grunde og Sandrevler, mellem hvilke der er smaa Kanaler, i hvilke Silden undertiden gik op, naar den paa Grund af Frost eller Strøm ikke kunde komme op i selve Limfjorden. Naar dette

fundt Sted i en Aarrække, kunde der danne sig helt købstadagtige Forhold paa det ved Kysten liggende Fiskerleje Dokkedal, og at dette virkelig paa en Tid har været Tilfældet, viser et Brev fra Kong Frederik II af ³⁰/₄ 1560, hvor han tilkendegiver, at han har erfaret, hvorledes der er Trætte mellem Indbyggerne i Dokkedal og Landsknægtene, som Kongen har liggende dersteds. Han befaler derfor, at Borgmesteren, Byfogden og 3 à 4 Borgere, som Sagen vedkommer, skulle begive sig til ham tilligemed Landsknægtene. Faktum er ogsaa, at Mou Sogn, hvor Dokkedal er beliggende, har dannet et⁷ eget Birkething, og naar man forbavses over, at Dokkedal fra en By har kunnet blive til det ubetydelige Sted, som det nu har været i mange Tider, saa frembyder Falsterbo og Skanør ved Øresundet jo et Exempel paa en lignende Skæbnens Omskiftelse.*)

Hvad nu Limfjordssildefiskeriet angik, dreves det dels med Bundgarn i de matrikulerede Fiskestader, dels med Vaad ved de koncessionerede Vaaddrætsteder og dels med Nedgarn, og det var alene i den østlige Del af Limfjorden, Egnen øst for Grundene ved Løgstør, at der var Tale om noget betydeligt Sildefiskeri. Bundgarnsfiskeriet**), som vistnok maa siges at have været

*) Det maa dog tilføjes, at man intetsteds ved Dokkedal har fundet selv det mindste Spor af en fordums By, medens man f. Ex. nord for Fjordens Indløb ved Hals har fundet mange Beviser paa, at dette Sted har været Sædet for et rigt økonomisk Liv. Saaledes er der opgravet en Mangfoldighed af fremmede Mønter.

**) Et Bundgarn bestaaer af et Hovedgarn og en Rad. Hovedgarnet er fastgjort til flere i en Rundkreds staaende Stager og naaer fra Bunden til Vandets Overflade, medens Radgarnet er befæstet til flere i en lige Linie staaende Stager, som fra

det vigtigste, dreves væsentligst i Nibe Bredning paa de ældgamle Fiskepladser Nørllaa, Sebberllaa, Østerland og Ølands Grund, og særlig af Fiskere fra det ældgamle Fiskerleje Nibe og de omkringliggende mindre Fiskerlejer Sebbersund, Valsted, Staun, Øland, Gjøl og Klitgaard. De nævnte Fiskepladser vare, paa samme Maade som den dyrkede Jord er afdelt i Marker og Agre, delte i Fiskelænker og Fiskestader, saaledes at en Lænke var en Række Stader fra Strandbredden ud mod Sejldybet*) efter visse Kendetegn paa Landjorden, og en Fiskestade en Strækning af c. 40 Favne i Længden og omtrent en Snes i Bredden, i hvilke Bundgarn kunde anbringes. Den første Stade paa Lænken var den nærmest Land, den anden den derudenfor, og saaledes fremdeles, saa at Staderne nærmest Sejldybet havde de højeste Numre. Disse Fiskestader vare nu Genstand for Køb og Salg paa samme Maade som en fast Ejendom paa Landjorden. Der udstedtes om dem Købekontrakter, som thinglæstes paa Stedets Værnething, og Nibe Byfogedarkivs Skøde- og Pante-protokoller kunne give mangfoldige Oplysninger om saadanne Køb og om de Priser, hvori Staderne kunde staa. Priserne vare naturligvis meget forskellige, ikke blot efter Stadernes Beliggenhed, idet der som Hoved-

---

Landsiden fører ind i Hovedgarnet. Naar Silden eller en anden Trækfisk under sin Vandring støder paa Raden, ligger det i dens Instinkt at søge ud mod Dybet, og den gaar derfor langs med Raden udefter. Raden staaer imidlertid midt paa Indgangen til Hovedgarnet, saaledes at Fisken kan komme ind fra begge Sider.

*) Sejldybets Bredde var fra gammel Tid fastsat til 60 Favne mellem Østerland og Ølands Grund op til Munkedrag og derfra til Nibe, og til 20 Favne fra Nibe til Sebbersund. I Sejldybet maatte ingen Garn anbringes.

regel betaltes mere for disse, jo nærmere ved Dybet de vare beliggende, men ogsaa efter som Fiskeriet i længere Tid havde slaaet til eller ikke, og det forekommer mig, at det kan være af Interesse at anføre nogle Exempler paa Stadepriser fra forskellige Tidspunkter i dette Aarhundrede.

I 1806 solgtes 5 Stader paa Guldsmædlen paa Nørslaa for 950 Rd. C. og i 1809 Staderne Nr. 24, 25, 26, 27 og 28 paa Østen Pøttens Lænke samt Nr. 17, 18 og 19 paa Nørre Møllens Lænke for 2000 Rd. C. I 1811 bortsolgte Baron C. F. Juel til Lundbæk, Baron J. A. L. Juel til Refs og Johanne Trine Larsen, »salig Justitsraad Møllers i Aalborg«, til nogle Folk i Nibe en Fiskestadelen paa Nørslaa og en paa Sebbelav, hver paa 5 Bundgarnsstader for 1,666 Rd. 4 $\frac{1}{2}$ C. I 1820 omsattes Stade Nr. 19 paa Østen Pøttens 7de Lænke for 446 Rd., Staderne Nr. 14, 15, 16 paa 6te Lænke for 561 Rd. pr. Stade, og i 1821 Staderne Nr. 17 og 18 paa sidstnævnte Lænke for 596 Rd. Sølv pr. Stade.

Paa dette Tidspunkt naaer aabenbart Sildestadepriserne deres Maximum, og derefter er det gaaet ned ad Bakke lige til vore Dage, da Staderne formentlig ere usælgelige. I 1826 solgtes 2 Stader paa Bødkerlænken for 50 Rd. pr. Stade, samme Aar Trediedelen af 7 Stader paa Østen Pøttens 7de Lænke, 9 paa Skarrelænken og 4 paa Vesten Pøttens 2den Lænke for ialt 50 Rd. Sedler, i 1844 3 Stader paa søndre Hovedlænke i Nørslaa og 4 Stader paa Østen Pøttens 3die Lænke for 100 Rd., og i 1851 Fjerdedelen af 10 Sildebundgarnsstader paa Nørslaa for 1 Rd.

Dog var der enkelte af de bedst beliggende Stader,

der lang Tid beholdt nogen Værdi. Saaledes købtes i 1855 paa Auktion 5 Stader paa store Drauglænke, 8 paa lille Drauglænke, 3 paa Nørlaas syvende Lænke og 3 paa Østerland for 2,250 Rd., men nu har man aabenbart ogsaa opgivet Haabet til disse Stader, thi i 1889 betaltes Halvdelen af disse i 1855 for 2,250 Rd. omsatte Stader med 50 Kr.

Som tidligere bemærket maatte der ikke drives Bundgarnsfiskeri udenfor de matrikulerede Fiskestader, og den, der vilde give sig af med saadant Fiskeri, maatte altsaa enten selv købe Stader eller leje dem af andre. Det var dog ingenlunde nødvendigt, at den, der købte Stader, skulde tænke paa selv at give sig af med Fiskeri. Det var en meget almindelig Maade at anbringe sin Kapital paa, den at sætte den i Fiskestader, og jeg kan anføre et meget betegnende Exempel herpaa. Det fortælles om en Mand ved Navn Rasch, der i Aarhundredets Begyndelse, omkring Tyverne, drev et stort Sildesalteri i Aalborg, at han gjerne vilde sikre en Søns Fremtid ved at gøre Kapital fast for ham paa en sikker Maade. Han havde da Valget mellem enten at købe Herregaarden Restrup mellem Aalborg og Nibe eller et Antal Fiskestader udenfor Klitgaard ved Nibe, idet der vilde udkræves den samme Kapital, hvad enten det ene eller det andet valgtes. Da han imidlertid mente, at Fiskestaderne vilde give den sikreste Indtægt, i hvilken Henseende det maa bemærkes, at det netop var en for Landbruget meget uheldig Periode, bestemte han sig for at købe disse til Sønnen. Ganske faa Aar efter forsvandt Silden imidlertid saa godt som fuldstændig fra Nibe Bredning, og Sønnen, om hvis Rigdom der fra først af havde

gaaet stort Ry, blev aldeles forarmet. Besidderne af en Flerhed af Fiskestader følte sig ofte som hele Jordrotter. Det fortælles saaledes om en i Nibe i dette Aarhundredes Begyndelse boende Købmand Kold, der foruden at eje mange Fiskestader og drive Fiskeri i disse, havde et betydeligt Sildesalteri, at han brugte at sige, at om end Kammerherren paa Lundbæk (Kammerherre, Lehnsbaron Juel), der paa Egnen var Herre til Lands, saa var han, Kold, Herre til Søs, og at han ikke vilde bytte sin Stilling med Kammerherrens. Fiskeriudrederne i Nibe brugte i dette Aarhundredes Begyndelse, da de cirkulerende Papirspenges Værdi var saa overordentlig svingende, at udstede en Slags Anvisninger paa sig selv, hvilke Anvisninger i Byen og Omegnen gik som Betalingsmiddel mellem Mand og Mand langt bedre end de med Tvangskurs forsynede Papirspenge.

Den, der vilde give sig af med Bundgarnsfiskeri, maatte altsaa, da dette ikke var tilladt udenfor de matrikulerede Stader, enten eje eller leje saadanne. Ogsaa det sidste var temmelig dyrt, idet man havde Exempler paa, at der betaltes flere hundrede Kroner i Leje af en enkelt Stade i Fisketiden. Staden maatte dernæst besættes med Bundgarn, der med de nødvendige Stager o. s. v. kostede mange Hundrede Kroner, og endelig udkrævedes der en Baad med det nødvendige Mandskab. De Baade, der udelukkende benyttedes, vare de i Limfjorden saa almindelige fladbundede Kaage, da Baade med Køl ikke kunde bruges paa Grundene eller flyde over Garnet paa Raden. Desuden maatte Garnene repareres og tjæres, hver Gang de skulde benyttes, hvad der, som nedenfor vil

blive bemærket, skete 2 Gange aarlig, og at dette heller ikke var ganske billigt, fremgaaer deraf, at der alene af Tjære hver Gang medgik $\frac{1}{2}$ Tønde til hvert Bundgarn. Til en Kaags Besætning hørte flere Mænd, som i Almindelighed maatte have Forskud paa Lønnen, og det vil af alle disse Udgifter ses, at Udredningen til Sildefiskeri ikke var Smaafolks Sag, og Forholdet var derfor ogsaa saaledes, at det i Almindelighed var Folk udenfor de egentlige Fiskeres Klasse, Folk med nogen Kapital, der paatog sig Udredningen af en eller flere Kaage. Til en Kaag hørte 3 Mand, og en Kaag regnedes at kunne røgte 12 à 14 Bundgarn. Hovedsmanden paa Kaagen kaldtes Lodkarlen, paa Grund af at hans Betaling bestemtes som en vis Andel — Lod — i Fiskeudbyttet, og det var ham, der havde Ansaret for, at Bundgarnene anbragtes i de rette Fiskestader og paa den rigtige Plads i Staden, ikke for yderlig til nogen af Siderne, saaledes at Fiskeriet paa Staderne i Sidelænkerne blev generet. Han var i Kaagen en overmaade mægtig Mand, og en dygtig Lodkarl var en meget søgt og skattet Person. De to andre Mænd i Kaagen vare af Udrederne lønnede med en vis Løn og Kosten, saa længe Fiskeriet varede, og det var undertiden ikke Fiskere, men Bønderkarle fra Omegnen, som kunde have Lyst til at prøve saadant Arbejde. Dog var det heller ikke saa sjældent, at flere Fiskere, der enten selv havde tjent sig lidt Kapital, eller som kunde skaffe sig den nødvendige Kredit, sloge sig sammen, anskaffede eller lejede en Kaag samt de nødvendige Fiskestader og Bundgarn, og denne Ordning var selvfølgelig i og for sig den bedste, da

saa hele Baadens Besætning var interesseret i et godt Udbytte.

Det var ikke noget Slaraffenliv, som Fiskerne førte, saa længe Fiskeriet stod paa. Dette fandt Sted en halv Snes Uger om Foraaret fra det Tidspunkt, da Isen brød op, og en 6 Ugers Tid om Efteraaret inden Midten af November, og da Garnene maatte tilses to Gange daglig, nemlig ved Solopgang og henimod Solnedgang, er det tydeligt, at Fiskerne maatte tørne ud flere Timer, før Solen stod op, for at kunne være i rette Tid ved Garnene. Det var aabenbart en drøj Tur i Marts og November Maaneder at maatte ro den ofte lange Vej til og fra Fiskepladserne i Storm og Slud og tilmed i Mørke, og det er derfor intet Under, at Forfatteren L. M. Wedel i sin Beskrivelse af en Rejse, som han foretog i Jylland i de allerførste Aar af dette Aarhundrede, bemærker, »at Indvaanerne i Nibe vare stærke og haardføre Folk, som maatte taale megen Besværlighed og Kulde ved Fiskeriet«. Deres Arbejde maatte de røgte saavel Søgne- som Helligdage, og der er paa Foranledning af Nibe Bys Indbyggere en udtrykkelig Tilladelse af 1741 til »at forrette saavel paa hellige som paa andre Dage det med Sildefiskeriet forefaldende Arbejde, baade til Lands og til Vands, undtagen Paaske-, Pinse- og Bededag, dog alene i Vaar og Høst og alene Fiskere og de, som med Fiskeriet haver at gøre«. Fiskerne ved Nibe Bredning vare i det hele en dygtig og kraftig Race Mennesker, og Byfoged og senere Amtmand Lybecker, som i 1772 udgav et af Landhusholdningsselskabet prisbelønnet Skrift om Sildefiskeriet, bemærker, at »Indvaanerne dersteds havde saa at sige en Fiskersjæl; fødtes, levede

og døde som Fiskere og af Naturen vare oplagte til Fiskeri«. Han gør ganske rigtig opmærksom paa, at dette var et Forhold af stor Betydning, »thi just fordi man paa mange Steder i Danmark ikke har nogen Lyst eller Smag og ingen Erfarenhed i Fiskeri, ligger denne vigtige Sag øde«.

Undertiden kunde Fiskerne nu ved at tømme et eneste Bundgarn faa Kaagen fuldstændig fyldt med Sild, og det uagtet denne i Almindelighed kunde rumme flere hundrede Ol, men som oftest gik det naturligvis ikke saaledes, og hyppigt kunde end ikke Indholdet af samtlige til en Kaags Fiskeri hørende Bundgarn fylde denne.

Foruden med Bundgarn i Fiskestaderne dreves der ogsaa om Foraaret et betydeligt Sildefiskeri ved Vaaddrætstederne*) ved Løgstør og paa Strækningen fra Klitgaard til Hals, særlig i Dybet udenfor Gjøl. Fiskeriet ved disse Vaaddrætsteder dreves dels for Ejernes Regning og dels bortlejedes det til en Samling Fiskere eller til en enkelt Mand, der saa igen fæstede Mandskab og anskaffede sig det til Fiskeriet nødvendige Materiel. Udrustningen af et Vaadfiskeri var heller ikke nogen billig Historie, thi med Kaag og de nødvendige lange Støvler til Fiskerne kostede hvert Vaad omtrent 1,500 à 2,000 Kr.

Ved hvert Vaaddrætsted dreves nu Fiskeriet med et eller flere Vaad, og til hvert Vaad hørte en Skipper og 7 à 8 Mand foruden selvfølgelig en Kaag. Fiskeriet

---

*) Det i Limfjorden anvendte Vaad er et stort Garn, hvis ene Ende holdes inde ved Land, og hvis anden Ende drages fra en Baad. Det kan kun bruges paa Steder, hvor Grunden gaaer nogenlunde stejl ud mod Dybet.

andt Sted paa alle mulige Tidspunkter af Døgnet, idet Vaaddet kun kunde drages med Fordel, naar Vandet faldt, hvad der dengang, da Limfjorden jo var en virkelig Fjord lukket mod Vesterhavet, vilde sige, at Strømmen løb mod øst. I saa Fald stod Silden, som om Foraaret formentlig kom ind fra Kattegattet for at lege oppe i Fjorden, op mod Strømmen, og den indfiltredes da i Vaaddets Masker. En à to af Mandskabet holdt inde paa Grunden, hvor de ofte stod i Vand til langt op paa Livet, den ene Ende af Vaaddet, fire roede Kaagen og to gav som det hed Vaad, og da som bemærket Vaaddragningen, der for hver Gang tog c. 1 Time, kunde foregaa paa alle Tider af Døgnet, var det heller ikke noget mageligt eller behageligt Liv, som de paagældende Fiskere førte, saa meget mere som de i de Tider, da Vaaddrætfiskeriet stod paa, maatte leve borte fra deres Hjem, indlogerede i et eller andet Sted nær ved Fiskepladsen. Vaaddrætsbrugerne vare ofte ikke egentlige Fiskere men unge Mennesker oppe fra Landet, og de havde ikke al Tid det bedste Ry paa sig med Hensyn til Lævned og Levemaade. Forbisejlende holdt saaledes ikke af at komme Vaaddrætstedernes Fiskere for nær, og disse vare bekendte for ofte at svire Fortjenesten op, saaledes at de efter Fisketiden kom lige saa fattige hjem, som de vare dragne ud.

Endelig dreves Sildefiskeriet ogsaa med Nedgarn*), særlig Drivenedgarn. Dette fandt dog kun Sted om Efteraaret og i Almindelighed alene om Natten, og det

*) Nedgarn ere Garn, der ved Flaad i Overkanten og ved tungere Genstande den nederste Kant bringes til at staa lodret i Vandet, saaledes at Fisken faar Hovedet ind i Maskerne.

dreves saavel ved Løgstør som paa Strækningen fra Klitgaard til Hals. Da Udrustningen af en Kaag med de nødvendige Drivenedgarn ikke kostede tilnærmelsesvis saa meget som Bundgarns- eller Vaadfiskeriet, og da Nedgarnsfiskeriet — som ovenfor bemærket — var tilladt for Alle og Enhver, der selv holdt Dug og Disk, naar man blot ikke kom de koncessionerede Sildevaadræststeder eller Bundgarnsstaderne for nær, var der i Almindelighed en Mængde Baade, der gav sig af med dette Fiskeri, og det var i særlig Grad Genstand for Had fra deres Side, som drev det ordnede og regelmæssige Fiskeri i Staderne og ved Vaadræststederne. Dog kom ogsaa Fiskerne, der gave sig af med de to sidstnævnte Former af Fiskeri, med gensidige Beskyldninger mod hinanden, og man kunde, naar Bundgarnsfiskeriet i Nibe Bredning slog fejl, være ganske sikker paa, at Vaadræststederne paa Vejen fra Hals til Bredningens Begyndelse fik Skylden for at have forhindret Silden fra at komme frem.

At det, da Silden i Tyverne begyndte at blive borte fra Limfjorden, regnede med Beskyldninger mod Vaadræststederne fra de i Bundgarnsfiskeriet i Nibe Interesserede, kan man let tænke sig, naar man husker paa Ordet, at naar Krybben er tom, bides Hestene. Særlig Skade mente man, at Vaadræststederne paa Øen Egholm og den lige overfor liggende Kyst gjorde, da Farvandet dersteds var meget smalt, og Vaaddene efterhaanden havde faaet en saadan Længde, at de kunde spænde over hele Fjorden. Dette var man meget forbitret over, da man mente, at Vaadræststederne kun vare berettigede til Fiskeri til Midtstrømslinien, og da der tilmed til nogle af de paagældende Vaad-

drætsteder var anskaffet saa mange Vaad og engageret saa mange Folk, at saasnart et Vaad var draget, kunde strax et andet udspændes, saaledes at det var umuligt for Silden at komme videre, sendtes der fra Nibensernes Side Andragende paa Andragende til Autoriteterne om Indskrænkning i Vaaddrætstedernes Fiskeriret. Naar det nu af Autoriteterne blev hævdet, at det i og for sig var det samme, hvor og af hvem i Fjorden Silden blev fisket, naar man blot overhovedet fik fat i den, blev det paastaaet, at Vaaddene gjorde langt større Skade paa Fiskeyngelen end Bundgarnene, og at de Folk, der gave sig af med Bundgarnsfiskeri, i Almindelighed vare Husfædre og fast bosiddende Folk, medens Folkene ved Vaaddrætstederne ofte vare løse og ledige Personer, som der ingen Grund var til at hjælpe.

Langt tidligere end ved den her nævnte Tid kommer imidlertid de forskellige Interesser frem. Allerede i det 16de Aarhundrede klager Aalborg Borgere til Kongen over, at Sildens Indgang i Fjorden forhindres ved at der i Fjordens Munding er udsat for mange Bundgarn, og Sagen regnes for saa vigtig, at Kongen i 1540 giver Høvedsmanden paa Aalborghus, Otto Brahe, Høvedsmanden paa Skivehus, Iver Krabbe, Erik Podebusk til Restrup og flere andre Befaling til »at granske og forfare de Bundgarnssteder, der ud ere satte i Stranden paa begge Sider af Limfjorden«, saavel paa den nørre Side ved Hals Vejde som paa den søndre Side ved Egense, om der er nogen af samme Bundgarn udsatte, saa at de kunde forhindre Sildens Indgang i Fjorden«. Resultatet blev, at der kom en betydelig Indskrænkning i Bundgarnenes Antal der-

steds, og at Aalborg Borgere fik Fuldmagt til at optage saadanne Garn, hvis de atter anbragtes paa de forbudte Steder.

Naar der nu paa disse forskellige Maader fiskedes mere, end det under Datidens daarlige Transportforhold var muligt at faa afsat, kunde Silden blive næsten værdiløs, og man har endog fra dette Aarhundrede Exempler paa, at Silden i Nibe — hvilket Sted i det Hele var bestemmende for Sildepriserne — er gaaet ned til ganske faa Skilling Olen. I Almindelighed var der ellers stor Rift om at faa fat i den opfiskede Sild. For det første skulde Salterierne, der saltede til Udførsel, og hvoraf der — som vi siden skulle se — var en Mængde saavel i Aalborg som i Nibe som mange andre Steder ved Fjorden, forsynes med Sild. Salterierne havde enten selv udrustet saa og saa mange Kaage, eller ogsaa havde de truffet Aftale med Fiskere, der fiskede for egen eller andres Regning, om at de til en vis i Forvejen fastsat Pris skulde aflevere deres Fangst, eller ogsaa søgte de ved de saakaldte Krejlebaade, 3: Baade, der paa Fiskepladserne opkøbte Fiskene, at skaffe sig det til deres Forretning nødvendige Raastof. Som bemærket havde Fiskerne ofte truffet Aftale med Salterierne om Købet af den opfiskede Sild, og i saa Fald faldt jo noget af Risikoen ved Fiskeriet bort, men meget ofte kunde Fiskerne gøre bedre Forretninger ved at sælge deres Fangst enten til Beboerne i de nærmeste Købstæder, eller til Landboerne ved Limfjorden, eller til Folk fra Landdistrikterne, der kom til Fjorden for at forsyne sig. Fra hele Vendsyssel kom der Vogne til Limfjorden for at opkøbe Silden, og det samme galdt for Landet syd for Fjorden lige

ned mod Hobro og Viborg. Sild spillede for hele Befolkningen i Limfjordsegnen en forbavsende Rolle som Fødemiddel, og ligesom enhver Husmoder om Efteraaret saltede Flæsk til Vinterbrug, saaledes saltedes der ogsaa Sild i store Masser, og man brugte dertil i Almindelighed den om Efteraaret fangede Sild, da den var bedre end Foraarssilden. Store Masser af fersk Sild bleve ogsaa fortæret i kogt, røget eller stegt Stand, og desuden brugtes en Masse af de saa berøgtede »Tørre Jyder«, 3: Sild, der vare ganede og derefter, efter at have ligget i Lage nogle Timer, blot vare vindtørrede. Hvor store Masser af Sild, der bleve fortærede, fremgaaer deraf, at Tjenestefolk ofte, naar de bleve fæstede, forbeholdt sig kun at skulle have Sild til Middag og Aften nogle Gange om Ugen. Til Morgen var det vist givet, at der al Tid vankede Sild*).

Som ovenfor anført spillede Krejlebaadene en vis Rolle ved at forsyne Salterierne, men der var ogsaa en Masse Krejlere, der dreve Opkøbet af Sildene paa Fiskepladserne og Salget af Fiskene andetsteds for egen Regning, og det galdt ikke blot de mange til Limfjorden kommende Baade fra Helsingør og andre Steder her i Landet samt fra Gøteborg i Tider, naar Sildefiskeriet ved den svenske Kyst mislykkedes, men ogsaa om Baade, der forsynede Befolkningen i Aalborg og de andre Limfjordsbyer med Fisk.

---

*) Det maa dog bemærkes, at denne Historie om Tjenestefolk fortælles fra flere forskellige Steder. Saaledes nævnes det, at Tjenestefolk i Gudenaegnen i forrige Tider forbeholdt sig kun at skulle have Lax 2 Gange om Ugen, og det samme fortæltes — saa vidt jeg véd — indtil for ganske nyligt om Tjenestefolk paa Bornholm.

Da disse Krejlere ofte, naar Fiskeriet var knapt paa Fiskestederne, opkøbte alle Sildene, saaledes at de menige Borgere i Købstæderne kun kunde faa fat i saadanne gennem Krejlerne til høje Priser, har der fra ældgammel Tid været stor Harme mod disse Opkøbere, og allerede et Brev fra Kristian III af 1550 omtaler dette Forhold. Det hedder i Brevet saaledes: »Vore undersaatte Borgermester, Raad og menige Borgere udi vor Købstad Aalborg have ladet berette for os, hvorledes Kregelfarere fordriste dem til at udfare med Kaage og Vogne paa Stranden og Strømmen og dér opkøber Sildene af Fiskerne paa Fjorden, førend Fiskerne have været ved vor Toldbod og givet deres sædvanlige Told, Borgerne til stor Skade og Forprang, og desligeste at vor Told derved forsømmes. Og paa det at sligt herefter ikke ske skal, da forbyde vi alle slige Kregelfarere efter denne Dag at udfare paa Fjorden imod Fiskerne med Skuder, Kaage eller Vogne o. s. v.« Bestemmelsen er dog imidlertid ikke bleven overholdt, eftersom der i de følgende Tider, lige saa længe som Sildefiskeriet i Limfjorden overhovedet stod paa, var Tale om dette Forhold. Fra visse Sider blev det gjort gældende, at det var Forprang og altsaa efter Lovgivningens almindelige Regler forbudt, og fra andre Sider blev det hævdet, at disse Krejlere bidrog til at udvide Fiskemarkedet og forhindre, at Fisken, naar Fiskeriet var rigeligt, sank til en altfor lav Pris og maaske endog slet ikke kunde sælges. Det er da ogsaa karakteristisk, at det ved Resol. af ¹⁵/₁₂ 1750 bestemtes, at det med Krejleriet i Limfjorden skulde blive som tilforn, det vil altsaa sige, at det vedblivende dreves i stort Omfang.

En stor Del af de fiskede Sild behandledes som ovenfor bemærket i Salterierne, hvorefter der var en betydelig Mængde. I Aalborg var der alene i dette Aarhundredes Begyndelse 30, hvorefter 16 paa Pladser ved eller i Fjorden og 8 ved de gennem Byen løbende Aaer, saaledes at Sildekaagene altsaa kunde lægge til med de ferske Sild ved disse 24 Salteboder, og den dér saltede Sild umiddelbart kunde lades ind i de Skibe, der skulde føre den andetsteds hen, uden først at læsses paa Vogne*). Desuden havde aalborgensiske Forretningsmænd Salterier i Nibe eller andetsteds nær Fiskepladserne, og saaledes havde det været fra gammel Tid. En Købmand Frederich Christensen i Aalborg, der var Borgmester i Slutningen af det 16de Aarhundrede, ejede saaledes en Saltebod i Nibe og en lignende paa Gjøl, som ved Skifteforretningen efter hans Død ansattes til henholdsvis 172 og 224 sl. Daler, og de to meget formuende Købmænd Johan Brandt og Hermann v. Ginchel, der levede her i den første Halvdel af det 17de Aarhundrede, og som begge vare Raadmænd, havde ogsaa saadanne Salteboder, den første paa Gjøl og den anden i Nibe. I en Indberetning fra henimod Midten af forrige Aarhundrede, umiddelbart før Staden bogen optoges, anføres det, at følgende aalborgensiske Købmænd havde Salteboder i Nibe eller der i Nærheden: P. Worm, Laurits Hemmer Trap, Gloorup, Cort Trap, Grotum, Peder Kynde og Jens Gjorup, og da disse alle tilhørte gamle Købmænds-

---

*) Det er blevet mig meddelt, at den ene Side af de Aaer, der løbe her gennem Byen, Østeraa og Vesteraa, dengang ikke var bebygget, men opfyldt med Sildeboder og Oplagspladser for de Ting, der skulde bruges i Salterierne.

slægter her i Byen, er det et Bevis paa, hvilken Rolle Sildesalteriet spillede for den aalborgensiske Købmandsstand.

Ogsaa Købmændene i Nibe dreve stort Sildesalteri baade ved selve Byen og andetsteds i Nærheden af Fiskepladserne. Den ovenfor nævnte Købmand Kold havde saaledes i Fjorden udenfor Nibe et helt Etablissement med særlig Havn og Anløbsplads, hvor et Salteri var saaledes beliggende, at Silden kunde skovles fra Kaagene ind ad Lemme i Salteribygningen. Flere Købmænd havde Salterier byggede paa Pæle ude i Fjorden, og lignende Etablissements var der mange Steder i og ved Nibe. Den ovenfor nævnte Forfatter, L. M. Wedel, fortæller ogsaa, at man overalt i Nibe saa Folk beskæftigede med Sildesaltning, Fiskegarn og Sildetønder.

Da dernæst Nedsaltning af Sild ikke betragtedes som nogen borgerlig Næring, der som saadan var forbeholdt Købstadborgerne, dreves den ogsaa af Folk udenfor Forretningsmændenes Klasse, af Godsejere, Proprietærer, Præster, Bødkere og Bønder, der boede i Nærheden af Fjorden. Saaledes var der i Aarhundredets Begyndelse to Salterier paa Gjøl, der begge tilhørte Ejeren af den paa Øen liggende Herregaard Birkumgaard, ligesom der ogsaa ved Avlsgaarden Klitgaard var et betydeligt Sildesalteri, der tilhørte Ejeren af Gaarden. Ogsaa paa Øland var der fra gammel Tid store Salterier. Det er en Selvfølge, at Produktet ikke al Tid blev godt, naar Alle og Enhver gav sig af med Nedsaltning, tilmed da denne undertiden gik for sig under aaben Himmel, og de egentlige Salterier beklagede sig bestandigt over de

saakaldte »Klatsaltere«, der gjorde megen Skade for Sildens Renommé, idet de af dem benyttede Silde-tønder ikke al Tid havde den paabudte Størrelse, ligesom Behandlingen af Silden ofte havde været yderst mangelfuld. Heller ikke de egentlige Salteriers Frembringelser vare i Almindelighed gode, og de fleste Beretninger fra den Tid stemme overens i at beklage den Ligegyldighed, der udvistes i Salterierne. Et Sted fortælles det endogsaa, at det kunde hænde, at Helsingørbaadene, som paa Fiskepladserne havde opkøbt ferske Sild for at bringe dem til Helsingør og andre sællandske Steder, og som, efter at de havde begivet sig paa Hjemvejen med fuld Last, maatte vende om paa Grund af Modvind, efter Tilbagekomsten kunde afsætte de ferske Sild til aalborgensiske Salterier til Saltning. Hvad der maatte komme ud af saadanne ugegamle Sild, fra hvilke Lugten og Smagen maatte tages ved store Masser af Salt, behøver ingen nærmere Udvikling.

Endnu kan det maaske med Hensyn til Saltningen af Sild have Interesse at notere, at Kong Frederik II havde Saltere i Nibe og i Mou ved Limfjordens Indløb, som skulde salte Sild til Hoffets og de kongelige Slottes Brug, og at det ikke var i smaa Maader, at der saltedes til dette Brug, fremgaar af, at Kongen i et Brev af 1575 til Erik Rud, »vor Mænd, Raad og Embedsmænd paa vort Slot Aalborg«, paabyder, at der af Salteren i Nibe, Christen Christensen, skal saltes 60 Læster Sild (720 Td.) og mere, og at Lensmanden derfor skal paase, at samtlige »Vaadkarle og Nedkarle« dersteds paa to nærmere bestemte Dage om Ugen komme og tilbyde den kongelige Salter den Sild, som

de have fanget, og ikke undlade at gøre dette, som tilforn haver været Tilfældet. Samtidig forbydes det Alle, det være »indlændske eller udlændske«, at købe eller lade købe Sild paa de Dage i Ugen, der er forbeholdt den kongelige Salter, indtil denne har faaet nedsaltet saa mange Sild, som er bestemt.

Naar man nu vilde meddele nogle Oplysninger om det omtrentlige Udbytte af Limfjordssildefiskeriet til de forskellige Tidspunkter, da er det klart, at man for de ældre Tiders Vedkommende maa afholde sig fra en endog blot omtrentlig Kalkule. Kun saa meget er sikkert, at det gennem hele Middelalderen ikke har kunnet taale nogensomhelst Sammenligning med Øresundsfiskeriet. Dette fremgaar f. Ex. af den forskellige Maade, hvorpaa Saxo, der i Fortalen til sin Danmarks-historie nævner Fiskeriet begge Steder, omtaler Øresunds- og Limfjordsfiskeriet. Om det sidste siger han, at der i Jylland findes den saakaldte Limfjord, hvor det vrimler saaledes med Fisk, at Folk dér i Egnen nok alle Dage have lige saa meget af Fjorden som af Jorden, hvorimod han om Øresundsfiskeriet fortæller, at det var saa rigt, at man næppe kunde ro sig frem med en Baad, og at man ikke behøvede Garn til at fange Fiskene med, men kunde gribe dem med Hænderne. Saxo siger altsaa om Limfjorden egentlig kun, at den er rig paa Fisk, og at de Omboende for en Del faa deres Næring deraf, men han nævner ikke for Limfjordens Vedkommende de karakteristiske Kendemærker for de store Sildestimer — den uhyre Mængde hvori Silden paa enkelte Steder og Tider optræder —, hvad han jo gør for Øresundets Vedkommende. En tysk Forfatter, omtrent fra det 13de Aarhundrede, fortæller, at de Danske have Overflod af

Rigdom, formedelst det aarlige Fiskeri ved Skaane, hvorhen alle omboende Folks Købmænd komme og give Guld, Sølv og alle Slags Kostbarheder for de Sild, som Gud giver Danskerne for Intet; men han omtaler ikke med et Ord Limfjordssildefiskeriet.

Et andet Bevis paa, at Limfjordssildefiskeriet ikke kunde maale sig med Øresundsfiskeriet, har man formentlig derigennem, at Lybækkerne ikke fik de Privilegier paa Fiskeriet i Limfjorden, som de opnaaede i Øresund, og der er vel ikke megen Tvivl om, at de nok skulde have skaffet sig en lignende dominerende Stilling det førstnævnte Sted som paa det sidstnævnte, hvis der havde været noget rigtigt at tjene. Saa vidt mig bekendt, er det først ved et Frihedsbrev til Hansestæderne, som Kong Frederik I udsteder i 1524, og hvori han stadfæster for de nævnte Stæder de Rettigheder, som de have, at der er Tale om Hansestædernes Forhold til Limfjordssildefiskeriet. Kongen lover i dette Brev at tilstaa Hanseforbundet de Særrettigheder, som de have ved Fiskeriet i Skaane, ogsaa andre Steder hvor Silden for Tiden søger hen, nemlig i Aalborg, ved Lolland og Møn*).

Omtrent paa samme Tid som Øresundsfiskeriet efterhaanden forsvandt, altsaa i Slutningen af det 15de og i den første Hålvdel af det 16de Aarhundrede, begyndte

*) At Hansestæderne ikke tidligere havde interesseret sig for Limfjordssildefiskeriet, kom ikke af, at disse Stæder ingen Rolle spillede med Hensyn til Limfjordshandelen. Det modsatte var aabenbart Tilfældet, hvad der allerede vil fremgaa deraf, at i det i Aalborg Aar 1431 stiftede Købmandsgilde »Guds Legems Lav eller Pappegøjegildet«, der endnu bestaaer under det mere moderne Navn »Handelsforeningen«, skulde den ene af de to Skaffere være en Tysker, og at et meget betydeligt Antal af Gildets Medlemmer oprindelig vare Tyskere.

Silden at blive meget rigelig i Limfjorden, men om Silderigdommen i Limfjorden nu kunde taale Sammenligning med den hidtidige i Øresund, er vel tvivlsomt, naar det erindres, at det var et forholdsvis ringe Distrikt, i hvilket Fiskeriet dreves, som ovenfor bemærket kun den østlige Del af Limfjorden, der er meget smal paa denne Strækning, naar Nibe Bredning undtages. At Fiskeriet imidlertid har været nogenlunde betydeligt, derpaa tyder det ovenfor nævnte Faktum, at Lovgivningsmagten fra Kong Hans' Tid i høj Grad beskæftiger sig dermed.

Limfjordssildefiskeriet var nu meget rigt gennem hele det 16de Aarhundrede, men omkring Aar 1600 tager det stærkt af, hvad der fremgaaer af et Brev fra Kristian IV til Lensmanden paa Aalborghus i 1601, hvor den Bemærkning fremkommer: »Efter som Silden ikke ganger mere til ved Nibe«. Fra Midten af det 17de Aarhundrede var Silden igen rigelig her i Limfjorden i ca. 100 Aar, og Kr. Berendsen skriver omtrent 1650 i sit Værk »Danmarks og Norges frugtbare Herlighed«, at Limfjorden har Rigdom »fornemligen af Sild, som der meget rigeligen, dog et Aar mere end det andet, tilgaar. I Synderlighed er Nibe et fornemme stort Fiskerleje, berømt formedelst det herlige Sildefiskende, som i saadan Mangfoldighed bestaar, saa at undertiden, naar ikkun Fiskeriet i nogen Maade tilgaar, derfra ej alene den omliggende Egn med Sild for et billigt Værd undsættes, men og største Delen af det ganske Land og andre langt fra liggende Stæder mange Læs og Skibsladninger derfra lade føre«. Dette bekræftes ogsaa af den Oplysning, som gives i en af Chr. Olrik i 1773 udgiven Afhandling om Aal-

borgs Handel, et Skrift, der blev prisbelønnet af det kgl. Landhusholdningsselskab, om Udførselen af saltet Sild fra Aalborg i 1652. Denne angives i nævnte Aar til 305 Skibsladninger, og hvis man blot regner c. 100 Td. til hver Ladning, bliver Udførselen altsaa c. 30,000 Td. I 1706 angiver samme Forfatter Udførselen af saltet Sild fra Aalborg til c. 35,000 Td., hvoraf omtrent Halvdelen til Østersøhavne, og af Pontoppidans danske Atlas fremgaaer det, at der i Aarene 1720—30 fra Aalborg Toldsted er udført c. 25,000 Td. aarligt. I den ovenfor nævnte Prisafhandling af Amtmand Lybecker bemærkes dertil, at naar alene Udførselen af saltede Sild fra Aalborg har været saa betydelig, saa maa den hele Kvantitet af Sild, der ere fangede i Limfjorden, utvivlsomt kalkuleres til 100,000 Td. aarlig. Han gør opmærksom paa den uhyre Masse af Sild, der i fersk, tørret, røget og saltet Stand fortæres af Befolkningen i Limfjordsegnen, og da ogsaa i andre Egne af Landet, samt paa den næsten utrolige Mængde af Sild, der paa Fiskepladserne opkøbes af store svenske Baade og føres bort til Gøteborg og andre svenske Vestkysthavne og i fersk Stand. Om nu dette Tal er nogenlunde korrekt, er naturligvis umuligt at sige, men det maa bemærkes, at Forfatteren i alle Forhold gør et højst tilforladeligt Indtryk, ligesom han havde haft den bedste Lejlighed til at sætte sig ind i Forholdene, da han, inden han blev Amtmand, havde været Byfoged i Nibe i lang Tid. I den sidste Halvdel af forrige Aarhundrede indskrænkedes igen Limfjords-sildefiskeriet i en overordentlig Grad, og Udførselen fra Aalborg af saltet Sild bliver kun $\frac{1}{5}$ af, hvad den havde været i den første Halvdel af Aarhundredet, ja

i 1769 sendtes der endog kun c. 800 Td. saltet Sild til Udlandet fra Aalborg. Disse Oplysninger om Sildeudførselen i forrige Aarhundrede stemme ogsaa med de Angivelser, der existere om Antallet af udrustede Kaage fra Nibe i det paagældende Tidsrum. Da den nævnte By i 1727 fik Købstadrettigheder, var der fra den og dens nærmeste Omegn udrustet over 100 saadanne Kaage, medens Antallet i 1763 efter Pontoppidans danske Atlas var gaaet ned til 19, ligesom ogsaa dengang mange hundrede Stader stode ledige. Hvad nu Grunden var til denne overordentlige Tilbagegang i Fiskernes Antal og i Sildeudførselen, om den kom af en mindre Sildemængde i Fjorden, eller af at det paa de udenlandske Markeder ikke var muligt at konkurrere med det netop paa dette Tidspunkt stærkt opblomstrende bohuslenske Fiskeri, skal jeg ikke vove at afgøre, men jeg kan dog ikke undlade at anføre, hvad den oftnævnte Amtmand Lybecker siger derom i sit Prisskrift, der som bemærket er fra 1772. Han siger: »Jeg finder ved nøje Undersøgning, at der ved de betydeligste Sildefiskelejer vanke lige saa mange Sild nuomstunder som for 30 Aar siden, og at Fiskeriet baade har været bedre og slettere før, ja i de allerældste Tider har det efter gamle Brevskabers Vidnesbyrd forholdet sig ligeledes, saa at Fiskeriet ogsaa da her ved Stedet have haft sine periodiske Katastrofer med Til- og Aftagelse. Det kan ikke med Vished siges, at Fiskene og deres Mængde formindskes, fordi Fiskernes Antal og det exporterede Kvantum aftager. Naar man betragter det i Limfjorden drivende Sildefiskeris Natur og Omstændigheder, naar man betænker, at det udfordrer en kostbar Udredning af

Hamp, Tjære, Salt, Fiskekaage, Pæle til Garnets Befæstelse og mange Folk; dernæst, at der maa svares Indfæstning og store aarlige Afgifter, item Matrikelskat af Staderne, og dog baade Fiskeriets Lykke er uvis og Afsætteligheden betaget, saa er det forstaaelig nok, hvorfor der kan være mange Fiskere, som ikke tør eller kan bruge Fangsten, og at mangfoldige Fiskestader nu staa ledige, som forhen haver været brugte og besatte, samt at man ikke tør fiske uden i de Stader, der ere bekendte for nogenlunde at kunne betale Møjen og Omkostningerne. Aarsagen er Mangel af saa stor Aftræk og Fordel for Fiskevarerne som forhen. Da det svenske Fiskeri kom op, begyndte Velstands- og Næringsstøtterne i dette ældgamle og berømte Fiskerleje (Nibe) saavel som og i Aalborg saare at rystes. Da Svenskerne hos sig selv fandt Sild nok, ikke blot til Fornødenhed men ogsaa til Overflødighed, saaledes at de ikke alene kunde bespise sig selv men ogsaa andre evropæiske Lande, og da den svenske Regering strax, da Sveriges eget Fiskeri var kommet i Gang, paalagde en anselig Told paa indførte danske Sild, bortfaldt Indførselen fra Danmark af sig selv. Men ikke blot Afsætningen fra Danmark til Sverige umuliggjordes, det samme galdt om Udførselen fra Danmark til Østersøen og til Elbstæderne. Det var umuligt for de danske Fiskere at holde Pris dersteds med Svenskerne, som i det hele arbejdede under gunstigere Forhold. De havde saaledes Træet til Sildefustagerne billigere, havde Moderation i Tolden paa Saltet, der brugtes til Sildenes Nedsaltning, fik Præmie for hver Tønde Sild, som udførtes, og skulde ikke svare Leje og Skat af Fiskestaderne.

Hvis den her fremsatte Anskuelse, at Fiskerigdommen var uforandret, er rigtig, maa imidlertid Fiskeriet til det lokale Forbrug og Udførselen af saltet, tørret og røget Sild til andre danske Steder i nævnte Periode have været den samme, og i saa Henseende skal jeg gøre opmærksom paa, at medens Udførselen af de saakaldte »Tørre Jyder« vel er uformindsket, er Udførselen af saltede Sild til København og andre danske Steder i det paagældende Tidsrum gaaet ned til over Halvdelen af, hvad den var i 1706, hvad der dog tyder paa, at ogsaa Fiskerigdommen i Limfjorden er gaaet noget tilbage i den nævnte Periode.

I de første Decennier af dette Aarhundrede bliver Limfjordssildefiskeriet atter meget betydeligt og kan utvivlsomt taale Sammenligning med ældre Tidens Fiskeri. Hertil bidrog i høj Grad det, at Silden i denne Periode næsten blev helt borte fra den svenske Kyst, og det er karakteristisk at lægge Mærke til, at Prisen paa Sild her i Limfjorden i dette Aarhundrede kunde gaa ned til en aldeles urimelig lav Pris, naar Fiskeriet andetsteds, f. Ex. det norske Sildefiskeri, blev usædvanlig rigt. I saa Fald forsynede Østersøhavnene sig nemlig med Sild fra Norge, da disse baade vare bedre end de danske og, naar Fiskeriet var lykkedes godt, kunde leveres for en lavere Pris. De i Limfjords-salterierne behandlede Sild maatte derfor sælges for en Spotpris, og den ferske Sild i Limfjorden gik selvfølgelig ogsaa betydeligt ned. Saaledes maatte i Foraaret 1821, da tilmed Fiskeriet i Limfjorden var meget ringe, den ferske Sild i Nibe sælges for $1\frac{1}{2}$ à 2 β pr. Ol, og samtidig gik en Læst saltede Sild, der plejede at koste omkring 40 Specier, ned til under det halve.

I de to første Tiaar af dette Aarhundrede var Fiskeriet som sagt meget rigt og Priserne gennemgaaende gode, særlig for Aarene fra 1804 til 1817, og naar man for Tiden hører Fortællinger af gamle Folk om Limfjorden's Rigdom paa Sild i fordums Tider, er det bestandig Sildefiskeriet i Aarhundredets Begyndelse, om hvilket de igen have hørt af deres Fædre, som de tænke paa, og de have i Almindelighed ingen Forestilling om, at der har været Tider i de foregaaende Aarhundreder, hvor Fiskeriet har været meget tarveligt.

Af en over de ved Aalborg Toldsted i 1817 ind- og udførte Genstande affattet Liste, som findes i Rigsarkivet, og som jeg har haft Lejlighed til at se, fremgaaer det, at der i det nævnte Aar fra omtalte Toldsted alene til Udlandet er udklareret 38,000 Td. saltede Sild, hvis Værdi af Toldkammeret angives til 730,000 Rigsdaler*), og i en Indberetning fra Byfoged Bassenes i Nibe fra samme Aar om Salteriets Omfang i Nibe og de allernærmeste Fiskerlejer Sebbersund og Valsted angives den Kvantitet, som i det paagældende Aar er saltet som Handelsvare i Distriktet, til 37,000 Td.

Naar man erindrer, at Produktet af Salterierne ved den nordlige Del af Nibe Bredning, i Aalborg og mange andre Steder ved Fjorden ikke er taget med i Betragtning ved den sidstnævnte Opgørelse, ligesaa lidt som der er taget Hensyn til de mangfoldige Sild, som ere fortærede i fersk, røget og tørret Tilstand, vil det formentlig være klart, at Sildefiskeriet i dette Aar

---

*) Denne Værdiangivelse maa utvivlsomt være foretagen i de cirkulerende Seddelpenge, hvis Kurs i 1817 var temmelig langt fra pari. Udtrykt i Sølv var Værdien formentlig kun c. 250,000 Rd.

har været meget betydeligt, og at det ikke har været rigere i det paagældende Aar end sædvanligt, fremgaaer af, at Aaret 1817 angives som mindre heldigt i Sammenligning med de foregaaende 12—13 Aar. Bergsøe anfører i sin Danmarks Statistik, at der har været Aar, hvori Limfjorden har leveret over 100,000 Td. Sild til Udførsel, men herved tænker han utvivlsomt ikke blot paa, hvad der er udført til Udlandet, men ogsaa paa det, der er ført til andre indenlandske Pladser, altsaa paa Udbyttet udover det, der er anvendt til lokalt Forbrug.

Allerede i Begyndelsen af Tyverne bliver Udbyttet imidlertid mindre, og det angives i 1820 og 21 af ovennævnte Byfoged Basseten for samme Distrikts Vedkommende til c. 16,000 Td. (stadig for Handelen saltede Sild). Jo længere man kommer hen i Tyverne, desto mindre bliver som Hovedregel Sildefiskeriets Omfang, men man maa ingenlunde tro, hvad der er meget almindeligt, at Silden pludselig efter Gennembruddet ved Agger i 1825 blev borte fra Fjorden. Aaret 1828 var endog et meget rigt Fiskeaar, da der i dette Aar til Udlandet udførtes 43,000 og til indenlandske Steder 32,000 Td. saltede Sild, altsaa mere end i det ovenfor anførte Aar 1817. Man kan nu til Dags næsten overalt finde det fremhævet som en Selvfølge, at det er Gennembruddet ved Agger, der medførte Sildefiskeriets Ødelæggelse i Limfjorden. Herom vover jeg ikke at udtale nogen Mening, men jeg vil dog ikke undlade at fremhæve, hvad Zoologen, Prof. Lütken, siger i saa Henseende: »Fordi hine to Begivenheder ere nogenlunde samtidige, er det ikke dermed afgjort, at der er en Aarsagsforbindelse mellem dem. Sildens Aftagen

kan have haft den samme hemmelighedsfulde Grund som dens Forsvinden i sin Tid fra Øresundet og i Aarhundredets Begyndelse fra Bohuslen (*).

Mellem de praktiske Folk i Tyverne var det heller ikke sædvanligt, at Gennembruddet blev opfattet som Grunden til Sildefiskeriets Tilbagegang. Dette var ganske vist f. Ex. Tilfældet med den ovenfor nævnte Købmand og Fiskeriudreder Kold i Nibe; men de andre i Bundgarnsfiskeriet i Nibe Bredning Interesserede søgte som tidligere bemærket Skylden hos Vaaddrætstederne paa Vejen mellem Hals og Bredningen, og almindelig Klage var der ogsaa over, at Anbringelsen af dobbelte Bundgarn i Staderne i 1828 blev forbudt som stridende mod Bestemmelsen i Forordningen af 1750, og det uagtet saadan Fremgangsmaade havde været i Brug i over 70 Aar. Disse Ræsonnementer kunde naturligvis ikke fastholdes, da det siden viste sig, at Silden end ikke kunde tages ved Vaaddrætstederne, og at den paany tilladte Anbringelse af dobbelte Bundgarn i Staderne heller ikke hjalp, men saa søgte man Grunden i den forøgede Trafik ved Hals, der forhindrede Sildens Indgang i Fjorden o. s. v., og nu er som sagt den almindelige Mening den, at det er Aggerkanalens Dannelse, der ved at gøre Limfjordens Vand saltholdigere har forjaget Silden (**). Hvorom alting er, saa var det et

*) Ved Bohuslen havde Sildefiskeriet, efter at Silden havde været borte i omtrent 100 Aar, været overordentlig rigt fra c. 1750 til nogle Aar ind i dette Aarhundrede. Saa forsvandt den fuldstændig og kom først igen de sidste Aar af Halvfjerdserne, fra hvilket Tidspunkt det bohuslenske Sildefiskeri har været overordentlig betydeligt.

**) I Middelalderen angav man i Almindelighed Guds Fortørnelse over Menneskenes Synder som Grunden til Sildens Bortebleven, og da Lensmanden i Bergen, den bekendte Christoffer Valken-

Faktum, at Sildefiskeriet gradvis indskrænkedes til at være en Skygge af, hvad det havde været i fordums Tider. Efterhaanden forsvandt samtlige Sildesalterier fra Limfjorden, lidt efter lidt opgaves den ene Fiskestade efter den anden og det ene Vaaddrætsted efter det andet, saaledes at det nu kun er ved ganske enkelte Vaaddrætsteder og i ganske enkelte Stader, at Sildefiskeriet drives, og saaledes at den fordums saa betydelige Nedsaltning af Sild til Udførsel aldeles er forsvunden fra Limfjorden*).

Endnu holde imidlertid Folk fast ved deres Ejendomsret over de og de Stader og betale den befalede Skat til Staten af dem, men jeg tror, at Folk i Almindelighed ikke vide, hvor deres Stader ere beliggende, og der er ingen Tvivl om, at det, hvis Silden kom tilbage til Limfjorden, vilde volde den største Vanskelighed at finde de paagældende Lænker og Stader, alene af den Grund, at de Kendetegn paa Land, hvorefter Lænkernes Beliggenhed i fordums Tid bestemtes, nu ere forsvundne. Hvad sige man f. Ex. til den i 1750 approberede Stadebogs Kendemærke for 2den Lænke paa Østerland, kaldet »Præstens Lænke«: »Naar Skellet imellem Commerceraad Gleerups og en anden Salterbod udi Klitgaard kan have udi Sigt og Linie med den norderste Høj paa Klitgaards Bakke«. Eller til Kendemærket for 4de Lænke paa Østerland: »Naar Peter Lauritzens Skorsten udi Klitgaard

---

dorf, i Aaret 1567 tog Sildetienden fra Præsterne og Silden samtidig blev borte fra Distriktet, angaves dette af en samtidig Forfatter som Grunden til Sildens Forsvinden.

*) For Tiden angives det aarlige Udbytte af hele Limfjordens Sildefiskeri til omkring 70,000 Kr.

kan have udi Sigt med Nordsiden af Vejen opad Bakken til Klitgaard«.

I Forbindelse med de her meddelte Oplysninger om Sildefiskeriets Omfang kan det maaske ogsaa have Interesse at undersøge, hvor mange Mennesker der vare knyttede til Fiskerierne og Salterierne. I dette Aarhundredes Begyndelse angives Antallet af Kaage, der gav sig af med Bundgarnsfiskeri, til omtrent 150, og da der som ovenfor nævnt hørte 3 Mands Besætning til en saadan Kaag, var det altsaa mellem 400 og 500 Mand, der vare knyttede til den Slags Fiskeri. Ved Vaaddrætstederne vare omtrent 300 Personer beskæftigede, og Antallet af Baade, der om Efteraaret gav sig af med Nedgarnsfiskeriet, angives til 1,000 à 1,500 med 2 Mands Besætning hver. Et langt større Antal Personer vare imidlertid knyttede til Salterierne, ja jeg har af en Indberetning fra ovennævnte Byfoged Bassen for Bundgarnsfiskeriets Vedkommende set Antallet angivet til det firedobbelte mod dem, der umiddelbart vare knyttede til Fiskeriet. Det var særlig Kvinder, der i Salterierne brugtes til at gane og nedsalte Sildene, og de samme Personer anvendtes om Sommeren, naar Foraarsfiskeriet var forbi, og om Vinteren, naar Høstfiskeriet var endt, til at reparere og bøde Garnene. Om Vinteren havde Kvinderne desuden et betydeligt Arbejde med at spinde Hamp til nye Garn og med at binde saadanne, og det vil i det hele let ses, at der var et meget stort Antal Mennesker knyttede til Fiskerierne og Salterierne, foruden at selvfølgelig Forhandlingen af de saltede Sild og de mange Genstande, der udfordredes til de ovenfor nævnte Virksomheder, og hvoraf flere som Salt, Hamp

og Tjære maatte tilføres fra Udlandet, gav Anledning til stor Handelsvirksomhed.

I Forbindelse hermed kan det anføres, at den Haandværksklasse, der i dette Aarhundredes Begyndelse var talrigst i Aalborg, var Bødkernes, ligesom der ogsaa til denne Haandtering hørte et meget stort Antal Medhjælpere (vide en i Provinsarkivet i Viborg beroende Fortegnelse af Aalborg Indbyggere omkring Aar 1816).

At nu Nibes Ve og Vel aldeles var knyttet til Fiskeriets Trivsel, og at nævnte Sted, naar Fiskeriet i et længere Tidsrum var rigeligt, hævdede sig til en By med ikke ringe Liv og Virksomhed, for igen at dale til et ubetydeligt Fiskerleje, naar Silden i længere Tidsrum ikke indfandt sig i noget stort Omfang, er formentligt bekendt nok. Det vil ogsaa let indses, i hvilken Grad det maatte virke tilintetgørende paa Velstanden i Nibe og i de omliggende Fiskerlejer, da Silden i Tyverne og Trediverne af dette Aarhundrede helt blev borte, og at der nødvendigvis maatte komme megen Nød mellem Fiskerne og de andre Folk, hvis hele økonomiske Existens havde været knyttet til Sildefiskeriet. Det maa imidlertid erindres, at dette ikke pludseligt, men først efterhaanden faldt bort. De fleste ældre Folk bleve derfor foreløbig ved at fiske som sædvanligt, men med stedse mindre Udbytte, men mange yngre Folk gik ogsaa andetstedshen, hvor Fiskeriet efter Forlydende lykkedes bedre. Dette galdt saaledes for Belternes Vedkommende og ligesaa med Hensyn til Kyststrækningen mellem Limfjorden og Mariagerfjord. Særlig til det sidstnævnte Distrikt, hvor Silden virkelig ogsaa i nogle Aar, efter at den havde

ophørt at gaa ind i Limfjorden, synes at have indfundet sig i større Mængde, drog adskillige Fiskere fra Nibeegnen, og ligeledes blev der sammesteds hen solgt en Mængde Bundgarn, der vare blevne overflødige paa de gamle Fiskepladser. Det er endelig blevet mig fortalt, at Himmerland i Perioden efter Sildefiskeriernes Ophør var et meget usikkert Opholdssted, paa Grund af at en Mængde Personer, der i Fiskeriets Glansperiode havde følt sig tiltrukne af det raske Liv paa Fiskepladserne, og som ikke kunde bekvemme sig til mere regelmæssigt Arbejde, nu førte en vagabonderende Tilværelse til stor Skræk for hele Egnen, og det er maaske bekendt, at Folk fra Nibe og de omliggende Fiskerlejer i den her nævnte Periode drog Jylland rundt paa Betleri og overalt opvartede med grufulde Fortællinger om den Nød, der havde ramt den forðum saa velhavende Limfjordsegn. Jeg har hørt fortælle, at en Tigger fra Nibe, der var kommen helt ned til Skanderborg, og som var særlig dygtig til at fremstille Hungersnødens Rædsler i hans Hjemstavn, brugte den Betegnelse for Elendigheden dersteds, at endog Borgmesteren i Nibe maatte spise Mask.

At Sildefiskeriet ogsaa gennem Tiderne har spillet en meget stor Rolle for Limfjordsegnens gamle Hovedstad er aldeles selvfølgelig, men det maa erindres, at det ikke saa meget var selve Fiskeriet som Silde-salterierne, Udførselen af den saltede Sild og Indførselen af de mange Ting, der krævedes til Fiskerierne og Salterierne, som vare knyttede til Aalborg. Det maa vistnok siges, at Aalborg for Limfjordsfiskeriet og i det Hele for Limfjordshandelen i ældre Tider spillede en lignende Rolle som Lybækkerne gennem Middel-

alderen for Øresundsfiskeriet og for hele den danske Handel. Aalborgs Anstrængelser gik ud paa at holde Konkurrenter, det være fra Udlandet eller Indlandet, borte fra Limfjordsforretningen, og her i selve Limfjorden at erhverve sig et Supremati, der kunde tilintetgøre al fremvoxende selvstændig Virksomhed et eller andet Sted udenfor Aalborg. Hvis dette nu alene havde været baseret paa selve Forholdenes Natur, paa at Aalborgenserne ved deres større Kapital og Dygtighed og ved deres gode udenlandske Forbindelser vare andre Steders Forretningsmænd absolut overlegne, saa var der selvfølgelig Intet at sige hertil, men Aalborgs Supremati var gennem Tiderne for en stor Del baseret paa særlige Privilegier, der vare givne Byen paa Bekostning af andre Steder, i hvilken Henseende det dog stadig maa erindres, at saadan Fremgangsmaade al Tid benyttedes dengang. Det vil føre for vidt her at gaa nøjere ind paa denne Sag, saa meget mere som jeg haaber andetsteds nærmere at kunne behandle dette Spørgsmaal, men jeg kan dog ikke undlade som et Exempel paa, i hvilken Grad andre Limfjordsbyer holdtes nede, at anføre, at et Andragende fra Købmand Færch i Nibe saa sent som fra 1816 om Tilladelse til fra fremmede Steder at indføre direkte til Nibe Hør, Hamp, Tjære, Fustager o. s. v., som skulde bruges til hans Fiskeris Drift, og sammestedsfra at maatte udklarere saltede Sild direkte til udenrigske Steder, afslaas af General-Toldkammeret. Samme Aar ned sættes til Behandling af Spørgsmaal vedrørende Limfjordssilddefiskerierne en Kommission, bestaaende af Borgmesteren i Aalborg, Etatsraad Hornsyld, Overkøbmand sammesteds, Jacob Kjellerup, Borgmester i

Nibe, Justitsraad Bassesen og Inspektør sammesteds, Løjtnant Bolvig. De to sidstnævnte indgav en særlig Fremstilling, hvor der drages stærkt til Felts mod Aalborgs begunstigede Stilling og hævdes, at Nibe bør have Tilladelse til fra første Haand direkte at indføre de Genstande, der ere nødvendige til Fiskeriets og Salteriets Brug, og ligesaa til at udføre til fremmede Steder saltede Sild, uden at tvinges til for Angivelssens og Fortoldningens Skyld at oplosse i Aalborg. Der tilføjes følgende: »At en saadan Foranstaltning kunde blive til Skade for Aalborgs Handel, maa indrømmes, men vi indse ikke, hvorfor Aalborg skal fortrinlig favoriseres, eller at det paa nogen Maade kan forsvares, at et Sted skal rejse sig ved det andets Fald. Naar kun Loven er lige for Aalborg og Nibe, lad saa den driftige Mand, han bo her eller der, høste Frugten af sin Flid og sin Spekulation under ens Fordele og Byrder, thi det maa være Kongen og Loven ligegyldig, hvad Stedet, der er lykkeligt, hedder, enten Aalborg eller Nibe«.

Tidligere i denne Afhandling har jeg omtalt, hvor mange Salterier, der i dette Aarhundredes Begyndelse var her i Aalborg, og naar det saa yderligere erindres, at næsten hele Indførselen af de Genstande, der udfordredes til samtlige Limfjordsfiskeriers og Limfjords-salteriers Drift gik gennem aalborgensiske Forretningsmænd, vil det let ses, hvor stor Interesse Aalborg havde i det gamle Limfjordsfiskeri. Det var ikke i smaa Maader, at der indførtes Ting fra Udlandet til Brug ved Fiskeriet, hvad der vil fremgaa af efterfølgende Beregning. Til Nedsaltning af 1 Td. Sild krævedes saaledes $\frac{1}{4}$ Td. Salt, til et Bundgarn med til-

hørende Rad 200 à 300 R Hamp efter Dybden af Stedet, hvor det skulde staa, til Fastgørelse af et saadant Bundgarn paa dets Plads i Fjorden hørte en Flerhed af Stager, 15 à 30 Fod lange efter Dybden, og hver Gang et Garn med tilhørende Rad skulde tjæres, og det var nødvendigt før hvert Fiskeri, altsaa to Gange aarlig, udfordredes omtrent $\frac{1}{2}$ Td. Tjære. I Begyndelsen af forrige Aarhundrede, da Fiskeriet var nogenlunde rigt, indførtes ogsaa til Aalborg aarlig 5 à 7,000 Td. Salt, c. 2,000 Td. Tjære, 4 à 500,000 R Hør og Hamp og c. 50,000 Baandstager til Sildefustager, og af den ovenfor nævnte Liste over ud- og indførte Genstande ved Aalborg Toldsted i 1817 fremgaar det, at der det paagældende Aar indførtes fra Udlandet c. 17,000 Td. Salt, c. 400,000 R Hør og Hamp og c. 40,000 Baandstager. At Aalborg derfor maatte rammes paa det føleligste ved Sildens Forsvinden fra Limfjorden, er formentlig forstaaeligt, men den nærmere Udvikling af dette Forhold hører ikke hjemme i denne Afhandling, og jeg kan saa meget lettere forbigaa den, da jeg andetsteds haaber at komme nærmere ind paa dette Spørgsmaal.

Naar jeg nu til Slutning skulde sige, om det Ry, der er gaaet af det gamle Limfjordsfiskeri, svarer til Virkeligheden, og om det faktisk har været den Velstandskilde for Landet, som i Almindelighed menes af Folk heroppe, da tror jeg, at man maa stille sig noget skeptisk i saa Henseende. Af det Foregaaende vil det fremgaa, at Silden i lange Perioder har været næsten borte fra Fjorden, og i de Tider, hvor den regelmæssig har indfundet sig, have gode og daarlige Fiskeaar afløst hinanden, og i samme Perioder har der saavel for

Fiskeudrederne som for Salterierne af og til været overordentlig store Tab. Kun én Ting var man dengang al Tid sikker paa, og det var de forholdsvis uhyre Omkostninger, der vare forbundne med Limfjordsfiskerierne, men om de udlagte Beløb vilde komme igen i Form af et rigt Fiskeri og gode Priser paa den saltede Sild, det var i højeste Grad tvivlsomt, og et Spørgsmaal er det derfor, om ikke den samme Kapital og den samme Arbejdskraft, anvendte paa andre Omraader, vilde have givet et lignende ja maaske større Udbytte. Hertil kom endnu et Moment af ikke ringe Betydning, idet Folk ved den Hazard, der knyttede sig til Fiskerierne, vænnedes til den Tanke, at Formuen ikke skabtes ved trofast Arbejde og fornuftig Sparsommelighed men ved rene Tilfældigheder og Konjunkturer, og dette avlede vistnok hos Forretningsfolkene en Spekulationslyst, som ikke var heldig, og hos selve Fiskerne en stor Mangel paa Sparsommelighed og Forsynlighed, hvad der ogsaa fremgaar af, at alle Beretninger stemme overens om, at Fiskerne selv efter et gunstigt Fiskeri vare lige saa fattige som forinden.

At der kan have uddannet sig overdrevne Forestillinger om Limfjordssildefiskeriets Betydning er imidlertid meget forklarligt. For det første var Fiskeriet selvfølgelig meget stort, set fra et Limfjordsstandpunkt, dernæst maa det erindres, at man, da Fiskeriet efterhaanden blev mindre og mindre, saa tilbage til Fortiden gennem Erindringens altid farvede Glas, altsaa kun tænkte paa de rige Fiskeaar og de Folk, der havde tjent Penge, og ikke paa de mange Fiskerier, som kun havde bragt Tab, og endelig maa man huske paa den Magt, som den gamle fysiokratiske Forestilling om de

stoffrembringende Virksomheders særlige Produktivitet har haft og vedblivende har over Folks Begreber. Hos vore og da hos Alverdens Agrarer kommer den jo for Tiden saa stærkt frem, og i langt højere Grad var det naturligvis Tilfældet i forrige Tider, da Fysio-kratismen havde sin Glansperiode. Den i denne Afhandling saa ofte nævnte Forfatter, Amtmand Lybecker, siger i sit Prisskrift følgende, som jeg skal anføre ordret som typisk for den daværende Opfattelse, og hvorved jeg ogsaa — uden derved at gøre hans Ord til mine — kommer til at slutte med et Citat af en Forfatter, hvis Prisaafhandling har spillet en ikke ringe Rolle for mig under Udarbejdelsen af denne Artikel: »Agerdyrkning og Fiskeri ere vel de nødvendigste og nyttigste Haandteringer i et Land, men i Danmark formindskes Kornavlingen Aar for Aar, formedelst naturlige og politiske Aarsager, ligesom ogsaa Kvægavlingen og Kvægudførselen gaaer tilbage og standses ved Kvægpesten. Her er da endnu kun Fiskeriet tilbage, som ikke blot skulde hjælpe Landet selv i Korn- og Kød-mangel men ogsaa bidrage til udenfor Landet at vinde en gunstig Handelsbalance«.

Alderdomsunderstøttelsen i Danmark

efter Lov af 9. April 1891.

Det Statistiske Bureaus »Statistiske Meddelelser«, 3. R., 15. Bd., indeholder S. 143—270 statistiske Oplysninger om de efter Loven af 9. April 1891*) i Danmark i 1892 og 1893 udredede Alderdomsunderstøttelser. Det erfares deraf, at de Alderdomsunderstøttedes Antal udgjorde

d. 1. Januar 1893 43,826

d. 1. Januar 1894 46,581

Det sidste Tal fordeltes saaledes:

København . . . . . 5,329 Personer

Provinskøbstæderne . . 6,859 —

Frederiksberg . . . . . 483 —

Handelspladserne . . . 225 —

Landdistrikterne . . . . 33,685 —

tilsammen 46,581 Personer

Af de Alderdomsunderstøttede var d. 1. Jan. 1894

Hovedpersoner . . . . . 70,7 pCt.

Bipersoner . . . . . 29,3 —

Af Hovedpersonerne vare atter lidt over Halvdelen Kvinder.

---

*) Loven traadte i Kraft for Københavns og Frederiksbergs Vedkommende d. 1. Januar 1892, for det øvrige Land derimod d. 1. Juli 1891.

Det samlede Antal alderdomsunderstøttede Personer udgjorde d. 1. Jan. 1894 i Procent af Folketallet

i København	1,62 pCt.
- Frederiksberg	0,90 —
- de øvrige Handelspladser	1,80 —
- Øernes Købstæder	1,93 —
- Jyllands do.	1,70 —
- Øernes Landdistrikter	2,41 —
- Jyllands do.	2,20 —

Af Mænd paa 60 Aar og derover udgjorde d. 1. Jan. 1894 de alderdomsunderstøttede Hovedpersoner:

i København	13,3 pCt.
- Frederiksberg	5,5 —
- Provinskøbstæderne	14,0 —
- Øernes Landdistrikter	15,9 —
- Jyllands Landdistrikter	15,3 —

i alt 15,0 pCt.

Af ugifte Kvinder, Enker samt fraskilte og separerede Kvinder paa 60 Aar og derover udgjorde de alderdomsunderstøttede Personer:

i København	25,0 pCt.
- Frederiksberg	14,6 —
- Provinskøbstæderne	24,9 —
- Øernes Landdistrikter	22,5 —
- Jyllands Landdistrikter	21,2 —

i alt 22,7 pCt.

Af de paagældende Kvinder nød altsaa næsten en Fjerdedel, af de gamle Mænd dog kun omtrent en Syvendedel Alderdomsunderstøttelse.

Den almindeligste Aarsag, der bevirker, at Alderdomsunderstøttelsen falder bort, er selvfølgelig Død; den næstvigtigste Aarsag er Fraflytning fra Kommunen; Ophør af Trang bliver kun sjældent en Grund til at stryge Alderdomsunderstøttelsen. Nedenstaaende Tal fra 1893 angive procentvis for Hovedpersonernes Vedkommende Afgangs-Aarsagerne:

	Mænd. pCt.	Kvinder. pCt.
Død	72,8	68,3
Fraflytning	14,8	24,7
Ophør af Trang . . .	4,9	3,6
Uværdighed	1,0	0,5
Andre Aarsager . . .	6,5	2,9
	<hr/> 100,0	<hr/> 100,0

Forholdene ere temmeligt ensartede i de forskellige Dele af Landet; kun Frederiksberg danner en Undtagelse, idet Fraflytning her spiller en langt større Rolle end noget andet Sted.

I Alderdomsunderstøttelseslovens § 5 er det bestemt, at Understøttelsen, hvor Omstændighederne tale derfor, kan bestaa i Anbringelse i særligt dertil bestemte Asylter og lignende Anstalter. Denne Tilladelse er imidlertid kun benyttet meget lidt, hvad nedenstaaende Tal, for 1893, udviser. I Asylter og lignende Anstalter var anbragt:

i København	245	Personer
- Frederiksberg	3	—
- Provinsløbstæderne . . .	64	—
- Landdistrikterne	168	—

i alt 480 Personer

Midlertidig Understøttelse, d. v. s. Understøttelse blot i en Del af Aaret, paa Grund af en Trang, der skyldes en forbigaaende Aarsag, saasom Sygdom, Arbejdsløshed ell. lign. (Lovens § 6), oppebæres i 1893 af 368 Personer.

Da der haves Oplysning om, hvor stort et Beløb der er udredet til Understøttelse i Kommunen og tillige om Antallet af Alderdomsunderstøttede i Begyndelsen og i Slutningen af Aaret, kan man ved at dividere det gennemsnitlige Antal Alderdomsunderstøttede ind i det af Kommunen som Alderdomsunderstøttelse udredede Beløb faa Oplysning om det Beløb, der i Gennemsnit er udredet til hver Person. Disse Gennemsnits-Beløb udgjorde i 1893:

	pr. understøttet Individ. Kr.	pr. understøttet Hovedperson Kr.
i København	114,89	140,25
- Frederiksberg	133,62	160,94
- de øvrige Handelspladser	89,82	110,69
- Øernes Købstæder	76,80	98,89
- Jyllands Købstæder	86,26	115,87
- Øernes Landdistrikter	56,16	80,58
- Jyllands Landdistrikter	51,13	78,15

Af Staden Københavns Regnskab og Beretning om Kommunens Anliggender erfares bl. a. følgende: Den gennemsnitlige Størrelse af den tilstaaede faste Pengeunderstøttelse var i København i 1893 Kr. 174,67 pr. Familie og Kr. 106,78 pr. enlig Person. For deres Vedkommende, som underholdtes i Alderdomshjem, var Kommunens samlede Udgift for en enkelt Person 310 Kr. Den tilstaaede faste Pengeunderstøttelse for-

delte sig i København ved Udgangen af 1893 i følgende Grupper:

	Familier.	enlige Personer.
Indtil 50 Kr.	13	247
Fra 50 til 100 Kr. . . .	98	1384
— 100 - 150 — . . .	244	1413
— 150 - 200 — . . .	214	249
— 200 - 300 — . . .	162	31
— 300 Kr. og derover	27	1
	<hr/> 758	<hr/> 3325

Det Beløb, der i 1892 udrededes som Understøttelse i samtlige Landets Kommuner, var 2,560,584 Kr.; i 1893 var Beløbet steget til 2,967,328 Kr. Statskassens Tilskud til Kommunerne var i 1892 1,014,277 Kr., i 1893 1,392,154 Kr. De henved 3 Mill. Kr., der i 1893 udrededes, fordeltes saaledes:

København	587,364 Kr.
Provinskøbstæderne . . .	540,655 —
Frederiksberg	61,803 —
de øvrige Handelspladser	19,537 —
Landdistrikterne.	1,757,969 —

tilsammen 2,967,328 Kr.

For hvert Individ af Befolkningen udrededes der i 1893:

i København	1,70 Kr.
- Provinskøbstæderne	1,44 —
- Frederiksberg	1,16 —
- de øvrige Handelspladser . .	1,57 —
- Landdistrikterne	1,22 —

Mest altsaa i København, mindst paa Frederiksberg.

Statskassens Tilskud fordeltes i 1893 saaledes:

København	268,715 Kr.
Provinskøbstæderne . . .	243,092 —
Frederiksberg	20,933 —
de øvrige Handelspladser	8,737 —
Landdistrikter	850,677 —

tilsammen 1,392,154 Kr.

Sluttelig anføres, at der paa Færøerne d. 1. Jan. 1894 ialt fandtes 60 Alderdomsunderstøttede, eller 0,44 pCt. af Øernes Befolkning. Ialt udrededes i 1893 i Alderdomsunderstøttelse 1455 Kr. (hvoraf 640 Kr. modtaget fra Statskassen), eller c. 27 Kr. pr. understøttet Individ. Udgiften til Alderdomsunderstøttelsen androg kun lidt over 10 Øre pr. Individ af Øernes Befolkning.

Om Sparekassevirksomheden og Kontrollen dermed.

I Nationaløkonomisk Forenings Møde Torsdagen den 28. November indledede Overpostmester H. G. Petersen en Diskussion om ovennævnte Emne med nedenstaaende Foredrag:

Opsparingen af det Overskud, Arbejdet giver, er af saa stor Betydning for det økonomiske Liv, at det er ganske naturligt, at Nationaløkonomisk Forening jævnlig beskæftiger sig med denne Side af Økonomien og der har derfor oftere her været drøftet Spørgsmaal vedrørende Anbringelsen af de uformuende Klassers opsparede Midler og særlig Sparekassernes Virksomhed.

Dette var saaledes Genstand for udførlig Diskussion i vor Forening i 1875 (indledet af Kandidat, nuværende Bureauchef Marcus Rubin), og er behandlet senere, navnlig i 1878, ved forskellige Lejligheder.

Da der er opstaaet Spørgsmaal om en Revision af Sparekasseloven og der synes blandt Publikum at være en almindelig Stemning derfor, ligger det saaledes nær, at dette i vor Forening gøres til Genstand for Drøftelse, og jeg har derfor troet at burde indlede en Diskussion herom; men det er en Selvfølge, at jeg ikke vil kunne fremføre synderlig nyt om en Sag, der har været Genstand for saa megen og alsidig Omtale, baade i Skrifter og i Pressen som denne.

Det vil erindres, at der i Halvfjerdserne fandt en stærk Udvikling Sted af Sparekassevæsenet heri Landet, og at dette vakte en Del Betænkelighed i den økonomiske Verden og hos de Mænd, der nærrede en almindelig Interesse for offentlige Anliggender. Betænkeligheden begrundedes paa forskellige Aarsager.

For det første den, at Sparekasserne for Smaa-kaarsfolk ikke længere svarede til det oprindelige Formaal for deres Virksomhed, nemlig det, at formaa den uformuende Befolkning til at afgive de Smaasummer, de maatte have tilovers, til Opbevaring og Forrentning i en Kasse, der bestyredes af nogle af Byens vel ansete og betroede Mænd, hvorved der havdes en moralsk Garanti for de indsatte Midlers Sikkerhed. Der modtoges kun begrænsede Summer paa hver Konto, hvorved Kassens samlede Sum holdtes indenfor et vist Omraade.

Men efterhaanden skiftede disse saakaldte Sparekasser Karakter. Mange Steder betegnedes de udtrykkelig som »Spare- og Laanekasser« og bleve i Virkeligheden Bankinstituter, af hvilke flere allerede dengang havde faaet en ikke ringe Betydning.

Dernæst begrundedes Betænkeligheden ved at der ingen Betyggelse var for, at Bestyrelsen af disse til større Pengeinstituter voxede Sparekasser var i Hænderne paa Mænd, der vare Opgaven, de havde overtaget, voxne, og endelig var den Omstændighed af afgørende Betydning for den mere og mere voxende Betænkelighed, at der ikke fra Statens Side blev ført nogensomhelst Kontrol med Bestyrelsen.

I hvilken Grad Sparekasserne vare voxede, fremgaar af følgende Oversigt:

Ved Slutningen af				
	1858	1861	1870	1877
Kassernes Antal	57	74	168	418
Interessenternes Antal	110,167	142,690	262,228	434,257
— Tilgodehavende	22,139,992 Rd.	31,858,624 Rd.	59,246,041 Rd.	208,031,334 Kr.
Kassernes Overskud	1,677,139 —	1,236,118 —	2,703,722 —	9,521,224 —
Af disse Beløb udgjorde Interessenternes Tilgodehavende i de 8 største Kasser:				
Bikuben	Rd.	Rd.	Rd.	Kr.
Københavns Sparekasse	246,131	2,289,195	8,019,501	18,504,716
Odense	1,899,469	2,683,091	7,065,058	34,846,040
Sjæll. Bondests	3,384,513	3,973,082	5,176,211	17,324,470
Nakskov	128,073	548,849	3,367,596	9,471,477
Aalborg	905,257	1,552,528	3,121,780	9,981,268
Roskilde	1,744,325	1,905,053	2,457,466	7,783,966
Randers	1,008,705	1,154,502	1,512,599	5,296,924
	967,712	1,251,012	1,391,457	4,739,949

Den Rente, der ydedes de saakaldte Sparere, blev gradvis højere, og der opstod i alt Fald tilsyneladende en Konkurrence mellem Institutterne med Hensyn til den Rente, der tilstodes Indskyderne. Da der samtidig opstod Pengevanskeligheder ved nogle af disse Sparekasser, blev Fordringen om Statens Indgriben i denne Sag saa højlydt og almindelig, at Regeringen i Aaret 1878 nedsatte en Kommission af sagkyndige Mænd for at tage under Overvejelse, om og paa hvilken Maade Staten skulde blande sig i dette Forhold.

Kommissionen kom til det Resultat, at vel var Anliggendet en Samfundssag af saadan Betydning, at der var Grund for Lovgivningsmagten til at befatte sig med den, men at der dog fra Statens Side ikke burde skrides ind paa en Maade, hvorved Kassernes Selvtændighed gik tabt, og at der egentlig kun burde etableres et Tilsyn fra Statens Side med Kassererne.

Til samme Resultat kom Landstinget, da Sagen i Samlingen 1878—79 blev forelagt dette, og ligeledes Folkethinget, da den blev behandlet i dette i 1879—80.

Alle vare enige i, at Sparekasserne ved deres uvidede Virksomhed som Laanekasser havde virket til overordentlig Gavn, saavel for de mindre Ejendomsbesiddere som for de næringsdrivende Borgere, og i Særdeleshed for Landbostanden. Var der begaaet Fejl hist og her med Midlernes Forvaltning, saa var det dog kun Undtagelser, for hvilke ikke hele Institutionen maatte lide.

Man tog derfor i Rigsdagen med meget lempelige Hænder paa den Kontrol, der fra Statens Side skulde føres med Kasserne, og Loven af 28. Maj 1880, der

hævdede Kassernes Berettigelse som Laaneinstituter, ved at betegne den som Lov for Spare- og Laanekasser, har derfor kun i almindelige Træk angivet, at Staten skal føre et generelt Tilsyn med Kasserne, hvilket udøves af en Inspektør, som staar umiddelbart under Indenrigsministeren.

At Loven under de givne Forhold i det Hele taget maatte betragtes som et godt Resultat af den stedfundne udførlige og sagkyndige Diskussion, tør anses for givet.

Alt dette vil være de ærede Herrer bekendt, men jeg har genopfrisket det i Erindringen, og vil dvæle lidt derved, fordi de Kalamiteter, der i den senere Tid ere overgaaede nogle af Sparekasserne, have givet Anledning til Udtalelser, som gaa i samme Retning som de Ønsker, der fremførtes af Publikum forinden Loven udkom, nemlig:

1) at Sparekasserne kun burde have et begrænset Virkeomraade,

2) at der skulde finde en Forandring Sted med Hensyn til Valget af Mænd til Bestyrelsen, og

3) at der enten skulde finde en skærpet Kontrol Sted med Kasserne eller ogsaa at Staten skulde være berettiget til, hvor det ansaas for hensigtsmæssigt, at gribe ind i Kassens Bestyrelse.

At vende tilbage til kun at indrømme de Kasser Begunstigelser (med Hensyn til Stempelafgifts Erlæggelser m. m.), som indskrænkede sig til at modtage Indbetaling af mindre Summer ad Gangen, og i det Hele til et begrænset Beløb paa hver Konto, vilde paa ingen Maade kunne gaa an. En saadan Forandring

vilde virke ødelæggende for flere Kasser, og naar den indtraadte pludselig, endog kunne fremkalde en Krise.

Det tør siges, at under de bestaaede vanskelige Forhold for Landmanden har Spare- og Laanekasserne i det Hele taget været til en saa overordentlig stor Nytte, at mange ved Hjælp af disse have kunnet komme nogenlunde over Vanskelighederne. Der bør derfor ikke rokkes ved Kasserne, med Hensyn til deres Frihed til af Publikum at modtage Pengesummer.

Nogen virkelig Trang til en saadan Forandring kan heller ikke siges at være tilstede, thi i Forhold til det store Antal Sparekasser, der bestaa, og de Midler, der ere indestaaende i disse, er det jo kun yderst faa, i hvilke der er forekommet Deficit, som er kommet til Offentlighedens Kundskab, og de Beløb, der ere gaaede tabte, har ogsaa kun været forholdsvis ringe.

Saavidt jeg har kunnet faa oplyst, har Sparerne kun ved 3 Kasser lidt Tab, siden Sparekasseloven traadte i Virksomhed, nemlig ved en 2 pCt., ved en anden 25 pCt. og nu ved Ørsted Sparekasse 43 pCt. Det er temmelig sikkert, at der er forekommet Uregelmæssigheder ved flere end 3 Kasser i de forløbne 14 Aar, men de ere ikke komne til Publikums Kundskab ad Offentlighedens Vej, og Sparerne have i alt Fald ikke mistet noget af deres Indskud derved. Men skulde der virkelig være Grund til af Hensyn til Smaa-kaarsfolk at søge indrettet Sparekasser, hvor de af dem indsatte Midler ere dem sikrede, da maa Staten hellere her, som i andre Lande, selv overtage saadan Virksomhed, eller knytte Sparekasser med begrænset

Virksomhed til de bestaaende Posthuse. Herom skal jeg senere udtale mig noget nærmere.

Jeg vender mig nu til Spørgsmaalet om en Forandring i den Maade, hvorpaa Valget af Bestyrelsen i Almindelighed nu foregaar, nemlig, at Bestyrelsen, der i Reglen bestaar af Kassens Stiftere, supplere sig selv. (Herfra danne dog de større Pengeinstituter, ved hvilke Sparekasseomsætningen er en Afdeling af hele Virksomheden, en Undtagelse.) Dette er unægtelig det nuværende Systems svage Side; vel er der, efter hvad der ad forskellige Veje er kommet til min Kundskab, foregaaet nogen Forandring til det bedre i saa Henseende, siden Sagen om Sparekassevirksomheden kom ind under Statens Tilsyn, men der hviler dog en ikke uberettiget Tvivl om, at de Mænd, der sidde i Sparekassernes Bestyrelse, have den fornødne Indsigt i de paagældende Forhold, og om de ere i Besiddelse af de Egenskaber, som maa kræves af saadanne Mænd. Den manglende Indsigt vil vel tidlig eller silde komme for en Dag og blive paavist samt paatalt, men saa ere Fejlene begaaede, og skulle da først rettes eller afvikles. Mangel af Redelighed hos de Administrerende, sund Sans, Karakterstyrke til at foretage detailleret Eftersyn af gode Venners Papirer og Indblik i Kasse- og Bogholderivæsen, har, efter hvad der er kommet offentligt frem ved de i de seneste Aar forekomne Bedragerier og Defekter væsenligt været Skyld i, at Tabene have kunnet finde Sted og naa en betydeligere Størrelse.

Uredelighed vil altid af og til forekomme, men Opgaven vil være at forhindre, at den upaatalt kan

fortsættes i længere Tid eller aarevis, og at Ufornuft gør sig gældende.

Nogle enkelte Kasser ere oprettede med et Grundfond, der ejes af nogle Aktionærer, som selvfølgelig vælge Bestyrelsen, og her har man en vis Betryggelse for, at den er i gode Hænder, thi Aktionærerne ere personlig direkte interesserede i, hvorledes Kassen bestyres; men alle de andre?

Alle Sparerne kan man dog ikke lade træde sammen for at vælge Bestyrelse; der kunde vel være Tale om at lade de Sparere, der uafbrudt i en Række af f. Ex. indtil 10 Aar havde havt Midler staaende i Kassen, vælge Bestyrelse; men det vilde dog være et Spørgsmaal, om man paa den Maade opnaaede at faa dygtigere Kræfter til at danne Bestyrelsen, thi Sparerne tilhøre de forskelligste Samfunds-klasser og staar ellers neppe i Berøring sammen, saa at det vilde være vanskeligt at samle Stemmerne om kvalificerede Personer. Kunde dette ikke lade sig gøre, vilde Valget være udsat for de største Tilfældigheder, og en fast sammensluttet lille Minoritet kunde faa Mænd ind i Bestyrelsen, som den overvejende større Majoritet vilde være misfornøjet med.

At lade Regeringen gribe ind i Valget af Bestyrelse, vilde svække Kassernes selvstændige Stilling — ganske bortset fra, at den vanskeligt vilde have eller kunne faa det Kendskab til de paa Stedet eller Egnen værende Mænd, der kunde egne sig til Stillingen, og en lokal kendt Mand maatte det være.

Man vil saaledes formentlig vanskelig kunne komme bort fra den nuværende, ganske vist mangelfulde Maade, paa hvilken Bestyrelsen af Sparekasserne

vælges, hvor det ikke er et Aktieselskab, der har oprettet Kassen eller den har Garanter for en vis Sum.

Som et Exempel paa, hvor lidet man ved Valget af et Medlem til Bestyrelsen har Øjet henvendt paa Kendskab til Administration og Kassevæsen, kan jeg omtale, at jeg forleden i et meget udbredt Provinsblad i en af Landets største Købstæder læste en Opfordring fra flere Borgere til at vælge ældre Haandværksmestre, og specielt henlede Opmærksomheden paa en Malermester, der havde udført mangt et smukt Arbejde saavel i som udenfor Byen og derfor vundet sine Medborgeres Agtelse, men om hans Indsigt i Pengeomsætning eller Kasse- og Regnskabsvæsen tales der ikke et Ord.

Endelig skal jeg om det sidste Punkt ved Kritiken af den nuværende Ordning af Sparekassevirksomheden bemærke, at dersom Regeringen ikke nu ved Sparekasseloven har det i sin Magt — naar der er begaaet grovere Fejl — at kunne skride ind imod Bestyrelsen og faa den erstattet af andre eller suppleret, bør en saadan Bemyndigelse søges erhvervet.

Jeg skal nu med nogle Tal give en skizzeret Oversigt over, hvorledes Spare- og Laanekasserne ere blevne benyttede siden Loven af 1880 (1. April 1881) traadte i Kraft og over deres Status.

Den 31. Marts 1881 var

Sparekassernes Antal	436
Interessenternes —	492,296
— Tilgodehavende	254,150,419 Kr.
Overskud	13,311,950 —

Den 31. Marts 1882 vare de tilsvarende Tal

Sparekassernes Antal	478
Interessenternes —	572,330
— Tilgodehavende	337,919,173 Kr.
Overskudet	14,188,813 —

Der var altsaa tilkommet i det første Aar, efterat Loven traadte i Kraft, 42 Sparekasser, 4 Aar senere, altsaa den 31. Marts 1886, vare de tilsvarende Tal:

Sparekassernes Antal	523
Interessenternes —	696,578
— Tilgodehavende	377,647,960 Kr.
Overskudet	19,036,449 —

og 8 Aar derefter, 31. Marts 1894, 540 (hvoraf 3 Øre-Sparekasser). Af dette Antal var 24 Afdelinger med anden Virksomhed, 118 etablerede i Købstæder og 395 paa Landet.

Interessenternes Antal var voxet til 970,297, heraf havde 460,055 indestaaende under 50 Kr.

183,289 fra 50 til 200 Kr.

118,165 - 200 - 500 —

138,288 - 500 - 2000 —

76,000 - 2000 og derover.

Over Halvdelen af Sparerne vare saaledes Smaakaarsfolk, og forsaavidt man vil søge en Berettigelse i at paakalde Statens skærpede Tilsyn med Sparekasserne i Hensynet til den mindre Mand, da er Berettigelsen begrundet.

De indestaaende Midlers Beløb er ogsaa voxet i et lignende Forhold, nemlig for Sparernes Tilgodehavende til 559,445,778 Kr. Kasserne havde i det

Hele taget d. 31. Marts 1894 til Raadighed	594,053,779
Kr., idet der foruden det nævnte Sparerne tilhørende	
Beløb, fandtes et Overskud af	26,122,233 Kr.
beregne, ikke tilskrevne Renter . . .	4,704,439 —
Aktie- eller Garantifond, fordelte paa	
128 Sparekasser	1,333,918 —
Forskelligt	2,447,411 —
	<hr/>
	34,608,001 —
	+ 559,445,778 —
	<hr/>
	= 594,053,779 —

Kassernes og Interessenternes Antal er saaledes ligesom deres Tilgodehavende voxet betydeligt i de 13 Aar, der ere forløbne siden Loven traadte i Virksomhed, hvorvidt denne i særlig Grad har medvirket dertil, er det vanskeligt at sige, men at den ikke har været uden Indflydelse paa Stigningen, kan dog siges med temmelig Sikkerhed.

Spørges der nu om Kassernes Status i det Hele taget, sammenlignet med deres Stilling forinden 31. Marts 1881, da er den vel bedre, navnlig i formel Henseende med Hensyn til Regnskabsaflæggelsen, men dog næppe saa gunstig, som man i sin Tid har forudsat den skulde blive.

Dette begrundes jeg dels paa Størrelsen af det tilstedevarende Overskud (Reservefonden), sammenlignet med dets Størrelse forinden Sparekasseloven traadte i Kraft. Da udgjorde Sparerne Tilgodehavende 254 Millioner og Overskudet $13\frac{1}{3}$ Mill. eller 5,2 pCt.; da der i disse 254 Mill. var indbefattet temmelig betydelige Summer, som indestod i Afdelingerne i

de Pengeinstituter, der ikke fremlægge noget Regnskab og ikke opgive Overskudets Størrelse, men som jeg ikke med Sikkerhed kan opgive, vilde pro Centen i Virkeligheden være større. Den 31. Marts 1894 var Sparernes Tilgodehavende som bemærket $559\frac{1}{2}$ Mill. og Overskudet $26\frac{1}{8}$ Mill. eller 4,7 pCt.

Fra disse ..... 559 Mill.
 bør ganske vist fradrages ..... 121 —
 der indestod som Sparernes Tilgodeh. i
 de 24 Instituter, af hvilke Sparevirksomheden kun er en Afdeling.

Igen 438 Mill.

og da $26\frac{1}{8}$ Mill. ville være at supplere med $1\frac{1}{3}$ Mill., der haves til Raadighed som Aktiekapital eller Garantifond, naar Sparekassemidlerne skulde blive angrebne, saa at Sikkerheden for at Kasserne kunne opfylde deres Forpligtelser i Virkeligheden udgør 6,3 pCt.

Resultatet med Hensyn til Sikkerheden for Sparernes Tilgodehavende er saaledes den 31. Marts 1894 omtrent uforandret som den 31. Marts 1881, og naar henses til, at kun 479 Sparekasser det sidste Regnskabsaar havde Reservefond, 14 derimod intet saadant, medens det dog ikke kan ses, hvorvidt disse Kasser have noget Garantifond eller en Aktiekapital at rekurrere til (24 vare som oftere nævnt Afdelinger af større Pengeinstituter) har Sparerne i Virkeligheden i de forløbne 13 Aar ikke vundet en synderlig større Sikkerhed for deres Tilgodehavende end tidligere.

Derimod er der, som tidligere bemærket, tilvejebragt en større Klarhed over Kassernes Status, og paa Basis heraf vil der formentlig ved enkelte Ændringer

i Loven kunne opnaas ikke lidet med Hensyn til Sikkerheden.

De 3 forekomne Defekter, hvorved Sparerne have tabt mere eller mindre af deres Tilgodehavende, have formentlig kun kunnet naa den betydeligere Størrelse ved et mangelfuldt Tilsyn i længere Tid, og Gentagelse vil kun kunne forebygges ved et skærpet lokalt Tilsyn, thi Sparekasseinspektøren i København vil ikke kunne udøve et saadant virksomt Tilsyn med 540 Sparekasser, (han vil ved Siden af de andre ham paahvilende Forretninger næppe kunne overkomme at besøge flere end 50 Kasser om Aaret), saa meget mindre som han ifølge Sparekasselovens § 5 kun kan skride ind, naar ikke blot Kassens Reservefond er gaaet tabt, men Kassen endog har paadraget sig et Underskud af 5 % af Indskydernes Tilgodehavende. Denne Bestemmelse bør forandres saaledes, at naar der ved en Kasse i et Aar forekommer et Underskud, skal Sparekasseinspektøren være berettiget til ved tvende sagkyndige Mænd at lade foretage et detailleret Eftersyn af den Maade, hvorpaa Forretningen er ført, og af samtlige Journaler og andre Bøger samt af Beholdningen af Penge og Aktiver. Resultatet af denne detaillerede Undersøgelse skulde, naar Bestyrelsen ikke godkender den, forelægges det i § 6 omtalte Nævn og iøvrigt forholdes som i Loven bestemt. Ligeledes vilde det vistnok være rettest i Loven at give Sparekasseinspektøren en Bemyndigelse til at diktere de Bestyrelser Mulkt, som ikke i foreskreven Tid indsende Regnskaberne, for at ikke Vedkommende paa den Maade skal foranledige en eventuel Undersøgelse forhalet eller udsat.

Der er nemlig ikke Tvivl om, at der i de for

løbne 13 Aar er forekommet langt flere Tab eller Underskud end ved de 3 Kasser, hvor Tabet direkte har ramt Sparerne; indirekte ville disse dog ogsaa have lidt, naar Reservefondet er gaaet ned, og Sikkerheden ved en opstaaende Krise derved bleven mindre.

Udgiften til denne Specialundersøgelse burde afholdes af Bestyrelsen, naar Underskudet er en Følge af urigtige Dispositioner, Fejl, Uorden eller Bedrageri. Kan der derimod ikke regnes Bestyrelsen noget til Last, hvorved Underskudet er opstaaet, afholdes Udgiften af Statskassen.

Den i § 4 fastsatte Beregningsmaade for Kursen af Obligationer synes mindre heldig. Beregningen vilde blive mere overensstemmende med Virkeligheden, naar Obligationernes Værdi blev fastsat til Børskursen for de 13 Fredage i det sidste Kvartal forinden Regnskabsafslutningen.

At der ikke kan gives ensartede Regler for Indretningen af Sparekasserne og deres Styrelse, fremgaar forøvrigt deraf, at de have en højst forskellig Størrelse; der er nemlig

41,	i hvilke der indestaar under.....	10,000 Kr.
182,	— — — fra	10,000 til 50,000 —
92,	— — — —	50,000 — 100,000 —
68,	— — — —	100,000 — 250,000 —
23,	— — — —	250,000 — 500,000 —
25,	— — — —	500,000 — 1 Mill. —
39,	— — — —	1 Mill. — 2 — —
og 58,	— — — over.....	2 — —

Alt i 1894.

Sparernes Tilgodehavende i de 5 største Sparekasser (Spareafdelinger i andre Institutioner ikke medregnede) var i 1894:

Sparekassen for København og Omegn	92,296,929 Kr.
Fyns Stifts Sparekasse i Odense	..... 34,542,631 —
Den sjællandske Bondestands Sparekasse	30,385,253 —
Aalborg By og Omegns Sparekasse	... 13,962,980 —
Lollands Spare og Laanebank i Nakskov	12,884,234 —

184,072,027 Kr.

Jeg skal endnu oplyse, at 74,6 pCt. af de i Kasserne indestaaende Kapitaler vare anbragte i Udlaan, 24,6 pCt. i offentlige, let realisable Papirer, og Resten var Kassebeholdning, Kassernes faste Ejendom og Inventarium, og at i 317 af Kasserne var Renten, der gaves for de indsatte Midler, 4 pCt.

Rettest vilde det forøvrigt vistnok være, at der arbejdedes hen til at formaa Sparekasserne til at give en højere Rente for Penge, der indsættes med en Opsigelsesfrist af 3 Maaneder eller derover, men derimod en lavere for de Penge, der indsættes med en kortere Opsigelsesfrist. Derved vilde Kasserne ikke saa let være udsatte for under en opstaaende Krise at komme i Forlegenhed, som naar alle indestaaende Midler kunne opsiges til Udbetaling med en kort Frist.

Alle de meddelte statistiske Oplysninger ere Uddrag af Danmarks Statistik og Sparekasseinspektørens Beretning til Indenrigsministeriet.

Det vilde være meget ønskeligt, at der herefter i denne Beretning blev indrettet en Rubrik, hvori kunde optages Garantisummerne eller Aktiekapitalerne for en hver Sparekasse, der har en saadan.

Ligeledes vilde det være meget ønskeligt, at der blev anført, i hvilke Kasser, der havde været Under-skud resp. Overskud i det enkelte Aar, samt dets Størrelse.

Den størst mulige Offentlighed i saadanne Sager er den Maade, hvorpaa Publikums Tillid bedst bevarer, og denne maa det særlig være magtpaaliggende at opretholde i et Institut, hvor over Halvdelen af Interessenterne ere Smaakaarsfolk.

Som allerede bemærket er den Vej, der bør gaas, naar man vil skaffe Smaakaarsfolk en saa vidt mulig absolut Sikkerhed for, at ikke de af dem paa Sparekassevilkkaar indsatte Midler forvanskes eller tabes, den, at benytte Postvæsenet til at modtage Indskud og udbetale tilbagefordrede Beløb. Dette kan ske enten som i England ved at oprette en Statssparekasse eller som i Belgien og Holland ved at lade Posthusene være Agenturer for Sparekasserne.

England var det første Land, i hvilket man lod Postvæsenet overtage denne Virksomhed. I Aarene 1861 og 1862 vare flere Sparekasser fallerede, hvilket havde medført store Tab for den arbejdende Klasse, der derved havde tabt Tilliden til Sparekasserne og undlod at lægge Smaabeløb til Side. Sagen kom for i Parlamentet, og Gladstone fik i 1863 en Akt vedtaget, der bemyndigede Regeringen til at etablere en Statssparekasse, hvori kunde indsættes Penge til begrænset Beløb for hver Sparer. Renten var $\frac{1}{2}$ pCt. lavere end Renten af Consols (dengang 3 pCt.). Den vandt strax Tilslutning hos Publikum. — I Aaret 1865 var der i Belgien etableret en under Regeringens Beskyttelse og Garanti staaende General-Spare- og Pensionskasse, der i Begyndelsen kun havde ringe Fremgang, men da Staten i 1870 overdrog Posthusene at være Agenter for dette Institut, strax voxede betydeligt.

Senere have flere Stater ladet Postvæsenet række en Haand til Smaakaarsfolks Sparelyst ved at lette Adgangen for dem til at indsætte Penge og styrke Tilliden til Institutionen, og af omstaaende Oversigt fremgaar det, at det er betydelige Beløb, der indbetales paa Posthusene.

Postvæsenets Forhold til Sparekasseinstitutionen er forskelligt i de forskellige Lande; ved nogle af Kasserne er noteret et Overskud, og der maa Staten saaledes under en eller anden Form have garanteret Kassen eller taget Del i dens Bestyrelse.

De, der ønske at gøre sig nærmere bekendt med Postvæsenets Forhold til Sparekasserne, skal jeg forøvrigt henvise til »Nationaløkonomisk Tidsskrift«, II. Bind 1878, hvor denne Sag er behandlet temmelig udførligt.

Som Postmand er jeg stemt imod, at Postvæsenet tager Del i denne Virksomhed; Personalet abstraheres derved let for meget fra det, der bør være Hovedgenstanden for dets Tanker og Idræt; men en Nations Sparsomhed har en saa stor Betydning — hvad Erfaringen viser i Frankrig efter Krigen 1870—71 —, at Postvæsenet ikke bør holde sig tilbage fra at medvirke til Fremelskelse af en saadan, naar det maatte vise sig nødvendigt*). Saa vidt er det imidlertid ikke kommet endnu, men skulde der indtræde en Krise, hvorved Smaakaarsfolks Tillid til Sparekasserne svækkes,

---

*) I Italien har man et Bevis for, hvad Mangel paa Sans for Sparsomhed kan føre til. Uagtet Landet næppe er mindre frugtbart end Frankrig, saa er det dog som bekendt i økonomisk Henseende meget slet stillet. Menigmand har mere Tilbøjelighed til at sætte sine Penge i Lotteriet end i Sparekassen.

Oversigt over Sparenes Benyttelse af Postvæsenet.

	Interessenternes Antal	Deres Andel i Kassen	Kassens Overskud
England 31. Decbr. 1892	5,452,316	75,853,079 Lstrl.	?
Belgien 31. Decbr. 1892	869,974	351,308,338 Frcs.	703,958 Frcs.
Franske Postsparekasse 31. Decbr. 1892	1,973,693	616,363,425 Frcs.	93,566,136 Frcs.
Nederlandiske Postsparekasse 31. Decbr. 1894	358,483	27,562,107 Fl.	?
Italien	2,523,796	365,106,755 Lire	?
Østerrikske Postsparekasse 31. Decbr. 1893..	971,506	33,681,437 Fl.	?
Ungarske Postsparekasse 31. Decbr. 1892	211,330	12,323,560 Fl.	1,450,215 Fl.
Svenske Postsparekasser 31. Decbr. 1892	300,299	19,508,440 Kr. 21 Öre	?

og det saaledes kunde være ønskeligt, at Staten traadte til for at frelse Smaakaarsfolks Smaasummer fra at smelte hen, da vilde jeg anse det rettest at genoptage et af mig i 1868 fremsat Forslag med Hensyn til Betingelserne for, at Postvæsenet traadte hjælp-ende til, nemlig:

1) at Posthusene kunde være Agenturer for Sparekasserne;

2) at Postvæsenet paa en eller anden Maade havde Indblik i og Kontrol med Kassens Bestyrelse;

3) at der kun paa engang modtoges begrænsede Beløb fra hver Indskyder (indtil 100 eller 200 Kr.) og i det hele paa en Konto indtil et Beløb af 1000 eller 2000 Kroner.

Det er meget tvivlsomt, om de ganske smaa Sparekasser ere til virkelig Gavn for Befolkningen, og om de ikke hellere maatte gaa op som Filialer af større Kasser; i saadanne Tilfælde vilde Posthusene, der ere aabne flere Timer daglig, kunne yde megen Nytte.

Derimod maa jeg udtale mig bestemt imod, at Staten selv overtog at drive en Sparekassevirksomhed, thi det vilde let kunne være at komme fra Dynen i Halmen. Det er som bekendt gennemgaaende den svage Side hos vor ellers saa hæderlige Embedsstand i Administrationen, at den som Regel mangler Kendskab til Kasser og Regnskabsvæsen samt Bogholderi. Den unge Kandidat har aldrig beskæftiget sig dermed, og senere er det kun en Undtagelse, at han kan blive kjendt dermed. Man bogstavelig overser denne Virksomhed, og der opstaar som Følge deraf hyppig Kalamiteter, som svie haardt til Statskassen.

Jeg anser det danske Folk for et af de mindst

sparsommelige, men nærer det Haab, at den i 1885 oprettede Sparemærkekasse vil bibringe Ungdommen Forstaaelse af, hvad der kan vindes ved at lægge nogle Øre til Side, og saaledes opdrage den til at blive sparsommelig.

Af en foreliggende, mig velvilligt tilstillet Regnskabsoversigt for det sidste Regnskabsaar fremgaar det, at der i dette er solgt 10 Øres Sparemærker for 361,770 Kroner og indløst for 355,182 Kr. samt solgt 2 Øres Skolesparemærker for 115,648 Kr. og indsat i Sparekasser for Børn til 14 Aars Alderen 108,520 Kr.

Til Dato er der indsat i Sparekasser af 2 Øres Mærker for 827,000 Kr.

Det indledende Foredrag efterfulgtes af en Diskussion, hvorefter vi gengive nedenstaaende Udtalelser.

Professor Will. Scharling var enig med Indlederen i, at der paa enkelte Punkter af vor Sparekasseordning trængtes til Reform, men det var overordentlig vanskeligt at komme til saadanne. Selvstyret maatte siges at være godt i det hele taget, men hvor langt skulde det gaa? hvor skulde man drage dets Begrænsning? Der var talt om at sætte en legal Grænse for Indskudenes Størrelse. En saadan Bestemmelse vilde være rigtig i Principet; thi det er ikke Sparekassernes Formaal at tjene som Pengeinstituter for Folk med Formue. Men naar her skal sættes en Grænse, bliver det næste Skridt et Forbud mod, at den samme Person har mere end én Sparekassebog, og her møder man store praktiske Vanskeligheder,

ligesom der ogsaa er noget absurd i den Tanke, at f. Ex. en Fader ikke skulde have Ret til at have en Konto for hvert af sine Børn, eller at en Mand ikke skulde kunne have Bog i flere Sparekasser paa en Gang, naar dette falder ham bekvemt. — Hvad de forskellige omtalte Kontrolmidler angaar, møder der Vanskeligheder, som tildels bunde i den danske Folkekarakter. De lokale Revisorer lægge ofte en uheldig Tilbageholdenhed for Dagen under Udførelsen af deres Tilsynshverv, idet de genere sig for i alt for høj Grad at have Indseende med Administratorernes, de ansete og indflydelsesrige Mænds, Forretningsførelse. Taleren mente derfor, at Forbedring af Forholdene maatte søges ad anden Vej end gennem direkte Kontrolbestemmelser. Kunde der ikke være Grund til at benytte Postvæsenets Mellemkomst i Sparekassevirksomheden med det Formaal at hæve noget af det Stavnbaand, hvorunder Sparerne lide? De smaa Sparekasser ere naturligvis mest udsatte for de uheldige Følger af en ukyndig Administration, men saaledes som Forholdet er nu, er man altid henvist til at benytte den lokale Kasse, selv om denne ikke er saa god, som man kunde ønske. Her kunde — efter Talerens Mening — Postvæsenet træde til og aabne Vejen fra Publikum til de større og bedre men fjærnere beliggende Kasser.

Overpostmester Petersen replicerede til den sidst anførte Bemærkning, idet han gjorde gældende, at Hovedvanskeligheden her, som overhovedet ved Postsparekasse-Institutionen, var den, at Postembedsmændene i Almindelighed ikke vare i Besiddelse af den særlige Forretningsdygtighed, som hører til Penge-

administration. Der var ogsaa økonomiske Vanskeligheder. Arbejdet og Ansvaret ved Postvæsenets Mellemkomst maatte betales. Skulde den af Professor Scharling udtalte Tanke realiseres, maatte det nærmest være i lignende Form som i Belgien. Det her anvendte System, som Taleren før havde antydnet, var i det hele taget fortræffeligt, navnlig fordi man derigenem naaede at vinde og bevare Menigmands Tillid.

Kontorchef Jerichau Christensen: Spørgsmaalet om Anvendelse af Postsparekasser stillede sig noget anderledes i Danmark end i de fleste andre Lande, idet vi her i Landet havde det ejendommelige Forhold, at Sparekassernes Antal var langt større end Postkontorenes. Naar Danmark havde 540 Sparekasser og kun 268 Postkontorer, var der aabenbart ikke megen Grund til at lade de sidstnævnte være Agenturer for de førstnævnte. Taleren paaviste nærmere, hvorledes Postsparekasse-Institutionens Formaal i Udlandet netop havde været at skaffe en Mulighed for at spare paa saadanne Steder, hvor der ikke fandtes private Sparekasser. I Tyskland kunde Bestræbelserne for at indføre Postsparekasser føres tilbage til Aaret 1878, og et Forslag derom var bl. a. fremme i 1885, men det strandede paa Frygten for Konkurrencen med de private Kasser. Naar Postsparekasserne spillede saa stor en Rolle i England, laa dette ogsaa i, at de her supplerede den private Virksomhed. Da de private Sparekasser i sin Tid gik i Staa i England, greb Gladstone Forslaget om Opretelse af Postsparekasser som et Slags Nødmiddel. Statistiken over Sparekassekonti i de forskellige Lande karakteriserede ogsaa det her nævnte Forhold. Naar

Frankrig havde $1\frac{1}{2}$ Mill. Konti, Sverig 300,000, men Danmark 800,000, var det klart, at vi ikke hos os havde Trang til nye Spare-Institutioner.

Professor Scharling bemærkede til den sidste Taler, at han ved sit Forslag om Postvæsenets Mellemkomst ikke havde sigtet paa en Forøgelse af Sparekassernes Antal, men kun paa at fritage Sparerne fra at gøre Indskud paa et bestemt Sted, i en bestemt Kasse.

Overpostmester Petersen gjorde nogle afsluttende Bemærkninger, men Diskussionen fortsattes senere under den paafølgende Fællesspisning. Her optoges navnlig Spørgsmaalet om Strafansvar for Kassemangel, idet det under de tilstedeværende Medlemmers Tilslutning af en Taler blev gjort gældende, at de nu gældende strafferetlige Bestemmelser paa dette Omraade vare forældede og alt for lemfældige overfor den svigagtige Kassebestyrer, som saa sig i Stand til inden den lovbestemte Frist at skaffe Dækning for Underbalancen.

Boganmeldelse.

Cordt Trap: Grundrids af Finansvidenskaben. Kbhvn.,
Vilhelm Trydes Forlag. 1895. (143 S.),

Denne Bog er skreven for at benyttes som Lærebog for Elever i Officersskolens Stabsklasse, i hvilken de nationaløkonomiske og statistiske Fag maa doceres i stor Kortfattethed. Det er derfor en meget vanskelig Opgave, der har foreligget Forfatteren, idet han paa mindre end halvandet Hundrede Sider har skullet give en fuldstændig Fremstilling af Finansvidenskaben.

Man kunde tænke sig denne Opgave løst paa to forskellige Maader, idet Vægten kunde lægges paa Fremstillingen af Systemets Grundtanker med Tilside-sættelse af dets Udformning i Enkeltheder, eller det kunde tilstræbes at give et Resumé, i hvilket de bredere Udviklinger maatte vige af Hensyn til den størst mulige Fuldstændighed. Ingen af disse Metoder har absolute Fortrin, og begge rumme de deres Farer; den første aabner størst Mulighed for en interessant og fængslende Fremstilling, men havner lettest i Abstraktion og Tomhed; den anden har sin Styrke i det positive Indhold, sin Fare deri, at Kortfattetheden kan udarte til Tørhed og Skematisme; det maa afhænge af Formaalet og af Forfatterens Egenskaber, hvilken Fremstillingsform der bør vælges; den fore-

skrevne Begrænsning gør et Valg nødvendigt, og naar Forfatteren har truffet dette, er det af en saa principiel Betydning for Fremstillingen, at han har Krav paa at se sit Arbejde bedømt paa Grundlag deraf.

Naar Forfatteren her har valgt en resumerende Fremstilling, er det i god Overensstemmelse med Bogens Formaal og hans egne Forudsætninger. Hvor det gælder om at skabe en kortfattet Lærebog til Brug for modne Elever, er Paavisningen af Principernes Udfoldning, af deres Anvendelse i det konkrete, af større Betydning end den mere indgaaende Dvælen ved Hovedtankerne; disse tilegnes af udviklede Elever forholdsvis let gennem den mundtlige Undervisning, hvorimod det, der i boglig Form er Brug for til Støtte for Hukommelsen, er det i Grundrids udførte System, fremstillet paa en saadan Maade, at den principielle Begrundelse overalt bliver tilstrækkelig tydelig antydet; der udfordres af den, der skal skille sig godt fra et saadant Arbejde, megen Belæsthed, fuld Fortrolighed med Æmnets Detailler, Grundighed og Upartiskhed, netop Egenskaber, om hvis Tilstedeværelse hos Forfatteren hans tidligere smukke Arbejder have baaret Vidne.

Bedømmes det foreliggende Arbejde udfra det angivne Synspunkt, maa det siges at være endog ualmindelig vellykket.

Forfatteren har heldig undgaaet at blive tør og skematisk; hvad han i denne Henseende har ævnet, vil man bedst faa Forstaaelsen af ved at sammenligne Bogen med et fremmed Arbejde af tilsvarende Omfang som Bischoffs Katechismus der Finanzwissenschaft; medens dette iøvrigt fra visse Synspunkter med en ubestridelig Dygtighed udarbejdede Værk fortaber sig

saaledes i Systematik og Definitioner, at det bliver uanvendeligt udenfor ganske specielle Formaal, er Hr. Traps Bog i bedste Forstand velskreven og letlæselig; Fremstillingen gør helt igennem et fyldigt og samlet Indtryk, og dog har Forfatteren formaaet næsten overalt at naa ud i Periferien og at drage et efter Omstændighederne forbavsende stort positivt Stof ind under sin Behandling.

Efter en Indledning, der beskæftiger sig med forskellige formelle Spørgsmaal, saaledes Budgetvæsenets Ordning, gaar Forfatteren over til en ganske kort Behandling af Statsudgifterne, hvorunder han bl. a. kommer ind paa Spørgsmaalet om det rette Princip for Fastsættelsen af Embedslønninger og paa Forskellen mellem produktive og uproduktive Udgifter. Derefter følger Bogens Hovedæmne, Statens Indtægter. Disse behandles i to Hovedgrupper: ordentlige og overordentlige Indtægter. De ordentlige deles i Indtægter af Erhvervsvirksomhed, Gebyrer og Skatter, de overordentlige i Indtægter ved Forbrug af Formue og ved Stiftelse af Gæld. Indtægterne af Erhvervsvirksomhed behandles under tre Grupper: Indtægter af Domæner, af industrielle og kommercielle Foretagender og af Trafikmidlerne. Forfatteren har saaledes, som de fleste moderne Forfattere, opgivet den gamle kameralistiske Inddeling af Erhvervsindtægterne i Indtægter af Erhverv, som Staten driver i Konkurrence med Private, og Indtægter af monopoliserede Statserhverv, Regaler. Hovedsynspunktet bør ogsaa være, om Erhvervet drives i Beskatningsøjemed eller ikke; de tidligere saakaldte Finansregaler, f. Ex. Salt- og Tobaksregalerne, der havde et rent Beskatningsformaal, maa derfor, som

iagttaget af Forfatteren, behandles under Forbrugs-skatte, hvorunder de materielt henhøre; Regaliseringen repræsenterer kun Spørgsmaalet om Beskatnings Form.

Det er ligeledes utvivlsomt korrekt, at Møntregalet, der ogsaa i ældre Fremstillinger stedse henførtes under de monopoliserede Statserhverv, af Forfatteren omtales under Gebyrer; der ligger deri en Anerkendelse af, at Møntvæsenet overtages af Staten, ikke af blotte Hensigtsmæssighedsgrunde, men fordi det i sig rummer en egenlig Statsopgave. Derimod er Forfatterens Definition af Slagskatten, hvorefter denne skulde være Forskellen mellem Møntens og Møntstoffets Værdi, næppe holdbar. Slagskatten er det Gebyr, der betales for Metallets Udmøntning, og saaledes en til Udmøntningsretten knyttet Indtægt; Slagskatten som Indtægtskilde maa imidlertid ikke sammenblandes med en anden med Møntregalet forbunden Indtægtskilde, nemlig Adgangen til at slaa slet Mønt. At opkræve Slagskat og at slaa slet Mønt er to grundforskellige Operationer, der kun have det ene fælles, at de kunne tjene til Berigelse for Statskassen; iøvrigt gaa deres Virkninger i diametralt modsatte Retninger; Slagskatten virker til at sænke Prisniveauet, den slette Mønt til at hæve det; Slagskatten optræder nemlig som en Hindring for Møntmængdens Forøgelse, idet der ikke vil blive udmøntet, før Mønterne have naaet en saa høj Værdi, at denne dækker baade Metalanskaffelsen og Udmøntningsomkostningerne inklusive Slagskatten; Slagskatten vil derfor forhøje Møntens Værdi og følgelig fremkalde et lavere Prisniveau. Den slette Mønts Fremkomst vil derimod ske ved Statens eget Initiativ, og den vil

blive kastet ud i Markedet under Hensyn til det Omfang, i hvilket Staten ønsker at skaffe sig Indtægt ad denne Vej; er Staten derfor først kommen ind paa at slaa slet Mønt, vil den i Almindelighed ogsaa forøge Møntmængden stærkt; og da Metalindholdet er reduceret, vil Møntens Værdi lidt efter lidt falde, saaledes at der indtræder et højere Prisniveau. Det er herefter ganske urigtigt, naar Udstedelsen af uindløselige Statspapirspenge — som det ret hyppigt sker — betegnes som ensbetydende med Opkrævningen af en Slagskat paa 100 pCt.; ved Opkrævning af en saadan Slagskat ville Priserne kunne gaa ned indtil det halve; ved Emission af Papirspenge ville de derimod som bekendt kunne bringes til at stige ubegrænset.

Afsnittet om Beskatningen indeholder en klar og instruktiv Oversigt over almindelige Skattespørgsmaal, deriblandt Spørgsmaalet om den retfærdige Fordeling, i hvilket Forfatteren, som det vil være bekendt fra en for kort Tid siden her i Tidsskriftet ført Diskussion, nærmest staar paa Evnetheoriens Standpunkt; derefter en Sammenligning mellem direkte og indirekte Skatter og endelig en omhyggelig, delvis endog ret indgaaende, Fremstilling af de enkelte Skatter. — I Afsnittet om Arvebeskatningen, som iøvrigt er Genstand for en forholdsvis udførlig Omtale, burde Forbindelsen mellem Begrundelsen af denne Skat og Spørgsmaalet om Arvs Berettigelse overhovedet, have været fremdraget; den af Forfatteren udtalte Tanke, at Arveskatten rammer alle de Indtægter, som, efter at være slupne lempeligt igennem den øvrige Beskatning, have opsamlet sig til Formue, synes derhos noget uklar og vildledende. — Forfatteren erklærer under Omtalen af Transport-

skatterne med en kategorisk Bestemthed, der dog maaske bør skrives paa Kortfattethedens Regning, Skat paa Persontrafiken for heldig. Denne Opfattelse er næppe forsvarlig, og synes iøvrigt ogsaa at være i Strid med Forfatterens egne Anskuelser om den rette Tarifpolitik, saaledes som disse komme til Orde i Afsnittet om Statens Indtægter af Trafikmidlerne.

I Afsnittet om de overordentlige Statsindtægter skænker Forfatteren Spørgsmaalet om, hvorvidt en Udgift bør dækkes ved Skat eller ved Laan, en længere Undersøgelse, og behandler derefter med megen Kyndighed de vigtigste Spørgsmaal i Statsgælds læren. — Forfatteren benytter Udtrykkene Finansgæld og Forvaltningsgæld som Betegnelse for Begreber indenfor Kategorien: den svævende Statsgæld; dette er forsaavidt mindre heldigt, som andre Forfattere have gjort en anden og betydningsfuldere Brug af de nævnte Ord som Udtryk henholdsvis for den Gæld, der stiftes som almindeligt finansielt Hjælpemiddel for Staten, og den Gæld, der opstaar for Staten som Følge af de af den overtagne Forvaltningsvirksomheder. Brugte i denne Betydning ville Udtrykkene Finansgæld og Forvaltningsgæld egne sig til at afløse de mindre betegnende Udtryk henholdsvis konsolideret og svævende Gæld, fra hvilke Begreber de iøvrigt, hvad Indholdet angaar, ikke fjærne sig meget.

I et Slutningsafsnit behandles endelig nogle Hovedspørgsmaal vedrørende det kommunale Finansvæsen, og der er saaledes næppe noget under Finansvidenskaben henhørende Spørgsmaal af nogen Betydning, der lades upaaagtet af Forfatteren.

Fremstillingen er gennemført med videnskabelig Ind-

sigt; et betydeligt Arbejde er nedlagt i de skarpe og klare Definitioner; Sproget er helt igennem meget soigneret. Bogen vil ikke blot kunne gøre Fyldest i det specielle Øjemed, i hvilket den er udarbejdet, og som et fortræffeligt Repetitorium for de statsvidenskabelige Studerende; den vil kunne læses med udmærket Udbytte i langt videre Kredse.

J.-C.

